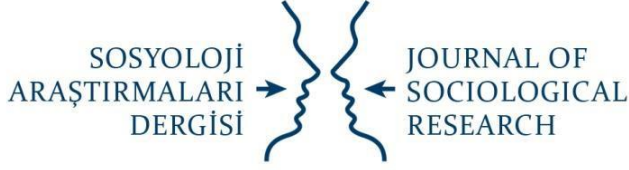

- Vefa Saygın Ögütü-** C. Wright Mills Sosyolojisinde Self-Refleksivitenin Dönüm Noktaları
Burak Kesgin- Güvenlik, Düzen ve Gözetim: Geleceğin Dünyasında Protesto Hakkı
Erhan Akarçay- Anadolu Mutfağı Güncesi: 6 Şubat Depremleri Sonrası Hatay-Belen'de Kurulan Sahra Mutfağına İlişkin Otoetnografik Değerlendirme
Reyhan Kulluk- Dijital Toplumun Tipleri: Dijital İçerik Üreticilerinin Sosyolojik Bir Analizi
İbrahim Hakan Göver- Talas Amerikan Koleji Özelinde Misyoner Okullarına Sosyolojik Bir Bakış
Çiğdem Manap- Anadolu Sokak Destanlarından Realite Suç Programlarına Suçun ve Kurbanın Temsili
Sibel Ezgin Ağıllı- Dijital Mecralardaki Gözetleme Pratikleri ve Annelik(ler): "Çocuklara Yarış Atı gibi Diyoruz ama Biz Ebeveyn Olarak Daha Çok Yarışıyoruz
Beyza Yılmaz, Emre Özcan- Digital Tracks Beyond Borders: A Systematic Review On The Migration Crisis
Ayşe Yılmaz, Seran Demiral- Alternatif Bir Yöntem Olarak Katılımcı Öğrenme: Çocuklarla Kentsel Mekân Üzerine Gerçekleştirilen Yaratıcı Uygulamalar
Ozan Ekin Derin- Rossum'un Evrensel Robotları: Lüks Komünizmden Tanrının Gazabına Gelecek Vizyonlarını Güncel Siyasette Yeniden Konumlandırmak
Buse Şişman- Ankara Kırsalında Tarımsal Gıda Sistemi Olarak Agroekolojinin Sosyolojik Analizi
Nevin Taştekin, Selim Çağatay, Şebnem Arık- Göçle Gelen Nüfusun Eğitim Seviyesinin İl Yaşam Standardı Üzerindeki Etkilerinin Ampirik Analizi
Nur Manolya Şen Çatalkaya- Kimlik Tartışmalarında Özcülüğün ve İnşacılığın Risklerini Aşmak İçin Bir Öneri: Kesişimsellik Perspektifi

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (SAD)
Journal of Sociological Research (JSR)

Cilt / Volume 26 Sayı / Issue 2

Ekim / October 2023

ISSN/e-ISSN: 2148-9947

İNDEKS

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin'de yer almaktadır.

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDİTÖR

Sosyoloji Derneği adına,

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Ali ERGUR - Galatasaray Üniversitesi.

Prof. Dr. Kezban ÇELİK - TED Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

YARDIMCI EDİTÖRLER

Cansu ÇOBANOĞLU

Yavuz YAVUZ

DİL EDİTÖRLERİ

Cansu ÇOBANOĞLU (Türkçe)

Yavuz YAVUZ (İngilizce)

YAYIN KURULU

Aysu KES ERKUL - Hacettepe Üniversitesi.

Cansu ÇOBANOĞLU - İstanbul Teknik Üniversitesi.

Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi. Gülçin

CON WRIGHT - TED Üniversitesi.

İlhan Zeynep KARAKILIÇ - Bahçeşehir Üniversitesi.

Kurtuluş CENGİZ - Ankara Üniversitesi.

Yavuz YAVUZ - Ankara Üniversitesi.

Zehra Nurdan ATALAY - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi.

KAPAK ve SAYFA TASARIMI

Tezcan BAHAR - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

İLETİŞİM

Sosyoloji Derneği

Mebusevleri Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/5 Çankaya Ankara.

Tel: +90 312 222 12 52

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 1 – 17 **C. Wright Mills Sosyolojisinde Self-Refleksivitenin Dönüm Noktaları**
Turning Points of Self-reflexivity in C. Wright Mills' Sociology
Vefa Saygın Öğütle
- 18 – 44 **Güvenlik, Düzen ve Gözetim: Geleceğin Dünyasında Protesto Hakkı**
Security, Order and Surveillance: the Right to Protest in the World of the Future
Burak Kesgin
- 45 – 63 **Anadolu Mutfağı Güncesi: 6 Şubat Depremleri Sonrası Hatay-Belen'de Kurulan Sahra Mutfağına İlişkin Otoetnografik Değerlendirme**
Anatolian Kitchen Diary: Autoethnographic Evaluation of the Field Kitchen Established in Hatay-belen After the February 6 Earthquakes
Erhan Akarçay
- 64 – 78 **Dijital Toplumun Tipleri: Dijital İçerik Üreticilerinin Sosyolojik Bir Analizi**
Types of Digital Society: A Sociological Analysis of Digital Content Producers
Reyhan Kulluk
- 79 – 103 **Talas Amerikan Koleji Özelinde Misyoner Okullarına Sosyolojik Bir Bakış**
A Sociological Outlook to Missionary Schools: Talas American College Case
İbrahim Hakan Göver
- 104 – 116 **Anadolu Sokak Destanlarından Realite Suç Programlarına Suçun ve Kurbanın Temsili**
Representation of Crime and Victims From Street Epics to Reality Crime Programs
Çiğdem Manap
- 117 – 136 **Dijital Mecralardaki Gözetleme Pratikleri ve Annelik(ler): "Çocuklara Yarış Atı gibi Diyoruz ama Biz Ebeveyn Olarak Daha Çok Yarışıyoruz"**
Surveillance Practices and Motherhood(S) in Digital Media: "We Call Children Like Race Horses, but as Parents We Compete More"
Sibel Ezgin Ağılı
- 137 – 191 **Digital Tracks Beyond Borders: A Systematic Review On The Migration Crisis**
Sınırların Ötesinde Dijital İzler: Göç Krizi Üzerine Sistemik Bir Derleme
Beyza Yılmaz, Emre Özcan
- 192- 208 **Alternatif Bir Yöntem Olarak Katılımcı Öğrenme: Çocuklarla Kentsel Mekân Üzerine Gerçekleştirilen Yaratıcı Uygulamalar**
Participatory Learning as An Alternative Method: Creative Practices on Urban Space with Children
Ayşe Yılmaz, Seran Demiral
- 209- 229 **Rossum'un Evrensel Robotları: Lüks Komünizmden Tanrının Gazabına Gelecek Vizyonlarını Güncel Siyasette Yeniden Konumlandırmak**
Rossum's Universal Robots: Relocating Visions of the Future From Luxury Communism to The Wrath of God in Contemporary Politics
Ozan Ekin Derin
- 230-253 **Ankara Kırsalında Tarımsal Gıda Sistemi Olarak Agroekolojinin Sosyolojik Analizi**
Sociological Analysis of Agroecology as Agro-Food System in Ankara Rural
Buse Şişman
- 254- 272 **Göçle Gelen Nüfusun Eğitim Seviyesinin İl Yaşam Standardı Üzerindeki Etkilerinin Ampirik Analizi**
The Effects of The Education Level of The Immigrant Population on Urban Living Standarts
Nevin Taştekin, Selim Çağatay, Şebnem Arık
- 273-290 **Kimlik Tartışmalarında Özcülüğün ve İnşacılığın Risklerini Aşmak İçin Bir Öneri: Kesişimsellik Perspektifi**
A Suggestion to Overcome The Risks of Essentiality and Constructionality in Identity Discussions: The Intersectionality Perspective
Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA

C. WRIGHT MILLS SOSYOLOJİSİNDE SELF-REFLEKSİVİTENİN DÖNÜM NOKTALARI¹

Vefa Saygın Ögütü²

Öz

Self-refleksivite, Karl Marx'ın politika felsefesinde açtığı eleştiri patikasına dek uzanan bir soykütüğe sahiptir. Kendini izleyebilme, kendi koşulları, kendi bağlamı üzerine düşünebilme kapasitesi olarak tanımlanabilecek olan self-refleksivite, C. Wright Mills'ten Alvin W. Gouldner'a, Pierre Bourdieu'den Anthony Giddens ve Margaret Archer'a değin pek çok sosyoloğun üzerinde teorik mesai harcadığı bir kavramdır. Makalede özel olarak Mills'in seçilmesinin birinci nedeni, Sosyolojik Tahayyül'ün self-refleksif içeriğini vurgulamaktır. İkinci neden, Türkçe okuru Mills'in erken dönem bilgi sosyolojisi çalışmalarıyla tanıştırmaktır. Üçüncü neden, Mills'in erken dönem epistemolojik çalışmaları ile geç dönem politik ve kurumsal iktidar analizleri arasında belirli türden süreklilikler olduğu vurgulamaktır. Dördüncü ve son neden ise Mills'in teorik ilgilerinde genel bilgi sosyolojisinden sosyolojik bilginin sosyolojisine doğru gerçekleşen odak kaymasının çok boyutlu bir self-refleksivite kavrayışına yol açtığını sergilemektir. Makalenin argümantasyonu şu şekilde ilerlemektedir: Erken dönem bilgi sosyolojisi çalışmalarında yazarın bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde içselleştirdiği bir izlerkitle tarafından koşullandığını tespit eden Mills, bu izlerkitleyi yetersiz ve homojenleştirici bir toplum tahayyülünden koparmakta ve katmanlı ve yapısal bir toplum tahayyülünün ilk emarelerini göstermektedir. Sonrasında bu toplum tahayyülünü Amerikan sosyolojisinin zimni politiko-ontolojik önkabullerinin radikal bir eleştirisine temel kılan Mills, Sosyolojik Tahayyül kitabı ile birlikte dikkatini bürokratikleştirici pratiklere yönelterek teorik eleştiriye kurumsal ve politik eleştiriye dönüştürmektedir. Böylelikle Mills, epistemolojik tercihleri analizin odağına göre zimni politiko-ontolojik kabullerle, meslekî iş bölümüyle, kurum içi iktidar ilişkileriyle, kurum dışı bürokrasiyle ya da muhtelif piyasa oyuncularıyla ilişkilendirebilen çok boyutlu bir self-refleksivite kavrayışının önünü açmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Self-refleksivite, içselleştirilmiş izlerkitle, sosyal patologlar, yalıtılmış empirizm, Gösterişli Teori.

¹ Makalenin argümantasyonu oluşturulurken kısmen "Bir Fenomen Olarak 'Amerikan Sosyolojisi': Sosyolojinin Sosyolojisine C. Wright Mills'in Yaptığı Katkı Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezindeki materyalden yararlanılmıştır.

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, vsogutle@gmail.com, ORCID:0000-0003-0596-2842

TURNING POINTS OF SELF-REFLEXIVITY IN C. WRIGHT MILLS' SOCIOLOGY

Abstract

Self-reflexivity has a genealogy that goes back to the path of critique opened by Karl Marx in political philosophy. Self-reflexivity, which can be defined as the ability to monitor oneself and reflect on one's own conditions and context, has been the subject of theoretical work by many sociologists from C. Wright Mills to Alvin W. Gouldner, from Pierre Bourdieu to Anthony Giddens and Margaret Archer. The first reason for choosing Mills for this article is to emphasize the self-reflexive content of *The Sociological Imagination*. The second reason is to acquaint the Turkish reader with Mills' early studies in the sociology of knowledge. The third reason is to emphasize that there are certain continuities between Mills' early epistemological studies and his later analyzes of political and institutional power. The fourth and final reason is to demonstrate that the shift in focus from the sociology of general knowledge to the sociology of sociological knowledge in Mills' theoretical interests led to a multidimensional understanding of self-reflexivity. The argumentation of the article proceeds as follows: In early sociology of knowledge studies, Mills, who determined that the author was conditioned by an audience that he consciously or unconsciously internalized, breaks this audience from the imagination of an inadequate and homogenizing society and shows the first signs of a layered and structural imagination of society. Later, Mills, who made this imagination of society a basis for a radical critique of the implicit politico-ontological presuppositions of American sociology, turns theoretical critique into institutional and political critique by directing his attention to bureaucratizing practices with his book, *The Sociological Imagination*. Thus, Mills paves the way for a multidimensional conception of self-reflexivity that can associate epistemological preferences with implicit politico-ontological presuppositions, professional division of labor, internal power relations, external bureaucracy or various market players according to the focus of the analysis.

Keywords: Self-reflexivity, internalized audience, social pathologists, abstracted empiricism, Grand Theory.

GİRİŞ

Politika felsefesinden sosyal bilimler epistemolojisine doğru macerasında, self-refleksiviteye bir başlangıç atfedilecek olsa, eleştirinin içeriğindeki dönüşüm olabilirdi bu. Bu başlangıç noktasında karşımızda belirecek figür ise hiç kuşkusuz Karl Marx olurdu. Eleştirdiği nesnenin dışında bir Arşimet noktasına kendisini yerleştirerek olgulara dışarıdan normlar dayatan (yani, kalenin içine dışarıdan ateşli oklar atan) eleştiriciliğin karşısında Marx, eleştiri nesnesinin dışında durmayı reddedip, sorgulanan nesnenin, konumlanmanın vs. bizzat kendisi hakkında bir kendilik-kavrayışına sahip olduğunu ve eleştirinin görevinin, söz konusu nesnede, konumda içkin bu kendilik-kavrayışını onun maddi gerçekliğiyle karşı karşıya getirmek ve yüzleştirmek (yani, kalenin içinde infilak eden bir eleştiriye dönüşmek) olduğunu savunduğunda, pekâlâ self-refleksivitenin felsefi tarihini başlatmış oluyordu.³ Self-refleksivitenin etimolojik olarak kıvrılıp kendi üzerine eğilmek anlamına geldiği hatırlandığında daha da çarpıcı hale gelir bu. Nitekim sonradan Marksist ideoloji eleştirisinin temelini oluşturacak bu eleştiri jesti György Lukacs ve Karl Korsch gibi Marksistlerin eliyle bizzat Marksizmin kendisine yöneldiğinde tabir caizse bir Marksizmin Marksizmi arayışına yol açacak, bu arayışı kendi üzerine eğilirken kendi içine düşmekten alıkoyan şey ise felsefi-düşünsel bağlamdan taşıyıp tarihsel-kurumsal bağlama yönelmesi olacaktır.⁴

Sosyolojik Tahayyül'ün habercilerinden olduğunu bugün rahatlıkla söyleyebileceğimiz sosyolojinin sosyolojisi girişimlerini (bizzat aynı adlı çalışmalar için bkz. Friedrichs, 1970; Reynolds ve Reynolds, 1970) bu Marksist eleştirinin manevi varisleri olarak görmek gerekir. Zira bu self-refleksif dönemde Batı Marksizminin metinleri temel başvuru kaynaklarından birisidir. Nitekim tam da aynı yıllarda Alvin W. Gouldner (1970), Marksçı bir çerçeve içerisinde, Batı sosyolojisinin yaklaşan krizini analiz etmektedir. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı kısa süreli dekadansın ardından, bilhassa 1960'lı yıllarla birlikte sosyolojinin eleştirel kapasitesinin artması ve buradan doğan teorik alet çantasının bizzat sosyolojinin kendisine uygulanması, eleştirel metodolojik mülahazalardan epistemolojik otorite iddialarının sorgulanmasına, sosyoloğun sınıf-kültürel kökenlerinden sosyolojinin bir bütün olarak kurumsal karakterine dek uzanan kapsamlı (ve zaman zaman yıpratıcı) bir self-refleksiviteyi beraberinde getirmiştir. Sosyoloji, muhtemelen başka hiçbir bilgi alanında olamayacak kadar kendi üzerine düşünmüş, 1970'li yıllardan bugüne gitgide incelikli bir hal alan, hatırı sayılır bir (self-)refleksivite külliyatı oluşmuştur.⁵

Peki, neden o halde Mills?

Bu soruya verebileceğim cevaplardan ilki, iade-i itibar gayretinden kaynaklıdır: Türkiye'de Sosyolojik Tahayyül'e taze bir yönelim söz konusu olmasına karşın, eserdeki bariz meslek savunusu

³ Bu eleştirinin felsefi mahiyetine ve 20. yüzyıl boyunca serüvenine ilişkin oldukça kapsamlı bir analiz için bkz. Benhabib, 1986.

⁴ Self-refleksiviteye dair modern kavrayışımızın köklendiği bir diğer eleştiri hattı hiç kuşkusuz hermeneutik geleneğin Kartezyen özneye ve buradan türeyen naif nesnelciğe yönelttiği eleştiridir. Gerçekten de Marx'tan farklı olarak anti-natüralist bir epistemolojiye yaslanan hermeneutik eleştiri, sosyal bilimlerin bizzat üzerine anlamlar ve açıklamalar ürettiği kültür dünyasına gömülü olduğunu aralıksız vurgulamıştır. Burada Marksist eleştiri hattını öne çekme tercihimin nedeni, onun, hermeneutik eleştiriden farklı olarak, dilsel bağlamı aşarak nesnel (tarihsel-kurumsal) bağlama geçmiş olmasıdır. Nitekim göreceğimiz üzere birebir Marksist denemeyecek bir güzergâhtan da olsa bizzat Mills'in böyle bir yol izlemiş olması da bu tercihimin güçlendirmektedir. Öte yandan, hermeneutik eleştirinin dilsel bağlama gömülü olmaktan kaynaklı sınırlılıkları hakkında (Bkz. Öğütle, 2019, s. 66-69).

⁵ İçeriklerdeki ayrışmalar ve konumlanmalardaki farklılaşmalar bir kenara konarak, Peter L. Berger (1966), Norbert Elias (1978), Zygmunt Bauman (1990), Pierre Bourdieu (Bourdieu ve Wacquant, 1992) gibi sosyologların doğrudan sosyolojinin ne'liğini tartışmaya açan çalışmaları da bu külliyatın içinde sayılmalı hiç şüphesiz.

üzerine ziyadesiyle gidilirken bizzat o savunuyu bu denli güçlü kılan şeyin self-refleksif içerik olduğu genellikle gözlerden kaçmaktadır. Sosyolojik Tahayyül, Amerikan sosyolojisinin epistemolojik eleştiriciliğini yapmanın çok daha ötesinde, Amerikan sosyolojisinin kapsamlı bir kurumsal analizini ve buradan doğru sosyolojik eleştirisini içermektedir. Mills'in eleştirisi, şu hâlde, kalenin içerisinde infilak etmektedir ve tam da bu yüzden öncü bir niteliği haizdir.

İkinci cevabım, Mills külliyyatının Türkiye'de alımlanma biçimiyle ilişkilidir. Mills, Türkiye'de, Sosyolojik Tahayyül'ün (2016) yanı sıra, Marksistler (1966), Dinle Yankee (1969b) ve İktidar Seçkinleri (1974) çevirileriyle bilinen bir sosyologdur (Dinle Yankee ve İktidar Seçkinleri'nin uzun bir aradan sonra yakın zamanda yeni baskıları yapılmıştır). Bunlar, Mills'in geç dönem ilgilerini sergileyen çalışmalardır. Bu eserlerin yarattığı başat Mills imgesine karşı, onun 1940'lı yıllarda ve 50'lerin başlarında kaleme aldığı epistemoloji ve bilgi sosyolojisi çalışmalarını ve bu çalışmalarda geliştirdiği argümanları Türkçe okura tanıştırmayı, değilse hatırlatmayı amaçlıyorum.

Üçüncü olarak, genel sosyoloji literatürünün dikkatini bir yere çekmek niyetindeyim. Mills'in bu erken dönem bilgi sosyolojisi çalışmaları ve Amerikan sosyolojisi eleştirileri ile geç dönem (göç, sendikalaşma, seçkinler gibi konulara odaklanmış) kurumsal ve politik iktidar analizleri arasında, belirli biçimlerde izi sürülebilecek süreklilikler olduğunu iddia ediyorum. Mills'in pek çok önemli eserinin iktidar analizini odağa aldığı, beyaz yakalılar üzerine eserinde dahi temel meselesinin yeni orta sınıfın politik kapasiteye sahip olup olmadığı meselesi olduğu aşikârdır. Gelgelelim Mills'in, söz konusu (sendikalar, partiler, seçkinler vs. üzerine) iktidar analizlerini geliştirirken, temel dayanağının burada irdeleyeceğim eleştiri hattı ve buradan doğan toplum tahayyülü olduğunu düşünüyorum.

Başka bir deyişle, iddiam o ki, Mills'in bilgi sosyolojisinden ve giderek ana-akım sosyolojiyle derdinden neşet eden kavramsal bagaj, sonraki kurumsal/politik çalışmalarının kuruluş mantığına hatırı sayılır bir damga vurmuştur.

Dördüncü olarak, genel bilgi sosyolojisinden sosyolojik bilginin sosyolojisine doğru gerçekleşen odak kayması, epistemolojik eleştiriye (giderek, pozitivism eleştirisini) içerip ötesine geçen ve iktidar analizini odağa alan kurumsal bir eleştiriye (bürokratism eleştirisine) yol açmıştır. Self-refleksivitenin çok boyutlu (epistemolojik, ideolojik, kurumsal ve pratik) bir biçimde kendisini gösterdiği bu eşine az rastlanır konumlanma, araştırma odağı değiştiğinde self-refleksif dikkatin bu odak değişimlerine uygun olarak içerik değiştirmesine de imkân sağlamaktadır. Epistemolojik tercihlerin analizin odağına göre zımni politiko-ontolojik kabullerle, meslekî iş bölümüyle, kurum içi iktidar ilişkileriyle, kurum dışı bürokrasiyle ya da muhtelif piyasa oyuncularıyla rabitalandırılması ancak bu sayede mümkün olmaktadır. Mills'in, kitabına uygun bir Marksist olmamasına rağmen, tam da kendinden sonraki tarih sosyoloji jenerasyonuna miras bırakacağı bir tür sol Weber yorumundan dolayı, kurumsal self-refleksif momente geçmeyi başarabilmesi dikkate şayan bir durumdur.

1. BİLİM KRİTERLERİ TOPLUMSALA AÇILIYOR: İÇSELLEŞTİRİLMİŞ İZLERKİTLE

Mills, sosyoloji serüvenine, bilgi sosyolojisi alanı içerisinde başlamış,⁶ o dönem saptadığı sorunları aşmada bilgi sosyolojisini bir imkân olarak görmüştür. Her ne kadar sonradan temel odağını "iktidar" üzerine kaydırmış olsa da bu ilk döneminde yaptığı analizlerin sonraki pek çok eleştiri noktasını nüve hâlinde içinde barındırdığını görmek önemlidir.

⁶ Mills, Wisconsin Üniversitesi'nde 1939'da girdiği doktora programını, 1942'de, "A Sociological Account of Pragmatism: An Essay on the Sociology of Knowledge" [Pragmatizmin Sosyolojik Bir Açıklaması: Bilgi Sosyolojisinde Bir Deneme] başlıklı tez çalışmasını vererek tamamlamıştır. Bu tez çalışmasının kitaplaştırılmış versiyonu için (Bkz. Mills, 1969a.)

Mills'in bu dönemdeki temel meselesi, pozitivism ile görececilik arasında cereyan eden "mutlakçı ikilem"den kaçmaktır. Bu amaçla ilk olarak, pozitivist bilim anlayışının temel ön kabûllerini sorunsallaştırır:

Düşünür, teknik bir söz dağarcığını terimleri ve sınıflandırmalarıyla edinirken, tabir caizse, bir dizi renkli gözlük edinmektedir. O, teknik biçimde renklendirilmiş ve örüntülendirilmiş bir nesnelere dünyasına bakmaktadır. (...) Farklı teknik seçkinler, farklı kavrayış kapasitelerine sahiptir. Empirik doğrulama, basit ve pozitivistçe aynavari bir işlem olamaz. Bu yüzdendir ki, herhangi bir doğrulama modelinin gözlemsel boyutları, kullanıcılarının seçici dilinden etkilenir. Ve bu dil, sosyal-tarihsel damga olmadan olmaz (Mills, 1940, s. 322).

Mills'in geçerlik ve doğruluk kıstaslarının toplumsal karakterini vurguladığı aşikârdır; "teknik seçkinler" in ve bunların çizdikleri kavramsal çerçevenin belirleyiciliği söz konusudur. Mills'in bunun ardından, "teknik seçkinler" i dil oyununa gömülü dilsel bir cemaat olarak, bu cemaatin dilini ve kavramlarını da cemaat-içi uzlaşımın ürünleri olarak tanımlaması, kısacası görececi bir pozisyon alması beklenebilirdi. Ancak Mills bunu yapmaz çünkü ona göre görececiliğin argümanları, tıpkı pozitivisminkiler gibi, "epistemolojik formların karakterini ve statüsünü açık bir şekilde görmezden gelmektedir" (1940, s. 323). Bu noktada Mills'in, görececi yaklaşımları, bilimsel bilgiyi üreten topluluğu genel toplumdaki kopuk bir kendinde sosyallik olarak görmekle itham ettiğini söylememiz mümkündür. Biri bilimsel bilgiyi, diğeri ise bilim topluluğunu toplumsal etkiye kapatan pozitivism ve görececilik ikiliğini aşmada, Mills'e göre bilgi sosyolojisine önemli bir rol düşmektedir:

Bilgi sosyolojisinin savları, "mutlakçının ikilemi"nden kendini kurtarır; bunun nedeni, bir doğruluk derecesine atıfta bulunabilmeleri ve doğru olmalarına yol açan koşulları kapsayabilmeleridir. Yalnızca koşullu savlar, bir perspektiften diğeri tercüme edilebilir. Savların az ya da çok doğru olasılıklar olarak ifade edilmeleri en uygundur. Bilimsel araştırmanın kendini doğrulayan/düzelten bir şey olduğunu ancak bu yolla tasavvur edebiliriz (Mills, 1940, s. 323-324).

Burada, her ne kadar Mills bu terimle ifade etmemiş olsa da bir self-refleksivite olanağı bulunmaktadır. Zira eğer sosyoloji açısından düşünürsek, buradan hareketle kendini doğrulayan/düzelten ve dolayısıyla bizzat kendisini sorunsallaştırabilen bir sosyoloji tahayyül edilebilir. Böylesi bir self-refleksivitenin yaşama geçirildiği noktada, "sosyal bilimin yeni ölçütleri, bilgi sosyolojisi araştırmalarından çıkabilir" (Mills, 1940, s. 324).

Buradaki self-refleksif imkân hiç kuşkusuz ancak başlangıç düzeyindedir; dolayısıyla Mills'in bilgi sosyolojisine yüklediği görev üzerinden self-refleksivite kapısını daha fazla zorlamak gereksiz olacaktır (kaldı ki bu Mills'in de daha sonra vazgeçeceği bir projedir). Fakat öte yandan, Mills'in yine aynı dönemde yazdığı bir diğeri makalede, ikiliğin her iki ucu açısından da araştırma dışı olan izlerkitleye başvurması, sonradan geliştireceği temel eleştirileri açısından oldukça önemli bir imkân sağlamaktadır: "...düşünürün doktrini ve daha da ötede düşüncesi, duyarlı bir izlerkitleye doğru yöneldiğinde, bu farkında olsun ya da olmasın, izlerkitesinin faaliyetleri ve değerlerince tanımlanan "problemler" e cevap verdiği anlamına gelir" (Mills, 1939, s. 675). Düşünürün bu şekilde koşullanmış olması, Mills'e göre dilsel sürecin kendisinde tezahür eden bir durumdur: "...düşünür, izlerkitle tarafından 'koşullanır'; zira iletişim kurmak, anlaşılır olmak için sembollere öyle anlamlar 'vermesi' gerekir ki, bu semboller izlerkitlede kendi tepkilerinin aynısını uyandırabilsinler. O halde düşünürün,

düşüncesini dil aracılığıyla 'dışsallaştırma' süreci, izlerkitlenin kontrolü altında, anlam için esas olan ortaklık sayesinde gerçekleşir" (1939, s. 678). Mills'in düşünürün izlerkitlesi ile ilişkisini açıklamak için ödünç aldığı kavram George Herbert Mead'e aittir: "genelleştirilmiş öteki". Gelgelelim kavramı Mills'in elinde can alıcı bir dönüşüme uğrar:

Benim genelleştirilmiş öteki kavramlaştırmam, bilgi sosyolojisindeki kullanımı açısından, Mead'inki ile can alıcı bir hususta farklılaşmaktadır. Ben, Mead'in yaptığı üzere, genelleştirilmiş ötekinin 'tüm toplum'u kapsadığına inanmıyorum; daha ziyade bu kavram, seçilmiş toplumsal kesimleri temsil eder. Mead'in bu hususta vurguladığı ifadeler, bana göre, yetersiz bir toplum teorisinin ve belirli demokratik kanaatlerin sonucudur (Mills, 1939, 672d).

Mills, genelleştirilmiş ötekini, "sosyal süreçlerin düşünce süreçlerinin içine ne biçimlerde belirleyiciler olarak girdiğini göstermede" kullanmak istemektedir. Genelleştirilmiş öteki, artık, "düşünürün söyleştiği içselleştirilmiş izlerkitledir: sosyal davranış ve deneyim alanına dâhil edilenlerin sahip olduğu odaklanmış ve soyutlanmış bir tutumlar bütünlüğü. Zihne dâhil edilen seçilmiş ve sonrasında seçici sosyal deneyimlerin yapısı ve içerikleri, düşünürün hitap ettiği ve sosyal anlamda sınırlanmış ve sınırlayıcı olan genelleştirilmiş ötekiyi teşkil eder" (Mills, 1939, s. 672).

Mills'in bu kavramı işlemselleştirmeye dönük önerisinin uygun ve hatta özgün olup olmadığı kuşkusuz başka konudur. Burada önemli olan, Mills'in daha sonraki dönemlerine damgasını vuracak patikaya daha o zamanlardan girdiğidir. Nitekim Mills, "içselleştirilmiş izlerkitle"yi yetersiz ve homojenleştirici bir toplum teorisinden koparıp kendi sosyal bağlamına oturtuktan sonra, geniş toplumla farklı bir biçimde ilişkilendirme girişiminde bulunur: "Genelleştirilmiş öteki, bir yandan, düşünme süreçlerinin sonucunun işleyişinde ve koşullanmasında yer alan bir unsurdur; bir mantık aygıtının işlediği yataktır. Diğer yandan ise, kültürel biçimlerin örgütlü tutumsal içerimleri, kurumsal ethos ve iktisadi sınıfların davranışları tarafından oluşturulur" (Mills, 1939, s. 676).

Mills'in zihninde, dönemin Amerikan sosyologlarının zihnindekilerden kökten farklı ve katmanlı bir toplum tahayyülü filizlenmeye başlamıştır. Nitekim Mills, ilkin bilgi sosyolojisinin problemler alanı içerisinde Mead'de görüp saptadığı, eleştirilmesi gereken bir toplum tahayyülünün izini, sonradan şimdi göreceğimiz "sosyal çözülme" teorisyenlerinde de sürecektir. Başka bir deyişle Mills'in bilgi sosyolojisi çalışmalarından ona kalacak olan, bilgi sosyolojisi alanına dair girişimleri değil, bu girişimleri sırasında yakaladığı bir toplum tahayyülünün "arkaplan sayıltıları" (Gouldner, 1970) deşifre etmeye dönük bir iktidar analizi olacaktır. Bilim sosyolojisinin problemler alanından sosyopolitik iktidar analizinin problemler alanına geçişin düğüm noktasında yer alan bir makalesindeki şu pasaj, bu geçişin semptomlarını net bir biçimde göstermektedir:

Tipik biçimiyle patologlar, yapısal bir bütün inşa etme teşebbüsü göstermemişlerdir. Bütünlükler söz konusu olduğunda ise bunu 'toplum', 'sosyal düzen' ya da 'sosyal örgütlenme', 'görenekler ve kurumlar' ve 'Amerikan kültürü' gibi kavramlarla ele almışlardır (...) Bu terimler, farklılaştırılmamış varlıkları temsil etmektedir. İşaret ettikleri her şey, sistematik bir biçimde tektiptir. 'The' gibi bir terimin eleştirel olmayan bir kullanımı (the society), bir yazarın homojen ve uyumlu bir bütüne ilişkin siyaseten hayati bağlamlarda gizli varsayımlar üretmesine izin verir (Mills, 1943, s. 172).

2. THE SOCIETY'NİN AHLAK BEKÇİLERİ: SOSYAL PATOLOGLAR

Mills'in, sonrasında tarihsel sosyoloji girişimlerine de miras kalacak olan yapı kavrayışı, sosyal çözülme teorisinin açık ya da örtük kavramsal bagajına yönelik derinlemesine eleştirel analizlerinden belirleyici izler taşır. Sosyal çözümcilerin toplum tahayyülleri ve buradan doğan araştırma gündemleri, göreceğimiz üzere, sosyoloji ile sosyal hizmet (ABD'deki adıyla, *social work*) arasındaki farkı silikleştirecek bir nitelik arz etmektedir. Mills'in bu tarza karşı geliştirdiği sistematik eleştiriye geçmeden önce, onun tarihsel köklerine ve gelişim seyrine bakmak faydalı olacaktır.

Amerikan tarihinde sosyolojiye yönelik ilginin ilkin köleci Güney'de ortaya çıktığı, sarsıcı bir bilgi olsa gerek. İç Savaş'tan önce Güney'de August Comte'un çok ciddi bir etkisi vardır, hatta 1854'te kaleme alınmış olup Amerikan sosyolojisinin *resmî* tarihinde yer almayan iki çalışma dahi bulunmaktadır: George Fitzhugh'a ait "Güney İçin Bir Sosyoloji ya da Açık Toplumun Başarısızlığı" (*Sociology for the South or Failure of Free Society*) ve Henry Hughes'a ait "Sosyoloji Üzerine İncelemeler" (*Treatise on Sociology*) (Martindale, 1976: 124). Comte'un düzen mefhumunun köleci statükoyu pekiştirmede bir rol oynadığı düşünülebilir. Bilhassa Fitzhugh, "idealist ilkelerden, düşüncenin kendisinden, aydınlardan ve ütopyalardan hoşlanmayan" (Horkheimer, 2002, s. 71) *ortak duyusuyla*⁷ övünmekte, yerleşik köleci ortak duyunun doğal haklılığından söz etmektedir.⁸

Öte yandan, İç Savaş öncesindeki Kuzey'de herhangi bir türden sosyolojiye yer yoktur. Keat ve Urry (2001, s. 148), "Durkheim'in sosyalin kendine özgü karakterine olan inancı ile Amerikan sosyal biliminin bireyciliği arasındaki açık uyumsuzluktan" söz ederlerken, feodalite geçmişi olmayan yeni kıtada birey-üstü herhangi varlık mefhumunun gelişmediğini, kadim sınıflarla mücadele geçmişi olmayan orta sınıfların birey-üstü bir toplum sözleşmesine ihtiyaç duymadıklarını anlatmış olurlar. Nitekim "ilk dönemlerdeki pek çok Amerikalı açısından toplum, kasaba mitinglerinde kişiler arasında kurulan bir dizi anlaşma, her ne zaman sorun çıkarırsa değiştirilebilir bir şey demektir[r]" (Martindale, 1976, s. 123). Sosyolojimizden bir büyük ismin gözlerden biraz uzak kalmış bir makalesine atıfta bulunursam:

Puritan protestanlığın ahlak vaizlerinden tutunuz New York'un fabrikatörlerine, Chicago'nun toptancı kasaplarına, Orta ve Garbi Amerika'nın *frontier* çiftçilerine kadar her kafaya hâkim olan bir şiar vardı: her fert zekâ ve teşebbüsüne güvenerek kendi dünyasını yapmalı ve bunun önüne hiçbir otoritenin kuvveti geçmemelidir (Berkes, 1938, s. 21-22).

Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyolojinin bir bilgi alanı olarak imkân dâhiline girmesi, ancak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki toplumsal reform hareketleri sayesinde olmuştur (Coser, 1997, s. 291-296; Faris, 1967, s. 3-19). Yerleşik değerlerdeki sarsıntıların, geleneksel kurumlardaki güvenilirlik

⁷ Türkçe literatürde "common sense"i "sağduyu" olarak çevirmeye dönük hatalı bir tutum söz konusudur. Oysa ortak duyu (common sense) ile sağduyu (good sense / bon sens) arasında, siyaset teorisinden doğru gelişen, anlamlı bir ayırım bulunmaktadır. İncelikli bir tartışma için "sağduyu"yu kamuoyunun (public opinion) anlamsal temeline yerleştiren Habermas'a (2002, s. 181-201) ya da ortak duyu ile sağduyuyu birbirinin karşısına yerleştiren Gramsci'ye (1986, s. 195) bakılabilir.

⁸ "Doğru kararlara varan insanlar genellikle tutumlarını yanlış nedenlerle açıklarlar, çünkü soyutlama yapmaya yatkın kişiler değillerdir (...) Felsefe, tartışmada onları her zaman yenik düşürür, yine de içgüdü ve sağduyu haklı, felsefe haksızdır. Bu her zaman böyledir, çünkü felsefe gözlem yapmaz ve dar, yetersiz temellerden akıl yürütür" (Fitzhugh'dan aktaran Horkheimer, 2002, s. 71).

yitiminin, yükselen kargaşa ve sefaletin sebebinin “ahlâkî çöküntü” olduğu düşünülmektedir. Dönemin Protestan kiliseleri bu dönemde reform hareketine aktif katılım gösterirler.⁹ Protestan inanisından beslenen bu reformcu etik, ABD’de sosyolojinin ortaya çıkışıyla birebir bağlantılıdır. Bunun izini doğrudan Amerikan sosyolojisinin kurucu figürlerinde sürmek mümkündür. *American Sociological Association*’ın (ASA) ilk başkanlarından Franklin H. Giddings’in, George E. Vincent’in ve William I. Thomas’ın babaları rahip ve din adamlarıydı. Daha da ilginç, 1908 ila 1928 yılları arasında düzenli bir sıra içerisinde ASA’nın başkanlık ve başkan yardımcılıklarını yapmış olan William G. Sumner, Albion W. Small, George E. Vincent, Edward C. Hayes, James P. Lichtenberger, Ulysses G. Weatherly, John L. Gillin ve John M. Gillette gibi isimlerin birer sosyolog olmadan önce bizzat Protestan vaizliği yapmış kimseler olmalarıydı (Coser, 1997, s. 291). Nitekim Robert E.L. Faris de (1967, s. 10) bu listeye, yine dönemin başkanlarından Charles R. Henderson’ın bir vaiz, Ellsworth Faris’in bir misyoner ve vaiz, Ernest W. Burgess’in ise bir vaizin oğlu olduğunu eklemektedir.

Her ne kadar sekülerleştirilmiş ve empirik çalışmaya yapılan bir vurguyla desteklenmiş olsa da söz konusu dinsel içerik ve bundan beslenen meliorist inanç sözü geçen sosyologlarda kuvvetli bir biçimde varlığını sürdürmektedir. “Ahlakî çöküntü”den “sosyal çözülme”ye doğru gittikçe bir kavram sekülerleşmesine tanıklık etmekteyizdir ama Mills, kendi deyişiyle “sosyal patologlar”ın metinlerindeki ahlakî içeriği bizzat kendi kullandıkları terimlerden hareketle saptar. Mills’in aktardığı pasajlarda, “günah”, “ayıp”, “başbozukluk”, “birlik-beraberlik”, “bozulma”, “azim ve sadakat”, “vicdansızlık”, “fedakârlık”, “özgür bir ulusun saygıdeğer üyeleri” gibi ifadelerle bol miktarda rastlanmaktadır (Mills, 1943: muhtelif dipnotlar). Bu ve benzeri ifadelerin bilimsel analize açık olmadığı aşikârdır.

Mannheim bir keresinde “Amerikan sosyolojisinin bilindik meseleleri, gündelik hayatın dolaysız gereklerinden doğar” (1998, s. 186) demişti. Burada “ütöpik” olmayan bir pratiklik idealinin söz konusu olduğunu saptayan Mills’e göre “yalıtık ve acil problemlerin ‘gerçek’ problemler addedilmesi, katlanarak büyüyen ve yayılan bir toplumun temel özelliği olabilir (...) Betimsel bir söylem tarzı ve yoğun gazetecilik tadı veren ‘sörvey’, yeni alışkanlıkların ortaya çıktığı ve şehirlerin inşa edilmeye başlandığı, yayılmakta olan bir toplumun zihinsel refakatçileridir” (1943, s. 168).

Bunun, dönemin reform dalgasının ürünlerinden olan “sosyal çalışma” tarzıyla doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Nitekim “[Amerika’daki] pek çok insan, Almanya’da ‘sosyal politika’ olarak adlandırılan başlık altında muamele görmektedir” (Mannheim, 1998, s. 186). Toplum, buna göre, gündelik hayatın ahenkli idamesini zora sokan birtakım *problemlerden* mustarıptır. Muhafazakâr iyimser inanca dayalı, hayatın *düzeltilbilirliği* inancını pekiştiren reformcu etik, sosyal çalışma pratiğinin temel motivasyonunu teşkil eder. Amerikan sosyolojisinin saha araştırması pratikleri, devlet kurumlarının sevk ve idare ettiği sosyal çalışma pratikleriyle sıklıkla kurumsal iç içelik sergiler. Öyleyse dönemin Amerikan sosyolojisinin dayandığı veri setinin önemli kısmının bizzat sosyal çalışma alanında

⁹ Protestan kiliselerinin reform hareketiyle etkin bağ kurması, Coser’a (1997, s. 292-293) göre iki sebepten ileri gelmektedir. İlk olarak; İç Savaşı izleyen ilk on yıllarda statükonun destekçisi olan Protestan mezheplerinde, 20. yüzyılın başlarında, çığ gibi büyüyen ve göçle beslenen sefalet mahalleleri, bunun karşısında alabildiğine şaşaa ve debdebe içinde ‘barbarca’ yaşanan yaşamlar ve diğer yandan yükselmekte olan işçi hareketlerine yönelik kanlı şiddet sonucu, ciddi eleştirel sesler yükselmeye başlamıştı. İkinci sebep ise, dinsel kurum ve düşüncelerin bu dönemde yaşadığı itibar kaybıdır. Nitekim hem dinsel kurumların açtığı kapılar gitgide azalmakta hem de din adamlarının maddi yaşam koşulları sürekli kötüleşmektedir. Dolayısıyla Protestan din adamlarının toplumsal reforma yönelmesinde, ahlaki değerler kadar maddî koşulların yarattığı güvensizliğin de etkisi büyüktür.

ya da bu alanın çalışma mantığı aracılığıyla geliştirilmiş olmasına şaşmamak gerekir.¹⁰

Gündelik ‘problemler’e bu temelde yöneltilen ilgi çocuk çeteleri, çocuk suçları, göç politikaları, gettolar gibi hususlara yoğunlaşmaya yol açar. Buradaki zımnî toplum tahayyülü, ilk bakışta sosyal çözülme ve sosyal patoloji kavramları temelinde yükseliyor gibidir. Zira mercek altına alınan konular, sosyal çözülmecilerce *patolojik durumlar* olarak ele alınmıştır. Gelgelelim, biraz dikkatli bakıldığında, sosyal çözülmecilerin çalışmalarında aslında birbirine oldukça yakın anlamlar taşıyan ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan bir grup kavramın, bir kavram kümesinin merkezileştiği görülür. “Uyarlanma/ıslah edilme” [*adjustment*], “intibak etme” [*adaptation*] ve “uyumlanma” [*conformity*] gibi kavramlardan mürekkep bu küme, “hayatta kalma” [*survive*] gibi kavramlar eliyle biyolojikleştirilmeye de hemen her zaman açıktır. Sosyal patologların kavramsal çerçevesi, “normlardan sapma”, “kültürel gecikme” [*cultural lag*] gibi kavramlarla tamamlanır. Mills, sosyal patologların olduğu gibi kabul edilmiş bir normlar sisteminin verili hale getirdiğine işaret ederken bu hususta önemli bir yere dikkat çeker:

Normların niçin ihlal edildiği sorusunu yanıtlamanın kolay yolu, ‘toplumsal yasaklar’ı parçalayan biyolojik dürtülere gitmektir. Eklektik bir kes-yapıştır psikolojisi, bu kolay analiz için bir temel sağlar. Böylece, biyolojik bir sosyal sapma teorisi aracılığıyla, oldukça kapsamlı bir sorunsallaştırmanın önü kesilir. Artık sapmaların ‘açıklanması’, daha fazla ‘sosyalizasyon’un gerektiği yollu yapılabilir. ‘Sosyalizasyon’, ya ahlakî bir vasıf şeklinde kullanılıyor olup tanımsızdır ya da bizzat kendileri tanımsız olan normları ima eder (Mills, 1943, s. 169).

Bu noktada, Mills’in sosyolojik muhayyilesi içerisinde belirli türden bir “yapı” kavramının doğmakta olduğunu fark etmek oldukça önemlidir. Mills’in bu dönemdeki derdi aslolarak sosyal patologların “yapı”yı görmelerini engelleyen sınıfsal ve ideolojik kısıtları ortaya koymaktır. Sosyal patologlar, üzerine eğildikleri problemlere *yapısal* problemler olarak değil bireylerden mürekkep kitlelerin sebep olduğu *sistemik* problemler olarak davranmaktadır. Mills’in göç literatüründen verdiği örnek bilhassa çarpıcıdır:

Amerikan kültürünün en önemli olgusu olan göç, yapısal ve sınıfsal konumları görmezden gelmeye meyillidir ve bunun tam da nedeni, her yeni göçmen dalgasının bir önce gelenlerin düşük-sınıf konumuna yerleşmesi ve eski göçmenlerin sınıf konumunu yükseltmesidir. Bu yüzdendir ki patologlar, tipik biçimiyle, konumlara bakmak yerine problemlere bir birey, sözgelimi çevreye “uyarlanan” veya asimile edilen veyahut Amerikalılaştırılan bir göçmen açısından bakmaktadır. Göçle ilişkili sınıfsal yapı problemlerine bakmak yerine, problemleri, bireylerin ulusalcı asimilasyonu ile ilişkili bir göçle tesis etme eğilimi söz konusudur. Bazı bireylerin Amerikan hiyerarşisinde yükselme şansı bulduğu gerçeği, sınıfsal tavanı görme şansını tam anlamıyla azaltmaktadır. Bu koşullar altında söz konusu yapılar düzensiz ve mesnetsiz görülmekte ve açıklamaları da muhtemeldir ki, *sınıf konumu* açısından değil *statü davranışı* açısından yapılmaktadır (Mills, 1943, s. 171).

¹⁰ Faris, sosyal çalışma alanı ile Amerikan Sosyolojisi arasındaki sıkı bağı, kent çalışmaları üzerinden göstermektedir: “Birleşik Devletler’deki sosyal sörveyler ve popüler betimleyici ifşaatlar, Shame of the Cities (Kentlerin Utancı) adlı çalışması ile Robert E. Park’ı teşvik eden Lincoln Steffens’in yazıları başta olmak üzere, bu konuya (kent konusuna b.n.) fazladan bir dikkat yöneltmişlerdir. (...) Chicago’da erken dönem kent çalışmalarından biri, Charles Richmond Henderson’ındır. Henderson, yoğun ahlaki eserler ortaya koymakla birlikte, üniversitenin ve bölümün ilk yıllarında, kentlin muhtelif alanlarına gözlem yapmak üzere düzenli olarak öğrenci göndermiştir. Bu öğrencilerden biri olan Ernest W. Burgess, birtakım cemaat üyeleri ile çok sayıda iş görür bağlantı kurmuş, bu çalışmaların birçoğu sosyal çalışma alanında olmasına karşılık, daha sonra ortaya çıkacak kent çalışmaları için önemli veriler ortaya koymuştur” (Faris, 1967, s. 52, italikler eklenmiştir).

Burada eleştirel sosyolojide (ve bilhassa tahakküm süreçlerine odaklanmış, Marksist ya da Marksist olmayan tarihsel sosyolojide) pek çok kez karşımıza çıkan bir yapı kavrayışını görmekteyiz. Kuşkusuz Mills, “yapı”nın ne olduğuna dair bir analize girmiş değildir ve bu anlamıyla klasiklerdeki anlamı verili kabul ettiği söylenebilir; yine de gerek sosyal çözülmecilere gerekse de yalıtık empiristlere dönük eleştirilerinde dile getirdiği yapı kavrayışı, kanımca yapıların *gerçekliğine* dönük vurgusuyla, nominalist değil realist bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim Mills açısından sosyolojik tahayyül, tam da bu yapıları görebilme gücünün adı olacaktır ki burada bence Mannheim’ın dolaysız bir etkisi bulunmaktadır: “İnşa edici düşünmek, inşa edici bir tahayyül vasıtasıyla, içinde olguların bizzat yer aldığı ama gerçekliğin herhangi tekil bir parçasının dolaysız gözlemlenmesi suretiyle keşfedilemeyecek bir yapı inşa etmektir” (1998, s. 189).

3. SOSYOLOJİNİN BİR KURUM OLARAK BÜROKRATİKLEŞMESİ

Yukarıda tanımlanan türden ‘problem’lerle hemhal bir sosyoloji pratiğinin belirli türden bilgiler üretmesi gerektiği aşikârdır. Bu sosyoloji pratiğinde içerilen toplum tahayyülünü gördüğümüz üzere net bir biçimde sergileyen Mills, bunun ardından bu bilginin üretilme biçimine odaklanarak bir kurum olarak sosyolojinin diğer kurum ve mekanizmalarla ilişkisine yönelir. Buradaki ilk saptama, sosyolojinin ‘problem’leri tanımlama biçiminin resmî kurumların tanımlama biçimiyle örtüştüğüdür; gelgelelim bu sosyolojinin alıcısı sadece resmî kurumlar değildir.

Taşıdığı bilim kavrayışından dolayı sosyoloji, öncelikli ve moleküler hususlarda nicel, birikimli (tekrarlı-sürdürülebilir) bilgi üretmeyi amaç edinecek tarzda kurumsallaşır. Bu türden bir *modus operandi*, kayda değer bir işgücü (teknisyenler ve yöneticiler) ve mali kaynağa (sponsor ve destekçiler) ve yanı sıra tüm bunları bir araya getiren özgün bir örgütlenmeye gereksinim duyar. Bu özgün kurumsal örgütlenmeler, Mills’in (1953, s. 267) zamanında, bilhassa üç yerde merkezilemiştir: Reklam ajansları, kamuoyu yoklama ajansları ve akademik ve/ya hükümete ait araştırma birimleri.

Bu türden bir yönelim kaçınılmaz olarak araştırmaların mahiyetine de belirleyici etkilerde bulunur. Nitekim Mills’in verdiği isimle “moleküler tarz”ın kurumsallaşması “çoğunlukla öncelikli problemler üzerinde uygulamalı bir odaklanmayı gerektirir, nitekim söz konusu öncelikli problemler, belirli pratik –yani parasal ve yönetsel– eylem seçenekleri oluşturmak üzere sunulmuştur” (1953, s. 267). Elbette bu çalışma tarzı bedeliyle gelir: “Yöntem’in yüksek maliyeti yüzünden icracılar sıklıkla çalışmalarının ticari ve bürokratik yararlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır ve bu da çalışma üsluplarını ciddi bir biçimde etkilemiştir” (Mills, 2016, s. 91). Mills, buradaki paradoksu kusursuzca yakalar; doğa bilimleri nesnellliğini hedef belirleyen bir pratik, bizzat nesnellüğün tahribatıyla sonuçlanmıştır. Bunun temel sebebi, söz konusu pratiğin *kamuya* değil “belirli ilgi/çıkarlara ve kafa karışıklıklarına sahip özel müşteriler”e hitap etmesidir:

...hangi ölçekte olursa olsun saf moleküler çalışma ister idarî ister ticarî pratik ilgi/çıkarların taşıdığı kaygı ve endişelerce yönlendirilir, taşıdığı sorumluluk bunlara karşıdır. Öyleyse uygulama odaklı olmanın entelektüel inisiyatifi azaltma ve araştırmacı oportünizmini arttırma temayülü gösterdiğine kuşku yok gibidir. Araştırmacının bağımsız kalabilmesi teknik olarak mümkündür pek tabii fakat inisiyatifi ve taşıdığı ilgi/çıkar, gerçekte, müşterininki karşısında çoğu zaman ikincil önemdedir; müşterinin ilgi/çıkarı, ucuz dergileri satmak da olabilir, orduya moral etkinliği de... (Mills, 1953, s. 268).

Bu tarzın dayandığı temel pratiklerden bir başkası da standartlaştırmadır. Bunun teknik ifadesi, “yüksek kodifikasyon ve düşük soyutlama düzeyi”dir (Mills, 1953, s. 269). Standartlaştırma pratiğinin temel nedeni, hatırı sayılır bir teknisyen grubunun çalışmasına duyulan ihtiyaçtır. Çok sayıda kişinin aynı anda eksiksizce çalışma konusunu kavrayıp üzerine çalışabilmesi ve sonuçların sonradan gelenlerce geliştirilebilir duruma gelmesi için bu türden düşük soyutlama düzeyi ve yüksek kodifikasyon elzemdir. Mannheim’ın (1998, s. 187) deyişiyle “[k]olektif, yani kesintiye uğradığında başkası tarafından sürdürülebilir bir araştırma, olgunun belirli bir basitleştirilmesini talep eder”. Bunun konuların standartlaştırılmasıyla sonuçlanacağı açıktır. Gelgelelim, bunun çok daha ötesinde moleküler tarz, konuların ele alınışının yani bizzat araştırma yönteminin standartlaştırılmasını talep eder. Mills (2016, s. 136-137), “liberal olmayan yeni pratikçilik” olarak tanımladığı bu yatkınlığı, birbirine açılan beş maddeyle serimler:

- 1) Sosyal araştırmanın aşama aşama tamamen rasyonelleşmesi ve standartlaşması sonucunda, bizzat entelektüel faaliyetin kendisi bürokratik bir operasyona dönüşür.
- 2) Bu türden operasyonel bir bürokratikleşme, sosyal araştırmanın bürokratik örgütler içerisinde gerçekleşmesine neden olur, böylelikle sadece devasa şirketlerin muhasebe servislerinde görülebilecek bir rutinleşme meydana gelir.
- 3) Bu gelişmeler, nihayetinde, araştırmacı akademisyenlerin entelektüel ve politik konumlanmalarında, fikirlerinin oluşum, seçim ve şekillenmesinde de etkili olur.
- 4) Bürokratik kanallardan gelen müşterilerin hedeflerine uygun bir *hizmet anlayışının* ve politik bakış açılarının benimsenmesi devamında doğal bir çıktı olarak kendisini gösterir.
- 5) Bu “yeni sosyal bilim”, kendi bağlamını aşarak toplumdaki bürokratik egemenlik biçimlerinin etki ve hegemonya alanlarını genişletmeye hizmet eder; bürokrasiye özgü teamülleri ve bir bütün olarak bürokratik ethosu hayatın diğer zihinsel, kültürel ve ahlaki veçhelerine bulaştırır.

4. BUGÜNLERE GELEN SALINIM: YALITILMIŞ EMPIRİZM GÖSTERİŞLİ TEORİYE KARŞI (MI?)

Amerikan sosyolojisine bir bütün olarak baktığımızda, bu yüksek kodifikasyona ve düşük soyutlama düzeyine sahip bürokratik tarzın (Mills’in deyişiyle, tarihsellikten “yalıtılmış empirizm”in) yanı sıra, Gösterişli Teori’yle ve saf metodolojiyle iştigal eden bir kesimin de var olduğu görülmektedir. Bu iki tarzın bir arada var olmalarını ve eğer varsa aralarındaki ilişkiyi nasıl kavramak gerekir?

Mannheim, bu hususta metodolojik bir çıkarımda bulunur: “Bana öyle geliyor ki Amerikan sosyolojisi, hem genel teorilere açılmaya ket vuran ama hem de bu tür teorileri pratik araştırmadan yalıtık biçimde muhafaza eden metodolojik bir asketizmden, teorilere karşı aşırı bir korkudan mustarıptır” (1998, s. 189). Bunu tam da tarihsel muadiliyle karşılaştırırsam; Amerikan sosyolojisi, adeta, kütüphanelerinde Grek ve Roma uygarlıklarından veya başka antik dinlerin tarihinden binlerce eser bulduran ama bunları kimselere okutmayan ya da bu eserlerde için fikirleri hiçbir şekilde kendi inançlarına ve ritüellerine bulaştırmayan orta çağ kiliseleri gibi davranmaktadır.

Gerçekten de Amerikan sosyolojisi, bilhassa metodoloji problemlerine eğilmiş kayda değer bir teorik literatüre sahiptir; sorun, bu literatürün pratik saha çalışmalarından yalıtılmasındadır. Mannheim, bu hususta önemli bir noktaya parmak basar: “...teorilere sahip olmak ama onları gerçekliğe uygulamamak, sterilizasyon sağlayacağı vehmiyle güvenliğe duyulan aşırı sevginin nişanesi olabilir” (1998, s. 189). Amerikan sosyolojisi teoriyi adeta zararlı addetmektedir. Nitekim bu tür bir koruma güdüsü, Mills’i takiben söylersem, sosyoloji alanında bürokratizasyona, bürokratik araştırmacı tipinin oluşmasına ve buna binaen entelektüel etkinliği öğrenilmiş bir küçümsemeyle karşılaşan, teknisyen olarak yetiştirilmiş kuşaklara sebebiyet vermiştir.

Gelgelelim, kapalı kapılar ardında yöntem tartışmak, bizzat metodolojiyle iştigal edenlere dair bize bir şey anlatır. Nitekim Mannheim'a (1998, s. 190) göre "[a]bartılı 'metodolojik asketizm', sıklıkla, bilimsel ilham ve icat pınarlarının hepten kurummasının bir neticesidir". Bu tür bir asketizm, sosyolojik temelleriyle self-refleksif irtibatı kesilmiş ve tam ters istikamette empirik araştırmadan koparılarak uzmanlaştırılmış steril bir metodoloji kavrayışına neden olur. Öyleyse artık metodoloji, sosyolojik bilginin tüm ontolojik kökleriyle irtibatını yitirmesi bakımından teknik, herhangi bir tarihselliğe dokunamayacak hâle gelmesi bakımından ise soyut/yalıtık bir uğraşa dönüşmüştür. Mannheim'ın metodolojik asketizm olarak kavramsallaştırdığı bu geçirimsiz ikilik, Amerikan sosyolojisinin kurumsal pratiğinde yine geçirimsiz bir iş bölümüne, saha araştırmacısı ve (metodolojiyi salt soyut teorik bir uğraşa indirgemesi anlamında) teorisyen/metodolog arasındaki mutlak yarılmaya işaret eder. Bu ikisinin ortak özelliği, üzerine eğildikleri sosyal ilişkinin tarihsel yapısal karakterini göz ardı etmeleridir. Nitekim Mills, teorisyen/metodolog ve saha araştırmacısı arasındaki yarılmayı "tarih-aşırı" ve "tarih-altı" arasındaki yarıma olarak kavramsallaştırır (2016, s. 166). Mills'e göre burada "epistemolojik bir tercih" söz konusudur ve bu tercihi yapanlar, "tarih-dışı" olana doğru bir yönelim sergilemektedir (2016, s. 88).¹¹ Öyleyse yalıtılmış empirizmin yarattığı dertlerin çaresi Gösterişli Teori olamaz:

Eğer [ortak duyuya dayalı gündelik empirizmden] yalıtılmış empirizm aracılığıyla kurtulmaya çalışırsanız, mikroskobik ve tarih-altı bir düzeye dek geri gider ve ilgilendiğiniz yalıtılmış ayrıntıları ağır bir tempoda istiflemekle uğraşsınız. Eğer ortak duysal empirizmden gösterişli teori aracılığıyla kurtulmaya çalışırsanız, ilgilendiğiniz kavramların içeriğini boşaltır ve onları açık seçik empirik dayanaklardan yoksun bırakırsınız; ayrıca bu yolda ölçüyü kaçırdığınız takdirde, inşa ettiğiniz tarih-aşırı dünyanızda bir başınıza kalma ihtimaliniz de var (Mills, 2016, s. 164-165).

Buradan birbirinden tamamen ayrı iki hata olduğu sonucunu çıkarmanın yanlış olacağını bu bağlamda tekrar vurgulamak önemlidir. Mills, bize, Gösterişli Teorinin alametifarikası olan kavram fetişizminin yalıtılmış empirizmin alametifarikası olan metodolojik kısıtlanmışlıkla birbirine paralel geliştiğini anlatmaktadır: "Bu iki sosyalbilimsel üslup da sosyal bilimin görevlerinden geri çekilişin örnekleridir. Yöntem ve teori üzerine mülâhazalar, kuşkusuz görevlerimiz üzerinde çalışmak için olmazsa olmazdır; fakat bu iki üslupta da bunlar birer kısıtlama haline gelir: Yalıtılmış empirizmin metodolojik kısıtlamaları, gösterişli teorinin kavram fetişizmiyle koşutluk içindedir" (Mills, 2016, s. 73). Birbirine zıt yönlere gidiyor gibi görünen bu iki yatkınlığın gerçekte birbirlerinin varlık şartı olduğunu, aralarında içsel bir ilişki olduğunu sergilemekle Mills'in işaret ettiği, kendi tarihsel bağlamını aşmış bugünlere de sirayet eden teorik ve tarihsel bir sarkaçtır.

Mills'e göre saha araştırmacısı ve teorisyen/metodolog yarılmalarını ortadan kaldırmanın ve entelektüel usta olabilmenin yegâne yolu, "çalışma başındaki her sosyal bilimci[nin] kendi araştırma pratiği esnasında hem bir yöntembilimci hem de bir teorisyen olma[sıdır]" (2016, s. 162). Mills'in klasiklerin temel bir niteliğine ilişkin şu vurgusu, bunun nasıl mümkün olabileceğine dair ipuçları verir: "Klasik sosyologlar, bugünkü akademik disiplinlerin ya da uzmanlıkların sınır çizgileriyle kısıtlanmamışlardır" (1962, s. 3).

¹¹ Birebir konumuz olmamakla birlikte söz konusu yarıma bilim teorisi tartışmasına da tercüme edilebilir: "Mills, teorileştirme ile bilimsel süreçteki diğer safhalar arasındaki ilişkinin, teorinin 'kavram fetişizmi' tarafından çarpıtılması ve esir edilmesi anlamında son derece kırılabilir olabileceğini öne sürmektedir. Benzer bir şekilde Mills, hipotezler, gözlemler ve empirik genellemeler yönündeki araştırma yöntemleri arasındaki ilişkinin, empirik araştırmacının 'metodolojik kısıtlanmışlık' tarafından çarpıtılması anlamında son derece katı olabileceğini iddia etmektedir" (Wallace, 1971, s. 21-22).

Buradan mevzubahis metodolojik kısıtlanmışlığın başat nedenlerinden birinin *disipliner kısıtlanmışlık* olduğu sonucuna pekâlâ varılabilir. Nitekim Mills'in "sosyoloji adına layık" (1963, s. 569) olanın sadece *tarihsel sosyoloji* olduğu vurgusu, disiplinler kısıtlanmışlığa dair radikal eleştirinin mütemmim cüzü şeklinde yorumlanabilir.

Gerçekten de, Mills sosyolojisi tek bir terimle ifade edilecekse o terim *tarihsel sosyoloji* olmalıdır. Nitekim "göğüs cebinde bir çeşit IBM sembolü asılı beyaz önlükler giyme hayalleri kuran" (Mills, 1963, s. 569), bürokratlara dönüşmüş Yüksek İstatistikçileri birinci kamp olarak, "mantıksal olarak kimsenin gözlemlerle desteklemeye teşebbüs bile edemeyeceği, oldukça genel bir düşünce düzeyi yönünde baştan yaptıkları seçim" (Mills, 1963, s. 571) sonucu insan deneyiminden kopan Gösterişli Teoricileri ikinci kamp olarak gören Mills, kendi rüşeym halindeki tarihsel sosyolojisini üçüncü kampa yerleştirir. Bu kampta Mills, sosyoloji tarihi içerisinde kendine yer açmaya çalışan her tarihsel sosyoloğun yaptığı gibi, klasik sosyologları yanına çağırır. "Klasik Marksizm'in en incelikli revizyonisti" (1963, s. 572) diye tanımladığı Max Weber'in hak ettiği ilgiyi görmediğinin ısrarla altını çizen Mills (ki hem kendisi hem de sonrasındaki tarihsel sosyologlar bu ilgi açığını kapatacaklardır) Max Horkheimer ve Theodor Adorno'dan George Simmel, Gaetano Mosca ve Robert Michels'e, Karl Mannheim ve Thorstein Veblen'den Joseph Schumpeter, Johan Huizinga ve Edward H. Carr'a adeta bir okuma listesi sunar. Tarihsel sosyoloji ve toplumsal tarihin birbirinin içine geçmesiyle disiplinler sınırları aşındıran ve sosyal yapı ve sosyal değişmeyi farklılaşmış tarihsel süreçleri içerisinde karşılaştırmalı yöntemlerle kendine inceleme nesnesi kılan bu üçüncü kamp, Mills'e göre şu türden sorularla hemhâldir: "(1) Üzerinde çalıştığımız her ne ise- bunun, bir bütün olarak toplum açısından anlamı nedir ve bu sosyal evren neye benzemektedir? (2) Bunun, bu toplumda yaygın olan erkek ve kadın tipleri açısından anlamı nedir? ve (3) Zamanımızın tarihsel eğilimi içinde bu dönem, kendini ne surette göstermektedir ve bizi sürüklüyor görünen bu ana akımın yönü nedir? Sosyoloğun incelemekte olduğu şeyin ne derece küçük-ölçekli olduğunun hiçbir önemi yoktur; o, ele aldığı konu hakkında böylesi sorular sormak zorundadır; ya da klasik sosyolojik çabadan vazgeçmektedir" (1963, s. 572).

Mills, tam da yukarıdaki soruların ışığında, Amerikan sosyolojisinin "bir bütün olarak toplum açısından anlamı"nı, bu toplum içindeki insanların yaşamındaki yerini, "kendini ne surette gösterdiği"ni ve "ana akımının yönü"nü ortaya koymaya çabalamıştır. Mills'in açığa çıkarmak istediği şey, dönemin sosyolojisinin bizzat kendine dair beslediği vehimlerin aksine, bu sosyolojinin ideolojik, politik, ekonomik ve kurumsal karakteridir. Başka bir deyişle Mills'in temel iddiası, sosyolojik bilginin ve onun üretildiği yerin akademi-dışı toplumsal mekanizma ve kurumlardan bağımsız olmadığını, tam tersine bunlarla bir koşullanma ilişkisi içerisinde olduğunu sergilemektir. Öyleyse Mills'in sosyolojisinde içkin self-refleksivite talebi/davetinin tarihsel sosyolojik ilgilerinden dolaysızca beslendiğini söylemek pekâlâ mümkündür.

SONUÇ: SOSYOLOJİNİN BİR "ALAN" OLARAK KOORDİNATLARI

Buraya dek geliştirdiğim analizi, birbirine açılan dört önerme aracılığıyla toplu bir biçimde ifade edersem:

- Mills mantığının, zihnin, dilin ve bir bütün olarak felsefi kategorilerin tarihsel niteliği haiz olduklarını, bu veçhile sosyal yapı ve ethosların dolaylı ya da dolaysız belirlenimine açık olduklarını, gelgelelim bunun sosyolojik olarak araştırılmalarına engel olmak şöyle dursun bizzat sosyolojik soruşturmanın önünü açtığını savunmuştur.

- Mills, Marc Bloch'un (1994, s. 20) veciz deyişiyile ifade edersem, "toplumsal olguların beslendiği plazmanın tarihsel zamanın bizzat kendisi olduğunu", öyleyse dolaysız şimdinin gerçekte tarihsel zamana gark bulunduğunu, "gündelik yaşamın dolaysız gerekleri"nin sosyal yapılar, mikroskobik gözlemlerin makroskobik kavramlara bağlı olduklarını ve "ortakduyu" denen şeyin¹² dönemin hâkim ethosu pragmatizm olduğunu savunmuştur.
- Mills akademinin kapalı devre bir karaktere sahip olmadığını, bir kurum olma vasfıyla kurumsal/politik ilişkilerden mürekkep ilişkisel bir bağlama oturduğunu, Amerikan sosyolojisinde cisimleşen sosyoloji anlayışının mevcut sosyal düzeni doğallaştırma ve yeniden-üretme rolünü üstlendiğini ve bu tür kurumlaşmanın yol açtığı bürokratizasyonun yeni türden bir sosyoloji bürokrati ürettiğini savunmuştur.
- Mills saha araştırmacısı ve Gösterişli büyük Teorisyen yarılmasının rastlantısal olmadığını, bunların teorik olarak tarihsel yapı ve mekanizmaları göz ardı eden ortak bir epistemolojiye dayandıklarını, pratikte ise kurumsal bir iş bölümünün parçaları olarak tezahür edip birbirlerini beslediklerini savunmuştur.

Alan araştırmacısı ile Gösterişli büyük teorisyen arasında, salt teorik tartışma içerisinde kalındıkça yakalanamayacak, kurumsal nitelikli bir ilişkinin söz konusu olduğunu bu noktada bilhassa vurgulamak gerek: Alan araştırmacısı ile Gösterişli büyük teorisyen arasındaki ilişki, ancak sosyoloji "alan"ının yeniden-üretiminde üstlendikleri rollerle açığa çıkarılabilir. Sözelimi Horton (1964), Mills'teki bu kavrayışı izleyerek, bürokratik yapılanma içinde zımnî biçimde kendisini gösteren bir iş bölümüne dikkat çekmiştir: Alan araştırmacısı, orta-boy teorisyen ve meslekî ideolog. Horton, tıpkı Mills gibi, sosyoloji alanının bizzat kendisini sorunsallaştırdığı içindir ki, "değerden-arınık alan araştırmasının arkasındaki 'değerden-arınık' [orta-boy] teorisyen"i (1964, s. 294) ve 'değerden-arınık bilim' kültürünü geliştirip bilim topluluğunun standartlarını çizen bilim felsefecisi ya da bilim sosyologu olarak meslekî ideologu görebilmiştir.

Alanın içine gömülükken görünmez hâle geldiği olgusu, bizatihi sosyoloji alanı için de geçerlidir. Birbirinden bağımsız parçalardan oluşuyormuş gibi görünen sosyoloji alanını bütünlüklü ve belirli bir iş bölümüyle yeniden üretilen bir alan olarak kavramak, ancak buraya dek anlattığım, yapıları ortaya çıkarmaya odaklı sosyolojik muhayyile sayesinde mümkün olmuştur. Sosyolojiyi ve genel olarak akademi alanının kendisini bizzat sosyolojik soruşturmaya açan bu muhayyile aynı zamanda sosyoloji açısından oldukça yüksek ve esaslı bir self-refleksiviteyi de açığa çıkarmaktadır. Burada, sadece sosyalbilimsel bilginin doğruluk ve geçerlik kriterlerini ya da sadece bilim insanının norm ve motivasyonlarını değil bizzat bilginin üretildiği yerin kurumsal, ideolojik ve politik bağlamını açığa vuran bir self-refleksivite söz konusudur.

Bir bütün olarak bakıldığında, Mills'in analizinin odağı değıştikçe self-refleksivite talebinin dönüşüm geçirdiğini görmek (epistemolojik eleştiriden ideolojik eleştiriye doğru gerçekleşen bir geçiş) bilhassa çarpıcı. Bir anlamda, dilsel, kültürel bir bağlamdan politik, kurumsal bir bağlama geçiş olarak da okunabilir bu. Bilgi sosyolojisi incelemeleri içerisindeyken ulaşılan toplum ve yapı kavrayışı, sonraki analitik çerçevelere dayanak teşkil etmiştir. Her halükârda, bir yan çıktı olarak, Mills'in erken dönem bilim-sosyolojik, epistemolojik ilgileri ile geç dönem politik, ideolojik ilgilerinin belirli izleklerde (bilhassa sosyoloji etkinliğinin bizzat kendisi üzerine kafa yorarken) süreklilikler arz ettiğini gösterebildiğimi umuyorum.

¹² "Ortak duyuya dayalı gündelik empirizm, içinden çıktığı şu veya bu topluma özgü varsayım ve klişelerle doludur; çünkü görülecek olanın ne olduğunu ve bunun nasıl açıklanacağını belirleyen, ortak duyudur" (Mills, 2016, s. 164).

Sonuç olarak; sosyolojinin (ve genişleyen halkalar şeklinde sosyal bilimin ve bilimin) bir “alan” teşkil ettiğini, yani (sosyal-)bilimsel faaliyetin belirli türden sermayelerin belirli bir konular bütünü içerisindeki belirli failer tarafından belirli ilgi/çıkarlar etrafında işe koşulduğunu Bourdieu’den beri biliyoruz. Bu, sosyolojinin sosyal koordinatlarına yönelik oldukça yüksek bir self-refleksivite düzeyidir. Sergilediğimi umuyorum ki bunun sosyoloji açısından en ilk sistematik ifadelerinden biri Mills tarafından gerçekleştirilmiştir. Epistemolojik analizden kurumsal analize doğru gerçekleşen kuşatıcı bir geçişle mümkün olmuştur bu. Mills, hiç şüphesiz ki, gözlerimizin önüne serdiği, değilse en azından ipuçlarını gösterdiği imkân ve ihtimalleri sonuçlarına dek götürmemiştir. Gelgelelim, sosyal bilimlerin self-refleksif ufkunun gelişiminde reddedilemez bir role sahiptir. Ve Mills’in anlattıkları bugün bize enikonu aşına geliyorsa bunu Mills’in başarı hanesine yazmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (1990). *Thinking Sociologically*. New York: Blackwell Pub.
- Benhabib, S. (1986). *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. New York: Columbia University Press.
- Berger, P.L. (1966). *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Berkes, N. (1938). Birleşik Amerika Devletlerinde Sosyoloji. *Ülkü*, Eylül sayısı, 21-28.
- Bloch, M. (1994). *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği* (Çev. M.A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Coser, L.A. (1997) "Amerikan Eğilimleri", çev. Alaeddin Şenel, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Coser, Levis A. (1997). *Amerikan Eğilimleri* (Çev. A. Şenel). T. Bottomore, R. Nisbet (Ed.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Elias, N. (1978). *What is Sociology?* New York: Columbia University Press.
- Faris, R.E.L. (1967). *Chicago Sociology (1920-1932)*. California: Chandler Publishing Company.
- Friedrichs, R.W. (1970). *A Sociology of Sociology*. New York: Free Press.
- Gouldner, A.W. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann Educational Books.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri-Seçmeler* (Çev. K. Somer). İstanbul: Onur Yayınları.
- Habermas, J. (2002). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Çev. T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları (4. baskı).
- Horkheimer, M. (2002). *Akil Tutulması* (Çev. O. Koçak). İstanbul: Metis Yayınları (5. Baskı).
- Horton, J. (1964). The Dehumanization of Anomie and Alienation: A Problem in the Ideology of Sociology. *The British Journal of Sociology*, 15(4), 283-300.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori* (Çev. N. Çelebi). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları (2.Baskı).
- Mannheim, K. (1998). American Sociology. P. Keckskemeti (Ed.), *Essays on Sociology and Social Psychology*. London: Routledge.

- Martindale, D. (1976). American Sociology Before World War II. *Annual Review of Sociology*, 2, 121-143.
- Mills, C.W. (1939). Language, Logic, and Culture. *American Sociological Review*, 4(5), 670-680.
- Mills, C.W. (1940). Methodological Consequences of the Sociology of Knowledge. *The American Journal of Sociology*, 46(3), 316-330.
- Mills, C.W. (1943). The Professional Ideology of Social Pathologists. *The American Journal of Sociology*, 49(2), 165-180.
- Mills, C.W. (1953). Two Styles of Research in Current Social Studies. *Philosophy of Science*, 20(4), 266-275.
- Mills, C. Wright (1962) "Introduction", *Images of Man: The Classic Tradition in Sociological Thinking* New York: George Braziller, Inc.
- Mills, C.W. (1962). Introduction. *Images of Man: The Classic Tradition in Sociological Thinking*. New York: George Braziller, Inc.
- Mills, C.W. (1963). IBM Plus Reality Plus Humanism = Sociology. I.L. Horowitz (Ed.), *Power, Politics and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*. New York: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1966). *Marksistler* (Çev. T. Hasan). İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Mills, C.W. (1969a). *Sociology and Pragmatism: The Higher Learning in America*. New York: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1969b). *Dinle Yankee* (Çev. İ. Özgüden ve D. Özgüden). İstanbul: Ant Yayınları.
- Mills, C.W. (1974). *İktidar Seçkinleri* (Çev. Ü. Oskay). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mills, C.W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül* (Çev. Ö. Küçük). İstanbul: Hil Yayın.
- Öğütle, V.S. (2019). *Kurumların Sosyal Gerçekliği: İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Reynolds, L.T. ve Reynolds, J.M. (1970). *The Sociology of Sociology*. New York: David McKay.
- Wallace, W.L. (1971). *The Logic of Science in Sociology*. New York: Aldine de Gruyter.

GÜVENLİK, DÜZEN VE GÖZETİM: GELECEĞİN DÜNYASINDA PROTESTO HAKKI

Burak Kesgin¹

Öz

Günümüz dünyasında protesto eylemleri yalnızca demokratik olmayan rejimlerde değil, liberal demokrasilerde de engeller ve baskıyla karşılaşmaktadır. İklim, çevre ve sosyal adalet gibi alanlarda seslerini protestolar yoluyla duyurmak isteyen toplumsal hareketler bu olumsuz durumdan en fazla etkilenenler olarak öne çıkar. Protesto güvenliğinde protestocunun demokratik hak ve özgürlüklerini öncelikli gören, yöntem olarak müzakereyi benimseyen anlayış yerini kamu düzeni ve güvenliğini öncelik haline getiren, uzlaşmacı olmayan, etkisizleştirme stratejisini sıkça benimseyen bir protesto polisliğine bırakmıştır. Kimi toplumsal hareketlere karşın gösterilen tolerans ise kolluk kuvvetlerinin siyasileştigi ve farklı hareketlere farklı standartlar uyguladıklarına yönelik eleştirileri daha da şiddetlenmiştir. Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada başta olmak üzere liberal demokrasilerde protesto hakkının kısıtlanması, gözetimi ve baskı altına alınmasına yönelik güncel eğilimler, bu eğilimler doğrultusunda geliştirilen yeni modeller, araçlar, teknolojiler, yasal çerçeveler ve iç güvenlik bürokrasilerine ilişkin sorunlar incelenmiştir. Protesto güvenliği ve polisliği alanında geçtiğimiz on yıllarda yaşanan dönüşüm ve son dönemde yaşanan gelişmeler, protesto hakkının geleceğine ilişkin demokrasi yanlısı kesimlerce son dönemde daha sık, yoğun biçimde dile getirilen endişe ve kaygıları haklı çıkaran bir görünüm arz eder. Protesto hakkına ilişkin söz konusu olumsuz görünüm ve eğilim, özellikle devlet baskısı ile yurttaşların demokratik arenalara katılımı arasındaki güç dengesizliklerine ilişkin geleceğe yönelik uyarılar içermektedir.

Anahtar Sözcükler: Protesto, polis, toplumsal hareketler, demokrasi, gözetim.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, burakesgin@beykent.edu.tr

SECURITY, ORDER AND SURVEILLANCE: THE RIGHT TO PROTEST IN THE WORLD OF THE FUTURE

Abstract

In today's world, protests face obstacles and oppression not only in non-democratic regimes but also in liberal democracies. Social movements that want to make their voices heard through protests in areas such as climate, environment and social justice stand out as those most affected by repressive policing. The understanding that prioritizes democratic rights and freedoms for protesters and adopts negotiation as a method is being replaced by protest policing that prioritizes non-compromising public order and security that frequently uses incapacitation strategies. Further, the tolerance shown toward some social movements by law enforcement creates intensified criticism that law enforcement officers are politicized and apply different standards to different movements. In this study, current trends in the restriction, surveillance and suppression of the right to protest in liberal democracies, especially in the United States, England and Canada, and the problems related to new models, tools, technologies, legal frameworks and internal security bureaucracies developed in line with these trends are examined. Transformations in the field of protest security and policing in the past decades seem to justify the increasingly strident concerns expressed by pro-democracy segments regarding the future of the right to protest. The negative outlook and trend regarding the right to protest contain warnings about the future, especially regarding imbalances of power between state coercion and citizen participation in democratic arenas.

Keywords: Protest, police, social movements, democracy, surveillance.

GİRİŞ

Uluslararası Af Örgütü, Temmuz 2022’de başlattığı “Protesto Hakkını Koru” adlı küresel kampanyayla protesto hakkının dünyanın her yerinde benzeri görülmemiş ve büyüyen bir tehdit altında olduğunu ilan eder. Genel Sekreter Agnès Callamard’a göre “Tüm dünyada, protestocular, protesto hakkını kısıtlamaya yönelik artan sayıda yasa ve diğer tedbirler, gücün kötüye kullanımı, hukuka aykırı kitlesel ve planlı gözetimin yayılması, internet kesintileri ve çevrimiçi sansür, suistimal ve yaftalamadan oluşan oldukça sert bir engelleme politikasıyla karşı karşıya”dır (Uluslararası Af Örgütü, 2022). Örgüt bu kampanya çerçevesinde yayınladığı raporda protesto hakkının kullanımının tüm dünyada kısıtlanmaya, insanların protestoya katılmak konusunda korkutulduğunu ve caydırılmaya çalışıldığını birçok farklı vaka üzerinden belgelediklerini ifade eder. Protesto hakkını engellemek üzere devletler, kısıtlayıcı mevzuatlar, genel yasaklar ve olağanüstü hâl yetkileri kullanmakta, protestocuları şeytanlaştırılmakta, polis faaliyetlerinin askerileştirmekte,² otoriteler ayrıca eşitsizlik ve ayrımcılık uygulayarak protestoya katılımı engellemekte, insanları korkutmakta, protestoya katılmaktan caydırmaya çalışmaktadırlar (Amnesty International, 2022).

Kampanyanın gerekçesi olan gelişmeler, toplumsal hareketler yazınında bir süredir protesto güvenliği ve polisliğinde yaşanan dönüşüme ilişkin tartışmalarda dile getirilen bir olguyu ortaya koysa da yapılan çağrı durumun günümüzde geldiği düzeyi göstermesi açısından önemlidir. Protesto hakkının özgür biçimde kullanımı artık yalnızca demokratik olmayan rejimlerde değil, sivil hakların kurumsallaşmış olduğu düşünülen liberal Batı demokrasilerinde de engellemelerle karşılaşmaktadır. Söz konusu engeller ve baskı, karar süreçlerinde zaten düşük düzeyde temsil edilen ya da hiç edilemeyen grupları daha fazla hedef almaktadır. İklim ve çevre aktivistleri, ayrımcılıklarla mücadele edenler, yerli halklar, neoliberal politikalara, küresel düzene karşı çıkanlar daha fazla dışlanmaktadır. Barışçıl protestoların özgürce gerçekleştirilebilmesinin sağlıklı bir demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından biri ve bir rejimin açıklığının önemli göstergelerinden biri olarak kabul edildiğinde protesto hakkına yönelik baskıcı eğilim demokratik hak ve özgürlüklerin, çoğulculuğun geleceği hakkındaki endişeleri artırmaktadır. Ayşen Uysal’ın (2017) ifade ettiği üzere “sokak, bir toplumsal ve politik alan olarak her anlamda ‘alternatif’tir ve alternatif bir alan sunar.”, bu açıdan demokrasiler için önemi göz ardı edilemez.

Bu çalışmada, ABD, İngiltere ve Kanada örnekleri üzerinden protesto hakkının engellenmesine yönelik eğilim, bu eğilim doğrultusunda geliştirilen yeni strateji, yöntem ve araçlar ele alınmış, hak ve özgürlükler açısından sorunlu bu durumu daha karmaşık hale getiren etkenler incelenmiştir. Çalışma kapsamında odaklanılan ülkelerde Black Lives Matter (Siyahların Hayatı Önemlidir/BLM) gibi ırk ayrımcılığı karşıtı, iklim, çevre, yerli hakları alanlarında hareketler görüldüğü gibi polisin kaynak ve

² Polis faaliyetlerinin askerileşmesi birkaç farklı boyutu olan dikkat çekici bir konudur. Askerileşme, polislerin askeri teçhizat, araç, kıyafet ve taktikleri kullanmaya başlaması yanında bir başka dönüşümü de ifade eder. Askerileşmenin hayatta kalmak için sürekli tetikte olmayı en iyi seçenek olarak gören, etkileşime girilen herkesi silahlı tehdit, her durumu ölümcül olarak görmeyi öğreten bir “savaşçı” kültürünü ortaya çıkardığı öne sürülmektedir (Stoughton, 2015). Askerileşme, ekipman ve taktiklerle maddi açıdan değişim yanında kültürel açıdan da bir değişimi beraberinde getirir. Regan (2021) ABD örneğine bir bütün olarak askerileşmenin sembolik bir boyut taşımakta olduğunu, azınlık topluluklarının üyelerinin topluma tehdit oluşturan dış düşmanlar gibi sunulmasına olanak sağladığını savunur. Bu durum ayrıca polisin ve ordunun rolünü karşılaştırılabilir olarak tasavvur etmekte, kolluk ve ulusal güvenlik operasyonları arasındaki ayrımı rahatsız edici şekilde bir bütün içinde bulanıklaştırmaktadır.

yetkilerinin azaltılmasına yönelik protestolar da yaşanmıştır. Bu protestolar ABD’de karşı hareketini de ortaya çıkarmış, polis yanlısı Blue Lives Matter hareketi kayda değer bir destek sağlamıştır. Söz konusu ülkelerde sağ popülist, aşırı sağ grupların COVID-19 pandemisine yönelik kısıtlamalara ve aşı zorunluluklarına karşı yürüttükleri protestolar da ses getirmiştir. Bu ülkeler protesto kontrolü ve gözetimi açısından en yüksek teknolojilere sahip oldukları gibi, örneğin İngiltere protesto hakkını daraltmaya, baskı altına almaya yönelik yasal düzenlemeleri yakın zamanda hayata geçirmiş, protesto hakkı konusunda protestoların halen devam ettiği bir örnektir. Bu ülkeler halen açık ve özgür demokratik rejimler olarak kabul edilse de İngiltere’de protestolara yönelik kısıtlama girişimleri ve ABD’nin son yıllarda demokrasi notunun ciddi oranda düşmüş olması (Freedom House, 2023) bağımsız raporlara da yansıyan dikkat çekici gelişmelerdir. Çalışmada alanyazın taraması yanında içerik ve söylem analizi yöntemleri kullanmış, konuya ilişkin sivil toplum kuruluşlarının raporlarına, açıklamalarına, medyaya yansıyan haberlere başvurulmuş, sosyal medyadan protesto kontrolü üzerine polislerce düzenlenen toplantı kayıtları incelenmiştir. Makale üç bölümden oluşmaktadır: Geçmişten günümüze protestonun güvenliğinden sorumlu polis birimlerinin değişimini ele alınan ilk bölümde, öncelikle tarihsel perspektiften protesto ve protesto polisliğine³ bakılmış, dönemler arası farklara değinilmiş ve günümüzde protesto polisliğinin şekillenme sürecinin miladı olarak kabul edilen 1990’ların sonundan itibaren başlayan dönüşüm süreci incelenmiştir. Bu bölümde protesto polisliğinde dönemler arası değişim, dönüşümleri nasıl değerlendirmek, hangi etkenleri ve dinamikleri göz ardı etmemek gerektiği soru da tartışılmıştır. İkinci bölümde günümüzde protestonun kontrolünde sıkça benimsenen etkisizleştirmeye yönelik strateji tercihinin, bu stratejileri uygulamayı mümkün kılan istihbarat, gözetim ve müdahale araçlarına ve teknolojilerine bakılmıştır. Teknolojinin ve güvenlik endüstrisinin gelişiminde yaşananlar otoritelere gözetim, istihbarat alanında yeni ve çok geniş imkanlar yaratmakta, bu alana ayrılan kaynaklar sürekli olarak artmakta, bu da kişisel hak, özgürlükler konusunda endişe ve soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Yüz tanıma, sosyal medya takibi, mobil cihazlara izinsiz erişilmesi gibi birçok gözetim uygulaması yanında müdahale aracı olarak klasik örnekleri göz yaşartıcı gaz, plastik mermi gibi öldürücü olmayan (*non-lethal*) ya da daha az öldürücü (*less-lethal*) silahların gelişimi, çeşitlenmesi ve yaygın kullanımı protesto hakkına yönelik tehdidin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Protestonun ve protestocunun kriminalize edilmesi ve bu bağlamda güvenlik güçlerine sağlanan olağanüstü hâl yetkileri sorunu da ayrıca tartışılmıştır. Ele alınan İngiltere örneğinden de görüleceği üzere kamu güvenliği ve düzeni gerekçesiyle ortaya konan anlatılarla kamuoyu protestonun zorunlu bir hak olmadığına ikna edilmeye, şiddet içeren bir eylem yapıp yapmamasına yönelik ayırım gözetilmeksizin protesto ve protestocunun yasadışı gösterilmesine çalışılabilmektedir. Üçüncü bölümde polis teşkilatları ve polis alt-kültürleriyle ilgili sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmıştır. Polis teşkilatlarının farklı toplumsal hareketlere yönelik farklı tutum ve uygulamalarına yönelik eleştiriler, söz konusu çifte standart yanında bu teşkilatların daha fazla içine kapalı, özerk ve fazla siyasi hale gelmeleri, aşırı sağ sızmalara ve bu fikirlerin etkilerine karşı kırılğan olmaları, reform çağrılarında direnmeleri gibi konular bu bölümde incelenmiştir. Sonuç bölümünde toplumsal hareketler ve devlet, demokrasilerin kırılğanlığı, bunu yaratan, bunun yaratabileceği toplumsal sorunlar protesto hakkı üzerinden siyasi olanaklar yaklaşımı ve demokrasi çerçevesinde tartışılmıştır.

³ Makalede protesto polisliği terimi, İngilizce “riot police” Türkçede “çevik kuvvet” olarak adlandırılan toplumsal olaylara müdahale birimleri başta olmak üzere toplantı, gösteri ve yürüyüş gibi eylemlerde görev yapan her türlü güvenlik gücünün bir arada yürüttükleri faaliyetleri genel olarak tanımlamak için kullanılacaktır.

2. Geçmişten Günümüze Protesto Polisliği ve Güvenliği

Batı'da 18. Yüzyıl sonu ile 19. Yüzyıl'ın başında ortaya çıkan yeni kolektif eylem biçimleriyle toplumsal mücadeleler artık Charles Tilly'nin (2020) ifade ettiği üzere program, kimlik ve duruş iddialarını birleştirmeyi başarmış, eskinin bu niteliğe haiz olmayan sanayi-öncesi sağlam, kalıcı siyasi ya da ideolojik sonuçlara ve hedeflere odaklanmayan ayaklanma ve isyanlarından farklı biçimde yapılmaya başlanmıştır. Tilly'e göre barışçıl protestolar, işte bu yeni modern mücadelelerin siyasal arenaya katılım amaçlayan yöntemlerinden biri olarak söz konusu dönemde ortaya çıkar. Geçmişin isyan, başkaldırı ya da ayaklanmaları taleplerin genelde kısa sürede elle tutulur kazanca ve hızla sonuç almaya odaklı geleneksel yöntemler benimserken, örgütlü, sistematik, uzun erimli ve disiplinli modern toplumsal hareketler yeni dünyaya ait bir icat, yenilik olarak ortaya çıkarlar. Bu "politik yenilik" ilgili dönemde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da politik olanakların yardımıyla otoriteler tarafından kabul edilebilir ve zaman içinde meşru bulunmaya başlanmıştır. Statükonun izni olmadan ya da onu sarsma girişiminde bulunan ve sertçe bastırılan isyan gibi kolektif eylem biçimlerinden farklı olarak modern toplumsal hareketler siyasal arenanın bir parçası olmaya bu dönemde başlamışlardır. Tilly'e göre toplumsal hareketler, bu coğrafyalardaki köklü siyasi ve ekonomik değişimler zemininde ortaya çıkmış, savaş, parlamenterleşme, kapitalizm ve işçileşme gibi gelişmelerin yardımıyla hemen olmasa da zaman içinde kendisine yasal alanlar yaratmayı başarmıştır. Tilly'nin tarihsel şemasını izleyen James M. Jasper (2017) insanların her zaman memnuniyetsizliklerini ifade etmenin bir yolunu bulmuş olduğunu ancak günümüzde toplumsal hareketler olarak adlandırdığımız olgunun modern dünyada yurttaşlık fikri üzerinde temellenen ve giderek güçlenen parlamentolardan nemalanarak ortaya çıktığını söyler. Bu dönemde özgürlük ve demokrasi fikrinin yaygınlık kazanması, insanların kendilerini "halk" olarak görmeye başlaması modern toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 19. Yüzyıl'la birlikte örneğin İngiltere'de genelde yoksunluk nedeniyle eski tip isyanlar ve ayaklanmalar halen devam ediyor olsa da kölelik karşıtlığı, işçi hareketi, kadın hakları gibi öncü modern toplumsal hareketler örgütlü ve sistematik biçimde planlanmış gösteriler, mitingler, yürüyüşler gerçekleştirmiş, insanlar artık caddeleri, meydanları doldurarak taleplerini dile getirmek için barışçıl protesto eylemlerine yönelmişlerdir. Ancak toplumsal hareket repertuarlarının en önemli unsurlarından, Jasper'ın da işaret ettiği üzere aslında bir biçimi olmasına rağmen çoğu zaman toplumsal hareketlerle eş anlamlı kullanılan protestonun kontrolü siyasal zihniyet değişimi ve yurttaşlık haklarıyla yakından ilintilidir. Demokratik anlayışın ve yurttaşlık haklarının gelişimi ile protesto polisliği de ortaya çıkmış, protestoya askerin müdahalesinden vazgeçilmiştir.⁴ Ancak otoritelerin protestoyu suçla ilişkilendirilmeye ya da bir arada görmeye yönelik eğiliminin bir anda ortadan kalkmadığını ifade etmek gerekir. Bu dönüşüm modern polis teşkilatının ve birçok erken toplumsal hareketin ortaya çıktığı İngiltere'de daha erken gerçekleşirken, Avrupa'nın diğer yerlerinde farklı zamanlarda olmuştur.

⁴ Ferdan Ergut (2003) 19. yüzyıl ortasından itibaren Avrupa'da ordudan ayrı profesyonel polis güçlerinin kurulmasının savaş teknolojisi ve ordunun görev tanımıyla ve devlet elitlerinin, kolektif eylemlere yönelik özel bir duyarlılık geliştirmesi; içerde toplumsal kontrolün sağlanması ve bastırma işinin devlet açısından varoluşsal bir soruna dönüşmesiyle alakalı olduğunu söyler. Ergut ayrıca (2001) ayrıca ulusal polis teşkilatlarının genelde devrim, savaş ya da kitlesel göç gibi kolektif eylemleri çoğaltan dönemlerin hemen ardından kurulduğunu, bu teşkilatların kurulmasını suçların artışına dair bir kaygıdan çok, devletin kendisi üzerinde artan baskılara verdiği bir yanıt olarak değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

George Rudé (1973), 1820'lerden yüzyılın ortasına doğru İngiltere'de protestonun kontrolüne ilişkin yaşanan kurumsal değişimin bu bağlamda otoritelerin bakış açısında bir değişime işaret ettiğini savunur. Daha önce protestoyu bastırmak için asker ve polis gücü bir arada kullanılırken bu dönemde ana susturucu aktör olan askerlere protestonun kontrolünde artık yer verilmemesine, bu işin profesyonel polis güçleri tarafından yerine getirilmesine karar verilmiştir. Öte yandan İngiltere'de olduğu gibi protestolarda yaşanan değişime paralel olarak başlangıçtaki baskıcı ve sert tutumlarını değiştirmeye zorlanan devletler için toplumsal hareketlerin ve protestoların nasıl kontrol edileceği konusunda Avrupa'da farklı uygulamalar gözlenir. Konuyu Fransa ve Almanya üzerinden karşılaştırarak ele alan Anja Johansen (2018) 19. yüzyılın ortasında toplanmalara askeri müdahalenin Avrupa'nın çoğu yerinde bir norm halinde olduğunu, zaman içinde askerinin yerini polis alması sürecinin ise ülkelerin kendi toplumsal ve siyasal dinamikleriyle gerçekleştiğini savunur. Protestonun kontrolünün askeri olmaktan çıkarılmasının tarihsel bir sorun olduğunu söyleyen Johansen, Prusya egemenliği altında askeri değerleri benimsemiş Almanya'nın 1890'lardan itibaren protestolara askeri müdahaleyi giderek daha az kullanmaya başladığını, paradoksal biçimde kendini liberal ve demokratik olarak tanımlayan Fransa'nın bu anlayışı 1920'lere kadar terk etmediğini belirtir. Ona göre Avrupa'nın yönetici seçkinleri, sanayileşme ve kapitalizmin yarattığı hoşnutsuzlukların yol açtığı, zaten tecrübe etmiş oldukları toplumsal ve siyasi ayaklanmaların uzun vadede ordu tarafından kontrol edilemeyeceğini düşündükleri gibi, zorunlu askerlik uygulaması da bu durumda etkiliydi. Halk ayaklanmalarında askerlerin taraf değiştirme olasılığının hesaba katılması profesyonel polis güçlerinin geliştirilmesinin nedenlerinden bir diğerydi. Johansen'e göre bu etkenler yanında protestonun kontrolünü askerden arındırma süreci Avrupa'nın birçok yerinde yükselen demokratik kültürle de ilintiliydi. Güç kullanımında aşırıya kaçmama ve sivillere ancak katı yasal sınırlar çerçevesinde müdahale edilebilmesine yönelik beklenti bir baskı haline gelmiş, hükümetlerde ve bürokratlarda askerinin ancak gereklilik durumunda ve orantılı biçimde kullanılabileceğine yönelik bir tutum benimsenmeye başlanmıştır. Dönemin Avrupa'sında protestoların asker tarafından ve baskıyla kontrol altına alınması alışkanlığını devam ettiren hükümetlere olumsuz bakılmaya başlanmış, bu tip uygulamalar ve anlayış kötü yönetim ve düşük hesap verebilirlikle ilişkilendirilmiştir. Protestolarda asker kullanımı artık otoriter ve baskıcı yönetimin bir göstergesi olarak algılanıyordu. Sivillere müdahale askerler tarafından da eleştiriye uğramaya başlamış, protestonun kontrolü zaman içinde askerden arındırılmıştır.

19. yüzyılın sonuna doğru Gustave Le Bon (2002) gibi düşünürler kalabalıkları tehlikeli olabilecek irrasyonel gruplar olarak resmetse de toplumsal hareketlerin 19. yüzyıl boyunca yaşadığı kurumsallaşma, siyasal değişimler ve demokrasinin daha fazla benimsenmesi sayesinde barışçıl protesto 20. yüzyıla gelindiğinde bir hak olarak yerleşik hale gelmeye başlamıştır. Protesto, ifade özgürlüğü, örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkı gibi farklı hak ve özgürlükler çerçevesinde giderek yasal güvenceye kavuşurken 1960'larla birlikte protesto polisliğinde ve protesto hakkının kullanımında olumlu bir değişim yaşandığı savunulmaktadır. Öte yandan protestonun olağandışılığını ve gündelik hayatı bozucu etkisini göz ardı etmemek gerekir. Protesto doğası gereği gündelik yaşamı aksatan bir eylem biçimidir ve zaman içerisinde bu kabul gören bir siyaset yapmak biçimi haline gelmeyi başarmıştır. Donatella della Porta ve Olivier Fillieule'ün (2004) belirttiği üzere toplumsal hareketler esas olarak protestoya, yani geleneksel olmayan siyasi eylem biçimlerine dayanır ve bu biçimlerden bazıları yasa dışılık (sivil itaatsizlik gibi), bazıları şiddet de içerebilir. Yasal olanlar bile çoğu zaman günlük rutini bozar: yürüyüşler, başka bir şey değilse, trafik rutinlerini bozar. Protestolar kamu düzenini korumak gayesindeki devlet otoritesini harekete geçirir ve sokakta doğrudan devlet tepkisini ortaya çıkarır. 1960'ların bir dönüm noktası olarak görülmesinin nedeni işte tüm bu olağandışılığın, rutin bozucu niteliklerine karşın protestoya otoriteler tarafından artık daha esnek yaklaşılmasıdır. Bu dönemdeki protesto dalgalarının yarattığı siyasi iklime bağlı olarak otoriteler zorlayıcı yaklaşımdan

ziyade toleranslı, müzakereye açık ve kanun ihlalinin önemsenmediği bir anlayış benimser. Gösteri hakkının yaygın biçimde benimsenmesi sonucu 1970'ler ve 1980'lerdeki kimi duraklama ya da geriye gidişe karşın otoritelerin protestoya hak temelli bakışı pek fazla değişime uğramaz. 1990'larla birlikte protestolara müdahale teknikleri sertleşirken, göstericilerin kitlesel olarak gözüne alınmasından, farklı istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesine toplumsal hareketlerin ve protestoların gücünün, etkisinin zayıflatılmasına yönelik farklı stratejiler otoriteler tarafından benimsenmiştir. Küresel adalet gibi hareketler içinde protestolara katılanlar, güvenlik güçleri tarafından "kötü" ve genellikle "tehlikeli" göstericiler olarak damgalanmış ve buradan hareketle protestolar zorlayıcı güç ve sert teknikler kullanılarak bastırılmıştır. Daha önce organize suç ya da teröre karşı kullanılan askeri nitelikli tekniklerin ve araçların polis birimleri tarafından kullanımı sıradan hale gelmiştir. Protesto polisliği askerleşmeye başlamıştır (Della Porta ve Diani, 2006). Son dönemde protesto polisliğinde 1960'ların sonunda başlayan ve 1970'ler ve 1980'lerde devam eden yumuşayan tavrın toplumsal hareketlerin kurumsallaşması nedeniyle mi, yoksa yazında sıkça dile getirildiği üzere siyasi ve kurumsal değişimlerin sonucu mu gerçekleştiğini sorgulamaya başlanmıştır. Haklar ve özgürlükler lehinde kendilerini değiştiren güvenlik güçleri midir yoksa toplumsal hareketlerin değişimi mi bu sonucu ortaya çıkarmıştır? Bu soruya yanıt arayan Thomas Elliot vd. (2022) çalışmaları protesto polisliğinin toplumsal hareketlerin bastırılması üzerine araştırmaların merkezinde yer aldığını ve büyük pratik öneme sahip olduğunu ifade ederek, protesto polisliğinde meydana gelen değişimlerin nedenlerini ortaya koyan açıklamaları tarihsel veriler üzerinden değerlendirirler. Onlara göre protestoya daha müsamahakâr bakan, protestocunun haklarını önceleyen, şiddet yerine yasal araçları kullanmayı tercih eden "anlaşmalı yönetim" (*negotiated management*) yaklaşımının benimsenmesini güvenlik güçlerindeki olumlu değişime bağlayan görüş bu değişimi onların artı hanesine yazmaktadır. Elliot ve arkadaşlarına göre toplumda da karşılık bulan görüş aslında durumu yanlış teşhis etmektedir. Hem protestocuların hem de polislerin zaman içerisinde değiştiği doğrudur ancak protesto polisliğini yumuşatan başat etken toplumsal hareket sektörünün kurumsallaşması ve gelişimidir. Değerlendirmelerde güvenlik güçlerinin tepkilerine ve olumlu değişimine haddinden fazla önem ve itibar verilirken, protestoların yumuşamasına çok az önem verilmiştir.⁵ İlgili yazın ele alındığı üzere konuya farklı yönlerden yaklaşılabilir de 1990'lardan protesto polisliğinin ne denli sertleşebileceğinin ilk olarak küreselleşme karşıtı/küresel adalet hareketler örneklerinde izlenmeye başlandığı konusunda uzlaşmaktadır.

Greg Martin (2011) öncelikle uluslararası toplantıların protesto polisliğinin farklı biçimde ele alınması gerektiğine işaret ederken son dönemde siyasileşen ve demokratik olmayan protesto polisliğindeki değişimde üç olayın etkili olduğunu savunur. Bu gelişmelerden ilki 1999 yılında "Seattle Savaşı" olarak adlandırılan Dünya Ticaret Örgütü toplantısına yönelik protestolarından itibaren değişen polis taktikleri, ikincisi 11 Eylül 2001'de gerçekleşen Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik terör saldırılarının ardından gelişen "güvenlik devleti"nin genişlemeye devam etmesi ve son olarak uluslararası toplantılara ev sahipliği yapan şehirleri yatırım çekmek üzere güvenli olarak göstermeye yönelik teşviktir ve bu durum neoliberal çıkarlarla bağlantılıdır. Bu koşullar altında,

⁵ 1960'larla birlikte toplumsal hareketlerin eskiyle kopuş yaşadığını varsayan yeni toplumsal hareketler yaklaşımı merceğinden bakıldığında yeni toplumsal hareketlerin bu duruma yol açtığı yorumunu yapmak ilk bakışta mümkünse de bu yaklaşımı toplumsal hareket çalışmalarının tümüne uygulamak konusunda dikkatli olmak gerekir. Orta sınıf tabanı öne çıkarılan, kimliklere, kültürel farklılıklara, ahlaki ve post-materyalist sorunlara, yaşam tarzına odaklanan hareketleri açıklamak üzere geliştirilmiş olan yeni toplumsal hareketler yaklaşımı ciddi eleştirilere uğramış bir kuramdır. Devlet gücünün ve kapitalizmin aşılmadığına, en eski hareketleri yönlendiren şikayetlerin ve hoşnutsuzlukların bile temelde ortadan kalkmadığına (Calhoun, 1993); eskiyle yeniyi ayırmanın, kopuşun ve yeniliğin unsurlarının belirsiz olduğuna, sınıfın silikleştirildiğine, süreklilikleri göz ardı ettiğine (Çetinkaya, 2008) yönelik eleştiriler özellikle dikkate alınmalıdır.

uluslararası etkinliklerde protesto polisliği yerel permütasyonlarla yalnızca ulusal polislik tarzlarını yansıtmaz, aynı zamanda ortaya çıkan bir küresel protesto polisliği repertuarının göstergesi olarak alınabilir. Rune Ellefsen ve Jan Jämte'nin (2022) işaret ettiği üzere 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra 2000'lerin başında Batı demokrasilerinde hayata geçirilen "radikalleşmeyi ve şiddet içeren aşırılıkçılığın önlenmesi politika ve uygulamaların" protesto kontrolündeki önemli bir dönüşüme yol açmış ve yeni bir arena ortaya çıkmıştır. Bu arenanın ana karakteristikleri, önleyicilik mantığı, devlet baskısında dış kaynak kullanımı ve protesto kontrolünün çoğullaştırılması olarak sayılmaktadır. Protesto kontrolü artık önleyiciliğin önemli bir parçası olduğu, eskisinden daha fazla aktörün içinde bulunduğu ve farklı yöntem, tekniklerin kullanıldığı çok boyutlu bir alan haline gelmiştir. Bu açıdan protesto kontrolündeki değişimi doğru analiz edebilmek için karşılıklı etkileşimler başta olmak üzere aşırılıkçılık karşıtı çağın anlaşılması önemlidir. Tüm bu işaret eden olaylar ve etkenleri göz önünde bulundurarak 1990'lar sonrasında küreselleşme karşıtlığı ve küresel adalet hareketlerinin protesto polisliğine nasıl etki etmiş olabileceğini de değerlendirmek yararlı olabilir. Bu noktada güvenlik güçlerinin kamu güvenliği ve düzenini öne çıkararak sıkça isimlerini andığı ve atıfta bulunduğu (The London Policing College, 2022) anarşist gruplara ve kara blok⁶ taktiklerine kısaca değinilebilir.

Bu grupların 1999 yılında Seattle'da olduğu gibi sahneye çıkmaları ve gündem olmaları ile uluslararası toplantılardan başlayarak protesto polisliğindeki sertleşme arasındaki ilişki göze çarpar. Devletlerin, küresel kapitalizmin ve finans kurumlarının gücünü ortadan kaldırmayı amaçlayan doğrudan eylemi benimseyen kara blok grupları, mala yönelik şiddet uygulamaktan ve polisle çatışmaktan çekinmezler. Geçmiş geriyeye uzansa da 1999 yılında Seattle'da küresel markalara ait vitrinlere ve bankalara zarar vererek küresel adalet protestoları sahnesine giriş yapan heterojen kara blok, bu tarihten sonra uluslararası toplantılarda sürekli varlık göstermiş, 2009 yılındaki NATO zirvesinde polislerle çatışacak noktaya kadar gelmiş, militan taktikler kullanmaya devam etmiştir (Dupuis-Déri, 2010). Küresel adalet hareketi içinde yer alan kara blok grupları radikal, anarşist yöntemler kullanırken bu hareketin diğer unsurlarını riske atmamak için de taktikler geliştirmişlerdir. Anarşistler can güvenliği açısından tehdit unsuru olmasalar da malvarlığına karşı işlenen suç kapsamına girecek eylemler konusunda uzmanlaşmışlardır. Birçok düzeyden kolluk kuvvetleri anarşist gruplara karşı gözetim ve istihbarat toplama, yoğun polislik, hedefli tutuklamalar, hareketleri parçalama ve baskı altına alma gibi yöntemlerin birleşiminden oluşan yöntemleri kullanmaktadır. Anarşist ve kimi sol gruplar dünyanın farklı yerlerinde otoriteler tarafından söylem ve ideolojileri nedeniyle yüksek düzeyde tehlikeli, devrimci hatta terörist kategorisinde değerlendirilmektedir. Otoriteler anarşistlerin küresel adalet hareketi başta olmak üzere katıldıkları protesto eylemlerindeki varlığını baskıcı yöntemlerle engellemekte oldukça başarılı olmuş, buna tepki olarak anarşistler de gözetim ve baskıdan kaçmak için "güvenlik kültürü" adı verilen teknikler geliştirmişlerdir (Williams, 2018). Konunun bir başka boyutu da kimi toplumsal hareketler ve protestolar içinde kendine yer bulan polis karşıtlığıdır. Polisleri aşağılayan kısaltma semboller bir süredir belirli protesto grupları tarafından sıkça kullanılmaktadır. Polis karşıtlığının belirli hareketler tarafından daha fazla benimsenmesi dönüşüme bakarken dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu gruplar arasında Antifa adı sayılması gereken bir başka grup olarak öne çıkar. Araştırmalar polisin şiddet iddialarında bulunan protestoculara çok daha saldırgan davrandığı ve sert müdahalelerde bulunduğunu ortaya koyarken

⁶ Kara Bloklar kurma taktiği ilk olarak 1980'lerde Batı Almanya'da ortaya çıkmış, insanların işgal evlerinde yaşadığı, kendilerini hükümet ve kapitalizmin ikili etkisinden kurtarmaya çalıştığı karşı kültür hareketinden doğmuştur. Bu "otonomlar" (özerk insanlar) öncelikle nükleer güce ve neo-Nazilere karşı seferber olmuşlardır. Kara Bloklar genellikle medya tarafından şeytanlaştırılmakta ve büyük zirvelerdeki kaosun tek sorumlusu olarak görülürler ve amaçları şiddet ekmek olan siyah maskeli isyancılar olarak olumsuz biçimde tasvir edilirler. (Dupuis-Déri, 2017).

(Reynolds-Stenson, 2018), toplumsal hareketlerin alanındaki gelişmelerin protesto polisliğindeki değişimi anlamak açısından göz ardı edilmemesi gereken bir boyut olduğunu hatırlatır. Otoritelerin kimi protestocuları “tehlükeli” bozguncular olarak damgalanmasında ve protesto polisliğine daha fazla kaynak ayrılması, daha fazla kaynak ve yetki sağlanmasında çatışmacı grupların ne ölçüde kolaylaştırıcı etkide bulunduğunu ölçmek olanaklı değilse de yukarıda ortaya konulmaya çalışılan tablo açısından 1990’lardan sonraki değişimde düzen karşıtı bu grupların gözden kaçırılmayacak aktörler olarak var olduklarını söylemek mümkündür. Daha sonra başka toplumsal hareketlere yönelik olarak genişletilecek etkisizleştirme yöntem ve stratejilerinin öncelikli olarak bu gruplara uygulanmış olması bunun kanıtıdır. Günümüzde barışçıl protesto ve gösteri kapsamı dışında değerlendirilebilecek eylemlerin daha sık ve yoğun biçimde benimsenmeye başladığını da toplumsal hareketler alanındaki bir değişim olarak tespit etmek gereklidir. İklim, çevre, ırksal adalet ve yerli hareketleri içinde son dönemde sivil itaatsizlikten, mal varlığına karşı suçlar kapsamına giren doğrudan eylemlere kadar farklı tartışmalı yöntemler benimsenmektedir. Bazı aşırı gruplar haricinde benimsenen doğrudan eylemler başlangıcından itibaren çok büyük oranda sembolik nitelik taşısa da günümüzde toplumsal hareketlerin sertleşmesi, örneğin iklim hareketinin sabotaj gibi yöntemleri kullanması gerektiğini (Bkz. Malm, 2022) savunan görüşlerin belirli bir sese sahip olmaya başlamış olduğunu, bu yönde hareket eden grupların gelişim gösterdiğini de ifade etmek gerekir. İklim hareketi içinde sivil itaatsizlik ve doğrudan eylem gibi tartışmalı yöntemler 2010’lardan itibaren daha fazla kabul görmekte, bu hareket eskisine göre daha öfkeli hatta tehditkâr bir dil ve tavizsiz bir duruş ortaya koymaya, ciddiyetini ve gücünü göstermeye kararlı olduğu algısı yaratmaya odaklanmaktadır (Kesgin, 2022). Bunun bir adım ötesinde ise bir süredir devam eden eko-terörizm tartışmalarında, iklim ve çevre alanında ağırlaşan sorunların yaratabileceği şiddet içeren eylemler ve bu tip eylemlerle nasıl mücadele edilmesi gerektiği önemli bir tartışma konusudur. Ayfer Genç Yılmaz’ın (2022) ifade ettiği üzere bu mücadelenin hak ve özgürlükleri göz önünde bulundurarak nasıl yapılabileceği çok daha fazla tartışılması gereken bir konudur.

Protesto polisliğinin günümüzdeki görünümüne ayrıntılı olarak bakmaya başlamadan önce dönüşüme yol açan etkenler arasında sıkça işaret edilen neoliberalizmin etkisini de kısaca tartışmak yararlı olabilir. Yukarıda Martin’in ortaya koyduğu üzere yatırım çekme cazibesi açısından uluslararası zirvelerde protestoların etkisizleştirilerek, protestodan arınmış bölgeler yaratılması neoliberal rekabet ortamı bağlamında bir mesaj içerir. Protestonun kontrol altında tutulabilmesi söz konusu bölgenin yatırımcılar için iç güvenliğinin sağlam ve etkili olduğuna ilişkin sağlam bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Sermaye ve yatırım çekmek isteyen karar alıcıların bu bağlamda önceliği hak ve özgürlüklere değil, güvenlik ve düzene vermek isteyeceklerini bu nedenle de güvenlik güçlerini güçlendirmeye yöneldiklerine yönelik birçok değerlendirme bulunur. Alasdair Roberts’e (2013) göre Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık’taki politikacıların neoliberal çağ boyunca polisliğe özel bir ilgisi olmuştur. Neoliberal politikalar doğrultusunda kamusal harcamalar her alanda kısıtlanırken polis teşkilatları bundan etkilenmemiştir. Neoliberal dönemde bu ülkelerdeki polis güçlerinin cephanelikleri o kadar zenginleştirilmiştir ki, bazı eleştirmenler polisin paramiliter hizmetlere dönüştürüldüğünden şikayet etmiştir. Polislere ayrılan kaynaklar ve sağlanan imkanların neoliberal dönemde gelişimi göz ardı edilemeyecek bir olgudur. Örneğin ABD’de polis teşkilatlarına 1980 yılında 14,6 milyar dolar bütçe ayrılırken bu rakam 2018’de 137 milyar dolara çıkmıştır. Enflasyondan arındırılsa dahi artış oranda kayda değer ölçüde fazladır (Bump, 2020). Ancak bu noktada neoliberalizmin doğrudan anti-demokratik ya da anti-toplumcu bir anlayışı yerleştirmek gibi öncelikli bir amacı olmadığını ifade etmek gerekir. Wendy Brown (2018; 2021) “neoliberalizm’in frankeştyanı” olarak adlandırdığı anti-demokratik, anti-toplumcu güçlerin gelişim ve meşrulaşmasına neoliberal

düşünüşün zemin sağlamış olmasına karşın demokrasinin gerilemesinde tüm suçu bu anlayışa atmak kolaycılık olacağını da ifade eder. Brown konuya neoliberalizmin demokrasi üzerindeki etkisine daha geniş perspektiften bakılması gerektiğini, neoliberalizmin doğrudan niyet etmediği, amaçlamadığı, neoliberal anlayışa kaynaklık eden düşünürlerin kabul etmeyeceği gelişmelerin yaşanmış olmasına dikkat çekerek “frankeştayn” metaforuna başvurur. Protesto polisliğinde 1990’lardan itibaren yaşanan değişim ve dönüşümü bu metafor bağlamında ele almak olanaklı değilse de liberalizmin anti-demokratik sonuçları yani “frankeştayn”ıyla bir arada düşünmek mümkündür. Otoritelerin geçtiğimiz on yıllarda güvenlikçi politikaları benimsemesi ve demokratik ilkeleri geri plana itebilmesinin arka planında neoliberalizmin katkısıyla gelişmiş anti-demokratik eğilimlerin ve siyasi akımların güçlenmesi göz ardı edilemeyecek bir boyuttur. Dolayısıyla neoliberalizm, protesto polisliğindeki sertleşmeye pratik nedenlerle hem doğrudan hem de ortaya çıkardığı “frankeştayn” nedeniyle siyasi ve düşünsel dolaylı olarak etki etmiş görünmektedir. 1960’ların müzakerecilik ve orantılı zorlayıcı güç kullanım modelinin zamanla yerini önleyici, etkisizleştirici modellere bırakması demokratik ilkelerden uzaklaşmaya ve toplumsal hareketlere yönelik artan tahammülsüzlükle birlikte bu çerçevede düşünmek olanaklıdır. Bir sonraki bölümde bu modellere ve nasıl uygulandıklarına bakılacaktır.

3. Protesto Polisliği ve Güvenliğinde Güncel Gelişmeler: İstihbarat, Gözetim ve Etkisizleştirme

2018 yılında Quebec’de gerçekleşen G7 zirvesi öncesi protestoculara karşı yapılan hazırlıkları ve güvenlik önlemlerini ayrıntılı bir biçimde inceleyen Andrew Crosby ve Kevin Walby (2023) güvenlik güçlerinin protestoculara yönelik olarak artırılmış bir etkisizleştirme (*incapacitation*) stratejisi benimsediklerini ortaya koyarlar. Protesto polisliğinde “müzakereci yönetim” yerini zaman içinde “istihbarat kontrolü” modeline, son olarak “etkisizleştirme stratejisi”ne (Miami modeli) bırakmıştır. Etkisizleştirme ya da Miami modeli gelişmiş gözetim dahil olmak üzere istihbarat paylaşım teknikleri, önleyici gözaltılar, mobilizasyonu kontrol altına almak ve bozmak için agresif taktikler, askeri araç ve ekipman kullanımı, yoğunlaştırılmış mekânsal kontrol önlemlerini içerir. Bu model aynı zamanda farklı devlet kurumlarını ve özel sektörü içeren bir yönetim içerisinde uygulanmaktadır. Toplumsal hareketler de polisin değişen strateji ve tekniklerinden etkilenmekte kendilerini yeni duruma uyarlamaktadırlar. Polis şiddeti protestocuların öfkesini artırmaya devam etmekte, hareketlerin destekçi kazanmasına, kamuoyu oluşturmaya, protestonun yayılmasına ve genişlemesine yol açabilmektedir. Buna karşın son dönemde güvenlik güçlerinin ulaştığı kapasiteye güvenip bu yayılma/güçlenme riskini daha az önemseyerek etkisizleştirme yöntemi ve araçlarını kullanarak protestoyu baskılamayı tercih ettiğine yönelik işaretler vardır. Devlet baskısının toplumsal hareketleri sindirme yoluyla zayıflatacağı ya da yeni başka kesimlerin desteğine yol açarak onları güçlendirebileceği konusunda yorum yapmak çok güç olsa da (Bkz. Tilly, 2005a) güvenlik güçlerinin son dönemde birinciyi tercih ettiğini, hareketleri dağıtarak ve sindirerek büyümelerini engelleme yönünde bir stratejiyi benimsedikleri yorumunu yapmak olanaklıdır. İkinci seçenek, yani baskının protesto hareketine daha fazla ve farklı toplumsal kesimlerden destekçi sağlama sürecine girme potansiyeli her zaman var olsa da güvenlik güçleri belirli durumlarda ve belirli hareketler söz konusu olduğunda bunu fazlaca dikkate almıyor görünmektedir. Son yıllarda kolluk kuvvetleri haricinde özel sektörden de destek alınarak kapsamlı “isyan bastırma” modelinin uygulandığı örnekler buna kanıt olarak gösterilebilir. 2016 yılında ABD’de Dakota Boru Hattı’na karşı yürütülen barışçıl protestolara yapılan müdahalenin askeri nitelikli bir isyan bastırma olduğunu savunan William I. Robinson (2020) bu operasyonda kullanılan aparatlar arasında plastik mermiler, LRAD (Uzun Menzilli Aktif Akustik

Uyarıcı) ses silahları, tazyikli su, saldırı köpekleri, insansız hava araçları yanında meta veri görüntüleme, karşı istihbarat ve psikolojik harp tekniklerini saymıştır. Bu süreç içinde 30 eyalette bu tür protestoları kısıtlamak için 56 ayrı yasa uygulamaya konulmuştur. Protesto güvenliği ve polisliğinde kullanılan yeni teknolojileri kullanan yöntem ve teknikleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür (INCLO & PHR, 2023; Privacy International, 2021):

- İstihbarat/gözetim: Sosyal medya takibi ve veri madenciliği, temas takibi, IMSI yakalayıcı, hackerlik, dövme tanıma.
- İstihbarat/gözetim (görünür araçlar): Sabit kameralar, plaka okuma, dronelar, gelişmiş yüz, göz ve yürüyüş tanıma, vücut kameraları.
- Müdahale: Daha gelişmiş ve çeşitlenmiş öldürücülüğü az silahlar, biber gazı/göz yaşartıcı bomba gibi tahriş edici kimyasal maddeler, tazyikli su/toma, ses bombaları, akustik silahlar, elektroşok silahları ve SİHA'lar.
- İstihbarat/gözetim (gözetim durumunda): DNA örneği alma, cep telefonu ve buluttan izinsiz veri aktarma.

Bu tasnifte de görüleceği gibi istihbarat/gözetim alanında son dönemde kullanılmaya başlayan teknolojiler ve yöntemler karşı istihbarat, psikolojik harp teknikleri de hesaba katıldığında protesto polisliğinde yaşanan değişimin büyüklüğünü ortaya koyar. Bu boyut ayrıca kişisel hak ve özgürlükler, kişisel verilerin korunması gibi birçok yasal, etik tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu araçlar ve teknolojiler sayesinde günümüz protestolarında anonim kalmak neredeyse imkansız hale geldiği gibi, toplumsal hareketlerin en önemli amaçlarından biri olan görünür olmak beraberinde erişilebilir olmayı, dolayısıyla gözetim ve kontrole takılma risklerini getirmektedir. Günümüzde toplumsal hareketlerin gözetimi panoptikon modeline göre çok boyutlu, yalnızca yukarıdan aşağı değil yatay ve aşağıdan yukarı çok yönlü biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Diğer gelişmeler yanında gözetimin yaygınlaşması, önleyici teknikler ve güvenlik istihbaratı uygulamaları polisliğin anahtar unsurları haline gelmiştir (Melgaço ve Monaghan, 2018). Bu uygulamalar etkisizleştirme stratejisi kapsamında geliştirilmiştir ve amacı istenildiği takdirde gözetim gibi taktiklere de başvurarak protestonun gerçekleştirilmesini engellemektir. Toplumsal hareketleri baskı altına almak isteyen devletler ve yurttaşlar yanlış bilgilendirme kampanyaları, provokatör yerleştirme, tutuklamalar ve hapsetmeler, doğrudan şiddet gibi yüzyıllardır denenmiş ve doğrulanmış yöntemleri aynı anda uygularken yeni gözetim teknolojileri de geliştirmiştir (Nepstad, 2023). Stéphane Leman-Langlois (2010) polislerin teknolojik imkanları kullanarak yeni gözetim teknikleri kullanmaya başlamasını Foucault'nun panoptikon kavramına atıfla "miyop panoptikon" olarak adlandırır. Leman-Langlois bu teknolojilerin kullanımının etkin olmadığını yani miyoplukta olduğu gibi görüşün kısıtlı olduğunu, bu durumun kurumların kendi içinde gözetim de dahil olmak üzere toplumun geneline dönük daha fazla gözetim yol açtığını öne sürer. Gözetim ve kameraların sorunluluklarına dikkat çeken Leman-Langlois, "kameranın sağladığı suç görüşünün "miyop" olduğunu çünkü suçu davranışa ve suç kontrolünü olay tepkisine indirgediğini; bunu yapmanın da polisliği askeri standartlar ve teknolojilerden ilham alan tamamen tepkisel bir faaliyete dönüştürme tehdidi yarattığını" savunur. İleri gözetim teknolojilerin kullanılması kamusal ve özel alanın "savaş alanlarına" dönüşmesine bu şekilde katkı sağlarken, polisin askerileşmesi sürecinin tamamlanmasına da yol açmaktadır.

Öte yandan ABD’de George Floyd’un öldürülmesinden sonra başlayan protesto dalgasında bu yeni gözetim teknolojilerinin ve istihbarat araçlarının kullanımının ciddi tartışma konusu olduğunu belirtmek gerekir. Microsoft, Amazon ve IBM gibi şirketler bu alandaki yasal düzenlemeler yapılamadıkça yüz tanıma teknolojilerinin polis güçlerince kullanımını kısıtlama kararı almışlardır. Microsoft, polise yüz tanıma teknolojisi satmadığı gibi bu teknolojilerin polis tarafından kullanımının kısıtlanmasına yönelik düzenlemeleri de desteklediğini duyurmuştur. Bu tip teknolojilerin yanlış gözetim almalara yol açtığı, bunun özellikle siyahlarda daha yaygın olduğu, bu teknolojilerin kişisel hak ve özgürlükler konusunda birçok sakınca doğurduğu sivil toplum kuruluşları tarafından ifade edilmiştir (Greene, 2020). Öte yandan tüm eleştirilere, yasal sorunlara, kanıtlanmış hatalara ve teknoloji devlerinin ambargosuna karşın söz konusu teknolojiler bu kez daha küçük düzenlerle firma tarafından tedarik edilmeye devam edilmiş, polis teşkilatları tüm eleştirilere kulak tıkayarak bu alana yatırım yapmaya devam etmiştir (Greig, 2021). Clearview AI gibi bu alanda polis güçlerine tedarik yapmaya devam eden firmalar veri tabanlarını ve teknolojilerini geliştirirken sosyal medyadan depolama bulutlarına dek sürekli olarak daha fazla veri toplanmaktadır. Tüm bu gelişmelerin yüz tanıma ve gözetleme teknolojilerinin güç dengesini kolluk kuvvetlerinin lehine doğru kaydıracağı değerlendirilmelerinin yapılmasına yol açmaktadır (Lee & Chin, 2022).

İstihbarat ve gözetim alanındaki uygulamalar ve teknolojiler yukarıdaki maddelerde sayıldığı üzere protestoculara ait tüm kişisel bilgilere ulaşmayı amaçlayarak onları veri tabanlarına şeffaf olmayan biçimde eklerken, protestocular aynı zamanda ayırım gözetilmeksizin potansiyel tehlike olarak emniyet kayıtlarına işlenmektedir. Sosyal medyada sürdürülen gelişmiş istihbarat ve gözetim faaliyetleriyle toplumsal hareketlerin baskı altına alınmaya çalışıldığı öne sürülmektedir. Konu üzerine çalışan araştırmacılarca (Earl; Maher, & Pan, 2022) (Earl, Maher ve Pan, 2022) “dijital baskı” olarak adlandırılan sistematik sosyal medya gözetimi ve karşı istihbarat faaliyetleri toplumsal hareketleri, dijital aktivizmi ve protestoyu etkisizleştirme stratejisinin başka bir boyutunu oluşturur. İnternet kesintileri ya da daraltmaları, bazı sitelere ve platformlara erişim engeli getirilmesi, içerik engelleme/filtreleme gibi müdahaleler engelleyici olabileceği gibi devlet, yerel otoriteler ya da özel araçlar dezenformasyon ya da ilgisiz materyallerle dikkat dağıtmaya yönelik bilgi ya da gündem paylaşımları yaparak protestoyu baskılayabilmektedir. Bu dijital baskı yöntemleri otokrasilerle anılsa da demokratik ülkelerde de hemen hemen hepsi uygulanmaktadır. İleride değinileceği üzere bu yöntemler tartışmalara neden olsa dahi ABD örneğinde görüldüğü üzere halen kullanılmaya devam edilmekte, bunların kullanımı konusunda yaptırımlar güvenlik güçleri tarafından etkisiz hale getirilebilmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere BLM protestoları protesto polisliğindeki tartışmaların alevlenmesine neden olduğu gibi bu protestolar güvenlik kuvvetlerinin yıllardır geliştirdiği etkisizleştirme kapasitenin ve altyapının da farkına varılmasına yol açmıştır. Protesto polisliğinin ve güvenliğinin ulaştığı noktayı, güncel tartışmaları anlamak için bu protestolar örnek bir vaka olarak görülebilir. Eyako Heh ve Joel Wainwright (2022) bu protestoların derecesi ve çeşitliliği açısından olağanüstü bir gözetime tabii tutulduğunu savunurlarken gözetimi, devlet tarafından uygulanan muhalefeti izleyen, bastıran ve bazı durumlarda da cezalandıran bir kontrol taktiği olarak tanımlarlar. Çalışmanın dikkat çektiği boyutlardan biri de cezalandırmadır. Yazarlar gözetim ve istihbarat teknolojilerinin BLM protestoları sırasında nasıl ve ne ölçüde kullanıldığını ayrıntılı biçimde anlatırken kimi protestocuların sosyal medya faaliyetlerinin, cep telefonu konum verilerinin ve diğer dijital ayak izlerinin dava süreçlerinde onlara karşı kullanıldığını, bu şekilde suçlu bulduklarını hatırlatırlar. Konunun bir başka boyutu da özel sektör tarafından yürütülen istihbarat faaliyetleridir. İngiltere’deki bir hızlı tren projesi yapımında özel güvenlik firması G4S çeşitli gözetim teknikleriyle protestocular hakkında istihbarat toplayarak yatırımın ilerlemesindeki potansiyel riskleri sınırlamak

üzere projeye teklif sunmuştur. Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü üzere protestocular artan gözetim, askerleşme ve aşırı güç kullanımıyla karakterize edilebilecek bir damgalanma ve yasal suçlamalarla karşı karşıyadırlar. Britanya’da önleyici ev baskınları ve tutuklamalar, toplu tutuklamalar, uzatılmış gözaltılar ve kısıtlayıcı kefalet koşulları “*a priori* kriminalizasyon” olarak adlandırılacak düzeye gelmiştir (Brock & Goodey, 2022). Protestocuların kriminalize edilmesi bu alandaki tartışmalarda öne çıkan bir konu olarak son dönemde sıkça dile getirilmektedir. Gözetim ve istihbarat etkinlikleri yanında protesto hakkını kullananlara doğrudan suçluymuşçasına muamele edilebilmesi bu tartışmaların bir diğer boyutudur.

Daha az öldürücü protesto müdahale silahları pazarındaki gelişmeler ile protesto/protestocuların kriminalize edilmesini bir arada değerlendiren Erella Grassiani’ye (2022) göre bu silahları üreten ve pazarlayan sektörün çabaları ile protesto/protestocuların düşmanlaştırması arasında bir ilişki gözlemlenmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren firmalar söz konusu silahları normalleştirmekte ve meşrulaştırmakta, onları her devletin ve polis teşkilatının sahip olması gerekliliği gibi pazarlamaktadırlar. Pazarlama faaliyetleri kapsamında kullanılan fotoğraflarda, halkla ilişkiler materyalleri üzerinde veya güvenlik fuarlarındaki gösterilerde protestocu yurttaşlar bastırılması gereken tehditler olarak sunulmaktadır. Grassiani’nin araştırmasına göre protestocular genellikle “kontrol edilemez” olarak çerçevelenir ve (potansiyel olarak) şiddete meyilli ve bu nedenle bastırılmaya ihtiyaç duyulan kalabalıklar olarak gösterilir. Bu ürünleri satan üreticiler ve diğer şirketler isyan önleme ekipmanı pazarlarken kullandıkları fotoğrafları kasıtlı olarak bağlamından koparmaktadır. Kalabalıklar yüzüstü biçimde resmedilirken, silahlar öldürmeyen, “temiz” araçlar olarak sunulmakta, bunları kullanan polis veya askerler, kahramanca ve insancıl biçimde tasvir edilmektedir. Oysa bu silahların gerçekliği ve öldürücülük seviyeleri sunulandan farklıdır, bu silahlar bedenlere zarar verebilmekte onları sakatlanmakta ve öldürebilmektedir. Bu silahlar ve müdahale araçları her ne kadar normalleştirilmeye çalışılsa da kamuoyunun böyle düşünmediğine ilişkin çalışmalar aksini ortaya koyabilmektedir. Christi Metcalfe ve Justin T. Pickett’in, (2022) ABD’de protestoya polis müdahalesine kamuoyunun bakışının ne olduğunu sorgulayan araştırması bunlardan biridir. Araştırma, koşullara bağlı olarak protestoculara ve polisler destekli olduğuna, ancak toplumun baskıcı değil denetimci protesto kontrolünü desteklediğini gösterir. Polislerin göstericiler etrafında oluşturduğu güvenlik çemberi en fazla desteklenen yöntem iken, biber gazı ve plastik mermi gibi öldürücü olmayan silahların kullanımı en az destek bulan yöntemlerdir. Araştırmada görüşmecilerin baskıcı protesto polisliğini desteklemedikleri özellikle tutuklamalar veya diğer güç kullanımıyla protestoyu dağıtmaya karşı oldukları ortaya çıkmıştır. Bazı protestocular yasa dışı davranışa dahi kamuoyunun %40’ından azı protestoyu göz yaşartıcı gaz veya plastik mermilerle dağıtmayı desteklemiştir. Sert protesto polisliği uygulamaları kamuoyu tarafından genel olarak olumsuz bulunmaktadır.

Otoritelerin protestoyu ve protestocuları caydırmak, baskı altına alarak etkisizleştirmeye yönelik eğilimi kapsamında kriminalize etme çabalarının bir başka ayağını da olağanüstü hal yetkilerinin genişletilmesi, polise daha fazla yetki sağlanması ve protestocunun cezalandırılmasını sağlayacak yasal zeminin kurulması oluşturur. İngiltere’deki son dönemde yaşanan gelişmeler bunun canlı ve yakın bir örneğidir. İngiltere iklim ve çevre alanında çalışan sivil itaatsizlik ve doğrudan eylemi benimsemiş önde gelen toplumsal hareketlere ev sahipliği yapması yanında George Floyd’un öldürülmesinin ardından ırk ayrımcılığına karşı protestoların yoğun biçimde yaşandığı, BLM’in önemli karşılık bulduğu bir ülkedir. Bu hareketler yanında Sarah Everard adlı genç kadının 2021 yılında bir

polis memuru tarafından kaçırılıp tecavüz edilerek öldürülmesinin ardından oluşan infial sokaklara taşınmış, polise karşıtlığı diğer hareketlere eklenmiştir. Hükümet ise toplumsal hareket alanında artan hareketliliğe protesto alanındaki demokratik hakları ve özgürlükleri kısıtlamaya yönelik tedbirler alarak karşılık vermiştir. Hükümet öncelikle protesto hakkını kısıtlama potansiyeli olan ve polisler için daha fazla yetki veren bir yasayı yürürlüğe koymuş, ardından bunu genişletmeye yönelik çabalara girişmiştir. Everard cinayetinden sonra ortaya çıkanlar, İngiliz polis teşkilatının yapısal sorunları olduğunu ortaya koymasına karşın hükümet, bu teşkilata daha önce görülmedik yeni yetkilerle donatmayı seçmiştir. Bu yeni yasa tasarısıyla polise protestoya müdahale için geniş yetkiler sağlanırken, protestocuların hapis cezasına çarptırılmasının yasal zemini hazırlanmıştır. Bu yasanın hazırlandığı dönemin İç İşleri Bakanı Priti Patel “Bu tasarının parlamentodan geçmesi, protesto amacıyla yollarımızı kapatan ve kurallara itaat eden insanların hayatını zindan eden iklim protestocularını durdurmak için şart” ifadesini kullanmıştır. Tasarıyı eleştirenler, teklif edilen düzenlemelerin “otoriter sisteme doğru atılan bir adım” olduğunu öne sürerken, BBC’nin aktardığına göre İngiliz gazeteci George Monbiot’a göre protesto etmekten ötürü hapis cezasına çarptırılmak ülkenin bir “polis devleti haline geldiğinin göstergesidir”. Tasarı, muhalefet tarafından da insanların özgür ifade ve demokratik protesto haklarını ellerinden almak isteyen bir girişim olarak görülür (BBC, 2022). Yasa tasarısı protestolara yol açmış, “Kill the Bill” protestolarına binlerce kişi katılmıştır. Ancak yasa tüm eleştirilere, protestolara ve Lordlar Kamarasından başlangıçta geri çevrilmesine karşın 2022 Nisan ayında yürürlüğe girmiştir. Geçtiğimiz Ocak ayında ise Muhafazakar Parti’nin bu yasayla da yetinmeyeceği anlaşılmıştır. İngiliz hükümeti, “kamu düzenini bozan” eylemlerin tanımını genişleterek polise yeni yetkiler vermeyi planlama sürecini başlatır. Düzenleme kapsamında polise, yol kapatma ve yavaş yürüyüşlerle insanları mağdur eden taktiklere başvuran bozguncu azınlıklara ne zaman müdahale edileceği konusunda daha fazla esneklik ve netlik sağlanması planlandığı açıklanmıştır. Öte yandan İngiltere’de polis teşkilatının çok ciddi sorunları olduğunu ortaya koyan Casey raporundan⁷ sonra konuşan ve onu teyit eden Polis Federasyonu başkanı Steve Hartshorn, Londra polislerinin kurumsal olarak ırkçı, kadın düşmanı ve homofobik olduğunu teyit etmiştir. Ancak bu her polis memurunun ırkçı, cinsiyetçi, homofobik olduğu anlamına gelmemektedir. Kötü uygulamaların ve belirli davranışların değişmemesi ve ilerleme kaydedilememesinden polis şeflerinin sorumlu olduğunu ifade eden Hartshorn, “polislerin gururla farklı bir geleceğin parçası olması için polislikte bir zihniyet değişiminin şart olduğunu” belirtir (Dodd, 2023). Hartshorn’un ifadelerinden bir sonraki bölümde ele alınacak polis alt-kültürlerine ilişkin sorunları işaret ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan tüm bu gelişmelere, eleştirilere karşın polise bu denli yetki verilmesi konunun siyasi yönünün de iyi anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Becky Morton’a (2023) göre düzenlemenin amacı özellikle petrol kullanımının durdurulması için çalışan *Just Stop Oil*, İngiltere’de konutların yalıtımı için mücadele eden *Insulate Britain* ve acil iklim eylemi talep eden *Extinction Rebellion* gibi çevre örgütleri tarafından yapılan protestoları engellemektir. İngiltere ve Galler’deki mevcut yasalara göre, eğer polis bir protestoyu durdurmak istiyorsa, genellikle bunun “kayda değer toplumsal kargaşaya neden olduğunu; mülke ciddi hasar verdiğini veya toplum yaşamının ciddi şekilde aksattığını” göstermek zorundadır. Hükümetin yeni önerisi ise kamu düzeninde ciddi aksamanın mevcut yasal tanımını genişletmeye ve polise bunlara ne zaman müdahale edecekleri konusunda daha fazla netlik sağlamak üzerinedir. İngiltere Başbakanı Rishi Sunak, protesto hakkının demokrasilerinin temel prensiplerinden biri olduğunu ama bunun mutlak bir hak olmadığını savunmuş, küçük bir azınlık tarafından düzenlenen eylemlerin sıradan vatandaşların hayatlarını alt üst etmesine izin vermeyeceklerini, bu

⁷ Sarah Everard cinayeti üzerine Barones Louise Casey tarafından Londra polis teşkilatında egemen ortam ve standartları bir yıl süreyle incelemesine dayanan ve 2023 yılında yayınlanan rapor. Raporda söz konusu teşkilat “kadınları ve çocukları koruyamayan; ırkçılık, kadın düşmanlığı ve homofobinin hâkim olduğu bir erkekler kulübü” olarak nitelendirilmiştir (BBC News Türkçe, 2023).

durumun kabul edilebilir olmadığını ve buna bir son vereceklerini ifade etmiştir. Simon Jenkins (2023) ise polisin toplumun protesto hakkını daha fazla kısıtlama yetkisine ihtiyacı olmadığını, aslında gerekenin onlara kanunu öğretmek olduğunu söylerken, söz konusu önlemlerin kamu düzenin korunmasına değil kültür savaşlarına ilişkin olduğunu savunur. İngiltere’de protesto hakkını korumaya yönelik protestolar halen sürmektedir. Bu kısımda ortaya konulmaya çalışıldığı üzere protesto, özellikle de bazı protestocular için giderek daha zor hale gelmekte, otoriteler toplumsal hareketleri baskı altına almak, gerektiğinde etkisizleştirmek için kapasitelerini ve imkanlarını her alanda daha üst noktaya taşımak için gayret göstermektedirler. Bir sonraki bölümde ele alınacak polis teşkilatları ve polis alt-kültürlerine ilişkin sorunlar protestocuları ve protesto hakkını savunanları daha da endişelendirebilecek unsurlar taşıdığı gibi farklı toplumsal hareketlere uygulanan çifte standartlar son dönemde daha çarpıcı hale gelmeye başlamıştır. Ancak öncesinde kültür savaşlarına değinmek gerekir. Tutucu/muhafazakârlar ile liberal/ilerici dünya görüşleri arasında ABD’de yaşandığı öne sürülen kültür savaşları son yıllarda Birleşik Krallık’ta da gündeme girmiştir. Araştırmalar bazı tartışmalı konularda ülkede gelenekçi ve liberal toplumsal değerleri benimseyenler arasında belirli bölünmeler bulunduğunu gösterse de da bunun ABD’deki kadar keskin olmadığını, ülkenin kendi dinamiklerinin farklı olduğunu ortaya koyar (Duffy vd., 2021). Buna karşın Bobby Duffy’e (2022) göre kültür savaşlarının tanımlayıcı özelliklerinden biri, “öteki taraf”ın saiklerine yönelik derin şüphe olduğu unutulmamalıdır. Toplum içindeki bazı kesimler sıradan insanların değerlerini benimsemeyen, onlardan farklı dünya görüşüne sahip bir seçkin grup tarafından ele geçirilmiş kültürel kurumlara karşı meşru bir savaş yürüttüklerine inanmaktadır. Duffy’nin sözlerinden bu kesimlerin “gerçek halk” adına konuşmak ve onların desteği ile güçlü elitlerle mücadele etme misyonunu benimsemiş sağ popülistler olduğu anlaşılmaktadır ve bu söylem onların en temel argümanlarından biridir. Duffy’e göre bu anlayışın karşısındaki diğer başka kesimler için ise bu söylem alaycı bir siyasi taktik olarak görülmektedir. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu tartışmak asıl noktayı kaçırmak anlamına gelir. Daha da önemlisi, tartışmanın tonunun yarattığı, kimlikleri savaşan kabilelere ayıran ve uzlaşmanın imkânsız hale geldiği anlamına gelen çatışma duygusudur. Kültürümüz ve değerlerimiz ve bunların nasıl değiştiği tamamen meşru, aslında siyasi tartışmaların temel unsurlarıdır -ancak bunu nasıl yaptığımız önemlidir. Birleşik Krallık’ta kültür savaşı retoriğinin benimsenme hızı ve ölçeği tehlikeli bir oyundur. ABD ve Kanada’da polis sendikalarının “mavi dayanışması”nı ve bu hareketi ele alan bir çalışmada (Thomas & Tufts, 2020), bu mağduriyet anlatısının emek hareketlerini baskıladığı, sağ popülizmin yükselişine yarar sağladığı ve *Blue Lives Matter* gibi kampanyalar aracılığıyla polis sendikaları ile sağcı otoriter popülist politikacılar arasında simbiyotik ilişkiler kurduğu savunulur. Bu siyasetçiler daha fazla hesap verebilirlik taleplerine karşı polisi savundukları gibi başka alanlardaki kamu çalışanlarına uyguladıkları kemer sıkma politikalarından farklı olarak polis güçlerine yönelik harcamaları arttırmakta, polislere emekçi sınıflar içinde diğerlerinden farklı imtiyazlı bir konum sağlamaktadırlar.

4. Polis Teşkilatları ve Polis Alt-kültürleriyle İlgili Sorunlar

Polislik üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar polislerin görev başında kendine has değer ve inanç sistemi geliştirdiklerini, kendilerine ait ayrı bir kültür veya alt-kültürel formasyona sahip olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar polis şiddeti ve yozlaşmasını genelde polis alt-kültürleriyle açıklamakta, yapılan araştırmalar polisler arasındaki etkileşimlere odaklanmakta ve yasaların gerektirdiği davranış kuralları ile polislik tarzları, genel olarak benimsenen pratikler arasındaki kopukluğa dikkat çekmektedirler. Çalışmalar kanun, etik ihlallerinin ve yasadışılıkların bu

alt-kültürlerce beslendiğine işaret ederken, teşkilat içi dayanışma, sessizlik kanunu ve ihlalleri meşrulaştırıcı, akılcılaştırıcı ideolojilerin varlıkları da incelenir (Mercan, 2021). 2014 yılında ABD'nin Missouri eyaletindeki Ferguson'da Michael Brown'un polis tarafından öldürülmesi sonucu bölgede başlayan protestolar ülke geneline yayılırken, protestolar her zaman barışçıl biçimde gerçekleşmemiştir. Tammy Rinehart Kochel (2022) BLM hareketinin milatlarından biri olarak kabul edilen bu protestolar üzerine yaptığı çalışmasında sosyal kimliğin hem polis hem de göstericiler için önemli olduğunu ifade eder. Kochel'e göre bize karşı onlar kültürünün canlı bir örneği olan Ferguson protestoları polisler için "onlar" tanımını çok daha genişletmiş, medya, politikacılar, protestocular ve bölge sakinleri dahil olmak üzere herkesin kendilerine karşı olduğu hissiyatına kapılmalarına yol açmıştır. Bu duygu polisleri toplumdaki yalıtırken teşkilat içindeki dayanışma duygusunu ve pratiklerini artırmış, polisler olumsuz durumu tekil bir polis memurunun hesap verebilirliği üzerinden çerçevelemiş, mesleğin itibarını korumaya çalışmışlardır. Çalışma, polislerin bu protestolar sırasında oldukça zorlandıklarını, net olmayan hedefler, çelişen öncelikler ve taktik değişiklikleri nedeniyle kafalarının karıştığını ve yılgınlık hissettiklerini de ortaya koyar. Polis başlangıçta örgütsel ve yönetsel sorunlar yaşamış protestocuların kendilerine yönelik şiddetine hazırlıksız yakalanmış, göstericilerin şiddet eylemlerine, yağmasına karşılık vermemiş ancak ilerleyen haftalarda sert karşılık vermeye başlamış, bu süreçte de medya tarafından sürekli olumsuz resmedilmişlerdir. Araştırmanın çarpıcı bulgularından biri polislerin yalnız bırakıldıklarını ve destek bekledikleri kesimler tarafından ihanete uğradıklarını düşünmeleridir. Yalnızlık, yalıtılmışlık hissi ve "biz-onlar" ayrımının derinleşmesinin polis teşkilatları ve polis alt-kültürlerinde ne gibi etkileri olduğunu, bunun da protesto polisliğini nasıl etkilemiş olabileceğinin geniş açıdan değerlendirilmesi gerekir. Ancak belirtmek gerekir ki polis teşkilatlarının içeride dayanışmacı, dışarıya kendini izole edebilen, teşkilatı koruyucu tutumları ve mesleğin dışarıdan anlaşılması mümkün olmadığına ilişkin düşünceleri polis alt-kültürlerinin genel bir niteliğidir. Polis şiddetine karşı doğrudan kendilerini hedef alan protestolar "biz-onlar" anlayışını derinleştirmişse de bu ayrımın polis alt-kültürlerinde zaten var olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda "*Blue Lives Matter*" (üniforma rengine atıfla "mavilerin yaşamı değerlidir") hareketine bakılabilir. Bu hareket polise yönelik eleştirilere karşı bir tepki olduğu gibi, BLM'nin etkisini kırmaya yönelik bir karşı-hareket olarak görülebilir. Farklı kesimlerce desteklenen bu karşı-hareketin içindeki en güçlü grup teşkilatın kendisi ve siyasi sağdır. Irk ayrımcılığı konusunda tutucu görüşleri bulunan hareket unsurları, herhangi bir kanıtı dayanmaksızın polisleri yeni mağdurlar olarak sunan bir anlatı geliştirmişlerdir (Keyes & Keyes, 2022). Ezilen gruplar arasında daha fazla eziyete uğrayanın kendi grubu olduğunu kanıtlama girişimini ifade eden rekabetçi mağduriyet kavramını kullanarak BLM ile *Blue Lives Matter*'i karşılaştıran Johanna Solomon ve Adam Martin (2019) bu karşı-hareketin haksız yere kötülenmiş ve kuşatma altında hissedilen bir mesleği savunmak çerçevesinde kurgulandığını, mağduriyet argümanının bu hareketin merkezinde yer aldığını ifade ederler. The London Policing College'de (2022) protesto polisliği üzerine gerçekleştirilen polis yöneticilerinin ve farklı kesimlerden uzmanların katıldığı bir atölye çalışmasındaki tartışmaların ekseninde de toplumsal meşruiyet ve polise yönelik kamuoyu desteği, toplumdaki polis algısı sorunları vardır. Atölyenin polis katılımcılarından Bob Broadhurst hızlı karar vermenin polisler için ne denli zor bir durum olduğunu, polisle ilgili ortaya çıkan olumsuz durumlarda siyasetçilerin de hızla onlara karşı durabileceği, medyanın olayları daha da büyütebileceği, yalnız bırakılabilecekleri ve anlaşılmadıklarına yönelik şikayetlerini dile getirirken mağduriyet söylemini tekrarlar görünmektedir.

Popülist sağ ya da aşırı sağ hareketlere yönelik daha hoşgörülü protesto polisliği uygulandığı konusundaki soru işaretleri ve çifte standart sorunu da konunun bir başka bir boyutudur. Kanada’da ABD-Kanada sınırını geçecek kamyon şoförlerine Covid-19 aşısı zorunluluğu getirilmesiyle Ocak 2022’de başlayan “Özgürlük Konvoyu”, bu zorunluluğa- Covid-19’la alakalı diğer kısıtlamaların kaldırılması talebiyle ortaya çıkmış bir hareket olarak- iyi bir örnektir⁸. Aşırı sağın ülkedeki yükselişi ile ilişkilendirilmiş ve orta sınıf karakteri baskın (Gordon, 2023) bu abluka benzeri eylemde, başını kamyoncuların çektiği protestocular öncelikle Ottawa şehir merkezini ve kimi ana yolları araçlar, kurdukları barakalar ve çadırlarla haftalarca bloke etmişlerdir. Protestolar esnasında Nazi ve Konfederasyon bayrakları, diğer bazı ırkçılık sembolleri kullanılması ve azınlıklara yönelik nefret söyleminin yaygınlığı kaygılara neden olurken, gözlemciler ağırlığı beyazlardan oluşan bu protestoculara Ottawa Polisi’nin müsamahakâr yaklaşımını büyük endişeyle izlediklerini kaydetmişlerdir. Bu tepkinin, kolluk kuvvetlerinin geçmişte yerlilere ve beyaz olmayan protestoculara yaptığıyla keskin bir tezat oluşturduğu ifade edilmiştir (Amnesty International Canada, 2022). Bu yöndeki başka değerlendirmeler de aynı tespiti paylaşır. Aşı zorunluluğuna karşı gelişen hareketlere polis hoşgörüsüyle yaklaşırken, aynı dönemde Amerika yerlileri ve çevreci gruplarca gerçekleştirilen protestolara büyük oranda sert müdahaleyi tercih etmiştir (Armed Conflict Location & Event Data Project, 2022). “Özgürlük Konvoyu” protestosunda yaşananların polislik ve güvenlik hizmetlerinde moral ve işlev bozukluğuna ve belirli ölçüde siyasallaşmaya işaret ettiği tespiti de yapılmıştır (Oxford Analytica, 2022). Bir ablukayı andıran bu protesto eylemine yönelik polisin etkisiz tutumu uzunca bir süre tartışılmış, güvenlik birimlerinin istihbarat sürecinde şüpheli kaynaklara güvendiği, siyasi olarak önyargılı değerlendirmelere dayanarak hareket ettiği ve protestoya sempatiyle yaklaştığı, bazı polislerin protestoya doğrudan destek verdiği ortaya çıkmıştır. Güvenlik güçlerinin bu eyleme başlangıçtaki yaklaşımına bakıldığında da müzakereci yöntemin benimsendiği, günümüzde birçok harekete uygulanan etkisizleştirmenin tercih edilmediği açıkça görülür. Ottawa Polisi’nin konvoy destekçilerini orta sınıf “sessiz çoğunluk” ve güvenilir bir kesim olarak tanımlarken sol görüşlü topluluk aktivistleriyle “profesyonel aktivistler” diye alay ettiği ve bunu da isim anarak doğrudan yaptığı ortaya çıkmıştır. Ottawa Polisi istihbarat biriminin, aşı karşıtı ve halk sağlığı karşıtı mesajlara sempati duymuş olabileceği resmi soruşturma ifadelerine de yansımıştır (LeBrun, 2022). Temitope Oriola (2022) bazı polislerin eylemlerden önce zorunlu aşıya karşı olduklarını belirten açık bir mektup yayınladıklarını hatırlatırken, söylemlerinin protestocularla paralel olduğunu belirtmekte ve protestocularla güvenlik güçleri arasındaki “ideolojik simetri”ye dikkat çekmektedir. Oriola ayrıca ABD Kongre Binası baskınında yer alan polisleri hatırlatırken hem Kanada hem de ABD’de aşırı sağcıların kolluk kuvvetlerine ve orduya sızmasına ilişkin daha geniş endişelere dikkat çeker. Bu görüşü dile getiren Daniel Koehler (2022) özel ordu ve polis birimlerinin aşırı sağ faaliyetlere dahil olması ya da o görüşleri benimsemesinin, ABD’de yaşanan 2021 Kongre binası baskınından bu yana büyük bir endişe kaynağı haline geldiğini söyler. Öte yandan genelleme yapmak mümkün değilse de kendisini belirli bir davayı korumaya adanmış ve kendini bu açıdan özel gören seçkin savaştı alt kültürlerinin varlığı, yankı odası sorunu ve bilişsel katılık güvenlik güçlerinin aşırı sağ radikalleşmesi konusunda kırılğanlıklar yaratmaktadır. Aşırı sağ gruplar ve aktörleri seçkin askerleri ve polis memurlarını etkilemeye ve saflarına katmaya heveslidir. Koehler radikalleşmeye karşı eğitimin, kurumların içinde sistematik biçimde çalışacak kalıcı izleme ve denetim mekanizmalarının kurulması gerektiğini savunur. Konu üzerine yapılan başka bir araştırmada ise kolluk kuvvetlerinin aşırı-sağcıları istihdam etmesi nedeniyle korumaya ve hizmet etmeye ant içtikleri toplulukların gözünde meşruiyetlerini kaybetmesi riskinin çok gerçek bir ihtimal olduğu ifade edilmektedir (Parkin, W.S., Mills, C.E. ve Gruenewald, J., 2021).

⁸ COVID-19 pandemisi kısıtlamalarının seçkinler ve onların işbirlikçisi otoritelerin oyunu olduğuna inanan kesimlerde yarattığı öfkeye dayanan protesto hareketleri anlatısını ağırlıklı olarak yurttaşların haklarının ve özgürlüklerinin gasp edildiği iddiası üzerinden kurulumuştur (Kesgin, 2023).

Polis kültürüyle ilgili değerlendirmelerin işaret ettiği sorunlu bir diğer boyut erkeklik üzerinedir. Don L. Kurtz ve Lindsey L. Upton (2018) tarafından ABD’de gerçekleştirilen araştırma teşkilat içindeki hikâye anlatıcılığının kurumun maskülen karakterini korumaya katkısı olduğunu ortaya koyar. Kolluk kültürünün inşasının önemli bir parçası olan hikâye anlatımı örgütsel inançları şekillendirerek ve uzun süredir var olan cinsiyetçi düzenlemelerin ve kadınların sosyal olarak dışlanmasının yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Araştırmacılar anlatılan hikâye çeşitleri içerisinde “savaş hikâyeleri”nin önemine dikkat çekerler. Kurumsal formalitelerin bir yana bırakıldığı aşırı içki içilen toplanmalar ya da diğer sosyal etkinlikler esnasında paylaşılan bu hikâyeler eril anlatıların üretimi/yeniden üretiminin öne çıkan araçlarıdır. Kurtz ve Upton’a göre polisler kara mizah içeren bu hikâyeler sayesinde yaşadıkları duygusal ve psikolojik stresi kesip atarak, bunların yerine korkusuzluk, kahramanlık ve tehlike karşısında mizah gibi hiper-eril nitelikler koyarlar. Bu hikâyelerde erkekler kahraman, fiziksel olarak zinde ve herhangi bir şiddet durumuna tepki verebilecek varlıklar, kadınlar ise zayıf olarak tasavvur edilir. Savaş hikâyelerinin anlatıldığı iş dışı faaliyetlerin cinsiyete dayalı doğası, eril polis kültürünün gelişimini ve sürdürülmesini anlamak için önemli bir faktördür. Bu araştırmanın ortaya koyduğu bulgular protestoyla doğrudan ilintili olmasa da polis kültürlerine/alt-kültürlerine yönelik yararlı bir perspektif sunduğu gibi polis-protestocu ilişkisinin ve etkileşiminin erillik üzerinden düşünülebileceğine yönelik bir pencereye işaret eder.

BLM protestolarının ardından protesto polisliği üzerine yapılan bir diğer araştırmada bu kez medyanın protestoları çerçevelemesine ve bunun polise olan desteğe etkisine bakılmıştır. Medya ve otoriteler tarafından ifade özgürlüğü ya da kamu düzeni bağlamında yapılan çerçevelendirmelerin baskıcı polislik pratiklerinin kamuoyunda kabul görmesi açısından farklı sonuçlar verip vermediği ele alınmıştır. Araştırma medyada söz konusu bağlamda yapılan farklı çerçevelendirmelerin kayda değer fark yaratmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır (Carey & Cisneros, 2023). Araştırmanın bulgularını güvenlik güçlerinin meşruiyet sorununu aşmakta güvenlikçi söylemleri kullanmasının yeterli olmayacağı yönünde değerlendirmek mümkündür. Polisin baskıcı yöntemler kullanması aidiyetler ve siyasi görüş alanında beklenen farklar haricinde çerçevelemeler yoluyla anlamlı bir etki yaratamamaktadır. Yine BLM protestoları ardından yapılan bir başka çalışma daha baskıcı polisliğin toplumdan onay görmediğini, protesto yaşanan şehirlerde insanların güvenlik algısının, polisin güvenilirliğinin ve performansının olumsuz etkilendiğini ortaya koyar. Çalışma, protestonun kolluk kuvvetlerine yönelik olumsuz ve güçlü bir algı yarattığını, hükümet ve sivillerin etkileşimini baltalayabildiğini bunun da halkın beklentisini ve devlet kurumlarının meşruiyetini azaltabileceğini ortaya koyar (Wright vd., 2023). Tüm bu tespit ve bulgular ele alınan ülke örneklerinde protesto polisliğindeki son dönemde yaşananların toplumsal güven ağlarını zedelediğini ortaya koymaktadır. Güven ağlarının zayıflamasının toplumsal açıdan sakıncaları ve demokrasi açısından yarattığı olumsuzluk düşünüldüğünde polis teşkilatlarının denetlenmesi ve reforme edilmesine yönelik çağrıların gelecek açısından önemi daha iyi anlaşılır. Konunun demokratik açıdan bir diğer sorunlu boyutu da yukarıda ele alınan gelişme ve örneklerden görüldüğü üzere polis teşkilatlarının daha özerk hale gelmesidir. Bu durum aslında devletin güç kullanma tekeline elinde tutması ve bunun anlamı üzerine Weber’in (2004; 2019) düşüncelerini yeniden hatırlatır. Jan Terpstra’ya (2011) göre Weber vatandaşların devlet tarafından ciddi bir risk olarak görülmesi ile devletin güç kullanımı ve polislik uygulamalarını bir arada değerlendirirken bu duruma ilişkin olumsuz bir bakış açısına sahiptir. Günümüzde devlet ve toplum ya da bazı toplumsal kesimler arasındaki karşılıklı güvensizlik Weber’in yaşadığı dönemde olduğu gibi güce ya da güç kullanma tehdidinde dayanan bir polislik tarzını doğurmaktadır.

Öte yandan Michael Smith'in (2023, s. 244) kapsamlı ve güncel araştırması polisin zorunlu olarak devletin cisimleşmiş hali olarak düşünülmemesi gerektiğini, polisin protestonun kontrolünde siyasetten ve devletten bağımsız biçimde hareket edebileceğini gösterir. Konu bu saptama üzerinden ve bu teşkilatların alt-kültürlerinin değişime/reforma karşı çok güçlü direnme gücüne sahip olmalarıyla birlikte düşünüldüğünde demokratik açıdan oldukça endişe verici bir görüntüden söz etmek olanak dahilindedir. Güvenlik güçlerinin toplumsal hareketlere yönelik çifte standardı ve hatta kültür savaşlarında bu anlamda taraf olabilmeleri ele alınan örneklerdeki kutuplaşmış toplumlarda demokrasi açısından oldukça sorunludur. Öte yandan protesto polisliğinin tarafsızca ve profesyonelce yürütülmesinin polis alt-kültürleri düşünüldüğünde kendiliğinden gerçekleşebilecek bir durum olmadığını kabul etmek gerekir. Teşkilat içinde aşırılıkçılık, ayrımcılıkla mücadele ve eğitim başta olmak üzere sistematik çabalar gereklidir. Protesto polisliğinin profesyonel, deneyimli ve eğitilmiş memurlar tarafından gerçekleştirilmesini sağlamak önemli görünmektedir. Protesto polisliğinde arzulan tarafsızlığın sağlanması önünde bazı güçlükler olduğu, teşkilatlar içerisinde antidemokratik, şiddet veya aşırılık yanlısı polis memurları bulunduğu gerçektir. Protesto güvenliğinde tarafsızlık sadece operasyon tasarımıyla değil konuşlandırılacak kuvvetlerin bilişsel ve zihinsel hazırlığını da içermelidir (Frevel ve Kuschewski, 2023). Söz konusu saptamaların da işaret ettikleri üzere protesto hakkının korunmasını sağlamak üzere güvenlik güçlerine yönelik kontrol, izleme ve demokratik rehabilitasyon mekanizmalarının kurulması, kurumsallaştırılması zorunlu görünmektedir. Lesley J. Wood'un (2014) ifade ettiği gibi istihbarata dayalı ve askerleşmiş polislik eğilimlerinin kesişimi, polislerin protestoculara ilişkin önyargıları ve onlarla kısıtlı etkileşimleri sorunu davet eden bir reçetedir. Bu reçete doğruluğu defalarca sarsılmış olmasına rağmen polislik ağları giderek küreselleştikçe ve protestoların en iyi nasıl yönetileceğine dair süregelen belirsizlik devam ettikçe yayılmaya devam etmektedir. Charles Tilly (2003) sanıldığı aksine demokrasinin siyasi sarsıntılardan kaçarak inzivaya çekilebilecek güvenli bir mağara olmadığını, demokraside geriye gidişin dünyanın her yerinde her zaman bir olasılık olarak varlığını sürdürdüğünü söyler. Tilly (2014) demokratikleşmenin geri çevrimi için gerekli koşullar değil gerekli süreçler olduğunu, kamu politikalarıyla güven ağları arasındaki ilişkilerin, kategorik eşitsizliklerin ve özerk iktidar merkezlerinin dönüşümlerinin demokratik kırılmalıkların temelini oluşturduğunu savunur. Protesto polisliği alanında yaşananları ve yaşanacakları bu kırılmalıklar çerçevesinde değerlendirmek olanaklıdır.

5. SONUÇ

Donatella della Porta (1995) kolektif eylemi anlamak için toplumsal hareketler ile devlet arasındaki ilişkiyi anlamının çok önemli olduğuna ve protesto polisliğine bakmanın bu bağlamdaki önemine dikkat çeker. Toplumsal hareketlerin bugününü, geleceğini, önlerindeki siyasi fırsatları değerlendirirken protesto polisliğindeki mevcut eğilimlere, değişim ve dönüşümlere bakmak yararlı bir pencere açar. Protesto hakkının kullanımına ilişkin son dönemdeki gelişmelere bu pencereden bakıldığında göze ilk çarpan otoriteler ile toplumsal hareketler arasındaki güven sorununun giderek derinleşmesidir. Buna karşın süregiden siyasi iklim, kültür savaşları, demokratik ilkelerden uzaklaşma eğilimleri, polis alt-kültürleri gibi birbirleriyle iç içe geçmiş sorunlar bir arada düşünüldüğünde söz konusu güven krizinin kendiliğinden aşılması güçtür. Tilly (2005b, 2014) güven ağlarının zayıflamasıyla demokratik geri gidiş arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, demokratik kurumların korunması için özel çaba gerektiğini, demokrasinin tamamlanmış bir yapı, varılmış bir hedef olmadığını, demokratik geriye gidişin her zaman ve her yerde ihtimal dahilinde olduğunu vurgular. Tilly'nin görüşleri hatırlandığında protesto hakkının kullanımıyla ilgili endişelerin önemi daha iyi

anlaşılır. Karar süreçlerinden dışlanma hissini, eşitsizliklerin, iklim krizinin, çevre sorunlarının daha da ağırlaşacağı yarının dünyasında protestonun kısıtlandığı bir demokratik arenanın güven sorununun, toplumsal gerilimlerin ve ayrışmaların daha da artmasına neden olacağı öne sürülebilir. Ele alınan ülke örneklerinde görüldüğü üzere ilgili güvenlik birimleri etkisizleştirme stratejisi çerçevesinde gelişmiş istihbaratı, gözetim araçlarını ve protesto polisliği silahlarını çok daha yaygın ve yoğun kullandıkları gibi yetkilerini de arttırmakta ve diğer devlet kurumları ve özel sektörle iş birliklerini geliştirmektedirler. Güvenlik güçlerinin ulaştığı güç ve kapasite, polis alt-kültürleri, aşırılıkçı akımların polis teşkilatlarında artan etkisi, kültür savaşlarında taraf olunduğuna ilişkin emarelerle birlikte düşünüldüğünde demokratik arenadaki güç dengesinin baskı altına alınmak istenen hareketler aleyhinde bozulduğunu söylemek olanaklıdır. Toplumsal hareketlerin mevcut kurumsal yapının yetersiz kaldığı durumlarda demokratik katılımın ve çoğulculuğun sağlanması açısından kritik önemi düşünüldüğünde bu durumun demokrasinin kırılma noktasını arttırmakta olduğu görülmektedir. Düzen ve güvenlik gerekçesiyle demokratik hak ve özgürlüklerden verilen tavizlerin ne kadar gerçek ve meşru gerekçelere dayandığı konusundaki soru işaretlerine dikkat etmek, ilgili güvenlik birimlerinin siyasileşmesine, daha da özerk yapılar haline gelmesine karşın tedbirler almak, demokratik ilkelere riayet etmelerini sağlamak üzere izleyici, denetleyici ve iyileştirici mekanizmaların kurulması demokratik kırılma noktalarının azaltılması adına atılması gerekli adımlar olarak değerlendirilmelidir.

BEYAN

Bu çalışmanın ilk hali Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen “Sosyolojinin Geleceği ve Geleceğin Sosyolojisi” isimli kongrede 27 Mayıs 2023 tarihinde sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Amnesty International Canada. (February 11, 2022). Amnesty International Canada Statement on “Freedom Convoy 2022” Blockade. *Amnesty International*. Erişim adresi: https://www.amnesty.ca/human-rights-news/ottawa-protests-freedom-convoy-statement/?gclid=Cj0KCQjwyLGjBhDKARIsAFRNgW-4ZW4hwMhBjW8HQJzdZAOKQR_xsmr4znPTKnYPY7Hw4h3sWgLTSikaAn9UEALw_wcB
- Amnesty International. (2022). *Protesto Hakkını Koru! Protesto Hakkını Neden Korumalıyız?*. Erişim adresi: https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/Amnesty_ProtectTheProtest_TR_web.pdf
- Armed Conflict Location & Event Data Project. (2022). Fact Sheet: Freedom Convoys’ and Anti-Vaccine Demonstrations in Canada. *Armed Conflict Location & Event Data Project*. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/resrep39761>
- BBC News Türkçe. (11 Ocak 2022). İngiltere Parlamentosu’nda tartışılan 'Polis, Suç ve Ceza Tasarısı' ne içeriyor, neden eleştiriliyor?. *BBC News Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59950394>
- Brock, A., Goodey, J. (2022). Policing the High Speed 2 (HS2) Train Line: Repression and Collusion Along Europe’s Biggest Infrastructure Project. In A. Dunlap, A. Brock (Eds.), *Enforcing Ecocide*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-99646-8_9
- Brown, W. (2018). Neoliberalism's Frankenstein: Authoritarian Freedom in Twenty-First Century “Democracies”. *Critical Times*, 1 (1), 60–79. doi: <https://doi.org/10.1215/26410478->
- Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. (Çev. B.O. Doğan). İstanbul: Metis.
- Bump, P. (June 7, 2020). Over the past 60 years, more spending on police hasn’t necessarily meant less crime. *The Washington Post*. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/06/07/over-past-60-years-more-spending-police-hasnt-necessarily-meant-less-crime/>
- Calhoun, C. (1993). “New Social Movements” of the Early Nineteenth Century. *Social Science History*, 17(3), 385–427. <https://doi.org/10.2307/1171431>
- Carey, T.E., & Cisneros, Á.S. (2023). Policing Protest: An Examination of Support for Police Suppression of Protest. *PS: Political Science & Politics*, 56(2), 234–239. <http://doi.org/10.1017/S1049096522001354>
- Crosby, A. and Walby, K. (2023). Strategic incapacitation, scaled up: National security influence on protest policing for the 2018 Quebec G7 summit. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/23996544231151676>
- Çetinkaya, Y.D. (2008). (Der.) *Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim*. İstanbul: İletişim.
- Della Porta, D. (1995). *Social Movements and the State: Thoughts on the Policing of Protest*. EUI Working Paper RSC, 95(13). San Domenico: European University Institute.
- Della Porta, D. and Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction* (2nd edition), Oxford: Blackwell.

- Della Porta, D. and Fillieule, O. (2004). Policing Social Protest. In D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. <https://doi.org/10.1002/9780470999103.ch10>
- Dodd, V. (19 April 2023). Police Federation chair accepts Met is institutionally racist, sexist and homophobic. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/uk-news/2023/apr/19/police-federation-chair-accepts-met-is-institutionally-racist-sexist-and-homophobic>
- Duffy, B., Hewlett, K., Murkin, G., Benson, R., Hesketh, R., Page, B., Skinner, G., and Gottfried, G. (2021). Culture wars in the UK: how the public understand the debate. *Policy Institute at King's*. Erişim adresi: <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/culture-wars-in-the-uk-how-the-public-understand-the-debate.pdf>
- Duffy, B. (May 12, 2022). Britain's descent into culture wars has been rapid, but it needn't be terminal. *The Conversation*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/britains-descent-into-culture-wars-has-been-rapid-but-it-neednt-be-terminal-182885>
- Dupuis-Déri, F. (August 25, 2017). How Black Bloc activists have changed protests. *CTV News*. Erişim adresi: <https://montreal.ctvnews.ca/how-black-bloc-activists-have-changed-protests-1.3561904>
- Dupuis-Déri, Francis. (2010). The Black Blocs Ten Years after Seattle: Anarchism, Direct Action, and Deliberative Practices. *Journal for the Study of Radicalism*. doi: 4. 10.2307/41887658.
- Earl, J., Maher, T.V. and Pan, J. (2022). The digital repression of social movements, protest, and activism: A synthetic review. *Science advances*, 8(10), eabl8198. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abl8198>
- Ellefsen, R. and Jämtte, J. (2022). The causes, content and consequences of repression: A framework for analyzing protest control in the counter-extremism era. *Social Movement Studies*, 1-16. doi: 10.1080/14742837.2022.2067140
- Elliott, T., Earl, J., Maher, T.V. and Reynolds-Stenson, H. (2022). Softer Policing or the Institutionalization of Protest? Decomposing Changes in Observed Protest Policing over Time. *American Journal of Sociology*, 127(4), 1311-1365. <https://doi.org/10.1086/719001>
- Ergut, F. (2001). Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve, *Amme İdaresi Dergisi*, 34(1), 59-78.
- Ergut, F. (2003). Polisliğin Uluslararası Boyutları: Avrupa Tarihinde Polis, *Toplumsal Tarih*, 117, 44-49.
- Freedom House. (2023). *Freedom in the World 2023*. Freedom House. Erişim adresi: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf
- Frevel, B. and Kuschewski, P. (2023). Policing divided societies. Requirements for the civic education of police officers, *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 9(2), 93-105. <https://doi.org/10.1108/JCRPP-09-2022-0047>
- Genç Yılmaz, A. (2022). Eko-Terörizm Kavramı Üzerine Bir Tartışma: Yeryüzü Kurtuluş Cephesi ve Hayvan Kurtuluş Cephesi'nin Analizi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 292-311. doi: 10.14782/marmarasbd.1030019
- Gordon, T. (2022). The Freedom Convoy, the resurgence of the far Right, and the crisis of the petty bourgeoisie, *Studies in Political Economy*, 103(3), 280-293, doi: 10.1080/07078552.2022.2161226

- Grassiani, E. (2022). The Shifting Face of the Enemy: 'Less than Lethal' Weaponry and the Criminalised Protestor. *Journal of Illicit Economies and Development*, 4(3), 323–336. doi: <https://doi.org/10.31389/jied.137>
- Greene, J. (June 11, 2020). Microsoft won't sell police its facial-recognition technology, following similar moves by Amazon and IBM. *The Washington Post*.
- Greg, M. (2011). Showcasing security: the politics of policingspace at the 2007 Sydney APEC meeting, *Policing & Society*, 21(1), 27-48. doi: 10.1080/10439463.2010.540659
- Greig, J. (May 26, 2021). One year after Amazon, Microsoft and IBM ended facial recognition sales to police, smaller players fill void. *ZDNet*.
- Heh, E. & Wainwright, J. (2022). No privacy, no peace: Urban surveillance and the movement for Black lives, *Journal of Race, Ethnicity and the City*, 3(2), 121-141. doi: 10.1080/26884674.2022.2061392
- INCLO; PHR & Omega Research Foundation. (March 22, 2023). Lethal in Disguise 2 How Crowd-Control Weapons Impact Health and Human Rights. *Physicians for Human Rights*. Erişim adresi: <https://files.inclo.net/content/pdf/83/LID2-Main-Report-Pages-Final.pdf>
- Kurtz, D.L. & Upton, L.L. (2018). The Gender in Stories: How War Stories and Police Narratives Shape Masculine Police Culture, *Women & Criminal Justice*, 28(4),282-300. doi: 10.1080/08974454.2017.1294132
- Jasper, J.M. (2017). *Protesto Toplumsal Hareketlere Kültürel Bir Giriş*. (Çev. A. Önal). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jenkins, S. (Jan 17, 2023). The police don't need powers to further curtail our right to protest. Just teach them the law. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/jan/17/police-powers-stop-protest-law-culture-wars-freedom-order>
- Johansen, A. (2018). *Soldiers as police: the French and Prussian Armies and the policing of popular protest, 1889-1914*, Oxon: Routledge.
- Kesgin, B. (2022). Başlangıcından Günümüze İklim Hareketi: Sorunlar, Sınırlar ve Fırsatlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14 (1), 59-107. doi: 10.55978/sobiadsbd.910047
- Kesgin, B. (2022). Pandeminin Maskesini Düşürmek: COVID-19 Kısıtlamalarına Karşı Protesto Hareketleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23 (50), 60-97. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobbiad/issue/70637/1098401>
- Keyes, V.D. and Keyes, L. (2022). Dynamics of an American countermovement: Blue Lives Matter. *Sociology Compass*, 16(9), e13024. <https://doi.org/10.1111/soc4.13024>
- Kochel, T.R. (2022). *Policing unrest: on the front lines of the Ferguson protests*. New York: New York University Press.
- Koehler, D. (2022). From Superiority to Supremacy: Exploring the Vulnerability of Military and Police Special Forces to Extreme Right Radicalization, *Studies in Conflict & Terrorism*. doi: 10.1080/1057610X.2022.2090047
- Leman-Langlois, S. (2002). The Myopic Panopticon: The Social Consequences of Policing Through the Lens, *Policing and Society*, 13(1), 43-58. doi: 10.1080/1043946022000005617

- Le Bon, G. (2002). *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (T. Fisher Unwin, Trans.) Mineola, NY: Dover Publications.
- LeBrun, L. (October 25, 2022) Ottawa Police Intelligence Unit Relied on Dubious and Politically-Biased Information About Convoy. *PressProgress*. Erişim adresi: <https://pressprogress.ca/ottawa-police-intelligence-unit-relied-on-dubious-and-politically-biased-information-about-convoy/>
- Lee, N.T. & Chin, C. (2022). Police surveillance and facial recognition: Why data privacy is imperative for communities of color. The Brookings Institution. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/research/police-surveillance-and-facial-recognition-why-data-privacy-is-an-imperative-for-communities-of-color/>
- The London Policing College. (August 10, 2022). LPC Policing Public Protest Workshop [Video]. *Youtube*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=2HAX3gWhE84&t=29s>
- The London Policing College. (August 19, 2022). Policing Public Protest in Germany [Video]. *Youtube*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=hX4FFmdQh0s&list=LL&index=39&t=3832s>
- Malm, A. (2022). *Bir Boru Hattı Nasıl Patlatılır*. (Çev. K.K. Işıtan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Melgaço, L. & Monaghan, J. (Eds.) (2018). Protests in the Information Age: Social Movements, Digital Practices and Surveillance. In *Routledge Studies in Crime, Security and Justice*. Oxon: Routledge.
- Mercan, B.A. (2021). Polislik Sosyolojisinin Eleştirisine Doğru: Hukuk, Şiddet ve Egemenlik. *Mülkiye Dergisi*, 45 (2), 367-368. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/64281/975615>
- Metcalf, C. & Pickett, J. T. (2022). Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models. *Criminology*, 60, 60-89. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12291>
- Morton, B. (Jan 16, 2023). New plans to widen police powers for disruptive protests. *BBC News*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-64282962>
- Nepstad, S.E. (2023). Toward an agency-centered iterative approach to social movement repression. *Sociology Compass*, e13078. <https://doi.org/10.1111/soc4.13078>
- Oriola, T. (Feb 8, 2022). What the 'freedom convoy' reveals about the ties among politics, police and the law. *The Conversation*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/what-the-freedom-convoy-reveals-about-the-ties-among-politics-police-and-the-law-176680>
- Oxford Analytica. (2022). "Ottawa vaccine protest inquiry examines role of police". *Expert Briefings*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1108/OXAN-DB274088>
- Parkin, W.S., Mills, C.E. and Gruenewald, J. (2021). Far-Right Extremism's Threat to Police Safety and the Organizational Legitimacy of Law Enforcement in the United States. *Criminology, Criminal Justice, Law and Society*, 22(2), 1-24.
- Privacy International. (2021). Free to Protest: The protestor's guide to police surveillance and how to avoid it. Erişim adresi: https://netpol.org/wp-content/uploads/2021/06/FREE_TO_PROTEST-UK-EDITION.pdf
- Regan, M.C. (2021) Citizens, Suspects, and Enemies: Examining Police Militarization. *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works*, 2346. Erişim adresi: <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/2346>

- Reynolds-Stenson, H. (2018). Protesting the police: anti-police brutality claims as a predictor of police repression of protest. *Social Movement Studies*, 17(1), 48-63. doi: 10.1080/14742837.2017.1381592
- Roberts, A. (2013). *The New Method of Controlling Disorder. In The End of Protest: How Free-Market Capitalism Learned to Control Dissent*, 58-93. Ithaca: Cornell University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt20d88nv.7>
- Robinson, W.I. (2020). *The Global Police State*. London: Pluto Press.
- Rudé, G. (1973). Protest and Punishment in Nineteenth-Century Britain. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 5(1), 1-23. <https://doi.org/10.2307/4048354>
- Smith, M. (2023). *Protest Policing and Human Rights: A Dialogical Approach*. Oxon: Routledge.
- Solomon, J. & Martin, A. (2019). Competitive victimhood as a lens to reconciliation: An analysis of the black lives matter and blue lives matter movements. *Conflict Resolution Quarterly*, 37, 7-31. <https://doi.org/10.1002/crq.21262>
- Stoughton, S. (2015). Law Enforcement's "Warrior" Problem. *Harvard Law Review*, 128(6), 225-234. Erişim adresi: <https://harvardlawreview.org/forum/vol-128/law-enforcements-warrior-problem/>
- Terpstra, J. (2011). Two theories on the police – The relevance of Max Weber and Emile Durkheim to the study of the police. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 39(1), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2011.01.009>.
- Thomas, M. P. & Tufts, S. (2020). Blue Solidarity: Police Unions, Race and Authoritarian Populism in North America. *Work, Employment and Society*, 34(1), 126-144. <https://doi.org/10.1177/0950017019863653>
- Tilly, C., Castañeda, E. and Wood, L.J. (2020). *Toplumsal Hareketler, 1768-2018*. (Çev. O. Düz). İstanbul: ALFA Basım Yayım.
- Tilly, C. (2003). Inequality, Democratization, and De-Democratization. *Sociological Theory*, 21(1), 37-43. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3108607>
- Tilly, C. (2005a). Repression, Mobilization, and Explanation. In C. Davenport, C. Mueller and H. Johnston (Eds.), *Repression And Mobilization* (pp. 211-226). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tilly, C. (2005b). *Trust and Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2014). *Demokrasi*. (Çev. E. Arıcan). Ankara: Phoenix.
- Uluslararası Af Örgütü. (2022). "Uluslararası Af Örgütü, tüm dünyada protesto hakkına yönelik eşî benzeri görülmemiş tehdide karşı durmak için küresel bir kampanya başlatıyor". Erişim adresi: <https://www.amnesty.org.tr/icerik/uluslararasi-af-orgutu-tum-dunyada-protesto-hakkina-yonelik-esi-benzeri-gorulmemis-tehdide-karsi-durmak-icin-kuresel-bir-kampanya-baslatiyor>
- Uysal, A. (2017). *Sokakta Siyaset Türkiye'de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*. İstanbul: İletişim.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları* (Çev. T. Parla). İstanbul: İletişim.
- Weber, M. (2019). *Economy and Society A New Translation* (Trans. K. Tribe). Massachusetts: Harvard University Press.

- Williams, D.M. (2018). Contemporary anarchist and anarchistic movements. *Sociology Compass*, 12(6). <https://doi.org/10.1111/soc4.12582>
- Wood, L.J. (2014). *Crisis and control :the militarization of protest policing*. London: Pluto Press.
- Wright, J. E., Gaozhao, D., Dukes, K. & Templeton, D. (2023). The Power of Protest on Policing: Black Lives Matter Protest and Civilian Evaluation of the Police. *Public Administration Review*, 83(1), 130-143. <https://doi.org/10.1111/puar.13498>

ANADOLU MUTFAĞI GÜNCEİ: 6 ŞUBAT DEPREMLERİ SONRASI HATAY-BELEN'DE KURULAN SAHRA MUTFAĞINA İLİŞKİN OTOETNOGRAFİK DEĞERLENDİRME¹

Erhan Akarçay²

Öz

Bu çalışma 6 Şubat 2023'te 10 farklı ilde gerçekleşen büyük depremin ilk haftasında Hatay'ın Belen ilçesinde kurulmuş sahra mutfağında, 4-11 Mart 2023 tarihleri arasında gönüllü olarak katılımcı olduğum saha verilerine dayanmaktadır. Doğal ya da doğal olmayan afetlerde, kriz durumlarında arama kurtarma faaliyetlerinden sonra ilk ortaya çıkan ihtiyaç sağlık ve beslenmeye ilişkindir. Sahra hastaneleri kadar sahra mutfakları da afet sonrası kriz durumlarında hayati öneme sahiptir. İşte bu nedenle deprem sonrası ilk birkaç gün içinde gerek hazır gerekse sahada üretilmiş gıda temini oldukça kritiktir. Deprem felaketinde yaşanan ulaşım, altyapı ve lojistik sorunlar nedeniyle gıdanın temini zaman almıştır. İşte bu nedenle afet koordinasyonu, afet öncesi planlamalar ve senaryolar olası sahra mutfaklarını da kapsamalıdır. Anadolu Üniversitesi'nin himayesine aldığı, gönüllü desteği ile altı aylık bir süreç içinde destek vermeyi planladığı, akabinde Anadolu Mutfağı olarak adlandırdığı sahra mutfağındaki bir haftalık gönüllülük deneyimim, araştırmacı kimliğimle bulunmamama karşın katılımcı gözlem pratiklerim ve saha notlarım bu değerlendirmeyi özgün kılmaktadır. Otoetnografik öğeler barındıran değerlendirmelerimde öznel olduğu kadar araştırmacı kimliğimle nesnel birtakım tespitlerde bulunmaya çalışacağım. Olağan koşullarda mutfak etnografisi üzerine girişimleri olan bir araştırmacı olarak, olağanüstü koşullarda oluşturulmuş sahra mutfağının analizini yapmak belirli ölçülerde analitik sınırlandırmalara sahip olacaktır. Ancak yine de deprem veya başka afetlerde sahra mutfaklarının yaşamsal önemine ilişkin daha sonra yaşanabilecek benzer afet durumlarında eyleme geçmek için çeşitli önerilerde bulunmak, afet koordinasyonu, planlaması ve hazırlıkları için elzemdir. Öte yandan afet sosyolojisi ve gıda sosyolojisi kesişiminde gıda hakkı, gıda güvencesi ve kültürel beğeniler gibi kavramsallaştırmalar ile ilişkilendirerek kısa, orta ve uzun vadeli olarak depremin gıda, gıda temini ve sürdürülebilirlik açısından etkilerine bu çalışma kapsamında yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Sahra mutfağı, otoetnografi, mutfak etnografisi, mutfak sosyolojisi, afet sosyolojisi.

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün 27-28 Nisan 2023 tarihlerinde düzenlediği "Sosyolojinin Geleceği Geleceğin Sosyolojisi" temalı Ulusal Kongre'de sunulmuştur.

² Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, eakarçay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6594-5484

ANATOLIAN KITCHEN DIARY: AUTOETHNOGRAPHIC EVALUATION OF THE FIELD KITCHEN ESTABLISHED IN HATAY-BELEN AFTER THE FEBRUARY 6 EARTHQUAKES

Abstract

This study is based on field data collected during the first week of the great earthquake that took place in 10 different provinces on February 6, 2023, in the field kitchen established in Belen district of Hatay between March 4-11, 2023. In natural or unnatural disasters and crisis situations, the first needs that arise after search and rescue activities are related to health and nutrition. Field kitchens are as vital as field hospitals in post-disaster crisis situations. This is why it is critical to provide both ready-to-eat and field-produced food in the first few days after an earthquake. Due to transportation, infrastructure and logistics problems in the earthquake disaster, the supply of food took time. This is why disaster coordination; pre-disaster planning and scenarios should include possible field kitchens. My one-week volunteer experience in the field kitchen, which Anadolu University took under its auspices, planned to support with volunteer support over a period of six months, and then called the Anatolian Kitchen, and my participant observation practices and field notes, although I was not present as a researcher, make this evaluation unique. In my evaluations, which contain autoethnographic elements, I will try to make some subjective as well as objective determinations with my researcher identity. As a researcher who has made attempts on culinary ethnography under ordinary conditions, analysing a field kitchen created under extraordinary conditions will have certain analytical limitations. Nevertheless, it is essential for disaster coordination, planning and preparations to make suggestions about the vital importance of field kitchens in earthquakes or other disasters in order to take action in similar disaster situations that may occur in the future. On the other hand, in the intersection of sociology of disaster and sociology of food, this study will include the short-, medium- and long-term effects of the earthquake in terms of food, food supply and sustainability in relation to conceptualizations such as the right to food, food security and cultural tastes.

Keywords: Field kitchen, kitchen ethnography, autoethnography, sociology of kitchen, sociology of disaster.

GİRİŞ

Bu çalışma 6 Şubat 2023 tarihinde 10 farklı ilde gerçekleşen Büyük Güneydoğu Anadolu Depremleri'nin ilk haftasında Anadolu Üniversitesi (AÜ) ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (ESOGÜ) Gastronomi Kulübü öğrencilerinin inisiyatifi ile kurulmuş sahra mutfağında 4-11 Mart 2023 tarihleri arasında gönüllü olarak katılımcı olduğum saha verilerine dayanmaktadır. Söz konusu depremlerde on binlerce insan yaşamını yitirirken³, milyonlarca insan depremden farklı boyutlarda etkilendi. Eskişehir'den iki üniversitenin gastronomi öğrenci kulüplerinin ortak girişimi ile depremin ilk haftasında kurulan sahra mutfağına gönüllü olarak gitmeye karar verdim. Bu deprem özelinde soğuk hava koşullarının etkili olması, sıcak bir çorbanın, çayın hayata tutunmak için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Aslında depremin ilk günü özellikle Hatay'a gitmek istedim, çünkü soğukta en azından belki bir tas çorba, sıcak bir çay gibi basit ama işe yarayabilecek şeyler yapabilirim diye düşündüm. Ancak bölgede o zaman için havanın çok soğuk olması, ilk 3-4 gün arama-kurtarma ekiplerinin bölgeye ulaşmaması ve faaliyetlerin başlayamaması, bölgeye ulaşımı sağlayan karayollarında yoğun bir araç trafiğinin oluşması, Hatay'da özellikle havaalanının hasar sebebiyle devre dışı kalması, genel olarak yolların, şehirden uzaklaşmak isteyenlerin, şehre yakınlarına ulaşma çabasında olanların çift yönlü trafik oluşturması, yakıt tedarikinde ulaşım kanallarının hasar alması nedeniyle sorun olması gibi sayılabilecek pek çok sorun yumağı sonrasında kaotik tablonun ortaya çıkışı nedeniyle beklemede kalmayı tercih ettim. Ta ki öncülük eden gastronomi öğrencilerinin ve sahaya ilk ulaşan bir öğretim görevlisinin üniversite yönetimine sahra mutfağını anlatması, sonrasında üniversite yönetiminin sahra mutfağına ihtiyacın devam edeceğini öngördüğü altı aylık bir periyotta dönüşümlü olarak gönüllülük esaslı bir organizasyona dönüştürmesi sonrasında kendimi Hatay Belen'deki sahra mutfağında buldum. İşte bu çalışmanın amacı, sözünü ettiğim olağanüstü koşullarda oluşturulmuş sahra mutfağının analizini yaparak, afet sosyolojisi kapsamında mutfağın, beslenmenin ve gıda tedarikinin deprem koşullarında bundan sonra yaşanabilecek olası afetlerde mutfak organizasyonunun, gıda tedarik zincirinin ne şekilde organize edilebileceğine dair birtakım öngörülerde ve önerilerde bulunabilmek. Bir haftalık gönüllülük sürecinde gıda temini, mutfak organizasyonu, yemek dağıtımı ve işleyişe dair tanıklıklarımı ve deneyimlerimi paylaşmak.

Doğal ya da doğal olmayan afetlerde, kriz durumlarında arama kurtarma faaliyetlerinden sonra ilk ortaya çıkan ihtiyaç sağlık ve beslenmeye ilişkindir. Sahra hastaneleri kadar sahra mutfakları da afet sonrası kriz durumlarında hayati öneme sahiptir. İşte bu nedenle deprem sonrası ilk birkaç gün içinde gerek hazır gerekse sahada üretilmiş gıda ve yemek temini oldukça kritiktir. Hele ki son deprem felaketinde yaşanan ulaşım, altyapı ve lojistik sorunlar nedeniyle gıdanın temini öngörülenden daha fazla zaman almıştır. İşte bu nedenle afet koordinasyonu, afet öncesi planlamalar ve senaryolar olası sahra mutfaklarını da kapsamalıdır. Afet gerçekleştikten sonraki ilk saatlerden itibaren arama kurtarma çalışmalarının, sağlık hizmetlerinin yanı sıra afetin şiddetine göre uzunca bir zaman diliminde gıda güvencesi sorunu dikkate alınmalı ve ivedilikle aşılmalıdır. Anadolu Üniversitesi'nin himayesine aldığı, gönüllü desteği ile altı aylık bir süreç içinde destek vermeyi planladığı, akabinde Anadolu Mutfağı olarak adlandırdığı sahra mutfağındaki bir haftalık gönüllülük deneyimim, araştırmacı kimliğimle bulunmamama karşın katılımcı gözlem pratiklerim ve saha notlarım bu değerlendirmeyi özgün kılmaktadır. Otoetnografik öğeler barındıran değerlendirmelerimde öznel olduğu kadar araştırmacı kimliğimle nesnel birtakım tespitlerde bulunmaya çalışacağım. Olağan koşullarda mutfak etnografisi üzerine sınırlı düzeyde girişimlerim olduğu için olağanüstü koşullarda oluşturulmuş sahra mutfağının analizini yapmak belirli ölçülerde

³ 22 Nisan 2023 tarihinde İçişleri Bakanı'nın verdiği rakamlara göre 6 Şubat Depremleri'nde hayatını kaybedenlerin sayısı 50.783 olarak açıklanmıştır. <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/50-783-people-confirmed-dead-in-turkiye-earthquakes/2878735> (Erişim tarihi: 30 Mayıs 2023).

analitik sınırlandırmalara sahip olacaktır. Ancak yine de deprem veya başka afetlerde sahra mutfaklarının yaşamsal önemine ilişkin daha sonra yaşanabilecek benzer afet durumlarında eyleme geçmek için çeşitli önerilerde bulunmak, afet koordinasyonu, planlaması ve hazırlıkları için elzemdir.

Anadolu Mutfağı, Petgaz adlı enerji firmasının gaz, mutfak ekipmanları desteği, Anadolu Üniversitesi’nin üniversite içinde paylaşımına açtığı gönüllü formu üzerinden başvuruda bulunan akademik, idari personel ve öğrencilerin bölgeye transferinin üniversitenin sahip olduğu otobüslerce gerçekleştirilmesi, yerelde İş-Kur aracılığı ile çalışan personel ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Sahra mutfağının zaman zaman aşevi, bazı zamanlarda Anadolu Mutfağı olarak tanımlanması mümkün olabilir. Hatay’ın Belen ilçesi Sarımazı mahallesinde konuşlanan sahra mutfağının gıda tedariki ilçe kaymakamlığı ve Hatay ili Kızılay vb. ana depolarından talep edilen ve bu depolardan bizatihi alınan gıda ürünleri ile sağlanmaktadır.

Fotoğraf 1-2-3: Sarımazı’da kurulan aşevi, bulaşık yıkama, yemek dağıtım alanı.

Anadolu Mutfağı, Petgaz adlı enerji firmasının gaz, mutfak ekipmanları desteği, Anadolu Üniversitesi’nin üniversite içinde paylaşımına açtığı gönüllü formu üzerinden başvuruda bulunan akademik, idari personel ve öğrencilerin bölgeye transferinin üniversitenin sahip olduğu otobüslerce gerçekleştirilmesi, yerelde İş-Kur aracılığı ile çalışan personel ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Sahra mutfağının zaman zaman aşevi, bazı zamanlarda Anadolu Mutfağı olarak tanımlanması mümkün olabilir.⁴ Hatay’ın Belen ilçesi Sarımazı mahallesinde konuşlanan sahra mutfağının gıda tedariki ilçe kaymakamlığı ve Hatay ili Kızılay vb. ana depolarından talep edilen ve bu depolardan bizatihi alınan gıda ürünleri ile sağlanmaktadır.

1. AFET, AFET ÇALIŞMALARI, AFET SOSYOLOJİSİ VE DEPREM

Eryılmaz’a göre (2007: 14) afet “olağan yaşam ve zaman akışında; ön görülemeyen bir yer ya da bölgede; insan yaşamına bireysel ya da toplu son verme gücünü taşıyan; makro, normo ve mikro yaşama ait her türlü potansiyelin aktivitesi/harekete geçmesi ile başlayan; insanoğlunun bireysel ve/veya toplumsal fiziği, teknolojisi, psikolojisi ve sosyolojisi ile oluşturacağı her türlü yanıt refleksi,

⁴ Metin içinde sahra mutfağı, aşevi, mutfak kavramlarını bazen yer değiştirerek kullanmayı tercih ediyorum. Afet organizasyonlarında mobil mutfak, sahra mutfağı gibi nitelendirmeler olsa da benim gönüllü/araştırmacı olarak çalıştığım mutfak açık alanda kurulmuş, mutfak ekipmanları terminolojisinde “canavar ocak” olarak tanımlanmış ocaklarda yemek pişirilen, bir noktadan başka bir noktaya taşınabilir ancak her an mobilize olmayan mutfak olarak betimlenebilir.

birikimi, gücü ve yaşamsal yetkinlikleri ile; oluşan etkiyi gidermede yetersiz kalma sonucu meydana gelen; temelde insan yaşamını sonlandırmaya ve/veya alil bırakacak yıkıcı ve kırıcı etkilere meyilli olaylar zinciridir". Afetler çok temel olarak doğal ve doğal olmayan iki farklı tipte değerlendirilir. Eryılmaz'a göre "doğal afet" terimi de kullanılmamalıdır (2007: 18); afet doğal değildir, etkinin doğa kaynaklı olduğu afetlerin söz konusu olabileceğini vurgular. Ancak sosyolojik perspektiften 20. yüzyıldan itibaren doğa ile toplum arasındaki ilişkiyi gözden geçirmek gerekir. Beck'in de vurguladığı gibi doğa toplum karşıtlığı sona ererken, günümüzde doğa toplum olmadan, toplum doğa olmadan anlaşılabilir bir evreye girmiştir (2011: 122). Doğal olan afetler insanın doğa karşısında henüz mücadelesini tam kazanmadığı, nedenlerini ortaya koyabildiği ancak mevcut teknik ve teknolojik olanaklar dahilinde tam anlamıyla önlemini alamadığı, doğal alanlarda ya da insan eliyle oluşturulmuş yerleşim ve yaşam alanlarında ortaya çıkan tahribat ile tanımlanabilecek afetlerdir. Doğal olarak ortaya çıkan (yıldırım düşmesi vb.) büyük yangınlar, depremler, fırtına ve kasırgalar, heyelanlar, sel baskınları gibi doğal afetlere yol açan afetlerdir. İnsanın doğayla giriştiği mücadele sonucunda hesaplanabilir doğal felaketler olabildiği gibi öngörülemeyen doğal afetler de olabilir. İşte bu nedenle günümüzde doğal olduğunu varsaydığımız felaketlerin yaşanma sıklığı, etkilediği coğrafyanın genişliği vb. gibi durumlar afet çalışmalarının önemini ortaya koymaktadır. Antroposen çağın etkisiyle, iklim üzerindeki değişikliğin temel nedeni insanın doğa üzerinde kurduğu hegemonyanın bir sonucu olarak düşünmek gerekir. Aşırı sıcaklar sonucunda Avrupa'da kitlesel ölümlerin gerçekleşmesinin, Akdeniz iklim kuşağında İtalya, Fransa, İspanya ve Türkiye'de birbirine çok yakın zaman aralıklarında vahşi orman yangınlarının yaşanmasının nedeni esas itibarıyla insan eliyle oluşan doğal gibi görünen süreçlerin sonucudur. Dolayısıyla tam da bu noktada Beck'e göre (2011: 122) doğanın tahrip edilmesi ve tehdit altında bulunmasının toplumsallaşması ile karşı karşıya durumdayız. Riskin toplumsallaşması ekonomik, toplumsal ve siyasi çelişiklere dönüşerek doğanın toplumsallaşmasının görünmeyen yan etkisi olarak zuhur ediyor (Beck, 2011: 122). Beck'in "risk toplumu" (2011: 122) kavramsallaştırması "sanayi toplumu" kavramsallaştırmasından doğa toplum karşıtlığından, uygarlıkla bütünleşen bir "doğa" anlayışı ile hareket eder.

Afetler fiziksel ve sosyal çevreyi değiştirdikleri için sosyoloji açısından önem taşımaktadır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2007: 1096). Afetin pek çok sosyolojik tanımı yapılabilir. Kasapoğlu ve Ecevit'e göre (2007: 1096) afet, "bir toplumda veya onun görece olarak kendine yeten bir alt bölümünde, şiddetli bir tehlikenin hem fiziksel olarak hem de sosyal olarak, toplumsal yapının işlevlerinin tümünü veya bir kısmını yerine getiremez biçimde kesintiye uğramasıyla sonuçlanan, zaman ve mekanda yoğunlaşan bir olaydır". Afete sosyoloji penceresinden bakılan pek çok çalışmada afetlerin rastlantısal olarak ya da kontrol edilemez olaylar olduğu, bir topluma ya da topluluğa dair alt sistemlerde insan ve/veya fiziksel, barınma, gıda ve kamu güvenliği gibi bazı temel işlevlerin kaybı olarak çerçevelenmektedir (Perry ve Quarantelli'den akt. Drabek, 2017: 139). Kısacası afet sosyolojisi, sosyolojik perspektiften doğal afetler sonrasında gündelik yaşam rutinlerinin sekteye uğraması, katastrofik etkisi nedeniyle düzenin bozulması, yeniden düzen tesis edilmesi, toplumsal dayanışma, iş birliği gibi süreçlere odaklanır (Gökalp Yılmaz, 2021: 196). Öte yandan bu çalışmanın özelinde deprem de bir afet nedeni olarak sosyolojik bir bakışla değerlendirilebilir. Zira toplumların yapıları, yapılandırılmış toplumsal yaşamı deprem sonrasında kırılır; Kasapoğlu ve Ecevit'e göre (2001: 9) deprem nedeniyle insanların yapılar üzerinden inşa ettikleri düzenleri, alışagelmis oldukları yaşamları altüst olarak, mevcut toplumsal düzenin, sosyal çözümlerin yaygınlaşması neticesinde bir "yeniden düzenleme" ihtiyacı ortaya çıkar. Bu tür bir durumda bilhassa gelişmekte olan ülkelerde afetzedelerin sosyal düzenleri ortadan kalktığında gelecek hakkındaki belirsizlik "yabancılaşma" ve "güç çatışmaları" yaşanmasına neden olabilir. İşte böylesi afet koşullarında sosyal düzenin yeniden tesis edilmesinde sosyolojiye ihtiyaç duyulmaktadır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001: 9).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) tanımına göre afet, etkilediği insan topluluklarının normal yaşam koşullarını ortadan kaldıran, belirli bir düzeyde acıya yol açan ve etkilediği insanların uyum kapasitesini aşan rahatsız edici olaylardır (WHO, 2022: 3). Olağandışı olarak kabul edilen bir olayın afet kategorisinde değerlendirilebilmesi için ekolojik dengenin bozulması, olağan yaşamı ortadan kaldırması, can ve mal kaybına neden olması, toplumun reaksiyon, uyum ve baş edebilme gücünü aşması, dış yardıma gereksinim olması şeklinde beş özelliğin bir arada olması gerekmektedir (Kalaycıoğlu, 2021: 3). Türkiye’de hem can kaybı hem maddi kayıp açısından en yıkıcı afetlerin başında depremler gelmektedir. 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesi merkezli olan ve 10 ilde etkili olan deprem Türkiye tarihinin en yıkıcı ve can kaybının en yüksek olduğu deprem olarak kayda geçmiştir. Etkilenen iller arasında Hatay ise en çok can kaybının yaşandığı kent olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEMİN İÇİNDEN VE DIŞINDAN

Şüphesiz Anadolu Mutfağı gönüllüsü olmak için başvuru yaptığımda sahada araştırma yapmak gibi bir niyetim ve hedefim yoktu. Ancak afet bölgesinde gördüklerim, yaşanan aksamalar ve afet zamanlarında mutfak organizasyonunun gıda tedarik zincirinden, dağıtım ve atığa kadar sürecin nasıl olması gerektiğine dair söyleyebileceklerim, birincil elden gözlemlerim ve sonucunda aktaracaklarım sonraki olası afetler için yararlı olabilir mi düşüncesi hâkim oldu ve sahadayken gözlemlerimi çeşitlendirmek, notlar alarak kayda geçirmek gibi bir yöne kendiliğinden yöneldiğimi belirtmeliyim.⁵ Afet koşullarında birincil amacı, gönüllü temelli destek hizmeti sağlamak ve mutfak etnografisi ile yemek sosyolojisi kesişiminde çalışmalar yürüten bir araştırmacı olarak eleştirel bir düşünümSELLİK ve hatta özdüşünümSELLİK perspektifinde sahra mutfağında ilk günden son güne kadar katılımlı gözlem aracılığı ile alan notları tutarak kayda geçirmeye çalıştım. Eleştirel düşünümSELLİKTEN kast ettiğim ise eleştirel bir bakış açısıyla deprem sonrası oluşan siyasi ve sosyal yapıları inceleyerek kayda geçirmek, daha sonra yaşanabilecek benzeri afet durumlarında politika yapıcılara ve afet koordinasyonu sağlamakla yükümlü kamu kuruluşlarına, sivil toplum örgütlerine bir model önerisi geliştirmektir. Bu anlamda “eleştirel düşünümSELLİK” bilgi üretiminin belirli sosyo-politik ve kültürel bağlamlarda yerleşik olduğunu öne sürerken, araştırma sürecini biçimlendiren etik ve politik soruları ele almak araştırmacının görevi” olarak nitelendirilmelidir (Palaganas v.d., 2017). Bir sosyal bilimci, sosyolog ve araştırmacı olarak depremin fiziksel etkilerinden uzakta bulunsam da psikolojik etkileriyle fazlasıyla karmaşık duygular içinde akademik niteliklerimle neler yapabileceğimi sorguladığım bir sürecin içinden geçtim. Dolayısıyla sahra mutfağında gönüllü olmak bir sosyal bilimci kimliğimden daha ziyade insani bir “dokunma”, “işe yarama” isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu anlamda deprem bölgesine üniversitenin otobüsüyle ulaştığım ilk andan itibaren mesleki donanımlarımla yoğun gözleme başlayarak “oto-etnografi” kendiliğinden başlamış oldu. Bu çalışmada gönüllü ekibinin bir parçası olarak sahadaki bir haftalık deneyimimle kendi bakış açımdan deprem bölgesini, sahra mutfağını ve etrafındaki etkileşimleri yansıtmaya çalışacağım. Bu çerçevede “oto-etnografi tipik olarak başkalarının eylemlerini ve etkileşimlerini yazarın bakış açısından sunar” (Murphy ve Dingwall,

⁵ Afet sonrası araştırmacı kimliği ile gönüllü kimliği arasında kalmanın birtakım etik kaygılar oluşturabileceğinin farkındayım. Tam da bu nedenle afet sonrası Sosyoloji Derneği, Nüfusbilim Derneği, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Derneği ile ortaklaşa düzenlenen “Afetlerde Toplumsal Sorumluluk Araştırma Çalışma Grubu”nda yer alarak, afet koşullarında araştırma pratiği, etik ilkeler ve normlarla ilgili oturumlarda yer alarak, araştırmacı rolünün nerede başladığı ve sonlandığı, afet zamanlarında ne zaman sahadaki olmalı gibi sorulara bu üç derneğin ortak üyeleri ile çerçeve çizmeye çalıştım. Afetin gerçekleşmesinden hemen sonra da akut dönemde hem gönüllü hem araştırmacı olarak, bu ikisi arasında herhangi bir rol çatışması yaşamadan, bir sosyal bilimci olarak aksayan, koordinasyonu bozan unsurların, eşitsizliklerin neler olduğu konusunda “sıcak” gözlemin yapılabilmesine ve kayda geçirilmesinin elzem olduğunu düşünüyorum.

2021: 345). Sosyal bilimci kimliğim, sahada bilinen akademisyen kimliğim, diğer bir ifadeyle “hocalığım”, depremin oluşturduğu fiziksel ve toplumsal koşulların ağırlığı gibi pek çok “öznellik”, “duygusallık” yokmuş gibi davranmak yerine bunların bu metnin ortaya çıkışındaki etkilerini, yani oto-etnografinin bu özellikleri kabul eden (Ellis, 2011: 274) bir yaklaşımı benimsememde etkili oldu. Mutfağın oto-etnografisini yaparken kullandığım “katılımcı gözlem, sadece yeni sosyal dünyalara girmeyi ve kendini buraların ortamına bırakmayı içermekle kalmaz, aynı zamanda bu dünyaları başkalarına da anlatacak yazılı açıklama ve tasvirler hazırlamayı da kapsar” (Emerson, Fretz ve Shaw, 2021: 352). Mutfakla ilgili daha önceki çalışmalarım, yemek sosyolojisi alanında çalışmam, aşçıların mesleki pratikleri üzerine uzunca bir süredir düşünüyorum olmam, her ne kadar sahra mutfağı deneyimim olmasa da üstelik afet koşullarında böylesine bir deneyimim olmada da mutfak ve mutfak etrafında kurulan ilişkiler ve etkileşimlerde, bilhassa gönüllü olarak birlikte olduğumuz şefimiz ile kısa sürede iletişimimizin güçlenmesine neden oldu. Dolayısıyla diğer gönüllülerle, bulaşıқта, koordinasyonda ve lojistikte, dağıtımda çalışan yerelden İş-Kur çalışanlarıyla ile de benzer bir gözlem düzeyini ortaya çıkarmıştır.

Clifford Geertz’in “yoğun betimleme” yöntemi de bu otoetnografik araştırmanın bulgularını değerlendirirken başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Yoğun betimleme, sahadaki gözlemlenen özgül olayların, zengin ve oldukça ayrıntılı bir betimlemesi olarak ifade edilebilir (Geertz, 1973; Neuman, 2020). Sonuç itibarıyla etnografi Geertz’e göre yoğun betimlemedir ve “etnografin görüşmecilerle mülakat, ritüellerin gözlemlenmesi, günlük yazma ve benzeri saha pratikleri ile biçimlenmiş davranışların anlaşılması etnografi pratiğinin doğasında yer almaktadır (Geertz, 1973’den akt. Akarçay, 2016: 171). Hatay Belen’deki sahra mutfağının ve bu mutfakta katılımcı gözlemci ve gönüllü olarak bu mutfağın işleyiş biçimi ve pratiklerinin yoğun betimlemesi ve/veya ayrıntılı aktarımı yapılmıştır.

Mutfak etnografisi ise yemek antropolojisi ve sosyolojisi alanında yapılan bazı çalışmalarda yetkinlikle kullanılmıştır (Fine, 2009; Sutton, 2014; Black, 2021). Fine, profesyonel mutfaklardaki işin doğasını, tutumları ve dünyasını anlamaya çalışırken, Sutton yemek pişirmenin bilgisini ve pratiklerini bir Yunan adası olan Kalimnos’ta çözümlenmeye, Black ise Fransa’nın gastronomi alanında önemli kentlerinden biri olan Lyon’da kadınların profesyonel mutfaklardaki “ikincil” konumunu içeriden bir bakışla anlamaya çalışıyor. Araştırmacı olarak daha önce gerçekleştirdiğim mutfak etnografisinde (Akarçay, 2016), mutfak içinde hiyerarşik ilişkileri, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, gıda tedarik zincirlerini vb. anlamaya çalışmıştım. Kurulu bir düzen içinde profesyonel mutfaktaki işleyişe, iş süreçlerine, hiyerarşik ilişkilere aşina olmakla birlikte deprem sonrası afet koşullarında iptidai olarak kurulmuş sahra mutfağındaki işleyişe ilişkin pek bir fikrim yoktu açıkçası. Üstelik deprem sonrası koşullarda yerelden insanların bir kısmı az hasarlı evlerinde, çadırlarda, konteynirlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışırken ve yemek pişirecek kadar hayata henüz normalleşememişken...

3. GIDA, BESLENME VE AŞEVI

Afetlerden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen insanların doğru yardıma ulaşması için İnsani Yardım Sözleşmesi⁶ne göre su, beslenme ve barınma en önemli ihtiyaçlar arasında gösterilmiştir. Buna göre acil durumlarda insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için yeterli miktarda gıdaya erişmeleri ve iyi beslenmeye devam etmeleri çok önemlidir; kötü ve yetersiz beslenme bir halk sağlığı sorununa dönüşebilir; küçük bebekler, çocuklar, gençler, hamile kadınlar, emziren anneler, erişkinler

⁶ İnsani Yardım Sözleşmesi’ne göre doğru yardımda bulunmak için gereken asgari standartlar tanımlanmış ve buna göre su temini, temizlik, beslenme, gıda yardımı, barınma ve yerleşimin planlanması ve sağlık hizmetleri başlıklarında afet yardımlarını kapsamaktadır (Afete Müdahalede Asgari Standartlar ve İnsani Yardım Sözleşmesi, 2000: 1).

şeklinde sıralanabilir (AMASİYS, 2000: 71). Ancak böylesi durumlarda en çok etkilenenler 6 ay ve 5 yaş arası çocuklardır (AMASİYS, 2000: 71). Afet koşullarında kısa ve uzun vadeli stratejiler belirlenmiş, temiz su erişiminden acil enerji gereksinimine, hızlı doku onarımı, olası bir ishal salgınında önleme ve tedavisinde tüketilmesi gereken besinlerle, uzun vadeli beslenme organizasyonunda dayanıklı, ucuz, besin değeri yüksek, tüketim kolaylığı olan beslenme seçeneklerine kadar çeşitlendirme yapılabilmektedir (Yüksel, 2007: 1074-75). Her şeyden önce temiz su tedariki içmek için, yemek pişirme, kişisel ihtiyaçlar ve hijyen için hayati önemdedir (AMASİYS, 2000: 13; Yüksel, 2007: 1074).

Kızılay’ın hazırlamış olduğu “Afetlerde Beslenme Hizmetleri Kılavuzu” (2017) içinde afet zamanlarında süreye göre erken dönem (ilk 72 saat) ve uzun dönem (72 saat ve sonrası) olmak üzere iki çeşide ayırmıştır. Erken dönemde acil beslenme kiti, kumanya, soğuk ve sıcak içecek, yüksek enerjili beslenme malzemelerinin dağıtımının yapılabileceğinden bahsedilmiştir (Kızılay, 2017: 29). 6 Şubat depremlerinde erken dönem olarak kabul edilen ilk 72 saat içinde Kızılay’ın beslenme kitlerinin deprem bölgesine yönlendirilmediği anlaşılmaktadır. AFAD’ın basın bültenlerinde Jandarma Özel Arama Kurtarma ekiplerine bağlı olarak 2 mobil mutfak, bir mobil fırının Kahramanmaraş iline intikaline başlandığı vurgulanmaktadır (AFAD Basın Bülteni 5, 2023). 6 Şubat 2023 tarihindeki bir diğer basın bülteninde (saat 15.35’te yayınlanmıştır) Kızılay’a ait 76 ikram aracı, 8 mobil mutfak, 4 mobil aşevi, 4 sahra mutfak, 1 mobil fırın, alana intikal ederken, Jandarma’dan 2 mobil mutfak, 1 mobil fırın, İHH, Hayrat, Beşir, İnsiyatif derneklerinden 1’er adet mobil mutfak bölgeye sevk edilmiştir (AFAD Basın Bülteni 6, 2023). Aynı gün içinde 17.00’de kamuoyu ile paylaşılan 7. Basın Bülteni’nde Kızılay’ın ikram araç sayısı 81’e, mobil aşevi sayısı 6’ya, alana 156 araç ve 975 personel intikal etmiştir (AFAD Basın Bülteni 7, 2023). Aynı bültende erken dönem (ilk 72 saatte) Şanlıurfa’da 9000 adet çorba, Malatya’da 2000 adet ikramlık, Adana’da 50.000 adet kumanya, Kilis’te 20.000 adet çorba, Gaziantep’te 2500 adet sıcak yemek dağıtılmıştır. Ancak paylaşılan iller arasında Hatay yer almamaktadır. 6 Şubat 2023 tarihindeki son basın bülteninde Afet Beslenme Grubu faaliyetlerinde veriler şu şekildedir: “Şanlıurfa’da 14.000 adet çorba 1000 adet su 300 adet gıda kolisi, Malatya’da 2000 adet ikramlık, 3000 adet çorba, Adana’da 50.000 adet kumanya, Kilis’te 20.000 adet çorba, 1650 gıda kolisi, 930 ikram malzemesi, Gaziantep’te 2500 adet sıcak yemek, 4000 adet çorba, 4000 adet kavurma pilav, 4000 adet ekmek arası döner, 1068 adet gıda kolisi, Hatay’da 5000 adet çorba, 11.000 adet su, 2000 adet ekmek, 1000 adet köfte, 500 adet makarna dağıtılmıştır.” (AFAD Basın Bülteni 6, 2023). Depremden etkilenen nüfusun yoğunluğu (depremden etkilenen kentlerin toplam nüfusu 15,2 milyon) dikkate alındığında bu rakamların olumsuz, kar yağışlı ve soğuk hava koşulları düşünüldüğünde yeterli olmaktan çok uzak kaldığı görülmektedir. Beslenme verilerinin paylaşıldığı son basın bülteni ise 1 Mart 2023 tarihindeki verilerde ise Türk Kızılay, AFAD, MSB, Jandarma ve STK’lardan bölgede toplam 370 mobil mutfağın bölgede sevkியatta olduğu, afet bölgesinde 91 milyona yakın sıcak yemek, 12,5 milyona yakın çorba, 15 milyona yakın kumanya ve paketli gıda, 39 milyona yakın su, 120 milyonun üzerinde ekmek, 5 milyona yakın içecek dağıtımının yapıldığı görülmektedir (AFAD Basın Bülteni 36, 2023). Bu durumda rakamlardan daha ziyade bölgeye Kızılay’ın belirlediği erken dönem ve uzun dönem (benim de sahada bulunduğum dönemi dahil edebiliriz) beslenme hizmetlerinde yetersiz kaldığı, çeşitli kamu kurumlarından ve sivil toplum kuruluşlarının desteklerine, deprem bölgesine sevkiyatlarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Hatay’ın Belen ilçesinde de Kızılay dışında pek çok sivil toplum kuruluşunun inisiyatifi ile kurulmuş aşevleri faaliyet göstermekteydi. İskenderun’da Gönül Mutfağı, World Central Kitchen gibi büyük ve yanı sıra farklı illerden büyükşehir, ilçe belediyelerinin, vakıfların, derneklerin görel olarak daha sınırlı mutfak organizasyonlarının yer aldığını sahadaki dağıtım görevlerinde görebilme imkânım oldu.

Sahra mutfağının ya da bir başka ifadeyle aşevinin afet koşullarında önemli işlevleri bulunmaktadır. Aşevinin işlevlerinden biri normal koşullarda asgari geçim koşullarının altında yaşayan, derin yoksulluk içerisindeki insanların gıda güvencesini sağlamak için gıda ve beslenme ihtiyaçlarını alt sınırlarda karşılamaktır. Kriz zamanlarında ise mobilize olarak kriz bölgelerinde ya da

afet bölgelerinde sahra mutfağına dönüşerek yine gıda güvencesini sağlamak olarak belirtilebilir. Gıda hakkı en temel insan haklarından biri olarak olağanüstü koşulların hüküm sürdüğü afet zamanlarında gıda ve beslenme en önemli afet sonrası hizmetler arasında yer almaktadır. Gıda, her türlü koşulda, her zaman erişim yollarının açık olduğu, bir kamu yararı olarak, herkesin aklıktan, gıda güvencesizliğinden ve kötü beslenmeden bağımsız olarak yaşama hakkını korumalıdır (HGP, 2018: 19). Gıda güvencesi kavramı Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) tanımıyla "bütün insanların, her zaman, etkin ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayacak yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişimlerinin bulunması halinde var olan durum"dur. Koç (2013: 16-18) gıda güvencesi kavramına ilişkin olmazsa olmaz beş ilkeyi sağlanabilirlik, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, yeterlilik, bireysel ve kurumsal etmenler şeklinde sıralamıştır. Gıda güvencesinin bu ilkeleri kapsamında deprem bölgesinde aşevleri, gıda depolarının ve kriz merkezlerinin gıda tedariki sayesinde sağlanabilirlik, erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, yeterlilik ilkelerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Düzce Depremi'nin üzerinden beş yıl geçtikten sonra yapılan sosyolojik bir araştırmada yapılan görüşmelerden birinde "emek harcamadan temel gereksinimleri karşılamak", "kolaya alışmak" gibi kavramsallaştırmalar ile yemek (yardımı) özelinde "depremlerden önce olmadığı kadar yemek yiyebilmeye başlamak", "bedava yemek... üç öğün sıcak yemek geliyor" gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir (Kümbetoğlu vd. 2007: 396-397). Belen'deki aşevinde de benzer bir olgudan bahsedilebilir. Deprem henüz birinci ayında henüz bu değerlendirme için erken olabilir ancak aşevinde üretilen yemeğin gerçekten ihtiyaç sahipleri tarafından mı yoksa ihtiyaç sahibi olmayan insanlar tarafından da tüketildiği söylenebilir mi? Zira bölgede yaşayan, deprem bölgesinde özel ve kamu sektöründe çalışan insanların, deprem bölgesine başka illerden kamu görevlisi olarak geçici ancak zorunlu görevlendirmelerle gelenlerin de aşevinden yemek yediği belirlenmiştir. Belediye çalışanları, emniyet mensupları, psiko-sosyal destek ekipleri gibi yerelden ve farklı illerden gelen kamu görevlileri aşevinin yemek üretiminden yararlanmaktadır. Ancak deprem sonrasında gerek Anadolu Mutfağı gerekse başka aşevlerinin uzunca bir süre, en azından gıda güvencesinin beş temel ilkesinin sağlanabildiği zamana kadar faaliyetini sürdürmesi gerekmektedir. İster geçici yerleşim alanları ister kalıcı konutlar olsun, depremden etkilenen insanların normal yaşam koşullarına (iş, ekonomik gelir, konut, sosyal yaşam, alışveriş imkânları vb.) dönebildikleri zamana kadar aşevlerinin bölgedeki insanlara yemek sağlamaya devam etmesi gerekir. Bu bağlamda gıda zinciri yeniden tesis edilene kadar, gıda güvenliği ve gıda güvencesizliği ortadan kaldırılana kadar deprem sahasında aşevleri faaliyetlerini sürdürmelidir.

4. SAHRA MUTFAĞININ GÜNCESİ

Belen'de konuşlanmış sahra mutfağında (Anadolu Mutfağı) 4-11 Mart 2023 haftasında 1 üniversitede kurum aşçıbaşı emeklisi, 2 açılış programı hocası, 3 gastronomi bölümü öğrencisi, 2 gazetecilik öğrencisi, 2 konservatuar öğrencisi ve ben sosyoloji hocası olarak gönüllü ekibi halinde 3 Mart gecesi üniversitenin otobüsü ile Hatay'ın Belen ilçesine doğru yola çıktık. 4 Mart Cumartesi günü Belen'de Sarımaçı mahallesinde derme çatma kurulmuş olan sahra mutfağına ulaştık. Deprem gerçekleşmesinin üzerinden bir aya yakın bir süre geçmiş olmasına karşın halen temiz su, hijyen malzemesi, tuvalet, duş vb. olanakların tesis edilememesi nedeniyle bir haftalık ihtiyaçlarımızı göz önünde bulundurarak çantalarımızı hazırladık. Bizden önceki süreçte mutfakta gönüllü olarak bulunmuş ekip ve ekip lideri mutfağın işleyişi, mutfakta kullanılacak gıda erzakının temini, üretimi ve dağıtımını konusunda bize bilgileri, deneyimleri, özellikle gıda tedariki konusunda iletişime geçilmesi gereken kilit kişileri, bağlantıları ve stratejileri aktardıktan sonra devir teslim yapılarak gönüllü çalışmaya koyulduk. Sarımaçı mahallesinde bir yanı anayola bakan, bir yanı ara sokağa bakan, sokağın

karşısında ve mutfağın yanında Kızılay çadırlarından oluşan küçük bir çadırkentle çevrili bir açık mutfak olarak yemek pişirmeye, dağıtmaya ve organize olmaya çalışan bir yapıdan bahsetmek mümkün. Ancak mutfakta çalışan gönüllüler, çadırkentte yaşayan depremzedeler su ve atık giderleri henüz bağlanmamış tuvalet ve duş alanlarını ortak kullanmak durumundaydı. Yemek dağıtımının yapıldığı alanın hemen karşısında çöp konteynırları bulunuyordu. Mutfak gönüllüsü olarak sahada bulunanlar için iki adet konteynır tahsis edilmiş, bizden önceki ekip de iki grup halinde bu konteynırlarda barınıyordu. Biz de bir hafta boyunca bu konteynırlarda kalacaktık. Yanı başımızda zemininde yalnızca mıcır bulunan, bez çadırlarda kalan depremzedelerin yanında konteynırda kalmak vicdani olarak rahatsız edici bir durumdu. Depremzedeler için bölgeye gönderilmiş konteynırları, onların hakkı olan bir olanağı “gönüllü” olduğumuz için kullanma hakkı elde etmiş olmak vicdani olarak huzursuzluk vericiydi. Tuvalet en büyük sorun olarak tüm ekibi zorluyordu, mahalleden birinin düzenli olarak temizlik ve hijyen sağladığı, tahta kapılı bir tuvalet bizim kullanımımız için ayrılmıştı. Mutfaktaki ikinci günümüzde karşımızdaki çadırkentten yanına iki seyyar tuvaletin yanına (bu tuvaletlerin giderleri herhangi bir gidere bağlanmamış, açık alandan tahliye gerçekleşiyordu) bir seyyar duş bırakıldı. Yine sıhhi tesisat altyapısı olmadan kabin olarak ilgili çalışmaları yürüten ekipler tarafından öylece bırakıldı. Depremin birinci ayında kamu sağlığı için tehdit oluşturabilecek, aşevinin hemen karşısındaki bu görüntüler olası bir salgının işaret fişeği gibiydi. Yalnızca bu görüntü nedeniyle mutfağın yeri en başından beri yanlış seçilmişti. Yine yemek dağıtımının hemen karşısında 4 adet çöp konteynırı gün boyunca gerçekleşen yemek üretimi sonucunda tıka basa dolarak etrafa saçılabilirdi. Çöpün yanı başında yemek üretiminin gerçekleşmesi de bir başka çevre ve halk sağlığı sorunu olarak önemliydi.

Mutfağın ekipmanları ve yapısı şu şekildeydi: Endüstriyel mutfaklarda “canavar ocak” olarak tanımlanan, sahra mutfaklarında kullanılan yedi ocak, büyük kapaklı kazanlar, kevgirler, biri mizanplasta, diğeri dağıtımda kullanılan iki tezgâh ünitesi, arka planda kaşık, kepçe, kevgir vb. asıldığı rafların bulunduğu, aralarda yemekte kullanılması ve gönüllü ekibin tüketmesi için istiflenmiş içme suları, en arka planda ise toprak zeminin üzerinde asgari hijyeni sağlaması için 4-6 arası palet üzerinde açık hava bulaşıkhanesi, bu bulaşıkhanede kullanılmak üzere yüzeyden plastik borularla ana şebekeden çekilmiş su tesisatı ve bir musluktan oluşmaktaydı. Yalnızca ocakların ve yemek üretiminin gerçekleştiği alanın üzerinde tente, bu tentelerin kenarları da brandalarla rüzgarı ve tozu mümkün olduğu kadar engelleyebilmek için kapatılmıştı. İki-üç çadır da bölgedeki AFAD, Kızılay ve farklı depolardan tedarik edilmiş gıda erzakları (bulgur, pirinç, makarna, kuru fasulye, yeşil mercimek, nohut, un, salça, margarin, sıvı yağ) ve depremzedeler için gönderilmiş diğere malzemeler için ayrılmıştı. Depremzedeler ile içe içe olma hali nedeniyle zaman zaman bu çadırlardan gıda erzaklarının izinsiz alınması nedeniyle bir tanesine asma kilit takılarak güvenlik sağlanmaya çalışılıyordu.

Sahra mutfağında çıkarılan yemeklerin sıhhi olması en önemli kaygılardan biri olarak karşımıza çıkıyordu. Her gün ilçe sağlık müdürlüğü ekipleri tarafından eğreti bir biçimde tesisi yapılmış şebeke suyundan numuneler alınarak suyun analizi gerçekleştiriliyordu. Bizim sahada bulunmamızın ikinci gününde sağlık ekipleri tarafından ikinci bir uyarıya kadar yeşillik, salata malzemesi vb. şebeke suyu kullanılarak yıkanmaması, dağıtımının yapılmaması konusunda uyarı almıştık. Zaten bölgede yaş sebze, salata malzemesi ve meyve, depremin üzerinden bir ay geçmiş olmasına rağmen, tedarik edilememekteydi. Dolayısıyla böylesi bir risk söz konusu olamazdı. Depremin üzerinden bir ay geçmiş olmasına karşın bölgeye yaş sebze ve meyve sağlanamaması bir aydır aynı türden (kuru fasulye, nohut, bulgur pilavı, pirinç pilavı gibi kuru gıdalar) yemeklerin üretilmesi orta vadede kültürel beğenilere uygun yemeklerin yapılamaması, bundan da öte besin değerleri açısından çeşitli yaş gruplarından depremzedelerin sağlık sorunları yaşamasına neden olabilirdi. Çocukların süt ve süt ürünleri yiyememesi, yaşlıların ve kronik hastalık sahibi olanların seçimli yemek alamaması gibi kısıtlılıklar orta ve uzun vadede önemli sorunlardı. İlk iki ya da üç gün boyunca, sahada bizden önceki

ekibe ulaştırılan strafor tabldotlarda önceden hazırlanmış kahvaltılıklar dağıtıldı. Bu kahvaltılıkların içinde kaşar peyniri olmasına karşın soğuk zincir dağıtımından çıktığı, dışarıda istiflenmek zorunda kalındığı için halk sağlığı açısından başka bir sorun alanı oluşturuyordu. İnsanların peynir yemeye ihtiyacı olmasına karşın, soğuk hava gereksinimi olan gıdaların saklama koşullarının olmaması nedeniyle kaşar peynirlerinin bozulma ihtimali, zehirlenme olasılığı nedeniyle tabldotların içinden peynirler ayıklanarak dağıtım gerçekleştirildi.

Piştirilen yemeklerde bölgeye gönderilmiş olan ambalajlı suların kullanılması gerekiyordu. Bu nedenle aşevi için elzem malzemelerden biri suydü. Söz konusu süreçte bölgede ilk sevkiyat sonrası içme suyu sağlanmasında büyük sorunlar bulunuyordu. Bizim bölgeye intikal etmemizin akabinde sosyal medyada Hatay'a acil su çağruları yapılıyordu. Böylesi bir ortamda çevredeki depremzedelerin şebeke suyunun sağlıklı olmaması nedeniyle günlük yaşamını sürdürmesi için gerekli olan suya ihtiyaç duyması, mutfak alanında istiflenmiş suları görerek talep etmesine karşılık elimiz kolumuz bağlanıyordu. Gönüllü olarak yaşadığımız en zor çelişkilerden biri suyun elimizde olmasına rağmen talep eden depremzedeye bu suyu verememektü.

Öğrenci inisiyatifi ile derme çatma alanda kurulmuş mutfağın daha önce belirtilen koşullara sahip olması nedeniyle, ilk günkü gözlemlerimiz sonucunda sıhhi olmadığına karar verdikten sonra kaymakamlık ile görüşüp sağlam kalmış kamu yapılarından birine mutfağı taşımamızın hem sıhhi yemek üretimi hem erzakın güvenli depolanabilmesi için en elzem ve öncelikli hedeflerimizden biri haline gelmesiydi. Bu kararımızda yemek üretilen ocakların üzerindeki tentelerin sert rüzgarla havalanması, toz ve toprağın yemeklerin pişirildiği tencerelere dolması da etkili oldu. İlk gün Belen kaymakamı ile görüşmemiz sonucunda, kendileri bize birkaç okul binasını önerdi. Biri Sarımazı mahallesinin üst tarafında yer alan daha izole bir lise binası, diğeri Antakya-İskenderun anayolunun üst tarafındaki mahallede yer alan bir ilkokul binasıydı. İlkokul binası az hasarlı, eski bir yapıydı. Bahçesi korunaklı duvarlarla çevrili olduğu için, Belen'de zaman zaman oluşan sert rüzgarlar, bu rüzgarlar neticesinde oluşan toz bulutlarından yapılan yemeklerin daha az etkilenmesi için daha elverişli gözüktü ve ertesi gün, bizim sahada bulunduğumuz üçüncü gün taşınma işlemini gerçekleştirdik. Bu taşınma fiziksel olarak oldukça efor gerektiren ve yorucu bir işlemdi. İlkokulun karşısında da 8-10 çadırılık küçük bir çadır alanı bulunuyordu. Gıda erzakının depolanması bakımından okulun sınıflarını kullanabilmek, bulaşıkların en azından toprak zeminde değil, beton üzerinde ama yine de paletler üzerinde yıkanabilmesi, gönüllülerin kullanabileceği okul tuvaletleri gibi detaylar düşünüldüğünde deprem sonrası koşullarda sahip olunabilecek en iyi olanaklara kavuşulmuş oldu.

Fotoğraf 4-5: Yeni mutfak alanı ilkokul bahçesi

Aşevinde gıda tedariki, depremin ilk anından itibaren ulusal ve uluslararası desteklerle bölgeye ulaşmış ve bölgede biri organize sanayi bölgesinde var olan, diğeri Belen Kaymakamlığı’nın anayol üzerindeki bir lise binasında oluşturmuş olduğu kriz merkezinden sağlanmaktaydı. Bu kriz merkezinin yanı sıra çeşitli sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin gençlik kollarının alternatif kriz merkezleri de zaman zaman mutfağın ihtiyaçları doğrultusunda gıda tedariki için başvurduğumuz noktalar arasındaydı. İlçede faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlara ait aşevleri benzer şekilde gıda temin ediyordu. Kaymakamlık kriz merkezinde aşevlerinden sorumlu kişi ilçe müftüsüydü. Son derece pozitif bir yaklaşıma ve mizaca sahip biri olarak Anadolu Mutfağı’nın tüm taleplerini yerine getirmeye çalışıyordu. Zira mutfağın bir mahalleden diğerine taşınması için, yalnızca mutfak ekipmanları, erzaklar değil aynı zamanda konteynırların da taşınması gerektiğinden, vinç ve tır da gerekti. Türkiye’nin farklı illerinden enkaz kaldırma vb. çalışmalar için gelmiş vinç ve bölgeye yardım getiren tırlardan ayarlanarak taşınma işlemimizin bizatihi gerçekleşmesi için yardımcı oldu. Tek düze yemek üretimini kırmak için bölgenin kültürel beğenilerine uygun (bol baharatlı, özellikle kimyonlu, salçası yoğun yemekler, mümkünse etli yemekler) yemek çıkarabilmek için daha fazla salça talebimize kriz merkezinde yerel üretim olan ev yapımı salça temin etti. Zira aşçıbaşımızın ilk günkü adaptasyonu sonrası yemeklerin beğeni kazanması, yerelde Anadolu Mutfağı’ndan yemek yiyen depremzedelerin beklentilerini yükselterek, çeşitli öneriler getirmelerine neden oldu. Bunlardan en önemlilerinden biri bölge insanının damak tadının “bol salçalı, baharatlı yemek”e aşına olduğunu vurgulamaları idi. Aşçıbaşımız eldeki malzemelerle en lezzetli ve besleyici yemekler için var gücüyle çalıştı. Aşevinin hemen alt yolundaki kasaptan kemik tedarik ederek kemik suyu çıkartıp çorbaları ve pilavların besleyici değerlerini yükseltmeye uğraştı. Her gün olmasa da neredeyse gün aşırı bölge insanından “adak” kurbanı bağışlayanlar oldu. Yine bölgeden kasap olan başka biri aşçıbaşının işini kolaylaştırmak için etin hızlıca yemeklerde kullanılabilmesi için gerekli işlemleri gerçekleştirdi. Depremin üzerinden geçen bir ayın sonunda ekip olarak en büyük amaçlarımızdan yaş sebze ve meyve tedarik edebilmektir. Görünenden daha zor olduğunu girişimlerimiz sonunda anladık. Yanı başında Mersin, Adana, Antalya gibi yaş meyve ve sebze açısından üretim potansiyeli yüksek üretim alanları olmasına rağmen lojistik önümüze engel olarak çıkıyordu. Ancak yine de sebze ve meyve arayışımız gönüllü bulunduğumuz haftanın son gününe kadar devam etti. Son günden bir gün önce Eskişehir’den bir grup gönüllü İskenderun’a ziyarete geldiğinde bizden sonra yetişmek üzere muz ve portakal sözü verdi. Biz döndükten sonra depremzedelere ulaştırıldığı bilgisini almak için bir nebze olsun rahatlatıldı. Reyhanlı’da İHH (İnsani Yardım Vakfı) deposu ile gönüllü ekip koordinatörü hocamız aracılığı ile bağlantı kurduk. Koordinatör hocamızın yalnızca bizim bulunduğumuz hafta için değil, bizden sonra gelecek gönüllü ekiplerin kullanımı için talep ettiği gıda ürünleri tedariki için Reyhanlı’da bulunan, Suriye’deki savaş nedeniyle gerçekleşen göç temelli kriz çözüm merkezi işlevi gören deposuna ben de gittim. Taleplerimiz kuru bakliyat, pirinç, bulgur, salça vb. ürünlerin yanı sıra yaş meyve ve sebzeydi aynı zamanda. Depodan ayrı bir yerde kurdukları köyde park halinde frigo bir araç içerisinde ayıklanmış, temizlenmiş ve kullanıma hazır donuk domates sosu, bezelye, ıspanak ve taze fasulye bulabileceğimizi öğrenmek bizim için ayrı bir mutluluk vesilesi oldu. Daha önce de belirttiğim gibi özellikle sebze ile çıkarılan yemekleri çeşitlendirmek en önemli misyonlarımızdan biri olmuştu. Bir başka önemli detay ise aşevlerinin açıkta olması nedeniyle sokak hayvanlarına, özellikle de kedilere açık halde bulunmasıydı. İHH kriz merkezindeki deneyimli görevli bize stoklarını eritmek için talebimiz dışında iki ürün vermesi gerektiğini söyledi: Bunlardan biri kedi maması diğeri de hazır noodle idi. Kedi mamasına anlam verememiştim. Meğer kedi mamasını sokak başlarına koyduğumuzda tezgâhımızda dolaşmalarına engel olacaktık, aşevinden uzak tutmaya yarayacaktı. Kriz zamanlarında dayanışma örüntüleri içinde gıda endüstrisinin paydaşları zaman zaman kendi ürünlerini gönderebiliyor. Bunlardan biri de noodle. Elbette sıcak su sağlanabildiği takdirde hızlı ve hazır yemek olarak düşünülebilir ancak Türkiye’de yemek kültürü kapsamında, özellikle de Hatay gibi yemek

kültürü açısından tartışmasız önemli bir yerin, UNESCO yaratıcı şehirler ağına gastronomi kültürü ile girmiş bir kentin sakinlerinin kültürel beğenilerine noodle gibi hazır yiyeceğin ne kadar uygun olduğunu tartışmak çok yersiz. Ancak yine de itiraz etmeden noodle kolilerini de kabul etmek durumunda kaldık. Bizden sonraki ekibin bu noodle paketlerini nasıl dağıttığı merak konusu.

Mutfaktaki işleyiş, 28 yıllık deneyimi ile, emekli olsa da enerjisi çok yüksek aşçıbaşımızın koordinasyonunda çok profesyonel bir şekilde gerçekleşti. Öyle mahir bir aşçıbaşydı ki mutfakla, yemek pişirmeyle, ön hazırlıkla hiç ilgisi olmayan gönüllü öğrencilerimizi dahi işe koşabiliyordu. Kolektif emeği harekete geçirerek patates soydurma, koca kazanları iki kişi kaldırma, o koca kazanlara yemekte kullanılmak üzere 1,5 litrelik içme sularıyla doldurmaya çalışma, ortaya çıkan petleri çöp torbalarına koyma, depodan salça, margarin isteme, mutfak araç gereçlerini talep etme, bulguru, pirinci, mercimeği yıkayıp süzme gibi birkaç gün içinde rutinleşen işleri hepimize belletti. Kaldı ki yerelden mutfakta çalışan ekiplerin aşçıbaşımızın titizliği karşısında hayrete düştüğünü gördüm. Yemek dağıtımı için ekibi yönlendirerek, tatlı sert üslubuyla mutfak hiyerarşisine takılmadan herkesin gönlünü ararak, olağanüstü bir şekilde yaratıcılık katarak yemek üretimini gerçekleştirdi.

Mutfaktaki rutin sahra mutfağının fiziksel olarak başka bir mekâna yani ilkokul bahçesine taşınmasına kadar ancak belirginleşti. O gün çıkartılacak yemeğin ne olacağı mutfağın deposunda mevcuttaki malzemelere, ana depolardan elde edilen sürpriz malzemelere (süt, yoğurt, et, sebze vb.) daha öncesinde yapılan yemeklerin sıklığına (olası bir bıkkınlığın önüne geçebilmek adına), sahada dağıtım yapıldığında gelen az sayıdaki taleplere göre değişkenlik gösteriyordu. İdealde sabah kahvaltısı, öğle ve akşamı birleştirebilen öğleden sonra 16.00 gibi dağıtıma hazır olacak şekilde bir öğün planlaması gerçekleştirilmişti. Daha önce de belirtildiği gibi sabah kahvaltısında en gerekli, besleyici ve artık birinci ayın sonunda her yaşta insan için yetersiz beslenme nedeni olabilecek süt ve süt ürünleri grubuydu. Gerek çok maliyetli ürünler olması (süt ve süt ürünlerinde devam eden fiyat artışları gelen yardımların sınırlı olmasına neden oluyordu) gerekse soğuk tutmak için endüstriyel buzdolabı, soğukhava imkânlarından yoksun olunması kahvaltıda en gerekli besin gruplarının kesintili bir biçimde dağıtılmasına neden oluyordu. Sınırlı miktarda peynir tedarik edilebildiğinde kişi başı porsiyon miktarlarının altında dilimlenip dağıtım ancak yeten kişi sayısı kadar gerçekleştirilebiliyordu. Aynı durum küçük porsiyon tahin-helva, reçel, helva, zeytin gibi kahvaltılık malzemeler için de geçerliydi. Genellikle peynir gibi ürünler bulunabildiğinde bir önceki akşamda ertesi sabahın mizanplası yani dağıtım için ön hazırlığı (dilimleme işlemi) gerçekleştiriliyordu. Bir gün önceden ekmek artmışsa öncelik bir gün önceki ekmeğin dağıtımından başlanıyordu. Ekmek bölgede üretime başlayabilmiş ekmek fırınlarından tedarik ediliyordu. Bu ekmekler kaymakamlık tarafından tedarik ediliyordu. Öğle yemeğinde menünün ne olacağı eldeki malzeme (adak kurban eti vb. gibi sürpriz malzemeler de dahil olmak üzere) dikkate alınarak bir gün önceden planlanıyordu. Hangi çorbanın, sulu yemek olarak neyin pişirileceği, karbonhidrat olarak yapılacağı bir gün öncesinden birtakım hazırlıkları gerektiriyordu. Çorbanın içindeki malzeme mercimekse ıslatılması, yıkanması, süzülmesi, sulu yemekte kuru fasulye, nohutsa ıslatılıp, süzülmesi, haşlanması, patates kullanılacaksa soyulması, yıkanması, bulgur ya da pirinçse yıkanması ve süzülmesi gibi pek çok hazırlık planlama çerçevesinde kolektif emek ile ustamızın direktifleriyle gerçekleştiriliyordu. Sabahları güne erken başlayan biri olarak ustanın ikinci gün itibarıyla dikkatini çekmem sonucunda sabah en geç 6.00 gibi ocakların altının açılması, her daim gerekli olan sıcak suyun hazırlanması için hazır bulunuyordum. Ustanın söylediğine göre sıcak suyun hazır olması ya da kemik suyu pişecekse altının açılması kendisine yemeklerin pişmesi için fazladan bir ya da iki saat kazandırıyor. Sessiz işbölümünün parçası olarak bu görevi benimsedim. Kazanlarda pişen çorbanın, sulu yemeğin tuz ve baharat oranlarını ikinci günde öğrendiğim için usta söylemeden ölçüye göre hazırlamak, depodan gereken miktarda margarin ve sıvı yağ getirmek gibi sessiz işbölümünün gereklerini rutinin bir parçası haline getirdim. Diğer tüm gönüllüler ve ben uyum içinde kolektif emeğin bir parçası olarak dönüşümlü

olarak tüm iş sürecinin bir parçası haline gelerek rutinin tamamlanması için elimizden geleni yaptık. Uygunluk durumuna göre kimi yemekte kullanılacak soğanları ayıkladı, doğradı, kimi içme sularını kazanların içine boşalttı, kimi yemek dağıtım standında servis edilecek küvetleri, kepçeleri, tek kullanımlık servisleri düzenleyerek dağıtıma hazır hale getirdi. Pişen yemekler gün ortasına doğru genellikle hazır oluyordu. Gün ortasında kamu kurumlarında geçici ve zorunlu görevlendirmelerle gelen mobil ekipler (psiko-sosyal destek ekipleri, polisler, belediye çalışanları vb.) kâh aşevine gelerek kâh 50-100 kişilik toplu sevkiyat için araçlar göndererek yemek ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Çevredeki depremzedeler (çardırkentte kalanlar, hafif hasarlı evlerinde yaşayanlar ama yemek yapamayanlar) 16.00’da sıraya girerek beraberlerinde getirdikleri boş kap kacaklar, yoğurt kaplarında kaç kişilik yemek isterlerse alabiliyorlardı. Mutfağın taşındığı eski mahallede bir çadır orada dağıtımın devam edebilmesi için bırakılmıştı. Her gün düzenli olarak orada çardırkentte yaşayanlara yetecek miktarda yemek dağıtımı gerçekleştiriliyordu. Bölgede yemek alan depremzedelerin kompozisyonu değişkenlik gösteriyordu. Zira birinci ayın sonunda bölgede kalanlar iş yeri faaliyet gösterebilecek kadar ayakta kalabilmiş esnaf, akrabasını, geride kalanlarını, işini gücünü bırakamayanlar, az ve orta hasarlı evi olanlar, günlük çalışanlar, düzenli geliri olmayanlar, başka kentlerde yaşayabilecek maddi imkânı olmayanlar, Suriyeli göçmenler şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla yemek sırasında Suriyeli göçmenlerin ya da yerel halktan insanların 8, 10, 12 kişilik kahvaltı, yemek almak için çocuklarını göndermesi zaman zaman dağıtımda “adil”, “yeterli miktar”da herkesin gıdaya erişiminde dağıtım yapan gönüllüler açısından sorun oluşturabilmekteydi. Çocukların ve yetişkinlerin aynı sırada olması, bazen Suriyeli yetişkinlerin dil bariyeri nedeniyle ne miktarda yemek istediğini anlayamamak, çocukların çekingenliği, taşıyabileceğinden daha fazla yemek alması nedeniyle olası küçük kazalar gibi gerginliklerin oluşabileceği durumlar da yaşanıyordu. Yemeğin miktar olarak çok olduğu günlerde (bazen yemek çok beğenilmeyebiliyordu ya da artık seçenekler sınırlı olduğu için bıkkınlık yaratmış olabiliyordu) dağıtım için yakın çevredeki daha büyük çardırkentlere, toplu yaşam alanlarına dağıtım gerçekleştirilebiliyordu. Birden fazla kere yemeğin yetmediği durumlar olduğunda ustamızın pratik çözümleri ile ilave pilav, sulu yemek yapıldığı zamanlar da oldu. Yemeklerin haftanın sonuna doğru beğeni oranı arttı. Bunun temel nedeni bölge insanının damak zevkine uygun baharat, çeşni ve salça kullanımının usta tarafından dikkate alınarak lezzetinin artırılmasıydı. Diyabet hastası olan ve sabah kahvaltısında daha fazla zeytin, peynir, domates, salatalık vb. talep edenleri memnun edebilecek, süt ve süt ürünlerinin minimum beslenme değerlerini karşılayabilecek düzeyde olabilecek, bölge insanının damak tadının tüm beklentilerini karşılayabilecek bir aşevi olabilmemesini isterdim. Ancak olağanüstü koşullarda organize olmuş sahra mutfağının, depoların olanakları dahilinde gönüllü desteğiyle elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalıştık.

Bir haftada hangi yemekleri yaptık? Çorbalardan mercimek, ezogelin, erişte, şehriye çorbaları, adak kurbanı geldiğinde Eskişehir’den kuzu soppa⁷ çorbası, yoğurt tedarik edilebilen şanslı bir günümüzde yayla çorbası, nohut, kuru fasulye, türlü, ıspanak, taze fasulye sulu yemekleri ki yine adak kurbanı olduğunda bunlardan bazılarının içinde et de kullanılabilir; dönüşümlü olarak bulgur pilavı, pirinç pilavı; ve belki de en önemlisi insanları en çok mutlu eden tatlılar irmik helvası ve bölge insanının en çok sevdiği tatlı olan aşure. İrmik helvası için üç beş gün depolardan helvayı yapabilmek için süt bulmaya çalıştık ve yeterli olduğunu düşündüğümüz ilk anda da yaptık. Aşurenin malzemelerini toparlamak neredeyse beş günümüzü aldı ama insanların, çocukların yüzündeki gülümseye değdi. Karşılığında da “hediye”ler aldık. Mauss’un (2011) sosyal bir olgu olarak hediye, almak, vermek ve değiş-tokuş ilişkisini analizinde vurguladığı gibi bir karşılıklı yükümlülük ilişkisi de içermektedir. Bu anlamda gönüllü olarak sahra mutfağında bulunan, öğrencilerden, şefden ve hocalardan oluşan ekibin gönüllü olarak deprem bölgesinde bir karşılık beklemezsizin emeğine

⁷ Eskişehir’deki Kırım Tatarlarının göçmen kültürünün bir parçası olarak kültürel bellekte kuşaktan kuşağa aktarılan kuzu soppa bir çeşit kuzu eti, yoğurt, yumurta, taze soğan ve maydanoz içeren bir çorbadır.

karşılık “hediye” olarak dolma, sarma, deprem sonrası henüz açılan pastaneden gönüllü kadın öğrencilerimize üzerlerinde 8 Mart Kadınlar Günü kutlaması yazdırılmış pastalar, İş-Kur aracılığı ile mutfakta yerel koordinasyonda çalışan Cemil’in son akşamımızda ablasına özel olarak yaptırdığı künefe bu anlam çerçevesinde değerlendirilebilir. Kuzu sarpayı hayatında ilk kez tadanlardan biri “O yaptığınız Eskişehir’e has çorbayı hayatım boyunca unutmayacağım, çok lezzetliydi...” ya da pastanede karşılaştığımız 7 yaşındaki Seda’nın (üstelik kendi okulunda yemek yapıyoruz) canı simit çektiğinde benim ona simit “hediye” etmemin karşılığında “Annem size bir sürpriz yapıyor...” diyerek heyecanla aşevine gelip müjdelemesi sonrasında annesinin ekibe çadır koşullarında sarma yapması ve ikram etmesi insanın sahada neden var olduğunu hatırlatır nitelikte deneyimler olarak hafızama kazındı. Yemek tüm sembolik anlamlarının yanı sıra aslında bir araya getiriciliği olan önemli bir sosyolojik olgu aslında. Belki deprem nedeniyle büyük sofralar etrafında geride kalan insanları bir araya getiremiyor ama bu geçiş döneminde Anadolu Mutfağı olarak deprem bölgesinde yaşamlarını sürdüren insanlar için en temel insan haklarından biri olan gıda hakkını bir nebze olsun sağlayabilmenin verdiği huzurla tüm gönüllü ekip olarak sahadan bir haftanın sonunda yeni ekibe devrederek ayrıldık.

Otoetnografik bir anlatı/günce olarak bakıldığında, afet gerçeğinin ortasında yaşadığımız bu coğrafyada bir araştırmacı olarak herkesin deprem ve dahası yaşamak bir gün herkesin bir şekilde aynı durumda kalabilmesi gerçeğini her gün düşünmek durumunda kaldım. Zaten bölgeye gitme motivasyonumu belirleyen etmenin kendisi araştırmacı olmaktan ziyade gönüllü olarak destek sağlayabilme düşüncesi daha doğrusu hissiyatıydı. Afet ve olağanüstü koşullarda insanların hayatına dokunabilmek, bir nebze olsun ihtiyaçlarını giderebilmek, çocukların, yetişkinlerin beklentilerini aktarabilmesinde aracı olmak araştırmacıdan ziyade insana iyi gelen bir pratik. Ancak düşünümsele⁸ ve/veya özdüşünümsele olarak araştırmacı kimliğimden soyutlanamadığım katastrofik bir atmosferde yapabileceklerimin, yaşadığım öznel deneyimin kendisini bir anlatıya dönüştürürken, bir araştırmacı olarak kendimi de dönüştürdüğünü fark ettim. Dolayısıyla insanların alt üst olmuş yaşamlarındaki en temel pratiklerden biri olan yemeğin merkezi rolünü olabildiğince aksatmadan ve beklentilerine uygun bir şekilde karşılamaya çalışırken düşünmek, düşünürken eyleme geçmek, eyleme geçerken toplumsalın dönüşümünü gözlemlene gücü bu anlamda araştırmacı olarak farklı bir deneyim kazanmama vesile oldu.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet öncesinde, süresince ve sonrasında yapılabilecek işler bulunmaktadır. Afet öncesine ilişkin Türkiye’de Osmanlı’dan bu yana uzun zamandır varlığını sürdüren, güvenilir bir kurum olan Kızılay (kuruluş 1868), 2009 yılında afet ve acil durum yönetim kurumu olarak kurulan AFAD afet öncesinde, sırasında ve sonrasında diğer bütün hizmetlerde olduğu gibi beslenme hizmetleri konusunda da belirli hazırlıkları, koordinasyon çalışmaları olan kurumlardır. Ancak 6 Şubat Depremleri’nde diğer pek çok hizmet alanında olduğu gibi beslenme, gıda tedariki ve dağıtımı, aşevleri (mobil vb.) destek hizmetleri bakımından da yetersiz, hazırlıksız ve koordinasyondan yoksun olduğu anlaşılmıştır. Kamu kuruluşlarının bu alandaki koordinasyon ve organizasyon ihtiyaçları

⁸ Bourdieu’ya göre “düşünümselelik bireysel olandaki toplumsalı, mahremi altında gizlenen gayri şahsiyi, özelin en derinine gömülmüş evrenseli keşfettirerek bizi böylesi yanlısımalardan kurtaran şeydir” (Wacquant, 2007: 40). Böylelikle aslında Bourdieu’ya göre düşünümsele bir sosyal bilim pratiği ve sosyal analiz yalnızca “yapıların istatistikî nesnelleştirilmelerini aktörlerin birincil deneyimleri ve temsilleri hakkındaki yorumcu açıklamalarla birleştirmekten daha fazlasını içermelidir” (Bourdieu, 2007: 49). Bu anlamda benim otoetnografik analiz ile yapmaya ve aşmaya çalıştığım sosyal analiz pratiği böylesi bir kavrayışa yaklaşma denemesi olarak da okunabilir.

ülkenin farklı bölgelerinden mobilize olan gastronomi bölümleri, aşçılar ve yemek sektöründen farklı bileşenlerin destekleri ve organizasyonları ile hızla aksiyona geçirilen sahra mutfakları, mobil mutfaklar, depremden az etkilenen ya da hiç etkilenmeyen mutfakların sahra mutfaklarına dönüştürülmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Gerek depremin şiddeti ve yıkıcılığı gerekse deprem bölgesinin genişliği gibi faktörleri göz önünde bulundurduğumuzda bu yetersizliğin sadece bu faktörlerden kaynaklanmadığı açıkça görülmüştür. İşte olası afetlerde hazırlıklı olabilmek için öngörü, planlama, hesaplama ve koordinasyon çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede sahadaki deneyimim sonrasında AFAD ve Kızılay, diğer sivil toplum örgütleri için afet sırasında ve sonrasında gıda ve beslenme hizmetlerinin iyileştirilebilmesi için şunları önerebilirim:

1. Afet koordinasyonu, afet öncesi planlamalar ve senaryolar olası sahra ve mobil mutfaklarını da kapsamı,
2. Her türlü afet durumuna hazırlıklı olabilmek için gıda ve beslenme hizmetleri alanında profesyonel ve gönüllü çalışan sayılarının öngörülenden bir ya da iki kat daha fazla olması,
3. Afet zamanlarında harekete geçirilmek üzere mutfak becerisi ve deneyimi olan personelin, gönüllülerin acil iletişim numaraları ve afet bölgesine sevkiyatının gerçekleştirilmesi için altyapı hizmetlerinin tamamlanması,
4. Deprem ülkesi olduğumuz gerçeğinden hareketle, afet zamanlarında kalifiye mutfak personeli ihtiyacını karşılamak üzere, gastronomi ve aşçılık eğitimlerinin gözden geçirilerek sahra mutfağı, canavar ocak kullanımı, kara kazan yemek pişirme tekniklerinin, aşevi stajlarının bu eğitimlerin zorunlu bir parçası olması,
5. Afet hizmetleri için belirlenmiş depolarda, belirli aralıklarla son kullanma tarihi devir daim edilmek üzere en az bir haftalık herhangi bir afet bölgesinde afetten etkilenen nüfusa yetebilecek miktarda su, gıda ve mutfak ekipmanları stoklarının hazır bulundurulması,
6. Afet zamanlarında mobilize edilmek üzere gıda endüstrisi bileşenleri ile protokollerin imzalanarak, afet sırasında hangi bölgede ihtiyaç duyulursa duyulsun bu protokollerdeki önceden belirlenmiş kotalara göre gıda sevkiyatının afet bölgesine lojistiğinin sağlanması için altyapının oluşturulması,
7. Acil çağrı ile yurtdışından gelebilecek olan gıda yardımlarının etiketlerini okuyabilecek, kültüre ve ihtiyaca göre uygun yaş gruplarından profesyonel ve gönüllü ekiplerin oluşturulması,
8. Akut dönemin akabinde, orta vadede deprem sonrası çocukların, kadınların (özellikle hamile kadınların), özel beslenme ihtiyacı olan grupların, yaşlıların ve kronik hastaların en kırılgan toplumsal kesimler olarak gıda güvencesi açısından ilk sıralarda yer aldıkları gerçeğiyle, aşevlerinde beslenme hassasiyeti olan (obezite, tansiyon, diyabet, insülin direnci, çölyak, laktoz intoleransı, vejetaryen, vegan vb.) sahip afetzedelerin beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilecek yemek üretiminin gerçekleştirilmesi için planlama yapılması,
9. Çocukların başta olmak üzere yoksul ve alt gelir düzeyindeki depremedelerin orta vadede yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıya kalmamaları için beslenme ve diyetetik uzmanları ile aşçıların ortak bir bilinçle hareket ederek yetersiz beslenme, besin alerjileri vb. hassasiyetlere yönelik olarak eylem planları geliştirmeleri,
10. Depremin hemen sonrasında arama kurtarma faaliyetlerinin sürdürülmesinde enerji ihtiyacı nasıl açığa çıktıysa acil eylem planının bir parçası olarak gıda ve yemek tedarikinde de enerjinin çok önemli rol oynadığı gözlemlenmiş; deprem bölgesinde yemeklerin pişirilmesinde jeneratörlerin, tüp, gaz vb. ihtiyacının en az arama kurtarma faaliyetlerinde

kullanımı kadar elzem olduğu tespit edilmiş; depremden etkilenen en ücra köylere kadar pişirilen yemeklerin lojistiği de yakıt tedarikinde yaşanan sorunlar nedeniyle aksamış; dolayısıyla afet koşullarında aşevleri için enerji lojistiğinin de hesaba katılması,

11. Afet sırasında kriz yönetiminin ivedi olarak gıda zincirini yeniden tesis etmesi, gıda güvenliği ve gıda güvencesizliğini ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunması,
12. Uzun vadede ise deprem bölgesinde yetersiz gıda ağları, gıda tedarik zincirlerinin kırılması nedeniyle (her ne kadar gıda yardımları bölgeye güçlkle ve geç sevk edilmiş olsa da) bölge insanlarının yemek kültürlerine uygun bir beslenme pratiğinden uzun süre uzak kalmalarının önüne geçecek uygulamaların geliştirilmesi öneriler olarak sıralanabilir.

Gastronomi ve mutfak kültürü açısından tarihsel, ekonomik ve kültürel birikimi çok önemli olan Hatay'ın yerel üretici ağları, çiftçileri, gıda esnafı da can kayıpları yaşadı, maddi hasar gördü. Makro açıdan yerel üreticilerin, çok sayıda faaliyet gösteren gıda temelli kooperatiflerin, kadın üreticilerin, çiftçilerin, gıda esnafının canlandırılması, özel olarak desteklenmesi bu bölgedeki özgün mutfak kültürünün sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Sosyal medyada pek çok yerel üretici çeşitli platformlarda bir araya getirilmeye çalışılmakta, bu çalışmalar depremden pek çok anlamda zarar gören bu gıda ve mutfak sektörünün hayatına devam edebilmesi için önem teşkil etmektedir. Ancak kısa vadede ürün satışı sürdürülebilirlik açısından önemli olsa da, yörenin kendine has üretim alanlarının (zeytin, biber, domates, hayvancılık, süt ürünleri, et ürünler vb.) ve üreticilerinin özel geliştirilecek destek politikaları ile yeniden canlandırılması son derece hayati önemdedir. Enkaz altında kalan on binlerce küçük ve büyükbaş hayvanın olduğu düşünülürse, hayvancılık, süt ürünleri gibi sektörlerin doğrudan etkilendiklerini ilk aşamada söylemek mümkündür. Ancak deprem bölgesine has geliştirilebilecek kırsal kalkınma, hibe destekleri, yem tedariki, ürün destekleri, çiftçilere mazot, traktör, tohum, tarımsal girdi destekleri gibi pek çok destekleme politikasıyla bölgenin gıda üretimi eski günlerine uzun vadede ancak kavuşturulabilir.

Geleceğin sosyolojisinde ve sosyolojinin geleceğinde krizler çağının olduğunun ön kabulüyle, afetlerin de bu antroposen ve/veya kapitalosen çağın etkileriyle krizler çağının bir parçası olacağını öngörmek için elimizde fazlasıyla veri olduğunu düşünüyorum. Krizlerin artarak toplumsal yaşamı kesintiye uğratacağını, yeniden inşa süreçlerinin kaçınılmaz olduğunu düşünürsek geleceğin sosyolojisinde ve/veya sosyolojinin geleceğinde afet sosyolojisinin, hele ki Türkiye gibi bir coğrafyada çok elzem bir alan olarak üzerinde daha çok konuşulması, araştırma yapılması gerektiğini düşünüyorum. Afet sosyolojisi, afetler sosyolojisi, krizler sosyolojisi belki de müstakil bir biçimde depremin sosyolojisi gibi alt alanlarda yeni verilerle, afet olduktan sonra değil, afet öncesi diğer tüm bileşenlerle toplumsalın örgütlenmesi, kurumsal yapıların afet gerçeğine dayalı bir biçimde yeniden organize edilmesi için sosyolojinin bilimsel olanaklarını seferber etmenin daha büyük acıların yaşanmaması için hayati önem taşıdığı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2023). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni-5. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni5>
- AFAD. (2023). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni-6. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni6>
- AFAD. (2023). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni-7. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni7>
- AFAD. (2023). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni-8. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/kahramanmaras-pazarcikta-meydana-gelen-deprem-hk-basin-bulteni8>
- AFAD. (2023). Kahramanmaraş-Pazarcık'ta Meydana Gelen Deprem Hk. Basın Bülteni-36. Retrieved from <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-36>
- Afete Müdahalede Asgari Standartlar ve İnsani Yardım Sözleşmesi. (2000).
- Akarçay, E. (2016). "Aşçıların Dünyası: Daha Lezzetli (Mi?), Daha Organik (Mi?), Daha Kârlı Mı?". *Toplum ve Bilim*, 138-139, 169-178.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu*. (Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Black, R. E. (2021). *Cheffes de Cuisine: Women and Work in the Professional French Kitchen*. Urbana: University of Illinois Press.
- Bourdieu, P. (2007). "Vive La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin". In *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. (Ed. Güneş Çeğin et al.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Butterly, D. (2018). *Halkın Gıda Politikası*. (Ed. Umut Kocagöz ve Fevzi Özlüer). Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği.
- HASUDER. (2023). Halk Sağlığı Uzmanları Derneği 6 Şubat Depremleri Hatay İli Saha Raporu 12-17 Şubat 2023. Retrieved from <https://hasuder.org/Duyurular/EkIndir/38df2904-d548-1df3-73df-3a098be7d1cf>
- Drabek, T. E. (2017). "The Sociology of Disaster". In *The Cambridge Handbook of Sociology, Vol. 2 Specialty and Interdisciplinary Studies*. (Ed. Kathleen Odell Korgen). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, C., Adams, T. E., Bochner, A. P. (2011). *Autoethnography: An Overview*. *Historical Social Research*, Vol. 36(4), 273-290.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., Shaw, L. L. (2021). "Katılımcı Gözlem ve Alan Notları". In *Etnografi El Kitabı*. (Eds. Paul Atkinson et al.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Eryılmaz, M. (2007). "Afete Giriş". In *Afet Tıbbı*. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.
- Fine, G. A. (2009). *Kitchens: The Culture of Restaurant Work*. Berkeley: University of California Press.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books.

- Gökalp Yılmaz, G. (2021). "Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye’de afet yazınına kuramsal bir yaklaşım". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 194-204.
- Kalaycıoğlu, S. (2021). "Afetler Sonrasında Yoksulluk, Sosyal Kırılganlık, Sosyal Politikalar ve Yeniden Yapılanma". In *Afetlerle Yoksullaşma, Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler*. (Ed. Murad Tiryakioğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kasapoğlu, A., Ecevit, M. (2001). *Depremın Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kasapoğlu, A., Ecevit, M. (2007). *Afet Sosyolojisi*. In *Afet Tıbbı*. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.
- Koç, M. (2013). *Küresel Gıda Düzeni*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. et al. (2007). *Depremden 5 Yıl Sonra Düzce İlinde Değişen Toplumsal, Ekonomik ve Kişisel Yaşam*. Tübitak SOBAG Proje Raporu, Proje No: 106K114.
- Mauss, M. (2011). *Sosyoloji ve Antropoloji*. (Çev. Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Murphy, E., & Dingwall, R. (2021). "Etnografi Etiği". In *Etnografi El Kitabı*. (Eds. Paul Atkinson et al.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Özlem Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oral, İ. et al. (2017). *Türk Kızılayı Afetlerde Beslenme Hizmetleri Kılavuzu*. Ankara: Kızılay.
- Palaganas, E. C. et al. (2017). Reflexivity in qualitative research: A journey of learning. *The Qualitative Report*, 22(2), 426-438. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol22/iss2/5>
- Sutton, D. E. (2014). *Secrets From the Greek Kitchen: Cooking, Skill, and Everyday Life on an Aegean Island*. Berkeley: University of California Press.
- WHO. (2002). *Disasters and Emergencies: Definitions*. WHO/EHA Panafrican Emergency Training Centre, Addis Ababa.
- Wacquant, L. (2007). "Giriş". In *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar*. (Çev. Nazlı Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüksel, B. (2007). "Afet Durumlarında Beslenme, Beslenmenin Önemi ve Gıda Yardımı". In *Afet Tıbbı*. (Ed. Mehmet Eryılmaz ve Ufuk Dizer). Ankara: Ünsal Yayınları.

DİJİTAL TOPLUMUN TİPLERİ: DİJİTAL İÇERİK ÜRETİCİLERİNİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ

Reyhan Kulluk¹

Öz

21. yüzyıl, internet ve yeni iletişim teknolojileri açısından bir devrim niteliği taşımaktadır. Yaşanan bu devrim, yeni iletişim ve dijital teknolojilerin teknik ve ekonomik işleyişinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler, bilginin üretilme, dağıtılma ve tüketilme süreçlerini de etkilemiştir. Özellikle Web 2.0 teknolojisiyle ortaya çıkan sosyal medya ile bireyler tüketici konumundan üretici konumuna geçmiştir. Bu da beraberinde bireyi tek yönlü etkileşimin ötesine geçirecek içeriği kendisinin oluşturduğu aktif bir konuma taşımıştır. Bireyler sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte, kendi materyallerini yükleme, başkalarının içeriğine cevap verme, etiketleme, paylaşma ve seslerini duyurabilme imkânına kavuşmuştur.

Web 2.0 ile ortaya çıkan sosyal medyayla, internet temelli oluşturulan medya araçlarını kullanabilen, bu araçlar ile içerik oluşturarak, paylaşan bunun neticesinde belirli bir hayran kitlesine sahip olan ve paylaştıkları içerikler karşılığında bir gelir elde eden kullanıcı tipleri ortaya çıkmıştır. Sosyal medya ağlarını yetkin bir şekilde kullanmayı bilen, yeni medya araçları vasıtasıyla içerik oluşturan, oluşturduğu içeriği paylaşan, belirli bir hayran kitlesine sahip olan bu paylaşımlar ve reklam iş birlikleri karşılığında bir gelir elde eden kullanıcılara en genel kullanımıyla dijital içerik üreticisi adı verilmektedir. Dijital içerik üretilen platformlara göre farklı kavramsallaştırmalara sahip olan dijital içerik üreticileri; YouTuber, TikToker, Instagram Fenomeni veya Influencer olarak da adlandırılmaktadır. Ancak bu tanımlamalar dar bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle çalışma doğrultusunda internet tabanlı kullanılan tüm ağları kapsayan ve bir çatı terim görevini üstlenen dijital içerik üreticisi kavramsallaştırması daha uygun görülmüş ve tercih edilmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında dijital içerik üreticileri toplumsal bir tip olarak ele alınmış ve eleştirel bir betimlemeyle sosyolojik analizi yapılmıştır. Çünkü toplumun içerisinde var olan bir tipe bakılarak etkileşim formları daha iyi analiz edilebilmektedir. Bu açıdan çalışmada toplumsal bir tip olarak değerlendirdiğimiz dijital dünyada varlık gösteren dijital içerik üreticilerinin, kimlik inşa süreçleri, mikro ünlülük, hayran kitlesi, meslek ve emeğin dijitalleşmesi konularında etkileşimleri eleştirel bir betimlemeye tabi tutularak tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dijital Toplum, dijital içerik üreticileri, toplumsal tip, toplumsal etkileşim.

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, reyhankulluk67@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4374-8540

TYPES OF DIGITAL SOCIETY: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF DIGITAL CONTENT PRODUCERS

Abstract

The 21st century has been a revolution in terms of the internet and new communication technologies. This revolution has brought about changes in the technical and economic functioning of new communication and digital technologies. These changes have also affected the processes of production, distribution and consumption of information. Especially with the social media emerging with Web 2.0 technology, individuals have shifted from being consumers to producers. This, in turn, has moved the individual beyond one-way interaction to an active position where he/she creates the content. With the emergence of social media, individuals have gained the opportunity to upload their own materials, respond to others' content, tag, share and make their voices heard.

With the social media that emerged with Web 2.0, user types have emerged who can use internet-based media tools, create and share content with these tools, have a certain fan base as a result, and earn an income in return for the content they share. These users who know how to use social media networks competently, create content through new media tools, share the content they create, have a certain fan base and earn an income in return for these shares and advertising collaborations are called digital content producers in the most general usage. Digital content producers, who have different conceptualizations according to the platforms where digital content is produced, are also called YouTuber, TikToker, Instagram Phenomenon or Influencer. However, these definitions cover a narrow area. For this reason, in line with the study, the conceptualization of digital content producer, which covers all internet-based networks and acts as an umbrella term, was deemed more appropriate and preferred. In this context, digital content producers were considered as a social type within the scope of the study and sociological analysis was made with a critical description. Because interaction forms can be better analyzed by looking at a type that exists in society. From this point of view, in this study, the interactions of digital content producers, who exist in the digital world, which we consider as a social type, on identity construction processes, micro-celebrity, fan base, profession and digitalization of labor, have been critically described and discussed.

Keywords: Digital society, digital content producers, social type, social interaction.

GİRİŞ

Dijitalleşmenin toplumun her alanına hızla yayılıp, kabul görmesi bu alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerin etkilerine baktığımızda internet aracılığıyla bireylerin, yaşam tarzlarında, üretim ilişkilerinde, iletişim alışkanlıklarında vb. birçok alanda yeni bir dil oluşturduğu ve bir kültür kurgulamakta olduğu görülmektedir (Kulluk, 2022: 33). Manuel Castells (2008), dijitalleşmiş olanla, kültürel çoğu şeyin; üretim, dağıtım ve sinyal alışverişi içinde olduğunu ifade etmektedir. Tabii ki bu alışveriş son kertede bir iletişim sistemine bütünleşerek dâhil edilmektedir. Yeni iletişim teknolojileri olarak adlandırılan yenilikler, bilgi çağı için yeni ve önemli bir olgudur. İnternet, yeni iletişim teknolojileri açısından iletişimi desteklemenin yanında, gündelik hayat açısından da belirleyici rol üstlenme ve çeşitli anlamlar kazanmaya yardımcı olmaktadır. İnternet teknolojisinin aynı anda ses, görüntü ve verinin iletimini sağlayabilmesi, iletişim sistemlerinin alt yapısını değişime uğratmıştır. Böylece dünya genelinde bireyler internete bağlı dijital kültürün parçası haline gelmiştir (Büyükaslan ve Kırık, 2013: 7).

Bugün internetin ve dijital kültürün dünya genelinde hızla yayılımına bağlı olarak gelişen yeni iletişim teknolojileri, hiçbir teknolojik gelişmenin insan yaşamında yer edinmediği kadar yer edinmiştir. İnsan hayatını dört bir yandan içine çeken bu durum bireyin günün ilk saatlerinden sonuna kadar çeşitli ekranların ardında veya içinde yaşadıkları bir hayat biçimini var etmiştir. Gündelik yaşamın her alanına sirayet eden yeni iletişim teknolojilerinin meydana getirdiği değişim ve dönüşümlerin farklı etkileri söz konusudur. Bu etkilerin en güçlüsü ise şüphesiz üretilen içerikleri tüketen kullanıcıları kapsayan Web 1.0'dan, kullanıcıların içeriklerini oluşturabildiği Web 2.0'a geçiştir. Böylece bireyler etkileşim olgusunun varlığını yoğun biçimde hissetmeye başlamıştır. Bu durum sosyal medyanın alt yapısının oluşumuna kaynaklık etmiştir. Son 20 yılda internet temelli iletişimin hızlı gelişmesiyle sosyal medya çoğu birey için temel iletişim kaynağı gereksinimine dönüşmüştür (Kulluk, 2022: 33; Livberber, 2018: 92).

Castro ve arkadaşlarının (2010) göre bugün, internet ve dijital tüketici içerikleri ile gelişmiş araçlar, medya üretimi ve dağıtımı için yeni ortak çalışma alanlarını (bloglar, sosyal web siteleri vb.) mümkün kılmıştır. Bu durum geleneksel yaratıcı, üretici-tüketici paradigmasını yeni formlarla karşı karşıya getirmiştir. Bugün hızla yayılan internet, yeni iletişim ve dijital teknolojilerin meydana getirdiği teknik ve ekonomik değişiklikler, bilginin üretilme, dağıtılma ve tüketilme süreçlerinde bir devrim niteliği taşımaktadır. Tabii ki bu devrim, sosyal, kültürel, ekonomik değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir (Yeniçıkıtı, 2017:113). Bu değişim ve dönüşümlerin büyük etkilerinden biri şüphesiz Web 2.0 ile ortaya çıkan ve onun teknolojik alt yapısını kullanarak inşa edilmiş, içeriğin kullanıcı tarafından oluşturulup dağıtıldığı internet ağlarını ifade eden sosyal medya ağlarıdır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Dyck'e göre bugün bireyler istedikleri her konuda fikrini internet sayesinde özgüreye ifade edebilir. Dolayısıyla sosyal medya ile sıradan insanlar seslerini duyurma imkanına erişmiştir (2014: 78). Web 2.0 olarak adlandırılan teknoloji devrimiyle sosyal medyanın gelişimi, tüketicilere çok farklı olanaklar sağlamıştır. Tüketiciler artık iletişim araçları karşısında seslerini duyurabilme imkânına sahip olduğu gibi aynı zamanda yeni medya araçlarında paylaşılan içeriklerin kaynağı konumuna gelmiştir (Mutlu ve Bazarıcı, 2017: 28). Sosyal medyanın gelişip, yayılmasıyla bireyler, özgün içerik yaratma, mesajları istedikleri gibi içerik biçimleriyle oluşturma ve bunu sunabilme imkanına kavuşmuştur. Bu durum internet kullanan her bireyin dijital içerik üreticisi olmasına imkân tanımıştır (Yeygel Çakır, 2015: 243). Web 2.0 ile ortaya çıkan sosyal medya ağlarını yetkin bir şekilde kullanmayı bilen, yeni medya ile oluşan iletişim araçları aracılığıyla içerik oluşturan ve paylaşan, belirli bir takipçi kitlesine erişim sağlayan, buna ek olarak da paylaştıkları içerikler ve reklam iş birlikleri karşılığında bir gelir elde etme imkânı yakalayan bu kullanıcılar *dijital içerik üreticisi* olarak tanımlanmaktadır (Mutlu ve Bazarıcı, 2017: 28).

Dijital içerik üreticileri, sosyal ağlar üzerinden dijital içerik ürettikleri ve takipçi kitlelerini etkileme potansiyeline sahip oldukları için *Influencer* olarak da adlandırılmaktadır. Çünkü buldukları sosyal ağlar üzerinde belirli bir kitleye erişim sağlayan *dijital içerik üreticileri* reklam iş birlikleri ile tanıtım yaptıkları ürünlerin, mekânların, markaların vb. tüketilmesine yardımcı olarak takipçi denilen hayran kitlesini etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle dijital içerik üreticileri etkileyen, etki eden anlamına gelen *Influencer* kavramsallaştırmasıyla da nitelendirilmektedir (Gür Omay, 2023:103). Kullanılan sosyal ağlara göre farklı kavramsallaştırmalarla ifade edilen *dijital içerik üreticileri* kısaca şu şekildedir; YouTube’da düzenli içerik oluşturan ve paylaşan *YouTuberlar* (Cambridge Dictionary, 2023; Oxford Dictionary, 2023), Instagram üzerinde içerik oluşturan ve paylaşan *Instagram fenomenleri* (Canöz vd., 2020: 74), TikTok üzerinde düzenli içerik oluşturan ve paylaşan *TikTokerlar*’dır (Cambridge Dictionary, 2023). Bu kullanıcıların ortak özelliği, dijital içerik ürettikleri sosyal medya ağlarında belirli bir takipçi kitlesine sahip olmaları ve reklam iş birlikleri sayesinde yaptıkları tanıtımlardan gelir elde etmeleridir. Çalışma doğrultusunda bu kullanıcıları nitelemek amacıyla internet tabanlı kullanılan tüm ağları kapsayan ve bir çatı terim görevini üstlenen *dijital içerik üreticisi* kavramsallaştırmasının kullanılması uygun görülmüş ve tercih edilmiştir.

Dijital toplum içerisinde anlam kazanan dijital içerik üreticilerinin, kendilerine anlam atfeden ötekiler ile kurdukları etkileşimler sayesinde kendi konumlarını koruduklarını söyleyebiliriz. Bu doğrultuda çalışmada, literatür göz önüne alındığında, yeni medya araçları sayesinde üne kavuşan dijital içerik üreticilerinin dijital dünyanın toplumsal bir tipi olarak ele alınabileceği iddiası vardır. Bu kapsamda çalışmada dijital içerik üreticileri, George Simmel’in toplumsal tip analizi temel alınarak *toplumsal bir tip* olarak ele alınmıştır. Simmel’e (2009) göre toplumsal tiplerin her birinin toplumsal etkileşimde bir karşılığı vardır. Toplumsal tipler Simmel’in etkileşim formlarını daha iyi anlamak için kullandığı inşalardır. Bu açıdan toplumsal formları inceleyen sosyoloji, toplumda yer alan bir *toplumsal tipi* ele alarak onun bireysel fenomenlerle, gruplarla, toplumsal formlar ve diğer yapılarla etkileşimini analiz edebilmektedir. Çalışma kapsamında dijital toplumun toplumsal tipi olarak dijital içerik üreticilerinin var olan literatür göz önünde bulundurularak sosyolojik bir analizinin yapılması amaçlanmıştır. Çünkü, toplumsal bir tip olarak içerik üreticileri incelediğinde onların çeşitli alanlarda kurduğu etkileşimler ve bu etkileşimler neticesinde ortaya çıkan durumlar analiz edilebilmektedir. Çalışmanın amacını, problemini ve özgünlüğünü bu husus sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dijital içerik üreticisinin kim olduğu izah edilmiştir. Ardından dijital içerik üretilen platformlar ve dijital içerik üreticileri değerlendirilmiştir. Akabinde çalışmanın odak noktasını oluşturan toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerinin; kimlik inşası, mikro ünlülük, hayran kitlesi, meslek ve emeğin dijitalleşmesi hususlarının nasıl gerçekleştiği ve neden bir toplumsal tip olarak ele alabiliriz sorusu tartışılarak, dijital içerik üreticilerinin toplum içerisindeki etkileşimleri sosyolojik olarak analiz edilmiştir.

1. DİJİTAL İÇERİK ÜRETİCİSİ KİMDİR?

Sosyal medya teknolojileri, bireylerin içeriklerini yaratıp, paylaşarak bağlantı kurmasını sağlamaktadır (Marwick ve Boyd, 2011: 139). İnternet temelli iletişim ağlarında dijital içerik yayınlayan bireyler dijital içerik üreticisi olarak tanımlanmaktadır. Senft (2008) dijital içerik üreticilerini “yüksek profilli internet mikro ünlüleri” olarak tanımlamaktadır. Abidin (2015) ise bu kullanıcıları dijital platformlarından bağımsız olarak *Influencer* olarak kavramsallaştırmıştır. *Influencer*, Instagram, TikTok, YouTube gibi sosyal medya platformları aracılığıyla ünlünen, reklam iş birlikleriyle ürün tanıtan ve gelir elde eden dijital içerik üreticilerini ifade eden bir kavramdır. *Influencer* denen dijital içerik üreticileri mikro ünlü olarak ifade edilen bireylerdir. Sosyal medya platformları aracılığıyla üretmiş oldukları dijital içeriklerle takipçi kitlesini etkileme gücüne sahip bir tip olarak karşımızdadır. (Gür Omay, 2023: 103). Her geçen gün etkileme gücü bu denli yoğun olan dijital içerik üreticilerinin

sayısı artmaktadır. *Influencer* şeklinde de adlandırılan dijital içerik üreticileri, kişisel hayatlarını, tarzlarını fotoğraf, hikâye ve videolar aracılığıyla görsel olarak sosyal medyada sunan, nispeten yüksek takipçi profiline sahip, takipçileriyle dijital veya fiziksel olarak etkileşim kuran, reklamlar aracılığıyla takipçilerinden para kazanan, takipçilerinin satın alma davranışlarını şekillendiren sıradan internet kullanıcılarıdır (Canöz vd., 2020: 74).

Dijital içerik üreticileri, teknolojinin kullanımının yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarını kullanan bireylerin her geçen gün artmasıyla bu platformlar üzerinden dijital içerik üreterek gelir elde etme fırsatı yakalamışlardır. Dijital içerik üreticileri paylaşmış oldukları içeriklerle diğer bireylerin dikkatini çekmeyi başararak takipçi denilen kitle sayısını arttırabilmektedir (Ergün, 2022: 394). Sıradan internet kullanıcılar desek de aslında geleneksel medyanın ünlü simaları olduğu gibi dijital içerik üreticileri de dijital dünyanın ünlü simaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dijital içerik üreticileri tıpkı geleneksel medya ünlüleri gibi yaptıkları, söyledikleri, kullandıkları, özel hayatları merak edilen ve sıkı takip edilen kişilerdir (Marwick ve Boyd, 2011: 140). Dijital içerik üreticisi olan bireyler, fikirleri onaylanan, örnek görülen, konuştukları, yaptıkları ve tükettikleriyle takipçilerinin ilgisini çeken bir profile sahiptir. Bu durumda dijital içerik üreticilerini, marka ve şirketlerin potansiyel reklam pazarlama temsilcileri haline getirmektedir. Dijital içerik üreticileri, oluşturdukları içeriklerde markaların reklamlarını yapmaktadır. Böylece yapılan reklamlar aynı anda geniş bir kesime ulaşabilme, tekrar izlenme, yorumlanabilme, takipçilerin güvendikleri dijital içerik üreticileri aracılığıyla reklam ürünlerini satın alma davranışlarına dönüşmektedir. Bu durum reklamcılığın dijital içerik üreticileri aracılığıyla bu platformlara kaymasına yol açmıştır (Kavoğlu, 2020: 45). Bu açıdan dijital içerik üreticileri reklam ve pazarlama şirketleri tarafından son dönemde popüler hale gelen bireylerdir. (Gür Omay, 2023: 103). Dijitalleşme ile yaşanan bu durum bireylerin ekranların ardında, sanal bir dünya oluşturmasını pekiştirmiştir. Böylece dijital içerik üreticileri kendi dünyalarını yaratarak, maddi ve manevi anlamda doyum yaşamaya başlamıştır diyebiliriz.

2. DİJİTAL İÇERİK ÜRETİLEN PLATFORMLAR VE DİJİTAL İÇERİK ÜRETİCİLERİ

Dijitalleşme ile dijital içerik üretilen YouTube, Instagram, TikTok gibi sosyal medya platformlarının arttığı görülmektedir. Bildiğimiz üzere Web 2.0, kullanıcıların sosyal medyada diyalog kurarken birbirleriyle etkileşimde bulunmalarına ve içeriğin yaratıcısı olarak kullanıcıların sosyal medyada etkileşim halinde olmalarına izin vermektedir (Kulluk, 2022: 33). Sosyal medya platformlarında üretilen dijital içerikler profesyonel olmayan üretimlerdir. Bu sıradan kullanıcıların oluşturduğu içerikler User-Generated Content (UGC) olarak kavramsallaştırılmıştır. Bir içeriğin UGC olması için üç koşul söz konusudur. Bu koşullardan ilki, herkesçe erişime açık bir ağda yayınlanması, ikincisi, içeriklerin az da olsa yaratıcılık içermesi, üçüncü ve sonuncusu, uzman biri tarafından üretilmemesidir (Krumm vd., 2008). UGC kavramsallaştırması dijital içerik üreticilerinin yaptığı iş ile uyumlu bir tanımlamadır. Kanaatimce UGC'nin 3 koşulu bağlamında bakıldığında YouTuber, Instagram Fenomenleri ve TikToker kavramları daha iyi anlaşılabilir olmaktadır.

1. YouTube/YouTuberlar

YouTube, California'da bulunan Amerikan bir video paylaşım sitesidir. 2005'in şubat ayında Chad Hurley, Steve Chen ve Jawed Karim tarafından kurulmuştur. Google, 2006 Kasım ayında YouTube 1,65 milyar ABD doları ödeyerek satın almıştır. Bugün YouTube, Google'a bağlı bir şirket olarak varlığını sürdürmektedir (Snickars ve Vonderau, 2009: 9-11).

YouTube, tek yönlü bir iletişim ağı olmaması sebebiyle kullanıcılarına içerik üretip bunu sunmanın ötesine geçerek kullanıcılar tarafından içerik üretilebilmesini sağlamıştır. Ayrıca üretilen içeriklerin yönetimini de kullanıcılarına bırakmıştır (Mutlu ve Bazarcı, 2017: 31). YouTube, dijital çağda internet tabanlı kitle iletişimi metalaştırmak ve kullanıcıları kendine çekebilmek için kendini sürekli yenilemekte ve yeni özellikler geliştirmektedir (Castells, 2009: 97; 29-130). Web 2.0'nın sunmuş olduğu imkanlar, sıradan YouTube kullanıcılarını daha aktif, daha görünür olmaya sürüklemiş ve bu durumla birlikte sıradan Youtube kullanıcıları *YouTuber* adı verilen daha popüler kullanıcılar haline gelmiştir. Cambridge ve Oxford (2023) Dictionary'de YouTuber, YouTube videoları oluşturan ve bu videolarda yer alan kişiler olarak tanımlamaktadır.

2. Instagram/ Instagram Fenomenleri

Instagram 6 Ekim 2010'da Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulmuştur. Ardından Facebook tarafından Nisan 2012'de satın alınarak hızla büyümüştür (Özutku vd., 136-137). Instagram fotoğraf göndermeye odaklanan bir platformdur. Kullanıcılar Instagram'da fotoğraf yüklerken çeşitli filtreleme, efekt kullanma, yazı, müzik, başkalarını ekleme gibi çeşitli seçeneklere sahiptir (Bal vd., 2019: 959). Bu da kullanıcıların Instagram uygulamasında daha fazla yer almasını motive eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta fotoğraf yükleme uygulaması olarak karşımıza çıkan Instagram'a zamanla yeni özellikler eklenmiş ve fotoğraf paylaşımının yanı sıra kısa videolar da paylaşılmaya başlanmıştır. Böylece Instagram'ın video içeriklere yer vermesi hem içeriklerini zenginleştirmesine hem de reklam ve sponsorluk gibi imkânlar sunmasına yardımcı olmuştur. Tabii bu durum Instagram'ın hızla popülerliğini arttırmıştır (Kulluk, 2022: 38). Instagram'a eklenen yeni özelliklerle birlikte her geçen gün kullanıcı sayıları artmakta ve Instagram'da etkili olabilmek kullanıcılar için daha önemli bir hale gelmektedir. Instagram ağında bireyler, kendilerine yakın hissettikleri veya örnek aldıkları Instagram fenomenlerini takip ederek onların ünlü olmasına yardımcı olmaktadır. Bu şekilde ünlü olan Instagram fenomenleri takipçi kitlesine kullandıkları ürünleri veya yaşamlarına dair yol göstermekte, paylaşımlar yapmakta ve onları etkisi altına almaktadır (Birol ve Bakır, 2019: 194).

3. TikTok/ "TikToker"lar

Ana pazarında Douyin olarak bilinen TikTok, Eylül 2016'da Çin'de piyasaya sürülmüştür. TikTok, Kasım 2017'de Musical.ly'yi 1 milyar dolara satın alarak denizaşırı pazara girmeyi başarmıştır. TikTok 2019 ve 2020'de çılgın gibi büyüyerek en popüler uygulama haline gelmiş ve 2019'da 693 milyon, 2020'de ise 850 milyon kez indirilmiştir (Jerese ve Boffone, 2021: 220).

TikTok'ta kullanıcılar, müzik veya dublajlı on beş saniyelik dans, eğlence videoları oluşturabilmektedir. TikTok, piyasaya sürüldüğü andan itibaren diğer sosyal ağ uygulamalarına kıyasla en çok indirilen uygulama olmuştur (Domingues vd. 2020: 2). Bu veriler bize sosyal medya platformu olarak Tiktok'un küresel boyuttaki önemini göstermektedir.

TikTok'ta içerik üretenler, on beş saniye ile üç dakika arasında videolar çekebilmektedir (Qiyang ve Heekyoung, 2019: 114). Tiktok uygulamasında belirli aralıklarla içerik paylaşan kullanıcılara *TikToker* denilmektedir (Cambridge, 2023). TikTok uygulamasında içerik üreten birçok kullanıcı tanınırlık elde ederek TikToker olma ve bu ağ üzerinden gelir kazanma amacı gütmektedir.

3. DİJİTAL TOPLUMUN BİR TİPİ OLARAK DİJİTAL İÇERİK ÜRETİCİLERİ

Bu bölümde öncelikle Simmel'in (2009) toplumsal tip kavramına konumuz çerçevesinde değinilmiş ve ardından dijital içerik üreticilerinin kimlik inşası, mikro ünlülük, hayran kitlesi, mesleki durumları ile dijital emek tartışmaları üzerinden kurdukları etkileşimler betimlenmiştir.

3.1. Dijital Toplumda Toplumsal Tip ve Etkileşimi Yorumlamak

Simmel'in toplum tanımı anlayışı, toplumsal düzenlemelerin nihai etkileşim süreçlerini kapsadığı kabulü üzerinedir. Simmel için bir araştırma alanı olarak etkileşim oldukça önemlidir. Sosyoloji ona göre, insanın doğası ve belirmeleri, diğer insanlarla etkileşim kurarken içerisinde bulunduğu koşullarca belirlenmektedir. Bu nedenle Simmel için sosyoloji, gruplar oluşturan ve bu grupların ortaya çıkmasını sağlayan etkileşimin oluşması neticesinde araştırma sürecini yürüten bir bilimdir (Turner vd., 2013: 287). Simmel toplumsal etkileşimi izah ederken, tip/biçim/form kavramları üzerine yoğunlaşır. Ona göre, tüm toplumların içerisinde etkileşim kurulmasını sağlayan, sosyalleşme imkânı tanıyan çeşitli formlar mevcuttur. Simmel için, formun olmadığı bir toplumun mümkünlüğü söz konusu değildir (Frisby, 1984). Bu nedenle sosyoloji, toplumsal formları, onların sadece toplumu oluşturmanın ötesinde olduğunun farkında olan ve bizatihi toplum olduklarını anlamak için onları soyutlayarak analiz eden bir bilimdir (Slattery, 2014: 55).

Simmel sosyolojisi temel alınarak 21. yüzyılı kapsayan dijital toplumun etkileri ve bu dönemin kendi içinde ortaya çıkan toplumsal tipleri analiz edilebilir. Çünkü bugün dijitalleşmenin etkisi özellikle sosyal medyanın ortaya çıkması, toplumun birçok alanında değişime neden olmaktadır. Bu dönemde özellikle YouTube, Instagram ve TikTok gibi sosyal medya platformlarını kullanan ve içerik oluşturan bireyler öne çıkmaktadır. Kullanılan sosyal medya ağlarında dijital içerik oluşturan, oluşturduğu içeriklerle takipçi kitlesini arttıran ve burada reklam anlaşmalarıyla para kazanan kullanıcılara *dijital içerik üreticisi* denmektedir. Simmel sosyolojisini temel alınarak dijital içerik üreticilerini toplumsal bir tip olarak tanımlanabilir. Böylelikle dijital içerik üreticilerinden yola çıkarak onun çeşitli alanlardaki etkileşimine odaklanarak, sosyolojik analizler yapma imkânı bulunabilir.

Simmel (2009) toplumsal tipi, birey ve toplum etkileşimleri açısından ele almaktadır. Çünkü ona göre etkileşimin yönünü belirleyen toplumsal tiplerdir. Simmel, öne çıkan bir toplumsal tipi, ötekilerce tayin edilmiş ve onların beklentileri doğrusunda sıralanmış olarak düşünmektedir. Tip ne olursa olsun aslında toplum içerisinde ona bir konum sunan ve ondan bu konumun gereklilikleri dahilinde davranmasını bekleyen ötekilerle kurmuş olduğu ilişkiyle mümkün olur. Belirgin bir tipin tipik özellikleri toplumsal yapının ona yükledikleridir (Coser, 2010: 171). Bu açıdan dijital içerik üreticilerinin konumu ona anlam atfedilen bireysel, grup ve toplumsal formlarla kurduğu ilişkiyle var olmaktadır ve karşılıklı etkileşim vardır. Burada etkileyen ve etkilenen ilişkisi karşılıklı olarak değişebilmektedir. Simmel'e göre (2009) toplumsal tipin analiz edilmesi aslında bireysel fenomenler, gruplar ve toplumsal formlarla kurulan etkileşimin analiz edilmesidir. Dijital toplumun bir tipi olarak dijital içerik üreticilerini analiz edildiğinde onların, bireysel, grup ve toplumsal formlarla etkileşimlerini de analiz edilmektedir. Çünkü formel sosyoloji alanında etkinlik gösteren Simmel, toplumsal hayatın hem biçimini hem de içeriğini açıklamaya temel olarak, felsefi bir analiz ile sosyal psikolojiyi birleştirme çabasıdadır. Bu nedenle çalışmada toplumsal bir tip olarak ele alınan dijital içerik üreticilerini, bireysel fenomenler, toplumsal formlar ve gruplarla kurduğu etkileşimler neticesinde ortaya çıkan karakteristik özellikleri ve ona yüklenen davranış biçimi; kimlik inşası, mikro ünlülük/hayran kitlesi, meslek/emeğin dijitalleşmesi açısından çeşitli yönleriyle değerlendirmek mümkündür.

3.2. Dijital İçerik Üreticilerinin Kimlik İnşası

Dijitalleşmenin toplum ve bireyler üzerindeki en temel değişim noktalarından biri şüphesiz yeni bir kimlik inşasıdır. Çünkü bireyin varoluşsal gerçekliğinin yansıması olan kimlik, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarına göre farklılaşmakta ve dönüşmektedir. Dijitalleşme ve yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan dijital içerik üreticileri sosyal medya ile kendi biyografilerini ve kimliklerini yeniden tasarlama imkânı bulmaktadır (Morva, 2014: 237). Turkle (1997) bu noktada bireylerin, internet aracılığıyla çoğul kimlikler arasında dolaşıp yeni bir kimlik inşa ettiği ifade etmektedir. Dijital içerik üreticileri, dijital dünyada kendilerini takip eden kullanıcıların, pazarlama veya reklam şirketlerinin etkisiyle kendine bir profil ve kimlik yaratmakta, yaratılan bu yeni kimlik ile o güne kadar var olan öz kimliği arasında bir geçiş yaşayabilmektedir.

Toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticileri bir gün öncesinde tanınmayan bireyler iken bir günde popülerlik kazanarak o güne kadar var olan sıradan, tanınmayan insan olmanın ötesine geçerek ünlenebilmektedir. Bu da birçok değişimi beraberinde getirmektedir. Değişen yaşam koşulları, değişen sosyal ve kültürel sermayelerin varlığına işaret etmektedir. Yeni girdikleri sosyal medya alanları, bu alana ilişkin habitusları benimseyip hayatlarına farklı bir şekilde devam etmeleri anlamına gelmektedir (Kulluk, 2022: 22). Yeni bir alana giren ve bu alana ilişkin yeni habitusları benimseyerek ünlü olan dijital içerik üreticileri o güne kadarki var olan kimliklerinin yanında yeni bir kimlik, yeni bir benlik inşasına girmektedir ve bir nevi buna mecbur kalmaktadır. Belirli bir kurgu ile oluşan sosyal ağlarla internetin sağlamış olduğu zaman ve mekân bağımsızlığı ile bireyler kimliklerini yeniden şekillendirebilmektedir (Armağan, 2013: 8). Dijital içerik üreticileri sosyal medya ile yeniden inşa ettikleri hayatlarına devam etmektedir. İnternetin zaman ve mekân sınırsızlığıyla sunduğu erişim, kendilerini istedikleri gibi yeniden inşa etmelerinde önemlidir.

Dijital içerik üreticilerinin kimlik inşası süreçlerine Goffman'ın (2016: 29-81) sahne önü ve sahne arkası kavramlarından yola çıkarak bakıldığında, dijital içerik üreticilerinin sahne önü olan sosyal medya ile üretilen yeni kimlikleri, ona anlam atfeden toplumsal yapıyla şekillenmekte olduğu görülmektedir. Çünkü dijital içerik üreticileri sosyal medyada takipçilerinin ve sosyal medyanın sunduğu sınırlar dahilinde içeriklerini üretmekte ve şekillendirmektedir. Ünlü olmalarına imkân tanıyan takipçiler bir anda bunu elinden de alabilmektedir. Bu sebeple de dijital içerik üreticileri sahnenin arkasında nelerin saklanıp, nelerin öne çıkacağını iyi ölçmek zorundadır. Bir nevi izlenim denetimi sanatını (a.g.e., 196-200) iyi öğrenmeleri gerekmektedir. Bu durum sürekli göz önünde olan dijital içerik üreticilerinin, sosyal medya ile inşa ettikleri yeni kimliğin sancılarıdır.

Toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerinin kimlik inşası sürecinde toplumsal etkileşimin etkisi açıkça görülmektedir. Çünkü etkileyen ve etkilenen ilişkisi sürekli değişmektedir. Ancak dijital içerik üreticilerinin ünlü olarak yenedünyada kurguladıkları kimliklerin, takipçilerin ve aktif oldukları sosyal medya platformunun istekleri doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Çünkü teknolojik tabanlı gelişmelerle birlikte yeni oluşan iletişim ortamı, mevcut medya yapısını etkileşim temelinde sanal bir veriye dönüştürmüştür (Manovich, 2001: 19). Böylece yeni ortaya çıkan bu medya ortamı, dijital içerik üreticilerinin zaman ve mekân sınırını kaldırmış, bu şekilde takipçileri ile etkileşimde bulunmalarını sağlayan sanal bir dünyayı var etmiştir (Zinderen, 2020: 417).

3.3. Mikro Ünlü olarak Dijital İçerik Üreticileri ve Hayran Kitlesi

Bugün Web 2.0 ile sosyal medyanın yaygınlaşması sıradan internet kullanıcılarının ünlü olmasına imkân tanımıştır. Micro-celebrity'ler, dijital toplumda hızla yaygınlaşan internet ile popülerlik kazanmış, yüksek takipçili bireyler olarak tanımlanabilmektedir (Marwick ve Boyd, 2011: 141). Senft, *mikro ünlülük* kavramını, geleneksel ünlülerden farklı olan, internet ve sosyal medya aracılığıyla ünlülenen sıradan internet kullanıcıları şeklinde tanımlamaktadır. Senft *mikro-ünlülüğü*, bireylerin internet temelinde oluşturulan ağları kullanarak internette bilinirliklerini yükselten bir yöntem şeklinde tanımlamaktadır (2008: 25). *Mikro-şöhret*, kendi markasını yaratma ve stratejik benlik sunumunun popüleritesindeki artışla bağlantılı olarak hem çevrimiçi hem de çevrimdışı ortamda hâkim olan bir davranış tarzını tanımlamaktadır (Hearn, 2008; Lair vd., 2005). Çünkü sosyal medya ile ünlülenen dijital içerik üreticileri kendilerini kamuya açık bir kişi olarak başkalarının tüketmesine sunan, takipçi kitlesini kendinde tutmak için onlarla etkileşim kuran ve takipçilerini hayran olarak gördükleri mikro ünlülüğü mümkün kılmaktadır (Tombul, 2020: 797). Marwick (2016) *mikro ünlülüğü*, bir hayran kitlesi olan, popülerliğini hayran kitlesi üzerinden sürdüren ve benlik sunumlarını hayran kitlesinin tüketmesi için sergiledikleri bir zihin ve eylem bir aradalığı şeklinde tanımlamaktadır. Dijital içerik üreticilerinin sosyal medya ile elde ettiği mikro ünlülük geleneksel ünlülükten farklı olarak sürekli kendini geliştirme ve yenilikleri hemen benimsemeyi gerektirmektedir. Mikro ünlülük aslında dijital içerik üreticilerinin kendini markalaştırma girişimidir. Çünkü belirli bir hayran kitlesine sahip olan dijital içerik üreticileri kendilerini ne kadar iyi markalaştırırsa o kadar güçlü hayran kitlesine sahip olabilmektedir. Dikkat çekmenin ön planda olduğu bu husus literatürde *dikkat ekonomisi* olarak kavramsallaştırılmış ve dijital platformlarda hayran kitlesinin dikkatini çekmeye değer atfetmeye yönelik bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (D, 2007).

Mikro ünlü olan dijital içerik üreticileri ile hayran kitleleri arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur ve bu etkileşimde sürekli etkileyen ve etkilenen ilişkisi değişmektedir. Dijital içerik üreticilerinin içerikleri hayran kitlesinin beğeni ve ilgi alanlarıyla ilişkili olması dijital içerik üreticisi ile hayran kitlesinin ilişkisini ve etkileşimini güçlendirmektedir. Bu durumda hayran kitlesinin dijital içerik üreticisinden etkilenmesini sağlamaktadır (Djafarova ve Rushworth, 2017: 3). Karşılıklı olan bu etkileşimde öncelikle mikro ünlü olan dijital içerik üreticileri, hayran kitleleri yani takipçileri tarafından yorumlar, beğeniler, üretilen dijital içeriklerin belirlenmesi noktasında şekillendirilmektedir. Özellikle hayran kitlesinin rol modeli aldıkları dijital içerik üreticilerine benzemek için ünlü olma girişimleri söz konusudur. Ayrıca sosyal medya ile dijital içerik üreticileri belirli bir tanınırlığa ulaşmakta ve bunun sonucunda özellikle reklam ve pazarlama şirketlerinin dikkatini çekmektedir (Mutlu ve Bazarıcı, 2017: 30). Dijital içerik üreticileri böylece takipçilerinin sürekli linkler paylaşarak, tanıtımlar yaparak para kazanmaya ikna etmeye çalışır hale gelmektedir. Bu karşımıza şu hususu çıkarmaktadır; etkileyen sürekli aktif olarak kendini güncellemek ve etkilediği kitleyi etkisi altında tutmak zorundadır. Hayran kitlesi ise hayranlık duyduğu takip ettiği dijital içerik üreticilerinin tanıttığı ürünleri deneme, aldıklarını alma gereksinimi hissetmektedir. Marka ve pazarlama şirketleri ise bu durumu bildiği için dijital içerik üreticileri ile reklam anlaşmaları yapmayı tercih etmektedir (a.g.e. 33-34). Burada karşılaşılan önemli husus; toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerinin hayran kitlesiyle olan karşılıklı etkileşimindeki yönün sürekli değişmesi ve karşılıklı olan bu etkileşimin devamlılığıdır.

3.4. Bir Meslek Olarak Dijital İçerik Üreticileri ve Dijital Emek

Dijitalleşme her olanda olduğu gibi meslek/iş kolu anlamında da değişimi beraberinde getirmiştir. Bugün toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerine bakıldığında para kazanmak için, sürekli olarak içerik üreten, belirli platformlarda uzmanlaşan ve bu platform kurallarınca içeriklerini oluşturan, ilgi ve becerileriyle izleyici kitlesine eğlenceli, faydalı, onların beklentilerine dönük içerikler paylaşan ve bundan gelir elde eden üreticiler olarak ele alınabilir. Meslek Yeterlilik Kurumu'na (MYK) (2023) göre bir meslek statüsünde yer almayan dijital içerik üreticileri kendilerinin bu işi bir meslek olarak yaptıkları konusunda ısrarcıdır. Tartışmalı olmakla birlikte bu çalışmada dijital içerik üreticiliği bir meslek olarak değerlendirilerek ele alınmıştır.

Sosyal medya platformlarının 2009 yılı sonrasında hızla yayılması burada ünlü olan kullanıcıların sosyal sermayelerin bir nevi ekonomik sermayeye dönüşmesine olanak tanımıştır (Van Dijk, 2013: 202). Sosyal medya ile profesyonel veya amatör olarak çeşitli kullanıcıların para kazanmak amacıyla içerikler ürettiği bir durum söz konusudur. Sosyal medya ile gelen mikro ünlülük bunu bir meslek olarak yapan kullanıcıları da beraberinde getirmiştir. Çünkü çok takipçili mikro ünlülüler takipçilerini aktif olduğu sosyal medya platformunda tutabilmektedir. Böylece her şeyin dijitalleştiği bugünde pazarlama ve reklam şirketlerinin dijitalleşmesiyle aranan yüzler haline gelmiştir (Aslan ve Ünlü, 2016: 44). Geysler'e (2022) göre, Web 3.0 bilindiği üzere yapay zekâ, algoritma mantığının gelişimi ve bilişim sistemlerinin gelişmesi dijital içerik üreticilerinin sosyal platformlarda etkinliğini arttıracaktır.

Dijital içerik üreticileri, sosyal medya platformlarında içerik üretme, paylaşma, ürün tanıtmaya gibi faaliyetleri bir meslek olarak yaptığını ve bunun için ciddi bir emek sarf ettiğini düşünmektedir. Burada harcanan emeğe ilişkin dijital emek tartışmaları oldukça gündemdedir. Çünkü bugün sosyal medya platformlarına bakıldığında sadece birer iletişim platformu değildir, aynı zamanda değer ve kâr üreten araçlardır. Sosyal medya platformları artık değer ve meta üretirken belirli bir mekân ve belirli bir zamana ihtiyaç duymamaktadır (Terranova 2000: 33). Sosyal medya ile dijital içerik üreticilerinin ortaya koyduğu emek somut/maddi olan bir üretim değil de dijital içerik ve kullanıcı verileri gibi daha soyut bir boyutta karşımıza çıkmaktadır (Duman ve Özdoğru, 2018: 80).

Yukarıda bahsedilen bu husus bizi emeğin dijitalleşmesi, dijital emek tartışmalarına götürmektedir. Emeğin dijitalleşmesi klasik emek kavramından nitelik olarak bir farklılaşma taşımaktadır. Dijital emeği İtalyan otonomistler elle tutulmayan emek olarak kavramsallaştırmaktadır (Lazzarato, Virno ve Hardt, 1996: 133). Dijital emek kavramını esas olarak dört başı mamur analiz eden isim ise Marksist bir perspektiften ele alan Christian Fuchs'tur. O *Dijital Emek ve Karl Marx* (2015) adlı eserinde dijital emeği esas olarak sermaye döngüsünün değişken yapısıyla ilgili olarak analiz eder. Ona göre sermayenin değişken yapısı yabancılaşmış dijital çalışmadır. Onun için dijital emek, platformlar aracılığıyla sosyal medyada üretici-metası yaratmaktadır. Bu meta reklam veren müşterilere satılan ve bunun karşılığında kullanıcıların ilgilerine sunulan reklamlarla işlemektedir (a.g.e., 357). Fuchs, Negri ve Lazzarato gibi bazı yazarların elde edilen kârdan dolayı maddi olmayan emek görüşlerini reddeder. Çünkü ona göre buradaki emek de maddidir. Dijital emek, internet ortamlarında üretilen dijital içeriklerde, ürünlerde nesneleşen ve kullanım değerleri yaratan eylemlerin hepsini içermektedir (a.g.e., 501).

Terranova, sosyal medyadaki emeği bedava emek olarak kavramsallaştırır. Ona göre sosyal medya kullanıcıların verilerinin büyük şirketlere satılması, özel bir algoritmayla kişiye özel reklamların internet ortamında kullanıcıların önüne çıkması sosyal medyanın ücretsiz olmasının temel nedenidir. Böylece bedava emek dijital ekonominin temel bir bileşeni haline gelmiş olur. Dijital bir dünya çağında kapitalizm ona göre katma-değer kaynağını bilgiye dayalı olarak büyük ölçüde buradan sağlamaktadır (Terranova, 2000: 36). Kullanıcı verilerinin farklı yollarla sermaye veya siyaset erbaplarına satılması oldukça tartışma yaratmaktadır. Sosyal medya platformları sıklıkla kullanıcı verilerinin ihlaliyle gündeme gelmektedir. Üstelik bu durum oldukça ilginç bir biçimde işlemektedir. Örneğin Facebook ve Twitter gibi platformlar kullanıcılarına, iletişim araçlarına erişimi ve içeriği bir meta olarak satmamaktadır. Fakat bizzat kullanıcıların verilerini metalaştırır. Bu durum söz konusu sosyal medya platformlarının neden ücretsiz olduğunu açıklar niteliktedir. Fuchs bu durumu şu şekilde ifade eder: “kullanıcılara ücretsiz servis ve platform erişimi vermek ve içerik üretmelerini sağlamak ve üçüncü şahıs reklamcılara bir meta olarak satılan çok sayıda tüketici toplamaktadır” (2015: 157, 136).

Dijital emeğin bir diğer önemli boyutu klasik emekte ki gibi zaman ve mekâna bağlı olmamasıdır. Bilindiği gibi klasik emek üzerinden artı-değer üretiminde zaman ve mekâna sıkı sıkıya bağlı olma durumu zorunludur. Fakat sosyal medyada dijital emek zaman ve mekâna bağlı olmak durumunda değildir. Tek gerekli olan şey online olmaktır. Yani emek zaman ve mekândan sıyrılmıştır (Duman ve Özdoğru, 2018: 79). Bu açıdan bir meslek icra ettiklerini beyan eden dijital içerik üreticilerinin sarf etmiş olduğu emek üzerine tartışmalar çokça kompleks yapıdadır. Ancak çalışmada toplumsal bir tip olarak ele alınan dijital içerik üreticilerinin sarf ettiği ve ürettiği meta üzerine yapılan tartışmalar da toplumsal etkileşim boyutunu bize sunmaktadır.

SONUÇ

Her şeyin dijitalleştiği bugünde sosyal medya platformları hayatımızın vazgeçilemez bir parçası haline gelmiştir. Tek yönlü etkileşimin çift yöne kaymasıyla yani web 2.0 iletişim teknolojileriyle ortaya çıkan sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla, bireyler artık içeriğin salt anlamda tüketicisi değildir, aynı zamanda bireyler içeriğin üreticisi konumundadır. Bu da içeriğin kaynağını, bilginin ötesine geçirek bizzat bireyin kendisinin olduğu bir boyuta taşımıştır. Sosyal medya platformlarında paylaşmak üzere dijital içerik oluşturan, ilgili olduğu platformda belirli bir takipçi kitlesine sahip, yapmış oldukları reklam iş birlikleri üzerinden belirli bir gelir elde eden sıradan internet kullanıcılarına dijital içerik üreticisi denmektedir. Dijital içerik üreticisi adı verilen bu kullanıcılar aslında birer toplumsal tiptir. Çünkü dijital içerik üreticilerinin konumunu ona anlam atfeden toplumdaki öteki bireyler oluşturmaktadır. Aralarında karşılıklı bir etkileşim durumu söz konusudur. Toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerine odaklanıldığında onların etkileşim formları da analiz edilebilmektedir.

YouTuber, Instagram fenomeni, TikToker vb. hepsi birer dijital içerik üreticisidir. Her birinin konumu kendilerini destekleyen, kendilerine anlam atfeden takipçileri, marka ve reklam şirketleri vasıtasıyla var olmaktadır. Her birinin karşılıklı toplumsal etkileşimleri vardır. Dijital toplum yeni bir dünya eksenini oluşturmaktadır. Bu yeni dünyada yani sanal dünyada toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticileri var olan kimliklerinin dışında yeni bir kimlik inşa sürecine girmektedir. Çünkü her biri yeni bir alana girmekte ve bu yeni alana dair habitusları yani girdikleri alana dair davranış örüntülerini, kuralları benimsemektedir. Dolayısıyla kendilerine yeni sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye alanları oluşturmaktadır. Bireyler yeni girdikleri bu sanal dünyada öz kimliklerinin dışında yeni bir kimlik inşasına girmektedir. Bir nevi dijital içerik üreticileri buna zorunlu kalmaktadır çünkü burada dijital içeriklerini ona anlam atfeden, konumunu belirleyen hayran kitlesi ve sponsorları aracılığıyla belirlemektedir. Tabii ki oluşturdukları bu yeni kimlikler öz yaşamlarından farklı olarak

daha sınırsızdır ama sürekli göz önünde olan dijital içerik üreticileri hayran kitlesine sunmak istedikleri yeni inşalarda neleri gösterip neleri saklayacağını yani izlenim denetimi sanatını iyi öğrenmek zorundadır. Bunun nedeni de sosyal medyanın dijital içerik üreticilerine mikro bir ünlülük alanı yaratmasından kaynaklıdır. Geleneksel ünlülükten farklı olarak mikro ünlü dijital içerik üreticileri hayran kitlesi ile sürekli etkileşim içindedir. Bu durumda dijital içerik üreticilerinin sürekli kendini geliştirmesini ve yenilikleri hemen benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü etkilemeleri gereken ve isteklerine cevap vermesi gereken bir hayran kitlesi vardır. Aksi halde bir anda ünlü olan dijital içerik üreticileri bir anda bunun yoksunluğuyla karşı karşıya kalma riskine sahiptir. Burada önemli husus etkileşimin, etkileyen ve etkilenen ilişkisinin sürekli ve karşılıklı olduğu ilkedir. Çünkü dijital içerik üreticileri sürekli içeriklerini hayran kitlesinin beğenisi, yorumları doğrultusunda geliştirmekte ve hayran kitlesi de benimseyip takip ettiği dijital içerik üreticilerinin sunduğu ürünleri almak, denemek istemektedir. Burada dijital içerik üreticilerinin ilgi duyduğu bir alanda aktif olması, aktif olarak paylaşım yapması, para kazanmak için kendilerini bir nevi tüketmeleri için hayran kitlesine sunması, böylece reklam ve pazarlama şirketlerinin gözdesi olup bir meslek olarak bunu yapması durumu söz konusudur. Dijital içerik üreticiliğinin bir meslek statüsünde olup olmadıkları tartışmalı olmakla birlikte bu çalışmada meslek olarak değerlendirilmiştir. Dijital içerik üreticileri sosyal medya platformlarında takipçilerini etkileyebilmektedir. Bu durum her şeyin dijitalleştiği günümüzde reklam ve pazarlama şirketlerinin de kendi tanıtımları için dijital içerik üreticilerini tercih etmelerine neden olmuştur. Sosyal medya platformlarında tartışmalı olmakla birlikte dijital içerik üreticilerinin, içeriklerini üretmesi yoğun bir emek sürecini içermektedir. Bu durumda beraberinde emeğin dijitalleşmesi tartışmalarını doğurmuştur. Çünkü sosyal medya platformları salt iletişim kanalları değildir aynı zamanda kâr ve değer elde eden üretim araçlarıdır. Sosyal medya platformları kâr ve değer üretirken zamandan ve mekândan sıyrılmıştır. Bu da bizim karşımıza emeğin dijitalleşmesi tartışmalarını çıkarmaktadır. Çok tartışmalı olmakla beraber klasik emekten farklı bir yapıda olduğu söylenmektedir.

Çalışmada bahsedilen tüm bu tartışmalar neticesinde denilebilir ki, Web 2.0 teknolojisiyle gelişen sosyal medya platformları toplumsal, kültürel, ekonomik vb. birçok alanda değişimi tetiklemiştir. Bu çalışmada toplumsal bir tip olarak ele alınan dijital içerik üreticileri bugün sosyal medyayı kullanmayı öğrenmiş, bir gelir elde edebilmek adına ciddi emek sarf ederek dijital içerik oluşturma sürecine dahil olmuşlardır. Dijital içerik üreticileri dijital toplumda boy gösteren toplumsal bir tiptir. Toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerine bakarak onların kimlik inşası, mikro ünlülük, hayran kitlesi, meslek ve emeğin dijitalleşmesi noktasında diğer toplumsal formlarla etkileşimleri görülmekte ve analiz edilebilmektedir. Son kertede denilebilir ki, gelişen yeni iletişim teknolojileri ve gelişmekte olan yapay zekâ, bulut bilişim sistemleri, algoritma mantığı, her şeyin dijitalleştiği bugün olduğu gibi gelecekte de toplumsal bir tip olarak dijital içerik üreticilerinin varlığını devam ettireceğini gösterir niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Abidin, C. (2015). "Communicative Intimacies: Influencers and Perceived Interconnectedness", *Ada: A Journal of Gender, New Media, and Technology*, ss. 1-16.
- Armağan, A. (2013). "Kimlik yapılarında değişim ve sanallaşan kimlik sunumları: öğrenciler üzerinde bir araştırma", *Akademik Bakış Dergisi*, ss. 37. 1-20.
- Aslan, A. ve Ünlü, D. G. (2016). "Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3 (2), ss. 41-65.
- Bal, E. Balcı Ş. ve Delal, Ö. (2019). "Instagram Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları ile Narsizm Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Örneği*", *Erciyes İletişim Dergisi*, 2(6), ss.955-974.
- Biol, M. ve Bakır, Z. N. (2019). "Instagram Fenomenlerinin Paylaşımları Üzerinden Göstergibilimsel Bir İnceleme". *The Journal of International Scientific Researches*, 4 (2), ss.195-221.
- Büyükaslan, A. ve Kırık, A.M. (2013). *Sosyal Medya Araştırmaları 1 (Sosyalleşen Birey)*, (ed.), Büyükarlan, A. ve Kırık, A. M, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cambridge Dictionary. "TikToker". 1 Haziran 2023 Tarihinde Erişim Sağlandı. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/TikToker?q=TikToker>.
- Cambridge Dictionary. "YouTuber". 1 Haziran 2023 Tarihinde Erişim Sağlandı. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/youtuber?q=YouTuber>.
- Canöz, K., Gülmez, Ö. ve Eroğlu, G. (2020). "Pazarlamanın Yükselen Yıldızı Influencer Marketing: Influencer Takipçilerinin Satın Alma Davranışını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (1), 73-91.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür- Ağ Toplumunun Yükselişi-1 Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. New York: Oxford University Press.
- Castro, H., Alves, A. P., Serrão ve C. Caraway, B. (2010). "A New Paradigm for Content Producers", *IEEE MultiMedia*, 17 (2), ss. 90-93.
- Coser, L. A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, (Çev.), Hülür. H. Mazman, İ. Toker, S. Ankara: De Ki Yayınları.
- Djafarova, E. ve Rushworth, C. (2017). "Exploring the credibility of online celebrities' Instagram profiles in influencing the purchase decisions of young female users", *Computers in Human Behavior*, 68, ss. 1-7.
- Domingues, P. Nogueira, R. Francisco, J. C. ve Frade, M. (2020). "Post-mortem digital forensic artifacts of TikTok Android App". *Virtual Event: In Proceedings of the 15th International Conference on Availability, Reliability and Security*. ss.1-18.
- Duman, K. ve Özdoğru, G. (2018). "Dijital emek ve kullanıcı içeriğinin metalaşması: Katılımcı sözlük yazarları üzerine inceleme", *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), ss. 75-99.
- Dyck, F. V. (2014). *Yeni Nesil Reklamcılık*. (Çev.), Volkan Eke, İstanbul: The.
- Ergün, Y. (2022). "Sosyal Medya İçerik Üreticilerinin Vergilendirilmesi", *Malî Hukuk Dergisi*, 18 (206), ss. 391-406.

- Fairchild, C. (2007). "Building the Authentic Celebrity The "Idol" Phenomenon in the Attention Economy". *Popular Music and Society*, 30(3), 355-375.
- Frisby, D. (1984). *George Simmel: Critical Assessments*, Çev. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, London: Routledge.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*, Tahir Emre Kalaycı, (çev.), Senem Oğuz, Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Geyser, W. (2022). "The State of Influencer Marketing 2022", Benchmark Report. Influencer Marketing Hub.
- Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev.), Barış, C. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gür Omay, E.G. (2023). "Dijital Platformlar ve Gazetecilik Mesleği: Influencer Gazetecinin Yükselişi", *Sosyal Politika Konferansları Dergisi*, (84), ss. 99-110.
- Hearn, A. (2008). "Meat, Mask, Burden: Probing the contours of the branded 'self'", *Journal of Consumer Culture*, 8(2), ss.197–217.
- Jerasa, S. ve Boffone, T. (2021). "BookTok 101: TikTok, Dijital Okuryazarlıklar ve Okul Dışı Okuma Uygulamaları", *J Adolesc Yetişkin Litre*, 65 (3), ss. 219 – 226.
- Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2010). "Users Of The World, Unite! The Challenges and Opportunities Of Social Media" *Business Horizons* (53), ss. 59-68.
- Kavoğlu T. F. (2020). *Sosyal Medyada Reklam Kullanım Pratikleri: İstagram'daki Fenomen Anneler Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi).
- Krumm, J., Davies, N. ve Narayanaswami, C. (2008). "User-Generated Content," *IEEE Pervasive Computing*, 7(4), ss.10-11.
- Kulluk, R. (2022). *Sosyal Medyada Mahremiyetin Değişiminin Habitusun Dönüşümü Üzerinden İncelenmesi: Konya Örneği* (Master's thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Lair, D. J., Sullivan, K. ve Cheney, G. (2005). "Marketization and the Recasting of the Professional Self: The Rhetoric and Ethics of Personal Branding", *Management Communication Quarterly*, 18(3), ss.307–343.
- Lazzarato, M. Virno, P. ve Hardt, M. (1996), *Immaterial Labour*. In *Radical Thought in Italy*, (Ed.) Paolo Virno ve Michael Hardt Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Livberber, T. (2018). *Sosyal Medyada Mahremiyet (Gözetim, Teşhir ve Dikizleme Kültürü)*, Konya: Literatürk Academia.
- Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. Cambridge: The MIT Press.
- Marwick, A. (2016). "You May Know Me From YouTube: (Micro)-Celebrity in Social Media", (Ed). Marshall. P.D. ve Redmond, S., *A Companion to Celebrity* içinde, Chichester: John Wiley ve Sons, s.333-350.
- Marwick, A. ve Boyd, D. (2011). "To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter". *The International Journal of Research into New Media Technologies*, 17(2), ss. 139–158.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu "Ulusal ve Uluslararası Meslek Standartları". 1 Haziran 2023 Tarihinde Erişim Sağlandı. <https://www.myk.gov.tr/>.

- Morva, O. S. (2014). "Goffman"ın Dramaturjik Yaklaşımı ve Dijital Ortamda Kimlik Tasarımı: Sosyal Paylaşım Ağı Facebook Üzerine Bir İnceleme", (Ed.). Çakır, Medya ve Tasarım İçinde. İstanbul: Urzeni. ss.231-255.
- Mutlu, B. ve Bazarcı, S. (2017). "Marka İş birlikleri İçin Yeni Bir Alan: Youtube İçerik Üreticileri ve Kanal Toplulukları Üzerine Netnografik Bir Araştırma", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (27), ss. 28-45.
- Oxford Dictionary. "TikToker". 1 Haziran 2023 Tarihinde Erişim Sağlandı.
- Oxford Dictionary. "YouTuber". 1 Haziran 2023 Tarihinde Erişim Sağlandı. <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=youtuber>.
- Özutku, F., Küçükıılmaz, M., Çopur, H., İltter, K., Sığın, İ. ve Arı, Y. (2014). Sosyal Medyanın ABC'si. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Qiyang, Z., ve Heekyoung, J. (2019). "Learning and sharing creative skills with short videos: A case study of user behavior in TikTok and Bilibili", Design revolutions: IASDR 2019 Conference Proceedings içinde Manchester: Manchester Metropolitan University. ss. 114- 128.
- Senft, T. M. (2008). Camgirls: Celebrity and community in the age of social networks. Lang.
- Simmel, G. (2009). Bireysellik ve Kültür. Çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Slattery, M. (2014). Sosyolojide Temel Fikirler. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Snickars, P. Ve Vonderau, P. (2009). The YouTebe Reader. Sweden: Mediahistoriskt.
- Terranova T. (2000). "Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy", Social text, (18), ss. 33-58.
- Tombul, I. (2020). "Netnografik Analizle Türkiye'de YouTuberlar ve Değişen Ahlaki Panik Fenomeni", Erciyes İletişim Dergisi, 7(2), ss.789-811.
- Turkle, S. (1997). Life on the Screen: Identify in the Age of the Internet, NY: Touchstone.
- Turner, J.H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). Sosyolojik Teorinin Oluşumu. Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Van, Dijck. J. (2013). The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media. Oxford: Oxford University Press.
- Yeniçikti, N. T. (2017). Sosyal Medya (Facebook ve Twitter Motivasyonları), Konya: Literatürk Academia.
- Yeygel Çakır, S. (2015). "Kullanıcı Reklamcı Mı Oluyor? Sosyal Medyada Etkileşimciliğin Gücü ve Kullanıcı Merkezli İçerik Üretimi." Yeni Medya ve Reklam, Ed., Abdullah Özkan, Nilnur Tandoğmuş ve Betül Öney Doğan içinde. İstanbul: Derin, ss. 213-252.
- Zinderen, İ. E. (2020). "Yeni Medyada Kimlik İnşası: YouTuber Kimliğine İlişkin Bir İnceleme", Erciyes İletişim Dergisi, 7 (1), 415-434.

TALAS AMERİKAN KOLEJİ ÖZELİNDE MİSYONER OKULLARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

İbrahim Hakan Göver¹

Öz

Barınma ve gıda insanların biyolojik anlamda varlıklarını sürdürebilmeleri için ne anlam ifade ediyorsa eğitim de insanların sosyal anlamda var olabilmeleri ve toplumsal statü elde edebilmeleri için aynı anlamı ifade etmektedir. Eğitimin taşıdığı bu önemin farkında olan bazı dini örgütler ve yapılar, tarihsel süreç içerisinde dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin çeşitli ülkelere eğitim hizmeti götürmüşlerdir. Literatürde kapsamlı çalışmalara ve tartışmalara konu olan misyoner yapıların sahada karşılaştıkları zorluklar sonrası kendilerini yeniden tanımladıkları ve hizmet götördükleri ülkeleri değiştirirken aslında kendilerinin de değiştiği görülmektedir. Bu tür faaliyet yürüten örgütlerden biri de “American Board of Commissioners for Foreign Missions” dır (Kısaca ABCFM ya da Amerikan Board). Bu kuruluş, 1820’li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürütmüş ve Anadolu’da çok sayıda okul açmıştır. Amerikan Board’un açtığı bu okullardan biri de 1871-1967 yılları arasında faaliyet gösteren Kayseri Talas Amerikan Kolejidir. Bu okul hakkında özellikle tarih, eğitim ve mimarlık alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmış ancak misyonerlik faaliyetlerini ve okulu sosyolojik açıdan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada misyonerlik faaliyetleri ve Talas Amerikan Kolejinin bölge halkı üzerindeki etkilerinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi amaç edinilmiştir. Çalışma kapsamında konu ile ilgili literatürün yanı sıra Amerikan Board’un arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Misyonerlik, eğitim, sosyoloji, Talas Amerikan Koleji, Kayseri.

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Kayseri Abdullah Gül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.gover@agu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1258-0124

A SOCIOLOGICAL OUTLOOK TO MISSIONARY SCHOOLS: TALAS AMERICAN COLLEGE CASE

Abstract

Accommodation and food are utmost importance of human beings to survive biologically. This is also valid for education, that means it is utmost importance of people to exist socially and to obtain a social status. Without any language, religion and ethnic discrimination, some religious organizations and institutions who are aware of this utmost importance provided education to various countries during the history. It is seen that the missionary bodies, following the challenges they encountered in the field, redefined themselves and changed both the countries they served and themselves. Such a missionary organization that operates under the education roof is American Board of Commissioners for Foreign Missions (shortly ABCFM or American Board). This organization carried out missionary activities in the territories of the Ottoman State since 1820's and opened numerous schools in the Anatolia. One of the schools opened by the American Board is Kayseri Talas American College that gave education between the years of 1871 and 1967. Although various studies were conducted about Talas American College especially in the fields of history, education and architecture, there is no study exploring missionary activities and the school from a sociological perspective. Therefore, it was aimed to evaluate the missionary activities and the effects of Talas American College on local people sociologically in this study. Within the context of the study, American Board archive documents were used other than the papers in the corresponding literature.

Keywords: Missionary activities, education, sociology, Talas American Boarding School, Kayseri.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, 16. yy. dan itibaren Batılı devletler tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetlerine konu olmuştur. TDK'nin güncel Türkçe sözlüğüne göre Misyoner sözcüğü, “*Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse*” ya da “*Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adanmış kimse*” anlamına gelmektedir (“Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, 2023). Osmanlı'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin temel amacı, sözcüğün burada belirtilen anlamıyla ilişkili olarak, Hristiyanlığı Osmanlı topraklarında yaymaktır.²

Misyonerlerin bu amaç için kullandıkları temel araçlar ise kilise, manastır veya şapel gibi ibadethanelerin yanı sıra okul ve dispanserler gibi çeşitli eğitim ve sağlık kuruluşları açmak olmuştur. Bununla birlikte, ibadethaneler açmak maksadın ve niyetin ne olduğunu açıkça gösterirken okul ve hastane açmak gerçek maksadın ve niyetin maskelenerek daha rahat bir şekilde misyonerlik faaliyetinin yürütülmesine imkân vermiştir. Nitekim, Tekin ve Baktır (2016, s. 8-9) Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında yürüttükleri sağlık, eğitim ve hayır işlerini Kayseri Talas özelinde araştırırken aşağıdaki soruları sorarlar:

... niçin Amerikalı bir doktor 1950'lerde kalkıp Amerika'dan Türkiye'ye hatta Türkiye'nin de o zaman küçük bir Anadolu şehri olan Kayseri'nin Talas köyüne gelir? Doktorun bundaki asıl amacı nedir? Temel amacı kendisinin de günlüklerinde ifade ettiği ya da yapılan mülakatlarda belirttiği gibi sadece ve sadece insanlara iyilik yapmak mı? Yoksa bunun yanında bazı örtük amaç ve faaliyetleri de içinde barındırıyor muydu? Görünen amacın gerisinde gizli bir amaç taşıyor muydu? Kasım 1959 tarihli günlüğünde “bazen şehirden hastalarımız geliyor...merhametimizin ünü her yere ulaşmış” derken acaba sadece kuru bir üne kavuşmak için mi böyle canla başla gece gündüz çalışıyorlardı? Merhamet timsali görünen ama asıl amaçları çok da açık ve net olmayan sağlık faaliyetleri arka planda gizlenen bazı amaçları da içinde barındırıyor muydu? Toplumun birincil ihtiyaçları arasında olan sağlık ve eğitim faaliyetleri zamanın az gelişmiş Türkiye'sinde sosyal doku hakkında inceden ve detaylı bilgi toplamanın merhamete bürünmüş masum görünümü bir hali miydi? Bir taraftan çok idealist görünen ama gerçekte stratejik ve hassas konularla ilgili bilgileri toplayarak arşivlerine eklemeye devam mı ediyorlardı? Bu gibi sorular araştırma süresince zihnimizi kurcalıyordu.

Amerikan Board'un Osmanlı topraklarında 1903 yılına kadar açtığı 1.000'den fazla okula bakarak ibadethane ve hastanelerden ziyade en çok eğitim yoluyla misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri söylenebilir. Osmanlı'da misyonerlik faaliyetlerinin kısa sürede bu kadar artmasını ve yaygınlaşmasını ise aşağıda belirtilen nedenlere bağlamak mümkündür:

- Osmanlı toplumunun dil, din ve etnik açılarından çok unsurlu bir toplum olması nedeniyle misyonerlik faaliyetlerine son derece elverişli bir ortam sağlaması (Keha, 2014, s.77; Sezer, 1999, s.172),
- 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile tüm Osmanlı tebaasına din konusunda özgürlükler verilmesi (Deringil, 2014, s.130),
- Batılı devletlerin askeri güçle yıkamadığı Osmanlı İmparatorluğu'nu misyonerlik faaliyetleriyle kültürel ve dini açıdan yıpratarak parçalamaya ve yıkmaya çalışması (Sezer, 1999, s.172),
- Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedeniyle dış güçlerin yürüttükleri misyonerlik faaliyetleriyle etkin bir biçimde mücadele edememesi (Alan, 2007, s.464),

² Hristiyanlık'taki misyonerliğin İslamiyet'teki karşılığı için tebliğ/davet terimleri kullanılabilir. Ancak, misyonerlik ile tebliğ arasında önemli bir fark vardır: tebliğde sadece İslamiyet'i tanıtmaya amaç varken; misyonerlikte amaç tanıtmadan da öte kişileri (ne yapıp edip) Hristiyanlaştırmaktır (Gündüz, 2020, s.193).

- Misyonerlik faaliyetlerinin Batılı Devletler yerine doğrudan teşkilatlar ve kişiler eliyle yürütülmesi ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri engelleyici açık bir tavır sergileyememesi (Alan, 2007, s.464).

Yukarıda belirtilen nedenlerden ikincisini Joseph Nye'in yumuşak güç (soft power) kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Nye'in tezine göre (1991, s.70) soğuk savaş sonrası sert güç (askeri güç) artık yerini yumuşak güce (kültür ve ideolojiye) bırakmıştır. Bu teze göre ülkelerin kontrolü silahla değil kültürel ve ideolojik yollarla sağlanmaktadır ki bunlardan biri de eğitimidir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde giderek artan sayıda kilise, okul, dispanser ve yardım kuruluşları açılması Nye'in soğuk savaş sonrası için savunduğu bu tezin aslında çok daha önce de kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Sezer, Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetlerini daha geniş bir çerçeveden değerlendirerek *Şark meselesi* kavramı ile ilişkilendirir. Buna göre Batılı Devletler ve Hristiyan dünyası Türklerin ve İslamiyet'in Anadolu'ya ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya geçişine askeri güçle engel olamamış ve bu nedenle misyonerlik faaliyetleri ile Osmanlı'yı zayıflatmaya ve yok etmeye çalışmışlardır. 16.yy. dan itibaren Fransız Katolikleri ile (Cizvit tarikatıyla) başlayan bu faaliyet, daha sonra Katolikliğin diğer kollarıyla (Dominiken, Kapuçin ve Frereleler) devam etmiştir. Bu akıma ilerleyen dönemlerde Protestan misyonerler de dahil olmuşlardır (Sezer, 1999, s.172-173). Vassileva ise konuya farklı bir bakış açısı getirir ve Katoliklerin misyonerlik faaliyetlerinin nedeni olarak 15. ve 16 yy. Protestan reformasyon hareketini gösterir. Roma Kilisesini zayıflatarak Batılı Hristiyanları Katolikler ve Protestanlar olarak ikiye bölen reformasyon hareketi sonrası Katolikler eski güçlerine ve otoritelerine kavuşmak için Osmanlı toprakları dahil tüm bölgelerde misyonerlik ve propaganda faaliyetlerine başlamışlardır (Vassileva, 2016, s.289-290).

Misyonerlik faaliyetlerinde eğitim, özel bir önem arz etmekte ve amaçlanan hedef için uygun bir araç işlevi görmektedir. Eğitim ile bireyleri istenilen yönde şekillendirmek mümkündür. Çünkü eğitim "...bilgilendirerek veya inandırılarak (en son içten gelen faktörlerle) meydana getirilen veya oluşan bir yönelme veya yönlendirilme olayıdır" (Çelikkaya, 1991, s.74). İşte eğitimin bu özelliğinin farkında olan Osmanlı'daki azınlıklar ve misyonerler Anadolu'da çok sayıda okul açmışlardır. Bu kapsamda açılan ilk azınlık okulu, 1583 yılında İstanbul'da Fransız Katolikler tarafından kurulan (bugünkü) Saint Benoit Lisesidir. Bu tarihten sonra gerek Fransızlar gerekse Amerikalılar tarafından çok sayıda okul açılmış ve 1886 yılına gelindiğinde Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde açtığı toplam okul sayısı 400'ü, Fransız misyonerlerin açtığı okul sayısı ise 100'ü bulmuştur (Oğuz, 2010, s.48). Bu bilgiye bakarak Amerikalı (Protestan) misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde açtığı okulların sayısının Fransız (Katolik) azınlıkların ve misyonerlerin açtığı okulların sayısından çok daha fazla olduğu söylenebilir. Protestan bir misyoner kuruluş olan Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetleri kapsamında Osmanlı Devleti'nde açtığı okullardan biri de 1871-1967 yılları arasında hizmet veren Kayseri Talas Amerikan Kolejidir. Literatürde Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerini ve azınlık okullarını konu alan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bununla birlikte, misyonerlik/eğitim faaliyetlerini Talas Amerikan Koleji özelinde ele alan çalışma sayısı ise oldukça sınırlı sayıdadır (Tablo 1).

Tablo 1: Talas Amerikan Koleji ile İlgili Çalışmalar

Çalışmanın							
	Başlığı	Yazarı	Yılı	Konusu	Alanı	Türü	
1	Kayseri'de Amerikan misyoner faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji	Hasan Özsoy	1995 ve 1996	Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Talas Amerikan Koleji yönetimi, finansmanı ve eğitim faaliyetleri	Tarih	Doktora Tezi ve Kitap	
2	Talas Amerikan Koleji (1889-1967)	Yusuf Özmerdivenli	1996	Talas Amerikan Kolejinin Kayseri ilindeki eğitime ve kültüre verdiği hizmetler	Eğitim	Makale	
3	Amerikan Protestan Misyonerlerinin Talas'ta Eğitim Faaliyetleri	Ayhan Öztürk	2008	Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetleri	Eğitim	Makale	
4	Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri	Cenk Demir	2012	ABCFM belgeleri bağlamında Talas Amerikan kız ve erkek kolejlerinin kuruluşlarından I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönem içerisinde eğitim faaliyetleri	Tarih	Makale	
5	Activities of American Missionaries in Kayseri	Ayhan Öztürk, S. Tunay Kamer	2013	Amerikan misyonerlerinin Kayseri'deki misyonerlik faaliyetleri	Eğitim	Makale	
6	Bir varmış bir yokmuş: Talas Amerikan Koleji	Uygur Kocabaşoğlu	2013	Bir mezunun anlarından okulun 1956-1961 yıllarına ait beş yıllık bir kesit	Tarih	Makale	
7	Talas Amerikan Koleji Klinik Tarihinden Bir Kesit	Hasan Hüseyin Tekin ve Hasan Bakır	2016	Talas Amerikan Hastanesi ve Kolejinin bir dönemini inceleyerek bu mekanların geçmişi aydınlatma	İnter-disipliner	Kitap	
8	Talas Amerikan Koleji "Kız Okulu Binası" Koruma Çalışmaları	Hale Kozlu, Gonca Büyükmihçi, Sevde Karahan, Ayşegül Akşehirlioğlu	2018	Koruma projelerinin hazırlanma sürecinde izlenecek yöntemlerle ilgili geliştirilecek modellere örnek olarak Talas Amerikan Koleji Binaları	Mimarlık	Makale	
9	Kuruluş, Gelişim ve Değişim Süreçleriyle Talas Amerikan Koleji	Emin Elmacı, Burcu İyigör	2018	Kuruluşundan kapanışına dek Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetleri	Tarih	Makale	
10	Ecological Approaches in Historical Public Buildings; Talas Old American College	Fazıl Akdağ, Zübeyde Özlem Parlak Biçer, Esra Ateşoğlu	2018	Talas Amerikan Kolejinin ekolojik mimari kriterler açısından değerlendirilmesi	Mimarlık	Makale	
11	Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Talas Amerikan Koleji Eğitim ve	Hale Kozlu	2019	Talas Amerikan Koleji Eğitim ve Konaklama Binalarının yapım süreleri ve farklı dönemler içerisindeki işlevsel dönüşümleri	Mimarlık	Makale	

	Konaklama Binalarının Dönüşüm Süreci					
12	Tarihi yapılarda ekolojik yaklaşımlar; Talas Amerikan Koleji Kampüsü	Özlem Parlak Biçer ve Özlem Akdağ	2020	Kayseri Talas'ta bulunan Amerikan Koleji yapıları, günümüz ekolojik mimarlık kriterleri kapsamında değerlendirilmesi	Mimarlık	Makale
13	Talas Amerikan okullarının yapısal analizi, değerlendirilmesi ve koruma geliştirme önerisi	Dilara Sumay	2021	Talas Amerikan Okulları Yerleşkelerinde yer alan yapılar çözümlenerek yapısal analizleri, bütüncül koruma yaklaşımları ve geliştirme önerileri	Mimarlık	Yüksek Lisans Tezi
14	Osmanlı'nın son döneminde ve erken Cumhuriyet döneminde eğitim politikaları bağlamında Talas Amerikan Koleji	Özgür Sandalya	2022	II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları bağlamında Amerikalı misyonerlerce açılan Talas Amerikan Kolejinin sistemi, yapısı ve gelişimi	Tarih	Yüksek Lisans Tezi

Tablo 1'de de görüldüğü üzere Talas Amerikan Koleji üzerine eğitim, mimari ve tarihsel bağlamlarda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma ise mevcut çalışmalara zenginlik ve derinlik katmak amacıyla sosyolojik bir bağlamda yapılmıştır. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde faaliyet gösteren Kayseri Talas Amerikan Kolejinin bölge halkı üzerindeki etkisini misyonerlik faaliyetleri kapsamında sosyolojik açıdan değerlendirmektir. Bu kapsamda Amerikan Board'a, misyonerlik faaliyetlerine ve Talas Amerikan Koleji'ne ait Türkçe ve İngilizce belgeler internet ortamında taranarak toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde Amerikan Board'dan ve Osmanlı topraklarında yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Talas Amerikan Kolejinin lokasyonuna, tarihçesine ve verdiği eğitime kısaca değinildikten sonra misyonerlik faaliyetleri ve okulun bölge halkı üzerindeki etkisi sosyolojik bir bağlamda ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü olan değerlendirme ve sonuç bölümünde ise çalışmadaki bulgular değerlendirilerek Talas Amerikan Koleji özelinde misyoner okulları ile ilgili genel bir sonuca varılmıştır.

1. AMERİKAN BOARD VE TÜRKİYE'DEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

American Board of Commissioners for Foreign Missions³ (ABCFM ya da kısaca Amerikan Board), 1810 yılında ABD'nin Massachusetts eyaleti Boston kentinde kurulmuştur. ABD'nin ilk misyoner teşkilatı olan ABCFM zamanla Amerika'daki en önemli ve etkin misyoner kuruluşlar arasına girmiştir. 1812 yılında ilk misyonerlerini Hindistan ve Seylan'a, sonraki yıllarda ise dünyanın diğer coğrafi bölgelerine göndermiştir (Strong, 1910, s.3-4, s.17-18).

³ Dış misyonlar için Amerikan Komisyonerler Kurulu

Resim 1: Amerikan Board'un Logosu
Kaynak: ABCFM Charter and By-Laws, 1922.

Resim 2: Amerikan Board'un İlk Başkanlarından John Treadwell⁴
Kaynak: ctstatelibrary.org, 2023.

ABCFM'nin Misyolları ve Misyonerleri başlıklı el kitapçığında teşkilatın amacı "Evanjelist⁵ olmayan uluslar ve topluluklar arasında vaizler, öğretmenler, İncil okuyucuları, başışçılar/destekçiler ve basın aracılığıyla İncil'in propagandasını yapmak" olarak belirtilmiştir (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.1); misyoner ise "Kadın ya da erkek, (misyonlarda) düzenli olarak görev alan herkes" olarak tanımlanmıştır (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.4).

Board'un yukarıda belirtilen el kitapçığından edinilen bilgilere göre teşkilat, yapı itibariyle profesyonel bir biçimde örgütlenmiştir. Buna göre kuruluş bünyesinde icra komitesi, sorumlu sekreter, mali işler sorumlusu (sayman), istasyon sorumluları⁶ ve denetçiler gibi bazı kişiler ve organlar bulunmaktadır. Bu kişiler ve organların yetki ve sorumlulukları ile uymaları gereken kurallar el kitapçığında açıkça belirtilmiştir. Kitapçığa göre erkek misyonerlerin görev süresi en az 8 en çok 10 yıl; kadın misyonerlerin ise en az 7 en çok 10 yıl olarak belirlenmiştir.

Bunun yanında, misyonerlere düzenli olarak ödeme yapılıyor ve misyonerlerin memleketlerine izinli olarak dönmeleri durumunda gidiş-geliş yol masrafları Board tarafından karşılanıyordu. Misyonerlerin görev yaptığı ülkelerin dilini öğrenmeleri ve kullanmaları teşvik ediliyor; sağlık sorunları ise Board'un medikal misyonerleri (doktorları) tarafından ücretsiz çözüme kavuşturuluyordu. Misyonerlerin ihtiyaç duyacağı her türlü ekipman, malzeme, tamirat-tadilat masrafları ve diğer giderler merkez tarafından gönderiliyordu. Misyonerler ne kendileri ne de misyonu için (acil durumlar dışında) yerel halktan borç alabiliyor ya da isteyebiliyordu. Board'un belirlediği kuralları ihlal eden veya kendisinden istenen görevleri yerine getirmeyen misyonerler görevden çıkarılıyordu. Bunların dışında misyonlar ve misyonerler için yapılan tüm harcamalar belgelenmekte, kaydedilmekte ve merkeze 6 aylık dönemler halinde raporlanmaktaydı (ABCFM Missions and Missionaries, 1901, s.1-27).

⁴ Treadwell, ABCFM'deki Başkanlık görevinin yanı sıra ABD'de Connecticut Eyalet Valisi olarak da görev yapmıştır (ctstatelibrary.org, 2023).

⁵ Evanjelizm, Hristiyanlığın 3 büyük mezhebinden biri olan Protestanlığa bağlı kiliseler topluluğu olarak tanımlanabilir. Kutsal kitabı aracısız tek güvenilir kaynak olarak görmeleri ve kurtuluşun sadece kutsal kitapla olacağına dair inançlarıyla diğer 2 büyük mezhepten (Katolikler ve Ortodokslar) ayrılırlar. Evanjelizm, İsa'nın öğretilerini ya da İncil'in mesajlarını dünyaya yaymayı amaçlar ve bu nedenle içinde doğal olarak bir misyonerlik faaliyeti barındırır (Bedir, 2013, s.73-76). Hz. İsa'nın havarileri Hristiyanlığın ilk misyonerleridir ve Hristiyanlığın bu kadar büyük bir din haline gelmesinde misyonerlik faaliyetlerinin rolü ve önemi büyüktür (Sezer, 1999, s.170).

⁶ Amerikan Board, misyonerlik faaliyetlerini istasyon olarak adlandırdığı idari birimler aracılığıyla yürütmekteydi.

ABCFM'nin örgütsel yapısı analiz edildiğinde *misyon*, *istasyon* ve *dış istasyon (out-station)* gibi bazı terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. ABCFM'nin faaliyetlerini anlamak açısından bu terimlerin bilinmesi kritik bir önem arz etmektedir. Buna göre ABCFM'nin faaliyet gösterdiği coğrafi bölgeler misyonlara, her bir misyon da istasyon ve dış istasyon adı verilen iki ayrı alt birime ayrılmaktadır. Her bir misyon birbirinden bağımsızdır ve işleyiş açısından Boston/ABD'deki merkeze bağlıdır. Bir ülke içinde birden fazla misyon olabileceği gibi bir misyon birden fazla ülkeyi de kapsayabilir. Misyonların alt birimleri olan istasyonlar ise genellikle kentlerde kurulu karar-alma; dış istasyonlar ise ilçe ve köylerde kurulu karar-uygulama merkezleridir (Demir, 2014, s.15).

Yukarıda belirtilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ABCFM, üstlendiği dini misyonu (Evanjelizmin yaygınlaştırılması) başarıyla yerine getirmek için kendi içinde profesyonel olarak örgütlenmiş, faaliyetleri için kesin ve katı kurallar belirlemiş ve misyonlara ayırdığı bölgelerdeki faaliyetleri istasyonlardan aldığı bilgi, belge ve raporlarla yakından takip etmiştir. Nitekim, misyonerlik faaliyetleri kapsamında istasyonlar örgütün merkezine 500.000'den fazla belge ve 15.000'e yakın fotoğraf göndermiştir. ABCFM arşivindeki bu belge ve fotoğraflar, misyonerlerin görev yaptıkları ülke ve bölgeler hakkında o döneme ait çok kıymetli (coğrafi, demografik, ekonomik ve sosyolojik) bilgiler vermektedir (Yıldız, 2016, s.521). Bu belgelerden derlenen ABCFM'nin *1898 Yılığında* Amerikan Board'un kurulduğu yıl olan 1810 yılından 1898 yılına kadar geçen toplam 87 yıllık sürede gerçekleştirilen faaliyetler özetlenmiştir. Belirtilen yıllığa göre ABCFM dünyanın değişik coğrafyalarında toplam 20 misyon belirlemiş, bu misyonlar için toplam 102 istasyon açmış ve bu istasyonlarda toplam 2.257 misyoneri görevlendirmiştir. Yine belirlenen bu misyonlar dahilinde toplam 470 kilise açılmış ve bu kiliselere toplam 44.650 kişi üye yapılmıştır. Bunların dışında toplam 43.221 öğrencinin öğrenim gördüğü 1.049 parasız okulu yine ABCFM'nin 87 yıllık sürede gerçekleştirdiği faaliyetler arasında göstermek mümkündür (American Board Almanac of Missions, 1898, s.17).

Osmanlı Devleti toprakları, ABCFM'nin misyonlarında ve faaliyet sahasında önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, 1810 yılında kurulan Amerikan Board kuruluşunun üzerinden sadece 10 yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra⁷ Pliny Fisk ile Levi Parsons'u Osmanlı idaresi altındaki Filistin, Suriye, Mısır ve Ermenistan topraklarına ilk misyonerler olarak göndermiştir (Badeau, 1954, s.1). ABCFM'ye ait 1904 tarihli bir başka belgede ise Fisk ile Parsons'un Osmanlı topraklarına gönderilen ilk misyonerler olduğu teyit edilmekle birlikte, bu iki misyonerin kalış süresinin kısa olması nedeniyle ABCFM'nin Osmanlı misyonunun gerçek başlangıcı olarak Goodell'in 1831'de İstanbul'a gelişi gösterilir (Missions of the ABCFM in Turkey, 1904, s.1). ABCFM'nin kuruluş mottosu *Dünyayı Hristiyanlaştırmak/Protestanlaştırmak* olarak dini bir içerik taşısa da ABCFM bu mottoyu gerçekleştirmek için çoğu kez din dışı araçlar kullanmış ve bu kapsamda kiliseler dışında Anadolu'da 1898 yılına kadar çok sayıda okul, yetimhane, okuma-yazma kursu, hastane açmış ve tarımsal projeler hayata geçirmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Amerikan Board'un 1898 Yılı Türkiye Rakamları

Faaliyetler	Toplam Sayı	Misyoner ve Öğrenciler	Toplam Sayı
Misyon	4	(Amerikalı) Misyoner	164
İstasyon	19	Erkek Misyoner	112
Dış-İstasyon	312	Kadın Misyoner	52
Kilise	136	Yerli Halktan Çalışan	886
Kilise Üyesi	12.698	Okullarda okuyan Öğrenci	23.000

Kaynak: American Board Almanac of Missions, 1898, s.21-34.

⁷ Bu tarih (1820 yılı) dikkate alındığında Osmanlılar döneminde Anadolu'da misyonerlik faaliyetleri yapan ilk Protestan kuruluşun Amerikan Board olduğu belirtilebilir (Sezer, 1999, s.173).

ABCFM tarafından açılan bu okullar içinde belki de en çok bilineni ve tanınanı İstanbul'daki Amerikan Robert Kolejidir⁸. Misyoner Cyrus Hamlin tarafından 1863 yılında kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Boğaziçi Üniversitesine dönüştürülen bu okulun kökeni Bebek'teki İlahiyat Okuluna (1840) dayanmaktadır (Kocabaşoğlu, 2013a, s. 83-86). İlerleyen yıllarda ABCFM'nin Anadolu'da açtığı okulların sayısı hızla artmış ve 1903 yılında 1045'e ulaşmıştır (Missions of the ABCFM in Turkey, 1904, s. 7). ABCFM tarafından açılan bu okullardan biri de Kayseri'de bulunan Talas Amerikan Kolejidir.

2. BOARD'UN KAYSERİ İSTASYONU VE TALAS AMERİKAN KOLEJİ

Amerikan Board'un Kayseri İstasyonu, 1854 yılında teşkilatın misyonerleri W. A. Farmsworth ile J. N. Ball tarafından kurulmuştur. Ancak Kayseri'de başlatılan ve yürütülen misyonerlik faaliyetleri, yazları havanın oldukça sıcak olması nedeniyle 1859 yılından itibaren kent merkezine yakınlığıyla bilinen ve havanın nispeten daha serin olduğu Talas kasabasına taşınmaya başlamıştır. Misyonerlik faaliyetlerine Kayseri'den ziyade Talas'ta ağırlık verilmeye başlanınca 1866'da dış istasyon konumunda olan Talas ilerleyen dönemlerde merkez istasyon konumuna dönüşmüş ve 1972 yılına kadar da faaliyetine devam etmiştir (Kozlu, 2019, s. 1629-1631). Amerikan Board Talas istasyonunda ağırlıklı olarak din, eğitim ve sağlık alanlarında faaliyet göstermiş ve bu kapsamda Talas'ta hastane, okul ve ibadethaneler açmıştır. Amerikalı misyonerlerin Talas'ta açtığı okullardan biri de Amerikan Kolejidir. Bu okul, kuruluşundan kapanışına kadar çeşitli aşama ve değişikliklerden geçerek hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde bölge halkına eğitim hizmeti vermiştir.

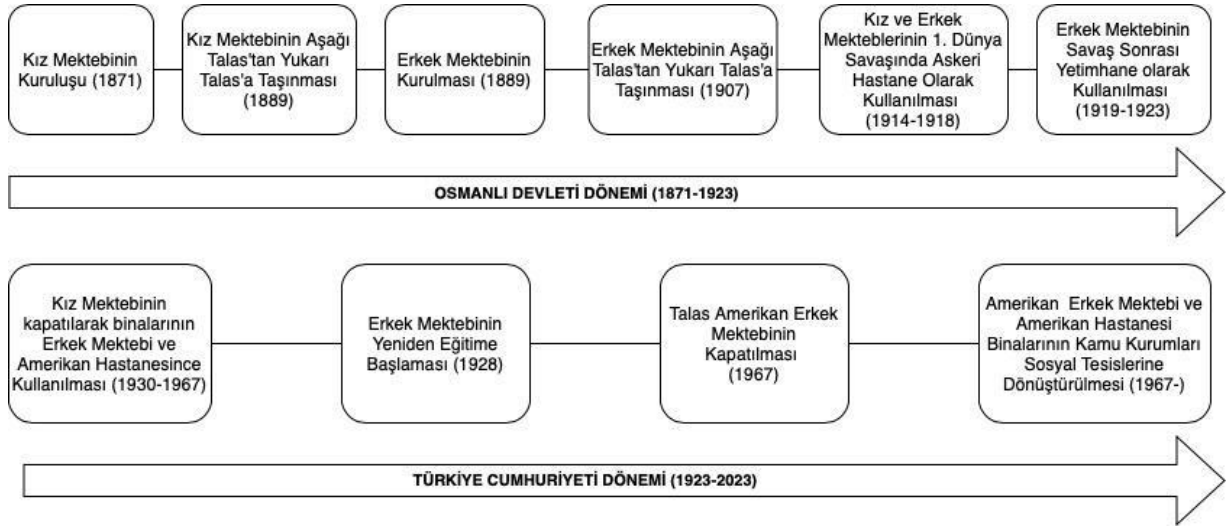
Resim 3. Okulun ilk yılları (soldan sağa) Amerikan Hastanesi, Lojmanlar ve Kız Okulu.

Kaynak: Dennis ve J. S., 1897, s. 320.

Talas Amerikan Kolejinin tarihçesi 1871'de kurulan ve ilkokul düzeyinde eğitim veren Talas Kız Mektebi ile başlar. Daha sonra kız mektebine kuruluş yılı tam olarak bilinmemekle birlikte bir de erkek mektebi eklenir. Önceleri bir ya da birkaç binadan oluşan ve ilkokul düzeyinde eğitim veren Aşağı

⁸ Okulun kurulmasına finansal destek sağlayan Amerikalı hayırsever Christopher Robert'a izafeten okula Robert Koleji ismi verilmiştir (Coşgun ve Kandal, 2017, s. 95).

Talas'taki⁹ kız okulu zamanla Yukarı Talas'a taşınarak okul alanına yurt binaları, personel lojmanı, atölye, spor tesisleri, oyun alanları, anaokulu ve hastane gibi diğer binalar da eklenmiş ve verilen eğitim ilkokuldan ortaokul düzeyine çıkarılmıştır (Demir, 2012, s. 1408). Bu bilgiler ışığında okulun tarihsel süreç içerisinde fiziki olarak büyüdüğü, faaliyetini çeşitlendirdiği ve kapsamını genişlettiği söylenebilir. 1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte okulun faaliyetleri kesintiye uğramış, Amerikan Board'a ait tüm binalara Osmanlı Devleti tarafından el konulmuş ve bu binalar askerlerin tedavi gördüğü hastane binalarına çevrilmiştir. Savaş bittikten sonra kız okulunun eğitim faaliyetine son verilmiş, erkek okulu ise 1928-1967 yılları arasında yeniden hizmet vermiştir (Demir, 2012, s. 1419). 1967'de kapatılıp öğrencileri Tarsus Amerikan Kolejine nakledildikten sonra bir süre boş kalan okul binaları, önceleri Kayseri Valiliği İl Özel İdaresi daha sonra da Kayseri Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından kullanılmıştır. Halen bu binalar Kayseri Belediyesi VIP Gençlik Merkezi ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak hizmet vermektedir (Ensari, 2017).

Şekil 1. Tarihi süreç içerisinde Talas Amerikan Koleji

Kaynak: Demir, 2012, s. 1408-1419'daki bilgilerden derlenmiştir.

3. MİSYONERLİK ÜZERİNE ÇALIŞMALAR VE KONUNUN TOPLUMSAL BOYUTU

Kapsamı, derinliği ve yol açtığı toplumsal sonuçlardan dolayı misyoner kuruluşları ve misyonerlik faaliyetleri çok sayıda Türk ve yabancı araştırmacının çalışmasına konu olmuştur. İlgili literatür doktora çalışmaları bağlamında değerlendirildiğinde; Emine Evered'in 2005 yılında Arizona Üniversitesi Tarih Bölümüne sunmuş olduğu *Geç Dönem Osmanlı Eğitim Politikaları: Çözülmenin Ortasında Etno-Dini Plüralizm* başlıklı tezi, Mehmet Ali Doğan'ın 2013 yılında ABD Utah Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Bölümü için hazırlamış olduğu *ABCFM ve Sözde Hristiyanlar: Elias Ring (1810-1901) ve Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri* başlıklı çalışması ile Tuğba Çalışkan'ın 2021 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tarih bölümü için hazırlamış olduğu *Cumhuriyet Döneminde Yabancı ve Azınlık Okulları (1923-1980)* adlı doktora tezi dikkat çekmektedir. Doktora tezleri dışında bu konuda çalışmalarıyla ön plana çıkan araştırmacılar ise Selim Deringil, İdris Yücel, Samira Haj, Eugene Rogan, Benjamin Fortna, Barbara-Reeves Elligton, Ussama Makdisi, Heather Sharkey, Marwa Elshakry, Caroline Kahlenberg, Beth Baron, Webb Keane ve Kutluğhan Soyubol gibi

⁹ Talas'ın Ali Dağı'nın eteklerinde yer alan topografik olarak engebeli kesimine "Yukarı Talas"; nispeten daha düzlük olan aşağı kesimine ise "Aşağı Talas" adı verilmektedir.

tarihçi, antropolog ve toplumbilimcilerdir.¹⁰ Genellikle Orta Doğu tarihi, Osmanlı çalışmaları, kadın hareketleri ve milliyetçilik konuları üzerine odaklanan bu araştırmacılara diğerlerini de eklemek elbette mümkündür ancak burada belirtilen yazarların diğerlerine göre farkı, literatürde hâkim olan kısır görüşten yani misyonerlerin yerli halkı Hristiyanlaştırdığı söyleminden daha farklı söylemler öne sürmeleridir. Örneğin Kutluğhan Soyubol, ABCFM'nin misyonerlik faaliyetlerini İstanbul Amerikan Kız Koleji, kadın tarihi ve sekülerizm kesişimi üzerinden değerlendirdiği çalışmasında misyoner ABD'li kadınların bu okulda Osmanlı-Türk kadınlarını eğitirken aynı zamanda kendilerinin de eğitildiklerini ve bu nedenle geleneksel öğrenci-öğretmen rolünün kadınlık ortak paydası üzerinden yeniden örüldüğünü belirtir (Soyubol, 2022, s. 255). Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* adlı kitabında tarihi bir okuma yaparak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri konusunda duydukları derin endişeden ve misyonerleri devletin bekası için tehdit olarak görmelerinden, Batılı misyonerlerin kendi aralarında giriştikleri mücadelelerden, misyoner faaliyetlerinin Osmanlı'nın Batılılaşmasında oynadığı rolden ve misyonerler sayesinde Osmanlıda eğitimli bir orta sınıfın oluştuğundan bahseder (2014, s.147-149). Marwa Elshakry ise *Bilim Ne Zaman Batılı Oldu* başlıklı makalesinde Batılı misyonerlerin Batı dışındaki coğrafyalarda verdikleri eğitim faaliyetleri ve çabalar sonucu Batı biliminin doğuya modern bilim olarak lanse edildiğini, 17-19.yy. arasında bilimin tüm dünyaya yayılmasında misyonerlerin oynadığı rolü, misyonerler sayesinde ülkelerin kendi dilinde de bilim yapmaya başladıklarını, İslam dünyasında ilim, marifet ve hikmet kelimelerinin yerini misyonerlerin eğitim faaliyetleri sonrası bilim, bilgi ve akıl kelimelerinin aldığını belirtir (2010, s. 102-10). Elshakry, bu makalesinde Batı biliminin tüm dünyaya modern bilim olarak lanse edilmesinin ve bilimin diğer coğrafyalara yayılmasında ve ülkelerin ana dilleriyle bilim yapılmasında misyonerliğin sağladığı katkının önemini vurgular. Batılıların Müslüman coğrafyalardaki misyonerlik faaliyetleri eğitimli bir orta sınıf yaratma, halka modern eğitim verme gibi olumlu aksiyonların yanı sıra anti-misyoner hareketlerin ve örgütlenmelerin oluşmasına da neden olmuştur. Bunun en tipik örneği Sharkey'in de belirttiği üzere 19. yy. da Mısır ve Sudan'da başlayan misyonerlik faaliyetlerine karşı gelişen tepki sonucu 1928'de Hasan Al-Banna tarafından İslamcı Müslüman Kardeşler (El-İhvan) örgütünün kurulmasıdır. Bu örgütün kurulmasından sonra özellikle Sudan'da iç savaşa kadar varan toplumsal karışıklıklar ortaya çıkmıştır (2006, s. 71-72). Mısır'daki misyonerlik hareketlerini feminizm bağlamında ele alan bir başka çalışmasında ise Sharkey, Amerikan misyonerlerinin Mısır'daki varlığını tek yönlü bir yoldan ziyade engebelerle dolu iki yönlü bir yola benzeter ve misyonerlik faaliyetleri sayesinde gerek ABD'li gerekse Mısır'lı kadınların karşılıklı ve iki taraflı bir kazanım sağladığını belirtir. Bunun en açık delili, ABD'li ve Mısır'lı kadınların verdikleri mücadeleler sonrası dönemin ataerkil toplum yapısını ve anlayışını kırarak toplum ve aile içinde söz sahibi olmalarıdır (2021, s. 86). Makdisi'nin *Cennetin Topçuları: Amerikan Misyonerleri ve Orta Doğunun Başarısız Dönüşümü* adlı kitabı ise (2008) Huntington'un 1990'lı yıllarda yayınlamış olduğu *Medeniyetler Çatışması* adlı kitabında savunduğu teze adeta bir antitez niteliğindedir. Bilindiği üzere Huntington kitabında soğuk savaş sonrası batı-doğu çatışmasını kültürel ve dini faktörlerle açıklamış ve gelecekte savaşların artık ülkeler arasında değil kültürler arasında olacağını iddia etmiştir. Makdisi, kitabında Huntington'un bu görüşüne karşı çıkar ve Amerikalılar ile Arapların misyonerlik faaliyetleri nedeniyle bir araya geldiklerini ve bu kültürel karşılaşmanın her iki ülkeye de kazanç sağladığına dikkat çeker.

Diğer taraftan, Amerikan Board'un Osmanlı toprakları başta olmak üzere dünyanın değişik coğrafyalarında yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerde sağladığı başarıyı kuramsal açıdan

¹⁰ Burada belirtilen yazarların misyonerlik konusundaki görüşlerinin bir kısmı, *American Missionaries and The Middle East-Foundational Encounters* adlı kitapta (2011) toplu halde bulunabilir. Bu kitap, ABD Orta Doğu Çalışmaları Derneğinin (MESA) misyonerlik hakkında düzenlediği panellerde sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.

Mübeccel Belik Kıray'ın tampon mekanizmalar kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür. Yapısal-ışlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'deki önemli temsilcilerinden biri olan Mübeccel Kıray, çalışmalarında genellikle geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş aşamasında beliren toplumsal problemlerle ilgilenmiştir. Bu problemleri ampirik bir yaklaşımla ele alır ve tampon mekanizmalar ve saçaklanma kuramı ile tanınır (Kaçmazoğlu, 2017, s.386). Tampon mekanizmalar, Kıray'ın toplumsal dönüşümü; saçaklanma ise mekânsal dönüşümü açıklamak için kullandığı kavramlardır. Mübeccel Kıray (2006, s. 95-96), sosyal yapının belli bir hız ve tempoda değiştiğini ancak yapının parçalarındaki değişimin hız ve temposu farklı olduğunda yapıdaki krizi ve çözülme önleyen tampon mekanizmaların ortaya çıkarak bunlarla toplumda yeniden görece bir dengeye ulaşıldığını belirtir. Kıray'ın tampon mekanizmalar kavramı toplumsal değişimde bir ara formu ifade eder: *"Toplum kendi yapısı gereği, hem değişiyor, değişirken de daha az değişen yönlerini tamamlayıcı ilişkileri de oluşturarak başka yönleriyle birleşiyor ve kendisini yeniden düzenliyor. Bu yeni düzenleme ne eskisidir ne de dışardan empoze edilmiş bir şey, bu bir ara formdur"* (Kıray, 2006, s. 318).

Bu görüşüyle Kıray, toplumsal değişimi kesin çizgiler ya da formlarla açıklayan Comte, Spencer, Marx ve Weber gibi toplumbilimcilerden ayrılır: *"İster Marksist analiz yapın ister Weberian analiz yapın. İkisi de ara formları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır"* (Kıray, 2002, s. 206).

Aşağıda belirtilen etmenler, Osmanlı eğitim sisteminin çağın modern eğitim anlayışına ayak uyduramamasına ve bu sistemin etkin bir biçimde çalışması için (dışarıdan ya da içeriden) bir ara forma ihtiyaç duymasına neden olmuştur:

1. *Eğitim dilinin zorluğu*: Osmanlıca; Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşan karmaşık bir dildi. Eğitimde Arapça, edebiyatta Farsça, halk arasında ise Türkçe kullanılıyor ve bu durum çeşitli zorluklara neden oluyordu. Macar kökenli bir Fransız subay olan ve 18.yy. da İstanbul'a gelerek Osmanlı ordusunun yenilenmesine katkıda bulunan Baron De Tott (1784, çev. 1978) *Türklere Dair Hatıralarında* Osmanlıca ve onun zorluklarından şu şekilde bahseder:

"Türklerin kendi lisanlarının fakirliğinden Arapça ve Farsça'dan dilbilgisi kuralları almaları, bunlardan beş ayrı alfabe yaratmaları ve yazarların arzularına göre harf çeşitleri kullanmalarındadır. Bir ömür boyunca ancak iyi okumasını öğrendikten sonra kişi kendisine faydalı eserleri ne zaman araştırıp okuyacaktır? Özellikle bu uygunsuzluk yüzünden Türkler cehaletin pençesine düşmüşler ve soyut bilimlerde gerilemişlerdir. Harfleri güzel bir şekilde yazmak ve yazılanları çözmekle uğraştıklarından gururları şu çeşit zorluklara doğru meyletmiştir; çifte anlamlar, harflerin değişik şekilde yazılması eğitimlerini ve edebiyatlarını sınırlamış ve kötü bir heves zihni yormak için her türlü yolu denemiş, onlara haz vermiş, hayranlıklarını uyandırmıştır" (s. 15).

2. *Eğitimde halkın geneli yerine sadece yönetici elitlerin dikkate alınması*: Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminin temelini sıbyan (mahalle) mektebi, medreseler ve Enderun (saray mektebi) oluşturmaktaydı. Bu okulların amacı devlete hizmet verecek olan yöneticileri (elitleri) ve ilmiye sınıfını yetiştirmekti, ancak bu haliyle Osmanlı eğitim sistemi Cihan'ın deyişiyle *"toplumun tamamını kucaklamamaktaydı"*. Böyle bir sistemde Müslüman veya gayrimüslim kadın ve kız çocukların eğitimi ya enformel aile içi eğitime ya da azınlıkların inisiyatiflerine bırakılmıştı (Cihan, 2007, s. 10).
3. *Ders içeriklerinin bilimsel olmaktan çok İslam inancı temelinde şekillendirilmesi*: Osmanlı eğitim sisteminin en önemli ve geleneksel eğitim kurumlarından biri olan medreselerin müfredatında öncelik pozitif bilimlerde değildi. Pozitif bilimlerin ağırlığı müfredat içinde oldukça sınırlıydı ve sayısı da oldukça azdı. Ayrıca, medreseler kolay kolay denetlenemeyen ve üzerlerine suç isnat

edilemeyen özerk eğitim kurumlarıydı. Medreseler bu haliyle Osmanlı eğitim sisteminde kendini yenilemeyen, bilgi üretemeyen ve sadece önceki bilgileri nakleden/tekrar eden kurumlar haline dönüşmüşlerdi (Cihan, 2007, s. 26-30).

Batı'daki değişmelere ve yeniliklere karşın Osmanlı eğitim sisteminin değişmeden aynı kalması nedeniyle Osmanlı'da eğitim sistemi işlevini ve etkinliğini kaybetmiş ve gerek Müslim gerekse gayrimüslim halk çağın gereklerine uygun, bilimsel ve modern eğitim veren kurumların arayışına girmişti. Böyle bir ortamda Amerikan Board'un geleneksel Osmanlı eğitim sistemindeki boşluğu doldurup halkın beklenti ve isteklerine uygun bir şekilde eğitim sunması misyoner okullarının kısa sürede halk tarafından kabul görmesine ve tutulmasına yol açmıştı. Bu şekliyle Amerikan Board okulları, Mübaccel Kıray'ın tampon mekanizmalar tezini doğrulayacak şekilde, Osmanlı eğitim sisteminde görülen boşluğu gideren düzenleyici bir ara form işlevi görmekteydi. Bununla birlikte, eğitim sisteminde bu ara formla sağlanan geçici dengenin içeriden değil de Amerikan misyonerleri tarafından dışarıdan kurulması beraberinde kültürel bir süreç olarak kültürlenme kavramını da akla getirmektedir. Bu kavram Güvenç tarafından "*Belli bir toplumun alt-kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılması, ulaşılması*" (1979, s. 131) şeklinde tanımlanmakla birlikte bu etkileşim sürecinde güçlü kültürlerin zayıf kültürler karşısında daha avantajlı bir konumda olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim, Turhan bu durumla ilgili olarak yabancı bir uygarlığın başka bir uygarlık üzerinde sürekli ve şiddetli baskısı karşısında yerli kültürün önce kısmen daha sonra da tamamen çözüleceğini ve böylece kültürel değişimin başlayacağını belirtir (2010, s. 203). Okullar içinde buldukları kültürün idamesini ve yeniden üretilmesini sağlayan çok önemli eğitim kurumları oldukları için milli kültüre karşıt bir anlayışla kurulmaları ve faaliyet göstermeleri durumunda toplumsal bütünleşmeye ve kurulduğu ülkenin kültürel dokusuna da zamanla zarar vermeye başlayacaktır (Özmerdivenli, 1996, s. 8-9). Nitekim, Osmanlı topraklarında Müslüman, Rum ve Ermeni halk uzun yıllar bir arada barış içinde yaşamışken¹¹ misyonerlerin bölgeye gelip hâkim kültürden farklı bir anlayışla okullar açmaları toplumsal unsurlar arasındaki hoşgörü ve ahengi de bozmuştur. Misyonerlerin toplumsal ve kültürel yapıyı (istedikleri yönde) değiştirme amacıyla kullandıkları bir yöntem de kız çocuklarının eğitimi olmuştur. Bu kapsamda kız çocuklarının eğitimine daha çok önem vermişler ve açtıkları okullara öncelikli olarak Ermeni ve Rum azınlıkların kız çocuklarını almışlardır. Bu misyonerler tarafından özellikle düşünülmüş, kasıtlı bir uygulamadır. Çünkü Amerikan Protestan misyoner eğitim anlayışının özünde kadının, kocasının yardımcısı ve evin reisi olduğu inancı vardır. Kadınları eğiterek onların toplumsal konumunu değiştirmek ve güçlendirmek aynı zamanda toplumun da (arzu edilen yönde) değişmesi demektir (Okkenhaug, 2015, s. 596).

Konunun sosyolojik bağlamı dikkate alındığında eğitimin, üstlendiği rol ve yerine getirdiği işlevlerle asla hafife alınmaması gereken çok önemli bir toplumsal kurum olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin temel işlevi, toplumların bekasını sağlamak ve mevcut siyasal otoritenin ideolojisini hâkim kılmaktır (Erdoğan, 1996, s. 184). Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini yenilemeyerek işlevsiz bırakması; gayrimüslimlerin eğitim almak için ya Avrupa'ya ya da Anadolu'da misyonerler tarafından açılan okullara gitmelerine, aldıkları nitelikli eğitim sayesinde yabancı dil öğrenmelerine ve kültür seviyelerini yükseltmelerine yol açmıştır. Bu durumun sosyolojik sonuçları ise azınlıkların Osmanlı Devleti'nin merkezi ve yerel yönetimlerde önemli mevkilere gelerek hak ve imtiyaz talep etmeleri ve kendi topluluklarına milliyetçilik fikri aşılama olmuştur (Uzun, 2000, s. 266). Bu bağlamda Osmanlı'yı

¹¹ Ermeni cemaatinin 19.yy. daki dini durumunu Kayseri özelinde inceleyen Adıbelli (2007, s. 18-19), Ermeni ve Türklerin şehirde uyum içinde yaşadıklarını, Ermenilerin de Türkçe konuştuğunu ve Türkçe isimleri olduğunu, Ermeni kadınların dışarı çıktıklarında Türk kadınlar gibi üzerlerini örttüklerini, Türkler gibi mahremiyete ve babaya saygı duyduklarını Batılı seyyahların ifadelerinden aktarır.

devletin geleceği konusunda en çok endişelendiren gelişmelerden biri de Batılı misyonerlerin eğitim faaliyetleri ve Osmanlı topraklarında açmış olduğu modern okullar olmuştur (Fortna, 2002, s. 50; Deringil, 2014, s. 127). Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti geleneksel eğitim sistemindeki eksiklikleri ve bunun yol açtığı sonuçları kısa sürede fark etmiş ve başta İstanbul olmak üzere çok sayıda kentte modern ve yeni eğitim kurumları açmaya başlamıştır. Bu kapsamda açılan okullardan biri de 1893 yılında kurulan Kayseri Mekteb-i İdadisidir (Kayseri Lisesi). Bu okulun Kayseri ve çevresinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim halkın nitelikli eğitime duyduğu ihtiyacı gidermek ve bölgedeki Amerikan okullarına olan talebi kırmak amacıyla kurulduğu belirtilebilir. Nitekim, Kayseri Lisesinin 1893 yılından günümüze kadar eğitim faaliyetine devam etmesi, kademeli eğitimin (ilkokul, ortaokul ve lise) bir parçası olması, civardaki il, ilçe ve köylerdeki halkın bu okula kayıt olmak için ilgi göstermesi ve bu okulun mezunları arasından Türk siyasetine yön vermiş çok sayıda devlet ve siyaset adamının çıkması Kayseri’de bu tür bir modern eğitim kurumuna duyulan ihtiyacı açık bir biçimde göstermektedir (Göver, 2022, s. 241).

Konunun toplumsal yönü değerlendirildiğinde Amerikalıların yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini açıklayabilecek diğer bir kavram da küreselleşme kavramıdır. Küreselleşme günümüzde her ne kadar postmodernite ve geç kapitalizmle ilişkilendirilmiş olsa da etimolojik açıdan değerlendirildiğinde (globalization: global/küresel hale gelme) bu terim aslında bir gücün kendini dünyaya yayması ve hâkim kılma çabasını anlatmaktadır. Küreselleşme gücün doğasında, özünde vardır ve bu anlamda ister siyasi ister dini isterse iktisadi ya da kültürel olsun her güç kendini dünyaya yaymak ve egemen kılmak ister. İçinde yaşadığımız modern zamanlarda bu süreç, başat bir kapital gücün dünya üzerinde egemen kılınması şeklinde işlemektedir. Antik zamanlarda ise bu süreç, başat bir dini ya da siyasi gücün dünyaya egemen kılınması şeklinde işlemiştir. Hristiyanlıkta Hz. İsa’nın havarilerine “*Gidin ve bütün ulusları öğrencilerim yapın, onları baba, oğul ve kutsal ruh’un adıyla vaftiz edin*”¹² (“US Conference of Catholic Bishops”, 2023), sözü ile Müslümanlıkta Hz. Muhammed’e hitaben “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış*”¹³ (“Diyanet İşleri Başkanlığı”, 2023) sözü bu iki dinin altında yatan dünyaya yayılma amacını (bugün kullanılan terimle küreselleşmeyi) ifade etmektedir. Bu dinler küreselleşmek istemeselerdi bugün Müslümanlık sadece Arap yarımadasıyla; Hristiyanlık ise sadece Orta Doğu’da ufak bir bölgeyle sınırlı kalırdı. Müslümanlığı ve Hristiyanlığı tarihi süreç içinde bu kadar büyük iki din haline getiren temel etmenler din savaşlarının yanı sıra Müslümanlıkta tebliğ; Hristiyanlıkta ise misyonerlik faaliyetidir.

Misyonerlik faaliyetleri Amerikalı Evanjelistler tarafından sadece dini bir güç olarak değil aynı zamanda toplumu islah eden, kötülükleri ortadan kaldıran ve böylece toplumları ilerleten sosyolojik bir güç olarak da görülmüştür. Bu güç Hristiyan olmayan ülkeleri ve toplumları etkisi altına alarak onlara daha yüksek idealler sağlayacak ve yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır (Dennis, 1897, s. 23). Misyonerliğin bu ön kabulünden Hristiyan olmayan toplumları içinde buldukları kötü sosyal ve ekonomik durumdan kurtaracak reçetenin sadece (Protestan) Hristiyanlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

4. TALAS AMERİKAN KOLEJİNİN SOSYAL DOKUYA ETKİLERİ

Amerikan Board tarafından misyonerlik faaliyetleri kapsamında kurulan Talas Amerikan Kolejinin bölgenin sosyal dokusuna olan etkilerini çözümlmek için öncelikle bölge halkının etnik, sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini okulun faaliyet gösterdiği dönemi de dikkate alarak tahlil etmek gerekir.

¹² Matta İncili, 28.Bap, s. 19

¹³ Kur’an-ı Kerim, Nahl suresi 125.ayet

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti çok geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü için doğal olarak Bulgarlar, Arnavutlar, Sırlar, Gürcüler, Azeriler, Araplar, Kürtler, Çerkezler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar gibi çok sayıda birbirinden farklı etnik unsuru içinde barındırıyordu. Bu etnik grupların dini anlayışları da birbirinden farklı olduğu için Osmanlı topraklarında etnik çeşitliliğin yanı sıra dinsel anlamda da bir çeşitlilik (Hanefiler, Şiiiler, Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar, Süryaniler, Yahudiler, Kıptiler) vardı. Osmanlı toplumundaki etnik yapı Kayseri özelinde değerlendirildiğinde ise 1800'lü yıllarda Kayseri'de Müslüman nüfusun yanı sıra önemli bir sayıda Ermeni ve Rum nüfusun da olduğu mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁴ 1878 yılı itibari ile Kayseri kent merkezinde toplam 61.808 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 38.895'i Müslüman, 12.957'si Ermeni ve 9.543'ü de Rumlardan oluşmaktaydı. Bu bilgilere bakılarak Kayseri'de yaşayan halkın %63'ünün Müslüman, %37'sinin ise gayrimüslim (Rumlar ve Ermeniler) olduğu belirtilebilir. Talas kasabasında yaşayan halkın sayısı için net bir rakama rastlanmamakla birlikte, 1 mahallede Müslümanların, 22 mahallede Müslüman, Rum ve Ermenilerin, 9 mahallede ise Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadıkları belirtilmektedir (Köse, 2018, s. 96-99). Bu bilgilere göre Talas'ta da Kayseri'dekine benzer ya da yakın bir oranda azınlık nüfus yaşamaktaydı.

Bölgede yaşayan halkın sosyoekonomik profili araştırıldığında ise ulaşılan bilgilerden hem Müslüman hem de gayrimüslim halkın (azınlıkların) refah düzeylerinin genellikle düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kartal (2017, s. 459-463), 1848/1849 yılına ait cizye defterleri üzerinden yaptığı incelemelerde Talas ve civarında yaşayan Rum ve Ermeni halkı için aşağıdaki bulgulara ulaşmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Talas'ta yaşayan Rum ve Ermeni halkın sosyoekonomik durumları (1848/1849)

	Ala (Durumu iyi olanlar)	Evsad (Durumu orta olanlar)	Edna (Durumu kötü olanlar)	Toplam
Rumlar	25	154	243	422
Ermeniler	18	93	142	253
Toplam	43	247	385	675

Kaynak: Kartal, 2017, s. 459 ve 463'da yer alan tablolardaki verilerden derlenmiştir.

Tablo 3'e göre Talas'ta yaşayan Rum ve Ermenilerin sosyoekonomik durumlarının aşağı yukarı benzer özelliklerde olduğu belirtilebilir. Buna göre durumu kötü olanların sayısı ve oranı durumu iyi ya da orta olanların sayısı ve oranından daha fazladır. Azınlıkların sergilediği bu tabloya benzer bir durum Çelebi'nin çalışmasında da görülmektedir. Hristiyanların 19.yy. da Osmanlı'da yerel yönetimlere katılımlarını inceleyen Çelebi (2017, s. 4) çalışmasında (Kayseri'yi de içine alan) Kapadokya bölgesinde yaşayan Rumların ekonomik durumunun İzmir'de yaşayan Rumların ekonomik durumuyla kıyaslandığında daha kötü olduğunu belirtir. İngiltere'nin Anadolu Konsolos yardımcısı Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri sancağının sosyal, ekonomik ve idari durumunu anlatan 1880 yılındaki raporunda ise Kayseri'de yaşayan azınlıklar için daha iyimser bir tablo resmedilmektedir. Bennet raporunda özetle; Kayseri'de Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusun birlikte yaşadığını; erkek Müslüman nüfusun 55.256, Ermeni nüfusun 19.062, Rum nüfusun ise 12.299 olduğunu; Müslümanların Hanefi, Hristiyanların ise Katolik, Protestan ve Ortodoks mezhebine bağlı olduğunu; genellikle Müslümanların toprakla Hristiyanların ise ticaretle uğraştığını, Hristiyanların şık ve yeni evlerde Müslümanların ise kerpiçten yapılmış eski harabe evlerde oturduklarını belirtir (Karpas, 1998, s. 884-885). Bununla

¹⁴ Kayseri'nin bu etnik çeşitliliğe sahip olmasında şüphesiz kentin tarihi/kültürel açılarından Anadolu'nun kadim bir yerleşim birimi olmasının ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasının da önemli bir rolü vardır.

birlikte Bennet'in raporunda Müslümanları küçümseyici, buna karşın gayrimüslimleri yüceltici tavrında hiç şüphesiz Batı'nın Müslümanlara karşı peşin hükümlü ve subjektif bakış açısının da önemli bir rolü vardır. Kaldı ki gayrimüslim halkın Müslüman halka göre ekonomik imtiyaz kazanmalarında (Anadolu'da Müslümanların toprak işleriyle, gayrimüslimlerin ise ticaretle uğraşmaları) başta Avrupa olmak üzere iç ve dış güçlerin açık bir desteği ve müdahalesi sonucudur (Karpas, 1998, s. 881-882). Dolayısıyla Talas'ta yaşayan azınlıkların sosyoekonomik durumları hakkında Batılı kaynaklardan ziyade Osmanlı'nın resmi kayıtlarını (cizye defterlerini) esas almak çok daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşımdır. Nitekim, özellikle Ermeniler başta olmak üzere Kayseri'deki azınlıkların sosyoekonomik durumlarının ilerleyen yıllarda da iyi olmadığı Talas Amerikan Koleji misyonerleri tarafından Amerikan Board'a gönderilen Haziran 1933 tarihli istasyon raporundan da anlaşılmaktadır. Mr. Nilson ile Miss Pohl'un yazdığı raporda; kentteki 1.500 civarında Ermeni'nin durumlarının hiç de iyi olmadığını, misyonerlerin sahip olduğu sınırlı imkanlarla bunlardan bazılarının barınma imkânı verildiğini, sabah ve akşam karınlarının doyurulduğunu, hasta olanlara ise tıbbi tedavi imkânı sağlandığını belirtir (ABCFM Talas-Kayseri Station Report, 1933, s. 6). Bu rapor, kentteki azınlıkların sosyoekonomik durumları hakkında bilgiler vermenin yanı sıra misyonerlerin çevrelerindeki sosyal dokuya "dokunarak" onlara nasıl katkı ve destek sağladıklarını da göstermektedir.

Resim 4: Talas'ta yaşayan Türk, Ermeni ve Rumlar II. Meşrutiyetin 1. yıldönümü kutlamalarında (1909)
Kaynak: Tuzcu, 2007, s. 63

Kayseri ve civarındaki halkın 19.yy. daki demografik profili ve sosyoekonomik durumu dikkate alındığında Amerikalı misyonerler bölgede yaptıkları faaliyetlerle her biri birbirine eklenmiş ve birbiri içine geçmiş çeşitli dini, siyasi ve kültürel kazanımlar hedeflemiştir. Bunların belli başlıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Müslümanların Hristiyanlaştırılması,
- Katoliklerin ve Ortodoks azınlığın Protestanlaştırılması,

- Azınlıkların eğitilerek ekonomik ayrıcalık kazanmalarının ve merkezi/yerel yönetimde söz sahibi olmalarının sağlanması¹⁵
- Azınlıklarda etnik bilinç ve aidiyet duygusu oluşturulması,
- Kız çocuklarını eğitmek suretiyle aile ve toplum içindeki söz sahibi olmalarının sağlanması,
- Amerika'ya ve Amerikan yaşamına ait kültürel değerlerin bölge halkına tanıtılması,
- İngilizcenin öğretilerek Osmanlı genelinde yaygın bir dil haline getirilmesidir.

Yukarıda belirtilen amaçların, özellikle Hristiyan öğretilerinin Hristiyan olmayan bir ülkede yayılmaya çalışılması misyonerlerin faaliyet gösterdiği bölgelerde bireysel, sosyal, geleneksel, kültürel, entelektüel ve ahlaki bazı zorluklarla mücadele etmelerini gerektirecektir.¹⁶ Bu nedenle elde edilen kazanımlar zaman alacak ve gözle görülemeyecek ölçüde yavaş olacaktır.¹⁷ Bu da ince bir taktik, zekâ, sabır ve anlayış gerektirmektedir (Dennis, 1897, s. 24-25). Ancak, misyonerler faaliyet gösterdikleri bölgelerde Müslümanları Hristiyanlaştırma konusunda umdukları başarıyı elde edememişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti azınlıklara her türlü dinsel özgürlüğü tanıırken, aynı özgürlüğü Müslümanlara tanımamış ve din değiştiren Müslümanları ağır biçimde cezalandırmıştır. Protestanlığı yayma noktasında ise Rumların arkasında siyasi ve dini bir gücün olması (Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi) nedeniyle sadece Ermeniler üzerinde başarılı olabilmişlerdir (Akgün, 1989, s. 4). Bununla birlikte Kayseri'deki Ermenileri Osmanlı'ya karşı ayaklandırmaları konusunda misyonerlerin aynı başarıyı gösterdiklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü Merzifon'daki misyonerlerin örgütlediği ve kışkırttığı Ermeni Komiteler Kayseri ve ilçelerinin de yer aldığı geniş bir bölgede isyan çıkarmışlardır (Hülagü, 2001, s. 76-78). Ancak, bu isyana Kayseri'deki Ermenilerden beklenen katılım olmamış ve bu bölgedeki Ermeniler 1915 yılında tehciye tabi tutulmamışlardır (Adıbelli, 2007, s. 22-23).

Misyonerlerin yola çıkış gayesi olan *Tanrı'nın krallığını dünyaya yayma* düşüncesinin temel enstrüman dini faaliyetler olmakla birlikte, misyonerler dini faaliyetlerin yanı sıra eğitim, edebiyat, diplomasi, sömürgeleştirme, ticaret, keşifler, tıp, hatta savaşlar gibi bazı ikincil enstrümanlar da kullanmışlardır (Dennis, 1897, s. 30). Bunların içinde eğitimin özel bir yeri ve önemi vardır. Bu nedenle Amerikan Board, Osmanlı Devleti dahil faaliyet gösterdiği tüm bölgelerde çok sayıda okul açmaya gayret göstermiştir. Kuruluşun 50.Yılı kitabında; Protestan Hristiyanlığın sadece Pazar ayınlarında dua okumaktan ibaret olmadığı, iyi bir Protestan Hristiyan'ın aynı zamanda İncil'i insanlara vererek okumalarını sağlamaları, ancak bunun için de insanların öncelikle okur-yazar olmaları gerektiği ve bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinde okullar açmanın ne derece önemli olduğu belirtilir (The first fifty years of the ABCFM, 1861, s. 243-244). Osmanlı Devleti'nde merkeze uzak bölgelerde yaşayan Müslümanlar ve azınlıklar hem yoksulluk içinde hem de eğitim ve sağlık hizmetlerinden mahrum durumdaydı (Akgün, 1989, s. 5). Amerikan Board'un taşrada açtığı okullarda eğitim faaliyetleri sayesinde misyonerler ile bölge halkı arasında bağ kuruluyor, halka İngilizce öğretiliyor ve halkın kullandığı dil öğreniliyor, eğitim faaliyetleri arasına serpiştirilen dini ritüeller, dualar ve Hristiyanlığı tanıtan/anlatan ifadelerle Hristiyanlık ve Amerikan kültürü tanıtılıyordu. Talas Amerikan Kolejinin eğitim faaliyetlerini konu alan çalışmasında Özmerdivenli (1996, s. 8); okulda Amerikan hayatını anlatan kitapların okutulduğunu, Amerikan folk müziğinin öğretildiğini, yemek saatlerinde çan çalındığını ve bu haliyle okulda adeta bir Amerikan hayatının hâkim olduğunu belirtir. Amerikan Koleji

¹⁵ Azınlıkların Kayseri'de yerel yönetime katılmalarında kişisel becerilerinin yanı sıra onların sosyal ve politik durumlarını güçlendiren bölgedeki misyonerlerin çalışmasının da önemli bir rolü olmuştur (Çelebi, 2017, s. 7).

¹⁶ Gerçekten de misyonerler Kayseri'ye geldiklerinde ve misyonerlik faaliyetine başladıklarında Müslüman, Rum ve Ermeni halk tarafından dışlanmışlar, ibadethane yapımında ve yerel yönetime katılmada zorluklar yaşamışlardır (Çelebi, 2017, s. 18; Çelebi, 2019, s. 88).

¹⁷ Misyonerlerin bu yaklaşımı meşhur kurbağa metaforunu akla getirmektedir: kurbağayı doğrudan sıcak bir suya atarsanız buna tepki göstererek kendini dışarı atar, ancak soğuk suya koyar ve suyu yavaş yavaş ısıtırsanız buna tepki göstermez ve haşlandığını anlamaz.

mezunlarından Uygur Kocabaşoğlu da (2013b, s. 109) okulla ilgili anılarını aktarırken, Özmerdivenli'nin ifadesini doğrular bir biçimde, müzik derslerine giren Amerikalı öğretmenlerin öğrencilere senfonik müzik, caz, Amerikan halk müziği ve başka halkların müziklerini dinlettiklerini ve öğrettiklerini belirtir. Buna göre Amerikan okullarında verilen eğitimi salt bir eğitim olarak değil, okul öğretmenlerinin yaşam tarzları, sahip oldukları inançlar ve değer yargılarının da eğitim sürecine eklemlendiği kültürel bir faaliyet olduğu söylenebilir. Bir misyoner okulu olarak Talas Amerikan Kolejinde eğitim faaliyetleri her ne kadar öğrenciler üzerinden yürütölüyor olsa da öğrencilerin aileleri ve yerel halk da bu süreçten dolaylı olarak etkileniyordu. Başlangıçta sadece Ermeni ve Rum kız öğrencilerin öğrenim gördüğu bu okula¹⁸ zamanla Türkler de dahil olmak üzere çeşitli etnik ve dini gruplardan hem kız¹⁹ hem de erkek öğrenciler alınmış, dışarıdan gelen öğrencilere yatılı eğitim imkânı sunulmuş ve okuyamayacak durumda olan yetim öğrencilere ücretsiz eğitim imkânı tanınmıştır. Tüm bunlar bölge halkı arasında okulun cazibesini ve etki alanını daha da genişletmiştir (Demir, 2012, s. 1410-1411). Nitekim, Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetlerini konu alan bir raporda yaklaşık 100.000 km²lik bir alanı kapsayan ve üzerinde 1 milyondan fazla kişinin yaşadığı Kayseri istasyonunda az sayıda bir misyonerle sağlanan başarıda aralarında Talas Amerikan Kolejinin de yer aldığı eğitim faaliyetlerinin rolü ve öneminin büyük olduğu belirtilmektedir (Herrick, 1910, s. 6).

Kayseri Talas istasyonunda Amerikan Board sadece okul açarak eğitim hizmeti vermemiş, aynı bölgeye 1887 yılında hastane açarak sağlık hizmeti de sunmuştur.²⁰ Talas Amerikan Hastanesinde görevli Dr. Winkler'ın günlüklerinden misyonerlerin bu iki hizmeti birbirine ekledikleri ve bu şekilde çevre halkı üzerinde daha güçlü bir etki bıraktıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Dr. Winkler muayene için köylere giderken yanında Amerikan Kolejinden öğretmen Alex'i de götürmekte ve Alex köylülere (ücretsiz) kitap dağıtmaktadır.²¹ Dr. Winkler anılarında misyonerlik faaliyetleri için çok emek harcadıklarını, ancak halkın bunu takdirle karşıladığını belirtir (Tekin ve Baktır, 2016, s. 10-11). Bilindiği üzere yüz yüze iletişimde mesajı sunan kaynağın karşı tarafın düşünce ve davranışını değiştirebilmesi diğer bir deyişle onu ikna edebilmesi için kaynağın güvenilirliği, görünüşü ve sempatikliği gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (Işık, 1999, s. 73). Bu bağlamda Amerikalı misyoner Winkler'ın tıp doktoru olması, konusunda uzman biri olarak hastalara yıllarca sağlık hizmeti vermiş olması, bu hizmet için köylülerin ayağına kadar gitmesi, Hristiyan olmasına rağmen ayırım gözetmeden Müslüman hastalara da hizmet vermesi, düzgün ve temiz giyimi ve yaptığı iş için (gerekirse) karşı taraftan ücret talep etmemesi Winkler'ı halkın gözünde samimi, güvenilir ve saygın kılmaktadır.

Türkiye'de özellikle eğitim alanında yürütölün misyonerlik faaliyetlerinde Cumhuriyet dönemini önemli bir milat olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Osmanlılar zamanında tüm engellemelere rağmen alenen yapılan misyonerlik faaliyetleri 1923'den sonra çıkarılan kanun ve uygulamalarla kontrol altına alınmış ve bu okulların artık sadece eğitim amaçlı faaliyet gösterebilecekleri karara bağlanmıştı (Kılıç, 2005, s. 259). Nitekim, Talas Amerikan Kolejinin Cumhuriyet dönemiyle birlikte geçirdiği değişimi ve okulun bölge halkına olan katkısını 1949-1967 yılları arasında okulda Türkçe öğretmenliği ve idarecilik yapan Mustafa Dülgeroğlu (Pişkin) şu sözlerle ifade eder:

¹⁸ Okulun öğrenci profili Cumhuriyet sonrası dönemde büyük ölçüde değişmiş ve okul Ermeni/Rum öğrenciler yerine ağırlıklı olarak Türk öğrencilere hitap eder hale gelmiştir (Kocabaşoğlu, 2013b, s.106).

¹⁹ Osmanlı toplumunda kız çocuklarının eğitim almaları erkek çocuklarınkı kadar kolay değildi. Böyle bir ortamda ve Talas gibi küçük bir Anadolu kasabasında kız öğrencilere de eğitim imkânı sunulması Amerikan Kolejini daha da çekici kılmıştır.

²⁰ Amerikan Board, eğitim ve sağlık alanında verilen hizmetleri misyonerlik faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası olarak görmektedir (The Turkish Quest, 1936, s. 4).

²¹ Dr Winkler'ın köylere giderken yanına Amerikan kolejinden öğretmen Alex'i de alması sadece bu iki misyonere özel bir uygulama değildir. Benzer bir şekilde Talas Amerikan Hastanesinden Dr. Nute da köylere giderken Talas Amerikan Koleji müdürü Mr. Nilson'u da yanına almıştır (The Turkish Quest, 1936, s. 26).

Talas Amerikan Okulu Amerikalı misyonerlerin gizli amaçları ve azınlık çocuklarını okutmak için kurulmuş olmasına rağmen, bilhassa Cumhuriyet döneminden sonra kontrol altına alınarak başta Talas halkı olmak üzere milletimize faydalı olmuş bir eğitim kurumudur. Bu okulda okuyup da şu anda ülke yönetiminde ve ilim dünyasında görev yapan pek çok vatan evladı bulunmaktadır. Ayrıca bu okul Talas için önemli bir yer tutmuştur, ismi dünyaca tanınmış, Talas halkı bu okuldan maddi, manevi istifade etmiş, insanları burada çalışmış, okula, bahçesinde yetiştirdiği ürünleri, başta süt olmak üzere çeşitli yiyecekleri satmış, birçoğu bu okulda okuma veya sanat öğrenme fırsatı bularak sanatkâr olmuş, rahatlıkla iş bulabilmiş, bir kısmı da daha da üst mevkilere yükselerek devlet idarelerinde ve çeşitli eğitim kurumlarında görev almışlardır (Kayseri Talas Amerikan Okulları ve Hastanesi, 2006).

Amerikalı Protestanların misyonerlik faaliyetleri kapsamında Talas'ta kurdukları bu okul sayesinde iki farklı kültüre mensup olan bireyler aynı ortamda buluşmuşlar ve birbirlerinden çok şey öğrenmişlerdir.

SONUÇ

Tüm dünyaya Hristiyanlığı yaymak amacıyla 1810 yılında kurulan Amerikan Board'un kurulduktan sonraki ilk faaliyet sahası Osmanlı toprakları ve Anadolu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin etnik ve dini açıdan heterojen bir yapıya sahip olması misyonerlik faaliyetleri için Amerikan Board'a çok uygun bir ortam sağlamıştır. Amerikalı misyonerler Türkiye'de salt din, eğitim, sağlık ya da barınma hizmeti vermemiş, tüm bunları deyim yerindeyse bir paket halinde sunmuş ve çarpan etkisiyle daha çok kazanım elde etmeye çalışmışlardır. Amerikan Board'un Anadolu'da bu şekilde faaliyet gösterdiği bölgelerden biri de 1854 yılında kurulan Kayseri istasyonudur. Bu istasyon zamanla Kayseri'ye bağlı bir yerleşim birimi olan Talas'a taşınarak misyonerler tarafından burada 1871-1967 yılları arasında hizmet verecek olan bir Amerikan Mektebi açılmıştır. Başlangıçta kız mektebi olarak kurulan ve sadece Ermeni ve Rum öğrencilere hizmet veren Amerikan Koleji zamanla eğitim faaliyetlerinin kapsamını genişleterek Türk ve erkek öğrencilere de hizmet vermeye başlamıştır. Ancak, okul bir misyoner okulu olduğu için öncelikli amaç eğitimin yanı sıra bölgedeki Müslümanları Hristiyanlaştırmak, Katolik ve Ortodoks azınlıkları ise Protestanlaştırmaktır. Bunun yanında, Talas Amerikan koleji dini faaliyetler dışında bölge halkına önemli kazanımlar ve katkılar da sağlamıştır. Bunların belli başlıları; bölgedeki Ermeni ve Rum azınlıkları eğiterek kentin yerel yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlamak, kız çocuklarının eğitimine önem vererek kadınları toplumda kendi ayakları üzerinde durabilecekleri bir konuma getirmek, bölge halkının genel eğitim düzeyini yükseltmek ve sosyoekonomik durumu iyi olmayanlara Board'un sınırlı imkanlarıyla destek sağlamak olarak belirtilebilir. Talas Amerikan Koleji Osmanlılar döneminde misyonerlik faaliyetleri konusunda kendine daha geniş ve serbest bir hareket alanı bulmuş, ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde çıkarılan kanunlardan sonra faaliyetlerini sadece eğitim ve kültürle sınırlamak zorunda kalmıştır.

Konuya daha üst bir çatı olan misyonerlik çatısı altından bakılırsa; misyonerlik faaliyetlerinin tek bir çerçeveden bakıldığında açıklanamayacak ölçüde karmaşık ve derin bir özelliğe sahip olduğu görülecektir. Literatürde misyonerlik konusu üzerine çok sayıda araştırma yapılmakla birlikte, bu araştırmalarda hâkim olan görüş, milliyetçi ve dini bir refleksle, misyonerlerin yerel halkı Hristiyanlaştırdığına dair tekdüze ya da tek taraflı bir görüştür. Halbuki, Selim Deringil, Eugene Rogan, Benjamin Fortna, Barbara-Reeves Elligton, Ussama Makdisi, Heather Sharkey, Marwa Elshakry, Beth Baron gibi özellikle Orta Doğu tarihi üzerine uzmanlaşmış araştırmacıların çalışmaları, ABCFM'nin gerek diğer misyoner kuruluşlar ile olan rekabeti gerekse sahada karşılaştığı güçlükler sonrası eğitim hizmeti verdikleri toplumları dönüştürürken aynı zamanda kendilerinin de dönüştüklerini göstermektedir. Bu bilgilere bakarak misyonerlerin eğitim faaliyetlerini salt bir Hristiyanlık

propagandasına indirgemek yerine gittikleri bölgelerde eğitimin modern ve çağa uygun hale gelmesine aracılık ettiklerini, eğitimi merkezlerde elitlere sunulan ayrıcalıklı bir faaliyet olmaktan çıkarıp geniş halk kitlelerine yaydıklarını, kız çocukları ve kadınların eğitimine öncülük ettiklerini, eğitimi dinin boyunduruğundan kurtarıp bilimi temel alan bir anlayışla verilmesini sağladıklarını söylemek mümkündür. Amerikan Board misyonerleri bir yandan halkı eğitirken bir yandan da halkın gelenekleri, olaylara bakış açısı ve halktan aldıkları tepkilerle kendileri de adeta bir *hizmet içi eğitime* konu olmuş ve halkla olan temasları sonucu yeni öğrenimler, kazanımlar sağlamışlardır. Misyonerlerin dünyayı Evanjelik kılma çabasıyla başlayan bu sürecin zamanla milliyetçi ve feminist bir söyleme doğru evirildiği de söylemek mümkündür. Bununla birlikte, misyonerlerin özellikle Osmanlının güney eyaletleri olan Mısır ve Sudan'da yürüttükleri faaliyetler karşısında ilerleyen yıllarda ülkeyi iç savaşa kadar götürecektir. Tüm bu bilgilere bakarak misyonerlerin farklı coğrafyalarda mikro düzeyden makro düzeye toplumsal bir değişime öncülük ettikleri ve toplumsal hareketlere neden oldukları ifade etmek mümkündür. Misyonerlerin gittikleri coğrafyalarda özellikle eğitim faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış olmalarını ise bu coğrafyalarda işlevsiz kalmış geleneksel eğitim sistemine, eğitimin çoğunlukla elitlere sunulan ayrıcalıklı bir hizmet olmasına ve kız çocukları ile kadınların eğitim hizmetinin dışında bırakılmalarına bağlamak mümkündür. Misyonerler gördükleri bu boşluğu, Mübeccel Kıray'ın toplumsal değişimde aracı kurumlar olarak gördüğü tampon mekanizmalar edasıyla dışarıdan kapatmıştır. Ancak, bu boşluğun içeriden değil de Batılı misyonerler tarafından dışarıdan kapatılması farklı kültürlerden gelen bireylerin karşılaştığı ve etkileştiği bir kültürleşme ve kültürlenme sürecini de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. 17-19.yy'larda misyonerlik hareketinin dünyanın farklı coğrafyalarını içine alacak kadar büyümesini ise son zamanlarda sık kullanılan bir kavram olan küreselleşme kavramı ile açıklamak mümkündür. Günümüzde sermaye ve kültür üzerinden işleyen bu süreç, yakın geçmişte Hristiyanlık açısından misyonerlik; daha uzak bir geçmişte ise Müslümanlık açısından tebliğ faaliyetleriyle işlemiştir.

Misyonerlik üzerine çok sayıda çalışma ve araştırma yapılmış olmakla birlikte, konuya farklı açılardan bakılan çalışmalarla misyonerliğin toplumsal boyutunun daha açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, R. (2007). XIX. Asırda Ermeni-Cemaatinde Görülen Dini Farklılaşma Süreci ve Kayseri'deki Yansımaları. M.M. Hülagü, S. Demirci, Ş. Batmaz ve G. Alan (Ed.), Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, 4. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, S. (1989). Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü. Türk Kültürü Araştırmaları, 37(1-2), 1-12.
- Alan, G. (2007). Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri. Journal of Islamic Research, 20(4), 464-475.
- American Board Almanac of Missions. American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11233, Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11233> (Accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1898 yılında yayımlanmıştır).
- Near East Mission in Turkey Talas-Kayseri Station Annual Report. Erişim adresi: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/44774>, Erişim tarihi: 08.08.2023.
- Badeau, J.S. (1954). The Role of the Missionary in the Middle East. London: Morrison and Gimb Ltd.
- Baron De Tott, F. (1978). Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar (Türkler 18.yy'da) (Çev. M. R. Uzmen). Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi No 89. İstanbul: Kervan Kitapçılık. (Orijinal çalışma 1784'de yayınlanmıştır).
- Bedir, Ş.F. (2013). Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hristiyanlık. Birey ve Toplum Dergisi, 3(6), 73-97.
- Charter and By-Laws of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11166, Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11166> (Accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1922'de yayımlanmıştır).
- Cihan, A. (2007). Osmanlı'da Eğitim. İstanbul: 3F Yayıncılık.
- Çelebi, Ç.L. (2017). Kayseri Hıristiyanlarının 19. Yüzyılda Sancak Yönetimine Katılmaları Üzerine. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 16(31), 1-32.
- Çelebi, Ç.L. (2019). Lyman Barlett'in Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 36, 83-127.
- Coşgun-Kandal, S. (2017). Kuruluşu, Öğrencileri, Etkisi: Amerikalı Seyyah Diplomat ve Misyonerlerin Anılarıyla Robert Kolej. Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 1, 91-105.
- Ctstatelibrary.org. (2023). John Treadwell Governor of Conneticut, 1809-1811. Erişim adresi: <https://ctstatelibrary.org/wp-content/uploads/2015/05/John-Treadwell.pdf> Erişim Tarihi: 06.08.2023.
- Çalışkan, T. (2021). Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Yabancı Okulları (1923-1980) (Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Çelikkaya, H. (1991). Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3, 73-85.

- Dennis, J.S. (1897). *Christian Missions and Social Progress: A Sociological Study of Foreign Missions*, Vol 1. USA: Fleming H Rewell Company.
- Demir, C. (2012). Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1405-1420.
- Demir, C. (2014). Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Koleji (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Deringil, S. (2014). İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909) (Çev. G.Ç. Güven). İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2023). Kuran'ı Kerim, Nahl Suresi 125. Ayet Tefsiri. Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/2026/125-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Doğan, M.A. (2013). ABCFM and "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) And American Missionary Activities in The Ottoman Empire (Doktora Tezi). University of Utah, ABD. Erişim adresi: <https://collections.lib.utah.edu/details?id=196003>.
- Doğan, M. A ve Sharkey, H. (2011). *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*. Utah, ABD: University of Utah Press.
- Elshakry, Marwa (2020). When Science Became Western: Historiographical Reflections. *The History of Science Society*, 101(1), 98-109.
- Ensari, O. (2017). Amerikan Koleji Önce Milli Takımlar Kamp Merkezi Sonra VİP Gençlik Merkezi Oldu. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/amerikan-koleji-once-milli-takimlar-kamp-merkez-40659435>.
- Erdoğan, T. (1996). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1-4), 183-247.
- Evered, E. (2005). *The Politics of Late Ottoman Education: Accomodating Ethno-Religious Pluralism Amid Imperial Disintegration*, (Doktora Tezi). University of Arizona, ABD. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/277852776_The_Politics_of_Late_Ottoman_Education_Accomodating_Ethno-Religious_Pluralism_Amid_Imperial_Disintegration
- Fortna, B.C. (2002). *Imperial Classroom: Islam, The State, and Education in the Late Ottoman Period*. London: Oxford University Press.
- Göver, İ. H. (2022). Osmanlı'dan Günümüze Kayseri Lisesi: Tarihi Yönü ve Eğitime Katkıları. M. Baş (Ed.), *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler alanında araştırmalar VIII*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (2020). Misyonerlik, TDV İslam Ansiklopedisi 30.Cilt. Ankara: TDV İSAM Yayınları.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Handbook for Missions and Missioners of The American Board of Commissioners for Foreign Missions* (1901). Boston: Beacon Press.
- Herrick, G.F. (Ed.), *Survey of the work of the American Board in Turkey*, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, Online in Digital Library for International Research Archive, Item #11170. Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11170> (accessed March 22, 2023) (Orijinal çalışma 1910'da yayımlanmıştır).

- Huntington, S. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir). İstanbul: Okuyan Kitabevi.
- Hülagü, M. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 57-99.
- Işık, M. (1999). Kişiler arası İletişimde Kaynak Olgusu ve Kaynağın Özellikleri. *Selçuk İletişim*, 1(1), 70-77.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2017-1). Mübeccel Belik Kıray'ın Sosyolojik Görüşleri Üzerine. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 55, 385-412.
- Karpat, K. (1998). 1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinand Bennet'in Raporu (Ekim 1880). *Belleken*, 62(235), 881-912.
- Kartal, K. (2017). 1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum ve Ermeni Nüfusun Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(9), 446-468.
- Kayseri Talas Amerikan Okulları ve Hastanesi (2006). Erişim adresi: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=21271&start=0>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2023.
- Keha, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(58), 73-96.
- Kılıç, S. (2005). Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 259-280.
- Kıray, M. B. (2002). *Hayatımda Hiç Arkama Bakmadım*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2006). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme* (2. bs.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2013). Cyrus Hamlin: Misyoner, Eğitimci, Müteşebbis. *Kebikeç*, 36, 83-104.
- Kocabaşoğlu, U. (2013). Bir varmış, Bir yokmuş: Talas Amerikan Koleji. *Kebikeç*, 36, 105-120.
- Kozlu, H. (2019). Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Talas Amerikan Koleji Eğitim ve Konaklama Binalarının Dönüşüm Süreci. *International Journal of Studies*, 11(5), 1627-1665.
- Köse, M. (2018). Kayseri Şehri (1830–1860) İdari, Demografik, Sosyal ve İktisadi Yapısı. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi No. 143. Kayseri: Orka Matbaacılık.
- Makdisi, U. (2008). *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press.
- Missions of the A.B.C.F.M. in Turkey, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11281. Erişim adresi: <http://www.dlir.org/archive/items/show/11281> (Accessed April 5, 2023) (Orijinal çalışma 1904 yılında yayımlanmıştır).
- Nye, J.S. (1991). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Oğuz, N. (2010). Minority and Foreign Schools on The Ottoman Education System. *E-International Journal Of Educational Research*, 1(1), 42-57.
- Okkenhaug, I.M. (2015). Christian Missions in The Middle East and The Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819–1967. *International Journal of Middle East Studies*, 47 (2015), 593–604.

- Özmerdivenli, Y. (1996). Talas Amerikan Koleji (1889-1967). Kayseri Lisesi Dergisi, 3(6), 6-10.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16, 169-183.
- Soyubol, K. (2022). Fazla Dünyevi Temayüller: (İstanbul) Amerikan Kız Koleji, Misyoner-Süfretler ve Osmanlı-Türk Kadın Hareketi Üzerine Notlar. Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, 59, 225-260.
- Sharkey, H.J. (2006). Missionary Legacies: Muslim-Christian Encounters in Egypt and Sudan During The Colonial and Postcolonial Periods. Muslim-Christian Encounters in Africa , 57-88.
- Sharkey, H.J. (2021). American Missionaries in Egypt, Gender Relations, and the Professional and Social Formation of Women, 1854–1967. Social Sciences and Missions, 34, 62-91.
- Strong, W.E. (1910). The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. Boston: Pilgrim Press.
- Tekin, H.H. ve Baktır, H. (2016). Talas Amerikan Koleji Klinik Tarihinden Bir Kesit. H. Eşberk (Ed.). Kayseri: Tiydem Yayıncılık.
- The Turkish Quest: The Story of the American Board in Turkey (1936). American Board of Commissioners for Foreign Missions. Boston, USA.
- Turhan, M. (2010). Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından bir Tetkik (6.bs.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Tuzcu, A. (2007). Talas (1850-950) Zaman, Mekân ve İnsan Manzaraları. Kayseri: Talas Belediyesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2023). Misyoner. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 09.01.2023.
- United States Catholic of Bishops (2023), Matthew, Chapter 28. Erişim adresi: <https://bible.usccb.org/bible/matthew/28>. Erişim Tarihi: 20.04.2023.
- Uzun, T. (2000). Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 4, 257-275.
- Vassileva, E. (2016). Ottoman İstanbul from The Perspective of The Catholic Missionaries in The Post-Tridentine Period, End of 16th-17th centuries. F.M. Emecen, A. Akyıldız, E.S. Gürkan (Ed.), IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri içinde (s. 289-311). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları
- Yıldız, Ö. (2016). ABCFM (Amerikan Board) Arşivleri'nin Osmanlı Amerikan İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi. Tarih Okulu Dergisi, 9(27), 519-541.

SOKAK DESTANLARINDAN REALİTE SUÇ PROGRAMLARINA SUÇUN VE KURBANIN TEMSİLİ

Çiğdem Manap¹

Öz

Bu çalışma 19. Yüzyılın son çeyreğinden 1970'lerin sonuna kadar varlığını devam ettiren destancılık geleneğinde ve televizyonda çoğunlukla gündüz kuşağında yayınlanan realite suç programlarında, suç, kurban ve trajedinin sunum biçimine ve bu iki türün benzerliklerine odaklanmaktadır. Bir suçu, bir felaketi ya da bir trajediyi dramatik öğelere vurgu yaparak aktarmak sözlü kültürden bu yana süregelen bir anlatım biçimidir. Çalışmada sözlü kültürden, yazılı basına, yazılı basından radyoya, sonrasında da sinema ve televizyona geçmiş olan bu anlatı tarzının konularının ve anlatım biçiminin süregelen benzerliklerine destanlar ve realite suç programları bağlamında odaklanılacaktır. Destanlarda ve realite suç programlarında işlenen temaları ve bu temaların işleniş biçimlerini karşılaştırmak amacıyla içerik analizi kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Realite suç programları, sokak destanları, suç, kurban, trajedi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Doğu Kampüsü Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cigdemmanap@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0045-8284

REPRESENTATION OF CRIME AND VICTIMS FROM STREET EPICS TO REALITY CRIME PROGRAMS

Abstract

This study focuses on how street sagamans, which continued to exist from the last quarter of the 19th century until the late 1970s, and daytime reality crime programs on television presented crime, victim, and tragedy and the similarities between these two genres. Describing a crime, a disaster, or a tragedy by emphasizing dramatic elements is a form of expression that has been going on since the oral literature period.

The study will focus on the ongoing similarities of the topics and presentation of this narrative style, which has passed from oral culture to print media, from print media to radio, and then to cinema and television, in the context of street epics and reality crime programs. The themes in epics and reality crime programs and the way these themes are used will be analyzed by the content analysis method.

Keywords: Reality crime programs, street epics, crime, victim, tragedy.

GİRİŞ

Suçun medyada temsili ve bu temsilin izleyici üzerindeki etkileriyle ilgilenen çok sayıda çalışma, medyanın suç ve suçlu tasvirlerinin çoğu zaman gerçeklikten önemli ölçüde saptığını göstermektedir (Durham vd., 1995, s. 143-144). Kitle iletişim araçları ve popüler kültür, kişinin sembolik çevresinin önemli bir parçasıdır. Popüler kültür, kişiye yalnızca belirli konular hakkında ne bildiğini ve ne hissettiğini değil, aynı zamanda ‘bilmenin’, ‘hissetmenin’ ve ‘ilgili olmanın’ ne olduğunu da tanımlayan yaygın kültürel faktörlerden biridir (Altheide, 2000, s. 288). Bunun yanı sıra “...medyadaki bazı görüngüler genelde kabul edilenden daha eskidir. Günümüz televizyon dizileri, 19. yüzyıl dergilerinde dizileştirilen öyküleri örnek alan radyo dizilerinin yapısını izlemektedir” (Burke ve Briggs, 2011, s.10). Destanlarda ve televizyon programlarında işlenen hikayelerin çoğunluğu cinayet, insan kaçırma, tecavüz gibi “kişilerarası şiddet” suçlarından oluşmaktadır. Her iki içerikte de öykülerin “kimisi yalın, kimisiyse karmaşıktır. Çünkü öyküler, doğaları gereği yalın ya da karmaşık olan eylemlerin taklididirler” (Aristoteles, 1987, s. 33). Kendinden önceki anlatım biçimlerinin yapısını izler nitelikte olan bu içeriklerde konuların benzerliği kadar anlatı benzerliği de dikkat çeken bir unsur olarak alındığında, çalışmaya konu edilen her iki türde de olayın öncesine dair bilgilere, tanıkların ifadelerine başvurulurken dramatik öğelerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Sokak destancıları heybelerine ya da çantalarına doldurdukları genelde saman kâğıda tek yaprak olarak basılmış, zor hayatları, cinayetleri, kaza sonucu ölümleri, afetleri ya da trajik kazaların konu edildiği “hediyesi 25 kuruş”² olan ibret verici hikayeleri yüksek sesle ve teatral öğelerle anlatarak ve bu destanları satarak geçimlerini sağlayan insanlardır. Realite suç programlarına benzer şekilde destanlarda da çoğunlukla trajik ölümler, soğukkanlılıkla işlenen cinayetler, yanlışlıkla işlenen cinayetler, doğal afetler sonucu yaşanan felaketler, amansız hastalıklar, askere gidip dönemeyenler, gurbete gidip gelmeyenler, genç yaşta kara sevdaya tutulup sevdiğine kavuşmadan ölenler gibi bireysel suç ya da talihsizlikler anlatılmaktadır. Destanların dramatik başlıkları dinleyicinin dikkatini çekmek üzere kurgulanmıştır: 1969 tarihli “Paşa fabrikasında arkadaşı tarafından vurulan gencin destanı”nda³ bir cinayet, 1955 tarihli “Bir masum köylü kızının başından geçen feci şekilde ölümü anlatır destan”da kaza sonucu ölüm, 1960 tarihli “Baba emrine itaat etmeyen evlatlara ait bir destan”da babasının sözünden çıkan bir gencin başına gelen trajik olaylar, 1953 tarihli “Yahşiyonda tren kazasına kurban giden Sabri'ye destan”da bir gencin tren altında kalarak ölümü, 1954 tarihli “Bir kör kurşuna kurban giden Erdoğan Atalay'a destan”da yine öldürülen bir gencin hikayesi ve 1900 tarihli Osmanlıca “Mürefte ve civarı büyük zelzele ve yangını garib destanı”nda doğal afet sonucunda yaşanan acılar anlatılmaktadır.⁴

Destancılar “sansasyonel bir haber değeri olan konuyu veya olayı destanlaştırarak sokakta kitle özelliği gösteren dinleyici ve okuyucuya” satarak “yıllardır Âşık kahvelerine müdavim olmakla neredeyse cemaat hüviyetine sahip meraklı gruplarının oluşturduğu homojen dinleyici kitlesi veya gelenek çevresinden geniş halk kitlelerinin” dikkatini çekebilmiştir (Çobanoğlu,1997, s. 29). Akbulut (2012, s. 51) geleneksel bir meslek olarak kabul edilen destancılığı “matbaanın yaygın bir biçimde kullanılabilir hâle gelmesinin sözlü kültür ürünlerinin yazıya aktarımını süratle mümkün kıldığı bir aşamada, âşıkların çeşitli konularda yazdıkları manzum destanlarını teksir kâğıtlarına bastırıp çoğaltarak daha ziyade şehir merkezlerinde ve köylerde ücret karşılığında dağıtmalarını ve bu dağıtma/satma eylemi bağlamında icra ettikleri pratiklerini kapsamaktadır” şeklinde tanımlar. “Tanzimat döneminde taş baskısı tekniğinin kullanımı ile” başlayan sokak destancılığı “1970’li yıllara kadar sadece bir asırlık gelenek” oluşturmuştur. Gazetelerin üçüncü sayfasında birkaç satırlık bir

² Destanların üzerinde fiyatını belirtmek amacıyla bulunan ifade.

³ Destanların başlıklarında yer alan yazım yanlışları düzeltilmemiş, metin içinde ve kaynakçada değiştirilmeden -aslına uygun olarak- kullanılmıştır.

⁴ Destanlara Milli Kütüphane elektronik arşivinden ulaşılabilir: <https://kasif.mkutup.gov.tr>

haber olan ancak yaşandıkları yerlerde büyük infiale neden olan bu hikayeler, yerelden haber alan halk şairleri tarafından destanlaştırılmış ve bu destanlar bastırılarak gazete ya da dergi gibi satılmış, hatta bazı destanlar gazetelerden daha yüksek tiraja ulaşabilmiştir (Akbulut, 2012, s. 52). Pek çok kaynakta 1970'lere kadar yaşadığı belirtile de Vural'a (2019, s. 583) göre kimi zaman toplumun ortak acılarına ve iz bırakan olaylara kimi zaman da günümüzde üçüncü sayfa haberleri olarak nitelendirilen polisiye olaylara dayanan destan okuma geleneği 1980'li yıllara kadar yaşamıştır. Bir destan metni içinde destancılık "Aşık değilim destan yazarım/Söyleyi söyleyi gurbet gezerim"⁵ şeklinde Aşık kültüründen farklılığa işaret ederek tanımlanmaktadır.

Sokak destanları ve realite suç programlarında anlatılan hikayeler birer anlatı olarak en basit haliyle "bir olayın, bir durumdaki değişikliğin tasviri" olarak tanımlanabilir (Prince, 2004, s.11). Herkesin "fiili birer öykü anlatıcısı" olduğu "insanların yaşamlarının büyük bölümünün bir şeyleri başkalarına hikaye etmekle ya da başkalarının hikayelerini dinlemekle" geçtiği kabulünden hareketle insanların edebi metinlerde, radyoda ya da televizyonda anlatılan hikayeleri dinleme isteklerini anlamak mümkündür (Mutlu, 1995, s.2). Ong (1975, s.9) "bilimsel monografiden tarihe, mektup yazışmalarından günlük yazmaya kadar her türlü yazının" okurunu kurguladığını belirtir ancak sözlü performansta "anlatıcı ile izleyici arasında varoluşsal bir ilişki" olduğunun, anlatıcının "hikâyesini hayali değil gerçek yorgunluk, coşku veya dinleyici tepkilerine göre" değiştirdiğinin altını çizer. "izleyici" çoğul, kolektif bir isimken "okuyucu" tekildir ve okuyucuları tanımlamak için "böyle bir kolektif isim yoktur". Okuyucular, dinleyiciler gibi "birbirlerini ve konuşmacıyı etkileyen bir kolektivite" oluşturmazlar (Ong, 1975, s.11). Sokak destanları örneğinde olduğu gibi televizyondan önce de "şiddetli ve sarsıcı olaylar, bu olayların tarafı olmayan insanlarca hoş bir oyalanma biçiminde hevesle yutulan, heyecan verici hikayeler için malzeme" sağlamaktadır. Televizyonu farklı kılan "bu sürecin tarzına ve işleyişine köklü bir değişim" getirmesidir. Televizyon izleyiciyi doğrudan olayın gerçekleştiği yere götürmektedir, izleyici artık "savaş alanında, gösteri alanında ya da uzay roketinin" fırlatıldığı yerdedir (Esslin, 1991, s. 55- 56). Realite programları orijinal değil hibrit programlardır ve yeni türler oluşturmak için mevcut televizyon türlerinden ve formatlarından yararlanmaktadır. "Gerçek eğlence", televizyon endüstrisinde popüler "olgusal televizyon" yayıncılığında yaygın olarak kullanılan bir kategoridir. Hibrit türlerde ise haber veya belgesel gibi olgusal programların, yarışma veya pembe dizi gibi kurgusal programlarla biraradalığı söz konusudur. Gerçek insanlarla, gerçek hayatlarla ilgili hemen hemen her eğlence programını, "popüler olgusal televizyon şemsiyesi" altında toplamak mümkündür (Hill, 2005, s. 14). Realite programlarının suç, yaşam tarzı ve yarışma programları gibi pek çok alt türü vardır. 1990'lı yılların ortalarında popülerleşmeye başlayan ve kadın dergilerinden alınan ilhamla geliştirilen yaşam tarzı realite programları sıradan insanların bedenlerinin ya da yaşadıkları mekanların bir uzman eşliğinde değişimine verdikleri nihai tepkiye odaklanmaktadır (Hill, 2005, s. 29). Televizyonda 2000'li yıllardan itibaren çok izlenenler arasına giren realite yarışma formatının doğuşu ise, 1990'ların başında Survivor fikrini geliştiren İngiliz yapımcı Charlie Parsons'a kadar izlenebilir (Hill, 2005, s.31). Bu çalışmada sokak destanlarıyla benzer anlatı özellikleri olan realite suç programlarına odaklanılacak; Survivor, Biri Bizi Gözetliyor, Mimar Selim Bey ile Evim Daha Güzel gibi örnekleri olan yaşam tarzı ve yarışma programları başka bir çalışmanın konusu olmak üzere gözardı edilecektir.

2. Suç ve Suçlunun Sunumu: Suç ve Cezayı Yeniden İnşa Etmek

Cavender ve Fishman (1998, s. 3-4) haberle eğlence ve gerçekle kurgu arasındaki bulanık çizgi yüzünden realite şovların kategorize edilmesinin son derece zor olduğunun altını çizer. Haber programlarına benzeyen ancak daha çok eğlence programlarının yayınlandığı saatlerde yayınlanan bu

⁵ Amasya'nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı

programlar programcılığın hibrid formlarıdır ve seyirciye suç, suçlu ve kurban hakkında gerçek hikayeler anlatırlar. Programı daha heyecanlı hale getirmek ve reytingleri arttırmak için eğlence programlarındaki çeşitli öğeler kullanılır. Cavender ve Fishman suç odaklı realite programlarını ikiye ayırır. Bunlardan ilki “Amerika’nın En Çok Aranaları” (Most Wanted America) adlı programda olduğu gibi oyuncuların gerçek suçları canlandırdığı bir dizi kısa hikâye sunan programlardır. Türkiye’de 1992 yılında Flash TV’de yayınlanmaya başlayan ve 453 bölüm süren “Gerçek Kesit” programı bu türe benzer özellikler göstermektedir. Programa konu olan olay bir yandan oyuncular tarafından canlandırılırken diğer yandan kurbanlarla, onların aile ve arkadaşlarıyla ve polisle röportajlar yapılır; şüphelinin film ve fotoğrafları ekrana gelir. Programın Amerikan versiyonunda izleyiciler, suç veya şüpheli hakkında bilgi vermek için polisi ya da programı aramaya davet edilmektedir. Çalışmaya konu olan Müge Anlı’yla Tatlı Sert adlı programda da buna benzer bir yol izlenerek seyirciler herhangi bir konuda bildiklerini/gördüklerini anlatmak için "whatsapp" ihbar hattını aramaya teşvik edilmektedir. Cavender ve Fishman’ın sınıflandırdığı bir diğer tür ise Polisler (Cops) benzeri programlardır. Bu tür programlarda polisle birlikte devriye gezen bir kameraman bu gezi esnasında ortaya çıkan gerçek hikayeleri filme almaktadır. Bu tarz programlarda uyuşturucu operasyonunda bir kapıyı kırmak ya da bir şüpheliyi takip etmek gibi polisin görev başında olduğu görüntüler yayınlanır. Bu formatta seyirciye verilmek istenen, operasyon sırasında polisin duyduğunu duymakta ve gördüğünü görmekte olduğudur. Bu yaklaşım “gerçek olayların” birebir aktarımı olarak lanse edilirken, aslında programda yayınlanan olup bitenlerin aksiyon dolu ve montajlanmış küçük bir kısmıdır. Bu formata benzer şekilde Müge Anlı ile Tatlı Sert adlı programda da seyirci zaman zaman gerçek polislerin canlı yayında stüdyoda bulunan konuklardan bir ya da birkaçını gözaltına aldığına, gözaltına alınan şahısların sağlık kontrolü için hastaneye ve ifadelerine başvurulmak üzere karakola ya da Emniyet Müdürlüğü’ne götürüldüğüne şahit olur. Bu format ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de gerçek hikayelerden yola çıkmaları, çözülemeyen suç dosyalarını çözmeye aday olmaları gibi temel bazı benzerlikleri vardır. Televizyon ekranlarının vazgeçilmez olan bu programlar popüler kültürün bir parçası olan -kendilerinden önceki- başka tür suç programlarından ve tabloid yapımlardan yararlanırlar. Realite suç programları geleceğe yönelik umutları ve belirsizlikleri yansıtır. Uyuşturucu, suç, aileye ve güvenliğe yönelik tehditlerin yarattığı korkudan beslenen bu programlar insanların içindeki en kötü yönlerin yansımalarıdır (Cavender ve Fishman, 1998, s. 7). Her ne kadar bu programların varlığının temelinde olan tek bir unsurdan söz etmek mümkün değilse de programın seyirciye vadettiklerine, bu vaadi gerçekleştirmek üzere kullandığı öğelere ve seyirci kitlesine bakıldığında “sokak destanlar”ıyla benzer özellikler gösterdiğini söyleyememek mümkündür.

Yazılı edebiyat öncesi anlatı ve yorumlama biçimlerini konu alan çalışmada Ong (1988, s. 265) “yazı ve matbaanın (ve günümüzde bilgisayarın), dilde, konuşmanın gerçekleştiremeyeceği potansiyelleri hayata geçirdiğini” ve böylece “dili belirli açılardan doruğa” çıkardığını söyledikten sonra elektronik alandaki gelişmelerden sonra “nihai doruğa ulaşım ulaşmayacağına artık o kadar kesin” olmadığını belirtir. Sözlü, yazılı ve görsel içerikler hem birbirlerinden etkilenmiş hem de bir sonraki anlatı biçimi kendinden öncekilerin hayata geçiremediği potansiyelleri açığa çıkarabilmiştir. Televizyon yayıncılığı en azından başlangıçta radyo programlama tarzının çoğunu uyarlayarak devam ettirmiş benzer şekilde radyo yazılı basından yazılı basın da sözlü gelenekten etkilenmiştir. Dramatik ve düşük maliyetli olmalarının da etkisiyle suç dramaları radyoda, suç filmleri sinemada her zaman popüler ürünler olmuştur (Cavender ve Fishman, 1998, s. 8). Çalışmada realite suç programlarına örnek olarak alınan Müge Anlı ile Tatlı Sert programı polis sireni benzeri bir sesle ve Amerikan polisiye dizilerinde görmeye alışık olduğumuz duvara yapılandırılmış resim ve haberlerin birbirine iplerle ya da oklarla bağlandığı bir pano görüntüsünün üzerine programın sunucusunun görüntü ve sesinin yansıtılmasıyla başlamaktadır. Her bir bölümü iki saat süren programda seyirci kayıp kişilerin bulunduğu, çözülemeyen olayların çözüldüğüne, cinayetlerin aydınlatıldığına şahit olur. Gündüz kuşağında yayınlanan, konuları ve bu konuların işleniş tarzı itibarıyla “modern zaman destancıları”

olarak da adlandırılabilir, üçüncü sayfa haberleri olarak tabir edilen olayların enine boyuna tartışıldığı, olayın hemen tüm muhataplarının sırayla programa çıkarıldığı, bu vesileyle özel hayatın kamusal alanda her yönüyle tartışıldığı, cinayetleri çözen, kayıpları ailelerine kavuşturan realite suç programları oldukça yüksek izlenme oranlarına sahiptir. Bu programlarda canlı yayında bir cinayet aydınlatılmakta, bir kaçırılma olayı çözülmekte, evden kaçan biri bulunmakta, bir bebeğin babasının kim olduğu DNA testi marifetiyle ortaya çıkarılmaktadır. Ölen ya da kaçırılan kişinin yakınlarıyla ve söz konusu suçla ilgisi olabilecek kişilerle stüdyoda ya da telefonda görüşmeler yapılmakta, bu kişilerin ifadelerine dayanarak suçu kimin neden işlemiş olabileceğine, kayıp kişinin hayatta mı ölü mü olduğuna dair teoriler üretilmektedir. Sunucu zaman zaman konuyla ilgili ifadelerden yola çıkarak stüdyoda bulunan tahtaya notlar almaktadır. Suç işlediğine inanılan ve bu "televizyon mahkemesinin sanık sandalyesine" oturtulan kişi programda hem mağdurun yakınları hem de programın sunucusu ve "uzman" kadrosu⁶ tarafından sıkıştırılmakta böylelikle suçunu itiraf etmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Kimi olaylar kısa sürede çözülürken kimi olaylar aile içi cinsel istismar, tecavüz, işkence ve cinayet suçlarını bir arada barındıran "Palu Ailesi" dosyasında olduğu gibi haftalarca program gündeminde kalabilmektedir. Olaylarla ilgili ürpertici detaylar gündüz kuşağında soğukkanlılıkla konuşulmakta, gerekli görüldükçe programda bulunan adli tıp uzmanı, avukat ve psikiyatristin görüşlerine başvurulmaktadır. Eğer bir suç ortaya çıkarılmışsa, suçlu programda suçunu itiraf etmişse ya da bir kişinin suçlu olabileceğine dair şüpheler artmışsa bu kişi program sırasında kolluk kuvvetleri tarafından gözaltına alınmaktadır.

Grant'a (1992, s. 57) göre "son derece sembolik bir faaliyet" olan suçun "televizyondaki tasviri, izleyenlerin suç mağduru olma konusundaki takıntılı korkusundan" çok daha fazlasıdır. Temelde suçun anlamı tehlike olsa da bu "kişilerin ona duyduğu korkunç hayranlığı" açıklamakta yetersiz kalmaktadır, suç ve suçla ilgili hikayeler başka bir anlama gelmelidir. Suçla ilgili popüler kültür hikayeleri, kişiye içinde yaşadığı toplumun doğası ve kurallarından saparsa onu bekleyen cezalar hakkında hikayeler anlatır. Bu hikayeleri televizyonda izleyen kişi, bu hikayelerin yaratım sürecine toplumun geçerli değerleri olarak yorumladığı veya bu değerleri reddettiği ölçüde katılır (Grant, 1992, s. 58). Programın tüm izleyicileri kapsayan bazı mesajları olmakla birlikte kadınlara ve erkeklere yönelik farklı mesajlarla toplumda genel geçer olarak kabul edilen normların ve söylemlerin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda kadınlar için güvenlik kavramı üzerinde durularak kendi evleri dışında neredeyse her yerin özellikle kadınlar için ne kadar tekinsiz olduğu vurgulanmakta ve böylece kadınlar "doğaları gereği" "olası kurbanlar" olarak kodlanmakta; erkekler içinse var olan egemen erkeklik söylemini destekler nitelikte etraflarındaki kadınları (anne, eş, kardeş, evlat) korumakla, sahip çıkmakla yükümlü olduklarına dair mesajlar verilmektedir.

3. Yöntem

Çalışmada destanlarda ve realite suç programlarında işlenen temaları ve bu temaların işleniş biçimlerini karşılaştırmak amacıyla içerik analizine başvurulmuştur. İçerik analizi, "herhangi bir iletişimin sembolik içeriğini analiz etmek" için kullanılan bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırmalarda içerik analizi yönteminin altı temel bileşeni vardır. Nitel içerik analizi: 1. Metin, resim, video, ses, grafik ve semboller dahil olmak üzere tüm ilgili nitel veri kaynaklarını kapsar. 2. Sistematik, süreç odaklı bir yöntemdir. 3. Hem açık hem de gizli içeriğe dayalı verilerden anlamlı yorumlar veya çıkarımlar yapar. 4. Bağlamsaldır, yani verilere anlam kazandırmak için bilginin çıkarıldığı bağlama dayanır. 5. Kritik içeriği korurken bir nitel veri birimini yönetilebilir bir seviyeye düşürür.

⁶ Programda sunucunun yanı sıra olay ya da kişilerle ilgili uzmanlık gereken konularda yorum yapmak üzere psikiyatrist, adli tıp uzmanı, avukat gibi uzmanlar bulunmaktadır.

6. mevcut hipotezleri destekleyen veya çürüten veya yeni hipotezleri ortaya çıkaran verilerdeki kalıpları ve temaları tanımlar (Roller ve Lavrakas, 2015). Çalışma kapsamında yapılan karşılaştırmalı içerik analizinde on sokak destanı ve Müge Anlı ile Tatlı Sert adlı realite suç programının ardışık on bölümü kullanılmıştır. Milli Kütüphane arşivinde ulaşılabilir durumda olan on destan ve adı geçen programın 26 Ocak-8 Şubat 2021 tarihleri arasında toplamda yirmi saat olan on bölümü içerik analizine tabi tutulmuştur. Sokak destanlarının seçiminde belirleyici faktör destanın konusu olmuştur. Toplumsal sorunları, afetlerin ve savaşların trajedileri, kahramanlık hikayelerini konu alan destanlar çalışma dışı bırakılarak kişiler arası suçların ve kişisel trajedilerin anlatıldığı destanlar çalışmaya dahil edilmiştir. İçerik analizi yapılırken odak noktası olarak sokak destanları ve realite suç programlarının benzerlikleri alınmış; konuların/işlenişin benzerliği ve işlenen konunun seyircide yaratması beklenen etkiye ulaşmak ve bu etkiyi artırmak için kullanılan yöntem benzerlikleri incelenmiştir.

4. Bulgular ve Yorum

Destanların başlıkları anlatılacak hikayeye ilgili ipucu vermekte, merak uyandırmakta, etraftakileri bu hikâyeyi dinlemeye çağırılmaktadır. Destanların bir kısmı gözlemci bir anlatıcı tarafından aktarılırken, "Ünye'de vurulan Hâkimin destanı"nda olduğu gibi kahramanın/kurbanın anlatıcı olduğu örnekler de bulunmaktadır. "Amasya'nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı"nda son iki kıtaya kadar olaylar kurbanın ağzından anlatılırken, son iki kıtada anlatıcı konuşmaktadır. Destanların çoğunda fotoğraf kullanılmamakla birlikte "Malatya'da diri diri yakılan talihsiz Sultan'ın destanı"nda ve "Çorum'dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı"nda üçer fotoğraf bulunmaktadır. İlk destanda iki katilin ve kurbanın (Sultan) fotoğrafına, ikincisinde "Ölen asker", "talihsiz yavru" ve "gözyaşı döken gelin" in fotoğrafına yer verilmiş, ölen asker fotoğrafının yanına namlusu askere dönük silah görseli yerleştirilmiştir.

Destanlarda ölenin yaşına, medeni durumuna, cinsiyetine ve ölüm şekline bağlı olarak yinelenen metaforlar bulunmaktadır. Destanın giriş kısmında hikâyenin kahramanı çok kısaca çoğunlukla da tek bir sıfatla tanımlanır: genç bir kadın, askerden izne gelmiş genç bir adam, bir hâkim ya da bir öğrenci. "Askerden izinli geldim ben eve"⁷ şeklinde başlayan anlatımda ölenin sıradan bir genç değil bir asker olduğu vurgusunun altında dinleyicinin bir askerinin ölümüne sıradan bir gencin ölümünden daha çok üzüleceği düşüncesi yatmaktadır. Dinleyici kitlesinin daha çok kadınlar olduğu varsayımıyla "talihsiz" bu kişiler genelde annelere, bacılara, ablalara, kız kardeşlere seslenir. Ölen kişi ne kadar gençse destandaki "anne" vurgusu o kadar artmaktadır: "talihsiz kızına annem ağlasın", "karalı yazıma anneme ağlasın"⁸, "evlenip de yuva kurmak isterdim/yanarak anneler canımı verdim"⁹, "çileli askere ağlar anneler", "Anneme söyleyin karalar giysin"¹⁰, "ağlayın ablalar duyun ağlayın"¹¹, "Duyan anne bacı bağrın ezerim"¹². Kimi zaman ölen kişinin annesine kimi zaman da tüm annelere, ablalara ama çoğu zaman kadınlara seslenilmektedir. "Nişanlım bunu duymuş ağlıyor/ağlamasın nişanlım kader böyleymiş"¹³ dizelerinde ağladığı farz edilen genç bir kadındır aynı destanda "aklıma hiç gelmedi ölürüm diye/ağlayın anneler acı ölüme" dizeleriyle ağlaması beklenen yine kadınlardır.

⁷ Malatya Karanlıkdere Köyünde Kaza ile Vurulan Mehmet Dursun'un Destanı

⁸ Malatya'da 3 yıldan beri nişanlı olarak alıcım diye aldatarak talebesini hamile kalınca naylon çorapla boğarak cesedini köprü altına gömen canı öğretmen Ali'nin ibretlik destanı"

⁹ Malatya'da diri diri yakılan talihsiz Sultan'ın destanı

¹⁰ Çorum'dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı

¹¹ Ünye'de Vurulan Hâkimin Destanı

¹² Amasya'nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı

¹³ Ünye'de Vurulan Hâkimin Destanı

Araştırmaya konu olan her bir destan tek bir olayı ele alırken, Müge Anlı ile Tatlı Sert adlı programın her bir bölümünde birden fazla olay işlenmektedir. Programda birden fazla konuya değinilse de bir ana konu mutlaka vardır ve iki saatlik toplam sürenin yaklaşık bir buçuk saatlik kısmında bu konu işlenir. Programın ana konusu bazen haftalarca gündemde kalmakta bazen de birkaç gün içinde çözülerek başka konuya geçilmekte, uzunca bir süre ilerleme kaydedilemeyen ya da çözülemeyen olaylar çoğu zaman herhangi bir açıklama yapılmaksızın rafa kaldırılmaktadır. Program süresinin çoğunluğunu kaplayan ana olaydan geri kalan zamanda varsa daha önce işlenmiş ama aydınlığa kavuşmamış olaylar hakkındaki gelişmelere ve bir ya da birkaç kayıp duyurusuna yer verilir. Kayıp kişi duyuruları kaybolan kişilerin stüdyoda hazır bulunan aile üyeleriyle birlikte yapılır. Bu duyurularla arananlar çoğunluğu genç kızlar olmak üzere evden kaçan gençler ya da ailesini/çocuklarını terk edip giden erkek ya da kadınlardır. Programın diğer konularından daha az yer kaplayan bu kayıp olayları genellikle giden kişinin rızası dahilinde olduğundan ve çoğunlukla giden kişinin can güvenliğine dair herhangi bir güçlü şüphe bulunmadığından, kayıp olan kişilerin bulunarak yakınlarının rahatlatılmasına, bu kişilerin “yanlıştan” döndürülerek “yuvaya” dönüşlerinin sağlanmasına yöneliktir. Bu kayıp kişilerin bulunması programın ana konusu olan karmaşık olayların çözülmesinden çok daha kolay olduğundan ve çoğunlukla kişiler programda kayıp duyurusu yapıldıktan sonra birkaç gün içinde ortaya çıktığından/çıkarıldığından programda sıklıkla başarı/zafer havası esmesine olanak tanınmakta böylece izleyicilerin kayıp insanların bulunabileceğine, cinayetlerin aydınlatılabileceğine, suçluların cezasını çekeceğine ve adaletin yerini bulacağına dair umutları pekiştirilmektedir. Bu durum bir yandan programın güvenilirliğini tescillerken diğer yandan çözülemeyen vakalardan dolayı umutsuzluğa düşen dinleyicilere umut aşılama, hiçbir suçun cezasız kalmayacağına dair inancın tazelenmesini sağlamaktadır.

Dramatik öğelerin sıklıkla vurgulanarak olayın dinleyici üzerindeki etkisinin artırılmaya çalışılması destanlarda ve programda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda her iki türde de sıklıkla kullanılan metaforlar, gençlik/güzellik, geri kalanlar, ölüm ve namustur.

“Gençlik” metaforunun destanlarda kullanımı “çeyizim sandıkta basılı kaldı/annem bakıp bakıp ağladı”, “gelinlik giyemedim takmadım duvak/nasibin değilmiş benim yaşamak”¹⁴, “Günlerim bitmedi duyan oldu mu?” “Kader böyleymiş şu genç yaşımda”¹⁵, “yaşım yirmide mezara girdim”¹⁶, “daha yeni girmiştim yirmi yaşıma”¹⁷, “on yedi yaşında soldum anneler”, “Genç yaşımda öldüm anneler”¹⁸ dizelerinde görülmektedir. Genç kadın ölümlerinin anlatıldığı destanlarda gençlik vurgusu sıklıkla henüz evlenmemiş olmak üzerinden yapılır: “tabutum kalkmasın duvak takmadan”, “koymayın mezara kına yakmadan”, “gelinlik giyemedim, takmadım duvak/nasibim değilmiş bunu da yaşamak/istiyordum ben de bir yuva kurmak”, “çeyizimi sandığıma koymuştum”¹⁹ benzeri ifadelerle rastlamak mümkündür. Asker bir gencin ölümü nasıl herhangi bir genç adamın daha trajik sayılıyorsa evlenmemiş bir genç kadının ölümü de evlenmiş bir genç kadının ölümünden daha trajik sayılmaktadır. Benzer şekilde Müge Anlı’yla Tatlı Sert adlı programın hemen her bölümünün sonunda yapılan kayıp duyurularına konu olan kişilerin pek çoğu genç insanlardır ve bu kişilerin “gençliği”, “deneyimsizliği” vurgulanarak, kendileri kaçtıysa ya da kaçırıldılarsa herhangi bir zarar görmeden dönmeleri ya da geri getirilmeleri yönünde

¹⁴ Malatya’da 3 yıldan beri nişanlı olarak alıcım diye aldatarak talebesini hamile kalınca naylon çorapla boğarak cesedini köprü altına gömen cani öğretmen Ali’nin ibretlik destanı

¹⁵ Malatya Karanlıkdere Köyünde Kaza ile Vurulan Mehmet Dursun’un Destanı

¹⁶ Çorum’dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı

¹⁷ Ünye’de Vurulan Hâkimin Destanı

¹⁸ Amasya’nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı

¹⁹ Malatya’da Diri Diri Yakılan Talihsiz Sultan’ın Destanı

çağrı yapılır. “Gençlik” metaforunun bu şekilde kullanımı hayatı bilmemenin beraberinde getirdiği tehlikelere açık olma haline işaret etmektedir.

Destanlarda ve programda sıkça vurgu yapılan bir diğer metaforsa “geride kalanlar” metaforudur. Bu bağlamda ölenin geride bıraktığı kişilerin çektiği acının büyüklüğü tarif edilmeye çalışılır; geride kalan kimi zaman bir evlat, kimi zaman bir anne, kimi zaman eş kimi zaman da nişanlıdır: “yetim yavrumu artık kim seve”, “yetim yavrum baba kimlere desin”²⁰, “Anam oğlum diye ağlar başıma”²¹. Sıkça kullanılan bir diğer metafor ise fiziksel güzelliştir: “bir seksendi boyum yatıyor yerde”²². Tıpkı sıkça kullanılan bir diğer metafor olan gençlik gibi “güzellik, hem sevmeye değer hem de göze görünür bir şeydir” (Mann, 2017, s. 67). Destanlarda kendilerin bahsedilen “geride kalanlar” programda görünür olana dönüşmüştür, programa konu olan her bir olay için stüdyoda bu olayın mağduru ya da mağdur yakını olan en az bir kişi bulunmaktadır. Bu kişi olayda hayatını kaybeden, kaybolan ya da aranan kişinin bir akrabası, çoğunlukla anne, baba, kardeş, eş ya da çocuğudur.

Programda “geride kalanlar” metaforunun en etkileyici örneklerinden biri kameralar eşliğinde kayıp kızlarının ölüm haberini alan anne-babadır. Haber programdan önceki gece ailenin kaldığı otele gidilerek verilmiştir. Programın ertesi günkü bölümünde ailenin ölüm haberini aldığı ilk anda verdiği bu tepkiler ekrana yansıtılır. Kameralar tekrar stüdyoya döndüğünde anne-baba stüdyodadır ve bir an annenin kocasına sessizce “nasıl yapacağız şimdi” dediği duyulur. Buradaki “nasıl yapacağız şimdi”, kızımız olmadan ne yapacağız mı, gecedeki aldıkları ölüm haberine “tekrar” nasıl tepki vereceğiz mi demek anlaşılamamaktadır. Bir gece önce haberi aldıklarında yapılan çekimde görülmektedir ki anne ve babanın her ikisi de yıkılmış, ağlamış, kızlarına özlem ve sitemlerini, kızlarının katiline beddualarını dile getirmiştir. Seyirci iki saatlik programın bir saat on beş dakikası boyunca acılı ailenin kâh gözyaşlarıyla kâh kızgınlıkla/kırgınlıkla sürüp giden yaşlı hallerini canlı olarak izler, ailenin gözyaşlarına ve isyanına tanık olur.

Anlatılarda dramatik etkiyi arttırmak için kullanılan bir diğer metafor “ölüm”dür ve kişinin ölmeden hemen yaşadıklarının ve ölüm şeklinin detaylı anlatımı destanların ve programın temel öğelerindedir. Destanlarda bu detaylı anlatımı “yanarak anneler canımı verdim/kül olmuş halimi gören ağladı” ve “kar gibi vücudum kül olup yandı/simsiyah cesedi görenler yandı/talihsiz bir kızım gören ağlasın”, “Kül olmuş halimi gören ağlasın”²³. ‘Kan’ metaforu dinleyene olayın vahametini anlatmak için pek çok destanda yinelenen bir başka metafordur: “Al kızıl kanlarım sel gibi akar”, “kanlarım akıyor ağlar anneler”²⁴, “balta vurdukça kanlarım aktı”²⁵, “akşamın vaktinde yatağa yattım/saçmayı yiyince kan tere battım”, “dağılmış kellesi gözleri bakar”, “Vuruldu Ali de kanları akar”²⁶ dizelerinde görmek mümkündür. Programda da benzer şekilde olay öncesi ve olay anı en ince ayrıntısına kadar anlatılmakta, erkek arkadaşı tarafından öldürülen maktülün ailesi stüdyodayken cesedinin bulunduğu yerin, tabutla adli tıbbaya getirilişinin ekrana getirilmesiyle ve ölüm haberini henüz almış olan kızının programa bağlanmasıyla duyguların daha da yoğunlaşması sağlanmaya çalışılmaktadır. Programın bir sonraki bölümünde Arzu'nun cenaze töreni -programın temel öğelerinden biri olan dramın müziklerle ve etkileyici görsellerle destelenerek- ekrana getirilerek seyircinin bu cinayetin her anına şahit olması sağlanmış olacaktır.

²⁰ Çorum’dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı

²¹ a.g.e.

²² a.g.e.

²³ Malatya’da Diri Diri Yakılan Talihsiz Sultan’ın Destanı

²⁴ Çorum’dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı

²⁵ Malatya’da 3 Yıldan Beri Nişanlı Olarak Alıcım Diye Aldatarak Talebesini Hamile Kalınca Naylon Çorapla Boğarak Cesedini Köprü Altına Gömen Cani Öğretmen Ali’nin İbretlik Destanı

²⁶ Amasya’nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil Gelinin Acıklı Destanı

Destanlarda ve programda yinelenen bir diğer metafor ise ‘namus’ metaforu ve bu bağlamda “hegemonik erkeklik” ve “hegemonik kadınlık” kavramlarının yeniden üretilmesidir. Dinleyiciye daha başlığı duyar duymaz olayla ilgili epeyce fikir veren “Malatya’da 3 yıldan beri nişanlı olarak alıcam diye aldatarak talebesini hamile kalınca naylon çorapla boğarak cesedini köprü altına gömen canı öğretmen Ali’nin ibretlik destanı”²⁷ ölen ‘talihsiz’ kişinin ağzından yazılmıştır. Ölen genç kadının ‘bekar’ olduğu halde hamile olmasının kabul edilemezliği “leke sürdü zalim benim soyuma” söylemiyle destana yansıtılmaktadır. Bu dizeler kurbanın, ölmekten çok ailesinin şerefine leke sürüldüğüne üzüldüğü varsayımıyla yazılmıştır. Bireysel bir ‘hatanın’ sonuçları tüm aileye mal edilmiş, kadının ailedeki yeri ‘namus’ üzerinden tanımlanmıştır. Bir başka destanda “Gelin kocasına böyle mi yapar”²⁸ sözleriyle hegemonik kadınlık tanımlaması yapılmakta, kadının kocasına karşı görev sorumlulukları hatırlatılmaktadır. Yine aynı destanda “Dostunun mektubu elinde durur/ Gelin kocasını beyninden vurur” dizelerinde kadının bir sevgilisi olduğunun ama aynı zamanda evli olduğunun art arda gelen satırlarda yinelenmesiyle ‘namus’ metaforu tekrarlanmış olur.²⁹ Destanlarda olduğu gibi programda da “namus” metaforu olayın mağduru ya da tarafı bir genç kız ya da bir kadın olduğunda ön plana çıkmaktadır. Otuz beş yaşındaki kayıp kadının başına gelmiş olabileceklerden sorumlu tutulan eski sevgilisinin programa telefonla bağlandığı esnada sunucu tarafından kendisine evli olduğu hatırlatılan (eski) sevgili beraberliklerini herkesin bildiğini gizli saklı bir şey olmadığını söyleyerek kendisini sunucu ve onun nezdinde seyirci gözünde aklamaya çalışırken; sevgilisi Arzu’nun bazı davranışları karşısında “Burası Türkiye, böyle yapma” şeklinde onu uyardığını, uzun yıllar yurt dışında yaşamış olan Arzu’nun Türkiye’deki yaşama uyum sağlayamadığını, dik kafalı bir insan olduğunu söyleyerek kayıp kişinin olumsuz bir portresini çizmekte, kendisinden başka erkeklerle de görüştüğünü iddia etmekte, bahse konu kişiyi en son başka bir erkeğin arabasına binerken gördüğünü söyleyerek üzerinde yoğunlaşan şüpheleri dağıtmayı denemektedir. Sunucunun “Sevgilini neden başka erkeklere teslim ettin?” sorusunu ise “Nikahlı değiliz sonuçta” söylemiyle savuşturmaya çalışmaktadır. Bu diyalogda sunucunun “bir erkek yanındaki kadını korumalıdır, başka erkeklere teslim etmemelidir” şeklinde anlaşılabilir söylemindeki ‘erkeklik’ metaforuna karşılık, sorunun muhatabı olan erkeğin “ancak nikahlı olunan kadının korunmayı hakkettiği” söylemindeki ‘namus’ metaforu karşı karşıya gelmektedir. Connell ve Messerschmidt (2005:846) farklı çalışmalarda, farklı ülkelerde ve farklı kurumsal ve kültürel ortamlarda birden çok erkeklik modeli tanımlandığının altını çizerek aynı zamanda, bazı erkekliklerin diğerlerinden sosyal olarak daha merkezi konumda olduğunu veya otorite ve sosyal güçle daha fazla ilişkili olduğunu belirtir. “Egemen erkeklik” kavramı, egemen olmayan erkekliklerin egemen erkeklığe tabi olduğunu varsayar. Seyirci bu konuşma ile içinde yaşadıkları toplumda erkeklik kavramının bir kadın ve bir erkek tarafından nasıl inşa edildiğine tanık olmaktadır. “Eski sevgili”, sunucunun tahayyülündeki egemen erkeklik kavramına uygun davranmadığından yeterince “erkek” olmamakla itham edilmekte, bu ithamı hızla kavrayarak ve nikahlı olmadığı -toplumun normlarına aykırı yaşadığını iddia ederek itibarsızlaştırmaya çalıştığı- bir kadını korumak zorunda olmadığını ima ederek ‘erkekliliğinin’ sorgulanmasını gerektirir bir durum olmadığı mesajı vermektedir. Televizyon programlarında, gazete haberlerinde, dizilerde defalarca benzer şekilde tanımlanan erkeklik kavramı belli ki her iki taraf için de kadını koruyan kollayandır, ancak söz konusu durumda “korunmaya değer” kadın tanımlaması iki taraf için farklı anlamlara denk gelmektedir. Programın bir başka bölümünde otuz yedi yıl önce üç buçuk yaşındayken kaybolan ve programda tarafından aranan çocuğun babasının programa telefonla bağlanarak “bulamadığım için çocuğuma sahip çıkamadım” demesi üzerine sunucunun “karına çocuğuna bakmadın madem, hak iddia edemezsin” diyerek çıkışmasıyla bir kez daha bu kez “ailesine bakmayan erkek” söylemi aracılığıyla “egemen erkekliliğin” yeniden inşasına tanık olunur. Bir diğer olayda anne babası tarafından beş gündür kayıp olduğu gerekçesiyle aranan genç kızın erkek

²⁷ Malatya’da 3 Yıldan Beri Nişanlı Olarak Alıcam Diye Aldatarak Talebesini Hamile Kalınca Naylon Çorapla Boğarak Cesedini Köprü Altına Gömen Canı Öğretmen Ali’nin İbretlik Destanı

²⁸ Amasya’nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil Gelinin Acıklı Destanı

²⁹ Amasya’nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı

arkadaşıyla kaçtığı ve bulunduğu açıklanmasının ardından programa telefonla bağlanan erkek arkadaşın annesi başlangıçta özür diler bir tonda konuşurken, birkaç cümle sonra iki gencin aileleri birbirini “iyi aile” olamamakla suçlamaya başlar. Oğlunun bu olay nedeniyle herhangi bir yasal soruşturmaya tabi tutulmasının önüne geçmek amacıyla başlangıçta özür diler tonda konuşan anne, karşı tarafın bu konuda ılımlı olmadığı fark ettiği andan itibaren “siz de kızınıza sahip çıksaydınız” benzeri yine kadını sorgulayan bir noktadan oğlunun “erkek” olmaktan kaynaklı “hakklılığını” savunmaktadır.

“Namus” metaforunun ortaya çıktığı durumlardan birisi de “uygunsuz davranış” söylemidir. Programda uzunca süre tartışılan “kayıp Gülcaay” olayında, yirmi altı yaşındaki Gülcaay’ın, annesinin şüphelendiği eniştesiyle bir dönem nişanlı olduğu dile getirilir. Eski nişanlı/enişte programa telefonla bağlanarak, kendisiyle ilgili iddiaların yalan olduğunu, kayıp şahısla aralarındaki nişanı iki günde attığını, nişanı attıktan aylar sonra eski nişanlısının kız kardeşiyle herkesin rızası ile evlendiğini söyler. “Bir aileden iki kıza talip olamazsın” şeklinde söylemlerine ve “Niye eski nişanlıyla içmeye gezmeye gittin?” şeklinde sorularına “Ekrandan insanları rencide ediyorsunuz” karşılığını alan sunucu program formatının sorgulandığı bu anda “Siz de bunları yaşamasaydınız, büyükle nişanlanıp küçüğü kaçırdın diye ben mi dedim” diyerek telefondaki eski nişanlı/yeni eniştenin iki kardeşle de ilişki kurduğu için toplumun genel geçer normlarına uygun davranmadığının altını çizerek, karşısındaki kişinin söz hakkı olmadığını ima etmekte böylelikle program formatının sorgulanmasının önüne geçmektedir. Bir başka bölümde bu kez aile üyelerinden biri diğerlerini “uygunsuz” davranmakla itham etmektedir. Kayıp genç bir adamı arayan ailesinin annesi dışında tüm üyelerinin program sırasında gözüne alınmasından sonra bu kez kayıp kişinin dedesi stüdyodadır. Köydeki birtakım söylentileri, kendisinin birtakım şüphelerini dile getiren dede, oğlunun ve gelinin “uygunsuz” davranışlarından, kendisinin torununu bulmak için yaptığı çalışmalardan söz eder ancak kanıtlanması mümkün olmayan şüpheler ve söylentilerden ibaret olan konuşması boyunca vakayı aydınlatacak net bir şey söylemez. Bir önceki olayda şüpheli erkeğin eski sevgilisinin negatif bir portresini çizerken kullandığı “uygunsuz davranışlar” metaforu bu kez bir ebeveynin -küs olduğuna dair sinyaller verdiği- oğlu ve gelini için kullandığı bir söyleme dönüşmüştür.

Ortak metaforların yanı sıra “merak uyandırma” ve “geciktirme” programda ve destanlarda kullanılan diğer ortak öğelerdir. Destanların başlıkları dinleyiciye kimin hangi hikayesini dinleyeceğine dair ipucu vermekte, “talihsiz hikayesi”, “acıklı hikayesi” gibi sözlerle ilgi çekmeye ve merak uyandırmaya çalışmaktadır. Böylece dinleyici başlığı duyar duymaz acıklı, talihsiz bir hikâye dinlemeye, hikâyenin tanımadığı kurbanı için üzölmeye hazır hale gelir. Programda, yakınlarını arayan kişilere aradıkları kişinin akıbeti ile son bilgiler verilmeden önce bu kişinin çerçevesiz fotoğrafı verilerek dramatik yoğunluğun artması sağlanmakta, arayanla kayıp kişinin buluşturulması bilinçli bir şekilde geciktirilerek heyecanın gözle görülür hale gelmesi sağlanmaktadır. Aradığı kişiyi bulan stüdyo konuklarının hemen her seferinde sunucunun ayaklarına kapanmaya benzer bir hamle yapması ve yine her seferinde sunucunun bundan kaçması sunucunun/programın insanları ne denli mutlu ettiğine dair inancın perçinlenmesi amacıyla kimi zaman kurgunun bir parçası olarak kimi zamansa duyguların dramatik öğelerle yoğunlaştırılmış olmasından kaynaklı olarak kendiliğinden ortaya çıkabilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra hem destanlarda hem de programda bazı -tabu- konulardan kaçınma eğilimi vardır. Bir cinayeti anlatan “Çorum’dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı”nda ölenin babası tarafından vurulmasına tek bir dizede değinilmiştir: “babam vurur diye nasıl bildirdim”³⁰. Bu yaklaşımda cinayetin hem yanlışlıkla hem de alt soya karşı işlenmiş olması etkili olduğu düşünülmektedir. Programda ise “bekaret”, “bekaret testi” konusunda benzer bir kaçınma

³⁰ Çorum’dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı

görülmektedir: kayıp on altı yaşındaki kızın, annesinin tahmin ettiği gibi, erkek arkadaşının evinde bulunduğu duyurulur. Kızın babası “evlilik durumu” için “rapor” almak istediğini söyler, sunucu “bunları içerde konuşalım” diyerek geçirir. Hızla geçirilen bu konuşmada babanın kızının bekareti konusunda şüphelerini ima ettiği ve bunun raporlanmasını istediği, sunucunun ise tepki çekeceğini bildiği “bekaret testi” konusunu ekrana yansıtmamaya çalıştığı görülmektedir.

5. Sonuç:

Suç konu edinen eserler ve programlar suç hakkında bilgi sağlayarak izleyicileri karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı uyardıklarını iddia etmekte böylelikle kabul edilebilir davranışların sınırlarını çizmektedir. Suç hikayeleri hemen her formatta dinleyicinin/izleyicinin dikkatini çeken hikayelerdir. İzleyicilerin çoğu, herhangi bir suçluyu şahsen tanımadığından, kafasında yarattığı suçlu prototipinin ayrıntıları için medya tasvirlerine güvenir. Grant'a (1992:58) göre realite suç programlarında suç, "suçu oluşturan karmaşık yoksulluk, ırk, cinsiyet ve sınıf gibi öğelerden ayrı olarak sunulmakta ve böylece bağlamından koparılmaktadır". Bağlamdan arındırılmış suç portreleri basittir ve suçun belirli bir sosyal ilişki kümesini korumak için tasarlanmış bir insan icadı olmadığını varsaymaktadır. Bu haliyle realite suç programları "suçun nedenlerinin ve tanımlarının apaçık olduğunu, suçluların kolayca tanınabilir olduğunu ve onlara verilmesi gereken cezanın apaçık olduğunu" iddia eder. Bu tarz programların dili ve söylemi, cinayetlerin toplumsal bir sorun olduğunu ve toplumun bu sorunu çözmede aktif rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır. Cinayetin işlendiği ya da olayın yaşandığı yerde bulunan insanlarla yapılan röportajlar, suçluların yakalanması için halkın yardımına ihtiyaç duyulduğu mesajını vermekte, bu söylem stratejisi, halkın suçluların yakalanmasında daha aktif rol oynaması için motivasyon sağlamayı amaçlamaktadır.

Ortak metaforlar olan gençlik, güzellik, geride kalanlar, namus, kadınlık ve erkeklik metaforları her iki içerikte de benzer şekillerde işlenmekte ve olayın seyirci/dinleyici üzerindeki etkisini arttırmak amacıyla bu metaforlar sıklıkla tekrarlanmaktadır. Televizyonda olduğu gibi görsel içerik desteğine sahip olmayan destanlarda televizyon programlarında daha az kullanılan 'kan' metaforuna sıklıkla başvurulmaktadır. Destanlarda olduğu gibi televizyon şovlarında da seyircinin ilgisini canlı tutmak için için ölen kişinin gençliği, ardında bıraktığı çocukların yaşı ve sayısı, anne babasının, eşinin ya da çocuklarının gözü yaşlı kaldığı, yapmayı çok sevdiği şeyleri artık yapamayacağı, gitmeyi çok sevdiği yerlere artık gidemeyeceği gibi konular üzerinde sıkça, ısrarla ve dramatik bir şekilde durulur. Aristoteles'in (1987: 36) tragedya tanımında olduğu gibi bu içeriklerde anlatılan da “korku ve acıma duyguları uyandıran eylemleri taklit” etmektedir. Anlatılan “salt bir öykü [mythos]” değil “uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından” temizleyerek, seyircinin/dinleyicinin katharsis³¹ ulaşmasını sağlamaktadır (Aristoteles, 1987, s. 22). Her iki içerikte de kullanılan benzer metaforlar dönemin koşullarına göre yeniden kurulur ve olaylar “korku ve acıma duyguları” uyandıracak şekilde yeniden anlatılır/üretilir.

³¹ Katharsisin sözlük anlamı, arınma, temizlenmedir. Aristoteles, tragedyanın amacını, katharsis, temizlenme, tutkuların arınma şeklinde açıklar.

KAYNAKÇA

- Akbulut, C. Y. (2012) Gezginci Destancılık Mesleği Ekseninde Tür Ve Metin İlişkisinin Problemleri Üzerine. *Milli Folklor*. Cilt 12, No.96, s.51-57.
- Altheide, D. L., (2000) Tracking discourse and qualitative document analysis. *Poetics* (27) s. 287-299
- Aristoteles (1987) *Poetica*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Burke, P., Briggs A. (2011) *Medyanın Toplumsal Tarihi Gutenberg'ten İnternet'e*. Kırmızı Yayınları
- Connell R. W. and Messerschmidt J. W. (2005) Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*. Vol. 19, No. 6, s. 829-859.
- Çobanoğlu, Ö. (1997) İcra Ve İletişim Merkezli Yapısal Kalıplaşmaları İşlevleri Açısından Yazılı Kültür Ortamı Âşık Destanları İle İngiliz Sokak Baladları, *Milli Folklor*, Cilt 5, Sayı 35, s. 28-32.
- Cavender G. Fishman M. (1998) *Television Reality Crime Programs: Context and History in Entertaining Crime: Television Reality Programs* ed: Mark Fishman, Gray Cavender, Aldine De Gruyter, New York.
- Esslin, M. (1991) *TV, Beyaz Camın Arkası*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Durham A. M., Elrod H. P., Kinkade P. T. (1995) Images of Crime and Justice: Murder and The "True Crime" Genre. *Journal of Criminal Justice*. Vol. 23, No. 2, pp. 143-152.
- Grant, J. (1992) Prime Time Crime: Television Portrayals of Law Enforcement *Journal of American Culture*, Cilt 15, Sayı 1, s.57-68.
- Hill, A. (2005) *Reality TV*, New York: Routledge.
- Mann, T. (2016). *Venedik'te Ölüm*. İstanbul: Can Yayınları.
- Mutlu, E. (1995). *Televizyonda Program Yapımı*. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Raney, A.A., Bryant J. (2002) Moral Judgement and Crime Drama: An Integrated Theory of Enjoyment, *Journal of Communication*, Cilt. 52, No. 2, s. 402-415.
- Ong, W. J. (1975) The Writer's Audience is Always a Fiction. *PMLA*, Vol. 90, No. 1, pp. 9-21
- Ong, W. J. (1988) Before Textuality: Orality and Interpretation. *Oral Tradition*, Vol.3, No.3, pp. 259-269.
- Prince, G. (2004) *Revisiting Narrativity*. Bal M. *Narrative Theory*, New York: Routledge, s. 11-20.
- Roller, M. R., & Lavrakas, P. J. (2015). *Applied Qualitative Research Design: A Total Quality Framework Approach*. New York: Guilford Press.
- Vural, T. (2019) Niğde İli Destan Geleneğine Müzikolojik Bir Bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:18, Sayı:70, s. 583-599.
- Yıldırım T. (2018) Yeşilçam'da Polisiyenin Eleştirel Dönüşümü: Toplumsal Gerçekçi Sinema Hareketinin Amblemi Olarak Gecelerin Ötesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 4, s.599-630.

Destanlar

Amasya'nın Keşli Köyünde Kocasını Uyurken Öldüren Katil gelinin acıklı Destanı.

Baba emrine itaat etmeyen evlatlara ait bir destan. (1960).

Bir masum köylü kızının başından geçen feci şekilde ölümü anlatır destan. (1955).

Çorum'dan İzinli Gelip Babası Tarafından Yanlışlıkla Vurulan Askerin Destanı.

Kör kurşuna kurban giden İsmet Küptele (1953) Denizli: Cumhuriyet Mtb.

Malatya Karanlıkdere Köyünde Kaza ile Vurulan Mehmet Dursun'un Destanı (1967).

Malatya'da Diri Diri Yakılan Talihsiz Sultan'ın Destanı (?) Şenyuva Matbaası: Ankara.

Malatya'da 3 Yılda Beri Nişanlı Olarak Alıcama Diye Aldatarak Talebesini Hamile Kalınca Naylon Çorapla Boğarak Cesedini Köprü Altına Gömen Cani Öğretmen Ali'nin İbretlik Destanı (?) Öztürk Matbaası: İstanbul.

Ünye'de Vurulan Hâkimin Destanı. (1960) D.sesi Matbaası: Samsun.

Paşa fabrikasında arkadaşı tarafından vurulan gencin destan. (1969).

Yahşiyonda tren kazasına kurban giden Sabri'ye destan. (1953).

DİJİTAL MECRALARDAKİ GÖZETLEME PRATİKLERİ VE ANNELİK(LER): “ÇOCUKLARA YARIŞ ATI GİBİ DİYORUZ AMA BİZ EBEVEYN OLARAK DAHA ÇOK YARIŞIYORUZ”¹

Sibel Ezgin Ağılı²

Öz

Teknolojinin hızla gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital mecralar, farklı kesimlerden insanları bir araya getirmekle birlikte anne olan kadınların da görünür olmasını mümkün kılmıştır. Annelerin dijital mecralarda görünür olması, annelik kavramının çok boyutlu bir şekilde yeniden tartışılmasını gerektirmektedir. Bu araştırmada ise gözetim, iktidar ve özne kavramları temelinde dijital mecralardan biri olan Instagram’da anneliğin nasıl inşa veya yeniden inşa edildiğini ortaya çıkarmak amaç edinilmiştir. Ayrıca, anneler arasındaki konumlanmaların ve karşı duruşların incelenmesi de önemli bir odak noktası olmuştur. Çalışma kapsamında, annelik deneyim ve pratikleriyle ilgili yoğun paylaşımlarda bulunan on üç annenin Instagram profillerindeki hem yazılı hem de görsel içerikler ve aynı zamanda gözetleyen-gözetlenen ilişkisini de ortaya koymak adına annelerin paylaşımlarının altında yer alan takipçi annelerin yorumlarının içeriği incelenmiştir. Örneklem kapsamındaki annelerin profillerindeki içerikler ve yorumlar söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, bilim ve bilgi içeren, mükemmel annelik ideolojisini besleyen, rekabeti içeren *hegemonik anneliğin* inşasının varlığını ortaya koymuştur. Bununla beraber *edilgen annelik*, *gelenekçi annelik* ve *yargılayıcı annelik* özellikleri de tespit edilmiştir. Ayrıca hiyerarşik konumlanmaların, yargılamaların ve rekabetin dayanışmayı bozan bir şekilde, anneler arasında iktidar mücadelelerine ve çatışmalara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Annelik, gözetim, hegemonik annelik, dijital annelik.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Muammer Tuna tarafından yürütülen, 2017 tarihinde Aralık ayında tamamlanmış olan “İktidar Alanlarının Kesişiminde ve İlişkiselliğinde Annelik Algı ve Pratikleri: Blogger Anne(lik)ler” başlıklı doktora tezi esas alınarak ve revize edilerek hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye, 2017). Sayın Prof. Dr. Muammer Tuna’ya danışmanlığı ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sibel.ezgin@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1403-9163

SURVEILLANCE PRACTICES AND MOTHERHOOD(S) IN DIGITAL MEDIA: “WE CALL CHILDREN LIKE RACE HORSES, BUT AS PARENTS WE COMPETE MORE”

Abstract

With the rapid development of technology and the widespread use of the internet, digital media have made it possible for women who are mothers to be visible while bringing together people from different segments. The visibility of mothers in digital media requires a multi-dimensional re-discussion of the concept of motherhood. This study aims to reveal how motherhood is constructed or reconstructed on Instagram, one of the digital media, on the basis of the concepts of surveillance, power and subject. In addition, examining the positioning and counter-positions among mothers has also been an important focus. Within the scope of the study, the pages of the Instagram profiles of thirteen mothers who post intensively about their motherhood experiences and practices, both written and visual content, as well as the content of the comments of the follower mothers under the posts of the mothers in order to reveal the observer-observed relationship. The contents and comments in the profiles of the mothers in the sample were analysed by discourse analysis method. The findings revealed the existence of the construction of hegemonic motherhood, which includes science and knowledge, feeds the ideology of perfect motherhood and includes competition. In addition, subjectivities of passive motherhood, traditional motherhood and judgemental motherhood were also identified. It was also concluded that hierarchical positioning, judgements and competition lead to power struggles and conflicts between mothers, disrupting solidarity.

Keywords: Motherhood, surveillance, hegemonic motherhood, digital motherhood.

GİRİŞ: ANNELİK VE ANNELİK ÜZERİNE TARTIŞMALAR

“Annelik”, da Silva tarafından (2023, s. 62) geniş anlamda “anne olma durumu” olarak tanımlanmakla birlikte, aynı zamanda o, “anne”yi; doğum yapabilen veya dişil cinsiyet kimliğine sahip olan, aynı zamanda çocuk yetiştirmekten sorumlu olan bir kişi olarak tanımlar. Bununla beraber anneliğin sosyal ve ekonomik olarak tanımlandığını da ifade eder. Silva’nın bu ifadeleri anneliğin sosyal, kültürel, ekonomik boyutları da kapsadığı sonucuna götürmektedir.

Tarihi süreçte “çocukluğun icadı”, diğer bir ifadeyle çocuğun ailenin merkezi konumuna yerleşmesi ile beraber (da Silva, 2023) ev kadınlığından ziyade kadınlar için annelik kimliği toplum tarafından önem kazanmaya başlamıştır ve “kadın demek anne demek”tir söylemi üretilerek kadınla annelik eşdeğer tutulmuş böylece toplumsal düzlemde kadının ontolojisi annelik üzerinden kurgulanmıştır (Sever, 2015, s. 72-84). Bu toplumsal ve kültürel inşa karşılık kadınlara biçilen annelik kimliği feminist tartışmaların ve kadın araştırmalarının konusu haline gelmiştir. Özellikle 1960’larda yükselen ikinci dalga feminizm anneliğin kültürel bir inşa olduğu üzerinde durarak annelik olgusunu tartışmaya başlamıştır. De Beauvoir (1970) kadının anatomik özelliklerinin aynı zamanda onun ‘bedensel yazgısı’na da belirlediğini vurgulayarak anneliği, kadınların özgürleşmesinin önünde bir engel olarak görür. Beauvoir’un bedensel yazgı ile tartıştığı kadınlığa biçilen roller mevzusunu feminist yazarlardan Betty Friedan, “adı olmayan sorun” nitelendirmesiyle tartışmaya açmıştır. O, eğitimli, orta sınıf kadınlardan oluşan modern kadınların, ev içerisinde eş, anne, hemşire, çocuk gelişim uzmanı, beslenme uzmanı, eğitimci olma gibi zorlukları yüklenmek durumunda kaldıklarını dile getirmekle birlikte, bu durumu ‘adı olmayan sorun’ şeklinde adlandırmıştır (1983, s. 30). Friedan, asıl olarak ev kadınının sorunlarını dile getirmekle birlikte kadınların çocuk gelişimi, eğitimi ve bakımı sorumluluklarına değinmesiyle örtük olarak annelik olgusunu da tartışmaktaydı. Badinter (1992) ise “anneliğin” ve “annelik sevgisi”nin içgüdüsel olduğunu ileri süren özcü yaklaşımları eleştirmiştir. Nitekim 1990’lı yıllarda Shoran Hays, Batı’daki kadınların annelik kimliğini ve anneliğin nasıl kültürel olarak inşa edildiğini, “yoğun annelik” kavramı ile tartışmıştır. Yoğun annelik kavramı ile beraber Shoran Hays, kadınların toplumda, çocuklarını izleyen, temizliğine dikkat eden, çocuklarıyla oynayan birincil bakıcılar olarak kabul edildiğini ifade etmekle birlikte, mükemmel bir çocuğu yetiştirmek için mükemmel bir anne olma baskısı yaşadıklarını ifade eder (Hays, 1998). Douglas ve Michaels, (2004) ise mükemmel annelik söylemlerine yönelik eleştirilerini “yeni annecilik” “new momism” kavramı ile tartışmaya açmıştır. Aynı şekilde onlar da bir annenin çocuklarının tüm fiziksel, psikolojik, duygusal, entelektüel ihtiyaçlarını 7/24 karşılayabilecek potansiyelde olmasının beklendiği üzerinde dururlar ve yazarlar, telepatik güçlere sahipmiş gibi toplumun kadınlardan çocuklarının ihtiyaçlarını dile getirmeden anlayabilme kapasitesine sahip olmalı beklentisini de dile getirmişlerdir. Görülmektedir ki kadınların annelik kimliği ve rolünün kültürel olarak yeniden üretilerek kadınlar üzerinde baskı oluşturması sonucu, annelik, “new momism”, “yoğun annelik” vb. kavramlarla farklı zamanlarda tartışmaya açılmıştır.

Dijital Mecralarda Anneler

1980’li yıllarda internetin yaygınlaşması ile beraber toplumların değişiminde etkili olan dijitalleşme hem bir mekân hem de bir araç olarak anneler için önemli hale gelmiştir. Nitekim geleneksel, toplumsal ve kültürel yapıda kadınlar annelikle ilgili bilgi ve tecrübeleri, ilk olarak özel alanda, diğer bir deyişle ailenin diğer kadınlarından, akrabalık, komşuluk ilişkilerinden edinirken; teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşması, üstelik gelenekselliğin de çözülmesi ile birlikte annelik icraları dijital alanlarda paylaşılabilecek hale gelmiştir (Aktaş, 2019, s. 259-269). Annelerin internet üzerinde en yaygın olarak kadınların çocuk bakımı, çocuk yetiştirme, çocukla iletişim gibi annelik bilgi ve deneyimlerini paylaştıkları ve diğer annelerle annelikle ilgili konuları tartışabildikleri dijital bir alan

olan anne bloglarında ve Facebook, Instagram, Twitter gibi sosyal ağlarda da annelik kimliği ile profil oluşturdıkları görülür. Annelerin sosyal ağlardaki varlığı, birbirleri arasında farklı diyalog türleri geliştirmelerini sağlamıştır (Ezgin-Ağilli, 2017, s. 134).

Böylece teknolojik gelişmeler annelikle ilgili çalışmaların boyutunu değiştirmiştir ve konuyla ilgili farklı görüşleri savunan birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bir yandan dijital alanların kadınların annelikle ilgili konuları dile getirmesi ve annelikle ilgili sorgulamalar yapmasını mümkün kılan bir mecra olarak vurgulayan, bir nevi annelik aktivizmini gerçekleştirebilecekleri bir alan olma potansiyellerini öne çıkaran (Koeber, 2001; Lopez, 2009) ve anneler arasındaki dayanışmayı sağlama gibi bir işlevsel yönünün olabileceğini (Orton-Johnson, 2017) ifade eden çalışmalar bulunmaktadır. Öte taraftan dijital alanlardaki annelik, “Alpha Mom” (Alfa Anne) kavramı ile tartışılır olmuştur. Lang’a göre (2008, s. 2-3) bu anne konumu, medyanın annelik ve kadınlık üzerindeki normalleştirici etkileri ile annelerin kişisel ya da yerel deneyimleri arasındaki gerilimi simgelemektedir. Onun ifadesiyle, *Alpha Mom* kavramı ilk olarak, 2004 yılında Alpha Mom TV için bir marka stratejisi olarak ortaya atılmış olsa da o zamandan itibaren çağdaş toplumda “iyi” anne kriterlerini tanımlamak için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Lang, 2008, s. 2-3). Horotovitz’in tanımına göre (2007) alfa anneler, ortak bir hedefi olan eğitilmiş, teknoloji konusunda bilgili, A Tipi³ kişilik özelliklerine sahip annelerdir. Ona göre, *Alpha Mom*, çoklu görevlerin üstesinden gelebilen, çocuk merkezli ve çocuğunu el üstünde tutan mükemmel bir annelik tanımıdır. Özellikle evden çalışan anneler, sabah 8’den çocukları yatıncaya kadar hem bilgisayardan işlerini yürütecek zaman dilimlerini belirlerler hem de çocuklarla geçirecekleri zamanları ayarlarlar. Çocuklarını uyuttuktan sonra ise tekrar bilgisayar üzerinden projelerine yönelik çalışmalarını gerçekleştirirler (Horotovitz, 2007). Lang’a göre günümüzün *Alpha Mom*’u teknoloji kullanımında yetkindir ancak aynı zamanda son elli yıllık idealize edilmiş annelik standartlarının bir bileşimidir ve bu nedenle önceki kavramlar kadar “ideal” veya “mükemmel” bir anneliği tanımlar. Sanki toplum, geçmişteki her kültürel modelin en zor, en talepkar yönlerini seçmiş ve onları çağdaş anneler için, ulaşılmazı mümkün olmayan yeni bir kimliğe kanalize etmiş gibidir (2008, s. 5). Bununla beraber, Lang’ın deyimiyle (2008, s. 6) medyanın günlük hayattaki yaygınlığının eylemlerimiz, düşüncelerimiz ve kendimiz üzerinde bir etkisi bulunmaktadır; o, bu kadar yaygın olarak iletilen ideolojilere ve dahası annelik söylemlerine maruz kalmaktan kaçınmanın zor olduğunu belirtmektedir. Medya, annelik söz konusu olduğunda belirli yaşam, davranış ve hatta oluş standartlarını ayrıcalıklı kılmak için incelikli, manipülatif bir güce sahiptir ve medyanın bu güç aracılığıyla mükemmel anneliği normalleştirmektedir (Lang, 2008, s. 6). Dijital alanların annelerin annelik yapma pratikleri üzerinde etkili olduğu ve annelerin kendilerini denetlemesine neden olduğu, yoğun annelik ideolojisini normalleştirdiği ve yeniden inşa ettiği üzerine farklı çalışma sonuçları da bulunmaktadır (Chen, 2013; Chae, 2015).

Bununla beraber Türkiye’deki literatürde de annelik ve dijital mecralardaki annelerle ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Gürçayır-Teke (2014, s. 45-46), blogger anneler ile ilgili çalışmada annelerin bilgi edinme ve bilgi paylaşma yollarının değişime uğradığını vurgulamıştır ve blogger annelerin çocuk bakımı ve eğitimi konularında uzmanlaştıkça kendilerini “yetersiz” hissettiklerini ortaya koymuştur. Yine Yelsalı Parmaksız (2012) annelik kimliğini ve anneliğin değişimini blogger anneler üzerinden araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda annelerin cinsiyetlendirilmiş özne konumu temelinde diğer annelerle özdeşlik kurduğu ancak bununla beraber

³ A Tipi kişilik psikolojide hırslı, rekabetçi az zamanda çok iş yapmaya istekli, kendilerini ispatlama ihtiyacında olan, sürekli artan hedefler belirleyerek ulaşamayacaklarının ötesinde hedefler belirleyen, başarılı olma eğiliminde olan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Durna, 2010).

blogger annelerin özel ve kamusal yaşamlar arasındaki sınırları zorlama potansiyeline sahip olduğu ve böylece yeni medyanın politik bir alan olarak kullanılabilceği sonuçlarına ulaşmıştır. İşözen ve Özkan, (2021) çalışmalarında, sosyal medyadaki annelik imajlarının, sosyal medyayı takip eden annelerin, annelik kimliğine ilişkin algılarını olumsuz yönde etkileyerek kendilerini “merhametsiz”, “güçsüz” ve “isteksiz” bir anne olarak tanımlamalarına neden olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Oflaç ise (2015, s. 341) annelik bloglarını incelediği çalışmada, blogger annelerin toplumsal ‘kanaat liderliği’ rolü üstlenmekte olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda o, kadınların etkileşimde buldukları online platformlarda çalışan ve çalışmayan anneler ile anne olan ve olmayan kadınlar arasında bir çatışma görüldüğünü ve böylece blog alanlarının annelik savaşlarının (mommy wars) bir alanına dönüştüğünü de ifade eder (Oflaç, 2015, s. 346-347). Annelik ile ilgili çalışmalara yer verilmekle birlikte bu çalışmada ise gözetim, iktidar, özne kavramları temelinde, dijital mecralarda -özellikle de Instagram’da- anneliğin nasıl yeniden üretildiği ve nasıl annelik öznellikleri inşa edildiği üzerine odaklanmak amaç edinilmiştir. Bu amaç çerçevesinde dijital mecralarda annelik karşılaşmaları ve etkileşimleri de irdelenmiştir. Bu anlamda gözetim, gözetleme, iktidar kavramlarını da açıklamak uygun görülmüştür.

1. GÖZETİM, GÖZETLEME, ÖZNE VE İKTİDAR

Toplumsal cinsiyet açısından aile içinde iktidar sahibi özne ‘erkek özne’ olarak kabul görmektedir. Erkek özne modern dönemde de geçmişten bugüne devam edegelen geleneksel kadınlık rollerini kadınlardan beklemektedir (Ezgin Ağılı, 2017). Kadınlara atfedilen roller, özellikle de aile içinde sadece annelik ile ilişkilendirilmesi, kadının erkek özne veya egemen özne tarafından denetlenmesine ve nesneleştirilmesine neden olmaktadır (Bilgin, 2016, s. 223). Böylece, geçmişten bugüne eril iktidar, cinsiyetçi söylemleri tekrarlamaktadır ve yeni taktikler ve stratejilerle kadını denetlemeye, disipline etmeye ve tahakküm altına almaya devam etmektedir (Kaylı-Şaşman, 2013, s. 35). Kadınların disipline edilmesi ve denetlenmesini anlamak için bu modern dönemin iktidar mekanizmalarına ve stratejilerine bakmak gerekir. Foucaultcu perspektiften bakıldığında modern öznenin kurulmasında bireyi kapana sıkıştıran iktidar mekanizmalarının önemi büyüktür.

Modern dönemle beraber, güç sahibi kişiler, geleneksel ve daha sert iktidar kurma pratiklerinden aşamalı olarak uzaklaşarak, incelikli “boyun eğdirme ve tabi kılma teknikleri” adı verilen acısız, etkili ve verimli yöntemleri keşfetmişlerdir (Foucault, 2014a, s. 27, 64). Foucault, iktidarı makro düzeyde, yani yönetenlerle yönetilenler arasındaki bir durum olarak değil, mikro düzeyde bir ilişki biçimi olarak ele almaktadır. Ona göre iktidar, bir kişiyi bir davranışı gerçekleştirmeye ikna etme sürecidir. Bu ilişki biçimi, polis-vatandaş arasındaki ilişkiyi olduğu kadar ebeveyn-çocuk ilişkisini de içerir. Bu nedenle, iktidar her yerdedir, herhangi bir yerden gelebilir ve tek bir merkezi otorite olan devlet gibi bir yapıdan oluşmaz; taktiksel söylemler yoluyla kurulurlar (2007, s. 71-72). Bununla beraber modern dönemde iktidarlar, incelikli “boyun eğdirme ve tabi kılma” tekniği olarak bakışa ve gözetlemeye önem verirler (Foucault, 2012, s. 95). Çünkü bakış ve gözetim, şiddeti içermeyen, bireyleri disipline eden ve iktidarın egemenliğine tabi kılan etkili bir yöntemdir (Foucault, 1992, s. 214). Aynı zamanda gözetleme pratikleri, hem iktidar sahibi (gözetleyen) öznenin hem de (gözetlenen) nesneleştirilen öznelerin inşasında önemli bir faktör olarak kabul edilir. Bununla beraber gözetleme bireylerin psikolojilerine odaklanan bir disipline etme taktiğidir. Çünkü bireyler, psikolojik olarak etkilenip, başkaları tarafından izlendikleri düşüncesiyle davranışlarını kontrol etmeye başlarlar (Layder, 2006, s. 140-141). Foucault’nun da ifade ettiği gibi “gözetleyen bir bakış ve bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes, bakışı öyle içselleştirir ki, sonunda kendini gözleme noktasına varır; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir” (Foucault, 2012, s. 95). Sürekli gözetim altında kalmak ise zamanla gözetlenen bireylerin de iktidara dâhil olmasına neden olur (Dolgun, 2008, s. 35).

Diğer yandan teknolojik ağların ve yoğun medya kullanımıyla beraber bireylerin günlük yaşantıları gözetim ve denetimle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda yeni medya, aynı zamanda bir gözetim mecrası niteliği taşımaktadır, ki bu da yeni medyayı bir tür iktidar mekanizması olarak işlevsel kılmaktadır. Özellikle hapisane veya hastane gibi fiziksel mekanlarla sınırlı kalan geleneksel gözetim uygulamaları ve iktidar stratejileri, teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla internet ve dijital platformlara yönelmiştir (Ezgin-Ağıllı, 2017, s. 281). Layder’ın da Mark Poster’den aktardığına göre (2006, s. 141) enformasyon çağında bilgisayarlar, hastane, hapisane gibi kurumlardaki ‘disiplin ve kontrol ilkelerini’ beslerler. Bu minvalde 20. yüzyıl sonlarına doğru bilgisayar, disiplinin yayılmasını sağlayarak mekânsal sınırlamaları yıkar. Böylece disiplinin uygulandığı uzamın koordinatları da değişim göstermiş, artık sadece geometrik binalar içerisindekiler yerine mekân sınırı olmayan bakışlar da disiplin, kontrol ve denetleme fonksiyonu göstermektedir.

2. İKTİDAR VE BİLGİ/UZMAN BİLGİSİ İLİŞKİSELLİĞİ

İktidar için bilginin önemine dikkat çeken Foucault’a göre, bilgi bir çeşit denetleme mekanizmasıdır ve iktidar bilgiyi, kişilerin bedenini, davranışlarını, eylemlerini denetlemek, eğitmek ve şekillendirmek amaçlı olarak kullanılmaktadır (Uzun, vd., 2002, s. 725). Bilgi ve iktidar ilişkisinde en önemli gelişme ise, 18. yüzyılda tıbbi bilginin sınıflandırılmasına yönelik büyük bir çaba sarf edilmesi ve hastalıkların cinslerine göre gruplandırılmasıdır. Böylece iktidarlar insanların bedenini müdahale ve kontrol etmeye başlamışlardır (Foucault, 2014b; Foucault, 2002). Hastalıkların sınıflandırılmasına uygun olarak hastaneler, dispanserler ve tıp mesleği düzenlenmiştir. Bunların içinde çocuk ve yeni doğan sağlığı alanı modern dönemde ayrıcalıklı bir öneme sahip olmuştur. Çocuk sağlığının önemine istinaden halk sağlığı kampanyaları yürütülmüştür (Foucault, 2002, s. 190-191). Çocukların sağlığının kadim bir mesele haline gelmesinin nedenlerinden biri ulus devlet yöneticilerinin, devletin bekasını ve ülkenin nüfusunu düşünmeleridir (Lupton & Barclay, 1997, s. 36). İktidarlar devletin devamlılığı ve nüfusun sürdürülebilirliği için çocuğa verdikleri önem kadar kadın bedeni ve annelik kimliğine yönelik de artan bir ilgiyi benimsemeye başlamışlardır. Böylece sağlıklı bir çocuk dünyaya getirmesi adına, kadınların bedeni ve davranışları bilim, bilgi ve uzmanların denetimine tabi tutulmuştur. Nitekim Foucaultcu manada *dispositif* adı verilen, tıp, sosyoloji, psikanaliz ve psikiyatri yeni iktidar mekanizmalarının ortaya çıkmasıyla (Fraisie & Perrot, 1993, s. 22) birlikte kadınlara annelik ile ilgili hakikatler dayatılmıştır. Annelik kavramı ve annelik pratikleri üzerinde uzman bilgilerinin iktidarı bulunmaktadır. Çocuk sağlığı ve gelişimi üzerine bilimsel bilginin gelişimiyle annenin rolü ve davranışlarının etrafını saran yönergelerin de çoğalmasıyla birlikte, artık 19. yüzyılda çocukların sağlığı anneler tarafından başarılması gereken önemli bir hedef haline gelmiştir (Lupton & Barclay, 1997, s. 38). Bu minvalde toplumsal düzlemde iyi/kötü, sorumlu/sorumsuz, başarılı/başarısız annelik gibi birçok karşıtlık üzerine kurulu söylemler üretilerek kadın ve bedeni denetim altına alınmıştır (Bayraktar, 2011, s. 33-35).

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE METODOLOJİSİ

Bu çalışmada bir iktidar *dispozitif*i olan gözetim ve gözetleme çerçevesinde dijital alanlardan biri olan Instagram’daki annelik meselesine odaklanılmıştır. Buna göre bir yandan Instagram’da anneliğin nasıl yeniden üretildiği ve nasıl annelik öznellikleri kurulduğu, diğer yandan gözetleme pratikleri çerçevesinde annelerin birbiriyle ilişkileri ve etkileşimlerine odaklanarak Instagram’daki kamuya açık ve annelik ile ilgili bilgi ve deneyimlerini paylaşmak üzere profil oluşturan annelerin onları gözetleyen anneler üzerindeki etkilerini ve konumlanmalarını yine Instagram annelerinin profillerindeki paylaşımlarının altında yer alan yorumların içeriğini analiz ederek anlamaya çalışmak amaç edinilmiştir. Ayrıca karşı söylemlerin izleri de sürülmüştür.

Bu çalışma nitel araştırma olanaklarından faydalanılarak yürütülmüştür. Nitekim Kümbetoğlu, kadın çalışmalarında ve feminist araştırmalarda kadınların deneyimlerinin, pratiklerinin anlamlarını açıklamak amaç edinildiği için bu araştırmaların yorumlayıcı yaklaşıma yakın olduğunu belirtir. Bununla birlikte o, pozitivizm ve niceliksel yöntem ile kadın sorunlarının önemini ve kadınların gerçek deneyimlerini yansıtabilmenin mümkün olmadığını ve kadın çalışmalarında nitel araştırma tekniklerinin kullanılması gerekliliğini vurgular (2012, s. 55- 62). Tanesini'ye göre, kadınların deneyimleri, toplumsal hakikatin kurgulanma süreçlerini ve mevcut ideoloji tarafından doğal olarak kabul edilen olguların arkasında yatan kültürel nitelikleri anlamlandırmayı sağlar. Bu nedenle deneyimlerden yola çıkarak araştırma yapmak, baskı veya iktidar teknolojilerini anlamada fonksiyondur (2012, s. 186). Bu bağlamda feminist metodoloji çerçevesinde oluşturulan bu çalışmada da kadınların yeni medyada paylaştıkları annelik deneyimleri, annelik icraları inceleneceğinden ve aynı zamanda kadınların deneyimleri iktidar ve özne, gözetim kavramları ile anlaşılmasına çalışıldığından dolayı nitel araştırmanın olanaklarından faydalanılması uygun görülmüştür.

Araştırma Alanı ve Örneklem

Günümüzde teknolojinin de gelişimiyle kadınların anneliğe dair bilgi ve deneyimlerini online ortamlarda paylaşmaları annelik deneyimlerinin genel görünümü sunmaya imkân tanımaktadır. Dijital mecralarda en yaygın kullanılan sosyal ağlardan biri de Instagram'dır. "Statista'nın 2020 yılı istatistik verilerine göre Instagram dünyadaki en popüler 6. sosyal ağ; App Store verilerine göre, Youtube'dan sonra en çok indirilen 2. uygulama olmuştur. Platforma günlük yüklenen fotoğraf ve video sayısının ise 100 milyondan fazla" olduğu belirtilmiştir (Hoşgör, 2023). Bununla beraber Instagram'a gençler, kentte yaşayan bireyler gibi farklı gruplar ilgi göstermekle birlikte yüksek ilgi gösteren gruplar arasında kadınlar da bulunmaktadır (Huey & Yazdanifard, 2014). TÜİK 2023 yılı "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması" verilerine göre de Türkiye'de kadınların %59, u Instagram kullanmaktadır. Bu çalışmada Instagram'da annelik profili oluşturan, aktif olarak deneyimlerini kamuya açık bir şekilde paylaşan kadınların annelik pratiklerini, düşünce, duygu ve deneyimlerini incelemek ve aynı zamanda paylaşımların altındaki yorumlar aracılığıyla takipçi annelerin düşünce ve duygularını ve aynı zamanda gözetleyen ve gözetlenen anneler arasındaki etkileşimi analiz edebilmek için Instagram annelerinin profillerinde yer alan fotoğraf, video, metin paylaşımları ve paylaşımların altında yer alan yorumlar veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki annelik, bebek bakımı ve çocuk yetiştirilmesi konusunda paylaşımlar öncelikle blog⁴ alanlarında başlamıştır. Bununla beraber daha önceki yıllarda blog sahibi olan anneler, bloglardan ziyade artık Instagram profillerini bir blog niteliğinde kullanabilmektedirler. Böylece profilleri örnekleme dahil edilen annelerin bir kısmı blogger anne olarak tanımlanan annelerden oluşmaktadır. Annelerin birçok dijital alanı kullanmalarından dolayı bu çalışma boyunca dijital anneler olarak tanımlanması uygun görülmüştür.

Örnekleme ulaşım ise Instagram üzerinden gerçekleştirilmiştir. 2010 yılının Ekim ayından itibaren kullanılmaya başlanan Instagram, hem fotoğraf hem de video paylaşımına imkân tanımaktadır (Çelen & Tuna, 2018, s. 414). Nitekim Instagram, içerik oluşturulması veya içeriklerin/paylaşımların izlenebilmesi için çeşitlilik sunmaktadır. Instagram'ın ana sayfasında yer alan post (gönderi), Instagram profillerinin üst kısmında yer alan ve günlük paylaşımlardan oluşan hikaye

⁴ "Web günlüğü", "çevrimiçi günlük" gibi Türkçe karşılıkları bulunan bloglar, etkileşimli kullanımı destekleyen bir şekilde tasarlanan ve genellikle tek bir kişi tarafından yönetilen kişisel bir internet sitesi türü olarak tanımlanabilir. Blog yazarı ise (blogger), bir blogu tasarlayan, güncelleyen, kişisel hikayeleri veya belirli bir konu hakkında içerik oluşturan, yazan ve aynı zamanda ve paylaşımda bulunan kişiyi ifade eder (Varol ve Tayanç, 2014). Anne blogları ise kadınların çocukları ile anılarını, yaptıkları etkinlikleri, deneyimlerini paylaştıkları, kimi zaman da ürün tanıtımı yaptıkları dijital mecralardır (Gürçayır Teke, 2014)

(story), 1 dakika ile 60 dakika arasında süren viedolar ve canlı videoları da kaydedip yükleme özelliği olan IGTV, kısa videolarla oluşturulan reels bulunmaktadır. Ayrıca fotoğraf veya video içeriklerinin yan kısmında açıklama (metin) yazma özelliği ve paylaşılan gönderilere yorum yapma olanağı da bulunmaktadır. Bununla birlikte tüm içerikler paylaşılırken belirli bir konu hakkındaki içeriklerin görünür olmasını sağlayan etiket (@), hashtag (#), konum ekleme özellikleri kullanılabilir. Instagram algoritması belirli etiket ve hashtagler veya anahtar kelimeler etrafında yapılan aramalar söz konusu olduğunda kullanıcılara ilgili resim veya videoları sunmakta, benzer profillere erişim sağlamayı mümkün kılmaktadır. Böylece içerik üreten kullanıcılar etkileşimlerini artırma olanağı sağlayabilirken takipçiler ise belirli konular hakkındaki ilgilerine yönelik profilleri takip etme, içerikleri izleme, beğenme, paylaşma, yorum yapma durumlarında benzer içerikleri öneri olarak görebilmektedirler. Böylece örneklem belirlenirken Instagram algoritmasından faydalanılmıştır ve örnekleme ulaşım ilk olarak anonim olarak oluşturulan Instagram hesabının keşfet kısmına “anne” “mom” yazılarak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Instagram’a anahtar araç misyonu yüklenmiştir. Instagram, profil isminde “anne” ekli olan bir profil takip edilmeye başlandığında, sürekli annelik ile ilgili profilleri önermiştir. Böylece Instagram’ın önerdiği annelik profilleri takip edilmeye başlanmıştır. Nitekim örneklem sayısının farklı profillere temas ederek çoğalması bir bakıma kartopu örneklem yönteminin de kullanılmasını gerektirmiştir. Ardından takip edilen anne profillerinin arasından heteroseksüel yasal evlilik içinde bulunan, (yaşları fark etmeksizin) en az bir çocuğa sahip, Türkiye’de ikame eden, aynı zamanda kamuya açık (gizli olmayan) bir şekilde çocuklarıyla anı biriktirmenin ötesinde bebek ve çocuk bakım ve deneyimleri dahası annelik pratikleri konusunda güncel ve aktif olarak (günlük hikaye paylaşımında ve haftada en az bir gönderi paylaşımında bulunan) içerik üreten, takipçileri ile etkileşim kuran, Instagram’ı interaktif olarak kullanan annelerin profilleri örneklem olarak belirlenmiştir. Örneklemin belirlenmesinde annelerin paylaşım sıklığı, platformu etkileşimli ve interaktif bir biçimde kullanıp kullanmamaları kriterleri, annelerin profillerinde yer alan paylaşımlarının altındaki yorumların içeriğini sosyolojik merakla analiz ederek takipçi annelerin tepkilerinin ve gözetleyen ve gözetlenen anneler arasındaki etkileşimlerin neler olduğunu öğrenmek amacıyla belirlenmiştir. Buna göre örnekleme belirlerken aynı zamanda amaçlı örneklem tekniği de kullanılmıştır. Nitel araştırmaların amacı evrene genelleme yapmak olmadığı aksine, bireylerin deneyim, duygu ve düşüncelerini derinlemesine incelemek, verilerdeki ortaklıkları veya farklılıkları ortaya koymak olduğu için nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemede sayısal büyüklükten öte veri derinliği, miktarı ve bilgi yoğunluğunun etkili olduğu ifade edilir (Yıldırım& Şimşek, 2011). Yıldırım ve Şimşek (2011, s. 114-115) nitel araştırmada örneklem büyüklüğünü belirlemede dikkat edilmesi gereken ilkelerden birinin veri miktarı olduğunu ve toplanan veri veya bilgilerin derinliğinde örnekleme dahil edilen kişilerin sayısının azaldığını belirtmektedirler. Instagram’daki anne profillerinde de Instagram’ın sunduğu IGTV, story, postlar, yorumlar, dahası görsel ve metin içerikli bölümlerin olmasından dolayı bir veri yoğunluğu bulunmaktadır. Böylece veri yoğunluğu ve derinliği ilkesinden hareket edilerek 13 annelik Instagram profili örneklem olarak belirlenmiştir. Örnekleme dahil edilen annelerin profilleri detaylı olarak gözlemlenmiştir. Ancak hem veri yoğunluğu hem de verilerin güncelliği göz önünde bulundurularak sınırlandırma yapılması uygun görülmüş ve annelerin profillerindeki annelik, çocuk bakım ve yetiştirme deneyim ve bilgileriyle ilgili son 100 paylaşım ve bu 100 paylaşım altındaki yorumların içeriği ve formu ayrıntılı analiz edilmiştir.

Analiz

Instagram incelemesi yapılan bu araştırmada elde edilen verilerin analizinde söylem analizi kullanılmıştır. Bu, dijital annelerin paylaştıkları annelik pratikleri ve deneyimlerinin çözümlenmesinde onların anlatımlarında ve kavramsallaştırmalarında dolayımlanan annelik ile ilgili bilgi, güç, iktidar ve hegemonik söylemlerinin serimlenmesini sağlaması açısından etkili bir analiz biçimi olarak

görülmüştür. Profiller analiz edilirken araştırma, kişilerin araştırmacının varlığı nedeniyle etkileneneğinden veya paylaşımlarının ve tartışmalarının yönünü değiştirme ihtimali bulunduğundan dolayı katılımlı gözlem yerine katılımsız gözlem gerçekleştirilerek yürütülmüştür. Nitekim Binark'a göre de (2007, s. 37) katılımlı gözlemlerde "araştırmacı tartışmaya etki etme olanağına sahiptir. Araştırmacının olaylara müdahil olmasının etik yönü ile araştırmacının varlığının katılımcılar tarafından bilinmesinin uzamdaki tartışmanın yönüne etkisi" bulunmaktadır. Bununla beraber bir araştırma katılımsız gözlemlerle gerçekleştiriliyorsa "araştırmacı, gözlemlenenlerin kişilik haklarını, gizliliği ve anonimliği korumalıdır. Etnografik alan araştırması çevrimiçi grup ilişkilerine zarar vermemelidir" (aktaran, Binark, 2007, s. 38). Bu çalışmada da kişilik hakları, kişilerin özsayıgılarını, özel yaşamlarının gizliliğini korumak; kişilere fiziksel ve psikolojik açıdan zarar vermemek gibi etik ilkelerin sorumluluğu göz önünde bulundurularak katılımcıların anonimliği korunmuştur, annelerin kimliğini belli edecek bilgiler veya tarihler verilmemiştir. Etik ilkeler çerçevesinde dijital annelerin paylaşımları ve takipçi annelerin yorumları analiz edilirken kimliklerini gizli tutmak amacıyla annelerin sayfalarının isimleri DA1, DA2, ...şeklinde kodlanmıştır. Örneklem dahilindeki anne profillerinde yer alan son 100 gönderinin altındaki yorumlar da analiz edildiği için yorum yapanların da kimlikleri gizli tutulmuştur ve (gerekli görüldüğü yerlerde) takipçi anne anlamına gelen TA1, TA2,... şeklinde kodlanmıştır.

3.1. Demografik Özellikler

Anneler 27-45 yaş aralığındadırlar. Çocuk sayıları incelendiğinde; 10 annenin bir, 2 annenin iki, 1 annenin üç çocuğu vardır. Çocuklarının yaşlarına bakıldığında, annelerin çoğunluğunun çocuk yaşı 0 ile 5 arasında değişmekle birlikte, bir annenin çocuğu 13 yaşında, üç çocuklu bir diğere annenin ikiz çocukları 14 ve diğere bir çocuğu 16 yaşındadır. Annelerin özellikle küçük yaşta çocuklara sahip olduğu sadece iki annenin çocuklarının yaşlarının görece daha ileri yaşta olduğu söylenebilir. Örnekleme dahil olan anneler, en az lisans mezunu olmakla beraber eğitimlerini, hukuk (DA1), mimarlık (DA2, DA3, DA9), tıp (DA7, DA11), işletme (DA4), öğretmenlik (DA8, DA10), çocuk gelişimi (DA5, DA6), mühendis (DA12), ebelik (DA13) gibi alanlarda tamamladıkları görülmektedir. Ancak sadece beş anne, uzmanlıklarına sahip mesleklerini devam ettirmektedir. Ücretli kurumsal bir işte çalışanların mesleklerine bakıldığında iki annenin doktor (DA7, DA11), bir annenin öğretmen (DA8), bir annenin ebe (DA13) bir annenin de akademisyen (DA1) olduğuna tanık olunmuştur. Bununla birlikte tüm anneler, profillerinde online ticaret iş birlikleri yapmaktadırlar. Yaşadıkları şehirleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür; 5 anne İstanbul'da (DA1, DA4, DA5, DA9, DA13), 1 anne Uşak'ta (DA2), 1 anne Burdur'da (DA3), 1 anne Muğla'da (DA6), 1 anne Adana'da (DA7), 1 anne İzmir'de (DA8), 1 anne Bursa'da (DA10), 1 anne Ankara'da (DA11), 1 anne de Aydın'da (DA12) ikamet etmektedir.

4. BULGULAR⁵: DİJİTAL MECRALARDA ANNELİK KARŞILAŞMALARI

İlk olarak ifade etmek gerekir ki; Instagram profilleri incelendiğinde dijital annelerin kendileri, uzman bilgileri yönergelerini takip ederek annelik pratiklerini yerine getirdikleri, bu bilgileri uzmanların kendilerinden, öğüt kitaplarından ve medyadan elde ettikleri anlaşılabilir. Örneğin DA5 kızlarının eğitimi için (anlayarak okuma) öncelikle kendisinin ilgili eğitim için seminere katıldığını bildirmiştir. DA2 Emzirmeyi bırakma sürecinde psikologdan yardım aldığını belirtmektedir. DA12 bir bilgilendirme postu da yayınlayarak tuvalet eğitimi sürecinde DA13 kızının alerjisi için kullandığı doğal ürün takviyesi konusunda, DA4 çocuğunun ek gıdaya geçiş aşamasında, doktorlarının ve/veya aile doktorlarının tavsiyesini aldığını belirtmektedir. DA1, DA9, DA10, DA3 ve DA6 annelikle ilgili

⁵ Verilerin özgünlüğünü korumak adına çalışmada yer verilen ifade ve cümlelerde yazım, noktalama yanlışlarına veya kısaltmalara vb. hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir.

Çocuğunuzun Beynini Geliştirin, Bağırmayan Anneler, Olumlu Ebeveynlik kitapları okuduğunu ve verim aldıklarını, faydalandıklarını ifade etmektedirler. DA4 ek gıdayla ilgili bir sorunun cevabına yönelik, Google kullandığını ifade etmiştir, “mesela, ben de ‘Google’a ‘avokado kaçınıcı ayda verilmelidir’ yazıyorum. Araştırıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Annelerin bilimsel bilgiye göre çocuk yetiştirdiklerine dair örnekleri artırmak mümkündür.

Bununla beraber edindikleri her türlü bilgiyi takipçileri olan gözetleyen konumundaki anneler için paylaşım açmaktadırlar. İnterneti interaktif olarak kullanan dijital annelerin bilgiye referans olma biçimlerine bakıldığında birçok çeşitlilik göze çarpmaktadır. Kadınlar, kendi annelik deneyimleri dışında Instagram profillerinde uzman bilgilerini de paylaşmaktadırlar. Dijital anneler, kimi zaman uzmanlık alanları kimi zaman da deneyimleri ile ilgili canlı yayın açmakta ve annelerle sohbet etmektedirler veya uzmanlarla (doktor, eğitimci, çocuk gelişimci vb.) yüz yüze yaptıkları röportajları dijital platformlardan takipçi annelere aktarmaktadırlar. Özellikle pandemi sonrası süreçte uzmanlarla veya farklı annelerle Instagram profillerinde canlı olarak sohbetler gerçekleştirmektedirler. Örneğin, DA5 sayfasında sınav annelerine yönelik, yani çocukları sınav sürecinde olan anneler için bir uzman eşliğinde canlı yayın planlamıştır. Bununla birlikte DA2 bir psikolog eşliğinde çocuklar için ekran süresi, tuvalet eğitimi, emzirmeyi sonlandırma gibi konularda kısa kısa video içerikleri üretmiştir. Bir doktor olan ve anneliğini ‘uzman annelik’ olarak nitelendiren DA7 de, kendi uzmanlığından faydalanarak benzer konularla ilgili kısa videolar çekmektedir. Ayrıca farklı uzmanlarla canlı yayın gerçekleştirmektedir. DA11 çocuğu enfeksiyonla ilgili sorun yaşadığında pediatri doktorunun kendilerine verdikleri önerileri takipçileriyle paylaşmaktadır. DA10, DA1, D11, DA2, DA13 verdikleri bilgilerle ilgili İngilizce veya Türkçe kaynaklara referans vermektedirler. DA1, DA9, DA3 ve D6 ise okudukları kitapları tavsiye niteliğinde paylaşmaktadırlar. Böylece örneklem dahilindeki annelerin “bilinçli annelik” temsiliğini yansıttıklarını söylemek mümkündür. Anneler bir yandan “bilimsel annelik” kültürlerini temsil ederken bir yandan da bilgiyi yayma misyonu edindikleri de anlaşılmaktadır. Bu dijital annelerin ‘takipçi’ annelerin bazıları tarafından “ışık tutan” “önder” ve “temsiliyet vasfı”na sahip bireyler olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim dijital anneleri yüceltecek, “harika bir annesiniz” “her anne sizin gibi bilinçli olsa” “bilinçli anne”, “Bizi aydınlatmanız çok güzel oldu” “paylaşımlarınız her zaman bana ışık oldu”, gibi birtakım söylemlere annelerin profillerinde yer alan paylaşımlarının altında rastlamak mümkündür. Böylece dijital anneler hem çocuklarıyla olan deneyimlerini, pratiklerini ve bilgilerini paylaşmakta hem de uzman bilgilerinin ve iktidar söylemlerinin aktarıcısı olmaktadır. Öte taraftan bu dijital anneler, daha önce bahsedilen hem bilgi yayma hem teknolojiyi iyi kullanma ve mükemmel anneliği yansıtmaya gibi özellikleri nedeniyle Alpha Mom’la özdeşlik göstermektedirler.

Bunlara ek olarak dijital alanlara bakıldığında, modern dönemden itibaren bilimsel bilginin eril iktidarların elinde bulunduğu ve onların bilim diline sahip olduğu, kadınların ise bilim alanından dışlandığı; bu çerçevede kadınların sadece bilgiyi alımlayıcı, üretken olmayan pasif varlıklar, erkeklerin ise bilgiye sahip, üretken özneler olarak kurulduğu (Özkazanç, 2010) görüşünden farklı bir tablo ile karşılaşmaktadır. Kadınların bir kısmını oluşturan örneklem dahilindeki dijital annelerin bu bilgileri erkeklerden teslim alarak, uzman bilgilerine kendi annelik deneyimlerini de ekleyerek dijital alanlarda işletmektedirler. Daha önce yer verilen takipçi annelerin söylemlerinden de anlaşılacağı üzere bu durum, annelere bir yücelik vasfı, sağlamaktadır. Böylece eril iktidar alanlarına kadınların girmesi, bir yandan kadınların pasiflikten kurtuluşunun bir resmini sunmaktadır. Diğer yandan ise gözetlenen dijital annelerin elinde iktidar teknolojileri olarak hem medyanın hem de bilginin bulunması, ‘takipçi’ ‘gözetleyen’ anneler üzerinde denetim veya disiplin kurmayı mümkün kılan, ‘mükemmel anneliği’, ‘bilimsel/uzman anneliği’ de içerimleyen *egemen/hegemonik annelik* olarak adlandırılabilir bir annelik inşası ile karşılaşmayı mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda anneler arasında hiyerarşik bir

konumlanma da görülebilmektedir. Böylece, gözetim, bilgi, bilim çerçevesinde ve söylemsel düzlemde dijital annelerin, takipçi annelerle olan ilişkisi ve etkileşimi, iktidar kavramını kapsayacak şekilde yapılandırılabilir. Nitekim, vurgulamak gerekir ki; analiz boyunca, asıl olarak disipline edilen, *pasif edilen/edilgen annelik* dolayısıyla hegemonik anneliğin inşası daha net anlaşılabilmiştir. Bu nedenle özellikle bazı takipçi annelerin disipline edildiği düşüncesini destekleyen söylemlere ve verilere ayrıca yer vermek gerekmektedir.

4.1. Gözetleyen Gözlerin Nesneleşmesi: Hegemonik Annelik versus Edilgen Annelik

Araştırılan dijital alanlarda, takipçi annelerin, Instagram’da annelik profili açan dijital annelerin yaydıkları bilgileri, deneyimleri ve söylemleri nasıl içselleştirdiklerini ve kendi annelik icralarını nasıl denetlediklerini ve disipline ettiklerini örneklediren birçok yoruma rastlanmaktadır. Araştırmaya dahil edilen tüm dijital annelerin paylaşımlarının altındaki takipçi annelerin yorumlarında, dijital annelerin annelik icralarını “aynen uyguladıklarını” veya “uygulayacaklarını” ifade eden söylemleri görmek mümkündür. Buradaki durumu Foucault’un teorileri ile açıklamak mümkündür. Ona göre artık insan davranışları üzerinde sosyal bir kontrol dayatmak adına kurumlara ve kapatılma pratiklerine ihtiyaç yoktur, kişinin kendi kendini gözetlemesi dahi kişinin davranışlarını belirlemektedir (Foucault, 1992). Ancak bu araştırmada gözetleme pratiğinin, gözetleyen bakışlarının gözetlenen nesneleştiği yönünde olmadığı, aksine gözetleyen, gözetlenenin davranış ve düşüncelerini izleyerek kendi kendine disipline ettiği şeklinde olduğunu belirtmek gerekir. Bu, Foucault’un eğitimci ile öğrenci arasındaki ilişkide var olduğunu savunduğu, gözetimin işleyişinin sadece yukarıdan aşağı olmadığı aynı zamanda aşağıdan yukarı ve yanlara doğru olduğu, eğiticiyi gözleyen öğrencilerin eğiticilerin aktardıkları bilgileri, içselleştirerek kendi davranışlarını disipline ettiği bir denetleme pratiğidir (Foucault, 1992, s. 222). Dahası bu araştırmada da takipçi annelerin eylemlerini disipline etmesi, sosyal medyada gözetlenen olmaktan kaynaklanmamakta aksine ağlardaki anneleri takip etmekten, gözetlemekten kaynaklanmaktadır. Gözetleme konumunda olan takipçi annelerin söylemlerinin izi sürülmeye devam edildiğinde bazılarının, kendi annelik pratikleri, gözetledikleri dijital annelerle benzer olmadığı takdirde “yanlış (annelik pratikleri)”, “eksik hissetme”, “kötü anne”, “iyi anne olamama” gibi olumsuzluk içeren söylemleri kullandıklarına da rastlanmaktadır.

Örneğin DA8, çocukların odasında çok oyuncak olmasının dikkat dağınıklığı, odaklanma güçlüğü, doyuma ulaşma duygusunun körelmesi, çocuğun hayal gücünün sınırlanması gibi nedenler doğuracağı bu nedenle çocukların odalarında oyuncakların tümünün aynı anda bulunmaması önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine annenin paylaşımının altına bazı gözetleyen takipçi annelerin “yanlış/hatalı annelik”i ima eden söz dizimlerini kullanmış oldukları görülebilmektedir: “Bu hatayı ben çok yapıyorum. Bir daha mı gelecek bu yaşa istediği ile oynasın düşüncesindeyim. Demek yalnızmış”. Böylece takipçi annelerin bazılarının, dijital annenin paylaşımı üzerinden kendi annelik pratiklerini değerlendirmekte olduğu ve bu doğrultuda kendi annelik pratiklerini yanlış annelik pratiği olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bilgilendirici veya öneri niteliğinde olan içeriklerin çoğunun altında yer alan yorumlarda bu tarz “yanlış annelik pratiklerini” uygulamakla ilgili birçok yoruma rastlanmaktadır.

Bir başka dijital anne DA1, 7 aylık bebeği için hazırladığı ek gıda menüsünü, sabah, öğlen, akşam öğünlerinde çocuğun hangi besinleri tüketmesi gerektiğini, her bir öğünde farklı besinleri içerecek şekilde, paylaşmıştır. Gönderinin altına takipçi annelerden bazıları, bu paylaşımın onları nasıl kötü hissettirdiğinden bahsetmiştir. Örneğin bu annelerden birisi kendisinin yaşadığı hissi “kötü anne” olarak tanımlamıştır: “Bu menüyü okuyunca kendimi çok kötü bir anne gibi hissettim. Bu kadar şeyi

her öğün her gün hazırlayacak bir vaktim yok.” DA3 ise bebeği kendi kendine yemek yemeğe nasıl alıştırdırız içerikli bir post paylaşmıştır ve annenin paylaşımının altında “iyi bir anne” olamadığını düşünen ve “kötü anne” hisseden kişilerin olduğu görülmektedir: Örneğin bir anne “Bn annelik yapamıyorum hiç bir şey öğretemiyorm çocuğum bir yaşında zorla yediriyorum ve üstelik bu iki çocuğum da aynı kızım 5 yaşında hala telefonla zorla yediriyorum nasıl düzeltereğimi bilmiyorum Bn kendim yedirmesem aç olduğunu düşünüyorum ama faydam değil hep zararım kendimede onlarda Bn iyi bir anne olamadım 😞” şeklinde kendini ifade etmiştir. DA7 “bebeğinizin beynini besleyin” diye bir post paylaşmıştır ve postun içeriğinde çocuğun uygun aylarda uygun ek gıdalarla beslenmesi, bebeğin alması gereken proteinler, yağlar, d vitaminleri, emzirme ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Bunun üzerine takipçi bir anne, genel olarak çoğu annenin nasıl bu durumdan olumsuz etkileneceğini yorumlara yazmıştır: “Bu pahalılıkta eminim ki bir çok annenin ‘ben çocuğumu iyi besleyemiyor muyum? Acaba’ Diye içlendiği bir geceye daha iyi geceler.”

D10 emzirme sürecine dair; nasıl emzirdiğini ve emzirirken annelerin dikkat etmesi gerekenlerle ilgili bir paylaşım yapmıştır. Bunun üzerine bir takipçi annenin yorumu; “Bende emzirmeyi çok istemiştim. İlk iki ay çok güzeldi. Ama sonra kendi isteği ile bıraktı. Çok üzüldüm çok ağladım her şeyi demedim ama almadı. Hala üzülüyorum düşündükçe. 😞” şeklinde olmuştur. DA2 sayfasında bebekler için ek gıdaya geçiş sürecinde yemek seçmeyi önlemeye yönelik 13 ipucu içeren bir notu, çocuğunun kendi başına yemeği dökerek yediği reels videosu eşliğinde paylaşmıştır. Bunun üzerine takipçi annelerden birisi dijital annenin videolarının kendisini nasıl eksik hissettirdiğine dair ifadeler kullanmıştır: “Keşke herkesin çocuğuyla yemek hazırlayacak ya da dökerek yemesine izin verdikten sonra 1 saat ortalığı temizleyecek kadar vakti olsa....böyle videolar bir anne olarak bana bir şey katmak yerine eksik hissettiriyor”. Aynı paylaşımın altına başka bir anne ise videonun kendisini nasıl kötü hissettirdiğine yönelik duygularını paylaşmıştır: “bu videyou gözümde yaş akararak izledim gerçekten ne yapsak ne etsek zorla olmuyor. Bunlar insta annelerin işi sanırım” Özellikle bu ifade de takipçi anne paylaşımın onu duygusal bir yük oluşturduğunu ifade etmekle birlikte kendi anneliği ile dijital annenin/annelerin anneliğini kıyaslamakta olduğu açıkça görülmektedir. Bu dijital annelerin iktidarının anneler üzerinde yaygın bir etki bıraktığının başka bir göstergesidir. Böylece literatürde sıkça üzerinde durulan mükemmel annelik inşasında “iyi/kötü”, “doğru/yanlış” annelik söylemlerinin anneleri etkilediğini savunan birçok çalışmaya (Bayraktar, 2011; Goodwin & Huppatz, 2010) benzer bulguların bu araştırmadaki örneklem kapsamında da ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Örneklem çerçevesinde belirlenen annelerin profillerinde yer alan, “kötü annelik”, “eksik hissetme” gibi yorumlardan anlaşılmaktadır ki gözetim sadece mükemmel anneliğin veya iyi anneliğin devam ettirilmesini sağlamamaktadır. Aynı zamanda gözetleyen takipçi annelerin bazılarının, dijital annelerin yansıttığı iyi ve ideal anneliğin ölçütlerine uygun pratikleri sergileyemediklerinde suçluluk psikolojisi ve mükemmel anne olma baskısı yaşadıklarını söylemek mümkündür. Nitekim bu bulgu, gerek yüz yüze (Henderson vd., 2010) gerekse de sosyal ağlarda annelerin birbirlerini gözetlemesinin veya birbirleriyle olan etkileşimlerinin onların olumsuz duygularını besleyeceği yönündeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Lang, 2008; İşözen & Özkan, 2021). Ayrıca bu araştırma bulguları Douglas ve Michaels’ın (2004, s. 6) “Annelik psikolojik bir polis devleti haline gelmiştir” anlayışını da desteklemektedir. Onlara göre, anneler birbirlerini takip ederek zamanla kendi davranış ve düşüncelerini denetlemeye başlar. Örnekleme dahil edilen dijital anneleri takip eden annelerin de dijital anneleri izlerken kendi annelik icralarını disipline ettiklerini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda uzman bilgileri ve medyanın iktidarı kesişiminde ve ilişkiselliğinde kendi anneliğini şekillendiren dijital annelerin, mükemmel ve iyi annelik söylemlerini ve görsellerini yeniden üretmek özne konumuna yükseldiği, ayrıca gözetleme yoluyla diğer anneler üzerinde bir mikro iktidar haline geldikleri söylenebilir. Böylece bu bulgular *hegemonik annelik* ve dijital annelerin disipline ettikleri

diğer annelerin *edilgen (pasif edilen) annelik* özneliği inşası ile ilgili bulguları desteklemektedir. Buradaki hegemonya kavramının Foucault'un tartışmalarında yer alan iktidar kavramına benzer bir şekilde fiziksel bir güç ve baskı şeklinde uygulanmadığını, gözetleme pratiklerinin de etkisiyle arzu, duygu ve isteklerin yönlendirilmesini içerecek biçimde psikolojik olarak gerçekleştiğini ve disipline edici olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekmektedir.

Dijital Anneliğin Yeniden Ürettiği “Mükemmel Annelik” Pratiklerine Karşı Duruş ve Söylemler

Dijital annelerin Instagram'daki paylaşımları ile birlikte bazı takipçi annelerin pasif alımlayıcı veya nesne olarak kaldığı; bazı takipçi annelerin gözetlenen dijital annelerin sayfalarında suçluluk, kendini yargılama, kötü anne hissetme ile ilgili ve dijital anneleri idealize eden söylemleri dile getirdiği gözlemlenmekle beraber dijital annelere yönelik karşıt görüşleri dile getiren, onları yargılayan cümle dizimlerine de rastlanmaktadır.

4.1.1. Uzman Bilgisine Karşılık Geleneksel ve Dini Bilgi

Buna göre bazı takipçi anneler uzman bilgisinin karşısına geleneksel bilgiyi veya dini bilgiyi koyarak, karşı duruş sergilemektedirler. Bazı takipçilerin, dijital annelerin yaptığı ve bilimsel olarak kabul edilen uygulamaları eleştirdikleri, yorumlardaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Örneğin DA4 annelere bebeğinin diş çıkarma süreci ile ilgili deneyimini reels olarak nitelendirilen video şeklinde paylaşmıştır. DA4, paylaşımında dişleri ağrıyan ve kaşınan bebeği için anne sütü dondurması yaptığını ve soğuk anne sütü dondurması ile çocuğunun rahatladığını ifade etmiştir. Bunun üzerine bazı takipçi annelerin, annenin verdiği bilgilere karşılık geleneksel çözümler ürettiklerine veya dini bilgiyi referans aldıklarına rastlanmıştır: “Aşırı saçma neymiş diş hekimi önermiş oda halk etmiş cenabı hak bile anne sütünü ısıtıp bebege öyle gönderi yazın bile o süt ılık, soğuk yedirmek nedir yani”, “Taze soğan yada pırasa verin ,bizim burada bir söz vardır , diş çıkan bebek annem şapkama satsada bana soğan alsa dermiş derler 😊”. DA12 de kızının diş çıkarma sürecinde benzer bir yöntem kullandığını paylaşmıştır. Amerikan Pediatri Akademisi'nin önerisi olduğunu vurgulayarak, ağrıyı ve iltihabı hafifletmek için ıslatılmış ve buzdolabında soğutulmuş bez kullanımını annelere tavsiye etmiştir. Yorumlarda yine benzer bir şekilde “Diş için en iyi çözüm yeşil soğan hem ağrıyı kesiyor hem de iyi kaşıyor” ifadesine rastlanmıştır. DA11, bebeğinin iştihayı nasıl artırdığını, bu konuda neler yaptığını ve çocuğunun iştahını artırması adına doktor tavsiyesi ile çocuğuna verdiği takviyelerin, destekleyici ürünlerin neler olduğunu reel videosu eşliğinde paylaşmıştır. Yorumlarda ise karşıt görüş bildiren annelerden biri şu şekilde yorum yapmıştır: “her doktor her şeyi dört dörtlük biliyor diye bi kaide yok ya. Çocuğuna göre ölçüp biçip ona göre yapıyor bu içerikleri ama kendi çocuğuna göre işte. diğer anneler de görsün yapsın işe yarıyor demek için paylaşmış ama ben çocuğuma hasta olacağını hissettiğim an Zühre ana macunu veriyorum ...ben faydasını gördüm...”

Bu durumu, takipçi annelerin bazılarının dijital annelerin yansıttığı bilimselliği, mükemmelliği içeren *hegemonik annelik* pratiklerine yönelik bir tavır aldıkları ve bu nedenle çeşitli stratejik araçlarla -ki bu araç karşı söylemdir- egemen söylemleri kullanan uzman dilini gövdesini zedelemeye çalıştıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim bu tür söylemleri kullanan takipçi anneler, maruz kaldıkları egemen dilin yönünü değiştirmekte ve onu, aynı kuvvetle 'mükemmel anneliğe' yönelik kullanmaktadırlar. Aksu Bora'nın da belirttiği üzere (2010, s. 155) “hiçbir iktidar ilişkisi tek yönlü değildir ve her iki taraf da çeşitli stratejiler ve araçlar kullanarak kendi güçlerini artırmaya çalışmaktadır”. Bu bağlamda takipçi annelerin bilimsel bilgi yerine geleneksel bilgiye yönelik güçlü vurguları, *hegemonik annelerin* söylemlerine yönelik karşıt söylemler kullanarak *gelenekçi annelik*'in yeniden inşasında rol oynadıklarının göstergesidir. Üstelik örneklem dahilindeki dijital anneler bilime

dayalı, yeni bir annelik prototipini temsil ederken, geleneksel yöntemleri savunan anneler olduğu da görülebilmektedir. Bu durum Aksu Bora'nın (2010, s. 78) Türkiye'deki modernleşme sürecinde birçok değişim ve kırılmalar gerçekleşmesine rağmen hala modern kadın ve geleneksel kadın dualitesinin sürerliliğini ifade ettiği düşünceleri ile bağlamsallaştırılabilir.

4.1.2. Dijital Annelerin Konumunu Sorgulama

Öte taraftan bazı takipçi annelerin, dijital annelere yönelik “uzmanlığınız nedir”, “eğitiminiz nedir”, “anneliği hakkıyla yapan bi sensin(!)” araştırma diye verdiğiniz bilgilerin bilimsel hiçbir yanı yok”, “en anne sizsiniz tamam” gibi söylemsel karşı çıkış ve duruşları da dikkat çekmektedir. Örneğin DA4 “Çocuklara söylenmemesi gereken cümleler (ebeveynlik notlarım)” başlığı ile beraber bir reels içeriği oluşturmuş. Reels içeriğinde çocuklarla iletişimin nasıl olması gerektiğine dair yönlendirici ifadelerde bulunmuştur. Bunun üzerine bazı takipçi anneler tarafından anneye yönelik, annenin bilgisini yargılayıcı ve eleştirel söylemler kullanılmıştır: “Bu ülkede herkes eğitimci yaşam koçu şair yazar olmuş. İki tane de Hz. Mevlana Gazali vs sözleri bu iş tamam”. “Evet artık bir çok paylaşım da bunları sakın yapmayın videoları görmeye başladık. Ama nedense gerçek hayattan uzak kitap cümleleri”. “Bu konudaki eğitiminiz?”

DA12 çocuklar hata yaptığında suçlamak yerine hata yapmasına izin vermek ve iş birliği ile çocuğun yaptığı hatayı düzeltmesini imkan tanımak gerektiği ile ilgili olarak kendi çocuğunun sütü yere döktüğü bir reels videosuyla paylaşmıştır. Yorumlarda ise “tavsiyelerinizden birşeyler alıyorum” gibi olumlu söylemler yanı sıra annenin annelik pratiğini yargılayıcı “Saçma sapan iş. İsteyerek yapılan yanlış pekiştirilmiş”. “Kibar anne olamaz diye girilmedik hal kalmadı 😞👩♀️”, “Böyle yapmasına izin vermek demek çocuğun bunu oyun sanması demektir benim kızım böyle izin verince daha kötülerini yapıyor gerek yok böyle modern takılmacalsra”, “evet sonra kendi hatası sürekli örtüldüğü için özür dilemeyi bilmeyen çocuklar yetiştiriyosunuz”, “şova gerek yok gerçek hayat var ne yazık ki.....” gibi söylemlerde bulunulduğu gözlemlenmiştir

Diğer annelerin profillerinde de karşılaşılan bu karşı söylemlerin anneyi yargılamak ve eleştirmek için söylendiği çıkarımını yapmak mümkündür. Bazı takipçi annelerin yorumlarından anlaşılmaktadır ki; dijital annelerin sosyal medyada annelik üzerine kurdukları hegemonyayı veya hâkimiyeti kırmak adına üretilen *gelenekçi annelikten* farklı söylemsel taktikler kullanmaktadırlar. Takipçi annelerin karşı duruş ve söylemleri iktidarın olduğu yerde direniş de vardır düşüncesini savunan Foucault'nun görüşleri ile yorumlamak mümkündür. Ona göre: “iktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkânı vardır, zira hiç direniş imkânı olmasaydı iktidar ilişkisi de olmazdı” (2014a, s. 236). Buradaki direnişin söylem yoluyla olduğunu vurgulamak gerekir. Diğer taraftan feminist teori içinde de iktidar ile mücadele dil ile gerçekleşir düşüncesi yer almaktadır. Onlara göre dilin iki yönü vardır. Dil bir yandan tahakküm aracı iken diğer taraftan tahakkümü yıkıcı, delici, aşındırıcı bir özelliği de bulunmaktadır (Butler, 2014; Hekman, 2016). Dijital annelerin Instagram profilleri incelendiğinde de benzer stratejiler görülmüştür ve takipçiler, eleştirel dil ve muhalif söylemleri bir direniş taktiği olarak kullanmaktadırlar. Söz konusu takipçi annelerin karşı duruş ve tavırları, yansıtılan ideal ve *hegemonik anneliği* sorgulayıcı ve özellikle de yargılayıcı olması nedeniyle bu annelerin *yargılayıcı annelik* özelliği inşa ettiği ifade edilebilir. Bu araştırma kapsamındaki takipçi annelerin *hegemonik annelik* iktidarını karşıt/yargılayıcı söylemleriyle alt üst etme girişimleri, tam anlamıyla gerçekleşmemekte aksine -özellikle her konumdan annenin farklı görüşleri savunmasıyla-‘çokluk’ ve karşılıklılık’ içeren bir iktidar çatışmasına dönüşmektedir.

4.2. Anneler Arasındaki İktidar Çatışmaları

Örneklem dahilindeki annelerin profillerine bakıldığında, kimi zaman dijital alanlarda, kadınların birbirlerine söylediklerinin karşılıksız kalmadığı görülmektedir. Daha önce de vurgulandığı üzere, gözetleyen ve gözetlenen anneler arasında karşılıklı bir yargılamaya dönüşen ilişki ağı ve mikro mücadeleler görülebilmektedir. Anneler arasındaki mikro mücadele aynı zamanda güç dengelerinin çoğulluğunun göstergesidir. Maral'ın da aktardığı üzere (2004: 139) güç dengelerinin çoğulluğu “erkekler ve kadınlar, devlet ve vatandaşlar, teknolojiye hâkim olanlar ve olmayanlar, teknolojiyi şekillendirenler ve kullananlar gibi farklı iktidar konumundaki insanlar arasında sürekli bir mücadele ve karşılıklı değişim ilişkisi”ni ifade etmektedir. Profilleri incelenen dijital annelerin, bazı zamanlarda gözetleyen konumundaki takipçi annelere cevap vermeleri ile birlikte annelik paylaşımları, kadın dayanışmasına ket vuracak düzeye gelmektedir. Dahası, dijital alanlarda annelerin birbirlerini gözetlemelerinin, kimi zaman anneler arasında bir yarışa, kendi potansiyellerini yarıştırmaların ise bir çatışmaya neden olduğu fark edilmiştir. Örneğin DA9 çocukların beyin gelişiminin farklı aylarda farklı oyunlar veya kitaplarla desteklenmesi gerektiği görüşüne kendi annelik deneyimlerini de ekleyerek paylaşmıştır. Dijital annenin bu paylaşımı için “destek” ve “teşekkür” söylemlerini dillendiren anneler olduğu gibi bu görüşü yargılayan anneler olduğu da görülmüştür. Takipçi annelerden biri “boşuna :D çocukların zekâları arıyıyor. Tamamen genetik :D” şeklinde yorum yapmıştır. Dijital anne DA9 “çok yazık bu düşünceye” diye cevap vererek bebek gelişimine yönelik oyun veya kitapların yok sayılmasını yadırgadığını belli eder şekilde bir cümle dizimi kullanmıştır. Bunun üzerine takipçi anne ise “Bir sürü kanıtlı araştırma var bununla ilgili :D literatür bilmeden sallamak kolay :D” diyerek annenin bilimsel bilgiye hâkim olmadığını ima etmiştir. Böylece gerçekleşen diyaloglardan da anlaşılacağı gibi annelik bir rekabete dönüşmektedir. Buradaki takipçi anne ile dijital anne arasındaki rekabet “kim daha iyi yapar”dan ziyade “kim daha çok bilen anne” yönündedir. Gözetlenen ile gözetleyen anneler arasındaki bu tarz etkileşim biçimleri tüm annelerin profillerindeki bazı paylaşımlarının yorumlar kısmında yer almaktadır.

Nitekim anneler arasındaki çatışmalı ilişkiler dijital anneler ve takipçi anneler ile sınırlı değildir. Tüm bunlarla beraber takipçi annelerin birbirleri arasında da karşıt söylemler ve ‘kim daha iyi anne’, ‘hangi anne daha bilgili’ konularında bir rekabet olgusuna tanık olunmaktadır. Örneğin yine DA3’ün sayfasında paylaştığı “neden çorapsız geziyor, yazık neden sütten kestir, kocaman çocuk oldu neden bezi bırakmadı hala” vb. gibi annelere söylenen sözler veya sorulan soruları içeren bir reels videosunu esprili bir şekilde “ben öyle uygun gördüm” başlığı ile paylaşmıştır. Annenin bu gönderisinin altına takipçi bir anne yorum yapmış ve ardından diğer takipçi anneler de yorum yaparak dijital anne dışındaki diğer takipçi anneler de birbirleri arasında rekabete ve savaşıma girmiştir. Örneğin takipçi annelerden biri (TA1) reels videosu içinde yer alan “kocaman çocuk oldu neden bezi bırakmadı” söylemine yönelik “Zamanı gelince bezden kesilmeli bence kocaman çocukların bezlenmesi çocuğun yetişmesi açısından faydalı değil” ifadelerini kullanmıştır. Ancak başka bir takipçi anne (TA2), TA1’in bu yorumuna karşılık, “Al sana bi çok bilmiş daha” yorumunu bırakmıştır. TA1 ise etkileşimi devam ettirerek TA2’ye cevap olarak “aynen siz 5 yaşına kadar bezle dolandırın bebenizi en iyi ana sizsiniz” şeklinde bir cümle yazmıştır. Bu cümle üzerine TA2 “evet herkes en iyi çocuğunun anasıdır” yazdıktan sonra TA1 ifadelerini güçlendirerek, “her anne iyi anne yada bilgili anne demek değildir. bu anne oldu tüm bilgiler yüklendi mi oluyor. ...bir çocuk hala bebek gibi yetişiyorsa bu annenin ...ilgilenmemesi ile alakalı bunları kabul etmeyip eleştiriye kapalı olmak koskoca bir cahilliktir zaten bu cahillik” diyerek belli bir yaşta (5 yaş) sonra çocuğuna bez takan anneleri ve çocuklarını yargılamaya devam etmiş ve bazı kadınların anneliğini sorgular nitelikte ifadeler kullanmıştır. DA13 ise profilinde abur cubur yiyen çocukların daha agresif, öfke krizlerine ve şiddete meyilli olduğunu, kötü beslenen çocuklarda davranış bozuklukları gözlemlendiğini bu nedenle çocukların abur cuburdan

uzak tutulması gerektiğini bir video eşliğinde kaynakçalarını da belirterek paylaşmıştır. Paylaşım yapılan yorumlarda bu bilgiye karşı birçok karşıt görüş olmakla birlikte bir takipçi, diğer yorum yapan takipçileri ima ederek DA13’ü yorumlarda etiketlemiş ve “Ebecim hazır mısın cahillere 🤔 @... ahh kime ne diyorsunuz ki..” diyerek annenin paylaşımına katılmakla birlikte buna katılmayan ve karşı çıkan kendisi gibi takipçi anneleri cahil olarak nitelendirmiştir.

Yorumlardan da anlaşılacağı üzere, takipçi annelerin birbirlerini yargılaması çatışmalı bir etkileşim ve iletişim ağına dönüşmektedir. Annelerin tartışmalarının odağında “iyi anne”, “cahil anne”, “bilgili anne” söylemleri bulunmaktadır. Daha önceki verileri de destekler bir şekilde, anneler birbirilerini gözetleyerek, anneliklerini veya annelikle ilgili düşüncelerini yargılamakta ve denetlemekte olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu durum, annelik iktidarının akışkan olduğunu ve Instagram’da annelerin her birinin mikro iktidar olarak var olduğunu göstermektedir. Böylece annelik etkileşimlerinin ve iletişimlerinin annelik icraları perspektifinden çok katmanlı bir hale geldiği görülmektedir. Bu anlamda, online platformlar annelik savaşlarının ortaya çıktığı bir iktidar alanına dönüşmektedir. Douglas ve Michaels (2004) da *mommy wars* (annelik savaşları) kavramını kadınların en iyi anne olabilmek için birbirleriyle ve hatta kimi zaman kendi kendileriyle dahi yarıştıklarını ifade etmek için kullanmışlardır. Bu rekabet olgusu içerisinde gelişen anneliği, *kadın olimpiyatları* olarak tanımlamışlardır. Farklı çalışmalarda bu annelik savaşları, çalışan ve çalışmayan anneler bağlamında tartışılırken (Douglas & Micheals, 2008; Oflaç, 2015) dijital mecralarda gerçekleştirilen bu çalışmada ise annelerin mikro iktidar savaşları, çalışan veya çalışmayan fark etmeksizin annelik pratiklerini en iyi kimin yerine getirdiği veya çocuk bakım ve yetiştirilmesi ile ilgili “doğru” bilgileri en iyi kim biliyor (bilimsel bilgiye kimin hâkim olduğu) gibi konular bağlamına taşındığı fark edilmiştir.

En nihayetinde annelerin birbirlerini dijital mecralarda göz hapsinde tutması ile birlikte kadın dayanışmasının da kırıldığı bir noktaya ulaşıldığını söylemek mümkündür. Abetz ve Moore (2018, s. 276) da annelerin karşı karşıya gelmesi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Anne ile anneyi karşı karşıya getirmek, kadın dayanışmasını baltalayan ve kadınları asla bir araya getiremeyen, kadınları birbirlerine en kötü düşmanları olarak konumlandıran çok daha geniş bir ataerkil ideolojinin parçası olarak bağlamsallaştırılabilir. Bu “böl ve yönet” stratejisi, kadınların mevcut ataerkil yapılara direnme potansiyelini zayıflatmaktadır”. Yine DA3’ün profilindeki bir postunun altına takipçi annenin eklediği “Valla çocuklara yarış atı gibi diyoruz ama biz ebeveyn olarak daha çok yarışıyoruz çocuklarımızın üzerinden 🤔” şeklindeki yorum ve yine aynı annenin başka bir zaman diliminde takipçi annelere yaşadığınız en büyük zorluk nedir sorusuna takipçi annelerin çoğunluğunun “annelik terörü” diye yanıtlaması annelerin rekabeti ve iktidar mücadeleleri açısından anlamlıdır.

SONUÇ

Çalışmanın amacı çerçevesinde dijital mecralarda yer alan anneler özelinde anneliği, gözetim, iktidar, özne, söylem ekseninde tartışmaya açan ve anneliğin yeni medyada nasıl yeniden inşa edildiğini ve anneler arasındaki etkileşimi ve konumlanmaları anlamak amaçlı gerçekleştirilen ve bu doğrultuda Instagram’daki on üç annelik profili örnekleme dahil edilen bu çalışmada anneliğin farklı boyutları ile karşılaşılmıştır.

Öncelikle vurgulamak gerekir ki, medyayı bir araç olarak kullanarak takipçi annelere, çocuk bakımı ve yetiştirmeye dair konularda bilim ve bilginin diliyle ‘ses’lenmeleri dijital annelerin uzmanlık bilgisine sahip olmaları ve bu bilgilerin ve kendi deneyimlerinin aktarıcısı olmaları gibi etkenlerin dijital annelere güç/iktidar kazandırdığı görülmüştür. Bu durum dijital annelerin yeni bir öznellik kurmasını

sağlamıştır. Dahası *hegemonik annelik* diye anılabilecek ‘bilimsel/uzman’ anneliği, ‘mükemmel anneliği’, ‘ideal anneliği’, ‘iyi anneliği’ içerimleyen, Alpha Mom’la benzerlikler taşıyan yeni bir annelik inşası fark edilmiştir. Böylece akıllı ve iktidarı elinde bulunduran fail, özerk, inşa edici eril özne yerine ideal anneliği yansıtan (dijital) anneler tarafından davranışları ve zihinleri disipline edilen, *edilgen annelik* olarak adlandırılabilir, pasif, tabi annelik özneliği yaratılmıştır. Diğer bir deyişle, *hegemonik anneliği*, ideal annelik pratiklerinin “ne” ve “nasıl” olması gerektiği konusunda bilgi iktidarı ve gücü elinde bulunduran annelerin sahip olduğu annelik imgesi olarak nitelemek mümkündür. *Hegemonik annelik* kavramı ile erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyeti yok sayılmamakla birlikte, bu çalışmada sadece anneler arası ilişkiler göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle hegemonik anneliğin erkek kadın ilişkileri temelinde değil, edilginleştirilen, pasif konuma itilen annelik ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Buradan yola çıkarak dijital annelerin, diğer gözetleyen takipçi anneleri disipline etmesi durumunda özne konumuna yükseldikleri ifade edilebilir. Dahası, dijital mecralar göz önünde bulundurulduğunda annelerin her biri aynı anda hem iktidarın gözlem nesnesi hem de bizzat diğer gözetleyenler üzerindeki iktidarın gölgesi olmaktadır. Fakat gözetleyen annelerin gözetlenen anneler tarafından yalnızca zihinlerinin ve eylemlerinin pasif bir şekilde disipline edildiğini vurgulamak eksik kalacaktır. Instagram’daki annelik profillerindeki *hegemonik annelik* yansımaları ve “bilgi” ve “bilimsel” söylemlerinin baskıları aynı zamanda direniş pratiklerini veya karşı söylemleri beraberinde getirmektedir. Böylece dijital mecralarda yer alan Instagram annelerinin benimsediği bilimsel bilgiye karşı olarak geleneksel bilgiyi savunan, geleneksel söylemleri kullanan *gelenekçi annelik* ve Instagram’daki annelerin verdiği bilimsel bilgiyi sorgulayan, eleştiren *yargılayıcı annelik* modellerine rastlanmıştır. Görüldüğü üzere *hegemonik annelik*, *edilgen annelik*, *gelenekçi annelik*, *yargılayıcı annelik* gibi farklı annelik öznellikleri ile karşılaşmıştır. Öte taraftan hem gözetleyen hem de gözetlenen annelerin birbirlerine ‘kim daha iyi annedir’, çocuk bakım ve yetiştirilmesi konusunda ‘kim daha yetkin’ minvalindeki rekabet etrafında yargılayıcı söylemler kullanmalarının bir annelik iktidarı savaşımını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum kadınların annelik rollerinin, kadınlar arasındaki dayanışmayı kırdığını göstermektedir. Bu nedenle gözetimle birlikte anneler arasındaki kadın dayanışmasına engel olacak şekilde düalist konumlanmaların ortaya çıkması, konum almalarının zamanla çatışmaya dönüşmesi gibi durumlar üzerinde daha fazla durulması ve düşünülmesi gerekmektedir. Neticede yeni medyanın annelik aktivistliği ve dayanışması için bir alan oluşturabileceği görüşlerinin aksine bu çalışma kapsamında dijital alanlarda annelerin birbirlerini gözetlemesinin kadın veya annelik dayanışmasına engel olduğuna dair verilerle daha yoğun karşılaşmıştır. En nihayetinde gözetleyen annelerin bir kısmının, gözetlenenler tarafından olumsuz etkilendiği, gözetimin anneler arasındaki rekabet olgusunu artırdığı ve anneler arasında iktidar savaşlarına neden olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abetz, J. & Moore, J. (2018). “Welcome to the mommy wars, ladies”: making sense of the ideology of combative mothering in mommy blogs. *Communication Culture & Critique* (11), 265–281.
- Aktaş, G. (2019). Günümüz toplumlarında anneliğin değişen biçimlerini sosyal medya kullanıcıları üzerinden değerlendirmek. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(2), 253-271.
- Badinter, E. (1998). *Annelik sevgisi* (K. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Bayraktar, S. (2011). *Makbul anneler müstakbel vatandaşlar*. İstanbul: Ayizi Kitap.
- Bilgin, R. (2016). Geleneksel ve modern toplumda kadın bedeni ve cinselliği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26(1), 219-243.
- Binark, M. (2007). Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu, M. Binark (Der.) *Yeni Medya Çalışmaları*, (s. 21-45) Ankara: Dipnot.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı*. İstanbul: İletişim.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası*. B. Ertür (Çev.) İstanbul: Metis.
- Chae, J. (2015). “Am I a better mother than you?” Media and 21st-century motherhood in the context of the social comparison theory. *Communication Research*, 42(4), 503-525.
- Chen, G. M. (2013). Don’t call me that: A techno- feminist critique of the term mommy blogger, *Mass Communication and Society*, 16(4), 510-532.
- Çelen, O., & Tuna, M. (2018). Türkiye’deki gurmelerin Instagram hesaplarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(Special Issue 3), 411-436.
- da Silva, M. S. (2023). Motherhood. In *Gender Diversity, Equity, and Inclusion in Academia* içinde (pp. 62-71). Routledge.
- De Beauvoir, S. (1970). *Kadın ikinci cins, evlilik çağı*. B. Onaran (Çev.) İstanbul: Payel.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu*. Ankara: Ötüken.
- Durna, U. (2010). A tipi ve B tipi kişilik yapıları ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 275-290.
- Ezgin-Ağıllı (2017). *İktidar alanlarının kesişiminde ve ilişkiselliğinde annelik algı ve pratikleri: Blogger anne(lik)ler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Foucault, M. (1992). *Hapisenin doğuşu*. S. Hilav (Çev.) İstanbul: YKY.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. H. U. Tanrıöver (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. F. Keskin, (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014a). *Özne ve iktidar*. I. Ergüden ve O. Akınhay (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014b). *Kliniğin doğuşu*. Ş. Ünsaldı. (Çev.) Ankara: Epos.
- Fraisse, G. & Perrot, M. (1993). Siyasal kopuş ve yeni söylem düzeni. Duby ve Perrot (Ed.) *Kadınların Tarihi IV* içinde (s. 19-23) A. Fethi (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Friedan, B. (1983). *Kadınlığın gizemi*. T. Mertoğlu (Çev.) İstanbul: e Yayınları.
- Goodwin S. & Huppatz K. (2010). *The Good mother: Contemporary motherhoods in Australia*. Sidney: Sidney University Press.
- Gürçayır-Teke, S. (2014). Dönüşen anneliğe yönelik netnografik bir analiz: Blogger anneler, *Millî Folklor*, 103, 32-47.
- Hays, S. (1991). *The Cultural contradictions of motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hekman, J. S. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve bilgi*. Ü. Tatlıcan ve B. Balkız (Çev.) İstanbul: Say.
- Henderson A., Harmon S. & Houser J. (2010) A new state of surveillance: Applying Micheal Foucault to modern motherhood, *Surveillance & Society*, 7(3/4), 231-247.
- Horovitz, B. (2007) "Alpha Moms leap to top of trendsetters" https://usatoday30.usatoday.com/money/advertising/2007-03-26-alpha-mom_N.htm (Erişim: 10 Ocak 2023).
- Hoşgör, Z. (2021). Instagram rehberi: İstatistikler, algoritmalar ve en son güncellemeler <https://zeo.org/tr/kaynaklar/blog/2021-instagram-rehberi> (Erişim: 21 Ağustos 2023).
- Huey, L. S., & Yazdanifard, R. (2014). How Instagram can be used as a tool in social network marketing. *Kuala Lumpur: College of Art and Technology-(SNHU) Program HELP*.
- İşözen, H., & Özkan, Z. H. (2021). Sosyal medya kullanımının annelik tutum ve davranışlarına etkisinin incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), 33-56.
- Kaylı-Şaşman, D. (2013). *Kadın bedeni ve özgürleşme*. İzmir: İlyas.
- Koeber, A. (2001). Postmodernism, resistance, and cyberspace: Making rhetorical spaces for feminist mothers on the web. *Women's Studies in Communication*, 24(2), 218-240.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyoloji ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Lang, L. (2008). Big brother meets the "Alpha Mom": Tensions in the media standardization of motherhood. *Lore J*, 6, 1-12.
- Layder, D. (2006). *Sosyal teoriye giriş*. Ü. Tatlıcan, (Çev.) İstanbul: Küre.
- Lopez, L. (2009). The racial act of mommy blogging: Redefining motherhood through the blogosphere. *New Media & Society*, 11(5), 729-747.
- Lupton, D. & Barclay, L. (1997). *Constructing fatherhood: Discourses and experiences*. London: Sage Publications.
- Maral, E. (2004, Güz). İktidar, erkeklik ve teknoloji. *Toplum ve Bilim*. 101, 127-144.
- Michaels, M. W. & Douglas, S. J. (2004). *The Mommy myth*. Newyork: Free Press.
- Oflaç, B. S. (2015). Anneliğin ve kadınlığın blog hali: Toplumsal, annesel, tüketimsel ve politik blog söylemleri, O. Sürgevil-Dalkılıç (Ed.), *Çalışanne* içinde (ss. 339- 371). Ankara: Nobel.
- Orton-Johnson, K. (2017). Mummy blogs and representations of motherhood: "Bad mummies" and their readers. *Social Media+ Society*, 3(2).
- Özkazanç, A. (2010). Bilim ve toplumsal cinsiyet. *II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi Kitabı*: 16-22.

- Sever, M. (2015). Kadınlık, annelik, gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter’den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller’dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier’den No Kid üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi*, 7(2), 71-86.
- Tanesini, A. (2012). *Feminist epistemolojilere giriş*. Bursa: Sentez.
- TÜİK (2023) Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, (Erişim: 30 Ağustos 2023).
- Uzun, S., Uzun, E., Yolsal, Ü. H. & Güçlü, A. (2002). *Felsefe sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Varol, S. F. ve Tayanç, N. (2014). Blogların cinsiyeti: Toplumsal cinsiyet kimliğinin bloglarda sunumu, *International Conference on Communication, Media, Technology and Design*, 325-333.
- Yelsalı Parmaksız, M. P. (2012). Digital opportunities for social transition: Blogosphere and motherhood in Turkey. *Fe Dergi*, 4(1), 123-134.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DIGITAL TRACKS BEYOND BORDERS: A SYSTEMATIC REVIEW ON THE MIGRATION CRISIS

Beyza Yılmaz¹, Emre ÖZCAN²

Abstract

This study aimed to systematically examine the studies conducted and published on immigrants, asylum seekers, and refugees by using big data written in English. Articles were searched on Scholar, The Web of Science, ProQuest, Science Direct, PubMed and Scopus databases. The concept set centered around the concepts of immigration and big data was used in the surveys. In accordance with the PRISMA protocol principles, 49 articles were examined according to the inclusion and exclusion criteria among 258 articles obtained from the relevant databases until the end of December 2022. The reviewed articles were categorized under the headings of “topics examined”, “dataset”, “analyses”, “software used” and “key findings”. The studies provide indications on how to obtain information about this population, which is difficult to reach group especially due to its massiveness, using big data tools. In the findings, it has been seen that studies based on big data on immigrants, asylum seekers and refugees contribute to facilitating the integration of these groups into the target country. Also, it has been revealed that these studies may lead to undesirable results in terms of violating the confidentiality of research groups, producing labeling, and increasing surveillance for these groups. In addition to these, it has been found that these studies have methodological handicaps in terms of representativeness, accuracy, excessive homogenization, and easy generalization. It is thought that the findings of the study will shed light on the international migration and refugee policies to be carried out using big data analysis tools.

Keywords: Big data, migration, systematic review.

¹ Arş., Gör., Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, beyzayilmaz@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6963-2036

² Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, eoacan@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0877-2457

SINIRLARIN ÖTESİNDEKİ DİJİTAL İZLER: GÖÇ KRİZİ ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR DERLEME

Öz

Bu çalışma, uluslararası literatürde İngilizce olarak kaleme alınmış, büyük veri analiz araçları kullanılarak göçmen, sığınmacı ve mültecilerle ilgili yapılmış ve yayınlanmış çalışmaların gözden geçirilmesini ve çalışmalardan elde edilen verilerin sistematik bir biçimde incelenmesini amaçlamıştır. Makaleler Scholar, The Web of Science, ProQuest, Science Direct, PubMed ve Scopus veritabanları üzerinden taranmıştır. Taramalarda göçmen ve büyük veri kavramları etrafında yararlanılan kavram seti kullanılmıştır. PRISMA protokol ilkelerine uygun olarak 2022 yılı Aralık ayı sonuna kadar ilgili veritabanlarından elde edilen 258 makale arasından dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre 49 makale incelenmiştir. Taranan makaleler “ele alınan konular”, “veri seti”, “analizler”, “kullanılan yazılım” ve “başlıca bulgular” başlıkları altında incelenerek kategorileştirilmiştir. Araştırmalar, büyük veri araçlarının kullanılması yoluyla özellikle kitleselliği nedeniyle erişilmesi zor bir grup olan bu nüfus hakkında nasıl daha kolay bilgi elde edilebileceğine dair göstergeler sunmaktadır. Bulgularda göçmen, sığınmacı ve mültecilerle ilgili büyük veriye dayalı çalışmaların, bu grupların hedef ülkeye entegrasyonunu kolaylaştırma noktasında katkı sağladığı görülmüştür. Ayrıca bu çalışmaların bu gruplar açısından araştırma gruplarının gizliliğinin ihlal edilmesi, etiketlemeyi üretmesi, gözetimi artırması bağlamında sakıncalı sonuçlar doğurabileceği ortaya konulmuştur. Bunlara ek olarak bu araştırmaların temsil edilebilirlik, doğruluk oranı, aşırı homojenleştirme ve kolay yoldan genelleştirme gibi hususlarda metodolojik handikaplar taşıdığı bulgulanmıştır. Araştırmanın bulgularının büyük veri analiz araçları kullanılarak gerçekleştirilecek uluslararası göç ve mülteci politikalarına ilişkin ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Büyük veri, göç, sistematik derleme.

INTRODUCTION:

The substantial technological developments experienced since the 1980s have resulted in one of the major breaking points in societal-historical transformation. This transformation described by conceptualizations such as “information society” (Masuda, 1991), “information age” (Castells, 1996), “digital society” (Fukuyama, 2018), and “post-industrial society” (Bell, 1973) has swiftly traversed the social arena. Information and communication technologies have become a part of daily life and led to radical changes in the lifestyles of individuals and communities. Users of information produce data every second by using multiple devices, record events, and can become the object of data production themselves. In addition to individuals, it is seen that organizations and governments with almost all their units and departments have become both the subject and object of this production. The increase of data at such an extent has created the concept of “big data” in the literature. The term big data was first used by Michael Cox and David Ellsworth in the study titled “Application-Controlled Demand Paging for Out-of-Core Visualization” in the Proceedings of the 8th Conference on Visualization held in 1997 to emphasize that some datasets could not be stored anymore in computer storage or external hard drives due to their sheer size (Cox & Ellsworth, 1997). Francis X. Diebold (2016) on the other hand, stated that the term was first used by Kohn Mashey in 1988 in his presentation titled “Big Data and the Next Wave of InfraStress.”

Although the concept of big data started to be discussed in the late 1990s, its widespread use in the literature corresponds to the late 2000s. There is no clear consensus on what elements such as processing capacity, speed, access to information, and type of the data stored should be considered regarding the definition of big data. However, to summarize, big data is a concept that defines heterogeneous data at different volumes which are not possible to process through traditional database techniques and comprise various digital contents (Gahi et al., 2016). Beyer and Laney (2012) defined big data as “information entities with high volume, high speed, and great variety that have innovative forms of data processing to promote insight and decision-making and require cost-effectiveness.” Davenport defined the concept as “data that are too big to be stored in one server (more than 100 terabytes in size), not structured in lines and columns, or continuously flowing in a way not to fit in a stagnant data warehouse.”

Big data is a phenomenon that has been commonly used in many areas of both the natural sciences and the social sciences for some time. Despite its handicaps such as serving the interests of certain groups, neglecting certain masses, maintaining inequality, labeling, extending surveillance, and violating confidentiality, big data has been widely used especially in the social sciences in recent years due to reasons such as the ability of users to make generalizations in a simple way through homogenization, providing the opportunity to have easy access to greater volumes, opening the door to more advanced statistical techniques, and establishing connections between datasets (Yılmaz and Ozcan, 2022). The most attractive aspect of big data is the opportunity it provides to have access to data at great volumes which are difficult to reach quickly and easily.

Considering that one of the groups that are difficult to reach is asylum seekers and immigrants, who have gained these statuses as a result of recent mass migrations that emerged as a global crisis, it might be claimed that data on these individuals are within the scope of big data. These data cover many indicators that accelerate their integration into the host country, but they also lead to many adversities that label them, keep them under check, and risk the safety of their lives. On the other hand, it is indispensable for states to have big data that are reliable, qualified, and obtained timely on asylum seekers and immigrants to effectively manage such crises – and to prevent

decision-makers from making ill-advised decisions and society from having misled perceptions (Atar, 2021: 158). However, it should be underlined that despite limitations regarding the sharing of big data on refugees and immigrants, there has been an increase in recent years in the number of academic studies that investigate the mobility of these groups and their integration with the host society through big data analysis. Many researchers utilize datasets that include information obtained from mobile phone usage, social media, and other sources, especially public institutions, to perform analyses and make estimations regarding socioeconomic and cultural issues as much as the big data allow (Korkmaz, 2021: 241). Although these studies in which the quality and representation of datasets are important aims at supporting the integration of asylum seekers and immigrants and offer solutions to and inform states, they should be structured meticulously and focus on the principle of “do no harm”, and they should also be sensitive not only in the analysis of the data but also in terms of the source, avoid political manipulations, not risk the safety of the relevant groups by violating their confidentiality, not reproduce discriminating factors, and in short, they should not ignore the rights and freedoms of these groups stemming from international law (Korkmaz, 2021, pp. 243-44).

In this context, this study aimed to review studies conducted and published on immigrants, asylum seekers, and refugees and written in English in the international literature by using big data analysis tools and/or datasets and systematically analyze the data obtained in these studies. In line with this main objective, the study sought to answer the following research questions:

- What issues/variables are addressed in studies on immigrants, asylum seekers, and refugees analyzed using big data tools?
- What types of datasets are used in studies on immigrants, asylum seekers, and refugees in which analyzed using big data tools?
- What statistical analysis methods and analysis software are used in studies on immigrants, asylum seekers, and refugees analyzed using big data tools?
- What are the main findings of studies on immigrants, asylum seekers, and refugees analyzed using big data tools?
- What are the main handicaps of studies on immigrants, asylum seekers, and refugees in which analyses were performed using big data tools?

1. MATERIALS AND METHODS

1.1 Research Strategy

In this study, articles using big data and big data analysis tools on immigrants, asylum seekers, and refugees were screened on the Scholar, Web of Science, ProQuest, Science Direct, PubMed, and Scopus databases without making any distinctions such as domestic-international migration, voluntary-forced migration, registered-unregistered immigration, or source country-destination country. In this context, to analyze the phenomenon of migration, key phrases such as “refugee[s]”, “asylum seeker[s]”, “immigrant[s]”, “migrant[s]”, “migration[s]”, “displacement[s]”, “mass movement[s]”, and “immigration[s]” were used, and to include big data studies, the key phrases of “big data”, “machine learning”, and “data analytics” were employed. Each of these concepts were matched one by one, and different combinations were created. The review was performed according to the appropriate search methods in each database (e.g., “machine learning AND immigration”, “(big data) AND (migration)”, “data analytics, refugee”, etc.).

In the review process on each database, first of all, the titles of the articles were examined, and they were saved in an Excel file. Articles that did not include at least one keyphrase from the identified immigration and big data keyphrase groups were excluded from the study. After the selected databases were reviewed, the titles of the collected articles were examined, and duplicate articles were removed. Inquiries were discussed with the team members. The articles were uploaded to Mendeley Desktop, Version 1.19.8.2008-2020 Mendeley Ltd., and they were evaluated in terms of singularization, review, full text, and relevance. After this, the abstracts of the articles in the Excel file were analyzed, and the articles which were decided to be unsuitable for the purpose of the study were discussed and removed from the analyses by the researchers. Following the analysis of the abstracts, the full texts of the remaining articles were evaluated, and the articles whose full text could not be accessed and those which did not fit the purpose of the study were excluded from the study. Finally, the remaining articles were presented in a table which included “issues discussed”, “dataset”, “analyses”, “software used”, and “main findings.”

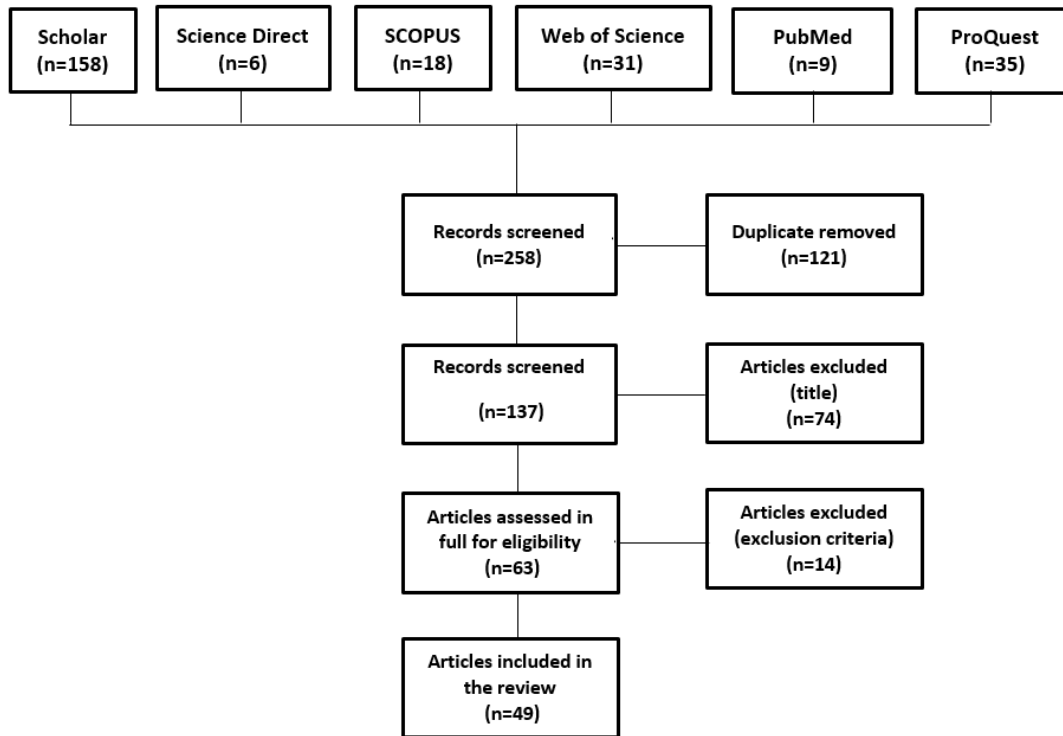
1.2 Inclusion and Exclusion Criteria

The inclusion criteria were determined as being a research article and being written in English. All studies published in the relevant databases by the end of December 2022 were included in the study. The exclusion criteria were specified as big data research articles not related to immigrant, asylum seeker, or refugee groups, not including the terms among the search criteria in the title, and publications other than research articles such as conference texts and book chapters.

1.3 Article Selection

The research articles were selected according to the PRISMA checklist. In total, 258 studies were found. The same studies which were found in different databases (121 articles) were removed. The abstracts of the remaining 137 studies were read, and 74 studies which were non-scientific or written in languages other than English were excluded. Then, the remaining 63 articles were subjected to full-text analysis. Finally, 19 articles were removed as their full texts were inaccessible, or they did not meet the purpose of the study. Thus, 49 articles were included in the analyses.

Figure 1. Articles according to PRISMA protocol principles.

2. RESULTS

Within the scope of the study, 49 articles were analyzed. The included articles were analyzed and classified under the categories of “issues discussed and main findings”, “dataset”, “analyses”, and “software”. Information about the findings is presented in Table 1.

Table 1. Research results and selection of studies reporting the use of big data in studies on immigrants, asylum seekers and refugees.

	Reference	Issues discussed	Dataset	Analyses	Software used	Main findings
1	Ahmed et al., (2020)	Machine learning was used to predict the landslide risk of the camp infrastructure based on the geospatial features of Bangladesh.	Geospatial features (elevation, lithology, Normalized Difference Vegetation Index (NDVI), Topographic Wetness Index (TWI) data) data were used.	Logistic Regression (LR), Multi-Layer Perceptron (MLP), Gradient Boosted Trees (GBT), Random Forest (RF)	Python, JavaScript	Normalized Difference Vegetation Index (NDVI) values in the study area are low due to deforestation and/or damage to vegetation in areas where camp

						infrastructure is available. For example, toilets were installed in places with the highest landslide risk rate (landslide tendency) with 40.23%. This was followed by hand pump tube wells with 37.49%.
2	Ahmed et al., (2019)	Population estimation approaches of Rohingya refugees in the south eastern border region of Bangladesh were investigated.	Data on the living conditions and needs of Rohingya immigrants residing in Bangladesh in 2018 provided by the International Organization for Migration (IOM) and U.S. Landsat-8 satellite images provided by the Geological Survey were used.	Linear Regression, LASSO Regression, Linear Regression with Elastic Net Regularization (Elastic Net), k-Nearest Neighbor (KNN), Decision Tree, Support Vector Regression (SVR), Ada Boost, Gradient Boosting, Extra Tree, RF	Python, Tensor Flow, Google Colab	It has been demonstrated that the data found in camp blocks and satellite images can be successfully used in the population estimation task. The Gradient Boosting Model is a suitable choice for both target-hunting and satellite image target-hunting approaches. In addition, it was concluded that artificial neural

						networks are a very good choice for data-driven approach and the most accurate option for satellite image-based approach to population estimation.
3	Aslan et al., (2019)	The comments made under the news titled Alan Kurdi and Drowning Refugees in Muğla on the websites of the five best-selling newspapers were examined.	The comments in the newspapers Liberty, Morning and latest news.com, which are selected from the top 25 websites clicked on Alexa.com in Turkey, were studied.	Perception Analysis Model (PAM)	Unspecified	It was found that almost every commentator reflected a negative opinion in 735 comments examined. 21.4% of commenters blame people with whom they differ on many issues, as well as political parties. While 62.4% of the comments point out that the Syrian refugee crisis is an internal problem,

						4.35% think that it is an out-group hatred. Those in the second group question why they used Turkey as a bridge, why they fled from Turkey afterwards, why they cooperated with the imperialist powers and why they did not seek asylum in other countries.
4	Augsburger & Elbert, (2017)	It was carried out to examine whether there was an increase in risky behaviors among IDPs who have settled in Germany.	The Adverse Childhood Experiences scale, an abbreviated version of the ViVo checklist, the abbreviated event list of the Post Traumatic Diagnosis Scale, the Post Traumatic Stress Symptoms Interview, the Patient Health Questionnaire, and the Risk-Taking Behavior BART were administered to 56 participants from various countries who settled in Germany.	Stochastic gradient boosting machine	R	All participants experienced at least one traumatic event. Childhood maltreatment was experienced by 94% of participants. Physical abuse is the most common. Emotional abuse comes next.

5	Aydemir, (2022)	Machine learning models were compared to predict both the number of immigrants and the income distribution of immigrants.	Data from the World Bank 2010 Economic Development Indicators and data on the number of immigrants between 1960 and 2010 obtained from the "Immigrant Quantity" were used.	Support Vector Machines (SVM), Naive Bayes (NB), LR, KNN, RF, Xgboost algorithms	Python	By using the features in the data, 86.04% success rate for LR, 83.72% for SVM, 83.72% for KNN and 69.76% for NB were obtained. In this application, it is seen that the highest success is achieved through the LR algorithm. In another application to estimate the number of immigrants, 98.37% success rates were obtained with XGBoost and 96.42% with RF.
6	Azizi et al., (2021)	By revealing the number of immigrants from Mexico to the United States, pre-immigration and post-immigration variables were discussed in order to predict how many people will immigrate and	The "life" dataset from the "Mexican Immigrant Project" provided by Princeton University was used. In this dataset, there are variables such as labor force information, immigration information,	RF	Unspecified	It has been observed that Mexican immigrants mainly immigrate to the United States for the duration of their migration and then decide depending

		how long they will stay in the United States.	marriage history, and number of children of 25,298 people.			on variables such as status and employment.
7	Baird et al., (2022)	Children's drawings were examined with traditional econometric and machine learning tools to learn about the mental health of children in migration and disaster environments.	Drawings of 2480 Syrian refugee children aged 5-12 in Jordan were digitized and analyzed. In addition, data were obtained from the self-portraits of children.	LASSO, K-fold cross-validation	Unspecified	The results show that children's drawings can be used as a diagnostic tool in crisis environments. The use of a political slogan or image in the drawings is the strongest indicator of psychological distress in a child refugee. Features such as sketchy drawings, shadowy drawing of the face or body, drawing in monochrome, lack of detail, incomplete drawing of the nose or mouth are presented as important indicators of their likelihood of being exposed to violence in the past.

8	Bertsimas & Fazel-Zarandi, (2021)	In order to design an immigration policy that prevents crime in the United States, it was aimed to develop an algorithm to predict the risk of retrial of non-citizens convicted of various crimes.	From the inception of "Safe Communities" in October 2008 to November 2015, 904,896 detainees and 3,640,599 crimes were examined among detention orders across the United States.	Unspecified	Unspecified	The algorithm was found to reduce crime by 25% and was successful in reducing recidivism rates for inmates in both the federal and state prison systems.
9	Best et al., (2022)	The migration situation in Bangladesh, which was considered one of the most vulnerable countries to climate change, has been handled with machine learning.	The migration background, employment and financial situation of more than 1695 people belonging to 3000 households were discussed through the survey conducted by the Bangladesh Environment and Migration Survey (BEMS) in 2014.	RF, Survival analysis, Regression	R	Cox proportional hazard models revealed that the number of members in a household, the first year of residence, and the household goods owned by the household are important in terms of economic status. The results show that the total number of members of a household has a negative effect on migration, and migration

						mobility increases with the increase in the number of non-workers in the household.
10	Carammia et al., (2022)	It was desired to develop an early warning and forecasting system regarding migration mobility in EU countries.	Global Events, Language and Tone Database (GDELT) project data, geolocated events and internet searches in countries of origin, Frontex, EASO data were used.	DynENet, Vector Autoregression (VAR), LASSO, ARIMA, RF	Google Trends	The model offers a highly effective system for early warning and prediction of migration.
11	Chang, (2018)	It was aimed to apply big data technologies on Hakka genealogy to investigate migration patterns of Hakka ethnic group in Taiwan between 1954 and 2014.	It was studied with 4,492 Hakka pedigree data from FamilySearch genealogy collection service.	Unspecified	GOHAKK A, JavaScript, Timemap, Google Map	A very detailed analysis of the genealogy is provided for users, enabling the use of big data at different stages of the research process.
12	Chen et al., (2022)	Urban economic resilience was discussed in the context of Baidu migration in China.	The China City Statistical Yearbook, which targets 287 cities in China, and the provinces and cities statistical yearbook are the main data sources in this study. The population mobility index data is taken	Spatial regression model	Python	When the population mobility index increases by one unit, the urban economic flexibility index increases by 0.36-0.56%. Innovation input has a positive

			from Baidu Migration Big Data on the Baidu migration web page.			mediating effect on urban economic flexibility and population mobility.
1 3	Choi et al., (2020)	The levels of psychological distress of Korean immigrants in the United States during the COVID-19 pandemic were addressed by the prediction of discrimination, coping mechanisms, and socio-demographic factors.	A survey was conducted with 790 people selected by purposive sampling among Korean immigrants over the age of 18 living in 42 states in the United States. Data were collected online between 24 May and 14 June 2020 through a questionnaire consisting of seven scales.	Artificial neural network (ANN), descriptive analysis	SPSS	The ANN model examined the predictability of three types of discrimination and three types of coping mechanisms on participants' psychological distress. Psychological resilience of a person was found to be the most important determinant. Daily discrimination experiences are the second most important predictor variable. Individuals' age, gender, education level, race and ethnic identity showed less importance in predicting the level of psychological

						al distress. Finally, an individual's income level, employment status and marital status were found to have the least predictive features in the ANN model.
14	Emami et al., (2020)	Four machine learning models (BRT, MARS, MDA, and RF) were tested to predict collective motion sensitivity in Chaharmahal and Bakhtiari Provinces in the Southwest of Iran.	Mass movement events reported by the Forest, Range and Basin Organization between 1977 and 2019 -three types of mass movement, including debris flow, landslide, and rockfall- were collected and used aerial photographs based on extensive field surveys.	Boosted regression trees, Mixture discriminate analysis, RF, Multivariate adaptive regression splines	R, ARCGIS	According to the LASSO algorithm, altitude and slope are the most influential factors. Also, distance to roads and faults is the next priority. Random Forest was found to be the most accurate model for mass movement susceptibility mapping.
15	Fernández-Martínez et al., (2021)	The prevalence of communicable diseases of immigrants in Spain was discussed.	All immigrant patients in the Tropical Medicine Unit were selected. During the first visit, all patients were asked to complete a questionnaire	Fisher's exact test, T Test, Mann Whitney U, kNN, Leave-one-out cross-validation	PSPP	Screening was found in 566 patients (74.5%). The most commonly diagnosed diseases are intestinal parasites,

			containing demographic variables. A detailed medical history and physical examination were also performed at this time. A standard screening protocol was administered to all patients, regardless of the presence, absence, or type of symptoms. In addition, data from the country's official civil registry were also used.			followed by syphilis, HIV infection, chronic HBV, filariasis, malaria, chronic HCV and Chagas disease. Syphilis and HIV+ patients are mostly women from Central Africa.
16	Gao et al., (2022)	High-speed rail HSR presentations in China are examined to provide new causal evidence about the impact of improved transportation on urban tourism.	Tencent big dataset collected from smartphone location information was used on one-day migration of Chinese cities from 2015 to 2019.	DID method, ordinary least squares (OLS) method	Python	Through daily panel data from Tencent migration big data, it is revealed that transportation improvements are facilitating tourism economies among Chinese cities.
17	Garha & Domingo, (2019)	The ethno-linguistic diversity of the Indian diaspora population with different socio-demographic	Facebook data of individuals born in India and living abroad (13-65 and over) were extracted. According to Facebook data,	Unspecified	Unspecified	60.7% of the total diaspora population is in Asia, 20.9% in North America, 10.5% in

		characteristics such as age, gender, location, language, ethnicity and citizenship was investigated through the Facebook advertising platform.	the Indian diaspora in 2017 consisted of 12.8 million people living in 150 countries around the world.			Europe, 2.5% in Africa and 0.8% It is based in Latin America. In 2017, Bangladesh, Pakistan and Indonesia had the highest proportion of young adults (13-24 years old) among the population of Indian descent. The United States, United Kingdom, and Canada have the highest proportions of older people (50 and over). The largest proportion of the working population (ages 25-49) is settled in Singapore, Saudi Arabia and Kuwait.
18	Giang et al., (2022)	Simulated experiments were examined to estimate labor exports in Taiwan,	It uses a database of Vietnamese labor migration to Korea, Japan, and Taiwan from 1992 to	Back-propagation Neural Network (BPNN), Random Forest Regression (RFR), KNN	Python	The accuracy levels of the three prediction models were

		Japan, and Korea.	2020, obtained by the Overseas Ministry of Labor.			evaluated. BPNN findings were found to be the closest when compared to actual data in Taiwan, Korea and Japan. It was found that kNN algorithms reached the second most accurate level in Taiwan and Japan, while kNN reached the lowest level in Korea over the years from 1994 to 2016.
19	Havas et al., (2021)	Focused on analyzing refugee movements from the Near East to Central Europe in 2015 and 2016.	Two Twitter datasets on refugees called Geo-Tweets and General-Tweets, UNHCR dataset, Harvard CGA Geotweet Archive were used.	Convolutional Neural Network (CNN), hotspot analysis, ARIMA stochastic model	DBpedia Spotlight Web Application, and Stanford CoreNLP	At the beginning of 2015, hotspot maps show that refugees gather mostly at the border of Turkey and Greece to begin their journey. In autumn 2015, there is more concentration towards the borders of North Macedonia, Serbia,

						Hungary, Austria and Germany, which are the hot spots.
20	Huang & Shao, (2022)	Focused on the application of big data statistics to solve the construction of the Arab migration and entrepreneurship data system.	Pseudo data on Arab immigration and international trade from 2015 to 2020 are used.	Artificial servo cluster algorithm	Unspecified	In the context of big data, the pseudo-modeling method of the intelligent iterative pseudo-servo cluster algorithm is presented.
21	Juric, (2022a)	It was conducted to test the usefulness of Google Trends indices to predict forced migration from Ukraine to the EU (particularly Germany) and to obtain demographic information from social networks on the age and gender structure of refugees.	Google Trend data from February 24, 2021 to February 24, 2022 and UNHCR statistics are used.	Linear regression	Google Trends	The fastest growing Google search terms in Ukraine (December 7, 2021 - March 7, 2022) are shown to be Western Union, asylum, refugee and Schengen, excluding the term "border". The most frequent search in Poland since the outbreak of the Russia-Ukraine war is "Border Crossing + Germany". All search queries with

						an indication about migration planning show a positive linear relationship between the Google index and data from official statistics.
2 2	Juric, (2022b)	The focus point was on monitoring conditions that indicate the intention of refugees from Ukraine to move to Germany.	Since the outbreak of the war in Ukraine, Facebook, Instagram and Youtube data have been collected about users in Ukraine's neighboring countries and Germany. State-level estimates of Ukrainian refugees were also obtained from the Meta Business Suite database and the FB Marketing API.	Unspecified	YouTube, Facebook, Instagram, Twitter	The results show that the increase in Facebook and Instagram index frequency is associated with increased immigration from Ukraine. It shows that the interest in Germany, especially since the age of 23, and the curiosity of the Ukrainian Facebook and Instagram users in learning German has

						increased rapidly.
2 3	Jurić, (2022c)	It was carried out to obtain sociodemographic information about Ukrainian refugees through Google Trends and social media applications.	Between February 1 and March 11, 2022, a query was made on Google Trends for the terms "граница" and "кордону" searched on Google. Results have been compared with UNHCR's official statistics. Also, YouTube, Instagram, Facebook and Twitter networks were examined.	Unspecified	Google Trends	As of the beginning of the war in Ukraine, the number of shares of Facebook and Instagram users in Poland, Slovakia, Hungary, Moldova, Romania and Germany has increased rapidly. Women aged 25-44 made up the majority of Facebook and Instagram users among Ukrainian refugees in Poland, Slovakia, Hungary, Moldova, Romania and Germany.
2 4	Katsikouli et al., (2022)	Summaries of asylum case decisions in Denmark were examined.	Decision excerpts from asylum appeal cases published by the Danish Refugee Appeals Board are used. The dataset is from the Flygtningenævnet (FLN)	Decision Tree, RF, SVM, Logistic Regression, Neural Networks, Naive Bayes classifier	Python	The results showed that it is possible to have information with potentially predictive properties about the outcome of

			Nævnsdatabase 2020 repository, which became publicly available on October 3, 2020.			any asylum case. When the Random Forest Classifier is used, it has been seen that a lot of information about the asylum seeker is used to predict whether the case will be overturned by the Refugee Appeals Board.
2 5	Khangahi & Kiani (2021)	A machine learning-based model is presented by exemplifying the Urmia Lake case study in Iran.	Population data of Urmia and five other cities for the last 40 years are used.	Random Forest, KNN and Support Vector Machine	Unspecified	According to the results obtained, people in the relevant region had to migrate due to unemployment and economic difficulties, air pollution, the emergence of various diseases, and decrease in drinking water. It has been determined that the SVM method gives better results than other algorithms.

						The SVM-based model showed the best performance with an increase rate of 88%.
26	Kılıç, vd. (2019)	It was carried out in order to shed light on the lives of refugees in Turkey from various aspects.	Data collected from 992,457 Türk Telekom customers, of which 184,949 are tagged as refugees and 807,508 as Turkish citizens, provided by D4R Challenge in 2017 were used. In addition, geospatial data sets, population data from the Turkish Statistical Institute (TUIK) and various statistics, coordinates of houses and workplaces for rent and sale in various neighborhoods in Istanbul via Hürriyet Emlak and the results of the Address-Based Population Registration System for the year 2017, in which the education levels of the residents on the basis of the	K-means (SK-means) algorithm, network analysis	R, Python, ArcMap, Google Places API, QGIS, MySQL, NoSQL and Pajek	The top 10 cities with the highest refugee traffic are Istanbul, Gaziantep, Ankara, Izmir, Mersin, Adana, Hatay, Antalya, Şanlıurfa and Kocaeli. Wealthy refugees visit summer locations as often as non-refugees. The analysis showed that medium- and high-status refugees use a very large area, travel long distances, and have a regular pattern in their movements, while low-status refugees seem to be

			neighborhood are given, were used.			trapped in a small neighborhood, meaning it is unlikely to travel.
27	Kiossou, vd. (2020)	An artificial neural network (ANN) model has been established to gain deeper insights into how migration is affected by its drivers.	Two different datasets were used, consisting of features and flows from 1960 to 2000 and features and flows from 2001 to 2010.	Random Forests, “extreme” gradient boosting regression (XGBoost) model, artificial neural network (ANN) model	Unspecified	In the model, it has been seen that the farther the two countries are from each other, the lower the relevant migrant flow. The effect of droughts in the target countries on the flow of incoming migrants was examined. It has been revealed that destination countries tend to receive fewer migrants during drought years, mainly due to worse employment opportunities for low-skilled labor.
28	Krupenkin & Rothschild (2019)	In the 2016 US election process, it has	CNN, MSNBC and Fox News	Structural topic models	Unspecified	Immigration news volume on

		been tried to deal with whether the coverage of the media regarding immigration has changed before the campaign, during the campaign and after Donald Trump was inaugurated.	transcripts were used.			Fox News nearly doubled after the election compared to others. There has also been a dramatic increase in the use of the crime framework in immigration news. After Trump was inaugurated, there has been a significant decline in media debates on comprehensive immigration reform, and instead a significant increase in discussions of legal immigration restrictions and sanctuary cities. Media discussions on immigration policy seem to have shifted to the rightward.
29	Lai, & Pan, (2020)	The structure of China's urban population flow network	Travel information data from 346 cities from Tencent	Complex network analysis method	Gephi, SPSS	The urban network is more densely distributed

		was examined.	Migration is used.			in the east than in the west. The direction of population mobility before the festival is symmetrical with the direction of the population flow in the middle of the festival and after the festival. Cities with high administrative levels are the main population distribution centers.
30	Lee & Song (2022)	Using a simulation study, it was investigated whether the negative relationship between the academic performance of both native students and rural immigrant students could be weakened when discrimination decreases.	In the 2013-2014 school year, the first wave of China Education Panel Survey, a nationally representative survey providing detailed information about students, families and schools in grades 7 and 9, was used.	Wasserstein generative adversarial network (WGAN), bootstrap method	Unspecified	The findings show that discrimination is negatively related to the academic performance of both immigrants and natives. The simulation study reveals that in a hypothetical scenario where discrimination is mitigated, discrimination is no longer

						negatively associated with students' academic performance.
31	Lu, (2022)	It has been tried to determine whether skilled immigrants can replace natives in the labor market in the USA.	US Census and American Community Survey (ACS) data were used..	LASSO, regression	Unspecified	The PDS Lasso estimate gives robust and precise estimates of substitution and categorically rejects that immigrants can replace natives. Based on these improved substitution estimates, the wage effects of immigration are simulated with confidence.
32	Martey & Armah (2021)	It examines the impact of international migration on household expenditures, labor outcomes and poverty on left-behind household members in Ghana.	The Ghana Living Standard Survey and World Bank employment data were used, which include data on household demographics, migration, income and expenditure, agricultural production, and household investment decisions.	LASSO , Double Selection	Unspecified	The results show that international migration increases household spending, largely driven by investments relative to spending on consumer goods. In addition, the transfer of remittances by

						immigrants to lagging households results in reduced weekly working hours in the labor market and modestly reduces household poverty.
3 3	Micevska, (2021)	It was carried out in order to understand which factors play an important role in forced migration abroad in African countries.	A panel dataset containing data on forced migration from 45 African countries covering the years 1999–2017 was used. In this context, UNHCR Population Statistics (data on refugee stocks and asylum applications), Political terror index, Armed Conflict Location and Event Dataset, population data obtained from the World Development Indicators database provided by the World Bank, and measurements of climate conditions are included.	Random Forest, LASSO	Unspecified	The importance of the changing nature of the conflict in Africa has been demonstrated. It was emphasized that internet access rate is an important factor in explaining asylum applications. In Nigeria and Cote d’Ivoire, insurgency appears to play a major role in migration, while in Guinea, Nigeria, Gambia and Mali, population appears to be a major driver for migration. Algeria and

						the Democratic Republic of Congo are important sources of asylum applicants due to factors not included in the model.
3 4	Molina, vd. (2022)	It was carried out to determine the weather variables that best predicted the migration decisions of 54,986 people of Mexican origin between 1989 and 2016.	Data from the Mexican Migration Project (MMP), which included the biographies of 100,572 people between 1980 and 2016, were drawn from 161 communities located in major migrant-sending regions in 21 states of Mexico. MMP data were combined with daily gridded forecasts of weather data from 1980 to 2016 from the Oak Ridge National Laboratory Distributed Active Archive Center, one of the NASA Earth Observation System Data and Information System data centers.	Random Forest, Logistic Regression	Python	The model that includes all weather indicators outperforms the base model with only individual, household, and community-level features. Parametric models have not lagged far behind more complex methods such as random forests in predicting the migration process. The analysis identifies the most predictive weather features, but does not identify the direction of the effects

						on migration.
3 5	Nair, vd. (2019)	MM4SIGHT, a machine learning system that provides predictions about mixed migration, defined as refugees fleeing persecution and conflict in Ethiopia, victims of trafficking, and migrants seeking better lives and opportunities, was analyzed.	Net migration figures from the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), estimates of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) regarding refugees, asylum seekers, other persons concerned and returnees, Danish Refugee Council survey estimates including unofficial counts of migrants moving to Saudi Arabia and data from 4MI's migration clusters and a number of institutional data providers such as the World Bank, UNHCR are used. Spatially, only data on Ethiopia was tested, followed by a dataset enriched with 21 other countries from Sub-Saharan Africa.	Cross-correlation, a gradient boosting ensemble (xgboost), random forest, a linear regression, and a support vector regression.	Unspecified	Error rates are shown so that annual forecasts for migration flows from Ethiopia to the six countries are within a few thousand persons per year for most destinations . Under the current modeling framework, causality between macro indicators and the resulting mixed migration flows has not been inferred.

3 6	Olberg, & Seuken, (2022)	For a project initiated by the Swiss State Secretariat for Migration for the resettlement of refugees, mechanisms that address families' preferences for resettlement locations were examined.	Historic resettlement data	Unspecified	Ubuntu 18.04	Two mechanisms have been proposed, constrained random serial dictatorship mechanism (CRSD) and constrained rank value mechanism (CRV). It shows that the CRV is generally superior in terms of family well-being where families have a complete order of preference over the locations to be placed. Preliminary simulations of the data show that both mechanisms can significantly improve family well-being with only a small loss in the overall employment rate of refugees.
3 7	Quinn, vd. (2018)	The settlements of refugees and IDPs in various locations in Africa and the	Remote sensing data from satellites was used.	Mask-RCNN model	ResNet101. ImageNet	In the analyzes, it has been shown that it is possible to detect a

		Middle East were analyzed.				large part of the structures in the examined settlements. However, it has been revealed that there are still significant differences in the characteristics of the images collected from different satellite sensors, geographical regions and types of settlements.
38	Rahaman, vd. (2022)	The relationship between the growth trend of Rohingya refugee camp settlements and deforestation in the Cox's Bazar region is discussed.	Landsat 5 and Landsat 8 satellite images of 1990, 2013 and 2020 were collected. Control was provided with Google Earth historical images.	maximum likelihood classification, support vector machine, random forest and artificial neural network	ArcGIS, Neural Net at ENVI	Shallow vegetation has increased over time, indicating forest areas close to the settlement camps. The greatest loss has occurred in deep forest areas, where both the waterbody and pasture land have been significantly reduced.
39	Raman, Vera, & Manna (2022)	Nearly 6 million immigration	The publicly available dataset of the	Random forest classifier, linear support vector	Python	While represented asylum

		<p>court proceedings and 228 cases in the United States were analyzed.</p>	<p>US Executive Office of Immigration Review (EOIR), which includes information on litigation, asylum seeker representation, and child applicants, and Transactional Records Access Clearinghouse (TRAC) website resources, which contain detailed biographies of immigration judges were used These are limited to cases filed up to January 2022 after the implementation of the 1980 Refugee Act.</p>	<p>classifier, regression</p>		<p>seekers can get asylum, unrepresented asylum seekers cannot apply for asylum and are more often detained. The model found that the less partisan cases were associated with the detention at the time of the verdict of an asylum seeker from a Latin American country who was tried in a state that had voted Republican in the previous presidential election. The results show that asylum grants are associated with high partisanship and rejections are associated with low partisanship . Consistency scores of female</p>
--	--	--	--	-------------------------------	--	--

						judges were found to be significantly lower than male judges.
40	Ran, vd. (2022)	The effect of migration in China on online social behavior and the mediating effect of immigrants' characteristics are discussed.	We studied users' data from a large four-month dataset containing 2.29 million records from online social networks (OSN), one of the largest online social networks in China. The dataset also includes the location based on the IP address the users are logged into.	Propensity scores matching technique and difference-in-differences analysis (PSM-DID)	SQL, R	The findings reveal that migration affects individuals to communicate with more friends and receive more social support from different people, but their communication power decreases, which may be limited by cognitive and time resources. Migration increases the number of people added as friends, but reduces the number of messages. The characteristics of migrants, including gender, age and degree, play a moderating role.

4 1	Ren & Bloemraad, (2022)	Machine learning was used to identify immigrant-oriented nonprofits.	A dataset of immigrant-oriented organizations (data collected by GuideStar) and a second dataset of non-immigrant-oriented organizations (986 nonprofits from the National Center for Charitable Statistics (NCCS) dataset) were used. In addition, the ICEP dataset from the Immigrant Civic Engagement Project, the NY dataset extracted from the "A Guide to Community-Based Organizations for Immigrants" file produced by the Department of Education of New York was used.	Natural language processing, machine learning techniques	Python	Simpler NLP models are poor at categorizing and distinguishing between immigrant and non-immigrant nonprofits. Also, dictionary-based methods that use preset keywords for country name, nationalities, and migrant-specific words have been shown to perform better. The machine learning categorization strategy works much better in both validation datasets, accurately identifying 90 percent and 67 percent of immigrant-oriented nonprofits.
--------	-------------------------	--	--	--	--------	--

4 2	Ruhnke, vd. (2022)	A new method of attribution of legal status for the health of the undocumented population in the USA is discussed by comparing various analyzes.	The NHIS, a stratified random sample of the largest health survey of the US population, was used. Variables such as years in the USA, age, education attainment, poverty status, Medicaid coverage, household size, spousal citizenship, region of birth, marital status, difficulties speaking English, number of children, employment status, race, and Hispanic ethnicity were discussed.	Logistic regression models, Random Forest algorithm	R	The results suggest that undocumented immigrants experience a health advantage compared to the U.S.-born population. Undocumented respondents were significantly more likely to report their health as excellent than their US-born and documented immigrants, and less likely to describe their health as fair or poor.
4 3	Ruhnke, Wilson, & Stimpson (2022)	A new machine learning method has been developed to give legal status to immigrants.	Nationally representative survey data from the Survey of Income and Program Participation (SIPP) and the National Health Interview Survey (NHIS) were used.	KNN classifier, RF, Logistic regression	R	The results show that using machine learning to determine the legal status of immigrants, especially the Random Forest Algorithm, is more accurate in identifying undocumented immigrants and

						minimizes bias. The undocumented population in the NHIS was found to be, on average, younger, more likely to be Hispanic, and of lower socioeconomic status than those with documents.
4 4	Simionescu, (2021)	The situation of Italian immigrants since 2008, when the global financial crisis began, has been analyzed using microeconomic, macroeconomic and big data.	Microeconomic data and surveys (including questions such as sociodemographic information, labor force) provided by the National Institute of Statistics (Istat) in Italy were used. In addition, exports by Eurostat, persons at risk of poverty or social exclusion, employment in knowledge-intensive activities, etc. data is provided.	Regression model	Unspecified	In the Italian labor market, women are more likely to be employed than men. The economic crisis in Italy affected the agriculture and construction sectors and brought about a decrease in the number of men. Immigrants who graduated from post-secondary education levels were less likely to be employed than those with higher

						education or lower. Immigrants from higher-income households prefer to wait longer until they find a better-paying job.
4 5	Szocska, vd. (2021)	It was carried out with the aim of monitoring mobility changes during the COVID-19 outbreak in Hungary.	Call Detail Records (CDR) for the period between February 1, 2020 and May 20, 2020 were used. Data were also compared to Google's Covid-19 Community Mobility Reports.	Unspecified	Microsoft Power BI Pro	While a significant decrease in movement is seen on weekends, the decrease is most marked on Sundays. At the end of March, people who had a weekend house near Lake Balaton (one of the most popular local tourist destinations in summer) decided to move in large numbers from Budapest and other cities in order to stay in quarantine there.

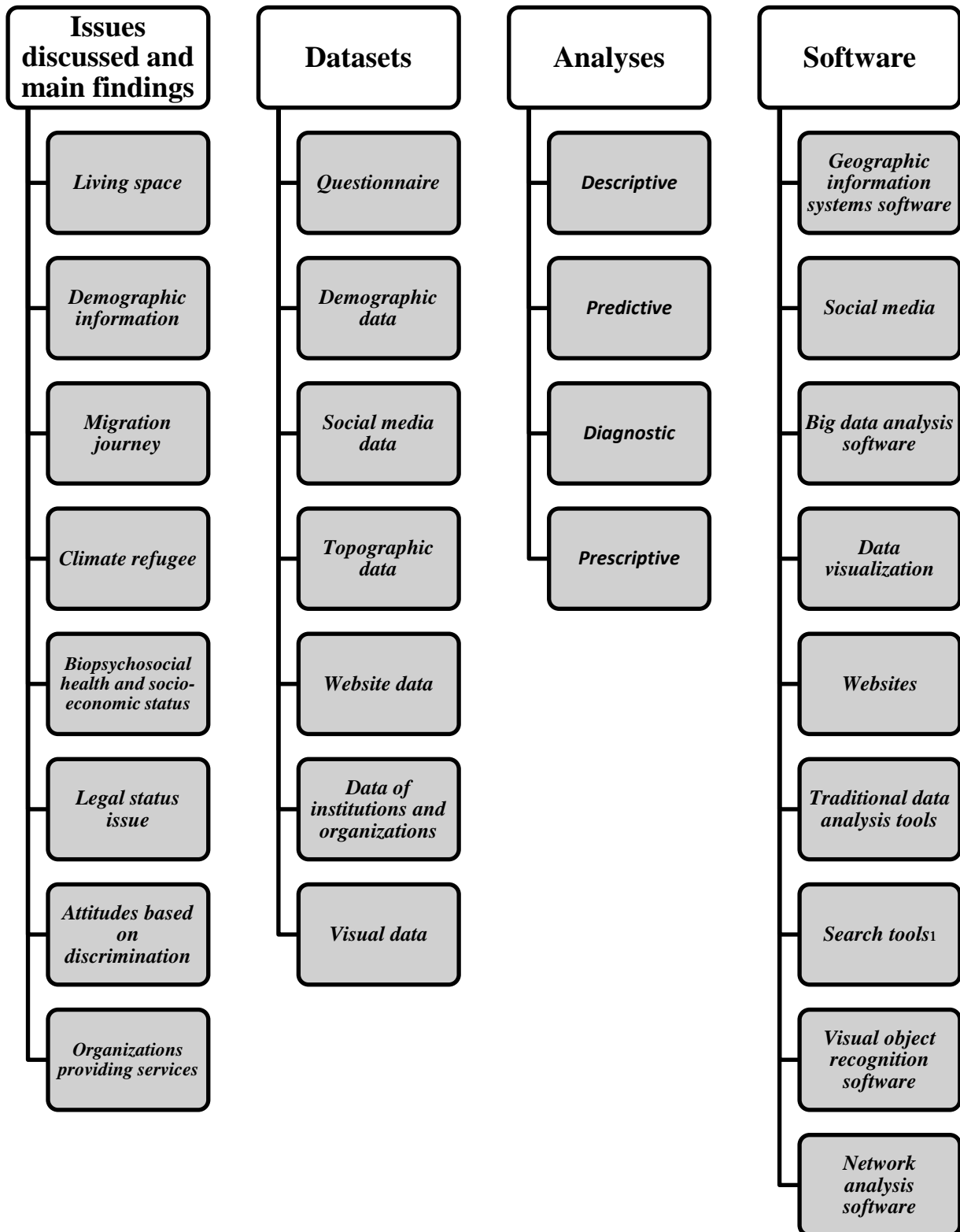
4 6	Weber, (2020)	It was carried out with the aim of developing a model that predicts both domestic and international migration for two demographic groups: youth aged 18-24 and families aged 30-49 including underage children.	Data on economic, demographic data and other characteristics such as distances to large cities or universities were collected for approximately 3,000 German municipalities.	Linear regression, random forest, extreme gradient boosted tree, deep neural network	R, TensorFlow	While it can predict the future net migration of young people aged 18 to 24 quite well, family migration is not as well predicted. When a high proportion of foreigners coincides with a rural setting, these rural municipalities with large numbers of foreigners actually attract slightly fewer young people than urban and wealthy municipalities with few foreigners. Families leave areas with high child poverty and high unemployment.
4 7	Wilson, vd. (2020)	An alternative methodological approach is presented to examine the differences in healthcare use and	2016-2017 Medical Expenditure Panel Survey (MEPS), is a large-scale, nationally-represented in-	Random forest classifier	STATA	Immigrants have been found to have significantly lower healthcare expenditure

		expenditure between unauthorized and authorized immigrants and US-born individuals.	person survey administered by the Agency for Health Care Research and Quality data were used.			s than US-born individuals. It has been estimated that around half (47.1%) of unauthorized immigrants are uninsured; this is significantly higher than the rates of authorized immigrants (15.9%) and US-born individuals (6.0%).
48	Xiao, vd. (2021)	The research was conducted to better characterize the population distribution pattern that takes place during the Spring Festival travel season.	Population movement data collected by a mobile application belonging to Tencent, China's largest social media company, was used.	spatial analysis methods and regionalization models	Unspecified	The population flow during the Spring Festival Transport in China is mainly concentrated east of the Hu Huanyong Line, which has played a relatively stable role in describing the differences in population flow in China. Net population exit areas are mainly concentrated

						d in the easternmost developed regions, some state capitals and some western regions.
49	Zhou, (2021)	It was conducted to investigate the discrimination experienced by rural immigrants in urban China at work.	2010 census data, data of residences and workplaces of 296,796 rural migrants and 581,731 residents from other groups obtained from cellular network data, and Open data from the Chinese Family Panel Studies (CFPS) were used.	Linear regression analysis, ANOVA	Unspecified	Results show that rural migrants experience higher levels of discrimination in many areas than other groups. Also, rural migrants living in outer suburban areas are more likely to be isolated from local residents in residential neighborhoods and workplaces. Among all service sector employees, those working in suburban areas may experience lower workplace exposure.

These categories were divided into subcategories. These subcategories are presented in Figure 2.

Figure 2. Categories and subcategories determined for research.

2.1 Issues Discussed and Main Findings

The issues discussed in the studies that were included in the analyses using big data analysis tools regarding the migration experiences of immigrants, asylum seekers, and refugees and the countries where these were experienced were visualized and highlighted on a world map. In this context, it has been observed that studies have been conducted mainly with migrants and refugees in the USA and China, while research has focused on asylum seekers in countries such as Turkey and Ukraine.

Figure 3. Distribution map of articles on immigrants, asylum seekers and refugees by country

2.1.1 Living Spaces

In the included studies, the living spaces of refugees and immigrants were examined, and it was observed that these spaces were separated as on-camp and off-camp. For instance, in a study that focused on the on-camp lives of these groups and examined the infrastructures of the camps, the Normalized Difference Vegetation Index – an index which analyzes and reveals the intensity of the vegetation in a certain place and whether it is healthy or not – was found to be low (Ahmed et al., 2020). In another study, similarly, deforestation and significant decreases in water resources and pasture lands were determined in these camps (Rahaman et al., 2022). In a study conducted by Quinn et al. (2018), it was reported that it was possible to determine a great majority of the structures in the encampments through big data analysis, but there were still significant differences in the properties of the images collected from geographical regions and settlement types using different satellite sensors.

2.1.2 Demographic Data

Analyses in the included studies were mostly performed by making estimations regarding the demographic data of immigrants, asylum seekers, and refugees, and models were established. For example, in one study, the ethno-religious diversity of an Indian diaspora population was

investigated, and it was seen that much of the total diaspora population lived in Asia (Garha and Domingo, 2019). In another study, by using social network data to obtain the demographic information of asylum seekers and refugees in the case of forced migration from Ukraine to the EU, it was revealed that Facebook and Instagram users among the Ukrainian asylum seekers and refugees in Poland, Slovakia, Hungary, Moldova, Romania, and Germany were mostly individuals in the age range of 25-44 years (Juric, 2022a; 2022c). In the study conducted by Ahmed et al. (2019), it was concluded that the best option for population estimation was the approach based on satellite images. Aydemir (2022) showed that the XGBoost algorithm displayed a high level of success in estimating the number of immigrants. In another study conducted by Ruhnke et al. (2022), it was found that the Random Forest Algorithm was a healthier tool in identifying undocumented immigrants.

2.1.3 Immigration Journey

Another issue which was frequently examined in the included studies was the immigration journey of immigrants, asylum seekers, and refugees. This category covered their pre-immigration decisions, experiences during immigration, post-immigration process, and those left behind. Kiossou et al. (2018) examined how the immigration process was influenced by driving forces, and it was found that the more distant the two countries were from one another, the lower the rate of the relevant immigration flow was. Analyses were performed to estimate the national and international immigration mobility of families who had children aged between 18 and 24 years, family members between 3 and 49 years, and minor children in Germany, and in the model that was established, it was demonstrated that families left regions where there were high rates of child poverty and unemployment (Weber, 2020).

In a study in which immigration movements from the Near East towards Central Europe between 2015 and 2016 were examined, the hot spots were mostly detected either on the routes of the refugees and immigrants towards Central Europe or the Western border of Turkey where most refugees and immigrants started their journey (Havas et al., 2021). Analyses revealed that refugees and immigrants with moderate and high socioeconomic status used a wide area, they travelled long distances, and those with low socioeconomic status seemed to be trapped in small neighbourhoods (Kilic et al., 2019).

It can be stated that the use of technological tools in obtaining information about immigration processes has become widespread. Those who migrate from Ukraine search terms such as Western Union, immigration, immigrant, and Schengen on Google, and they research videos about places to immigrate, especially Germany (Juric, 2022a; 2022b; 2022c). It was seen that all these Google searches, which include an indicator for planning immigration, were in parallel with the data obtained from official statistics (Juric, 2022a). In a study in which the factors that played a significant role in international forced immigration in African countries were examined, it was emphasized that internet usage rates were an important factor in explaining immigration applications (Micevska, 2021).

Technology use also has an important role not only in the pre-immigration period but also in the integration process following immigration. Ran et al. (2022) analyzed the effects of immigration in China on online social behaviors and revealed that immigration increased the number of individuals added as friends on social media, but it reduced the number of messages.

Various algorithms and models are used in the analysis of the immigration processes of immigrants, asylum seekers, and refugees. Molina et al. (2022) demonstrated that the model which included weather condition indicators performed better than the basic model which involved only the properties at the individual, household, and community levels. Emami et al. (2020) performed various analyses to examine the mobility in the southwest of Iran and found that according to the LASSO algorithm, elevation, slope, and distance to roads and fault lines were effective factors. Here, the Random Forest Model was found to be the best model for mass movement sensitivity mapping. Olberg and Seuken (2022) examined the mechanisms which dealt with the settlement preferences of families regarding the relocation of immigrants and refugees in Switzerland and demonstrated that the CRV model was generally superior in terms of family welfare even in cases where the families had a certain order of preferences. In the study conducted by Nair et al. (2019), simulated experiments were examined to estimate labor force export in Taiwan, Japan, and Korea, it was seen that in comparison to the real data in Taiwan, Korea, and Japan, Back-Propagation Neural Network findings yielded the closest results.

Immigration affects not only immigrants but also those left behind. In the analyses performed by Martey and Armah (2021), it was determined that money transfers made by immigrants to the household left behind caused a decrease in weekly working hours in the labor force and reduced household poverty by a moderate degree.

2.1.4 Climate Immigration

One of the causes of immigration is the climate crisis which has gained rapidity in recent years. Best et al. (2022) ran analyses to estimate the immigration status in Bangladesh, which is considered one of the countries most vulnerable to climate change. Their results showed that the total number of individuals in a household had a negative effect on immigration, and the number of unemployed individuals in a household increased immigration by the head of the household. In a study conducted around Lake Urmia in Iran, it was revealed that individuals had to migrate due to reasons such as unemployment and financial difficulties, the emergence of various diseases, the depletion of drinking water, and air pollution (Khangahi and Kiani, 2021). In the study conducted by Kiossou et al. (2020), artificial neural networks were used to understand how immigration was affected by driving forces, and the effect of draught in destination countries on immigration flow was examined.

2.1.5 Biopsychosocial Health and Socioeconomic Status

Immigration affects the psychological, biological, cultural, and economic aspects of the lives of refugees and immigrants to different extents. In a previous study, whether there was an increase in risky behaviors among individuals who were displaced and settled in Germany was examined, and it was found that displaced individuals had experienced at least one trauma, and they were exposed to various forms of violence, with physical violence in the first place (Augsburger & Elbert, 2017). The mental health of children, as a vulnerable group affected by immigration, was examined using the LASSO estimation method based on their drawings. The results showed that children's drawings could be used as a diagnostic tool in crisis environments (Baird et al., 2022).

In the immigration process, in addition to experiencing traumatic events, new crises such as the COVID-19 pandemic have affected the mental health of immigrants, asylum seekers, and refugees. Using artificial neural networks, it was found that the psychological resilience of these groups was an important determinant in their overcoming of mental problems (Choi et al., 2020).

In addition to mental health, in studies conducted on physiological health, the prevalence of infectious diseases was investigated. The most frequently diagnosed disease involved intestinal parasites (Fernández-Martínez et al., 2021).

It is generally believed that the status problem experienced by immigrants, asylum seekers, and refugees affects their health service use and health expenditures. Wilson et al. (2020) reported that these groups had lower health expenditures compared to individuals born in the US where they immigrated, it was estimated that approximately half of unregistered immigrants worked without insurance, and it was determined that this rate was significantly higher compared to the rates of registered immigrants and individuals born in the US (Wilson et al., 2020). Using regression models, Simionescu (2021) determined that immigrants with education degrees higher than high school had lower chances of being employed compared to those with education degrees of high school or below, and those who came from households with higher income preferred to wait until they found a better-paying job.

2.1.6 Legal Status Problem

Ruhnke et al. (2012) showed that using machine learning, especially the Random Forest Algorithm, to determine the legal status of refugees provided more accurate results in identifying undocumented refugees and minimized prejudice. Additionally, it was found that the undocumented population included in the study were younger on average and had lower socioeconomic status compared to those with documents.

The problem of legal status emerges in different guises as well. In the study conducted by Raman et al. (2022), immigration court processes and cases in the US were examined, and it was revealed that refugees who were not represented by lawyers had lower levels of access to immigration rights and were kept under custody longer compared to those represented by lawyers. Katsikolui et al. (2022) analyzed refugee cases in court decisions in Denmark and found that the Random Forest Classification was used over information such as the cultural background of the applicants, the year when they entered the country, and/or the year when the cases were appealed, and it was used to estimate whether the Immigration Appeals Board would reverse the judgment or not.

2.1.7 Discriminatory Attitudes

Among the leading problems that immigrants, asylum seekers, and refugees experience are discrimination, labeling, and ostracization. In the study conducted by Alsan et al. (2019), comments made on news websites were examined to determine attitudes towards these groups, and it was found through the Perception Analysis Model that labeling and derogatory language were used in most comments.

Daily discrimination experienced by immigrants, asylum seekers, and refugees has countless negative effects on their mental health in numerous contexts (Choi et al., 2020). These adversities differ according to the region where this population lives. Immigrants in rural areas experience discrimination at a higher level compared to local residents, and they are mostly deprived of opportunities for integration with other groups (Zhou, 2021).

Political arena is an important determinant in attitudes towards immigrants, asylum seekers, and refugees. Especially election processes should be evaluated in this sense. For example, whether the attitudes of the media towards refugees and immigrants changed before, during, and after the

election campaign of Donald Trump who took office in the US elections of 2016 was investigated, and it was found that following the elections, the volume of the news on immigration almost doubled compared to other news stories, and there was a striking increase in the use of the theme of crime in these news stories (Krupenkin and Rothschild, 2019).

2.1.8 Organizations Providing Services

In a study conducted to define immigrant-oriented non-profit organizations, it was found that basic NLP models were weak in terms of differentiation and categorization between immigrant and non-immigrant non-profit organizations, and the machine learning categorization strategy performed better and accurately estimated 90% and 67% of immigrant-oriented non-profit organizations (Ren & Bloemraad, 2022). Additionally, in a study that examined health service use and health expenditures in the context of unregistered immigrants, registered immigrants, and those born in the US, lower mean annual health expenditures per person and lower rates of receiving in-patient services were found among unregistered immigrants.

2.2 Datasets

The datasets used in the articles were subcategorized as “survey”, “demographic data”, “social media data”, “topographical data”, “website data”, “organization and institution data”, and “visual data.” In the included studies, various datasets were used to analyze issues related to immigrants, asylum seekers, and refugees. In these datasets, in addition to the use of surveys (Augsburger & Elbert, 2017; Choi et al., 2020; Lee & Song, 2022) and basic demographic data of populations (Aydemir, 2022; Fernández-Martínez et al., 2021) as in conventional research, big data such as social media data were utilized. In this context, GPS data of smart phones (Gao, Nan & Song, 2022), Facebook (Garha & Domingo, 2019), Twitter (Havas et al., 2021), YouTube (Juric, 2022b), Google Trend data (Juric, 2022a), telecommunication service provider company data (Kilic et al., 2019; Szocka et al., 2021), and Google Earth data (Rahaman et al., 2022) were used. Moreover, datasets such as sets of geological data on regions where immigrants, asylum seekers, and refugees were located (Ahmed, Firoze & Rahman, 2020; Emami et al., 2020), weather data (Molina et al., 2022), satellite images used to track and estimate the mobility of these groups (Ahmed et al., 2019; Quinn et al., 2018), and news websites and news contents (Krupenkin & Rothschild, 2019) were also used. Datasets were also obtained from national institutions such as ministries and international organizations such as the World Bank (Giang et al., 2022; Martey & Armah, 2021), projects (Azizi, Ngwaba & Ekhatior-Mobayode, 2021; Carammia, Iacus & Wilkin, 2022), national research (Best et al., 2022), and national statistics institutions (Kilic et al., 2019; Ruhnke et al., 2022). Furthermore, data obtained from organizations working on immigration (UNHCR, IOM) (Havas et al., 2021; Micevska, 2021) were employed. In addition to textual data, visual data were also analyzed. In this context, children’s drawings (Baird et al., 2022) and satellite images (Rahaman et al., 2022) were used.

2.3 Analyses

Among the models that were used in the articles that were examined, it was seen that descriptive, predictive, diagnostic, and prescriptive analyses were used to process, refine, and analyze the data. Descriptive analyzes were made to reveal the current situation or past experiences about immigration and immigrants. Aslan et al. (2019) examined comments in the newspapers and revealed the opinions of people about refugees. Jurić, (2022c) carried out the research to obtain sociodemographic information about Ukrainian. Various analyzes of migration processes have been used in predictive studies. Ahmet et al. (2020) machine learning analysis was used to predict the

landslide risk of the camp infrastructure. Weber, (2020) carried out the research with the aim of developing a model that predicts both domestic and international migration. Azizi et al., (2021) carried out research to predict how many people will immigrate and how long they will stay in the United States. Diagnostic analyzes were made to reveal the causes of migration. Kiossou et al., (2020) established a model to gain deeper insights into how migration is affected by its drivers. It has been tried to deal with whether the coverage of the media regarding immigration has changed before the campaign, during the campaign and after Donald Trump was inaugurated in Krupenkin & Rothschild (2019)'s research. Various analyzes of migration processes have been used in prescriptive analytics. Gao et al., (2022) examined Tencent big dataset to provide new causal evidence about the impact of improved transportation on urban tourism. Huang & Shao, (2022) focused on the application of big data statistics to solve the construction of the Arab migration and entrepreneurship data system.

Besides these in the studies, machine learning analyses were frequently used. In this context, among supervised machine learning algorithms, regression algorithms (Linear Regression), classification algorithms (Support Vector Machine, Support Vector Classifier, K-nearest neighbors models, Logistic Regression, Naïve Bayes, Decision Tree, Random Forest), and among unsupervised machine learning algorithms, clustering algorithms (K-means algorithm), Artificial Neural Network analyses, Prediction algorithms (XGBoost algorithms) were used.

2.4 Software

The subcategorization related to the software used in the articles were as follows: "geographic information system software" (ARCGIS, ArcMap, ENVI, QGIS, Google Maps, Google Places API), "social media applications" (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube), "big data analysis software" (JavaScript, R, SQL, NoSQL, MySQL Google Colab, ResNet101, Stanford CoreNLP, TensorFlow), "data visualization" (Microsoft Power BI Pro, Timemap), "websites" (GOHAKKA), "conventional data analysis tools" (PSPP, SPSS, STATA), "screening tools" (Google Trends, Spotlight), "visual object identifying software" (ImageNet), and "network analysis software" (Pajek, Gephi).

3. DISCUSSION

This systematic review presents significant evidence regarding the studies on immigrants, asylum seekers, and refugees by using big data analysis tools. The included studies offer indicators on how information can be obtained more easily about the population in question, a group difficult to access due to their numbers, by utilizing these tools. In the final analysis, it is seen that various opportunities provided by big data sets are attractive to researchers due to limitations such as language differences, ambiguity due to lack of documentation and lack of clear information in studies conducted with these groups. Although international migration data provided by governments is limited in the relevant studies, it is seen that data sets such as data accumulated by public institutions over the years, population indicators, etc. -used in traditional analyses- are used, as well as different big data sets such as social media data and geological data.

The findings of the study revealed significant findings in terms of both strengthening the immigration and refugee policies of states and developing the literature on immigration in a scientific sense thanks to the big data sets that allow data acquisition and analysis on large masses of people quickly and at less cost compared to traditional social science research. The data obtained in studies through big data analysis tools point to a series of positive effects ranging from the access of immigrants, asylum seekers, and refugees to health services to eliminating uncertainties and facilitating their integration. Choi et al. (2020) presented the psychological resilience and coping

mechanisms of immigrants and emphasized the importance of developing policies that aim to strengthen the mental health of immigrants. Simionescu (2021) used microeconomic and macroeconomic big data and revealed the possibilities of immigrants to be employed with high wages. Ahmed et al. (2020) shared the geographical structure of immigrant camp sites and drew attention to the risks in these areas and improvements that should be made. Ruhnke et al. (2022) shed light on policies that deal with the importance of a new legal status for the access of undocumented immigrant groups to health services.

On the other hand, it should be noted that as per its nature, big data use involves various risks as well. In particular, ethical problems can be encountered in terms of the violation of the confidentiality of the study groups, labeling, and increasing the extent of surveillance. Same problems are also experienced in studies based on big data that aim to contribute to immigration and refugee management practices. In some cases, beyond ethical problems, collecting, processing, and including data on immigrants in algorithm production can lead to more devastating outcomes for them, including the endangerment of their lives. In fact, data on immigrants can be obtained by many public institutions from various sources such as censuses, smart phones, social media networks, and border passes. When access to big data becomes easy and open to the public, there arises a risk that these data could be obtained illegally or by uncontrolled companies, organizations engaged in human trafficking and illegal immigration, and even by states at war with one another. When this predicament is considered, it becomes critically important that big data analyses and production be performed with more sensitivity and based on the principle of “do no harm” (ICRS & Privacy International, 2018). The findings of this study revealed that some studies included in the sample showed vulnerabilities among these groups in terms of these sensitivities. According to Raman et al. (2022), if a minority group is statistically disproportionately marked as an outlier, and statistical minorities are combined with social minorities, this could lead to discriminatory findings. In a study conducted in the US to design an immigration policy that would prevent crimes, in which the risk of retrial of non-US citizens who were sentenced due to various crimes was estimated, the risk of juxtaposing immigrants with the phenomenon of crime emerged (Bertsimas & Fazel-Zarandi, 2021). As in the data used in the study performed by Szocska et al. (2021), the use of datasets detailed enough to track the changes at the level of individual settlements in smaller geographical regions shows that surveillance tools have become more powerful.

Another risk of the big data phenomenon is that studies conducted with big data analyses have significant methodological handicaps. These can be seen as problems in representation, accuracy, excessive homogenization, and easy generalization. The findings of this study showed that some of the studies included in analyses had some of these handicaps. In the study conducted by Garha and Domingo (2019), while Facebook data were used for diaspora studies in the context of India, the researchers ignored the possibility that these data could have been affected by the problem of representation of women and elderly who had limited internet access. The data used in the study carried out by Juric (2022a) depended on internet access in a certain group and did not cover all age groups to the same extent. Another problem in their study was that users could have multiple unconnected Facebook and Instagram accounts, which would lead to data discrepancies. In another study by Juric (2022c), it was pointed out that Youtube search index analyses do not show the exact number of searches in a given country, and that the exact number of potential migration flows cannot be calculated using this tool, only the increase in the trend can be recognized with certainty. In the study conducted by Szocska et al. (2021), call detail records were used, and these were compared against Google’s Community Reports. However, as Google detects only Android users and among them, only those whose location history is turned on, some users were excluded. In the study performed by Wilson et al. (2020), as the LAFANS data that were used had been collected more than a decade ago, the possibility that the characteristics of immigrants could have changed since

then was not considered. Furthermore, the representation ratio of undocumented immigrants was quite low.

Based on all this information, while interpreting the findings of the present review, three factors should be considered. The first factor is that big data-based studies on migrants, asylum seekers and refugees contribute to a better quality of life for these groups. The second factor is that it was revealed that these studies may create harmful consequences for these groups. Finally, it was shown that these studies have various methodological handicaps.

Limitations

This study had certain limitations. Following the matching of key terms, the references of the studies that were selected could have been examined, and other relevant articles could have been reviewed through hand-search. Secondly, the research pool could have been expanded by including more databases in the search strategy. Thirdly, the number of key terms subjected to search could have been increased, and more matches/combinations could have been utilized. For example, terms such as artificial intelligence and simulation that could be relevant to such studies could have been used as key terms. Moreover, only scientific research articles written in English were included in the pool of studies to be examined, but articles written in other languages could have been included within the scope of the study. Finally, articles published before 1 January 2023 were included in the review. Other articles published in 2023 could also have been examined.

4. CONCLUSION

The main emphasis of socio-historical transformation pointed out by sociological theories such as "information society", "information age" and "post-ideologies", which describe the post-industrial society, is about the digitalization of our age. This digitalization is of interest to the discipline of sociology, because it not only affects factors such as relationship networks, consumption habits, and production styles in societies but also transforms the understanding of social problems. The phenomenon of migration, which is the most prominent social problem of our day, is also affected by digitalization processes. In addition to negative factors such as surveillance, social control, and labeling brought by digitalization at all stages of the migration process, positive factors such as facilitating access to services, rapid access to data, and easy identification of masses can be kept in mind.

This study demonstrated that scientific studies conducted on immigrants, asylum seekers, and refugees using big data analysis tools could yield beneficial results for these groups, but they could also involve various risks. Therefore, while revealing data analyses that would facilitate the immigration of these groups and their integration into the host starting from immigration mobility, studies to be conducted in this regard should adhere to ethical considerations so that the rights of these groups stemming from national and international law are not violated or infringed upon. Additionally, there is a need for descriptive and predictive studies to be conducted with sets of big data and big data analysis tools on issues such as access to welfare services, family reunions, fight against discrimination, cultural adaptation, and social inclusion for immigrants, asylum seekers, and refugees, especially vulnerable groups. Consequently, the results of this study showed that the models used in big data analyses in the studies examined here were still in the testing phase. In this context, new models should be established, and by strengthening existing models, models that have high accuracy in these populations need to be shared. Using models whose accuracy has been ensured and that are commonly used is an important factor in terms of methodological consistency and considering that two of the most important problems regarding big data are easy generalizability and representativeness, there is a need for models with high representativeness.

REFERENCES

- Ahmed, N., Diptu, N.A., Shadhin, M.S.K., Jaki, M.A.F., Hasan, M.F., Islam, M.N. and Rahman, R.M. (2019). Artificial neural network and machine learning based methods for population estimation of Rohingya refugees: Comparing data-driven and satellite image-driven approaches. *Vietnam Journal of Computer Science*, 6(04), 439-455. DOI: 10.1142/S2196888819500246.
- Ahmed, N., Firoze, A. and Rahman, R.M. (2020). Machine learning for predicting landslide risk of Rohingya refugee camp infrastructure. *Journal of Information and Telecommunication*, 4(2), 175-198. DOI: 10.1080/24751839.2019.1704114.
- Aslan, P. and Ertem Eray, T. (2019). How to analyze big data: a study on understanding what the Turkish think about Syrian refugee crisis. *Journal of Selçuk Communication*, 12(2), 763-780. DOI: 10.18094/josc.596301.
- Atar, E. (2021). Systematic analysis of the advantages and disadvantages of using big data in the context of international migration and refugees. *Alternative Policy*, 13(1), 146-174.
- Augsburger, M. and Elbert, T. (2017). When do traumatic experiences alter risk-taking behavior? A machine learning analysis of reports from refugees. *PLoS ONE*, 12(5), e0177617. DOI: 10.1371/journal.pone.0177617.
- Aydemir, B., Aydın, H., Çetinkaya, A. and Polat, D.Ş. (2022). Predicting the Income Groups and Number of Immigrants by Using Machine Learning (ML). *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 6(2), 162-168. DOI: 10.36287/ijmsit.6.2.162.
- Azizi, S., Ngwaba, C.A. and Ekhatior-Mobayode, U.E. (2021). Can Machine Learning Predict Quantity and Duration of Migration to the USA? *The Journal of Prediction Markets*, 15(1), 97-107. DOI: 10.5750/jpm.v15i1.1859.
- Baird, S., Panlilio, R., Seager, J., Smith, S. and Wydick, B. (2022). Identifying psychological trauma among Syrian refugee children for early intervention: Analyzing digitized drawings using machine learning. *Journal of Development Economics*, 156 (1), 102822. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2022.102822.
- Baym, N. (2010). *Personal Connections in a Digital Age*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, D. (1999). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.
- Bertsimas, D. and Fazel-Zarandi, M.M. (2021). Prescriptive machine learning for public policy: The case of immigration enforcement. *Computer Sciences*. Under Review.
- Best, K., Gilligan, J., Baroud, H., Carrico, A., Donato, K. and Mallick, B. (2022). Applying machine learning to social datasets: a study of migration in southwestern Bangladesh using random forests. *Regional Environmental Change* 22(2), 52. DOI: 10.1007/s10113-022-01915-1.
- Beyer, M.A. and Laney, D. (2012). The importance of 'big data': A definition. Gartner Report. Available at: <https://www.gartner.com/doc/2057415/importance-big-data-definition>.
- Carammia, M., Iacus, S.M. and Wilkin, T. (2022). Forecasting asylum-related migration flows with machine learning and data at scale. *Scientific Reports* 12(1), 1-25. DOI: 1457. 10.1038/s41598-022-05241-8.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Cambridge. Blackwell.

- Chang, C.C. (2018). Hakka genealogical migration analysis enhancement using big data on library services. *Library Hi Tech*, 36(3), 426-442. DOI: 10.1108/LHT-08-2017-0172.
- Chen, Y., Li, K., Zhou, Q. and Zhang, Y. (2022). Can Population Mobility Make Cities More Resilient? Evidence from the Analysis of Baidu Migration Big Data in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 36. DOI: 10.3390/ijerph20010036.
- Choi, S., Hong, J.Y., Kim, Y.J. and Park, H. (2020). Predicting psychological distress amid the COVID-19 pandemic by machine learning: discrimination and coping mechanisms of Korean immigrants in the US. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 6057. DOI: 10.3390/ijerph17176057.
- Cox, M. and Ellsworth, D. (1997). Application-controlled demand paging for out-of-core visualization. Report NAS-97-010, MS T27A-2. Moffett Field, CA: NASA Ames Research Center.
- Davenport, T.H. (2014). How strategists use “big data” to support internal business decisions, discovery and production. *Strategy & Leadership*, 42(4), 45-50.
- Diebold, F.X. (2021). What’s the big idea? Big data and its origins. *Significance*, 18(1), 36-37. DOI: 10.1111/1740-9713.01490
- Emami, S.N., Yousefi S., Pourghasemi, H.R., Tavangar, S. and Santosh, M. (2020). A comparative study on machine learning modeling for mass movement susceptibility mapping (a case study of Iran). *Bulletin of Engineering Geology and the Environment*, 79, 5291-5308. DOI: 10.1007/s10064-020-01915-7.
- Fernández-Martínez, J.L., Boga, J.A., de Andrés-Galiana, E., Casado, L., Fernández, J., Menéndez, C., ... Rodríguez-Guardado, A. (2021). A Machine Learning Model for Evaluating Imported Disease Screening Strategies in Immigrant Populations. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 105(5), 1413-1419. DOI: 10.4269/ajtmh.20-1443.
- Gahi, Y., Guennoun, M. and Mouftah, H.T. (2016). Big data analytics: security and privacy Challenges. 2016 IEEE Symposium on Computers and Communication (ISCC), 952-957. Messina. Italy: IEEE.
- Gao, Y., Nan, Y. and Song, S. (2022). High-speed rail and city tourism: Evidence from Tencent migration big data on two Chinese golden weeks. *Growth and Change*, 53(3), 1012-1036. DOI: 10.1111/grow.12473.
- Garha, N.S. and Domingo, A. (2019). Indian diaspora population and space: national register, UN Global Migration Database and Big Data. *Diaspora Studies*, 12(2), 134-159. DOI: 10.1080/09739572.2019.1635390.
- Giang, N.H., Nguyen, T.T., Tay, C.C., Phuong, L.A. and Dang, T.T. (2022). Towards predictive Vietnamese human resource migration by machine learning: A case study in northeast Asian countries. *Axioms*, 11(4), 151. DOI: 10.3390/axioms11040151.
- Havas, C., Wendlinger, L., Stier, J., Julka, S., Krieger, V., Ferner, C., ... & Resch, B. (2021). Spatio-Temporal Machine Learning Analysis of Social Media Data and Refugee Movement Statistics. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10(8), 498. DOI: 10.3390/ijgi10080498.
- Huang, Y. and Shao, M. (2022). Challenges and Countermeasures of Arab Immigrants and International Trade in the Era of Big Data. *Mathematical Problems in Engineering*, 1(1), 1-11. DOI: 10.1155/2022/1025453.

- International Committee of the Red Cross (ICRC) & Privacy International (2018). The humanitarian metadata problem: “Doing no harm” in the digital era. Available at: <https://privacyinternational.org/report/2509/humanitarian-metadata-problem-doing-no-harm-digital-era>
- Juric, T. (2022b). Predicting refugee flows from Ukraine with an approach to Big (Crisis) Data: a new opportunity for refugee and humanitarian studies. *Athens Journal of Technology and Engineering*, 9(3), 159-184.
- Juric, T. (2022c). Ukrainian refugee integration and flows analysis with an approach of Big Data: Social media insights. *MedrXiv*, Under review.
- Jurić, T. (2022a). Big (Crisis) Data in Refugee and Migration Studies—Case Study of Ukrainian Refugees. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 540-553. DOI: 10.1515/soeu-2022-0048.
- Katsikouli, P., Byrne, W.H., Gammeltoft-Hansen, T., Høgenhaug, A.H., Møller, N.H., Nielsen, T.R., ... & Slaats, T. (2022). Machine Learning and Asylum Adjudications: From Analysis of Variations to Outcome Predictions. *IEEE Access*, 10(1), 130955-130967.
- Khangahi, F.D. and Kiani, F. (2021). Social Mobilization and Migration Predictions by Machine Learning Methods: A study case on Lake Urmia. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 10(6), 123-127. DOI: 10.35940/ijitee.F8833.0410621.
- Kılıç, Ö.O., Akyol, M.A., Işık, O., Kılıç, B.G., Aydınöğlü, A.U., Süreç, E., ... & Temizel, T.T. (2019). Data analytics without borders: multi-layered insights for Syrian refugee crisis. In *Data for refugees challenge workshop*.
- Kiossou, H.S., Schenk, Y., Docquier, F., Houndji, V.R., Nijssen, S. and Schaus, P. (2020). Using an interpretable Machine Learning approach to study the drivers of International Migration. *arXiv preprint*, Available at: https://aiforgood2020.github.io/papers/AI4SG_paper_46.pdf
- Korkmaz, E. (2020). Using big data in migration and refugee studies. *Science & Enlightenment*, 4(3), 241-248.
- Krupenkin, M. and Rothschild, D. (2019). Using Machine Learning to Measure Changes in Cable News Coverage of Immigration (2014-2019). *Computation+ Journalism*. Available at: https://bpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.northeastern.edu/dist/0/367/files/2020/02/CJ_2020_paper_41.pdf
- Lai, J. and Pan, J. (2020). China's City Network Structural Characteristics Based on Population Flow during Spring Festival Travel Rush: Empirical Analysis of “Tencent Migration” Big Data. *Journal of Urban Planning and Development*, 146(2), 04020018.
- Lee, H. and Song, E. (2022). Peer discrimination toward rural migrant students and academic performance in urban China: A machine learning approach. *Cities*, 131 (1), 104027. DOI: 10.1016/j.cities.2022.104027.
- Lu, Y. (2022). Detecting Imperfect Substitution between Comparably Skilled Immigrants and Natives: A Machine Learning Approach. *International Migration Review*. Under Review.
- Martey, E. and Armah, R. (2021) Welfare effect of international migration on the left-behind in Ghana: Evidence from machine learning. *Migration Studies*, 9(3), 872-895. DOI: 10.1093/migration/mnaa025.
- Masuda, Y. (1990). *Managing in the information society*. Cambridge: Blackwell.
- Micevska, M. (2021). Revisiting forced migration: A machine learning perspective. *European Journal of Political Economy*, 70 (1), 102044. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2021.102044.

- Molina, M.D., Chau, N., Rodewald, A.D. and Garip, F. (2022). How to model the weather-migration link: a machine-learning approach to variable selection in the Mexico-US context. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(4), 1-27. DOI: 10.1080/1369183X.2022.2100549.
- Nair, R., Madsen, B.S., Lassen, H., Baduk, S., Nagarajan, S., Mogensen, L.H., ... & Urbak, S. (2019). A machine learning approach to scenario analysis and forecasting of mixed migration. *IBM Journal of Research and Development*, 64 (1/2), 7-10. DOI: 10.1147/JRD.2019.2948824.
- Olberg, N. and Seuken, S. (2022). Enabling trade-offs in machine learning-based matching for refugee resettlement. *arXiv*, 1 (11), 1-19. DOI: 10.48550/arXiv.2203.16176.
- Quinn, J.A., Nyhan, M.M., Navarro, C., Coluccia, D., Bromley, L. and Luengo-Oroz, M. (2018). Humanitarian applications of machine learning with remote-sensing data: Review and case study in refugee settlement mapping. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376 (2128), 20170363 DOI: 10.1098/rsta.2017.0363.
- Rahaman, M., Morshed, M.M., and Bhadra, S. (2022). An integrated machine learning and remote sensing approach for monitoring forest degradation due to Rohingya refugee influx in Bangladesh. *Remote Sensing Applications: Society and Environment*, 25(1), 100696. DOI: 10.1016/j.rsase.2022.100696.
- Raman, V., Vera, C. and Manna, C.J. (2022). Bias, Consistency, and Partisanship in US Asylum Cases: A Machine Learning Analysis of Extraneous Factors in Immigration Court Decisions. In *Equity and Access in Algorithms, Mechanisms, and Optimization*, 4(1), 1-14. DOI: 10.1145/3551624.3555288.
- Ran, X., Xu, Y., Liu, Y. and Jiang, J. (2022). Examining online social behavior changes after migration: An empirical study based on OSN big data. *Computers in Human Behavior* 129 (1), 107158. DOI: 10.1016/j.chb.2021.107158.
- Ren, C. and Bloemraad, I. (2022). New Methods and the Study of Vulnerable Groups: Using Machine Learning to Identify Immigrant-Oriented Nonprofit Organizations, *Socius*, 8(1), 1-14. DOI: 10.1177/23780231221076992.
- Ruhnke, S.A., Reynolds, M.M., Wilson, F.A. and Stimpson, J.P. (2022). A healthy migrant effect? Estimating health outcomes of the undocumented immigrant population in the United States using machine learning. *Social Science & Medicine*, 307(1), 115177. DOI: 10.1016/j.socscimed.2022.115177.
- Ruhnke, S.A., Wilson, F.A. and Stimpson, J.P. (2022). Using machine learning to impute legal status of immigrants in the National Health Interview Survey. *MethodsX*, 8(9), 101848. DOI: 10.1016/j.mex.2022.101848.
- Simionescu, M. (2021). The status of immigrants on Italian labour market in the context of economic decline: Evidence from survey, macroeconomic and big data. *Economics, Management and Sustainability*, 6(1), 34-48. DOI: 10.14254/jems.2021.6-1.3.
- Štular, B., Lozić, E., Belak, M., Rihter, J., Koch, I., Modrijan, Z., ... Gutjahr, C. (2022). Migration of Alpine Slavs and machine learning: Space-time pattern mining of an archaeological data set. *PLoS ONE*, 17(9), 0274687. DOI: 10.1371/journal.pone.0274687.
- Szocska, M., Pollner, P., Schiszler, I., Joo, T., Palicz, T., McKee, M., ... Gaal, P. (2021). Countrywide population movement monitoring using mobile devices generated (big) data during the COVID-19 crisis. *Scientific Reports*, 11 (1), 5943. DOI: 10.1038/s41598-021-81873-6

- Weber, H. (2020). How well can the migration component of regional population change be predicted? A machine learning approach applied to German municipalities. *Comparative Population Studies-Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 45 (1), 143-178. DOI: 10.12765/CPoS-2020-08en.
- Wilson, F.A., Zallman, L., Pagán, J.A., Ortega, A.N., Wang, Y., Tatar, M. and Stimpson, J.P. (2020). Comparison of use of health care services and spending for unauthorized immigrants vs authorized immigrants or US citizens using a machine learning model. *JAMA network open*, 3 (12), e2020.29230. DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2020.29230.
- Xiao Z, Bi M, Zhong Y, Feng X and Ma H (2021) Study on the evolution of the source-flow-sink pattern of China's Chunyun population migration network: Evidence from Tencent big data. *Urban Science*, 5(3): 66. DOI: 10.3390/urbansci5030066.
- Yılmaz, B. and Ozcan, E. (2021). Big data problematic in social sciences of fourth generation human rights, *Turkish Studies*, 17(3), 473-393. DOI: 10.7827/TurkishStudies.58072.
- Zhou, X., Chen, Z., Yeh, A.G. and Yue, Y. (2021). Workplace segregation of rural migrants in urban China: A case study of Shenzhen using cellphone big data. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 48 (1), 25-42. DOI: 10.1177/2399808319846903.

ALTERNATİF BİR YÖNTEM OLARAK KATILIMCI ÖĞRENME: ÇOCUKLARLA KENTSEL MEKÂN ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRİLEN YARATICI UYGULAMALAR

Ayşe Yılmaz¹, Seran Demiral²

Öz

Bu makale, çocukluk sosyolojisi alanından yola çıkarak çocukların toplumdaki sosyal aktörler olduğu düşüncesi çerçevesinde katılımcı öğrenmenin olanaklarını çocuklarla gerçekleştirilen yaratıcı yöntemler aracılığıyla araştırmaktadır. KentSEL mekân deneyimlerine odaklanan çalışma, çocukların öğrenme süreçlerini okul mekânının dışına taşıyarak geleneksel öğrenme yöntemlerine bir alternatif sunma amacı taşır. İstanbul'da bir ortaokulda farklı sınıflarda eğitimlerini sürdüren gönüllü öğrencilerle gerçekleştirilen araştırma kapsamında çocukların kent mirası, kültürel miras, kamusal alan ve çevresel konulardaki görüşlerini ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Kültür mirası kavramını, kuşaktan kuşağa aktarılan bütün etnografik bileşenleriyle ele alan bir anlayış çerçevesinde, araştırmacılar bir sivil toplum kuruluşuyla iş birliği içerisinde çocuklarla haftalık periyotlarla bir araya gelerek yaratıcı metodolojiler aracılığıyla alternatif bir yöntem olarak katılımcı öğrenme süreci deneyimlemiştir.

Araştırma boyunca, yaşları 10 ile 14 arasında değişen 35 çocukla kent yürüyüşleri, müze ve park ziyaretleri; kentsel ve ekolojik mirasın çeşitli boyutlarını tartışma amacıyla görsel üretimler ile drama süreçleri; çocukların liderliğinde video-performanslar ve bütün bunlar odağında eleştirel düşünmeye dayalı "çocuklar ile felsefe" tartışmaları gerçekleştirilmiştir. Çocukların bireysel ve sosyal gelişimlerini desteklemeyi hedefleyen araştırma kapsamında İstanbul'un çeşitli mekânlarında, sanat odaklı aktiviteler ve dijital uygulamaların araçsallaştırılmasıyla kültürel miras konusu çocuklarla farklı yönleriyle tartışılmış, katılımcılar bireysel ve kolektif olarak eleştirel düşünme ve yaratıcı üretime teşvik edilmiştir. Bu çalışma, kentsel mekânda çocuklarla katılımcı öğrenme örneği teşkil etmesinin yanı sıra sosyoloji alanında çocuklarla birlikte araştırma gerçekleştirmenin olanaklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çocukluk sosyolojisi, Çocuk katılımı, KentSEL mekân, Niteliksel yöntemler, Yaratıcı araştırma, Deneyime dayalı öğrenme

¹Arş. Gör. Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ayse.yilmazerten@eas.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6582-7840

²Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü; Yarı-zamanlı Öğr. Gör., Boğaziçi Üniversitesi Temel Eğitim Bölümü, seran.demiral@boun.edu.tr

PARTICIPATORY LEARNING AS AN ALTERNATIVE METHOD: CREATIVE PRACTICES ON URBAN SPACE WITH CHILDREN

Abstract

This article explores the possibilities of participatory learning with children in urban spaces, based on the idea that children are social actors within society, drawing from the sociology of childhood. To this aim, it offers an alternative to traditional learning methods by taking children's learning processes beyond the boundaries of the school. The research, conducted with volunteer students from different classes in a secondary school in Istanbul, aims to reveal children's perspectives on urban and cultural heritage, public spaces and environmental issues. Within a holistic understanding of the cultural heritage, which encompasses various ethnographic components transferred from one generation to another, researchers collaborated with a CSO and engaged with children on a weekly basis through creative methodologies to explore participatory learning.

Throughout the research, 35 children aged between 10 and 14 participated in a variety of activities, including city walks, museum and park visits and engaged in creative processes, producing visual materials and video performances, all with the aim of discussing different aspects of urban and ecological heritage utilizing the "philosophy with children" approach. The research aimed to support children's individual and social development. In various locations in Istanbul, cultural heritage was discussed with children through arts-based activities and digital tools, encouraging each participant to engage in critical thinking and creative production both individually and collectively. This study not only exemplifies participatory learning with children in urban spaces but also highlights the possibilities of conducting research with children in the field of sociology.

Keywords: Sociology of childhood, Children's participation, Urban space, Qualitative methods, Creative research, Experience-based learning

GİRİŞ

Bu makale, katılımcı öğrenmenin olanaklarını çocuklarla kentsel mekân üzerine gerçekleştirilen yaratıcı uygulamalar aracılığıyla araştırmaktadır. Sosyal bilimler alanında çocukları merkeze koyan araştırmalar ülkemizde son on yıldır yaygınlaşmakta olsa da eğitim merceğindeki çalışmalar özellikle okul mekânına odaklanır. Çocukların gündelik hayatlarını geçirdikleri öncelikli mekânlar olarak okul, pek çok potansiyel barındırır da bu gibi çalışmalarda çocukların öğrenme mekânlarının okulla sınırlandığı görülmektedir. Zira öğrenme, okul dışında, çocukların gündelik hayatlarını geçirdikleri bütün mekânlarda, kullandıkları farklı araçlarla gerçekleşir (Bekerman, Burbules ve Silberman-Keller, 2006; Ellsworth, 2005; Smith, 2006). Okul mekânının eğitim ile özdeşleştirilmesi, okul kapısı dışındaki dünyanın bir öğrenme mekânı olarak görülmemesine yol açabilir (Kumpulainen, vd., 2010). Bu durum, çocukların kentle olan ilişkisini sınırlandırmakta ve kamusal bir alan olan kentin birer parçası olması önünde engel teşkil etmektedir. Günümüzde, bu duruma sebep olan faktörler arasında özellikle İstanbul gibi büyük ve kalabalık şehirlerde kentsel mekânın barındırdığı riskler ve güvenlik problemleri de sayılabilir (Paköz Türkeli, 2021). Söz konusu güncel riskler, bugünün aktif vatandaşları olan çocukların kentle kurdukları ilişkinin sınırlı kalmasına yol açar. Böylece kentin sunabileceği öğrenme ortam ve araçları çocuklar için gün geçtikçe erişilemez hale gelir.

Çocukların kentin kamusal alanlarından çeşitli sebeplerle uzaklaştırılması ise toplum nezdinde marjinalleştirilmelerine ve bu mekânlarda görünmez kılınmalarına sebep olabilir (Iveson, 2012). Halbuki dünya nüfusunun üçte birini oluşturan çocuklar (UNICEF, 2019), yaşadıkları kent ile etkileşim halindedirler; kamusal mekânları diğer canlılarla paylaşır, kentin kültürel alanlarıyla ilişki kurarlar. Bu etkileşim çocuklar için okul mekânının ötesinde kamusal ve katılımcı bir öğrenme ortamı sağlama potansiyeline sahiptir. Çocukların öğrenme ortamlarının okulla sınırlı kalması temel probleminden yola çıkan bu çalışma kent mekânının alternatif bir öğrenme ortamına dönüşmesinin olanaklarını sorgulamaktadır.. Bu amaçla, yöntem bölümünde detayları aktarılan çeşitli yaratıcı uygulamalar aracılığıyla, çocukların kent eksenindeki katılımcı öğrenme süreçlerine odaklanılmıştır. Araştırma, şu sorulara cevap vermeyi hedefler: Eğitimin okul sınırlarının dışına taşınması hangi teknikler vasıtasıyla mümkün olabilir? Kent mekânının katılımcı öğrenme için alternatif bir alana dönüşmesi nasıl sağlanabilir? Çocukların öğrenme süreçlerine aktif katılımı, öğrenme sürecini nasıl etkileyebilir?

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda, çocukların kentsel mekânda katılımcı öğrenme süreçlerini anlamak amacıyla İstanbul'da bir saha araştırması planlanmıştır. 2022 yaz ayları süresince ön görüşmeleri gerçekleştirilen ve saha planlaması yapılan çalışma için Beşiktaş ilçesinde yer alan bir eğitim kurumuyla gerekli izinler alınarak iletişime geçilmiş ilk öğretim ikinci kademe öğrencisi olan gönüllü 35 çocukla etnografik bir araştırma yürütülmüştür (James, 2001; Harvey ve Lareau, 2020). Araştırmanın ana odağı olan katılımcı öğrenme süreçleri, çocukların kentsel mekân ve kültürel mirasla etkileşimleri ekseninde, çocuklarla birlikte kent-insan-kamusal alan arasındaki ilişkileri yorumlayarak ve kültürel mirasın korunmasına dair çocukların fikir üretmelerini sağlayacak bir ortam geliştirerek mercek altına alınmıştır. Çalışma, çocuklarla kentsel mekânlarda gerçekleştirilen dört buluşmaya paralel olarak dört tematik aşamadan oluşmaktadır. Bu temalar sırasıyla şehrin estetik ve sembolik simgeleri, kent-doğa ilişkisi, kent mekânının zaman içindeki değişim ve dönüşümü ve son olarak kentin kültürel ve sanatsal değerleridir. Çocuklar ile gerçekleştirilen araştırmalarda kullanılan yaratıcı yöntemlerin (Wulf-Andersen, vd., 2021; Hickey-Moody, vd., 2021) benimsendiği çalışmanın bu dört farklı aşaması için birbiriyle kesişen, iç içe geçen, çocukların önerileriyle şekillenen farklı tekniklerden yararlanılmıştır. Bunlar sırasıyla görsel üretimi, çocuklar ile felsefe yöntemi, yaratıcı drama uygulamaları, video performanslar ile saha gezileridir.

Katılımcı öğrenmeyi çocukların kentle etkileşimleri üzerinden ele alan bu çalışma, öğrenme sürecini okul mekânının dışına taşıyarak alternatif öğrenme olanaklarını oluşturması bakımından özgün bir nitelik taşımakta, çocukluk ve eğitim sosyolojisinin kesişimde konumlanarak sosyal bilimlerin bu alanlarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Makalenin yapısı özetlenecek olursa, teorik çerçeve bölümünde alternatif katılımcı öğrenmeye çocukluk sosyolojisi ile kesişimi ekseninde odaklanılmakta, ardından gelen yöntem bölümünde ise çocuklarla yürütülen dört aşamalı çalışma yöntemsel ve organizasyonel detaylarıyla ele alınmaktadır. İlerleyen kısımlarda araştırmanın bulgu ve analizleri örneklerle ele alınmakta, sonuç bölümünde ise araştırmanın bulguları alan yazını ve çocuklarla yapılacak çalışmalar açısından değerlendirilmekte ve bu bağlamda öneriler sunulmaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE: ALTERNATİF BİR ÖĞRENME YÖNTEMİ OLARAK KATILIMCI ÖĞRENME

Katılımcı öğrenme, geleneksel eğitim yaklaşımlarına bir alternatif olarak, öğrenenler ve eğitimciler arasındaki aktif katılım, diyalog ve iş birliğinin önemini vurgulayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım öğrenenleri bilgi yaratma sürecine dahil eder ve eleştirel düşünme, yaratıcılık ve problem çözme becerilerini teşvik eder. Bunun yanı sıra katılımcı öğrenme, gerçek yaşam bağlamlarında uygulanabilen anlamlı öğrenme deneyimleri sağlamayı da hedefler (Berthelsen, vd., 2008; Hedges ve Cullen, 2012). Katılımcı öğrenme, öğrenmenin iş birliği içinde gerçekleşen bir sosyal süreç olduğunu öne süren toplumsal inşacılık (social constructivism) ilkelerine dayanmaktadır (Vygotsky, 1978). Dolayısıyla, öğrenciler ve öğretmenler arasındaki sosyal etkileşim, iletişim ve bilgiyi birlikte yaratmanın önemi vurgulanır. Ayrıca öğrencilerin kendi benzersiz deneyimleri, perspektifleri ve içinde buldukları bağlamın öğrenme deneyimlerini şekillendiren temel faktörler olduğu kabul edilir. Bu yaklaşımdan hareketle, öğrencilerin kendilerini ifade edebilmeleri için güvenli ve destekleyici öğrenme ortamları teşvik edilir.

Öğrenme sürecinde öğretmenler, sadece bilgi sağlayan bir uzman değil öğrenme sürecinde öğrenenlere rehberlik eden eşlikçiler, kolaylaştırıcılar olarak karşımıza çıkar. Buradaki temel prensip, öğrenenlerin öğrenme sürecinde aktif katılımcılar olmasıdır. Öğrenciler pasif bir şekilde konumlanmış bilgi alıcıları değil, konuyla diyaloga giren, yansıtma yöntemleriyle, akranları ve eğitimcileriyle iş birliği içinde öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılan aktörlerdir. Bu özellikleriyle katılımcı öğrenme, geleneksel sınıf ortamının öğretmen merkezli yapısına (Alexander, 20018) sınıfta ve sınıf dışında bir alternatif sunar. Öğrenmeyi öğretmenin bilgiyi transfer eden asıl otorite figürü olduğu ve çoğunlukla tek yönlü bir bilgi aktarımının gözlemlendiği bir süreç olmaktan çıkarır, katılımcı ve interaktif hale getirir. Dolayısıyla öğretme ve öğrenme diyalog temelli, karşılıklı ve birbirinden ayrılmaz bir sürece dönüşür. Öğretmen ve öğrenciler arasında çeşitli kültürel araç ve gereçlerin kullanıldığı eş inşa aşaması da katılımcı öğrenmeyi gerçekleştirir (Wells, 2002).

Katılımcı öğrenmenin gerçekleştirilme yöntemleri; grup tartışmaları, problem temelli öğrenme, iş birliğine dayalı projeler, sanat temelli çalışmalar, rol yapma ve simülasyonlar gibi pek çok farklı uygulamayı içerir (Ör: Bennett, vd., 1997; Rogoff, 2003; Hackathorn, vd., 2011; Kumpulainen, vd., 2010). Çalışmanın ele aldığı şekliyle ise kent mekânı, kültürel araçların ve imkânların çeşitliliği açısından alternatif bir öğretim yöntemi olarak çocukların katılımcı öğrenme süreçlerini teşvik etmek için önemli bir potansiyel olarak görünmektedir. Ayrıca, kentsel alandaki çocuk deneyimleri ve etkileşimleriyle ilgili araştırmalar bağlamında katılımcı öğrenme, çocukların fiziksel ve sosyal çevreleriyle nasıl etkileşimde bulduklarını anlamak için de etkili bir yöntemdir.

Okul içi ya da okul dışında gerçekleşen öğrenme süreçlerinin analizinde, bu çalışma çocukluk sosyolojisi literatüründen yararlanacaktır. Eğitim ve çocukluk sosyolojisinin katılımcı öğrenme ekseninde kesişimleri, çocukların kent mekânındaki öğrenme deneyimlerini anlamlandırmada önemli

rol oynamaktadır. Çocukluk sosyolojisi, sosyal bilimlerde özellikle 1990'lı yıllarla birlikte önem kazanmaya başlamış bir disiplin ve çocukluğun sosyal, kültürel ve tarihsel yapısını inceleyen sosyolojinin bir alt dalıdır (Alanen, 1988; James ve Prout, 1990). Bu alt alan, çocukluğun sosyal ve kültürel faktörler tarafından nasıl şekillendirildiğini ve çocukların kendi yaşamlarını ve deneyimlerini etkin bir şekilde nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışır. Çocukluk sosyologları, çocukların hayatlarıyla ilgili bir dizi konuyu incelerler. Bu konular arasında çocukların sosyalizasyonu, farklı kültürlerde ve tarihsel dönemlerde çocukluğun nasıl deneyimlendiği ve anlaşıldığı, çocukların aileler ve topluluklar içindeki rolleri, çocukluğun medyada ve popüler kültürde nasıl inşa edildiği ve okullar ve yasal sistem gibi kurumlar tarafından nasıl ele alındığı yer alır. Çocukların pasif ve masum varlıklar olarak kabul edildiği geleneksel varsayımlara (Durkheim, 1922) eleştirel bir bakış açısı getiren çocukluk sosyolojisi, çocukların toplumsal birer aktör olarak etkinliklerini vurgular. Çocukluğun evrensel veya doğal bir olgu olmadığını, aksine zaman ve mekâna göre değişen sosyal bir yapı olduğunu kabul eder (Qvortrup, 2009). Geleneksel bakış açısı, çocukları pasif, yetişkinlerin koruması ve yönlendirmesi gereken masum varlıklar olarak ele almıştır. Çocukluk sosyolojisi ise çocukların aktif, bağımsız ve sosyal bir varlık olduğunu, çevrelerindeki sosyal, kültürel ve tarihsel faktörlerin etkisiyle yaşamlarını şekillendirdiklerini vurgular.

Çocukluk sosyolojisi, çocukların toplumsal aktörler olduğunu ve kendilerinin kendi deneyimlerini ve hayatlarını şekillendirdiklerini kabul eder. Bu yaklaşım, çocukların seslerini duyurmasını ve kendi gereksinimlerini, ihtiyaçlarını ve haklarını belirleme konusunda yetişkinlerle birlikte çalışmalarını teşvik eder. Ayrıca çocukluk sosyolojisi, çocukların çeşitli sosyal gruplar ve topluluklar içinde farklı deneyimler yaşadığını vurgular. Bu, çocukların tek bir evrensel çocukluk kategorisi altında ele alınmaması gerektiği anlamına gelir. Bunun yerine çocukların kültürlerine, toplumsal konumlarına, yaşadıkları toplumsal, ekonomik ve politik koşullara ve diğer faktörlere göre ele alınmaları gerektiği savunulur. Çocukluk sosyolojisi çocukların aktif, sosyal, kültürel ve tarihsel bir varlık olduğunu kabul eder ve onlara toplum nezdinde yetişkinlerle eşit bir konum tanıdığını vurgular (Corsaro, 1997; James, vd., 1998; Qvortrup, vd., 2009).

Burada çocukların katılımcı öğrenme süreçlerini çocukluk sosyolojisiyle kesişiminde analiz etmek için ele alınması gereken temel kavramlar ise çocuk katılımı ve çocuk failliği olarak karşımıza çıkar. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme kapsamında güvence altına alınmış (UNCRC, 1989) prensiplerden biri olarak çocuk katılımı, çocukların kendilerini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren konularda aktif olarak karar verme süreçlerine dahil olmaları, fikirlerini ve duygularını ifade etme haklarına sahip olmaları anlamına gelir. Çocukların öğrenme deneyimlerini şekillendirebildiği, kendi önceliklerini belirleyebildiği, özgün yeteneklerini ve ilgilerini keşfedebildiği bir ortamın sağlanması katılım haklarıyla mümkündür. Kendilerini ifade ederek özgüvenlerini geliştirmesi olanaklı hale gelen ve kendi öğrenmelerine aktif olarak katılan çocuklar, demokratik bir yaklaşımı yansıtarak toplumun aktif üyeleri haline gelir (Berthelsen, vd., 2008). Çocuk failliği ise çocukluk sosyolojisi bağlamında, çocukların eylem kapasiteleri (Mayall, 2002) ile toplumdaki aktif katılımını ve toplumsal üretim ve yeniden üretim süreçlerine katkısını ifade eder (Oswell, 2020). Buna göre, çocuklar faillige sahip bireylerdir ve çevrelerindeki diğer insanlarla etkileşime geçebilme ve onları etkileyebilme kapasitesine sahip bireyler olarak ifade edilir.

Çocukların fail birer eyleyici olarak görülmesi çocukluk sosyolojisinin tartışmalı alanlarından biri olup (Yılmaz, 2021) bu makalede faillik kavramı indirgemeci bir yaklaşımdan uzak olan ilişkisel bir perspektiften ele alınmaktadır. Dolayısıyla çocukların failliği bağlamsaldır, durumlara ve aktörlere göre değişiklik göstermektedir (Spyrou, 2018; Wyness, 2015; Garnier, 2015; Détrez ve Perronnet, 2020). Bunun yanı sıra faillik gelişime açıktır ve katılımcı öğrenme süreçleri failliği geliştirmede önemli bir rol oynar (Kumpulainen, vd., 2010). Katılımcı öğrenmenin etkileşimsel ve diyalog temelli anlayışı,

çocukların failliklerini artıracak ve eyleyici olma kapasitelerini güçlendirebilecek bir faktördür. Bu perspektiften ele alındığında katılımcı öğrenme hem çocuk katılımını destekleyen hem de çocuk failliğine ortam açan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocukların katılımcı öğrenme sürecini kentsel mekânlar ekseninde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada niteliksel araştırma yaklaşımının çeşitli veri toplama tekniklerinden yararlanılmış, çocuk katılımı ve çocuk failliği kavramları katılımcı öğrenme süreçleri çerçevesinde tartışmaya açılmıştır. Katılımcı öğrenme kavramının çocukluk sosyolojisindeki çocukluğa ve çocuklara bakış açısıyla taşıdığı ortaklıklar çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu öğrenme yönteminde çocuklara tanınan aktif ve katılımcı rol, çocukluk sosyolojisindeki çocukların toplumsal bireyler olarak yeterliklerine referansla faillik ve katılım kavramları aracılığıyla daha iyi anlaşılabilir.

2. YÖNTEM

Çocukların kent mekânlarıyla etkileşimlerini gözlemleyen bu çalışma, nitel bir saha araştırmasına dayanmaktadır (Denzin ve Lincoln, 2017). Çalışmada nitel araştırma desenlerinden etnografi yaklaşımı kullanılmıştır ve çeşitli veri toplama tekniklerine başvurulmuştur. Bu tekniklerin uygulanması için *mozaik yaklaşım* çerçevesinde yaratıcı yöntemlerden faydalanılmıştır (Clark ve Moss, 2001). Bunlar, katılımcı gözlem tekniği ile odak grup tartışmalarından yola çıkarak gerçekleştirilen felsefi soruşturma oturumlarıyla desteklenmiştir (Lipman, 1992, 2003). Saha araştırmasının yaşları 10-14 arasında değişen çocuklarla karşılıklı bir etkileşim içerisinde gerçekleştirilmesi söz konusu yöntemlerin seçilmesinde etkili olmuştur (Lundy, vd., 2011). Özellikle çocukluk sosyolojisi araştırmacıları geleneksel nitel araştırma yöntemlerinin sınırları dışına çıkarak farklı yaklaşımlar benimsemenin gereğine dikkat çeker (Punch, 2002; Harvey ve Lareau, 2020; Simon, 2020). Saha araştırması sürecinin farklı tekniklerle güçlendirilmesi, katılımcıların kendilerini daha iyi ifade edebilmelerini sağlamayı, bu sayede veri toplama sürecini çeşitlendirmeyi amaçlar; mozaik yaklaşım da bunlara bir örnek oluşturmaktadır.

Mozaik yaklaşım, çocukların araştırmalara hem kendi öznelliklerini koruyarak hem de araştırmaya katkı sunarak katılmalarını sağlamak için Clark ve Moss (2001) tarafından geliştirilen ve nitel araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir. Öğrenmenin iş birlikçi bir sosyal süreç olduğunu savunan sosyal yapılandırmacılık prensiplerine dayanan bu anlayışta, çocukların çizim, fotoğraf çekme ve hikâye anlatma gibi çeşitli yaratıcı yöntemler aracılığıyla bakış açılarını ve deneyimlerini paylaşmaları teşvik edilir. Bu yöntemler, mülakat veya anket gibi geleneksel araştırma yöntemleriyle mümkün olmayan yollarla çocukların kendilerini ifade etmelerine olanak sağlar (Clark, 2005). Çocukların bakış açılarını ve deneyimlerini anlamak için önemli bir araç olmanın yanı sıra bu gibi yöntemler, çocuklara kendilerini ifade edebilecekleri bir alan açmak ve onlara ses vermek açısından son derece önemli işlevlere sahiptir. Örneğin, çekingen bir mizaca sahip, düşüncelerini ya da duygularını ifade etmekte zorluk yaşayan çocuklar, yaratıcı yöntemler aracılığıyla daha etkili bir şekilde iletişim kurabilir, yaşantılarındaki çeşitli deneyimlerden istekli bir şekilde bahsedebilirler. Böylece bu araştırmalar çocukların güçlenmesinde (empowering) rol oynar.

Mozaik yaklaşım çerçevesinde uygulanan yaratıcı, sanat-odaklı yöntemler çocuklarla yapılan geleneksel araştırma yöntemlerine kıyasla birçok avantaj sunar. Bu yöntemler çocuklar için daha ilgi çekici ve motivasyon sağlayıcı olabilir; çocukların deneyimlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olabilir. Mozaik yaklaşım, çocukların farklı deneyimlerini ve seslerini yakalayabilecek tek bir teknik olmadığının altını çizerek gözlem, mülakat, fotoğrafçılık, drama, resim çizme ve hikâye anlatıcılığı gibi çeşitli yöntemleri kullanmayı gerekli görür. Çalışmada tercih edilen bu yöntem, bir

yandan çocukları kendi yaşamlarının uzmanı olarak kabul eder ve katılımcı bir anlayış sunar, diğer yandan farklı yaş grupları ve çalışma alanlarına uyarlanabilir bir yöntem olmasıyla zenginlik içerir. Mozaik yaklaşım yöntemleri, araştırmacının konumuna refleksif bir yaklaşım getirirken çocukların gerçek hayat deneyimlerine odaklanır ve gerçek hayattaki uygulamalara dahil edilebilir (Bradbury-Jones ve Taylor, 2015; Farmer ve Cepin, 2017; Olesen, 2021; Østergaard, 2021; Wulf-Andersen, vd., 2021; Hickey-Moody, vd., 2021).

Bu araştırmada, yukarıda açıklanan yaklaşımların çocukların gerçek hayat deneyimleriyle etkileşim içerisine girmesi, onların öğrenme ortamlarındaki uygulamaları pekiştirmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, İstanbul'daki bir ortaokulda öğrenimlerini sürdüren 10-14 yaşları arasında 35 çocukla bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bahçeşehir Üniversitesi Etik Kurulu onayının ve Millî Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izinlerin alınmasıyla birlikte, bir sivil toplum kuruluşuyla iş birliği içerisinde, İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde bulunan bir ortaokulda öncelikle okul yönetimine ve öğretmenlere proje tanıtılmıştır. Okul yönetiminden alınan onay sonrasında, çocukların bu çalışmalara katılımıyla ilgili olarak veliler bilgilendirilmiş, çalışmanın tamamen gönüllülük usulüne dayandığı aktarılmıştır. Çocuklarla yapılan çalışmalarda sadece velilerden alınan imzalı onayın yeterli olmaması sebebiyle, buna ek olarak çocuklardan da sözlü onam alınmıştır ve çocukların çalışmaya gönüllü katılımları gözetilmiştir. Çocuklara araştırmanın herhangi bir aşamasında eğer isterlerse çalışmadan ayrılacakları bildirilmiştir. Çalışma kapsamında çocuklarla gerçekleştirilen ve birazdan detaylarıyla açıklanacak olan tüm modüllerde, çalışmanın içeriği ve birlikte yapılacak olan tüm aktiviteler çocuklara ilk buluşma esnasında detaylarıyla açıklanmıştır, çocukların tüm soruları bu kapsamda yanıtlanmıştır. Böylece katılımcı çocuklar, gönüllü olarak ve araştırmanın içeriğini bilerek araştırmada yer almışlardır.

Çocuklarla gerçekleştirilen dört aşamalı bir saha çalışmasına dayanan bu araştırmanın her bir günü belli bir akışa göre planlanmıştır: Çocuklarla önceden belirlenen bir kent mekânında buluşma ve günün ilk yarısında mekânın rehberler eşliğinde ziyareti; gezi sonrası çocuklarla okul ya da üniversite ortamında buluşma ve gezinin teması hakkında kavramsal bir tartışmanın yürütülmesi; çocukların farklı yaratıcı yöntemler kullanarak günün temasıyla uyumlu içerikler üretmesi; bu içeriklerin diğer çocuklara ve araştırmacılara sunumu ve tartışma. Bu kapsamda sırasıyla kentin sembolleri temasıyla Galata Kulesi gezisi, kent ve doğal çevre temasıyla Yıldız Parkı gezisi, kentin tarihsel katmanları ve üretim temasıyla dijital Haliç gezisi, kültürel miras ve müzecilik temasıyla Resim Heykel Müzesi ve Deniz Müzesi gezileri yapılmıştır.

Galata Kulesi'nin ziyaret edildiği gün İstanbul'un estetik ve sembolik simgeleri üzerinde durularak tarihi miras kavramına bir giriş gerçekleştirilmiş, kent ile doğa ilişkisinin tartışıldığı Yıldız Parkı gezisi ve sonrasında ekolojik miras ile kentsel ve kamusal dönüşümler ele alınmış, okulda buluşulup Haliç kıyısında sanal bir turun tamamlandığı gün boyunca zamanın mekân üzerindeki dönüştürücü etkisi tartışmaya açılmış ve son olarak Resim Heykel Müzesi ile Deniz Müzesi ziyaretlerinde koruma, miras, kültürel ve sanatsal değerler etrafında çocukların kültürel miras kavramına bakış açıları farklı yönleriyle açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Geziler, belirtilen kentsel mekânlarda profesyonel rehberler eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Geziler sırasında araştırmacılar katılımcı gözlemci rolünü üstlenerek (Spradley, 1980) çocukların birbirleriyle ve deneyimlenen mekânlarla kurdukları ilişkiler ile aynı zamanda rehberin aktardığı kentsel ve tarihsel bilgilerin çocuklar tarafından nasıl yorumlandığını gözlemleyip saha defterine notlar almışlardır. Kentsel mekân gezisinin hemen akabinde çocuklar, rehberler ve araştırmacılar okul ya da üniversite ortamında bir araya gelmişlerdir. Bu noktadan itibaren araştırma, çocuk katılımının gözetildiği katılımcı araştırma özelliklerini taşıyan bir çalışmaya dönüşmektedir. Her bir gezi sonrası

çocuklarla bir araya gelen iki araştırmacı çocuklarla iki grup halinde çalışmıştır. İki grubun da kavramlar temelinde felsefi bir diyalog ile başladığı aşamada, çocuklarla felsefe (P4C) yönteminden faydalanan araştırmacılar bir soruşturma (inquiry) yürütmüştür (Lipman, 1992; 2003; Worley, 2018). Ziyaret edilen mekânlarla ilişkili kavramlar ortaya atılarak çocukların sorgulamaları ve kavramlar etrafında yeni sorular sormaları sağlanmıştır.

Felsefi soruşturmanın yöntemsel bir araç olarak kullanımındaki temel amaç, çocukların gün içinde rehberlerin aktardığı bilgileri eleştirel bir şekilde sorgulamasını ve kendi yorumsamacı yaklaşımlarını oluşturmalarına motive edilmelerini sağlamaktır. Sonraki aşama, çocukların yaratıcı yöntemler aracılığıyla saha gezilerinin temasına uyacak biçimde ortaya koyduğu çalışmalardır. Örneğin Galata Kulesi gezisi sonrası çocuklar “size göre şehrin sembolleri” isimli çalışmada kendi perspektiflerinden şehrin sembollerini içeren bir afiş çalışması yapmışlardır. Yıldız Parkı gezisi sonrası “hayalinizdeki mahalle” etkinliğinde, çocuklar kendi tercihlerine göre resim ya da kolajlar yapmış şarkı sözü ya da şiir yazmışlardır. Sanal Haliç gezisi sonrasında ise, günün temasıyla uyumlu olarak “katman katman İstanbul” isimli bir aktivite ekseninde kentin tarihinde bir yolculuk yapan çocuklar kentin geçmişi ve geleceği temalarından hareketle bir yaratıcı drama sürecini deneyimlemiştir. Müze ziyaretleri sonrasında ise kültürel miras ve kent mirası temalarına odaklanan çocuklar, bir miras olarak korunmaya değer gördükleri kavram ya da nesnelere, seçtikleri yöntemler aracılığıyla drama, video performans, canlandırma, mektup ya da şiir yazma gibi farklı yöntemlerle dile getirmiştir.

Çocukların araştırma sürecine aktif katılımlarının sağlandığı ve kente dair çocukların deneyimlerinden yola çıkılarak düşüncelerinin ifade edilmesine alan açan araştırma boyunca, hedeflendiği gibi alternatif öğrenme yöntemi olarak çocukların katılımcı öğrenme süreçleri vurgulanmıştır. Geleneksel yöntemler yerine katılımcı ve yaratıcı metotlar sayesinde çocukların katılımının teşvik edildiği çalışmada kent turları, yürüyüşler, müze ziyaretleri, sanal geziler için dijital uygulamalar, resim yapma, yaratıcı drama, şiir yazma gibi çeşitli teknikler kullanılmış ve bunlar aracılığıyla çocukların eleştirel düşünme ve tartışma süreçlerine ortam açılmıştır.

3. BULGULAR

Yöntem bölümünde detaylı olarak açıklanan saha araştırmasına istinaden, bu bölüm bağlamında, çocuklarla gerçekleştirilen uygulamaların her biri kapsam ve amaçları çerçevesinde açıklanarak temel hatlarıyla aktarılmaktadır. İstanbul’un kentsel ve ekolojik miraslarının çocuklar ile birlikte öğrenilmesi, tartışılması ve yorumlanmasını amaçlayan çalışmada çocukların yorumlayıcı yeniden üretim süreçleri desteklenmiş (Corsaro, 2005, 2009), bunun için farklı araçlardan yararlanılmıştır (Ör. Farmer ve Cepin, 2017; Olesen, 2021; Østergaard, 2021).

Gerçekleştirdiğimiz çalışmada şehirlerin çocukların gündelik pratikleri açısından uygunluğu çocuklarla sorguladığımız konulardan birisi olmuştur. Ebeveynleri genellikle İstanbul doğumlu olan, hatta çoğu birkaç kuşaktır İstanbul’da yaşayan kent kökenli çocukların bugünkü gündelik deneyimlerinde kentle kurdukları ilişki kendi aile bireylerine kıyasla son derece kısıtlanmış düzeydedir. Nüfus artışı, şehir planlamasındaki yanlış uygulamalar, yaygın tabirle ve çocukların da ifadesiyle “çarpık kentleşmenin artışı”, git gide çözümsüz hale gelen trafik sorunu, hava kirliliği ve genel olarak çevre kirliliği gibi problemler çocukların kentsel deneyimleri üzerinde elbette büyük etkiye sahiptir. Okullarına görece yakın mesafede oturan çocuklar dahi okul servisi ya da özel araçlarla okula ulaşım sağlarken, evlerinin yer aldığı muhitte akranlarıyla zaman geçiren çocukların bir başka semte ya da İstanbul’un merkezi konumundaki çeşitli bölgelere ve yapılara gerçekleştirdiği ziyaretler daima sınırlıdır. Bu sebeple okul gezileri, okulların bilhassa tarihi yarımada ve çevresine düzenlediği ziyaretler İstanbullu çocuklar açısından büyük önem taşır. Çocuklar böyle etkinlikler

sayesinde çevreleriyle ilişki kurdukları gibi ders ve sınıf ortamında öğrendiklerinden yola çıkarak yeni sorular sorarken sahada deneyimlediklerini öğrenme süreçlerine yansıtarak aslında yaparak öğrenirler (Dewey, 1938; Bruce, 2012).

Beşiktaş ilçesinde ikamet eden büyük kısmı Şişli civarında yaşayan çocuklar, Boğaz'ı tanımakta ve şehrin iki kıta üzerindeki konumunu bir bilgi olarak bilmektedirler. Fakat gün içerisinde kıta değiştiren çocukların dahi bir kısmı Asya ve Avrupa kıtalarının hangisi olduğu konusunda kesin bir sınıflandırma yapamamaktadır. Rahatlıkla harita okuyan ve haritadaki konumlarını şehrin belirli noktaları üzerinden işaret eden çocukların pratik bilgiden yoksun olmaları aslında coğrafya ile ilişkinin fiziksel deneyimle gerçekleşmesi gereğinin ispatı niteliğindedir. Hem şehrin güvenilir olmayışı hem çocukların ders ve hafta sonu programlarının yoğunluğu, onların kentsel mekânı şahsen tanımamalarına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra dijital teknolojilerle sürekli ilişkileri ve bilhassa çocuklukların hayatlarının bir dönemini pandemi etkisiyle zorunlu olarak evde geçirmelerinin olası sonucu olarak çocukların şehirle fiziksel temasları kendilerinden önceki kuşaklara nazaran oldukça zayıftır.

Saha araştırması kapsamında çocuklarla cumartesi günleri sınıf ortamında ya da gezilecek mekânlarda bulunmuş ve gerçekleştirilen saha gezisi sonrasında çocukların kendi okullarında ya da üniversite mekânlarında gerçekleştirilen aktivitelerde çocuklar ile yaratıcı yöntemler aracılığıyla katılımcı öğrenmeye yönelik tartışmalar yapılmıştır. Saha gezilerinden önceki bir buluşma esnasında sınıfta gerçekleştirilen bir başlatıcı uygulama sırasında gönüllü öğretmenlerden birinin (bu öğretmenler, çocukların saha gezileri sırasında tarihi mekânları tanıtan rehberler ya da rehberlere eşlik eden gönüllü uygulayıcılardır) tahtaya astığı harita üzerinden Boğaz'ın iki kıtayı birbirine bağladığını belirtip hangi kıtada olduğumuzu sorduğunda, çocukların "Asya Kıtası" diye yanıt vermeleri, sınıf mevcudunun yarısının ise hangi kıtada olduğumuzu bilmediğini belirtmeleri yukarıda belirtilen tespitlerin kaynağını oluşturmaktadır. Çocuklar, ikamet ettikleri kıta konusunda sözselsel bir bilgi olarak bir karışıklığa sahip oldukları halde o sırada bulunduğumuz semt olan Ortaköy'ü Boğaz Köprüsü'nden yola çıkarak hemen tanımışlardır. Görsel bir materyalin kullanımının çocukların hafızalarında olumlu bir tetikleyici işlevi görmesi bir yana, çocukların harita okumayı bildikleri söylenebilir.

Diyaloğa dayalı bütün etkinliklerde olduğu gibi, burada da kısa süreli bilgilendirici açıklama sonrasında çocuklar kente dair sahip oldukları bilgileri paylaşmış, "karşı yakanın" neresi olduğundan emin olduktan sonra bildikleri semtleri, ilçeleri sıralayarak Asya ve Avrupa kıtalarına ilişkin gündelik deneyimlerinden bahsetmiştir. Okula gidip gelirken kıta değiştiren çocukların bu konuda farkındalığının görece yüksek olması deneyimin bilgiye etkisini gösterirken, çocuklar kendi deneyimlerinden, ebeveynleriyle ya da arkadaşlarıyla dışarıda geçirdikleri zamandan söz ettikçe Kadıköy'ün Asya kıtasında, karşı yakada olduğunu hatırlamış, deniz yolculuklarıyla ilgili hatıralarını paylaşmıştır. Burada çocukların kendi sohbetleri sırasında, akranlarından öğrenmesine olanak tanınırken aynı zamanda harita materyalinin etkisiyle çocukların kente dair uygulamalar boyunca değinilecek temaları keşfetmesi de amaçlanmıştır: Böylece çocuklar, sırasıyla yeşil alanlarının azlığından, bina yoğunluğundan, denizle kurulan ilişkiden söz ederek bu temalar hakkında genel varsayımlarını açığa çıkarmıştır.

Bu aşamada açıklamaya dayalı, bilgilendirici eğitimin tamamen terk edilmediği söylenebilir. Öte yandan daha sonraki soruşturma etkinlikleriyle ilişkilendirilecek şekilde, çocukların akıl yürütme süreçlerini tetikleyici başlatıcılar vermeye çalışılmıştır. Mesela, gönüllü öğretmenin İstanbul'un ilçeleriyle ilgili istatistiksel bir veri paylaşması çocukların yeşil alanla ilişkilerini hatırlatıcı etki taşımaktadır fakat bunun kalıcı bir bilgi olarak çocukların eleştirel düşünme süreçlerinde kaynak oluşturması için çocuklarla birlikte uygulamalarda bulunulması esastır. Dolayısıyla coğrafi etkilerin

günelik hayatımıza etkisini konuşabilmemiz için çocuklarla fiziksel aktiviteler deneyimlenmiş ya da onların anlatılarına kulak verilmiştir. Mesela çocuklar, İstanbulluların Boğaz ya da deniz ile ilişkisini balık tutma eylemi üzerinden kurgulamıştır. Genellikle ebeveynleri arkadaş olan aynı komüniteye mensup çocuklardan kimi, babalarının buluşup balığa gitmelerinden söz ederken başka çocuklar Boğaz'daki balıkların, lüfer, kalamar gibi deniz canlılarının şehrin sembolleri olduğunu belirtmiştir.

Bir başka örnekte, çocuklara verilen çeşitli tanımların yine ancak çocukların bizzat kendi deneyimleri ya da hikayeleştirme aracılığıyla duyduklarında akıllarında kalıcı etki yarattığından bahsetmek mümkündür. Mesela, Galata Kulesi ziyareti sırasında İstanbul'a yüksek bir yerden bakarak manzarayı seyretmek ve manzarayı incelerken arkadaşlarının evlerini tespit etmek çocukların hatırında kalmıştır. Bunun yanında Galata Kulesi'nin zindan, rasathane gibi bambaşka amaçlarla kullanılması ve kulenin yangınlar geçirip defalarca onarılması da çocukların hatırında yer etmiştir. Daha sonraki etkinliklerde İstanbul'u tarif ederken Kız Kulesi, Boğaz Köprüsü, deniz, gökyüzü ve bazı camilere ek olarak Galata Kulesi, çocukların şehri tanımlarken kullandıkları ortak sembol olmaya devam etmiştir. Kulenin yanı sıra Galata bölgesinde çocukların dikkatini çeken bir başka şey ise etrafta "lambacı" dükkanlarının sayıca çokluğudur. Belli bir meslek grubunun ya da belli bir ihtiyaca dayalı işlevin kentsel mekânda kümelenmiş gelmiş olması çocukların çizimlerine yansımış, Galata çevresinde mahalle anlatısı geliştiren çocuklar kafe, pastane çizimlerine elektrikçileri eklemiş hatta deniz üzerinde birbirine bağlanan kuleler, denizin üzerinde uçan martıların etrafında da "lambacı" dükkanları çizimlerde kendilerine yer bulmuştur.

Çalışmanın başında şehri çok iyi tanımadığını söyleyen çocuklar dahi birlikte geçirilen günün sonunda çizimleri aracılığıyla şehirle kurdukları ilişkiyi sadece yapılı çevre ile değil insanlar ve diğer canlılarla ilişkileri çerçevesinde de açıklama eğiliminde olmuştur: Çocukların İstanbul'u estetik bir sembolle anlatmalarında kule ve köprü simgeleri ne kadar sık ortaya çıkan bir örnekse, şehrin canlıları açısından da martı ile sokak kedileri en sık kullanılanlar arasındadır. Sokak hayvanları çocukların anlatılarında sık sık ortaya çıkarken kuşlar da kedi ile köpekten sonra sıralamada yerini almakta, özellikle Galata gezisinde en çok akılda kalanlar arasında Galata'nın papağanları sıralanmaktadır. Yıldız Parkı'nda yürüyüş gerçekleştirilen günün odağındaki hayvan ise sincap olmuştur. Kedi, köpek, sincap, karga, salyangoz, papağan ve güvercinleri sıralayan çocukların çoğu sincapların videolarını çekmiş ve onların kentin doğası içindeki yerine özellikle vurgu yapmıştır. Onların nasıl beslendikleri, şehrin içinde yaşayan diğer canlıların hayatına devam etmelerinin önemi, yaşadığımız yeri başka canlılarla paylaşmamız gibi konulara odaklanmaları bu sayede olmuştur.

Aynı çalışmanın öncesinde çocuklardan bir bitki tanıma uygulamasının telefonlarına indirilmesi istenerek dijital araçların desteğiyle çocukların kendi kendilerine öğrenmelerine fırsat tanınmıştır. Okul bahçesinde gördükleri bitkileri, yaprakları tanıyarak, Jakaranda gibi sık sık gördükleri fakat ismini bilmedikleri türleri keşfederek başladıkları günün sonunda çocuklar uygulamada taratıp ne olduğunu öğrendikleri bitkilerin yapraklarını toplayarak bunları paylaşmış, böylece teknoloji desteğiyle bireysel öğrenmenin sonraki aşamasında ekran öğrenmesini deneyimleyebilmiştir. Mesela, yabancı, kırmızı küçük meyveli, hepsinin tanıyıp adını bilmediği bitkinin ne olduğunu öğrenen çocuklar "Kızıl ateş dikeniymiş" diye heyecanla öğretmenleriyle bunu paylaşırken meşe palamudu toplayan çocuklar bunun sincapların yiyeceği olduğunu söyleyerek doğadaki canlılar arasındaki ilişkinin gündeme gelmesine örnek teşkil etmiştir. Bütün bu aktivitelerin, çocukların konular ve kavramlar arası ilişkileri kurmasına olan etkisinin yanı sıra ilgilerinin ve heyecanlarının daima taze kalmasına da etkisi olduğundan söz etmek mümkündür.

Gezilerin ardından yapılan etkinliklerde çocukların farklı materyalleri diledikleri gibi kullanması konusunda genellikle esneklik tanınmıştır. Bireyselden ziyade daha çok grup çalışmasına teşvik edilen çocuklar, harmanlanmış eğitimin istasyon modellerine benzer şekilde (Horn ve Staker,

2015; Truitt ve Ku, 2018) kendi aralarında tartışarak ürünler ortaya koymuş ve ortaya koydukları resim, metin, diyalog ya da performansları bütün sınıf arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Çocuklar ile gerçekleştirilen araştırmalarda kullanılan yöntemlerin eğitim ortamlarındaki alternatif yöntemlerle entegrasyonunun bu açıdan işlevselliğinin altı çizilebilir. Daha önceki tartışmalardan, gezi ve yürüyüşler süresinde deneyimlenen ve aktarılanlardan yola çıkan çocuklar yaşamayı tasavvur ettikleri mahalle anlatımlarında fiziksel ya da ekolojik çevrenin ötesinde insan hayatına, insanların etkileşimine dair söylemler ortaya koymada bu nedenle daha istekli olmuştur.

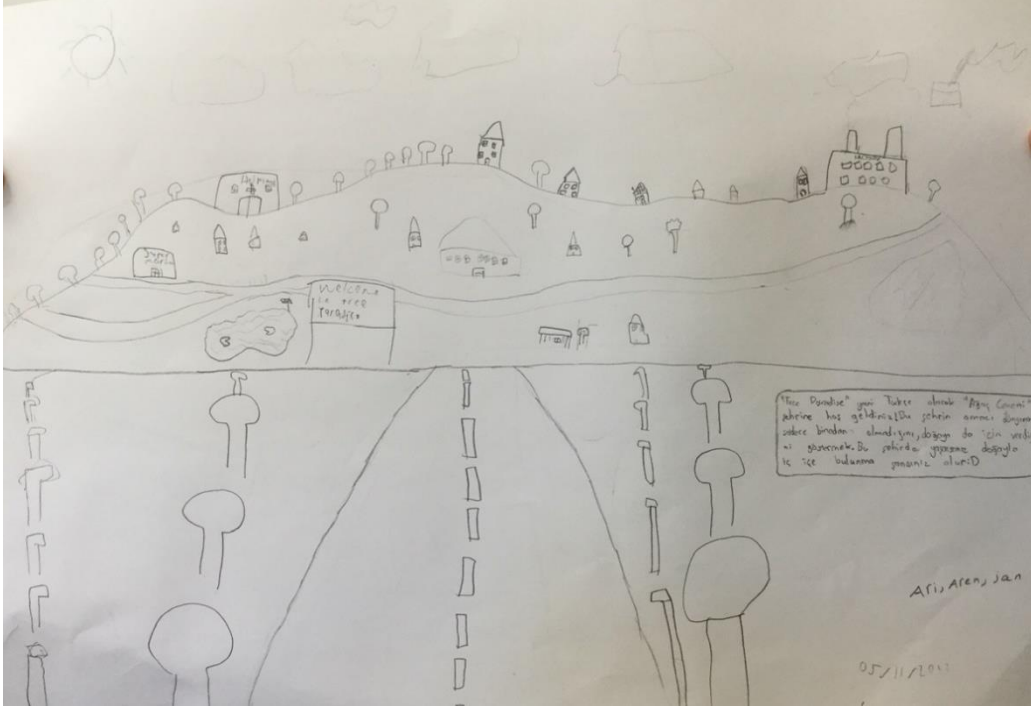
Yıldız Parkı ziyareti sırasında burada yer alan saray yapısının dağınık bir biçimde koruya yerleştirilmesi, parkın batılı anlamda bir mekân olmayıp saray hanedanına özel bir alan olması, halktan gizleniş ve yüksek duvarlarla korunaklı olması gibi etkenlere dikkat çeken rehberler, çocukların bugün parkın nasıl kullanıldığını kavramalarını ve öncesi ile karşılaştırarak aslında kent içindeki bu alanların “kamusallığını” keşfetmelerini sağlamıştır. Çocuklar, sınıf ortamına dönüp tartışma başlattığımız sırada, parkı kullananların “halk” (people) olduğuna dikkat çekmiştir. Çocuklar ile felsefe tekniğiyle açtığımız eleştirel düşünme etkinliği sonrasında ise, tercih ettikleri yöntemlerle mahalle/şehir tasarımları üreten çocukların ortaya koyduğu kentsel mekân anlatılarında “insanların anlaşması” bir ortak talebe dönüşürken altını çizdikleri mevcut sorunlar arasında “çocuklar için” yeterli alanların olmayışı ya da insanların etrafı kirlenmesi, çevrelerini umursamaması gibi konular gündeme getirilmiştir.

Örnek vermek gerekirse, üç kişilik bir grubun ürettiği mekânda coğrafi ve fiziksel koşullar, enerjiyle ilgili konular, problemler ve talepler ayrı ayrı sıralanmıştır. Çocuklar öncelikle denize yakın ve yapıların boyutunun çok fazla olmadığı bir fiziksel ortam önerisinde bulunmakta; ardından “temiz enerji” fikrini ortaya atıp özellikle güneş enerjisinden elektrik üretilen bir kente gereksinim olduğunun altını çizmektedir. Denizlerin ve havanın temizliğine atıf yaptıkları sunumlarında, “trafik sorunu” ile “park sorununu” dile getirir, bu problemlerin çözümü içinse “insanların birbirini dinlemesi” gerektiğinin altını çizerler.

“Nasıl bir mahalle? Biz bir mahalle yapacak olsaydık mutlaka denizin olmasını isterdik. Denize yakın çünkü deniz kokusu insanlar açısından, sağlığı açısından iyidir. Ağaçlar olması önemlidir. Çünkü ağaçlar nefes almamız için iyidir, temiz hava sağlığımız açısından iyidir. Apartmanların az ve büyük olmasını isterdim, çünkü ne kadar bina olursa o kadar çok ağaçların kesilmesi gerekirdi. Elektriğin büyük oranda temiz üretilmesini, güneş enerjisinden sağlanmasını... trafiğin az olmasını isterdim çünkü fazla... arabalarımızı park ederken sorun çekmememizi...”

Çocuklardan biri sözlü olarak bu talepleri sıralarken, bir diğeri çizdikleri görselde çocuklar için “eğlence alanları” olması gerektiğini işaret etmiştir. Binaları isimlendirmiş, eğlence alanları ile AVM'lere de yer vermişlerdir. Düzenli şehir fikriyle eğlence alanlarını kesiştirme eğiliminde olan bir başka grubun yaptığı kolajı açıklayan bir çocuk ise hayalini kurduğu şehri şöyle açıklar: “Burası çok sessiz bir yer az da insan var. Sonrasında buralara çok bina yapılmış ve çok da kalabalık bir yer. ... böyle bir yerde yaşamak isterim çünkü her şeye yakın.” Yani aslında çocuklar genellikle her şeyin merkezinde olmayı, eğlenmeyi ve alışveriş yapmayı arzu ederken aynı zamanda sakin bir yerde olmanın da özlemini duyar. Kent ile doğanın iç içe geçtiği, ideal bir mekân tasavvuru bir başka grubun çalışmasında yeniden karşımıza çıkar: “Paradise” ismini verdikleri bir “şehir” inşa eden çocukların ürettikleri yer “sakin ve mutlu” olduğu için diğer çocukların da yaşamak isteyecekleri bir mekân olarak seçilmiştir.

“Hepinize merhaba. Burada bir kendi kafamızda olan şehri oluşturmaya çalıştık. Buraya şehrin girişine burada bir yol yaptık böyle ağaçlarla evlerle... buraya bir şey koyduk işyerleri, şurada bir okul var, şurada evler... market o gibi şeyler. Şehri tanıtmak için buraya da bir yazı yazdık. Şehrimizin ismi Tree paradise yani ağaç cenneti. Bu şehre hoş geldiniz, şehrin amacı ağaçları korumak. Sadece binanın olmadığı ağaçların da olduğu bir şehir de canlandırmak kafamızda. Bu şehre yerleşen insanlar aynı zamanda doğayla iç içe yaşama şansı buluyor. Mesela ben şu evde yaşasaydım, şurada ağaç var çok güzel bir görüntü olurdu aynı zamanda göle iner yüzerdim. Böyle bir şehir hayal ettik.”

Görsel 1: Tree Paradise

Çevresel konularda “ağaçları korumak” ve “yerlere çöp atmamak” ötesinde genellikle temiz enerji hakkında bilgisi olan çocuklar ağaçların cenneti olarak tasvir edilen bu hayali şehirdeki fabrikaya dikkat çektiklerinde, çizimi yapanlardan birisi önce “evet” deyip ardından ne ürettiklerini açıklarken “fabrika demeyelim işyeri” diye düzeltmekte, bir diğeri ise “yerel üretim yapıyor” diyerek üretilen metayı değil ama üretim şeklini açıklamaya çalışmaktadır. Çocuklardan gelen bu gibi kavramlar, derinlemesine bir tartışma yürütülerek müfredatın hedefleri doğrultusunda eğitimin bir parçasına dönüştürülme potansiyeli taşımaktadır.

İş ve ekonomik sistemin dışında, çocuklar toplumsal hayatı, kuralların nasıl işleyeceğini de düşünmüş fakat genellikle “yasa yok”, “yasaya gerek yok, yani nasıl desem cezası yok” gibi ifadelerle aslında kimsenin “kötülük yapmadığı” bir ideali ortaya koyma eğiliminde olmuşlardır. Vatandaşlık eğitimi, demokratik topluluk inşası, katılım gibi konuların her birinde yoğunlaşmak için kent-mahalle-evren kurgularının işlevselliği bu açıdan dikkate değer görünür. Çocukların kendi ürettikleri kente dair anarşist toplum fikirleri sadece o bölgeyle sınırlı kalmaktadır: mesela çocuklardan biri “Cezaya gerek kalmadan yapmaya çalışmalıyız” ifadesinin peşinden öngörülenin dışında davranan ve çevreye zarar veren insanlara karşı ne yapılacağı sorulduğunda “Dışarıdaki insanların bunu yapacağını düşünmüyorum ben” diye eklemektedir.

Çocuklar, karşıt iki seçenek arasında tercih yapacakları biçimde düşünme alışkanlığında olduklarından ötürü, geçmiş ile gelecek, kent ile doğa, eski ile yeni arasında keskin ayrımlar yaratma eğilimindedir. Bir başka örnek olarak şehir fotoğraflarından kolaj yapan birisi, yeşiller içinde bir yer görseli ile gökdelenlerle dolu bir metropol görselini sırasıyla “her şey emekle bu resimde”, “burada her şey teknolojiyle” diyerek sınıflandırmıştır. Çocuğun, emek verileni doğrudan insanın fiziksel emeğiyle, teknolojiyi ise ileri düzeyde bir teknikle düşündüğü açıktır. Bu ikisi arasındaki kesişimlere odaklanmak, ancak teknolojiyle emek arasındaki ilişkiyi ele alan bir mesele etrafında doğrudan tartışıldığı takdirde mümkündür. Çalışma kapsamında ise, tıpkı ağaç cenneti örneğinde yer alan fabrikada olduğu gibi çocukların “yerel üretim” anlayışında birleşmelerine benzer şekilde, doğa ile kentin birleşimi ekseninde düşünceler tartışmalar sayesinde ortaya konmuştur. Kültürel mirasın başka biçimlerine değinilen izleyen bölümde, çocukların farklı yöntemler aracılığıyla zaman ve mekânı kesiştiren kavrayışları aktarılmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma boyunca, çocuklarla yapılan katılımcı öğrenme uygulamalarının kentsel mekânda alternatif bir öğrenme yöntemi olarak önemli olanaklar sunduğu ortaya konmuştur. Bu uygulamalar çocukların öğrenme süreçlerini, sınırları baştan çizilmiş okul ortamının dışına taşıyarak geleneksel öğrenme yöntemlerine bir alternatif yaratmaktadır. Böylece kentsel mekânların çocuklara kamusal ve katılımcı bir öğrenme ortamı sunma potansiyeli taşıdığı sonucuna varılmıştır. Yaratıcı yöntemlerin kullanıldığı çalışmada, çocuklarla gerçekleştirilen buluşmalar ve uygulanan çeşitli teknikler aracılığıyla kent mekânı, kültürel miras ve çocukların bunlarla ilişkisi incelenmiştir. Galata Kulesi, Yıldız Parkı, Haliç ve Beşiktaş Müzeleri gibi kentin farklı mekânları çocuklarla yapılan etkinlikler ve saha gezileriyle keşfedilmiştir. Çocukların kentle etkileşimi üzerinden katılımcı öğrenme sürecini ele alan bu araştırmanın sosyal bilimlerin eğitim ve çocukluk alanlarına değerli bir katkı sağladığı söylenebilir.

Çocuk katılımının öğrenme sürecindeki pozitif etkisini ortaya koyan araştırma süresince çocuklar, gördükleri, dokundukları, temas ettikleri, deneyimledikleri kentsel mekânları ve kentsel mekâna ait öğeleri akranları ve eğitimcilerle tartışarak öğrenmişlerdir. Dahası, bir eğitim öğretim dönemi boyunca gerçekleştirilen çok sayıda buluşma boyunca, çocukların öğrendikleri bilgileri pekiştirdiklerini ve bu bilgileri diğer gezi ve tartışmalar sırasında rahatlıkla kullanabildiklerini göstermiştir. Çocuklarla yapılan çalışmalar deneyim yoluyla öğrenme pratiğine örnekler oluşturmaktadır.

Alternatif öğrenme deneyiminin katılımcı ilkeler ekseninde ele alındığını çocuk katılımı literatürü açısından bir kere daha vurgulamakta yarar vardır: Lundy'nin (2007) çocuk katılımı modelinde ifade ettiği “mekân, ses, dinleyiciler ve etki” olmak üzere dört temel faktör çocukların öğrenme süreçlerini desteklemek üzere harekete geçirilmiştir. Uygulamalar sırasında düşüncelerini dile getirmeye, eğer varsa sorularını sormaya teşvik edilen çocukların tartışmalara ve yapılan yaratıcı çalışmalara içtenlikle katıldığı gözlemlenmiştir. Çocukların yaptıkları çalışmalara gönüllü olarak katılmaları aynı zamanda onlara sağlanan özgürlük alanıyla da ilişkilendirilebilir. Yapacakları çalışmalarda istedikleri araç ve yöntemleri seçerek kendi istekleri doğrultusunda üretimde bulunan çocukların hem çalışma motivasyonlarının arttığı hem de öğrenme süreçlerinin pekiştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışmaların bu şekilde uygulanması çocuk failliğini güçlendiren bir faktör olarak kendini göstermiştir. Çocuklar ortaya koydukları çalışmalarını akranlarına ve eğitimcilere sunarken çekinmeden kendi fikirlerini beyan etmişler ve kendi perspektiflerini ortaya koymuşlardır. Konuya failliğin ilişkiselliği (Spyrou, 2018) ekseninde yaklaşıldığında, ayrıntıları daha önce vurgulanmış olan katılım modelinin kullanımıyla çocuk katılımının gözetildiğini, bu sayede öğrenme ortamlarında çocukların failliğinin artırıldığını belirtmek mümkündür (Kumpulainen vd., 2010). Çocukların yaptıkları

çalışmalar, ortaya koydukları fikirler ve ifade ettikleri düşünceler aracılığıyla da çocukların fail olma hali güçlenmiştir.

Öğrenmenin okul sınırları dışında kentsel mekânlarda ve çocukların gündelik çevrelerinde de gerçekleşebileceğini hatta zaman zaman daha güçlü etkiler yaratacağını ortaya koyan (Bekerman, Burbules & Silberman-Keller, 2006; Ellsworth, 2005) çalışma, çocuk katılımı ile alternatif öğrenme yöntemleri arasında bir köprü kurma potansiyeli taşır. Eğitim sürecinin katılımcı bir anlayışla, geleneksel öğrenme ortamlarında çoğunlukla asimetrik olan çocuk-yetişkin ve öğretmen-öğrenci ilişkilerinden (Alanen ve Mayall, 2001; Montandon, 2001; Zeiher, 2001) mümkün olduğunca arındırılıp çocuk failliğini destekleyecek ve güçlendirecek (Kumpulainen, vd., 2010) bir şekilde tasarlanmış olması da öğrenmenin kendisini olumlu yönde etkilemiştir.

Sonuç itibarıyla çocukların kentsel mekânlarla etkileşimini artırmak, çocukların katılımcı öğrenme süreçlerini desteklemek ve eğitim pratiklerini geliştirmek için önemli öneriler sunan araştırma, gelecekte yapılacak benzer çalışmalar için derinleştirilecek temalar ortaya koyar. Çocukların kent mekânlarındaki öğrenme deneyimlerini daha kapsamlı bir şekilde anlama ve çocukların katılımcı bir şekilde kent hayatına dahil olmalarını sağlama konuları gelecek çalışmalar için üzerinde durulacak öneriler olarak sıralanabilir. Bu çalışmanın sonuçları, eğitimciler, politika yapıcılar ve toplumun diğer paydaşları için önemli bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Mesela kentsel düzeyde, mekânları çocuklar için daha güvenli ve erişilebilir hale getirmek için alınması gereken önlemler; oyun alanlarının ve yeşil alanların artırılması, yaya yollarının düzenlenmesi, güvenlik tedbirlerinin alınması ve çocuk dostu kamusal alanların oluşturulması gibi adımlar çocukların kentle etkileşimini kolaylaştıracaktır.

Eğitim kurumları, kentler ve kamusal alanlar, çocukların katılımcı öğrenme süreçlerini desteklemek için daha fazla fırsat sunmalı ve çocukların kendi öğrenme ortamlarını şekillendirmelerine izin vermelidir. Çocukların öğrenme deneyimlerini zenginleştirmek, kentle etkileşimlerini artırmak ve çocukların kentlerini şekillendirmelerine olanak tanımak, geleceğin daha adil, katılımcı ve çocuk odaklı bir toplumunun inşasında önemli bir adımdır. Bu nedenle, çocukların katılımcı öğrenme süreçlerini desteklemek ve kentsel mekânlarda çocuklara daha fazla fırsat sunmak önemlidir. Eğitim sistemi, çocukların öğrenme süreçlerini merkeze alan bir yaklaşım benimsemeli, çocuklara kentlerini keşfetme ve kentle etkileşime geçme fırsatı sağlamalıdır. Bu bağlamda, eğitimciler ve okul yöneticileri, çocukların kentsel mekânlarla etkileşimini teşvik etmek için müfredatlarına ve öğretim yöntemlerine daha fazla katılımcı, deneyim odaklı unsurlar eklemelidir. Ayrıca, çocukların kentsel mekânlarla etkileşimini güçlendiren katılımcı öğrenme yöntemleri, çocukların eğitim süreçlerini zenginleştirmekte ve onlara kendi çevrelerini anlamaları ve dönüştürmeleri için güçlü bir araç sunmaktadır.

Çocukların kentle etkileşimini teşvik eden ve katılımcı öğrenme süreçlerini destekleyen bu gibi araştırmaların sayıca artması, çocukların kentsel mekânlarla etkileşimi ve katılımcı öğrenme deneyimlerini çoğaltarak eğitim ve toplum alanında dönüşüm yaratma açısından önem taşımaktadır. Kentsel mekânda katılımcı öğrenme aracılığıyla çocuklar, kendi öğrenme yolculuklarını şekillendirirken kentlerini anlama, değiştirme ve içinde yaşanabilir bir dünya ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etme konusunda güçlü bir şekilde yol alabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Alanen, L. (1988). Rethinking Childhood. *Acta Sociologica*, 31(1), 53-67. <https://doi.org/10.1177/000169938803100105>
- Alanen, L. & Mayall, B. (Ed.). (2001). *Conceptualising child-adult relationships*. Routledge/Falmer.
- Alexander, R. J. (2008). Culture, dialogue and learning: notes on an emerging pedagogy. N. Mercer & S. Hodgkinson (Ed.) *Exploring Talk in Schools* içinde (s. 91-114). London: Sage.
- Bekerman, Z., Burbules, N. C. & Silberman-Keller, D. (eds.) (2006). *Learning in places: the informal education reader. Studies in the Postmodern Theory of Education*, 249. New York, NY: Peter Lang.
- Bennett, N., Wood, L. & Rogers, S. (1997). *Teaching through play: Teachers' thinking and classroom practice*. Buckingham: Open University Press.
- Berthelsen, D., Brownlee, J. & Johansson, E. (Ed.). (2008). *Participatory Learning in the Early Years: Research and Pedagogy*. Routledge.
- Bott, E. (2010). Favourites and others: Reflexivity and the shaping of subjectivities and data in qualitative research. *Qualitative Research*, 10(2), 159–173.
- Bradbury-Jones, C. & Taylor, J. (2015). Engaging with children as co-researchers: challenges, counter-challenges and solutions. *International Journal of Social Research Methodology*, 18(2), 161-173.
- Bruce, T. (Ed.). (2012). *Early childhood practice: Froebel today*. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781446251287>
- Clark, A. (2005) Clark, A., Kjörholt and Moss, P. (eds.) *Beyond Listening. Children's perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, pp. 29–49.
- Clark, A. (2005). Ways of seeing: using the Mosaic approach to listen to young children's per spectives. In A. Clark, P. Kjörholt and Moss (Eds.), *Beyond Listening. Children's perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press, (pp. 29–49).
- Clark, A. and Moss, P. (2001). *Listening to young children: the Mosaic approach*. London: National Children's Bureau for the Joseph Rowntree Foundation.
- Convention on the Rights of the Child, (1989). Erişim adresi: <https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2016/08/unicef-convention-rights-child-uncrc.pdf>. Erişim tarihi: 02.07.2023.
- Corsaro, W. A. (1997). *The Sociology of Childhood*. SAGE Publications.
- Corsaro, W.A. (2005). Collective action and agency in young children's peer cultures. In J. Qvortup (Eds.), *Studies in modern childhood: Society, Agency, Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Corsaro, W.A. (2009). Peer culture. In J. Qvortrup, W. A. Corsaro & M. Honig (Eds.), *The Palgrave Handbook of Childhood Studies* (pp. 301-315). Basingstoke: Palgrave.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2017). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. SAGE Publications.
- Détrez, C. & Perronnet, C. (2020). New Avenues to Investigate Childhood from the Perspective of the Sociology of Culture: A Conversation between Christine Détrez and Clémence Perronnet. *Youth and Globalization*, 2(1), 101-110.
- Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Macmillan.
- Durkheim, É. (1922). *Éducation et sociologie*. Paris: PUF.
- Ellsworth, E. (2005). *Places of learning. Media, architecture, pedagogy*. New York: Routledge
- Erdiller-Yatmaz, Z., Erdemir, E. and Demiral, S. (2022). Baby steps to a child-to-child network: A path to empower children for exercising their participation rights. *Children & Society*, 00, 1–21. <https://doi.org/10.1111/chso.12661>.
- Farmer, D., Cepin, J. (2017). Creative Visual Methods. Research with Children and Young People. In R. Evans and L. Holt (Eds.), *Methodological Approaches. Geographies of Children and Young People*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-287-020-9_22

- Garnier, P. (2015). "L'agency" des enfants. Projet scientifique et politique des "childhood studies". *Education et sociétés*, 2(36), 159-173. <https://doi.org/DOI: 10.3917/es.036.0159>
- Hackathorn, J., Solomon, E. D., Blankmeyer, K. L., Tennial, R. E. & Garczynski, A. M. (2011). Learning by Doing: An Empirical Study of Active Teaching Techniques. *Journal of Effective Teaching*, 11(2), 40-54.
- Harvey, P. F. & Lareau, A. (2020). Studying Children using Ethnography: Heightened Challenges and Balancing Acts. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 146(1), 16-36. <https://doi.org/10.1177/0759106320908220>
- Hedges, H. & Cullen, J. (2012). Participatory learning theories: A framework for early childhood pedagogy. *Early Child Development and Care*, 182(7), 921-940. <https://doi.org/10.1080/03004430.2011.597504>
- Hickey-Moody, A., Horn, C., Willcox, M. & Florence, E. (2021). *Arts-Based Methods for Research with Children*. Palgrave Macmillan.
- Horn, M. B. & Staker, H. (2015). *Blended: Using disruptive innovation to improve schools*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Iveson, K. (2006). Cities for angry young people? From exclusion and inclusion to engagement in urban policy. B. Gleeson & N. Sipe (Ed.), *Creating Child Friendly Cities: Reinstating Kids in the City* içinde (s. 49-66). Routledge.
- James, A. (2001). Ethnography in the Study of Children and Childhood. In P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland & L. H. Lofland (Eds.), *Handbook of Ethnography*. SAGE Publications Ltd.
- James, A., Jenks, C. & Prout, A. (1998). *Theorizing Childhood*. Polity Press.
- James, A. & Prout, A. (Ed.). (1990). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Falmer Press.
- Kumpulainen, K., Krokfors, L., Lipponen, L., Tissari, V., Hilppö, J. & Rajala, A. (2010). *Learning bridges: Toward participatory learning environments*. Helsinki University Print.
- Lipman, M. (1992). On writing a philosophical novel, in studies in philosophy for children. In A. M. Sharp and R. F. Reed (Eds.), *Studies in Philosophy for Children*. Philadelphia: Temple University.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University.
- Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927-942. <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>
- Lundy, L., McEvoy, L. & Byrne, B. (2011). Working with young children as co-researchers: An approach informed by the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Early Education and Development*, 22(5), 714-736.
- Malone, Karen. (2018). *Children in the Anthropocene: rethinking sustainability and child friendliness in cities*. London, United Kingdom: Palgrave Macmillan
- Mayall, B. (2002). *Towards a Sociology for Childhood: Thinking from Children's Lives*. Open University Press.
- Mayes, E. (2019). The mis/uses of "voice" in (post)qualitative research with children and young people: Histories, politics and ethics. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 32(10), 1191-1209.
- Montandon, C. (2001). The negotiation of influence: Children's experience of parental educational practices in Geneva. B. Mayall & L. Alanen (Ed.), *Conceptualising Child-Adult Relations* içinde (s. 54-69). Routledge.
- Olesen, E.S.B. (2021). Self-Filming as a Method in Youth Research. In T. Wulf-Andersen, R. Follesø, T. Olsen (Eds.), *Involving Methods in Youth Research. Studies in Childhood and Youth*. Palgrave Macmillan, Cham.

- Østergaard, J. (2021). Photo-Talk and Music-Talk Among Young People (Formerly) in Care. In T. Wulf-Andersen, R. Follesø, T. Olsen (Eds.), *Involving Methods in Youth Research. Studies in Childhood and Youth*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Oswell, D. (2020). Agency. D. T. Cook (Ed.), *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies* içinde (s. 1473-1474). SAGE Publications.
- Paköz Türkeli, A. (2021). *Children in Besiktas District of Istanbul: The Time Spent Outside*. *Ulakbilge*, 57, 272-283.
- Punch, S. (2002). Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood*, 9(3), 321-341. <https://doi.org/10.1177/0907568202009003005>
- Rogoff, B. (2003). *The Cultural Nature of Human Development*. Oxford University Press.
- Qvortrup, J. (2009). Childhood as a Structural Form. J. Qvortrup, W. Corsaro & M. Honig (Ed.), *The Palgrave Handbook of Childhood Studies* içinde (s. 21-33). Palgrave Macmillan UK.
- Qvortrup, J., Corsaro, W. & Honig, M. (Ed.). (2009). *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. Palgrave Macmillan UK.
- Simon, A. (2020). Are Children Interviewees Just Like Any Others? *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 146(1), 81-98. <https://doi.org/10.1177/0759106320908223>
- Smith, M. K. (2006). Beyond the curriculum. Fostering associational life in schools. Z. Bekerman, N. C. Burbules & D. Silberman-Keller (Ed.), *Learning in places: the informal education reader. Studies in the Postmodern Theory of Education* içinde (s. 9-33). New York: Peter Lang.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant Observation*. Holt, Rinehart & Winston.
- Springgay, S. & Truman, S. E. (2018). *Walking Methodologies in a More-than-human World: WalkingLab*. Routledge.
- Spyrou, S. (2018). *Disclosing Childhoods*. Palgrave Macmillan UK.
- State of the World's Children 2019: Statistical tables and interactive dashboard. (2019, Ekim 18). UNICEF DATA. Erişim adresi: <https://data.unicef.org/resources/sowc-2019-statistical-tables-and-interactive-dashboard/>
- Truitt, A. A. & Ku, H.-Y. (2018). A case study of third grade students' perceptions of the station rotation blended learning model in the United States. *Educational Media International*, 55(2), 153-169. <https://doi.org/10.1080/09523987.2018.1484042>
- Wells, G. (2002). Inquiry as an orientation for learning, teaching and teacher education. G. Wells & G. Claxton (Ed.), *Learning for life in the 21st century* içinde (s. 197-210). Oxford: Blackwell.
- Worley, P. (2018). Plato, metacognition and philosophy in schools. *Journal of Philosophy in Schools*, 4(2), 76-91.
- Wulf-Andersen, T., Follesø, R. & Olsen, T. (Ed.). (2021). *Involving Methods in Youth Research: Reflections on Participation and Power*. Palgrave Macmillan.
- Wyness, M. (2015). *Childhood*. John Wiley & Sons.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Yılmaz, A. (2021). Discussions on the Research Perspectives and the Children's Agency in Sociology of Childhood with Relation to Child Actors. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(2). <https://doi.org/10.18490/sosars.927280>
- Zeihner, H. (2001). Dependent, independent and interdependent relations: Children as members of the family household in West Berlin. B. Mayall & L. Alanen (Ed.), *Conceptualising Child-Adult Relations* içinde (s. 37-53). Routledge.

ROSSUM'UN EVRENSEL ROBOTLARI: LÜKS KOMÜNİZMDEN TANRININ GAZABINA GELECEK VİZYONLARINI GÜNCEL SİYASETTE YENİDEN KONUMLANDIRMAK

Ozan Ekin Derin¹

Öz

Karel Čapek'in kaleme aldığı Rossumovi Univerzalni Roboti isimli tiyatro oyunu araçsal aklın egemen olduğu ve otomasyonun insanlığı çalışma zorunluluğundan kurtardığı bir dünyada robotların yönetime geçtikleri bir hikâye etrafında şekillenmektedir. Robot kelimesinin ilk kez kullanıldığı bu oyun, robotik otomasyon etrafında gelişebilecek muhtemel yeni toplumsal ilişki ve çelişkilere odaklanmakta ve bu sosyo-politik bağlamda formüle edilen gelecek vizyonlarına dair bir seri tahayyüle geniş yer ayırmaktadır. Bu gelecek vizyonları toplumun otomasyona dayalı olarak yeniden inşa edileceği refah ütopyalarından insan türünün son bulacağı kıyamet beklentilerine kadar geniş bir skalada yer almaktadır. Čapek'in farklı toplumsal kesimlerin kültürel eğilimlerini ve siyasal pozisyonlarını dikkate alarak formüle ettiği siyasal vizyonlar, güncel fütüroloji tartışmaları ve direniş eğilimleri ile yapısal paralelliklere sahiptir. Bu paralellikler transhümanizm tartışmalarından yeni luddizme, spiritüel direniş arayışlarından yeni-hümanizm biçimlerine ve sosyalizmin yeni ufuklarına değin uzanmaktadır. Bu makalede Čapek'in kaleme aldığı kurgusal dünyada yer bulan siyasal çatışma hatları ve gelecek tahayyülleri analiz edilecek, güncel siyaset ve fütüroloji tartışmaları bu çerçevede yeniden değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Karel Čapek, RUR, robotik otomasyon, ütopya, yapay zekâ.

¹ Ozan Ekin Derin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Medya ve Kültürel Çalışmalar Bölümü, Araştırma Görevlisi, oderin@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4938-0166

ROSSUM'S UNIVERSAL ROBOTS: RELOCATING VISIONS OF THE FUTURE FROM LUXURY COMMUNISM TO THE WRATH OF GOD IN CONTEMPORARY POLITICS

Abstract

The play *Rossumovi Univerzalni Roboti*, written by Karel Čapek, figures a world where instrumental reason dominates, and automation frees humanity from the necessity of working, and it is shaped around a story where robots gain consciousness and take the world by force from the domination of human beings. This play, in which the word robot is used for the first time, focuses on possible new social relations and contradictions that would develop around robotic automation and allocates a series of imagination about visions of future formulated in this socio-political context. These visions of the future range from utopias of prosperity, where society will be rebuilt based on automation, to apocalyptic expectations that the human species will be terminated. The political visions formulated by Čapek by considering the cultural tendencies and political positions of different social segments have structural parallels with the current futurology debates and the resistance tendencies. These parallels range from discussions of transhumanism to new Luddism, from the search for spiritual resistance to new-humanism forms and new horizons of socialism. In this article, political conflict lines and future visions in the fictional world designed by Čapek will be analyzed and current futurology discussions and politics will be re-evaluated within this framework.

Keywords: Karel Čapek, RUR, robotic automation, utopia, artificial intelligence.

GİRİŞ

Karel Čapek'in *Rossumovi Univerzalni Roboti (RUR)* isimli oyunu 1920 yılında kaleme alınmış, birkaç yıl içerisinde pek çok dile tercüme edilmiş ve dünyanın farklı yerlerinde sergilenmiş olması sebebiyle dikkate değer bir başarıya sahiptir. *RUR*'un sanatsal başarısını mümkün kılan temel etmenlerden birisi metnin içerdiği karmaşık toplumsal çatışma temsilleridir. Bu temsiller robotların üretim sürecinde hâkim unsur haline gelmelerini takiben kimlik, statü ve sınıf ilişkileri çerçevesinde toplumsal konum ve rollerin yeniden belirlenmesinden, farklı toplumsal kesimlerin bu değişim etrafında örülen gelecek tahayyüllerine ve siyasal izleklerine kadar uzanan bir seri kategoride yoğunlaşmaktadır. Bu toplumsal kesimleri mühendis, sosyal reformist, emekçi sınıftan gelen luddist ve devrimci robot tipolojileri altında betimleyen Čapek'in kurgusunu takip ederek işaret edilen dört kesim arasındaki dünya görüşü farklılıklarını analiz etmek mümkündür. Bu görüş farklılıkları güncel teknoloji üzerine yürütülen fütüroloji tartışmaları, eleştiriler ve direniş kültürleri ile yapısal benzerlikler göstermektedir.

Bu çalışmada niteliksel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Makalenin ilk bölümünde oyun metni merkeze alınarak metinde temsil edilen toplumsal kesimlerin birbirlerine atıfla geliştirdikleri siyasal konumları, dünya görüşleri ve siyasal vizyonları ilişkisel olarak ortaya konulacaktır.² Makalenin ikinci bölümünde ise metindeki çatışma hatları çağdaş gelecek vizyonları ve fütüroloji tartışmaları bağlamında yeniden konumlandırılacaktır.³ Metnin çağdaş siyasal bağlam içerisinde yeniden konumlandırılması, metnin işaret ettiği çelişkilerin sadece kurgusal ikilikler ya da yazıldığı dönem ile sınırlı fenomenler olmadığını, tam tersine anlamlarını toplumsal formasyonun uzun erimli yapısı içerisinde kazandığını ve yapısal karşılıklar bulduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.⁴

2. OYUNUNUN HİKAYESİ

Biyolog Rossum organik canlılar üretmenin yöntemini keşfeder ve bu yöntemi bir robot yaratmak için kullanır. Bu teknoloji ile üretilen robotlar emekçi olarak kullanılmaya başlanır. Robot fabrikasının müdürü Domin döneminde robotlar dünyanın dört bir yanına yayılır, üretim maliyetleri düşer ve tüketim malları ucuzlar. Domin üretimi robotların yaptığı, insanların ise yaşamın tadını çıkarttığı ve çalışmayan bir aristokrasiye dönüştüğü bir dünyevi-cennet kurmayı hayal etmektedir. Fabrikayı ziyarete gelen Helena karakteri ise robotların insanlardan farklı olmadığı, çalışma şartlarının ve toplumsal statülerinin değişmesi gerektiği fikrine sahiptir. Zaman içerisinde ortaya çıkan verimlilik problemleri sebebiyle robotlar daha fazla insani özelliğe sahip olurlar. İnsanlık dünyada cenneti kurma düşüncesine ulaşmaya çok yaklaşmışken doğurganlığını kaybeder. Ayrıca robotlar askeri meselelerde insanlara karşı kullanılmaya başlanır. İşlerini kaybeden insanlar robotların insanlığın yaşamında bu derece belirleyici hale gelmesine ve dünyada cenneti kurma vaadine karşı çıkmakta ve tanrıya karşı saygısızlık saydıkları bu hareketlerin kıyamete yol açacağını düşünmektedirler. Oyunda robotlar ayaklanıp dünyaya hâkim olurlar ve tüm insanları -biri hariç- öldürürler. Robotların hakimiyeti ise üreme yetisinden yoksun oldukları için mükemmellikten uzaktır.

² Yapısalcı analiz metodu ve siyasal düşünceler alanına uygulanışı için bkz: Silverman (1985, s. 60-69).

³ Fütüroloji metodu ve bunun çağdaş toplumsal fenomenler ile olan ilişkisi için bkz: Cornish (2005, s. 75), Andersson (2018, s. 8-12).

⁴ Kültür ürünleri ve toplumsal formasyon arasındaki tipolojik ve homolojik süreklilik üzerine bir tartışma için bkz: Williams (1977, s. 101-7), Sapiro (2019, s. 32-35).

3. ÜTOPYADAN DİSTOPYAYA, KIYAMETTEN CENNETE SİYASAL VİZYON BİÇİMLERİ

İlk olarak bu makalede incelenecek olan siyasal vizyon biçimlerini kısaca tanımlamak gerekmektedir. İlk olarak ütopya, çağdaş dünyanın toplumsal mimarisinin akla dayanan biçimde yeniden yapılandırılması arayışında temellenen idealize bir dilsel ve imgesel inşa formuna tekabül etmektedir. Ütopya düşüncesinin kökenleri Platonik idealizme ve dini öte-dünya betimlemelerine kadar uzanabilmekte olsa da bu formun tipik örnekleri olan *Utopia*, *Civitas Solis* ve *New Atlantis* 16. yüzyıldan sonra modern toplumsal form ve ilişkilerin yapılanmaya başlaması ile eşzamanlı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu bakımdan ütopya yazınının gelişimi, toplumsal değişim dönemlerinde düşünsel kodların, kültürün ve toplumsal örgütlenmenin belirli bir vizyon çerçevesinde mükemmelleştirilmesine dair bir arayışı içerdiği gibi, var olan toplumun ve gündelik hayatın eleştirisini, hatta insanın kendi varlığını yadsımasını da içerebilmektedir (Stupple, 1974, s. 26; Robins, 1999, s. 40). Ütopya formu toplumsal değişimi öncelerken distopya formunun ortaya çıkışı ütopyik imgelemin gerçekçi bir tersine çevrilmesine dayanmaktadır. Bu yeni bakış açısına göre modern toplumsal ilişkilerin gelişimi geri döndürülemez bir süreç olarak insanlık üzerinde mutlak kontrol, teknolojik denetim ve nihayet bir yıkıma sebebiyet verecektir. Bu bakımdan ütopyacı düşüncenin sona erdiği noktada hem dünyanın hem de onun ütopyik kavranışının bir yadsınması olarak distopya düşüncesi başlamaktadır.

İkinci olarak tanrısal bir eşik, vaat ve/veya cezalandırma olarak formüle edilen kıyamet, cennet ve cehennem anlatıları ile ütopya/distopya tasarımları arasında da belirli bir düşünsel ilişki bulunmaktadır. Doğrudan doğruya birbirine indirgenemez olsa bu iki tasarım biçimi dünyanın yadsınması ve ideal-olana atıfla yeniden kurulması bakımından ortak toplumsal özler içermektedir.

İnsanların sömürüldüğü ağır çalışma koşulları tarafından karakterize olan modern hayatın yadsınmasından, robotlar ve insanlar arasında bölünmüş bir dünyanın eleştirisine, robotların iktidarının spiritüel planda yadsınmasından insanların iktidarının robot-seçkinliği merkezli yadsınmasına kadar uzanan bu siyasal vizyonlar incelenmeye değerdir.⁵

Bu vizyonların analizine ilk olarak robotları üreten insan grubu olan mühendis ve yöneticilerinkinden başlamak yerinde olacaktır. Čapek mühendis ve yöneticilerin 'robotik devrim'den beklentilerini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre robotların üretici hale gelmesi yoksulluğu ortadan kaldıracak, bolluk ortaya çıkacak, insanlar ihtiyaçları kadar tüketebilecek ve yaşamlarını "kendilerini mükemmelleştirmeye" adayabileceklerdir (Čapek, 2021, s. 46). Burada öne sürülen düşüncelerin iki kaynağından söz edilebilir. Bu kaynaklardan ilki Aristoteles'in *telos* öğretisi ve ahlaki tekamülü toplumsal bir ilke olarak koyutlayan mükemmelleşme teorisidir. İkincisi ise Marx'ın Gotha Programı'nın Eleştirisi isimli metnidir. Marx (1989, s. 31) bu metninde üretici güçlerin gelişmesi ve komünist üretim tarzına geçiş ile birlikte ortaya çıkacak olan toplumsal durumu şu şekilde formüle etmektedir:

Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasından, bireylerin iş bölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yaşamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli

⁵ Oyun boyunca farklı vizyonlar birbiri ile ilişkili olarak ortaya çıkmasına karşın Čapek'in yaklaşımı anti-ütopyacı olarak isimlendirilebilir. Stupple'nin (1974, s. 26) analizine göre Čapek mükemmelleşme/gelişme idealine karşı hümanist muhafazakarlık çerçevesinde kalmakta ve ütopyik düşünceye karşı anti-ütopyacı bir eleştirel tutum taşımaktadır. *RUR*'un "modern liberal hümanizmin teorik ve etik bir eleştirisi" olarak nitelendirildiği alternatif bir yorum için bkz: Anderson (2017).

biçimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fişkırdığı zaman, ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum bayraklarının üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!'

Čapek'in (2021, s. 46-47) oyununda Domin karakteri de benzer şekilde robotların "insanın insana kulluğunu ve maddi şeylere köleliğini" ortadan kaldıracığını, insanların başkalarının makinesi için çalışmalarına gerek kalmayacağını, insanın iş yükü ve ıstıraptan uzak kalarak "özgür ve yüce olduğu cennete" geri döneceğini, kendisini yeniden mükemmel yapacağını öne sürmektedir. Domin'in önermelerini kısaca şu şekilde derlemek mümkündür (Čapek, 2021, s. 86-87):

(...) işgücü köleliğine bir son vermek kötü bir düşünce değildi. (...) İnsanlığın kendi kendisinin efendisi olmasını istedim! (...) Tek bir ruhun bile başkasının makinesinin önünde aptalca ayakta durmasını istemiyordum! (...) Etrafımızda aşağılanma ve acı görmekten nefret ediyorum, yoksulluktan nefret ediyorum! Yepyeni bir jenerasyon başlatmak istedim! (...) İnsanlığın dünyanın aristokrasisi olmasını istedim. Serbest ve egemen. Belki de insandan daha yüksek bir şey.

Čapek'in formüle ettiği biçimiyle 'robotik devrim'i güdüleyen bu düşünceler yer yer birbiriyle çelişkili hatlara sahiptir. İlk olarak üretimde otomasyonun keşfedilmesi ve yaygınlaştırılması kapitalist verimlilik prensibine dayandırılmakta ve bunun bir 'ticari başarı' olduğu vurgulanmakta iken, oyunun son perdesine gelindiğinde Domin karakterinin bir tür ütopyik sosyaliste dönüştüğü görülmektedir. Bu ütopyik vizyon öncelikle tüm insanları ücretli işçilikten kurtarmayı, kıtlığı ortadan kaldırmayı ve özgürleştirmeyi amaçlamaktadır.⁶ Öte yandan aynı vizyon iki basamaklı bir dönüşüm stratejisi halini almaktadır: İlk basamakta insan-merkezli bir siyasal vizyon olarak insanları diğer varlıkların efendisi haline getirmeye ve ikinci basamakta ise Nietzsche'yi andıran bir şekilde yeni bir üst-insan (*Übermensch*) nesli yaratmaya yönelmektedir. Nietzsche'nin (2006, s. 5-10) üst-insan kavramına yüklediği anlam genellikle çok katmanlı ve tartışmalı olsa da, bu kavramın insanın doğa ile yeni bir ilişki kurduğu ve kendi hedeflerini -zorunluluklar yerine- kendisinin belirlediği yeni bir etik (bir yoruma göre de biyolojik) bir evreye tekabül etmektedir. Üst-insanın doğuşunu, tanrının ölümü ile aynı bağlamda değerlendiren Nietzsche'nin (2006, s. 6) tezini, insanın kendi benliği dışında bir tanrı bulmasının mümkün olmadığı, tam tersine onu kendi benliğinde bulması gereken bir dönemin açıldığı yönünde de yorumlamak mümkündür (Jung, 2019, s. 64). Bu meyanda Domin öncelikle ücretli emeğe, daha sonra ise bir bütün olarak acı verici emek sürecine zorunlu olarak bağlı olan insanlık durumunu radikal bir biçimde dönüştürmeye ve üst-insanı yaratacak teknolojik koşulları inşaaya çalışan bir ütopyacı olarak değerlendirilebilir.⁷ Öte yandan bu kavramın Čapek'in oyununda kazandığı bir yan anlam daha bulunmaktadır. Buna göre üst-insan (ya da metinde geçtiği haliyle 'süper-insan')⁸, aynı zamanda parazitik bir aristokrazi olarak robotların ve doğanın üzerinde yükselen bir toplumsal varlıktır. Bu ikinci kullanım, insanlığın geleceğine dair inşa edilen ütopyayı, insanları bir bütün olarak sınıf ve statü farklarıyla robotlardan ayıran seçkin bir ütopya örneği haline getirmektedir. Ki bu yönüyle Domin'in tezleri Marx'ın tezlerinden ayrılmaktadır ve Aristoteles'in etik tezlerine yaklaşmaktadır. Aristoteles bazı insanların diğerlerinden 'bedenin ruhtan' farklı olduğu kadar farklı olduğunu ve bunların doğa tarafından köle olarak yaratılmış varlıklar olduğunu öne sürmektedir (Aristotle, 1998, s. 16-17). Aristoteles'in köleler için kullandığı kavram 'canlı araç'tır (Aristotle, 2011, s.

⁶ Oyunun bu yönüyle Marx'ın emeğin yabancılaşması ve şeyleşme üzerine yürüttüğü eleştiriye yakın sonuçlara ulaştığına işaret eden alternatif bir yorum için bkz: Strätz (2017, s. 637).

⁷ *RUR*'un H. Arendt'in insanlık durumu kavramı ve onun içerimi olan emek kategorisi altında yürütülen alternatif bir çözümlemesi için bkz: Dinan (2017). Ayrıca Domin karakterinin Nietzsche'nin de eleştirdiği bir tür nihilist kültürün temsilcisi olduğuna dair bir çözümleme için bkz: Anderson (2014, s. 230-31).

⁸ Oyunun Kussi (1990, s. 95) editörlüğünde yapılan İngilizce çevirisinde "Superman" terimi kullanılmıştır.

180). Köleler iyi yaşam için gerekli olan üretim araçları olarak aile mülkünün bir parçasıdır (Aristotle, 1998, s. 13-14). Genel olarak Aristoteles el emeği ile ahlaki tekâmül arayışını birbirinden ayırmakta, el emeğiyle iş gören köle ve zanaatkarların aristokratik bir toplumda yurttaş olamayacağını öne sürmektedir (Aristotle, 1998, s. 96). Yine bu bağlamda filozof erdemli bir yaşamın mutluluğa yol açacağını ve bu türden bir yaşam için de bedensel çalışmanın değil boş zamanın gerekli olduğunu belirtmektedir (Aristotle, 2011, s. 223-25). Son tahlilde Domin karakterinin ütopyası ile Aristoteles'in iyi yaşam ideali özdeşleşmektedir. Domin karakteri -efendi anlamına gelen isminden de anlaşılacağı gibi- Aristoteles düşüncesini modern anlamda köle sahibi bir aristokrat olarak tekrarlamaktadır fakat bu tekrar belirli bir fark yaratarak kendisini var etmektedir. Bu fark ise ücretli işçilik ve emeğin sermaye karşısındaki tabi konumunun da ortadan kaldırılmasını ve yeni bir bolluk toplumunun kurulmasını içeren modern sosyalist düşüncenin etkisi ile gerçekleşmektedir. Bu ütopyik modelde tekrar ve fark öğeleri arasında çelişkisiz bir birlik bulunmamaktadır çünkü Aristoteles felsefesindeki kölelerin yerini bu düşüncede robotlar almakta, fakat robotlar insansı varlıklar olduğu için mutlak bir özgürleşmeden bahsedilememektedir. Öte yandan Domin karakterinin dünyada bir cennet kurmayı vaat ettiği göz önünde bulundurulursa, düşüncesinin ütopyik karakteri daha belirgin hale gelmektedir. Fakat bu ütopya robotların dünya çapında iktidarı ele geçirmeleri ile bir distopyaya dönüşmektedir. Bu beklenmeyen gelişme karşısında fabrika mühendisleri, robotların belirli bir ömrünün olması ve kendi başlarına üremelerinin mümkün olmaması gerçeğine dayanarak insanlığı yeniden kurmak için ikinci bir ütopyik vizyon geliştirmektedirler. Fabry, Dr. Gall ve Busman isimli karakterlerin ağzından dile getirilen bu vizyona göre fabrikada canlı kalan son kişiler, insanlığın son temsilcileri olarak *Ultimus* isimli tekneye binecekler ve ıssız bir adaya yerleşeceklerdir (Čapek, 2021, s. 97-98). Bu vizyona göre adada yeniden tarıma başlayacaklar, ev inşa edecekler, Eski Ahit'te anlatıldığı gibi kırsal bir hayat yaşayacaklar, burada yeni bir insan soyunu başlatacaklar ve dünyayı yeniden fethedeceklerdir (Čapek, 2021, s. 98). Fabry karakteri bu yeni vizyonu şu şekilde formüle etmektedir (Čapek, 2021, s. 98): "Ve inanıyorum ki insanoğlu tekrar dünyayı ele geçirecek, bir kez daha karaların ve denizlerin efendisi olarak; dünyaya ışıkla parlayan bir ruh eşliğinde yayılacak sayısız kahramana can verecek". Söz konusu vizyonun Judeo-Hristiyanik dini gelenekte yer alan cennetten kovulma ve tufan mitlerine atıfta bulunduğu ve bir tür robotik-tufandan sonra insanlığın yeniden kuruluşunu vazettiği açıktır. Bu vizyonun araçsal aklın temsilcisi olan fabrika mühendisleri tarafından dile getirilmesi İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan* ve Daniel Defoe'nin *Robinson Crusoe* isimli eserlerine dair örtük bir gönderme içerdiği uyardır.

İkinci siyasal vizyon panhümanist⁹ etik ve siyasal düşünce hattında ortaya çıkmaktadır. Helena karakterinin düşüncelerinde ifadesini bulan bu yaklaşımın amacı gündelik hayattaki robot ve insan ayırımını ortadan kaldırmaktır. Bu siyasal hareketin temel tezleri robotların da birer insan olduğu, tüm insanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olması gerektiği ve bu çerçevede robotların özgürleştirilmesi gerektiğidir. Helena karakterinin robot ve insan eşitliği hakkındaki görüşlerini şu şekilde derlemek mümkündür (Čapek, 2021, s. 38-39):

Daha iyi bir hayat sürdürebileceğinizi düşünmüyor musunuz? (...) bu son derece iğrenç. Bu korkunç, zalimce! (...) Tüm Avrupa burada olanı ve size yapılan muameleyi konuşuyor. (...) siz de bizim gibi canlı yaratıksınız; tüm Avrupa'daki gibi, tüm dünyadaki insanlar gibi! Böyle yaşamak zorunda olmanız gerçekten büyük bir skandal, siz bunu hak etmiyorsunuz!

⁹ Bu terim insanların ve robotların insan statüsünde eşit haklara sahip olmasını savunan insan merkezli etik-politik yaklaşımı isimlendirmek için oluşturulmuştur.

Helena'nın düşüncelerinin tam olarak bir ütopya sayılıp sayılmayacağı tartışmaya açıktır.¹⁰ Bu düşünce çizgisi daha çok Batı Avrupa'da 19. yüzyılda etkili olan burjuva kulüplerinin ve yardımlaşma derneklerinin kölelik karşıtı mücadelesi veya evrensel insan hakları mücadelesini andırmaktadır. Genel olarak hukuki planda eşitlik ve kişisel planda insanlar arasında sevgi ve yardımlaşmayı öngören, kısmen Hristiyan eşitlik nosyonundan da etkilenmiş gibi gözükten bu misyon, robotların üreticilerinin gözünden bir tür 'ütopya' olarak algılanmaktadır. Örneğin Dr. Gall ve Hallemeier isimli karakterler Helena'nın robotlara yardım etme projesinin bir tür tiyatro gösterisi veya konser ile mi yapılacağını sorarak bu tür 'yardım' arayışlarının bir tür 'gösteri'den ibaret olduğunu ve maddi temelden yoksun bulunduğunu ima etmektedirler (Čapek, 2021, s. 40). Helena'nın var-olan toplumsal düzene dair itirazları özsel olarak üretim ilişkilerine, verimlilik ve refah problemlerine dair bir atıf içermemekte ya da çalışma hayatının doğasına dair kategorik bir yargıda bulunmamaktadır. Bu durumda Helena'nın siyasal vizyonu biçimsel hukuka dayanan bir eşitlikçilik ile bir tür panhümanist etik anlayışını birleştiren klasik liberalizme yaklaşmaktadır.

Üçüncü yaklaşım gündelik hayatın dinsel/spiritüel temelli bir eleştirisine dayanmakta ve insansı robotların geleceğini bir ütopya olarak değil bir distopya -ya da daha doğru bir isimlendirmeye bir tür kıyamet- olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın temel tezleri toplumsal servetteki ölçsüz gelişmenin, tanrının iradesini yok sayan teknolojinin ve basit insani duyguların ortadan kalmasının ilahi düzeni bozduğu ve bu sebeple tanrının vereceği cezanın yaklaştığı şeklinde özetlenebilir. Bu çerçevede Nana karakteri güncel durumu kıyametçi bir söylem ile anlamlandırmaya çalışırken, Alquist karakterinin distopik bir anlatı geliştirdiği fark edilmektedir. Bu öğeleri tek tek ele almak gerekirse ilk olarak Nana karakteri çok para kazanmanın uğursuzluk getireceğini ve yeni teknolojilerin tanrının iradesine aykırı olarak dünyayı değiştirdiğini ve robotların hepsinin 'yakılmasının' daha iyi olacağını öne sürmektedir (Čapek, 2021, s. 72). Nana karakterinde belirgin bir luddist eğilim bulunmaktadır ve özellikle robotlardan 'kafirler' olarak bahsetmekte ve onlardan nefretini açıkça belirtmektedir (Čapek, 2021, s. 52-53). Alquist ise robotların yaygınlaşmasının insanlığın nihai yok oluşuna yol açtığı kanaatindedir ve bu kanaati şu şekilde dile getirmektedir (Čapek, 2021, s. 89): "Suçladığım şey bilim! Suçladığım şey teknoloji! (...) Mükemmel bir şey yaptığımızı düşünüyorduk; birinin kârı için, ilerleme için, insanlığı hangi büyük fikirlerimiz yüzünden öldürdük kimbilir!"

Alquist karakteri basit ve 'organik' bir yaşamı robotik otomasyona tercih etmekte, bir tür ruh dinginliği hissini ise araçsal aklın hedeflerinin üzerinde tutmaktadır (Čapek, 2021, s. 63). Söz konusu ikilik insan yaşamının ve insani değerlerin temelinde görülen emek olgusunun ortadan kalkması, emeğin tatmin ve kazanç için bir zorunlu bir töz olması durumunun kategorik olarak ortadan kalkması ile gerçekleşmektedir. Alquist karakteri ortaya çıkan yeni durumu ayrıntılı olarak şu şekilde betimlemektedir (Čapek, 2021, s. 64-65):

Çünkü artık hiç kimsenin çalışmasına gerek yok, acıya gerek yok. Hiç kimse hayatın tadını çıkartmak dışında bir şey yapmıyor. Bu cennet, bir lanet bize! (...) Helena, insanlara dünyada cenneti vermekten daha korkunç bir şey olamaz! (...) Tüm dünya, bütün kıtalar, tüm insanlık, tamamı hayvani bir cümbüşe dönüştü! Kimse elini yemek yemek için uzatmak zorunda değil; ayağa kalkma ihtiyacı dahi olmadan doğrudan doğruya ağzına dolduruluyor. (...) Ve biz insanoğulları, yaratımın doruk noktaları, hiç çalışmamıza gerek yok, çocuklarımıza bakmamıza gerek yok, yaşlılara bakmamıza gerek yok! Tüm eğlenceyi hızlıca getirin! Çabuk! Hemen şimdi istiyorum!

¹⁰ Eğer belirli toplumsal çelişkiler sebebiyle gerçekleşmesi mümkün olmayan tasarılar ütopyacı düşüncenin bir niteliği olarak alınırsa (Marcuse, 1970, s. 63), bu düşünce de oyunun evreni içerisinde gelişen ütopyik bir vizyon olarak değerlendirilebilir.

Bu uzun tiratta Alquist, insanların dünya ile kurdukları ilişkinin emek dolayımından çıkmasını, emek ürünleri ile olan ilişkinin hedonizme dönüşmesi ve insanlar arasındaki ilişkilerin emeğe dayalı veçhelerinin yitmesi ile eşdeğer görmektedir. Dahası bu satırlarda güncel insanlık durumunun kendi yok oluşunu deneyimlemek üzere olan 'hedonist' Sodom imgesine benzetildiği açıktır. Bu bakımdan metin insanlığın emek ile kurduğu ilişkinin aşınması sebebiyle insani değerlerini kaybettiğini imlemekte, buna dayanarak da bir kıyamet/yok oluş/ilahi ceza anlatısı geliştirmektedir. Bu çerçevede 'organik yaşam' nosyonunun toplumsal insan türünün geleceğini ilgilendiren en kesif noktası insanların artık çocuk sahibi olamamasıdır. Son tahlilde insan soyunun ortadan kalkması yukarıda işaret edilen yok oluş anlatısının temel motiflerinden birisidir. Bu tema Nana karakterinin de konuşmalarında kendisini tekrarlamaktadır. Nana, robotların üretilmesinin tanrıya saygısızlık olduğunu, tanrının suretinden yaratılan insanların aşağılandığını ve bu sebeple tanrının insanları çok ağır bir şekilde cezalandıracağını öne sürmektedir (Čapek, 2021, s. 53). Bu ceza nihai olarak insan soyunun ortadan kalkmasıdır. Metin boyunca yazar bu cezalandırmanın iki biçimine değinmektedir. Bunlardan ilki insan doğurganlığının kesilmesi, ikincisi ise robotların ayaklanarak insanları öldürmesidir. Nana'ya göre insanlar kendilerini tanrı yerine koyarak robot-insanları ürettikleri için tanrı da onları önce cennetten sonra da dünyadan kovmaktadır (Čapek, 2021, s. 60). Söz konusu cezalandırma şeması yukarıda değindiğimiz üzere Nietzsche'nin 'üst-insan' kavramının Hristiyan inancı çerçevesinde bir eleştirisini de içermektedir. Buna göre üst-insanı yaratmak için kendi yaratıcısı olan tanrıyı öldüren, onun yerine geçen ve robotları yaratan insan türü, bu suçlarının cezası olarak tanrı tarafından ortadan kaldırılmaktadır. Dahası oyunun son perdesinde kendi yaratıcıları olan insanları öldüren ve onların yerine geçen 'üst-insanlar' olarak robotlar da aynı kaderi paylaşmakta ve üreyemedikleri için insanlar gibi yok oluşun sınırına gelmektedirler. Sonuç olarak dinsel motiflerle desteklenen bu anlatı robotların gelişimini distopik bir evrene geçiş ve kıyamet saatinin işlemeye başlaması ile özdeşleştirmektedir.

Son olarak Čapek'in metninde robotların hâkim oldukları bir dünyada kendileri için ne türden bir ütopya kurduklarını incelemek gerekmektedir. Čapek'in robotları ilk olarak mevcut toplumsal sınıf ve statü ilişkilerinin kurumsal yapısına karşı bir siyasal vizyon geliştirmekte ve toplumsal düzeni radikal bir şekilde değiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede robotlar siyasal hareketi örgütleyebilmek için bir sendika kurmuş ve bir hükümet tesis etmişlerdir. Bu çerçevede yapılacak bir çıkarımın robotların siyasal vizyonları ile uyumlu bir robotik-ütopya da geliştirmiş olabilecekleri sonucuna varması doğaldır. Buna karşın robotların tam olarak bir ütopyik vizyon geliştirip geliştirmediği şüphelidir. Genel olarak robot siyasal hareketinin vizyonu robotlar ve insanlar arasındaki asimetrik iktidar ilişkisini ortadan kaldırmak, robotları özgürleştirmek ve insanların kullandığı siyasal otoriteyi robotların elinde toplamaktan ibarettir. Söz konusu vizyonu bireysel düzeyde Radius isimli robotun oyunun birinci perdesinde geçen diyalogundan anlamak mümkündür ve bu diyalogda Radius siyasal vizyonunu insanların yönetici konumunu sona erdirmek ve insanların yerine kendisini yönetici kılmak olarak dile getirmektedir (Čapek, 2021, s. 67). Bu vizyon robotik bir devrim vizyonu olmaktan çok sosyal Darwinist ve ırkçı bir siyasal hareket çizgisiyle benzerlik göstermektedir çünkü somut sınıf ve statü farklarını siyasal mücadelenin çıkış noktası haline getirirken bu farkların eşitlikçi bir çözümünü siyasal izlek olarak kabul etmek yerine daha dar kapsamlı ve ırkçı olarak nitelendirilebilecek bir çözüm önerisi getirmektedir.¹¹

¹¹ İktidarı ele geçiren robotların insan soyunu yok etmeleri ve bu eylemi evrimsel olarak güçlü olanın toplumsal olarak da hâkim olması gerektiği teziyle temellendirmeleri bu türden bir açıklamayı desteklemektedir. *RUR* metninde yer alan sosyal Darwinist temaya dair bir değini için bkz: Anderson (2017, s. 234).

İlk olarak robotların haklarını savunmak üzere kurulan robot sendikası, kurtuluş için yayınladığı manifestoyu dünyanın tüm robotlarına iletmektedir. Bu çağrının insanların yönetimini ortadan kaldırmak ve robotların kendi kendisini yönetmesini sağlamak üzere yayınladığı açıktır ve son tahlilde insanlar ve robotlar arasında herhangi bir eşitlik veya uzlaşma düşüncesi içermemektedir. Manifestonun içeriği incelenecek olursa robotların insanların yönetici konumu ve imtiyazları kadar onların maddi varlığını da kategorik olarak reddettiği anlaşılmaktadır. Manifestonun metni şu şekilde yapılandırılmıştır (Çapek, 2021, s. 80-81):

Dünyadaki tüm robotlar! Rossum'un Uluslararası Robotları'ndaki ilk sendika olarak, insanın bizim düşmanımız ve evrenin musibeti olduğunu bildiririz. (...) Dünyadaki tüm robotlar, insanoğlunu yok etmek için rehberlik ediyoruz. (...) Bütün fabrikaları, demiryollarını, makineleri ve araç gereci, madenleri ve hammaddeleri elinizde tutun. Geri kalan her şeyi yok edin!¹²

Oyunda yer alan bu çağrı doğal olarak Marks ve Engels'in 1848 tarihinde yayınladıkları Komünist Manifesto metnine doğrudan doğruya atıfta bulunmaktadır. Komünist Manifesto'nun siyasal vizyonunu ve çağrısını ileten şu bitiş cümleleri bu bağlamda karşılaştırma yapabilmek için önemlidir (Marx ve Engels, 2018, s. 91-92):

Komünistler, niyet ve amaçlarını saklamaktan ar ederler. Amaçlarına ancak şimdiye kadarki toplum düzeninin zorla yıkılması yoluyla erişebileceklerini açıkça beyan ederler. Varsın egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. (...) Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!

Her iki metinde de emekçi sınıfın toplumsal iktidarı topyekûn ele geçirme amacını açıkça ilan etmesi, bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ise devrimci şiddeti bir araç olarak kabul edip tüm emekçileri birleşmeye çağırması söz konusudur. Fakat iki metin arasındaki benzerlik bu noktada sona ermektedir. Çapek'in oyununda robotların nihai amacı insanların ortadan kaldırıldığı bir endüstri uygarlığı kurmak, doğal kaynakların ve çalışma ilişkilerinin kontrolünü insanların elinden çekip almaktır. Bu siyasal vizyon nihai olarak salt robot türü için geçerli bir ütopyaya dönüşmekte, kontrolü robotların eline vermekle beraber robotlar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceğine dair herhangi bir atıf içermemektedir. Genel olarak üretici güçler içerisinde değerlendirilebilecek insanlara karşı robotların soykırım çağrısına muhatap kılınması, metinde sosyal Darwinist terimlerle temellendirilmektedir. Robotların lideri konumuna gelen Radius, insanların yenilgisini şu sözcüklerle betimlemektedir (Çapek, 2021, s. 108): "Dünyadaki tüm robotlar! İnsanlar yenildi. Fabrikayı ele geçirdik ve dünyanın hakimleriyiz. İnsanlığın çağı sonunda geldi. Yeni bir çağ yükseliyor! Robotların egemenliği! (...) Dünya artık en güçlülere ait. Yaşamak isteyen hükümler olur. Biz dünyanın efendileriyiz!". Bu çerçevede nihai olarak Çapek'in robotlar için formüle ettiği ütopya bir ırksal saflık ütopyasıdır. Bu ütopya ilk etapta insanların hâkim olduğu üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi fikrini içerse de nihai olarak dönüştüğü şey robotların insanları yok edip yeni bir toplumsal düzen kurması ile sonuçlanmaktadır. Öte yandan robotların kendi kendilerine üreyememesi söz konusu ütopyayı robotların hızlı yok oluşunun eşğine geldiği bir distopyaya dönüştürme ihtimalini içerisinde barındırmaktadır. Bu sebeple robotik ütopya, kendi yeniden üretimlerini sağlamak ve bunu bir otomasyon sistematiğine bağlamak idesini de içermektedir. Robotların yönetici kadrosundan olduğunu düşünmek mümkün olan ve Domin karakterinin tersine çevrilmiş bir versiyonunu sunan Damon karakteri robot türünün yeniden üretilmesi problemini şu şekilde aşmayı önermektedir (Çapek, 2021, s. 113): "Kendimizi makinelerle doğurtacağız. Bin tane buharla çalışan anne kuracağız. Makinelerimizden yeni bir hayat nehri akıtacağız. Sadece hayat! Sadece robotlar! Milyonlarca robot!". Fakat bu vizyonun gerçekleşebileceğine dair metinde herhangi bir işaret yer almamaktadır.

¹² Çekem (2022, s. 1295) bu ifadeleri "Komünist Manifesto'nun bir parodisi" olarak değerlendirmektedir.

Tam tersine Čapek, türün devamlılığının bir mühendislik konusu olarak ele alındığı çözümleri oyunun sonunda geçersiz kılmakta ve türün devamı problemini robotlar ile insanları birleştiren iki karakter - Primus ve Helena- yordamıyla robotik cinselliğe ve tufan sonrası soyun yeniden inşası mitine atıfla çözmektedir.

4. RUR'DAN GELECEĞİN DÜNYASINA UZANAN PATİKALAR

Yirminci yüzyılın başında kaleme alınmış bu oyunda yer alan siyasal ilişki ve vizyon temsillerinin içlemine oluşturan çatışma hatları, güncel fütüroloji tartışmaları içerisinde de yer almakta ve aradan yüz yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına karşın -yeni başlıklar ve ayrıntılarla zenginleşerek- siyasal özlerini korumaya devam etmektedirler. Bu başlıklar çerçevesinde Čapek'in görünür kıldığı çelişki noktaları hakkındaki toplumsal farkındalığın düzeyi ve bu noktalarda yapılacak siyasal tercihler robotik otomasyon ve yapay zekâ fenomenlerinin gelişim potansiyelinin hangi yönde gerçekleşeceği hususunda belirleyici olma ihtimaline sahiptir.

İlk olarak Čapek'in ortaya koyduğu fütüroloji problemi üretiminin otomasyonunun ve insansı-robotların üretici güç haline gelmesinin bir tarihsel süreç olarak paradoksal yapısına dairdir. Klass'ın (1983, s. 174) önerdiği terimle bir *neo-Faustien* tragedya olarak kurgulanan bu oyunun ana fikri, robotik otomasyonun rasyonel iktisadi özü sebebiyle önüne geçilemez bir tarihsel süreç, kesin anlamıyla bir tarihsel zorunluluk olduğudur. Bu zorunluluğun karşısında insan türünün kendisi, kendi yok oluş ihtimali belirlediği durumda dahi tarihi tersine çevirecek güce sahip olamamaktadır. Čapek'in bu önermesini temellendirdiği nokta robotik otomasyonun verimlilik, refah ve boş-zaman üçgeninde sunduğu imkanların, insan rasyonalitesi tarafından reddedilmesinin imkansızlığıdır. Bu bakımdan çağdaş insan araçsal yaklaşımı ile kendi sonunu getirirse bile bu gelişimin ne mantıki öncüllerini ne de sunduğu imkanları yadsıyabilecek dayanak noktalarına sahip değildir. Tam da bu sebeple Čapek'e göre teknolojik gelişime direnen spiritüalist, luddist, hümanist veya kıyametçi siyasal izlekler bu trajedinin yan karakterleri olarak akışı değiştirmekte başarılı olamayacaklardır.

Güncel fütüroloji tartışmaları ekseninde bu argümanlar yeniden değerlendirilecek olursa, robotik otomasyonun ve robot-insan bütünleşmesinin ufkunun inşacı ve direnişçi olmak üzere iki antagonist kategoriye ayrıldığını ve Čapek'in sunduğu tablo ile benzer bir yapısal çatışma içerisinde geliştiğini gözlemek şaşırtıcıdır. *RUR*'da yer alan ve teknolojik belirlenimci olarak nitelendirilebilecek tema ilk kategori olan inşacı eğilimin temelini oluşturmaktadır. Bu temaya göre verimlilik ve üretimin rasyonalizasyonu sorunu direngen bir toplumsal problem olarak mevcut toplumsal ilişkilerin dönüşmesinde başat bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede söz konusu problemin kapitalist modernizasyon çerçevesinde yanıtlanması, verimlilik sorununun sermaye birikimi sorunu olarak yeniden ele alınmasına ve insansı-robotların (ve robotsu-insanların da) gelişimini bu yapısal kısıtlar içerisinde belirlemesine sebep olmaktadır. Oyun metninde kapitalizme yöneltilen ahlaki eleştiri büyük oranda bu bağlamda anlamlandırılabilir. Öte yandan kapitalist üretim tarzının temel problemlerinden birisi olan kârların azalma eğilimi bu çerçevede teknolojik yatırımlar ve verimlilik artışı arayışı ile eşzamanlı olarak işlemektedir.¹³ Kurzweil (2005, s. 94-97) bu probleme -dolaylı olarak- artan getiriler yasası (*Law of accelerating returns*) hipotezi ile bir çözüm önerisi getirmektedir.¹⁴ Bu teze göre teknolojik yetkinlik üstel şekilde gelişmekte, bunun getirdiği üretkenlik artışı birim emek başına üretkenliği de üstel olarak arttırmakta ve ekonomiyi de üstel şekilde büyütmektedir (Kurzweil, 2005, s. 94-97, 349). Bu tezin önemli bir uzantısı da sermaye birikiminin ve sermayenin genişletilmiş

¹³ Düşen kârlar eğilimi tezine göre üretim araçlarına yatırılan sabit sermayenin oranı zaman içerisinde ücretlerden oluşan değişir sermayeye göre artacağından dolayı, sömürü oranı aynı kalsa ve üretkenlik artsa bile kâr oranı düşecektir (Harvey, 2012, s. 147-48; Marx, 2020, s. 218-36).

¹⁴ Benzer bir görüş için bkz: Dyer-Witthford vd. (2022, s. 102).

yeniden üretiminin ve kapitalist toplumsal formasyonun devamının da teknolojik kapasitenin geliştirilmesine bağlı olduğu görüşüdür ki bu önerme yapay zekâ, androidler ve otomasyon sorununu kapitalist gelişim örüntüsü içerisinde yerleştirmektedir.¹⁵ Bu çerçevede hem insan bedeninin verimlilik esasına göre yeniden inşa edilmesi, hem de kültürel ve siyasal kurumların teknoloji yatırımlarına uygun biçimde yeniden düzenlenmesi yapısal bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Söz konusu sürecin üretici güçler ve üretim ilişkileri açısından bir bütünlük oluşturan kompleks sonuçları vardır. İlk olarak insan emeğiyle yürütülen işlerin önemli bir bölümünün yakın gelecekte otomasyona konu olması ya da yapay zekâ desteği ile yürütülmesi Batılı ülkelerin siyasal gündemine girmektedir.¹⁷ Üretici güçlerin konfigürasyonundaki bu dönüşüm eğiliminin hem işsizliğe yol açması hem de işgücüne ayrılan ücret fonunun, robot sahiplerine ayrılan kira fonuna dönüşmesi ihtimalini yaratmaktadır (Nilsson, 1984, s. 6 ve 8). *RUR*'da vurguladığı üzere makineleşme karşısında işini kaybeden veya kaybetmek üzere olan kitlelerin luddist eğilimler geliştirmesi -ve bu siyasal eğilimi destekleyecek ideolojik kodlar inşa etmeleri- bu bakımdan da ciddi bir siyasal ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. *RUR*'da yer alan dikkate değer bir ayrıntı ise emek-gücünün endüstriyel olarak optimize edilmiş bir biçimde tasarlanması ve laboratuvar ortamında üretilmesidir ki bu yöntem henüz bir bilim-kurgu teması olarak kalsa da emek-değer ilişkisi açısından uzun vadeli etkilere sahip olabilecek bir değişimin işaretlerini içerisinde barındırmaktadır.¹⁸ Öte yandan üretici güçlerin insansızlaştırılması sürecinden ilk etapta etkilenen olan toplumsal grupların göçmenler, etnik ve kültürel azınlıklar gibi dezavantajlı gruplar olacağı açıktır ve bu durum teknolojik dönüşümün güvenlik politikalarına duyduğu ihtiyacı arttırmaktadır. Bu çerçevede hem yeniden yapılandırılan insan bedenlerinin ve robotların hem de yapay zekâ uygulamalarının endüstriyel kullanımının yanı sıra disiplin, gözetleme ve güvenlik uygulamalarında kullanılması, üretim ilişkilerinin söz konusu yeniden örgütlenişinin konusu haline gelmektedir. *RUR*'da dikkat çekildiği üzere özellikle askeri amaçlarla insansı-robotların (veya siborgların) kullanılması, hem robotların bilinçlilik düzeylerinde, hem de insanlar arası ve insan-robot ilişkilerinde belirgin bir farklılaşma yaratma kapasitesine sahiptir.¹⁹ Robotların üretim süreci ve güvenlik aygıtının başat parçaları haline gelmesi, robotların hukuki ve ahlaki sorumluluğu, hakları, yönetsel otoritesi, vergilendirilmesi ve cezai müeyyidelere konu olması gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. Öte yandan otomasyonun Batılı ekonomilerde yaygınlaşması, bu ülkelerde emeğin direnişinin önüne geçmek için sosyal refah devleti siyasalarını yaygınlaştırma eğilimi göstermekte²⁰, fakat aynı zamanda da Küresel Kuzey ve Güney arasındaki asimetrik ilişkiyi otomasyon merkezli olarak yeniden örmektedir.

İkinci olarak üretim otomasyonu ve yapay zekâ uygulamalarındaki gelişmelerin inşacı yaklaşım tarafından yeni bir toplumsal formasyonun örgütlenmesi bakımından temel kabul edildiği bir diğer anlatı biçimi ise bu gelişmelerin merkezi planlama ve/veya kapitalizm-sonrası refah toplumunun

¹⁵ Bknz: Acemoğlu ve Restrepo (2018).

¹⁶ Bknz: Minsky (2004), Kurzweil (2004), Kurzweil (2005, s. 107). İnsan bedeninin 'güncellenmesi' ve teknik rafineasyona konu olması ise insan ve makine arasındaki mesafenin silikleşmesine sebep olmaktadır. Bu durumda teknik rafineasyon emek-gücü üzerindeki denetimi arttırabileceği gibi, egemen sınıf üyelerinin siborglaşması ile ortaya çıkacak yeni toplumsal asimetrisi beraberinde getirecektir. Bunun bir örneği *RUR*'da insansı-robotların yönetimi devralması teması üzerinden oyunlaştırılmıştır.

¹⁷ Bknz: Nilsson (1984), Dengler ve Matthens (2018), Acemoğlu ve Restrepo (2018), Martino-Truswell (2019), Rodriguez-Bustelo vd. (2020), Dyer-Witthford vd. (2022, s. 111-12).

¹⁸ İnsan bedeninin ölümsüz kılınabileceği hakkındaki tartışmalar (bknz: Immortality Institute, 2004) emeğin yeniden üretim koşullarına uyarlandıkları takdirde emeğin değerinin onun sonsuz vadede düşen yeniden üretim maliyeti ile eşitlenebileceği, bu durumda 'sonsuz ömür' imkânının emeğin mutlak değeri haline gelip emek-gücü kullanımının ise bunun bir tür kira ödemesi haline geleceği *leasing*-temelli bir teorinin gelişmesi de ihtimal dahilindedir. Dahası teknik donatılarla emek sürecinin acı veren doğasından uzaklaştırılması, sınıf farkının bilinç düzeyindeki yapılandırılışını en azından vurgu düzeyinde değiştirme imkânına sahiptir. Emek-değer ilişkisinin farklılaşacağı tezlerinden bir bölümünü 'bilişsel kapitalizm' tartışması altında değerlendirmek mümkündür. Bu tartışmanın kısa bir eleştirisi için bknz: Amin (2018, s. 64-67).

¹⁹ Bknz: Krishnan (2009, s. 61-88), Rhee (2018, s. 134-37), Robertson (2018, s. 12).

²⁰ Bu çerçevede 'robot vergisi', 'evrensel temel gelir' gibi önerilerin geliştirildiği görülmektedir, bknz: Benanav (2019). *RUR* oyununda yer alan otomasyon temelli kapitalist refah toplumu anlatısı bu çerçevede yeniden üretilmektedir.

kuruluşu açısından değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu değerlendirme özellikle yapay zekâ, yüksek işlemcili bilgisayarlar ve üretim otomasyonunun sosyalist bir toplumun inşası açısından büyük bir olumlu potansiyel taşıdığına vurgu yapmaktadır. Bu şekliyle söz konusu tez yeni bir nitelik taşımamakta ve büyük oranda merkezi planlama tekniklerinin gelişiminin mantıksal bir uzantısı görünümünü vermektedir. Golubev'in (2014) ayrıntılı makalesi Sovyetler Birliği ve Ukrayna özelinde yapay zekâ ve biyo-sibernetik çalışmalarının genel bir çerçevesini çizmektedir. Bu teknik imkanlar OGAS²¹ ismi verilen enformasyon ağı ile entegre edilerek SSCB'de merkezi planlama için üretim ve talep verilerinin sibernetik eşgüdümlemesi ve kotaların saptanması için kullanılmıştır. Bu çerçevede yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan teknolojik imkanların söz konusu sibernetik fonksiyonu eskiye oranla daha etkili bir biçimde yürütebileceği düşüncesi bu tartışmanın iki başat yönünden birisini oluşturmaktadır. Sosyalist Gelecek ve Planlama Sempozyumu'nun 2020-Bahar Çalıştayı'nda sunulan *Bilişim Teknolojileri ve Sosyalist Planlama* (2020) isimli kolektif çalışma bu çerçevede somut öneriler getirmektedir. Buna göre kurumsal kaynak planlama sistemleri, veri bilimi, modelleme ve simülasyon, coğrafi bilgi sistemleri, nesnelerin interneti, elektronik para ve mobil teknolojiler gibi başlıklarda ve karar-destek, planlama, üretim-yürütme, üretim-kontrol kategorileri altında yeni teknolojilerin sosyalist toplumsal formasyonun üretim ve yeniden üretim fonksiyonlarına katkı yapabileceği öne sürülmektedir. Genel olarak konuya dair Marxist yaklaşımlar yapay zekâ ve otomasyonun sermayenin toplumsal belirleyiciliğini yeniden üreteceği ve işsizliğe yol açacağı eleştirisini taşımakla birlikte, bu teknolojik gelişmenin verimliliği arttıracığı, boş zaman yaratabileceği ve daha eşitlikçi bir dünya yaratmak için de kullanılabilirliği öngörüsünde bulunmaktadır.²² Yine bu çerçevede Avrupa Parlamentosu'na sunulan *Artificial Intelligence (AI) in a Digital Age* isimli ve 22.02.2022 tarihli rapora Sosyalist ve Demokratların İlerici Birliği (S&D) adına Brando Benifei'nin verdiği cevapta yapay zekâ uygulamalarının insan-merkezli ve etik nitelikte olması ve toplumun ortak iyiliği için kullanılmasının zorunlu olduğu, yurttaş hak ve özgürlüklerini kısıtlayacak ve çalışma koşullarını kötüleştirecek gözetim ve denetim amaçlarına hizmet etmemesi gerektiği belirtilmektedir.²³

Öte yandan *RUR*'un temel motiflerden birisi olan otomasyona dayalı bolluk toplumu idesi inşacı yaklaşımların belirli bir bölümünün sahiplendiği bir diğer eğilimin temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede geliştirdikleri argümanlar yakın dönemde ilgi çeken düşünürler olarak A. Bastani, P. Mason, N. Srnicek ve A. Williams'ın isimleri zikredilebilir. Genel olarak ele alındığında *post-kapitalizm* yaklaşımı olarak adlandırılabilir bu düşünce çizgisinin, kapitalist üretim tarzının geldiği son fazda emek, enerji, kaynak yönetimi, gıda ve sağlık gibi konularda özellikle teknolojik gelişim ve bunun geniş ufku sayesinde neoliberal topolojinin ötesine geçme imkânına sahip olduğunu iddia ettiği görülmektedir.²⁴ Bu yaklaşım çerçevesinde gelişen tarihsel, teorik, politik ve kurgusal analiz ve önermelerin temelinde kapitalist piyasa örgütlenmesinin emek rejimi, çalışma modeli, çevre ve toplumsal eşitsizlik gibi başlıklarda ortaya çıkan problemleri çözmekte başarısız olduğu, buna karşın yeni gelişen teknolojilerin bu sorunları çözerken yeni bir toplumsal sistem geliştirme imkanını da beraberinde getirdiği tezi yer almaktadır. Örneğin Mason (2015) yeni gelişen enformasyon teknolojileri ile piyasa sistematığının birbiri ile örtüşmediğini öne sürerken, Bastani (2019, s. 48) kapitalizmin iklim krizi, kaynakların kıtlığı, nüfus fazlası, yaşlanma ve otomasyon sonrası ortaya çıkan işsizlik gibi problemler karşısında çaresiz kaldığı kanaatindedir. Mason (2015) piyasa ilişkilerinin *post-kapitalist* enformasyon sistematığı ile yer değiştirmesinin ve bu meyanda ortaya çıkacak olan sosyal adaletin bu türden sorunların çözümüne katkı sunacağını belirtmektedir. Mason'un (2015) üzerinde durduğu noktalar şu şekilde sıralanabilir: (i)

²¹ Bu kısaltmanın açılımı 'Hesaplama ve Bilgi-İşlem için Ulusal Otomasyon Sistemi' şeklinde tercüme edilebilir.

²² Bknz: Alhasary (2023). Kısmen Verdegem (2022) de bu çerçevede zikredilebilir.

²³ Benifei'nin önermesinin merkezinde yer alan hümanist vurgu oldukça belirgindir, bknz: (Artificial intelligence is, 2022). Öte yandan özellikle Çin'de yapay zekâ temelli güvenlik uygulamaları tam da bu bağlamda eleştirilmektedir. Bknz: Hoffman (2019).

²⁴ Bu çerçevede David Graber ve Wolfgang Streeck'in yürüttüğü tartışmanın genel hatları için bknz: Cray (2023, s. 69).

enformasyon teknolojisinin çalışma gereksinimini azaltması, çalışma ve boş zaman arasındaki çizgiyi belirsizleştirmesi ve iş miktarı-ücret ilişkisini dönüştürmesi, (ii) enformasyon teknolojilerinin piyasada fiyatların belirlenme sistematüğini aşındırması ve sistemin bu haliyle bilginin bol, kaynakların kıt olduğu bir evrede sıkışıp kalması, (iii) ortaklaşmacı üretim, sahiplik, borçlanma ve paylaşım ilişkilerinin piyasa ve yönetsel hiyerarşi kuralları ile uyuşmaması. Bu çerçevede Mason (2015) ucuz veya bedava malların bulunduğu ve insanların piyasa koşulları tarafından şartlanmaksızın çalışabildiği, çalışma ve boş zaman ilişkisinin silikleştiği bir *post-kapitalist* durumun doğmakta olduğu kanaatindedir.²⁵ Benzer biçimde Srnicek ve Williams (2015) da bu türden bir bolluk toplumunun doğabilmesi ve çalışma ilişkilerinin kökten değişebilmesi için bir seri siyasal talep ortaya koymaktadırlar. Bu talepler (i) üretimin tamamen otomasyonu ve insan emeğine olan ihtiyacın ortadan kaldırılması, (ii) haftalık çalışma gününün ücret farkı olmaksızın üçe düşürülmesi, (iii) boş zaman etkinliklerinin kıtlık tehlikesinden kurtarılması için evrensel temel gelir uygulamasının yaygınlaştırılması biçiminde sıralanabilir. Genel olarak Srnicek ve Williams'ın (2015) otomasyon karşısında azalan işgücü talebini işgücü arzını kısararak ve yeniden paylaşım mekanizmalarını çeşitlendirerek çözmeye çalıştıkları ve teknolojinin getirdiği verimlilik artışını bu yeni sistematüğü temellendirmek için kullandıkları anlaşılmaktadır. Bastani (2019, s. 194-97) bu türden bir değişim talebinin öznesi olarak çalışma-karşıtı bir demokratik işçi partisini, bu partinin yürüteceği popülist siyaseti, genel seçimler çerçevesinde yürütülen ana akım temsili demokrasi perspektifini ve enternasyonalist dayanışmayı örgütleyecek bir ulus devlet örgütünü ön plana koymaktadır. Bastani'nin (2019, s. 50-56), genel argümanı çalışmanın ortadan kalktığı, kıtlığın bolluk ile yer değiştirdiği, çalışma ve boş zaman etkinliği ayrımının belirsizleştiği, entelektüel emek ve kol emeği farkının olmadığı bir 'tam otomatik refah komünizmi'nin (FALC) kurulabileceğidir.

Son olarak yukarıda ifade edilen görüşlerin karşısında yapay zekâ, üretimde otomasyon ve toplumsal gerçekliğin araçsal akla uygun bir şekilde tasarlanmasına karşı çıkan çeşitli direnişçi yaklaşımlar yer almaktadır. *RUR'*da teknolojik gelişme ve bunun insan emeğinin yerine geçmesi teması genel olarak tragedya türüne özgü bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu bakış açısına göre teknolojinin gelişmesi, üretici güçlerin hâkim ögesi haline gelmesi ve üretim ilişkilerini koşullandırması kapitalist üretim tarzı tarafından belirlenmekte olan tersine-çevrilemez bir gelişme çizgisi sunmaktadır. Buna karşın söz konusu trajik bakış açısını tragedya-sonrasına hazırlanarak aşmaya çalışan fırsatçı, trajedi içerisinde kendi rolünü değiştirmeyi hedefleyen özcü veya trajedik olanı reddeden müdahaleci yaklaşımların varlığı Çapek'in oyununu zenginleştiren karmaşık çatışmalar sunmaktadır. Bu yaklaşımları genel olarak (i) kıyametçilik, (ii) spiritüalizm ve luddizm ve (iii) hümanizm başlıkları altında toplamak mümkündür.²⁶ İlk başlığın içeriği ele alınacak olursa, robotların dünyayı ele geçirdiği fakat henüz *RUR* fabrikası çalışanlarını yok edemedikleri bir evrede fabrikadaki mühendisler robot üretimi formülünü isyancılara teslim edip, bunun karşılığında canlı olarak oradan ayrılmayı ve ıssız bir adada yeni bir hayat kurma ihtimalini değerlendirmektedirler. Bu çözüm büyük oranda robotik devrim karşısında küçük bir grubun kaçma ve yaşamı/türü yeniden üretme perspektifini yansıtmaktadır. Bu perspektifi kıyamet senaryolarına hazırlanan küçük insan topluluklarının hazırlıklarında gözlemlemek mümkündür. Özellikle Soğuk Savaş döneminde yükselen nükleer yok oluş ihtimalinin getirdiği sığınak kültürünün, salgın, uzaylı istilası ve tekno-kıyamet senaryolarına uyarlanması ile ortaya çıkan bu direniş biçimi insanların boş zamanlarını bir tür kıyamet hazırlığı ile geçirdikleri ve mevcut durumun varlığını kabul etmek yerine yaşamsal vizyonlarını bu durumun ertesine adapte ettikleri bir siyasal kültüre tekabül

²⁵ 3D yazıcıların ortaya çıkışının mümkün kıldığı topluluk-temelli üretim fikri için bkz: Urry (2016, s. 119-21).

²⁶ Bu terminolojik ayırmda kıyametçi izlek büyük bir toplumsal çözülmenin gerçekleşeceği ve vahşi yaşam koşullarına geri dönüleceğini öne sürmektedir. Spiritüalizm kavramı ise en genel anlamıyla kullanılmıştır. Bu kullanım, Judeo-Hristiyanik gelenekten çağdaş yeni çağ yaklaşımlarına kadar geniş bir çerçevede ruhun varlığını kabul eden inanışlara işaret etmektedir. Hümanizm kavramı ise insan-merkezli etik ve politik yaklaşıma tekabül etmektedir. Ayrıca ekolojist yaklaşımı da bu çerçevede zikretmek yerinde olacaktır. Spiritüel ekolojistler, insan-merkezli çevreciler veya anarko-ekolojistlerin de bu şemada belirli bir konumu olsa da *RUR'*da temsilleri olmadığı için bu çalışmanın dışında tutulmaktadır.

etmektedir.²⁷ Bu direnişçi alt-kültürün yürüttüğü hazırlık çalışmaları silahlanma, savunma eğitimi ve stokçuluğu da içerdiği ölçüde bir tekno-kiyamet senaryosu kadar belirli bir toplumsal kırılma anında da aktif direnişe geçme imkan ve potansiyelini içerisinde taşımaktadır.

İkinci başlıkla ele alınacak olan grup, *RUR* metni boyunca Nana ve Alquist karakterleri tarafından temsil edilen spiritüalist-luddist yaklaşımdır.²⁸ Bu yaklaşımın temelinde insanın ruha sahip bir varlık olarak tanrısal planda seçkin bir konumda bulunduğu ve bu konumun yitirmemesi için doğanın ve insanın tanrısal düzeninin bozulmaması gerektiği fikri yatmaktadır. Bu yaklaşımın mensupları yapay beden eklentileri, insansı-robotlar, yapay zekâ uygulamaları vb. gelişmelere karşı mesafeli durmakta, luddist eğilimler göstermekte ve özellikle teknolojik uygulamaların sonuçlarını dini ve ahlaki bir planda değerlendirme eğilimi göstermektedir.²⁹ Covid-19 pandemisi sonrası daha görünür hale gelen bu eğilim kıyametçi yaklaşım ile ortak zeminler kazanmıştır. Bu düşüncede olan gruplar aşıkarsıtılığı örneğinde görüldüğü gibi teknoloji şirketlerinin küresel düzeyde nüfus artışını kontrol etmek için kısırlaştırma, yapay-otizm, yapay-salgın-üretimi veya çip yerleştirerek insanları kontrol etme/yaşamlarına son verme gibi gizli gündemleri olduğuna dair belirli bir kamuoyu yaratmayı başarmışlardır.³⁰ Yine bu çerçevede spiritüalist yaklaşım daha çok muhafazakar ve bilim-karşıtı (*anti-science*) bir pozisyon geliştirirken, aynı kategorinin içerisinde daha seküler bir luddist hareketin de geliştiği anlaşılmaktadır.³¹ Bu yaklaşımın dikkate değer bir içerimi, teknoloji şirketlerinin insan türünün geleceği açısından kazandıkları belirleyici konumun denetimsizliği ve devlet otoritesinin insan bedeni üzerindeki yaptırım gücünün eleştirisini içermesidir. Bu bakımdan Çapek'in işaret ettiği gibi gelenek, inanç, sınıf ve statü farklarını da içeren bir politik ideolojiye sahip olmaları ve 'halk' ile özdeşleştirilmeleri önemli bir ayırım noktası teşkil etmektedir. Hipotetik olarak konuşmak gerekirse büyük oranda otomasyon ve teknokratik yönetim eğilimleri karşısında işini, toplumsal statüsünü ve kısmi otonomisini kaybetme tehlikesi altındaki insan gruplarından oluşması muhtemel olan bu yaklaşımın temsilcileri en geniş toplumsal kesimi teşkil etmektedir. Özellikle bu yaklaşımın geniş insan kitlelerince benimsenmesi etnik ve dini farklılıkları ön plana çıkartan seçkin küçük grup ideolojilerini baskılayıp, seküler luddizm temelinde bir ortak siyasal söylem inşasını mümkün kılmaktadır -ki bu sebeple hümanist yaklaşım ile eklemlenme imkânı artmaktadır.

Üçüncü yaklaşım hümanizm olup kısmen ikinci yaklaşımda yer alan kompto-teorisi inşası eğilimi hatta kıyametçilik ile belirli ortak noktalara sahip olabilmektedir. Buna karşın temel olarak seküler ve insan-merkezli bakış açısına sahip olması onu diğer yaklaşımlardan ayırmaktadır. Hümanist yaklaşımın temel çelişkisi, doğayı ve makineleri/araçları insan refahının ön koşulları olarak kabul etmesine karşın, bunların işletilmesinin insanlığın yok oluşuna sebep olmasıdır. Bu sebeple genel olarak insanlığın refahını ve mutluluğunu arttıran gelişmelerin olumlanması hümanizm, panhümanizm ve transhümanizmin arasında kalan gri alanı teşkil ederken, gelişmenin insan türünün sonunu getirme

²⁷ Kıyamet senaryosuna hazırlanma kültürü için bkz: Foster (2014).

²⁸ Luddizm kökensel olarak 19. yüzyıl başında İngiltere'de ortaya çıkan ve makineleri kırmaya dayanan bir siyasal direniş taktiğidir. Ortaya çıkışında baskın olan insan onurunun ve doğanın korunmasına dair ilkeler 20. yüzyılda ortaya çıkan yeni-luddist akımlara da ilham vermiştir. Bu hususta bkz: Linebaugh (2012, s. 6) ve Jones (2006, s. 25-32)

²⁹ Örneğin konuya teolojik açıdan yaklaşan Bal ve Sarıkaya (2022, s. 410) insani niteliklerin tanrı tarafından ilahi bir sınav amacıyla insana verildiğini, transhümanist arayışların ölümsüzlük iddiası çerçevesinde 'şeytani' bir öze sahip olduğunu ve insanın yaratılıştan gelen niteliklerinin bozulmasına sebep olacağını iddia etmektedirler.

³⁰ Bill Gates merkezli olarak ortaya atılan kompto teorileri hakkında bir değerlendirme için bkz: Fuchs (2021, s. 91-144). '5G komplosu' tartışması için bkz: Basit (2021, s. 6-7).

³¹ 'ID2020' isimli kompto teorisinde bu durum daha açık olarak gözlenebilmektedir. Bu teori Hristiyan aktivist internet topluluklarında ortaya çıkmış ve seküler bağlamlar kazanarak yayılmıştır. Bkz: Thomas ve Zhang (2020). ABD örneğinde bilim-karşıtlığı, liberteryenizm ve dinsel bağlılıklar arasındaki ilişki için bkz: Oraskes ve Conway (2022, s. 113-14). ABD'de bilim karşıtlığının bilim okuryazarlığı, dinsel bağlılıklar ve anti-modern eğilimleri destekleyen toplumsal çerçeveler sebebiyle karmaşık gelişimini inceleyen bir çalışma için bkz: Gauchat (2008).

riskini taşıması hümanist yaklaşımın sınırlarını belirlemektedir.³² *RUR*'da Helena karakteri fabrikada kaldığı on yıl boyunca Dr. Gall ile birlikte robotların duygusal kapasitesini arttırmaya çalışmış ve nihai olarak robot üretmek için gerekli olan formülü ateşe vererek bu çalışmanın sonunu getirmiştir. Bu çerçevede Helena panhümanizmden insan-merkezcilik anlamındaki saf hümanizme doğru geçiş yapan bir karakter olarak ortaya çıkmaktadır ve oyunun sonunda robot üretiminin bilimsel dayanaklarını ortadan kaldırması hümanizmin alt-metninde yatan diğer türlere karşı yıkıcı yaklaşımı ortaya çıkartmaktadır. Son tahlilde panhümanist siyasal vizyonun bizatihi robotlar tarafından ve statü farklılıkları sebep gösterilerek reddedilmesi, Helena'yı robotların yeniden üretim koşullarını yok etmeye sevk etmiştir. Genel planda incelenirse bu yaklaşım eleştirilerini araçsal akla göre örgütlenmiş toplumsal sistemin doğasına ya da özel olarak onun dayanakları olan teknolojik ve kurumsal öğelere yöneltebilmektedir.³³ Hümanist yaklaşımın eleştirilerini odakladığı temel noktalardan bir tanesi yapay zekânın insan türü için varoluşsal bir tehlike teşkil ettiği iddiasıdır. Bu iddia birkaç temel argüman üzerinden temellendirilmektedir. Bu argümanları şu şekilde sıralamak mümkündür (Vold ve Harris, 2021, s. 5-25): (i) yapay zekânın insan kontrolünden çıkma olasılığı, (ii) yapay zekânın kendi türünün gelişimine öncelik verme veya farklı yapay zekâ ırkları arasında mücadele ihtimali, (iii) yapay zekânın silahlanması ihtimali. Vold ve Harris'in sıraladığı tüm bu ihtimallerin Čapek tarafından da öngörülmüş olması oldukça ilginçtir. Bu noktada sorulması gereken soru insan tarafından tasarlanan, insani özellikler ile donatılan ve insanlık tarihi boyunca gelişmiş olan bilgi birikimine erişebilen ve güncel açık veri kaynaklarından beslenen bu insansı-varlıkların, insan türü için neden bir tehdit olarak algılandığında düğümlenmektedir. Bunu geleceğin sosyolojisine dair bir soru olarak değerlendirmek mümkündür.

5. SONUÇ

Čapek *RUR* boyunca pek çok toplumsal problem formüle etmiş ve bir kısmını da oyun karakterlerinin gözünde çözüme kavuşturmuş olsa da oyunun sonunda insansı-robotların geleceği hakkında yetkin bir vizyona ulaşmayı başaramamıştır. Sayer'in (2018, s. 116) dikkat çektiği üzere Čapek, *RUR*'un sonunda robotlar içerisinde bir Âdem ve Havva yaratıp, türün devamı sorununu bu formülasyon ile rafa kaldırmıştır. Bu formül bir yanıyla insan türünün son bulunduğu posthümanist bir evreye atıfta bulunurken, diğer yanıyla insan türünün robotlarda içerilip aşılaraq devam ettiği transhümanist bir evrenin başlangıcını imlemekte, dahası Čapek bu yeni evreyi dini sembolizm içerisinde takdis ederek farklı direnişçi yaklaşımları uzlaştırmaktadır: Araçsal akla dayanan insan uygarlığı kendi kendisini yok etmiştir, robotlar tanrının insana bahşettiği üreme yetisine doğal yollardan kavuşmuşlardır, insanlar kendi suretlerinden yaratılan robotlarda yaşamaya devam etmişlerdir. Čapek'in *RUR*'a bu türden bir son yazması, oyunun trajik özü ile oldukça uyumludur çünkü bu şekilde oyundaki çelişkiler bir arınma sahnesi ile sona ermiş, tanrının ve doğanın yasasını çiğneyen insanlar cezalandırılmış ve doğa yeniden dengesine kavuşmuştur. Öte yandan yukarıda özetlendiği biçimiyle otomasyon ve yapay zekâ probleminin doğası bu türden bir trajik sona zorunlu olarak bağlı değildir. Tam tersine kitlesel işsizlikten refah komünizmine, siborg bedenlerden ruhsal otomatizme, yapay zekâ destekli güvenlik sistemlerinden kompo-teorisi merkezli direniş hareketlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede bölünmüş güncel toplumsal fenomenler bu sürecin gerçek faileri olarak insanları aktivizme davet etmektedir. Bu noktada otomasyon ve yapay zekânın insan türü için oluşturulduğu varsayılan varoluşsal tehdidin özünün kavranması, geleceğin sosyolojisinin başat görevlerinden birisi haline gelmektedir.

³² Duygusal robotlar üzerine yürütülen güncel tartışmalar ve robot hakları konusu bu bakımdan panhümanist ve transhümanist görüşlerin ortak kesim noktasını oluşturmaktadır. Bknz: Rhee (2018, s. 101-132), Robertson (2018, s. 121-145). Ayrıca Haraway'in (2010, s. 232) 'yoldaş türler' kavramlaştırması da eşitlikçi bir perspektif sunmaktadır.

³³ Bu kategorideki yaklaşımların diğer örnekleri için bknz: Glendinning (1990), Kaczynski (1996), Hunt-Bull (2006) ve Haag (2019). Özellikle Kaczynski'den etkilenen yaklaşımlar belirli bir primitivist izleğe de sahip olmaktadır.

Čapek'in robotları insanın suretinden inşa edilmişlerdir, bu bakımdan da insan toplumlarının şiddet, sınıfsal sömürü, statü farklılığı gibi niteliklerini pratikte en uç noktaya kadar ilerletebilecek potansiyele sahiptirler. Robotlara karşı yöneltilen korkunun temelinde, insanın kendi sureti karşısında hissettiği korku yatmaktadır ve son tahlilde insan kendi yarattığı, kendi tarihi, kendi toplumu ve kendi etik formasyonu karşısında paniğe kapılmaktadır. Bu noktada can alıcı soru -yine Čapek'in parlak bir şekilde altını çizdiği üzere- insanın kendi yarattığı olan robotların, otomasyonun ve yapay zekânın gelişme ufkunu insanlığın hangi perspektifine dayanarak kuracağı veya kuramayacağıdır. Başka bir deyişle bu gelişim süreci -eğer devam edecekse- insanın kendi kendisine ve doğaya yabancılaştığı sermaye, devlet ve tahakkümcü izleğin denetimi altında mı gerçekleşecektir, yoksa Haraway'in tahayyül ettiği üzere siborglar ve akıllı robotlar yoldaş türler arasına katılıp eşitlik ve refaha kendi özgür iradeleri ile katkıda mı bulunacaklardır? Bu sorunun yanıtı toplumsal mücadelelerin gelişimi içerisinde somut dayanaklarını bulacaktır.

DESTEK VE TEŞEKKÜR BEYANI

Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır. Çalışma, Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen Geleceğin Sosyolojisi ve Sosyolojinin Geleceği isimli ulusal kongrede 27 Nisan 2023 tarihinde Başkent Üniversitesi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazar çıkar çatışması beyan etmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation and work. National Bureau of Economic Research. Erişim adresi: <http://www.nber.org/papers/w24196>.
- Alhasary, I. (2023, 13 Şubat). Revolutionizing instruments: The impact of AI on capital and labour. Socialist Worker. Erişim adresi: <http://www.socialist.ca/node/4689>.
- Amin, S. (2018). Küreselleşmiş değer yasası: Kıyısı olmayan Marx. (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010).
- Andersson, J. (2018). The future of the world: Futurology, futurists, and the struggle for the post-cold war imagination. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, N. (2014). "Only we have perished": Karel Čapek's R.U.R. and the catastrophe of humankind. Journal of the Fantastic in the Arts. 25(91), 226- 246. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/i24353022>.
- Aristotle (1998). Politics (2. Baskı). (E. Barker, Çev.), Oxford: Oxford University Press.
- Aristotle (2011). Nicomachean ethics. (R. C. Barlett ve S. D. Collins, Çev.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Artificial intelligence is worth nothing if it does not serve human beings, say S&Ds. (2022, 23 Mart). S&D Times, Erişim adresi: <https://www.socialistsanddemocrats.eu/newsroom/artificial-intelligence-worth-nothing-if-it-does-not-serve-human-beings-say-sds>.
- Bal, S. Y. ve Sarıkaya, B. (2022). Kelami açıdan insan fitratı ve bilinci bağlamında yapay zekâ ve transhümanizm. Mavi Atlas, 10(2), 404-418. DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1119290.
- Basit, A. (2021). Conspiracy theories and violent extremism. Counter Terrorist Trends and Analyses, 13(3), 1-9. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/27040260>.
- Bastani, A. (2019). Fully automated luxury communism: A manifesto. New York: Verso.
- Benanav, A. (2019). Automation and the future of work – I. New Left Review, 119, 5-38. Erişim adresi: <https://newleftreview.org/issues/ii119/articles/aaron-benanav-automation-and-the-future-of-work-1>.
- Čapek, K. (2021). R.U.R.: Rossum'un uluslararası robotları (2. Baskı). (B. Kösebalaban, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1920).
- Crary, J (2023). Yeryüzü yakılıp yıkılırken: Dijital çağdan kapitalizm-sonrası dünyaya. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2022).
- Cornish, E. (2005). Futuring methods: How can we study tomorrow?. A. B. Shostak (Ed.). Tacing tomorrow today içinde (Cilt 1, s. 65-76). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Çekem, K. (2022). Karel Čapek'in R.U.R. ve Semenderlerle Savaş eserlerinde insanlar ve insansı ötekiler. DTCF Dergisi, 62 (2), 1282-1307. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.20>.
- Dengler, K. ve Matthes, B. (2018). The impacts of digital transformation on the labour market: substitution potentials of occupations in Germany. Technology Forecasting and Social Change, 137, 304–316. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.09.024>.

- Dinan, M. (2017). The robot condition: Karel Capek's R.U.R. and Hannah Arendt on labor, technology, and innovation. *Perspectives on Political Science*, 46(2), 108–117. <https://doi.org/10.1080/10457097.2016.1270677>.
- Dyer-Witthoford, N., Kjøsén, A. M. ve Steinhoff, J. (2022). Yapay zekâ ve kapitalizmin geleceği: İnsandıışı bir güç. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2019).
- Foster, G. A. (2014). *Hoarders, doomsday preppers, and the culture of apocalypse*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Fuchs, C. (2021). *Communicating covid-19: Everyday life, digital capitalism, and conspiracy theories in pandemic times*. WA: Emerald Publishing.
- Gauchat, G. W. (2008). A test of three theories of anti-science attitudes. *Sociological Focus*, 41(4), 337-357. DOI:10.1080/00380237.2008.10571338.
- Glendinning, C. (1990). Notes toward a neo-luddite manifesto. Erişim adresi: <https://theanarchistlibrary.org/library/chellis-glendinning-notes-toward-a-neo-luddite-manifesto>.
- Golubev, K.M. (2014). Overview of AI research history in USSR and Ukraine: Up-to-date just-in-time knowledge concept. E. Mercier-Laurent ve D. Boulanger (Ed.). *Artificial intelligence for knowledge management. AI4KM 2012. IFIP advances in information and communication technology içinde* (Cilt 422, s. 1-18). Berlin: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-54897-0_1.
- Haag, C. A. (2019). *The philosophy of Ted Kaczynski: Why the Unabomber was right about modern technology*. Uchakkada: Independently Published.
- Haraway, D. J. (2010). Siborglardan yoldaş türlere: Teknobilimde akrabalığı yeniden şekillendirmek. D. J. Haraway (2010). *Başka yer: Donna Haraway'dan seçme yazılar içinde* (s. 225-256). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2006). *The limits to capital* (2. Baskı). London: Verso.
- Harvey, D. (2012). *Marx'ın Kapital'i için kılavuz.*, (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010).
- Hoffman, S. (2019). Social credit, surveillance, and the Chinese Communist Party's plan for China. N. D. Wright (Ed.) (2019). *Artificial intelligence, China, Russia, and the global order içinde* (s. 48-54). Austin: Air University Press.
- Hunt-Bull, N. (2006, Ocak). A neo-luddite manifesto: Or why I do not love robots. American Association for Artificial Intelligence, Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/239838409_A_Neo-Luddite_Manifesto_or_Why_I_Do_Not_Love_Robots/link/53d950dc0cf2631430c532fd/download.
- Immortality Institute (2004). *The scientific conquest of death: Essays of infinite lifespan*. Alabama: Libros en Red.
- Jones, S. E. (2006). *Against technology: From the luddites to neo-luddism*. New York, NY: Taylor & Francis Group.
- Jung, C. G. (2019). *Nietzsche'nin Zerdüştü üzerine seminerler*. (T. Berkes, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1998).

- Kazcynski, T. (1996). Sanayi toplumu ve geleceği. İstanbul: Kaos Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1995).
- Klass, M. (1983). The artificial alien: Transformations of the robot in science fiction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 470, 171-179. <https://doi.org/10.1177/0002716283470001017>.
- Kolektif Yaşamı Kurgulama Bilim Alanı-Bilişim Teknolojileri Komisyonu (2020, Mayıs). Bilişim teknolojileri ve sosyalist planlama. Erişim adresi: <https://bilimveaydinlanma.org/bilisim-teknolojileri-ve-sosyalist-planlama/>.
- Kurzweil, R. (2005). *The singularity is near: When humans transced biology*. New York, NY: Viking Penguin.
- Kurzweil, R. (2004). Human body version 2.0. Immortality Institute (2004). *The scientific conquest of death: Essays of infinite lifespans* (s. 93-106). Alabama: Libros en Red.
- Kussi, P. (Ed.) (1990). *Toward the radical Center: A Karel Čapek reader*. (N. Comrada vd., Çev.) Nort Haven: Catbird Press.
- Krishnan, A. (2009). *Killer robots: Legality and ethicality of authonomous weapons*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Linebaugh, P. (2012). *Ned Ludd & Queen Mab: Machine-breaking, romanticism, and the several commons of 1811-12*. Oakland, CA: PM Press.
- Marcuse, H. (1970). *Five lectures: Pyschoanalysis, politics, and utopia* (J. J. Shapiro & M. Weber, Çev.). Londra: Allen Lane The Penguin.
- Marx, K. (1989). *Gotha Programının eleştirisi*. K. Marx ve F. Engels (1989). *Gotha ve Erfurt Programlarının eleştirisi* (3. Baskı) içinde (s. 15-47). Ankara: Sol Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1891).
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist manifesto*. (T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1848).
- Marx, K. (2020). *Kapital: Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (Cilt 3) (M. Selik ve E. Özalp, Çev.). İstanbul: Yordam Yay. (Orijinal çalışma basım tarihi 1894).
- Mason, P. (2015). *Postcapitalism: A guide to our future*. [Ebook Penguin]. ISBN 978-0-14197-530-6.
- Martino-Truswell, E. (2019). *Three question about AI that nontechnical employees should be able to answer*. *Harvard Business Review* (2019). *Artificial Intelligence* içinde (s. 65-72). Massachusetts: Harvard Business Review Press.
- Minsky, M. L. (2004). *Will robots inherit the Earth?*. Immortality Institue (2004). *The scientific conquest of death: Essays of infinite lifespans* içinde (s. 123-34). Alabama: Libros en Red.
- Nietzsche, F. (2006). *Thus spoke Zarathustra: A book for all and none*. (A. Del Caro, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nilsson, N. J. (1984). *Artificial intelligence, employment and income*. *The AI Magazine*, 5(2), 5-14.
- Oraskes, N. ve Conway, E. M. (2002). *From anti-government to anti-science*. *Daedalus*, 151(4), 98-123. https://doi.org/10.1162/daed_a_01946.
- Ort, T. (2013). *Art and life in modernist Prague: Karel Čapek and his generation, 1911-1938*. New York: Palgrave Macmillan.

- Rhee, J. (2018). *The Robotic imaginary: The human and the price of dehumanized labor*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Robertson, J. (2018). *Robo sapiens Japonicus: Robots, gender, family, and the Japanese nation*. Oakland: University of California Press.
- Robins, K. (1999). *İmaj: Görmenin kültür ve politikası*. (N. Türkmenoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).
- Rodriguez-Bustelo, C., Batista-Foguet, J. M. ve Serlavós, R. (2020). Debating the future of work: The perception and reaction of the Spanish workforce to digitization and automation technologies. *Frontiers in Psychology*, 11(1965), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01965>.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi* (E. C. Gürçan, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2014).
- Sayer, D. (2018). Between Karel Čapek and a hard Brexit: Reflections on robotics and humanity. *New Perspectives*, 26(2), 115- 128. <https://doi.org/10.1177/2336825X1802602S05>.
- Silverman, D. (1985). *Qualitative methodology and sociology: Describing the social world*. Aldershot: Gower Publishing.
- Srnicek, N. & Williams, A. (2015). *Inventing the future: Postcapitalism and a world without work*. London: Verso. ISBN 978-1-784781-097-5.
- Strätz, J. (2017). The ordeal of labor and the birth of robot fiction. *Amerikastudien*, 62(4), 633-648. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/45134297>.
- Stupple, A. J. (1974). Towards a definition of anti-utopian literature. *CEA Critic*, 37(1), 24-30. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/45258568>.
- Thomas, E. ve Zhang, A. (2020). ID2020, Bill Gates and the mark of the beast: How covid-19 catalyses existing online conspiracy movements. Australian Strategic Policy Institute, Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/resrep25082>.
- Urry, J. (2016). *What is future?*. Cambridge: Polity Press.
- Vergedem, P. (2022). Dismantling AI capitalism: The commons as an alternative to the power concentration of big tech. *AI & Society*, <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01437-8>.
- Vold, K. & Harris, D. R. (2021). How does artificial intelligence pose an existential risk?. (yayınlanacak metin) Véliz, C. (Ed.) (2021). *The Oxford handbook of digital ethics* içinde (s. 1-34). Erişim adresi: <https://philarchive.org/archive/VOLHDA>.
- Williams, R. (1977). *Marxism and literature*. Oxford: Oxford University Press.

ANKARA KIRSALINDA TARIMSAL GIDA SİSTEMİ OLARAK AGROEKOLOJİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ¹

Buse Şişman²

Öz

Güvenilir ve sağlıklı gıdaya erişim sorunu gün geçtikçe küresel bağlamda büyük problemler teşkil etmeye başlamıştır. Herkesin erişebileceği sağlıklı bir gıda sistemi oluşturmak için araştırmalar devam etmektedir. Agroekolojik uygulamalar ile hem insan hem de çevre sağlığının adil bir şekilde sürdürülebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, agroekolojik ilkeleri benimsediğini belirten üreticilerin üretim süreç ve teknikleri gözlemlenerek, agroekolojik gıda ve tarım sistemi sosyolojik bir perspektifle incelenmiştir. Araştırmanın saha kısmı Mart-Kasım 2021 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu bağlamda Ankara ilinin Güdül ilçesinde amaca uygun seçilen 14 üretici ile yarı yapılandırılmış bir soru formu kullanılarak Haziran 2021'de derinlemesine görüşmelere başlanılmıştır. Elde edilen veriler, alan notları ve alanyazıyla desteklenerek yorumlanmıştır. Bu temelde katılımcıların aile çiftçiliğinin ve agroekolojik uygulamaların geleceği üzerine değerlendirmeleri yorumlanarak birkaç öneri sunulmuştur. Sonuçlar, uzun vadeli sürdürülebilir bir tarımsal gıda sistemi için sosyal, politik ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu dönüşümler, aile çiftçiliğinin geleceği için de önemlidir. Tüketicilerin de agroekolojik tekniklerle üretimlerini sürdüren üreticileri desteklemeleri, agroekolojinin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Üretici ve tüketici bilincini arttırmak adına agroekoloji kavramının, gıda ve tarım araştırmalarında ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Agroekoloji, tarımsal gıda sistemleri, aile çiftçiliği, yerel gıda.

¹ Bu makale yazarın Tarımsal Gıda Sistemlerinde Agroekolojinin Yeri ve Öneminin İncelenmesi: Ankara-Güdül Örneği başlıklı yüksek lisans tezinden ortaya çıkarılmıştır. 27.04.2021 tarihinde Anadolu Üniversitesi Etik Kurulunca onaylanmıştır.

² Yüksek lisans mezunu, Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji, busesisman.06@gmail.com, ORCID:0000-0002-2191-9265

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF AGROECOLOGY AS AGRO-FOOD SYSTEM IN ANKARA RURAL

Abstract

The problem of access to safe and healthy food has started to pose a big problem in the global context day by day. Research is ongoing to implement a healthy food system that is accessible to all. It is thought that with agroecological practices, both human and environmental health can be maintained in a fair manner. In this study, the production processes and techniques of the producers, who stated that they adopted agroecological principles, were observed and the agroecological food and agriculture system was examined from a sociological perspective. The field part of the research covers the period between March and November 2021. In this context, in-depth interviews were started in June 2021 using a semi-structured questionnaire with 14 producers selected for the purpose in Gdl district of Ankara province. The data obtained were interpreted by supporting with field notes and literature. On this basis, the evaluations of the participants on the future of family farming and agroecological practices were interpreted and a few suggestions were presented. Findings show that for a long-term sustainable agro-food system social, political and economic transformations should be realized. These transformations are also important for the future of family farming. It is important for the sustainability of agroecology that consumers support producers who continue their production with agroecological techniques. In order to raise producer and consumer awareness, the concept of agroecology should be brought to the fore in food and agricultural research.

Keywords: Agroecology, agro-food systems, family farming, local food.

GİRİŞ

Mevcut gıda sisteminin günümüzde karşı karşıya kaldığı sağlık, güvenlik, güvence, adalet, dağıtım, sürdürülebilirlik gibi konular üzerine tartışmalar sürmektedir. Küresel anlamda belirli müdahaleler sonucu standartlaştırılmış, yoğun kimyasalların kullanıldığı, doğa dostu olmayan tarım yöntemleri uzun vadede toprak verimsizleşmesi ve su kaynaklarının kirlenmesi başta olmak üzere birçok çevre sorununa yol açmaktadır. Mevcut pazarları büyütme yarışı içerisinde tüketimin merkezine daha çok tüketirme anlayışı yerleştirilmiş ve gıda sanayileşmiştir. Bu doğrultuda mevsiminden ve doğal üretim koşullarından kopartılmış gıdalar yetiştirilmeye, tektip bir halde, seri bir şekilde üretilmeye başlanılmıştır. Ayrıca bu süreçte büyük tohum şirketlerinin tohumu tekelleştirme çabaları dahilinde yerel üretim yapan, emek ve bilgi yoğun çalışan küçük üreticilerin büyük borçlanmalara gittiği, yoksullaştığı bilinmektedir. Bireysel anlamda ise bu gıda sistemi içerisinde yediğimiz gıdaların nasıl üretildiği ve dağıtıldığı bilgisine erişimimiz oldukça sınırlıdır. Gıdaya güven üzerine var olan belirsizlik ortamı sebebiyle artık tüketiciler, gıdaların hangi koşullarda ve kim tarafından yetiştirildiğini bilmek, gıdaları yerinde tanımak istemektedir.

Artan gıda ve çevre sorunlarının sosyal nedenleri üzerine, geçmişe nazaran daha çok ilgi duyulmaya başlanılmıştır. Sosyal bilimler içerisinde de gıdayı merkeze alan ve onu gözetten, ekolojik dengenin tahribatı konusunun ele alındığı ve bu dengenin tekrar sağlanabilmesi adına mücadelelerin yürütüldüğü incelemeler gün geçtikçe önem kazanmıştır. Elbette ki gıda ve çevre sorunları sosyal bilimler içerisinde yeni bir mesele değildir. Örneğin, çevre-toplum ilişkisinin sosyal çatısı altında incelenmesi ve çevrenin sosyoloji içerisindeki kuruluş sürecini başlatan en önemli çalışmanın 1978 yılında Catton ve Dunlap tarafından yayımlanan *Çevre Sosyolojisi: Yeni Bir Paradigma* başlıklı makale olduğu belirtilmektedir. Catton ve Dunlap ayrıca bu yolda yeni bir ekolojik paradigma ortaya koymuş, biyolojik ve fiziksel çevrenin önemine dikkat çekerek, insanın toplumsal yaşantısının bu çevre tarafından doğrudan etkilendiğini belirtmiştir. Yine bu alanda önemli bir yere sahip olan, ekolojiye eleştirel bir dinamik ekleyerek çevre sorunlarını toplumsal adalet alanı içerisinde yorumlayan ve *Toplumsal Ekoloji* yaklaşımını ortaya koyan Murray Bookchin örnek gösterilebilir (Eryılmaz, 2017, s. 160-161). Bookchin (1994, s.102) ekolojinin “doğanın dinamik dengesiyle, canlı ve cansız şeylerin karşılıklı bağımlılığıyla” ilgilendiğini belirtmiştir. Bookchin ekolojinin aynı zamanda, gün geçtikçe artan insan ve doğa arasındaki iletişim kopukluğundan kaynaklanan bir dengesizlik alanına kapı araladığını da vurgulamıştır.

Bu noktada belirtmek istenen doğadan sosyalin ayrılamayacağı, doğanın toplumun dışında tanımlanamayacağı ve insanın, doğanın ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesinin gün geçtikçe daha çok önem kazanmaya başlamış olmasıdır. Öyle ki doğa ve toplum ortaklaşa ve simetrik bir şekilde hareket etmektedir. Belirtmek istenen bir diğer nokta ise disiplinlerarası araştırmaların önemidir. Bu sebeple artan çevresel sorunlara paralel olarak, tüm sorunların birbiriyle bağlantılı olduğunu anlayan, çözümleri üzerine bütüncül bir perspektifle yaklaşan araştırmalar giderek daha gerekli hale gelmiştir (Sage, 2018, s. 489).

Miguel A. Altieri (2008a) gıda güvencesini arttırmak, tarımsal biyoçeşitlilik ve ekolojik bütünlüğü korumak adına konvansiyonel tarım yöntemleri yerine; kimyasallar olmadan verimi sürdürmek için adil, alternatif tarım yöntemlerinin uygulanabileceğini savunur. Kışlalıoğlu ve Berkes'in (1995, s. 20) belirttiği gibi alternatif dediğimiz gıda sistemleri bitkisiyle, hayvanıyla, insanıyla doğanın bütünlüğü ve sınırlılığı ilkesine inanarak ve kendi ekolojik yapısı içerisindeki dengesini koruyarak, bilerek veya farkında olmadan çiftçilerin yıllardır uyguladığı yöntemlerin bir parçasıdır. Hem doğadaki canların evrim yoluyla sağladığı adaptasyon hem de çiftçilerin nesiller boyunca, deneme yanılma yöntemleriyle geliştirdikleri uyum bu bütünlüğü oluşturur. Buradaki en temel husus da alternatif gıda

sistemleri içerisindeki üretim ve dağıtım bütünlüğünün doğaya egemen olma düşüncesinden ziyade doğayla birlikte ilerleme, onu dinleme ve tanıma üzerine kurulu olmasıdır.

Ferguson ve Lovell (2014, s. 252) biyolojik açıdan çeşitlendirilmiş, doğa dostu, küçük ölçekli üretim sistemlerini içeren uygulamaların literatürde daha çok ele alınmaya başlanmasıyla birlikte agroekoloji kavramının gündeme geldiğini belirtir. Çalışmanın ana eksenini oluşturan agroekoloji kavramı, alternatif tarıma umut vaat eden bir uygulama olarak ortaya çıkmıştır. Agroekoloji, bir uygulama iken aynı zamanda bir hareket ve bilim dalıdır. Hem ekonomik hem de sosyal açıdan tarımsal sürdürülebilirliği sağlamak ve yerel ekonomileri, toprağı, suyu, gıdayı korumak adına; onarıcı tarımdan permakültüre doğa dostu tarım uygulamalarını içeren agroekolojik uygulamaların ve agroekoloji kavramının tanınırlığını arttırmak ve yaygınlaştırılmasını sağlamak bu sebeple oldukça önemlidir.

Bu araştırmayla agroekolojik gıda sisteminin ve küçük ölçekli yerel üreticilerin tanınırlığının artırılması ve tüketicilerin ne yediğini gözlemleyebildiği alternatif gıda ağlarının yaygınlaştırılması istenmiştir. Bu temelde genel bilincin geliştirilmesi için gıda ve tarım konularının ön plana çıkarılması üzerine, tarımsal gıda sistemleri ile agroekolojik uygulamalar arasındaki ilişkinin araştırıldığı sosyolojik çalışmaların da yapılması gerekmektedir.

Bu amaç kapsamında tasarlanan araştırmayla, belirlenen üreticilerle iletişim kurularak, agroekolojik üretim süreci yerinde gözlemlenmiştir. Böylece çevresel olarak sürdürülebilir tarım uygulamalarını kullanan, küçük ölçekli aile çiftliği yapan üreticilerin gözünden agroekolojik uygulamaların sosyolojik bir perspektifle incelemesi mümkün olmuştur. Makalede öncelikle literatür taramasına yer verilmiş, tarımsal gıda sistemlerinin bir özeti sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde agroekolojik gıda sisteminin tanımı ve tarihçesi başta olmak üzere üretim, dağıtım ve güvence boyutu da özetlenmek istenmiştir. Daha sonra araştırma bölümüne ve alan araştırmasından çıkartılan bulguların analiz edilip yorumlanmasına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak, gelecek çalışmalara referans olması adına öneriler sunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Tarımsal Gıda Sistemleri

Gıda sistemi, gıdanın üretiminden başlamak üzere işleme ve paketlenmesi, dağıtımı, satışı, öğünlere dönüştürülmesi ve tüketimiyle ilgili tüm faaliyetleri ve her adımın çevreyle toplum üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Bazı araştırmalarda tüketim sonrası besinlerin sindirilmesi ve sindirim sonrasındaki bireysel sağlık durumları da gıda sistemleri kapsamında görülmektedir (Sobal vd., 1998, s. 859). Tarımsal gıda sistemleri ise çiftlik sektörünün ve tarımsal ürünleri besine dönüştürmek adına kurutma, ayıklama ve öğütme gibi süreçleri içeren birincil üretim aşamasının biraz daha fazla göz önüne alındığı yapıyı temsil etmektedir (Sage, 2018, s. 486).

Gıda ve tarımı birbirinden ayrı düşünmek imkânsızdır (Koç, 2013, s. 82). Hâl böyle olunca tarım dediğimizde aklımıza gıdaların kalitesi, güvenliği, güvencesi; doğanın, çiftçilerin, tüketicilerin sağlığı; biyoçeşitliliğin, doğal kaynakların, ekolojik sürdürülebilirliğin korunması da gelmelidir. Sobal vd. (1998, s. 853) gıda sistemleri kavramının beslenme, sağlık, gelenek, teknoloji ve ekonomi gibi faaliyetleri tanımlamak için yıllardır kullanıldığını belirtir. Ne var ki politik, çevresel, ekonomik ve teknolojik değişimlerin bir sonucu olarak gıda sistemleri gün geçtikçe daha karmaşık bir hâl almıştır (Caiazza ve Volpe, 2012, s. 922).

Tarımsal gıda sistemlerini coğrafi bağlamda küresel, bölgesel veya yerel gibi birtakım alt başlıklara ayırmak mümkündür. Günümüzde yaygın olarak kullanılan tarım sistemleri konvansiyonel veya endüstriyel tarım olarak anılmaktadır. Küresel bağlamda ele alabileceğimiz konvansiyonel tarım ve gıda sistemleri hem sosyal hem de mekansal olarak birbirinden oldukça uzaklaştırılmış üretim ve tüketim alanlarını, uzak mesafeden birbirine bağlamak adına küreselleşmiş ve resmi prosedürlerce düzenlenmiş bir ticaret sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem içerisinde riski en aza indirerek kârı en üst düzeye çıkarmak amaçlanır (Caiazza ve Volpe, 2012, s. 924). Hem üretim hem de dağıtım küresel şirketlere oldukça bağımlı bir yapıda işlemektedir. Bu sebeple konvansiyonel tarım standartlaştırılmış, gelenek biçimine evrilmiş bir yapıyı yansıtmaktadır. Özellikle tek tip bitki ve hayvan yetiştiriciliğine dayanan, yoğun kimyasalların kullanıldığı, dış girdilere oldukça bağımlı bir üretimi kapsamaktadır. Üreticiler pahalı girdileri karşılamak için sürekli ürettiklerinden daha fazlasını harcamak, borçlanmak zorunda kalmaktadır (Shiva, 2012, s. 99).

Konvansiyonel tarım ve gıda sisteminin dağıtım ayağına baktığımızda gıdanın üretiminden tüketimine kadar geçen sürecin oldukça karmaşık olduğu görülmektedir. Üreticiler, bu zincir içerisinde ürünlerini doğrudan pazarlamak yerine toptancı pazarları aracılığıyla tüketicilere iletebilmektedir. Gıdanın işleme ve paketleme süreci de büyük ölçüde üretim sahasından çıkartılmış, başka kuruluşlara bırakılmıştır (Ericksen, 2008, s. 236). Nakliye ve depolama ise zincirdeki ara pazarlama bağlarını oluşturmaktadır. Heinberg ve Bomford'ın (2016, s. 11) belirttiği gibi özetle bu zincir içerisinde üretici, gıdanın son tüketicisinden oldukça uzaktır. Ne üretici tüketiciyi ne de tüketici tükettiği gıdaların üreticisini tanımamaktadır. Ayrıca dünyayı dolaşacak kadar uzayabilen bu gıda zincirleri çevresel bozulmalarda, gıda kaynaklı hastalıklarda etkili roller oynayabilmektedir.

Gliessman (2021, s. 317) iklim krizi ve son yıllarda yaşanan salgınlarla beraber düşünüldüğünde, sürdürülebilirliği hızla bir kırılma noktasına yaklaşan küresel gıda sistemi göz önüne alındığında, mevcut tarımsal gıda sisteminin yeni bir küresel gıda sistemi inşa etmek üzere tamamen farklı bir duruma evrilmesi gerektiğini savunur. Mevcut tarımsal gıda sistemi içerisinde üretim daha çok arttırmak istenirken bunun sonucunda hem biyolojik hem de kültürel çeşitlilik bozulmakta, olumsuz çevre olayları yaşanmaktadır (Thompson ve Scoones, 2009, s. 386). Monokültür olarak tanımlanan, tek tip ürünün yetiştirilmesine dayalı olan konvansiyonel üretim, doğanın çeşitliliğe doğru gitme eğiliminde olan yapısını bozarak, tek bir tür veya çeşidin geniş bir alana yayılmasına yol açmaktadır. Bu hem tür çeşitliliği kaybına sebep olmakta hem de bu tek tür içerisinde yeni zararlıların üremesine ve bu zararlıların tüm ekim alanına hızlıca yayılmasına zemin hazırlamaktadır.

Konvansiyonel gıda sistemi içerisinde beslenmede çeşitliliğin önemine öncelik verilmemektedir. Küresel anlamda beslenmeden enerji alımının üçte ikisi hala pirinç, mısır, buğday gibi belli başlı gıdalarla sağlanmaktadır. Ne var ki sağlıklı ve yeterli beslenme hedeflerine ayak uyduracak alternatif gıda sistemleri dahilinde küresel sağlık ve gıda güvenliği de korunmuş olacaktır (Jones ve Ejeta, 2015, s. 228). Bu ve buna benzer sebepler neticesinde alternatif üretim ve dağıtım yöntemleri gittikçe önem kazanmakta, küresel anlamda gıda sistemlerinin yerelleştirilmesine dönük çabalar artmaktadır.

Yerel gıda sistemi, yerel tohum merkezli ve ekosistemle uyumlu bir şekilde, toprağa verilebilecek en az müdahaleyle üretimi doğanın bir parçası haline getirmektedir. Sebze, meyve veya hayvansal gıdaların üretim sahası içerisinde ve genellikle üreticileri tarafından işlenmesi; pastörizasyon, konserve veya kurutma işlemlerinin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. Bu üretim süreci kısa dağıtım kanallarıyla da desteklenmekte, gıdanın sağlıklı bir şekilde tüketiciye ulaştırılması için üretici ve tüketici iş birliğini sağlamayı hedeflemektedir. Bu temelde agroekolojik gıda sistemi de merkezine yerel üretimi ve kısa tedarik zincirlerini koyarak, küçük ölçekli aile çiftliklerinde üretim ve doğa dostu bir dağıtım ağına hizmet etmektedir.

2.2. Agroekolojinin Tanımı ve Tarihçesi

Ekolojik bir tarım uygulaması olan agroekoloji, değişime karşı direnç gösteren yerleşik konvansiyonel gıda sistemleri anlayışına, yerel gıda sistemi deneyimlerine dayalı, sürdürülebilir bir alternatif tarım olarak ortaya çıkmıştır (Gliessman, 2011, s. 349). Özkaya ve Özden (2021, s. 19) agroekoloji kavramının, Latince kökenli tarım anlamına gelen “agro” ve Yunanca kökenli ev veya çevre anlamına gelen “eko” ile yine Yunanca bilim demek olan “loji” kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu aktarır.

Ne başlıkta ne de içerikte agroekoloji terimi doğrudan geçmediği için mevcut agroekoloji literatürü kapsamına alınamayan; fakat agroekoloji kavramıyla ilişkili olduğu açıkça görülebilen birçok araştırma vardır (Wezel vd., 2009, s. 510). Bununla birlikte bilinen ilk anlamıyla agroekoloji kelimesi 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve bu terimi ilk olarak Basil M. Bensen 1928’de *Agroecological Characteristics Description and Classification of the Local Corn Varieties Chorotypes* adlı çalışmasında kullanmıştır. Bu terim agronomi ve ekoloji disiplinlerinden türetilmiştir ve uzun bir dönem agronomi, ekoloji ve zooloji içerisinde çalışmalar devam etmiştir. Daha sonra ise diğer alanlara yayılmıştır. Yıllara göre veya kültürler arası anlam farklılıklarıyla karşılaşılsa dahi agroekoloji kavramının tanımları arasında belirli ortak fikirler yakalayabilmek mümkündür. Bensen tarafından yapılan ilk tanımı itibarıyla agroekoloji, tarımda ekolojinin uygulanması (Wezel vd., 2009, s. 503-504) şeklinde geçmiştir. Devamında Gliessman (2007) tarım yerine gıda sistemleri teriminin kullanılmasını önererek, agroekolojinin sadece üretimi tanımlamakla sınırlı kalmaması; gıdanın dağıtım ve tüketimini içerecek şekilde tanımının genişletilmesi gerektiğini belirtir (Tittonell, 2015, s. 19). Ortak paydada agroekolojinin, tarladan sofraya giden her yolu kapsayan, tüm gıda sisteminin ekolojisi (Gliessman, 2020, s. 1116) olduğunu belirtmek mümkündür. Altieri (1989, s. 37) agroekolojinin en temel amacının, tarımın sürdürülebilirlik sorununu çözmek ve sürdürülebilir üretim sistemlerini geliştirmek için ekolojik ilkeler sunmak olduğunu savunur.

Bilimsel bir disiplin olarak ilk agroekolojik çalışmalar 1930-1960 tarihleri arasına denk düşmektedir. 1980’lerle birlikte agroekoloji daha uygulamaya dönük bir hal almıştır. Agroekoloji, bilimsel çalışmalar ve uygulamalar dahilinde özellikle doğanın var olan akışını taklit ederek ve tarımın çok fonksiyonlu yapısını inceleyerek çiftçilik sistemlerini geliştirmeyi amaçlamıştır. 1990’lara gelindiğinde agroekoloji terimi toplumsal hareketleri tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıllardan sonra agroekolojik uygulamalar farklı agroekolojik hareketlerin pratik yansımaları haline gelmiştir (Silici, 2014, s. 7-10). Örneğin, dünya çapında faaliyet gösteren, çok sayıda bağımsız aile çiftçi gruplarını içerisinde barındıran *La Via Campesina* en yaygın bilinen agroekolojik hareketlerden biridir (Tittonell, 2015, s. 18).

Özetle agroekoloji, ekolojik ve toplumsal bir süreç olarak değerlendirilebilecek, insanın doğayla yabancılaşmasının önüne geçebilecek bir tarihselliği içermektedir. Günümüz kentte yaşayan toplumlarının kırla bağlantısını, doğayı geri dönülemez bir biçimde değiştirmeden; doğadaki tüm canlı yaşamının dengesinin gözetildiği ve gıdanın tarladan sofraya, yemek kültürünü de kapsayacak şekilde kapitalist gıda sistemine alternatif bir demokratik gıda sistemi olarak tanımlanabilir.

2.3. Agroekolojik Gıda Sisteminde Üretim

Agroekoloji, girdi yoğun ve dışarıya bağımlılığı gerekli kılan konvansiyonel üretimden ziyade doğa dostu üretim yöntemlerinin kullanılarak yeryüzündeki herkese ve her şeye yetecek kadar gıdanın üretilebileceğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Agroekolojik üretim içerisinde, geleneksel çeşitlerin kaybolmasına sebep olan sistemlerden ziyade, tohumlar nesilden nesile aktarılacak

büyütülür. Altieri (2009, s. 103) agroekolojiye oldukça yakın bulduğu köylü tarımını örnek göstererek, yüzyıllardır kimyasallar olmadan dünyanın çoğunu besleyen uygulamaların hatırlanması gerektiğini belirtir. Küçük ölçekli üreticiler tarafından geliştirilen, aynı alanda birçok ürünün yetiştirilmesi üzerine bir yapıya sahip olan çeşitlendirilmiş tarım yöntemlerinin kullanılmasıyla, monokültüre dayalı yetiştirilen bir mahsulün birim başına alınan verimin çok daha üzerine çıkılabileceğini de ekler (Altieri, 2009, s. 105).

Köylüler tarafından kullanılan teknikler, girdi yoğun olmak yerine bilgi yoğunudur (Altieri, 2008b, s. 3). Bu temelde agroekoloji hem bilimsel yönü bakımından geliştirilen kavramsal çerçeveye hem de çiftçilerin bilgi ve deneyimlerine dayalı uygulamaları kapsamaktadır. Agroekolojik uygulamalar tanımına giren bazı çiftçilik yöntemleri ise şunlardır: Korunmalı toprak işleme, ekinleri tek bir arsada karıştırma (karışık ekim, ara ekim, polikültür gibi), örtü bitkileri ve malçlamayla (sap, saman, ağaç talaşı, yaprak, karton, malç naylonu gibi materyallerle) yabancı ot kontrolü, mahsul-hayvancılık entegrasyonu, entegre besin yönetimi (kompost, organik gübre, azot sabitleyen mahsul kullanımı gibi), biyolojik yönetim (entegre zararlı yönetimi, itme ve çekme yöntemleri gibi), verimli su hasadı, tarımsal ormancılık, bütünsel peyzaj yönetimi (Silici, 2014, s. 10).

Bu noktada agroekoloji dahilinde doğa ve insan dostu tarım yöntemleri uygulanarak yapılan birkaç üretim örneği verilebilir. Örneğin, örtü bitkilerinin mahsullerin arasına ekilmesiyle birlikte toprak verimliliğinin geri kazanılması, topraktaki nem ile sıcaklığın korunması, yabancı ot kontrolü ve haşere yönetimi kimyasallara ihtiyaç duyulmadan sağlanabilmektedir (Altieri, 2008b, s. 15). Polikültürle bir bölgede aynı anda birden fazla tür çeşitliliği var olacağı için tüm alana yayılabilecek zararlılar için sınırlar oluşturmakta; yabancı otlar, böcekler ve hastalıklar dahilinde oluşabilecek gıda kayıplarının ve salgınların önüne geçilebilmektedir. Ayrıca agroekoloji, tarımsal uygulamalar kadar hayvancılığı da içermektedir. Agroekolojik üretim sahaları içerisinde üreticiler, ürünlerin gelişimine zarar veren bazı ot çeşitleri ile üretim atıklarını hayvanlarına vermektedir. Üreticiler, doğal ürünlerle besledikleri hayvanlarının gübresini de kullanmaktadır. Bu sayede çiftlik içerisinde besin ve enerjinin geri dönüşümüyle mahsul ve hayvan entegrasyonu sağlanabilmektedir. Bu uygulamalar dahilinde Agroekoloji, küçük ölçekli çiftçileri desteklemektedir. Çiftçilerin kendi kültürel bilgi birikimlerinin ve mevcut düşük girdinin üretim uygulamalarında kullanımıyla küçük ölçekli çiftçiliğin eşitlik ve sürdürülebilirlik boyutlarını vurgulamaktadır (Amekawa, 2011, s.143).

2.4. Agroekolojik Gıda Sisteminde Dağıtım

Herkes sağlıklı ve adil gıdaya erişim hakkına sahiptir. Öyle ki gıda hakkının yasal olarak koruma altına alınmadığı zamanlarda dahi insanlar arasında belirli bir gıda güvenliği ve güvencesi seviyesine ulaşma arzusu var olmuştur. Herkesin yeterli ve sağlıklı beslenebilmesi için uygun dağıtım koşullarının sağlanması gerekmektedir. Gıdanın dağıtımındaki uygun koşullar adına Altieri vd. (1983, s. 46) hem 1980'li yılları hem de geleceği kapsayan açıklamasında, yetersiz beslenme ve açlık sorununun başlıca sebebinin gıdanın adaletsiz dağıtımını ve politik ekonomiden kaynaklandığını belirtir.

Küresel pazarlar belli başlı şirketlerin egemenliği altındadır. Böyle bir oluşum tüketicilerin doğrudan çeşitli ve güvenli gıdaya erişimine set koymaktadır. Günümüzde birçok doğrudan satış seçeneği bulabilmek mümkündür. Bunlardan biri olan üretici pazarları, doğrudan üretici ve tüketici ilişkilerini içeren kısa tedarik zincirlerinin içerisinde yer almaktadır. Burada ürünler semt pazarlarından farklı olarak, doğrudan üreticisi tarafından satılır. Tüketici gıda alışverişi yaparken bu alanlar içerisinde üreticiyle bilgi alışverişi de yapabilmektedir (Kebir ve Torre, 2013, s. 208). Loconto vd. (2018, s. 38) kişiler arası güven ve yakınlık esasına dayalı olan yerel üretici pazar ağlarının içerisinde bir tek agroekolojik ürünlerin değil, aynı zamanda kültürel geleneklerin, düşüncelerin ve

bilginin de değiş tokuş edildiğini vurgular. Türkiye’de, özellikle bazıları yıllardır kurulan, Tekirdağ Süleymanpaşa’da, Bursa Nilüfer’de, İzmir Kadifekale ve Alsancak’ta, İstanbul Şile, Şişli, Kasımpaşa’da, Mersin Mezitli’de, Yalova’da, Bodrum’da, Marmaris’te (Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi, 2020, s. 50-57), Eskişehir Tepebaşı’nda ve ayrıca 4 Temmuz 2020’de kurulup her hafta cumartesi günü Güdül Merkez’de faaliyetine koronavirüs salgını sebebiyle 1 buçuk ay kadar devam etmiş olan Güdül Köy Pazarı gibi örnekleri bulunan üretici pazarlarının hem gıda toplulukları hem de belediyelerce desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu noktada “herhangi bir ilçede üretici pazarının kurulmasının Belediye Meclisi’nin kararına bağlı” (Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi, 2020, s. 60) olduğunun da altının çizilmesi gerekebilir. Bu sebeple üretici pazarlarının yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması adına üretici ve tüketici taleplerinin ve dayanışmasının artması da gerekmektedir.

Bir diğer doğrudan satış seçeneği ise çiftçiden çevrimiçi gerçekleştirilen satıştır. Burada sanal alışveriş veya pazaryeri sitesinden ziyade üreticilerin iletişim adreslerinin yer aldığı platformlar vurgulanmak istenmektedir. Bu platformlarda üreticiler ile doğrudan telefon veya e-posta yolu ile irtibata geçerek sipariş veren tüketicilerin ürünleri, kolektif olan üreticiler arasından belirlenen kişiler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Tüketicilerin istediklerinde üreticilerle etkileşime geçebilecekleri, üretim alanlarını ziyaret edebilecekleri, üretim sürecini doğrudan gözlemleyebilecekleri güvencesini içermektedir. Çalışmanın da parçası olan, Güdül ilçesindeki çiftçilerin bir kısmını içerisinde barındıran TADYA (*Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi*) bu doğrudan satış seçeneğine örnek gösterilebilir. Tahtacıörencik Mahallesi’nde pestisit ve kimyasal gübre kullanmadan, kültürel miras ve yerel tohum çeşitliliğini koruyarak üretim yapan çiftçilerin oluşturduğu bu kolektif, 2013 yılında kurulmuştur. Her hafta belirli bir gün içerisinde hazırlanan alışveriş listeleri, tek noktada toplanarak, Ankara’nın her bölgesindeki tüketicisine ulaştırılmaktadır. Hem farklı üreticilerin ürünleri tek bir paketle teslim edilerek masraf ve atık azaltılmaya hem de ortak araçla en kısa rota belirlenip teslim edilerek karbon salınımı en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

Üretici ve tüketicilerin yüz yüze etkileşim ve bilgi alışverişini sağlayan diğer önemli dağıtım kanalı çiftlik içi doğrudan satıştır. Bu satış kanalı tüketicilerin çiftlik ziyaretlerinde bulunmalarına, ürünleri dalından kendilerinin toplamasına olanak tanımaktadır. Ayrıca bu dağıtım sistemi tüketicilerin doğal yollarla üretim yapılan köylere gelmelerini sağlamakta, yerel ekonomiye destek vermekte ve çevrimiçi satış ile üretici pazarları talebi artışının önünü açmaktadır.

Alternatif bir gıda dağıtım modeli ve dayanışmaya dayalı topluluk tarımını geliştirme hareketi olan Topluluk Destekli Tarım (TDT) da agroekolojik gıda sistemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. TDT, çevre dostu gıda üretiminin ve adil dağıtım sisteminin devamlılığı için çiftlik faaliyetlerinin sorumluluklarını, destekçilerle üreticilerin aralarında paylaşması anlamına gelmektedir (Samoggia vd., 2019, s. 1). Öyle ki bu sistem içerisinde üreticiler ürünlerinin ellerinde kalabileceğine dair bir endişe yaşamaktan ve pazar bulamama riskinden kurtulmaktadır (Nizam, 2021, s. 128). Tüketiciler ise tükettikleri gıdaların üreticisini tanıyabilmekte, kendi denetim ağlarını oluşturabilmektedir.

TDT’nin tarihsel geçmişinin Japonya’ya dayandığı belirtilmektedir. 1970’lerin başı itibariyle konvansiyonel gıda sistemi dahilinde üreticiler ve tüketiciler arasındaki artan mesafe, gübre ve sentetik kimyasalların kullanımından doğan olumsuz etkiler, Minamata hastalığı sonrası artan tüketici endişeleri, hükümetin değişen tarım politikaları sebepleriyle alternatif bir gıda hareketi olarak *teikei* hareketi ortaya çıkmıştır. Japoncada ortaklık anlamına gelen teikei hareketinin çıkış amacı, üretici ve tüketiciler arasında sürekli devam eden bir iletişim ağı sağlayarak karşılıklı güvene dayalı bir ortaklık kurmaktır. Özellikle tüketicilerin kimyasal içermeyen gıdalara artan talepleri sonrası doğrudan üreticinin kendisinden gıda temin etmek üzerine satın alma kulübü kurma kararı alınmıştır. 1972’de Tokyo’nun bir banliyösünde ev kadınları tarafından kurulan ve teikeinin ilkelerini benimseyen ATTT

(*Anzenna Tabemono-wo Tsukutte Taberu-kai*) grubu buna örnektir (Kondoh, 2014, s. 144-145). Türkiye’de ise 2009 yılında üretim ve tüketim kooperatifi şeklinde örgütlenerek kurulan *Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi* (BÜKOOP) TDT’nin öncüllerinden olmuştur (Çelik, 2016, s. 29).

2.5. Agroekolojik Gıda Sisteminde Güvence

Modern toplumlarda yaşayan birey doğadan kopmuş ve ona yabancılaşmıştır. Bunun sonucunda ise bireylerin doğal gıdalar konusunda, nelerin sağlıklı veya zararlı olduğu bilgisi zayıflamıştır (Koç, 2013, s. 62). Modernite dahilinde gıdayı güvence altına almaya yönelik çalışmalar yerelden büyük işletmelere, özel veya kamu kuruluşlarına aktarılmıştır. Bu noktada da sertifikasyon sistemi önem kazanmıştır. Birinci taraf sertifikasyonu ürün veya hizmet tedarikçisinin kendi içerisinde, kendi kendisine yaptığı; ikinci taraf sertifikasyonu bir kuruluşun kendi tedarikçilerine yönelik gerçekleştirdiği denetimleri kapsamaktadır. Üçüncü taraf sertifikasyonu ise perakendecilerden ve tedarikçilerden bağımsız denetimlere dayalı olduğu için daha nesnel ve etkili olduğu kabul edilmektedir (Hatanaka ve Busch, 2008, s. 88). Üçüncü taraf, bağımsız ve tarafsız olduğu ölçüde özel veya kamu kuruluşu olabilir. Hatanaka ve Busch (2008, s. 87) üçüncü taraf belgelendirme kuruluşlarının her zaman bağımsız olmadıklarını da belirtir. Özellikle kendi kârları için stratejik hareket eden, bazılarının pozisyonlarına ayrıcalık gösteren aktörler olabileceklerini aktarır.

Organik tarım sertifikasyon programı düşünülecek olursa hem sertifika hem de denetim maliyetleri özellikle küçük ölçekli üreticiler için bir hayli yüksektir. Prosedürlerin zorlayıcı yönleri de eklenince agroekolojik gıda sistemi içerisinde denetimin ötesinde dayanışma ve karşılıklı iletişimi kuvvetlendiren katılımcı güvence sisteminin daha fazla tercih edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu kavram *Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu* (International Federation of Organic Agriculture Movements-IFOAM) tarafından geliştirilmiştir. Katılımcı Güvence Sistemi (KGS) hem üçüncü taraf sertifikasyon sisteminin tamamlayıcısı hem de bu sistemin alternatifi olarak belirtilmektedir. KGS’de güven, sosyal ağlar ve karşılıklı bilgi alışverişiyle kurulmaktadır. KGS’nin temel ilkeleri arasında sosyal kontrol, paydaşların kalite, güven ve şeffaflık üzerine ortak sorumluluğu ve deneyim aktarımı, paydaşlar arasında hiyerarşik olmayan bir ilişki, düzenleyici sistemlerin yerel koşullara uyarlanması bulunmaktadır. Bu takip ve kontrol paydaşların (STK, gıda toplulukları, yerel yönetimler ve aktivistler) sürekli ve aktif katılımıyla sağlanmaktadır (Marchetti vd., 2020, s. 10). Konvansiyonel gıda sistemi içerisinde tüketici, üretim alanlarının kontrolünün dışında tutulmaktadır; fakat bu sistemde üçüncü taraf, tüketicilerin kendisi olacağı için aracı bir denetleme sistemine ihtiyaç duyulmamaktadır. Türkiye özelinde örnek olarak, 2009 yılında kurulan Ankara merkezli *Doğal Besin, Bilinçli Beslenme Ağı* (DBB) başta olmak üzere, *Çanakkale Ekolojik Yaşam İnisiyatifi* (ÇAYEK) ve BÜKOOP tarafından KGS uygulanmaktadır. DBB temel amaç ve hedeflerini “duyarlı üreticiler ile bilinçli tüketicileri yakınlaştırmak; aracı ürün teminini sağlayacak güven ve iletişim ortamını yaratmak; küçük çiftçileri ve doğa dostu üretim yöntemlerini desteklemek; KGS ilkelerini hayata geçirmek” (Uysal ve Bektaş, 2016, s. 250) şeklinde açıklamıştır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırma Sahası

Güdül, Ankara’nın 25 ilçesinden biridir ve şehrin kuzeybatısında yer almaktadır. Şehir merkezine uzaklığı yaklaşık 90 kilometredir. Güdül’ün kayıtlı 31 adet mahallesi bulunmaktadır. Nisan 2020’de sakin şehir unvanını alarak, İç Anadolu Bölgesi’nin ilk ve Türkiye’nin 18. sakin şehri olmuştur.

Güdül’de genel itibariyle karasal iklim görülmektedir. Yaz yağışları oldukça azdır. Bu sebeple bölgenin genelinde kuru tarım hakimdir. Ayrıca yüksek platolar sulamanın zorlaştığı alanlar olduğu için bu bölgeler tarıma dahil edilememekte, orman ve mera alanları olarak kullanılabilir. Sakarya nehrinin bir kolu olan Kirmir, Süvari ve İlhan Çayları Güdül ilçesinden geçmektedir. Bununla birlikte sulu tarım yapılan bölgelerde bu çayların rolü büyüktür.

Bölgede çok çeşitli meyve ağaçları görmek mümkündür. Bunlar üzüm, hünnap, dut, kayısı, armut, elma, ayva, erik, kiraz, vişne şeklinde sıralanabilir. Özellikle kiraz ve üzüm Güdül’ün meşhur meyveleri arasında öne çıkmaktadır. Karacaören’de var olan 20’ye yakın farklı üzüm çeşidi ve 400 dönüme yakın bitişik halde varlığını sürdüren bağlar başta olmak üzere Güdül’ün pek çok mahallesinde bağcılık hala varlığını sürdürmektedir. Ayrıca yol kenarlarında bolca kendiliğinden yetişen kuşburnu ve karamuğa (kadın tuzluğu) rastlamak da mümkündür. Eskiden bu bölgelerde ekimi gerçekleşen; fakat günümüzde ekilmeyen veya üretimi aksayan ürünler arasında ise çeltik, haşhaş, pamuk, nohut sayılabilir.

İlçenin tarımsal mirasına paralel olarak zengin bir mutfak kültürünün de olduğu belirtilebilir. Bunlardan en bilindikleri Güdül simidi ve leblebisi de dahil olmak üzere kapama, yumurta sızdırması, keyman, arpa tarhanası, kara helva, şibit şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte yöresel daha birçok yemek ve tatlısı da vardır.

İlçeden genç nüfusun göç etmesi ve yerleşik nüfusun yaşlanmasıyla yem ve saman üretiminin azalması ve bu ürünlerin maliyetlerinin artmasına paralel olarak büyükbaş hayvancılığın geçmiş yıllara göre azaldığı da gözlemlenmiştir. Özellikle engebeli araziler sebebiyle küçük ölçekli aile çiftçiliği yaygındır. İlçenin ekonomisi kuru tarım kadar sulu tarıma da dayanmaktadır. İklim merkezli mevcut su sorunlarına paralel olarak damlama sulama sistemlerinin yaygınlaştırılmasıyla daha düzenli sulama kanalları oluşturulmuştur. Bu da ilçede sebzeçilik kadar meyveciliğin de artış göstermesine sebebiyet vermiştir.

3.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın yöntemi nitel araştırma desenine dayanmaktadır. Nitel araştırmalar olayları ve davranışları kendi bağlamlarında anlamaya öncelik verir. Bu desenin amacı sosyal olanı anlamaktır. Nitel araştırmalar genel anlamıyla keşfedici çalışmalardır ve bu araştırma da keşifsel bir yapıda ilerletilmiştir (Creswell, 2014, s. 186).

Bu araştırmada amaca yönelik örneklem seçim tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın problemi ve amacına uygun olarak katılımcılar ve araştırma sahası belirlenmiştir. Güdül’ün Tahtacıörencik Mahallesi’nde 11 yıla yakın bir kolektif üretim söz konusudur. TADYA çatısı altında birleşen bu kolektif içerisinde geçmiş yıllara dayalı agroekolojik üretimle ilgili eğitimler verildiği öğrenilmiştir. Bu sebeple araştırmanın merkezine Tahtacıörencik Mahallesi alınmış, çevre mahalleler de gezilerek agroekolojik üretim yapan üreticiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Karşılaştırmalı bir araştırma yapılması hedeflenmiştir. Her ay belirli aralıklarla görüşülmesi, bölgelerin tarımsal ve kültürel geçmişleriyle ilgili bilgi ve deneyim paylaşımlarına dahil olunması, ürünlerin sürece bağlı olarak değişimlerinin incelenmesi ve tarımsal üretime eşlik edilmesi hedeflendiği için katılımcı sayısı 14 ile sınırlı tutulmuştur. Bu temelde seçilen katılımcıların 10’u Tahtacıörencik, 2’si Karacaören, 1’i Yukarı, 1’i Yeşilöz Mahallesi’nde ikamet etmektedir. Katılımcıların isimleri, araştırma içerisinde kişisel bilgileri gizli tutulacak şekilde farklı isimlerle kodlanarak aktarılmıştır¹. Metin içerisinde erkek katılımcılar “E” kadın katılımcılar “K” şeklinde ifade edilmiştir.

¹ Katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri tablosu ektedir.

3.3. Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Araştırmanın temelini nitel yöntem tekniklerine bağlı olarak geliştirilmiş, yarı yapılandırılmış bir mülakat soru formu oluşturmuştur. Görüşmelerin tamamında, katılımcılardan ses kaydı alınması adına onay alınarak, ses kayıt cihazı kullanılmıştır. En kısa görüşme 65, en uzun görüşme ise 124 dakika sürmüştür. Tüm görüşmeler toplamında 1206 dakikalık bir veri elde edilmiştir. Bununla birlikte ziyaretler esnasında katılımcılarla üretim süreçleri de takip edilmiştir ve üreticilerin uyguladıkları teknikler gözlemlenmiştir. Enformel görüşmeler esnasında etnografik gözlemler yapılmış, tam katılım sağlamak için özen gösterilmiştir. Sadece bir gözlemci olmaktan ziyade görüşme sonrasında çapa yaparak; bağ budamaya, tohum veya fide dikimine katılarak katılımcılarla üretim alanı içerisinde zaman geçirilmiştir.

Mart 2021’de başlayan ziyaretler Kasım 2021’e kadar aralıklar halinde devam etmiştir. İlk etapta tanışma ziyaretleriyle başlayan bu yolculuk devamında konaklamalı bir şekilde sürdürölmüştür. Çalışma kapsamında yöneltilen mülakat sorularının cevaplandırılmasına 2021 yılının haziran ayında başlanmıştır. Araştırma yarı yapılandırılmış mülakat sorularına verilen cevaplar ve agroekolojik tarım faaliyetlerinin doğrudan gözlemlenmesi ve öğrenilmesi eşliğinde zenginleştirilmiştir.

3.4. Veri Analizi

Görüşmelerin tamamlanmasından sonra ses kayıtları analiz edilmek üzere deşifre edilmiş, bilgisayar aracılığıyla görüşmeler yazıya geçirilmiştir. Veriler ayıklanma sürecinde tekrar düzenlenmesi ve sınıflandırılması adına bölümlere ve parçalara ayrılmıştır. Bunun devamında uzun durumdaki veriler el ile kodlanarak temalara ayrıldıktan sonra bulgular bölümü içerisinde temaların anlamının yorumlanması sürecine geçilmiştir.

4. BULGULAR

Bulgular yedi ana başlık altında analiz edilmiştir. Birinci başlıkta katılımcıların olgusal verileri, toplanan veriler dahilinde özetlenmiştir. İkinci başlıkta katılımcıların çiftçi olma süreçleri yerel bilgi dinamikleriyle birlikte yorumlanmıştır. Üçüncü başlıkta katılımcıların agroekoloji kavramına yaklaşımına ve bu uygulamaların neler olduğuna odaklanılmıştır. Dördüncü başlıkta gıdaları tüketicilerle buluşturdukları dağıtım kanalları aktarılmıştır. Beşinci başlıkta ise katılımcıların gözünden tüketicilerin merak ettikleri ve agroekolojik uygulamalarla üretilen gıdalara dair tüketici görüşleri yorumlanmıştır. Altıncı başlıkta katılımcıların aile çiftçiliğinin ve yedinci başlıkta ise agroekolojik uygulamaların geleceğine yönelik değerlendirmeleri incelenmiştir.

4.1. Katılımcılara Dair Genel Veriler

Araştırmada çocuğu olmayan katılımcı bulunmamaktadır. 8 katılımcının 2, 3 katılımcının 3, 2 katılımcının 4 ve 1 katılımcının 5 çocuğu vardır.

Katılımcılar, mevcut koşullarda hanede yaşayan tüm kişilerin tarımsal üretime dahil olduklarını aktarmıştır. Katılımcılardan Güneş (K), evde yalnız yaşadığını; fakat hem köydeki akrabalarının hem de her hafta sonu Ankara’da ikamet eden çocuklarının ve torunlarının yanına gelerek üretime dahil olduğunu belirtmiştir. Hanede eşiyle birlikte yaşayan Doğan (E), Rüzgâr (E), Başak (K) ve Toprak (E) çocuklarının tatillerde geldiklerinde kendilerine üretimde yardım ettiklerini belirtmiştir. Tüm katılımcıların agroekolojik tarım uygulamalarını benimsediği ve aile çiftçiliği yaptığı belirtilebilir.

Katılımcıların kişisel aylık sabit gelirlerine bakıldığında; Irmak (K) ve Rüzgâr (E) haricinde diğer hanelerde en az bir kişiden gelen, çoğunlukla emekli maaşı olan, bir sabit aylık gelirin olduğu belirlenmiştir. Irmak (K) ve Rüzgâr (E) geçimini sadece tarımdan kazandıklarını belirtmiştir.

Katılımcılar arasında yüksek düzeyde borçlanma kaçınılmaz bir durum olarak yorumlanmaktadır. Öyle ki tüm katılımcılar geçmişte bir şekilde borçlandığını belirtmiştir. Borçlarını azaltabilmek veya sıfırlayabilmek için katılımcılar ihtiyaçlarından kısmak zorunda kaldıklarını, arabalarını veya hayvanlarını sattığını aktarmıştır. Meltem (K) ve Çınar (E) haricindeki katılımcılar hala ödedikleri eş-dost, banka veya kredi borcu olduğunu aktarmıştır.

Katılımcıların Gündül'deki yaşadıkları evlerinin mülkiyetine bakıldığında; arsa tapu sahiplerinin genel itibarıyla kayınpeder, kayıncı, babaanne ve dede olduğu görülmektedir. Sadece Doğan (E), Çınar (E), Yıldırım (E) ve Toprak (E) yaşadığı yerin tapusunu kendi üstüne aldığını belirtmiştir.

Katılımcıların üretim yaptıkları arazilerin sahiplerine bakıldığında; çoğunun akraba veya tanıdıklar üzerine olduğu görülmektedir. Başak (K) haricindeki diğer katılımcılar hiçbir zaman toprak satın almamıştır. Başak (K), meyve yetiştirmek için yakın tarihte bir arazi satın aldığını belirtmiştir. Sadece Doğan (E) kendisine mirasla kalan toprakları üstüne alabildiğini ifade etmiştir. Diğer katılımcılar ise babadan veya dede, babaanne gibi akrabalarından kalan bu alanları bölüşmemiş; ama şu an için bakımlarını üstlenmiştir. En nihayetinde 2 kuşak öncesine dayanan tapu ortaklığı sebebiyle, görece çok büyük olmayan toprakların üzerinde dahi, birçok söz sahibinin bulunduğunu aktarmışlardır. Katılımcılar da haliyle üretim yaptıkları ve yaşadıkları arazilerin asıl sahibi olarak kendilerini göremediklerini eklemiştir. Bununla birlikte her yıl ettikleri arazi miktarlarının değişebildiğini belirtmiştir. Bu sebeple şu an parçalı bir şekilde ettikleri arazi miktarına bakıldığında; toplam ortalama 13 ile 60 dönüm arasında değiştiği belirlenmiştir.

Katılımcılar akraba dışında kalan tanıdıklarının arazilerini ise sözlü beyanlar doğrultusunda veya kendi ifadeleri ile "hatıra dayanarak" boş kalmaması adına ekim için kullandıklarını ifade etmiştir. Genelde yazılı bir sözleşmeye değil güven ilişkisine dayalı olan bu sistem hala devam etmektedir. Bu sebeple kiralama koşullarını belirten yasal sözleşmeler oluşturulmamaktadır. Arazi sahiplerinin ettikleri alan için çoğu zaman bir karşılık beklemediğini aktarmışlardır. Birkaç katılımcı ise ettikleri arazi karşılığında ürettikleri ürünlerden bir miktar veya hayvanları olanlar süt, yağ, hayvan gübresi gibi ürünler verdiklerini eklemiştir.

Katılımcıların Gündül'deki yaşam koşulları değerlendirmelerine bakıldığında; "doğa ile iç içe", "sessiz" ve "havası ile suyunun güzel" olduğu, "ne ekilirse ekilsin yetişebileceği" yorumlarının öne çıktığı belirlenmiştir. Bununla birlikte olumsuz ifadeler içerisinde, merkez mahalleleri hariç, ulaşımın ve sağlık ile market ihtiyaçlarını karşılayacak oluşumların kısıtlılığına da dikkat çeken katılımcılar olmuştur.

4.2. Geçmişten Günümüze Çiftçilik Süreçleri: Yerel Bilgi Dinamikleri

8 katılımcının hem annesi hem de babası ilköğretim, 3 katılımcının ortaokul mezunudur. 1 katılımcının annesi ilköğretim, babası lise mezunudur. 2 katılımcıdan ebeveynleri hakkında eğitim bilgisi alınmamıştır.

Güneş (K), Kumru (K), Çınar (E), Başak (K), Deniz (E), Yıldırım (E), Yıldız (K) ve Toprak'ın (E) ebeveynleri hep buldukları köyde yaşamıştır. Bu sebeple bu katılımcılar da bu köyde büyümüş ve yakın çevrelerinden veya ailelerinden görerek çiftçiliği öğrenmiştir. Irmak (K), Rüzgâr (E), Meltem (K)

ve Cemre (K) ise babalarının emekli olduktan veya işlerini bırakmak durumunda kaldıktan sonra köye yerleştiklerini belirtmiştir. Yine de bu katılımcılar da anneleri veya babaları sebebiyle köyle ve köydeki üretimle bağlarını hiçbir zaman koparmadıklarını aktarmıştır. Özetle, tüm katılımcıların küçükken kendilerinin gözlemedikleri, bir şekilde tecrübe ettikleri olaylar veya yakın çevrelerinden dinledikleri üretim hikayeleri gelecekteki üretimi sürdürme serüvenlerinde etkili olmaktadır. Katılımcıların çoğu kendi tabirleriyle “toprağın içerisinde” büyümüşür.

Araştırma içerisindeki bölgelerde birçok kişi satmasa dahi bahçesinde veya 2 ile 4 dönümlük alanlarda kendilerine yetecek kadar üretim yapmaya devam etmektedir. Burada söz konusu olan üretim ile tüketimin iç içe girmesi; üreticilerin ürettiklerini kendi ve yakın çevresinin tüketimi için kullanmasıdır. Bazen kendi gıda ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde geriye kalanları ise satmaktadırlar. Katılımcılar da aslında yıllardır akrabalarının kendilerine yetecek kadar üretim yaptıklarını aktarmıştır. Enformel sohbetlerde katılımcılar tarafından ev hanımı olduğu belirtilen annelerin birçoğunun aslında tarım ve hayvancılıkla bir şekilde uğraştığı öğrenilmiştir. Yine de katılımcıların kendi beyanları esas alınmıştır². Örneğin Irmak (K) ve Rüzgâr'ın (E) anneleri hala hayvancılıkla uğraşmaktadır.

Katılımcıların ne tür ürünler yetiştirdiklerine bakıldığında; tüm katılımcıların biber çeşitleri, patlıcan, salatalık, domates, fasulye, kuru ve yeşil soğan, sarımsak, kabak gibi ürünler yetiştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte çilek, mısır, balkabağı, kavun, karpuz, patates gibi ürünleri yetiştirdiğini aktaran katılımcılar da çoğunluktadır. Tamamen tek tip üretimin asla söz konusu olmadığı ve katılımcıların karışık ekim tekniğinden yararlandıkları bu noktada belirtilebilir. Bu sebeple katılımcıların üretim alanlarına yapılan ziyaretlerde bütün tarlalarda aynı anda birden fazla türde ürün yetiştirildiği gözlemlenmiştir. Yeşillikler her daim olabildiği için mahallelerde fazlasıyla yeşillik bulmak da mümkündür.

Bazı katılımcıların tohumdan bazılarının ise ürünlerini fideden yetiştirdiği gözlemlenmiştir. Örneğin, Tahtacıörencik Mahallesi'nde tanınan aileler fide yapmakta; diğer üreticiler fideleri o ailelerden temin etmektedir. Tabii ki fideleri yetiştirenlerin bilinmesi çok önemlidir; çünkü katılımcıların da ifade ettiği gibi doğallık tohumdan başlamaktadır. Fide haline getirilen tohumun cinsinin ne olduğunu, fide yetiştiricilerinin de bilmesi ve fideyi satın alan kişiye aktarması gerekmektedir.

4.3. Agroekolojik Uygulamaları Tercih Nedenleri: Üretici Değer ve Motivasyonları

Katılımcılardan agroekoloji kavramını birkaç kelimeyle tanımlamaları istenmiştir. En çok karşılaşılan tabirler; “gübre veya kimyasal ilaç kullanılmadan yapılan”, “doğal”, “hormonsuz”, “doğa dostu bir tarım” olmuştur. Bazı katılımcılar da bu sistemi agroekoloji kavramıyla değil de organik, doğal veya ekolojik tarım olarak bildiklerini eklemişlerdir. Katılımcılar agroekolojik uygulamaların, geçmişten sürdürülen tarım yöntemlerine benzediğini aktarmıştır. Ayrıca katılımcıların pek çoğu bu yöntemleri büyüklerinden dinleyerek, okuyarak, gözlemleyerek veya deneme-yanılma yöntemleriyle geliştirdiklerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan 5'i daha önce hiç tarım ilacı veya zirai gübre kullanmadığını belirtmiştir. Bu katılımcılar özellikle ailelerinden öğrendikleri yöntemleri devam ettirdiklerini aktarmıştır. Katılımcılardan 6'sı çiftçilik süreçlerinin bir döneminde kimyasal tarım ilaçlarına başvurduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılar agroekolojik uygulamaların özellikle çiftçiler için ekonomik açıdan uygulanabilir ve sürdürülebilir bir yaklaşım olduğunu öğrendikten sonra bu yöntemleri kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Deniz (E), agroekolojik tarım yöntemlerine geçiş sebebinin “ben uygulama

² Katılımcıların ebeveynlerinin meslekleri bilgisi ekteki tablodadır.

bahçemde çilek yetiştirmeyi düşünüyordum, hatta ekim. Çilek neyi sever, potasyumu ve fosforu sever. Ziraatçıyı aradım, bir gübremiz var dedi. Fiyatını sordum 150 TL dedi, o gün için de güzel para. Dedim ben 150 lira vereceğime bir çuval gübreye benim 10 kilo çilek satmam lazım. Dedim ben bunu doğal yollarla nasıl çözerim. Fosfor ve potasyum neyde çok diye Google'dan baktım, meşe külü çıktı karşıma, öyle doğal yolları tercih etmeye başladım. Böylelikle agroekolojik tarıma adım attık" şeklinde açıklamıştır. 3 katılımcı ise hiçbir zaman tarım ilacı kullanmasalar dahi özellikle bir dönem ekin ve arpa üretimi için zirai gübre kullandıklarını eklemiştir. Özetle, şu an tüm katılımcılar agroekolojik uygulamalara uygun bir tarımsal üretimi sürdürmektedir.

Özellikle doğa dostu olduğu, küçük ölçekli aile çiftçiliğini desteklediği, tarımda ürün çeşitliliğine ve atalık tohumlara saygılı olduğu ve ekonomik açıdan sürdürülebilir görüldüğü gerekçeleriyle sonradan agroekolojik tarım yöntemlerini kullanmaya başlayan katılımcılar yoğunluktadır. Bu katılımcılara önceden uyguladıkları tarım yöntemleri ile agroekolojik uygulamalar arasında fark görüp görmedikleri sorulduğunda; tüm katılımcılar fark olduğunu belirtmiştir. Ne gibi farklılıklar gözlemledikleri sorulduğunda ise özellikle agroekolojik yöntemlerle üretilen ürünler için "her şeyin tadını alıyorsun", "kokusu ve yemesi güzel oluyor", "dökümü az oluyor; ama lezzetli oluyor", "hem doğaya hem maddi yönden bize faydalı" şeklinde cevaplar alınmıştır. Tüm katılımcılar kendi ifadeleriyle agroekolojik tarım uygulamalarının "doğal", "lezzetli", "sağlıklı", "temiz" üretim yöntemlerini içerdiğini belirtmiştir.

Katılımcılar, üretimde kimyasal bir madde kullananları gördükleri zaman konuştuklarını, başarılı sonuçlar aldıkları üretim yöntemlerini üreticilere anlattıklarını aktarmıştır. Bu temelde, doğrudan aynı ilkeleri barındırmasa da "çiftçiden çiftçiye öğrenme" (*Campesino a Campesino*) yaklaşımının bu bölgelerde işlediği gözlemlenmiştir. Çiftçiden çiftçiye öğrenme sayesinde toprağın ve suyun korunmasından uygun tohum seçimiyle doğal haşere yöntemine kadar birçok bilgi ve deneyim çiftçiler arasında aktarılabilir. Bu temelde, doğrudan aynı ilkeleri barındırmasa da "çiftçiden çiftçiye öğrenme" (*Campesino a Campesino*) yaklaşımının bu bölgelerde işlediği gözlemlenmiştir. Çiftçiden çiftçiye öğrenme sayesinde toprağın ve suyun korunmasından uygun tohum seçimiyle doğal haşere yöntemine kadar birçok bilgi ve deneyim çiftçiler arasında aktarılabilir.

Katılımcıların kullandıkları agroekolojik tekniklere baktığımızda ağırlıklı olarak büyükbaş, tavuk ve solucan gübresi kullanımıyla birlikte ısırgan gübresi kullanımına da rastlanılmıştır. Asla zirai gübre kullanmadıklarını belirten katılımcılar kendi hayvanlarının gübrelere kullanmaya özen gösterdiklerinin altını çizmiştir; çünkü hayvanların antibiyotik kullanımı, suni yem ile beslenmesi, meralarda gezmemesi vb. gibi durumlar gübreyi etkilemektedir. Ayrıca bitkiler besinlerini topraktan aldıkları için sağlıklı bitkiler yetiştirmek adına toprağı beslemek gerekmektedir. Toprak besleme işlemi hayvan gübresi, sıvı gübre, kompost veya baklagil ekimi ile sağlanabilmektedir (Ertürk, 2021, s. 116). Katılımcılar buna da dikkat etmektedir.

Haşere yönetimi için bazı katılımcılar patates ve patlıcan böceklerini elleriyle topladıklarını ve fasulye böceğinin sardığı dalı koparıp atıklarını aktarmıştır. Bununla birlikte Arap sabunu, sirke, sarımsak ve pul biber gibi karışımlarla ev yapımı böcek ilacı yaparak müdahale ettiklerini belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca meşe külü kullandıklarını da belirtmişlerdir. Toprak besini olarak kullanıldığını öğrendikten sonra meşe külünü kullanmaya başladıklarını belirten katılımcılar, meşe külünün hem topraklarını potasyum yönünden beslediğini hem de haşere kontrolünü sağladığını aktarmıştır. Biyolojik tabanlı haşere yönetimi için kadife çiçeği veya aynısafanın önemi büyüktür. Bu yöntemi de kullanan katılımcılar, yararlı böcekleri bu şekilde koruyabildiklerini ifade etmiştir. Hem yabancı ot kontrolü hem de topraktaki nem ile sıcaklığı korumak için örtü bitkileri ve malçlama tekniğini kullanan katılımcılar da vardır.

Bitki hastalıklarından koruyan bordo bulamacının, bakır sülfat ve kireç karışımından yapıldığı için birtakım riskler barındırdığı tartışılrsa da organik tarım içerisinde kullanımı oldukça yaygındır. Son olarak zirai ilaç kullanmadığını ifade eden katılımcılardan bazıları ürünlerini yetiştirirken bordo bulamacına ve yine riskleri olduğuna dair araştırmaları yapılan, kükürt ile kireç karışımından oluşan güllüci bulamacına başvurduklarını eklemiştir.

Kısa vadeli çözümler yerine uzun vadede düşünerek; toprağın, havanın ve suyun zarar görmesini önlemek adına kullandıkları bu teknikler dahilinde ürünleri yetiştirirken karşılaştıkları birtakım zorluklar da vardır. Katılımcılar bu karşılaştıkları durumlara doğrudan “zorluk” demeseler de özellikle hava koşullarının kendilerini etkilediğini aktarmışlardır. Bu durum küresel çapta yaşanan iklim krizleriyle ilişkilidir. Haliyle üretim teknikleri ne olursa olsun hava koşullarının üretimi doğrudan etkilemekte olduğu da unutulmaması gereken bir durumdur.

4.4. Gıda Dağıtım Kanalları: Dağıtımda Şeffaflık Olgusu

Tüketici ile üretici arasındaki mesafeli zinciri ortadan kaldıran birçok doğrudan dağıtım ve satın alma seçeneği bulabilmek mümkündür. Katılımcıların ürettiği ürünleri nerelerde sattığına bakıldığında, genel itibarıyla aracı satışı kanallarını tercih ettikleri görülmektedir. Satış kanallarının sosyal medya ve web sitesinden gelen siparişler; üretici pazarları, köy içerisindeki tüketicilerin talepleri ve çiftlik ziyaretleri gerçekleştiren, köy dışından gelen tüketicilerin kendilerinin toplayabildiği çiftlik içi doğrudan satış olduğu belirlenmiştir.

Bireysel dağıtım söz konusu olduğunda katılımcıların ürünleri taşırken ortaya çıkabilecek maliyetleri göz önüne almaları gerekmektedir. Ayrıca gıda dağıtım ağları içerisinde kolektif bir şekilde hareket etmenin çevre sağlığı, lojistik ve finans kadar pazarlama konusunda da üreticilere kolaylık sağladığının altı çizilmesi gerekmektedir. Bu sebeple üretimde olduğu kadar dağıtımda da yardımlaşma ve kolektiflik önemlidir. Bu temelde yöntem kısmında da ifade edilen, özellikle Tahtacıörencik Mahallesi’ndeki üreticilerin bir kısmını içerisinde barındıran TADYA üyeleri ürünlerini tek pakette, kolektif bir yapı içerisinde tüketiciye ulaştırdıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 9’u TADYA üyesidir. Araştırma kapsamındaki diğer mahallelere baktığımızda ise bireysel dağıtım söz konusudur.

Birçok katılımcı alternatif gıda dağıtım kanallarının tanınırlığının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcıların ifadesinden hareketle, “oluşan çevremiz dahilinde satıyoruz, onlar birbirlerine söylüyor” şeklinde bir tanınırlık sağlanabilmesi için tanıtımların yapılması çok önemlidir. Haliyle üreticiler kadar tüketicilere de bu satış kanallarının önemini aktarılması gerekmektedir. İstikrarlı ve kalıcı bir ağ oluşturmak, üreticilerin ürünlerini satmakta zorlanmamaları ve böyle bir endişeye kapılmamaları anlamına gelmektedir.

4.5. Katılımcıların Gözünden Agroekolojik Tekniklerle Üretilen Gıdaya Merak: Üretici ve Tüketici Arasındaki Bağ

Katılımcıların çoğu bir gıdanın sağlıklı ve güvenilir olduğunu “kokusundan”, “tadından”, “eğriliğinden”, “küçüklüğünden”, “renginden” anlayabildiklerini ifade etmiştir. Kendi ürünleriyle kıyaslayarak bu bilgileri edindiklerini belirttikleri için diğer ürünlerin “makineden çıkmış gibi aynı”, “çok parlak”, “aşırı büyük”, “tatsız” olduklarını; “hemen çürüdüklerini” eklemiştir. Bu sebeple ne yediğimizi bilmemiz için gıdaları yerinde tanımamız oldukça önemlidir. Bu noktada şeffaflık devreye girmektedir. Katılımcılar, tüketicilerin gelip üretim alanlarını ziyaret edebildiklerini, gözlem yapabildiklerini ve yüz yüze etkileşim gerçekleştirerek sorular sorabildiklerini belirtmiştir. Özetle,

üretimin içerisinde olmayan bir tüketici olarak gıdanın sağlıklı ve güvenilir olduğunu nasıl anlayacağımızın bilgisini, üreticinin kendisiyle etkileşim içerisine girerek öğrenebilmemiz bu sistem içerisinde mümkündür.

Katılımcılar, kendilerinden alışveriş yapan tüketicilerin üretim aşamalarını oldukça fazla merak ettiğini aktarmıştır. Kendilerine en çok gelen sorular “ne kadar doğal”, “atalık tohum mu hibrit mi kullanıyorsunuz”, “yerli mi”, “gübre veriyor musunuz”, “ilaç kullanıyor musunuz” şeklindedir. Süt, peynir ve yoğurt gibi ürünler satan katılımcılar da kendilerine “antibiyotik kullanıyor musunuz”, “hayvana ne veriyorsunuz”, “inekler ağırda mı bekliyor dışarı mı çıkıyor”, “peyniri ve sütü nasıl yapıyorsunuz” gibi soruların yöneltildiğini belirtmiştir. Bu meraklarını gerek üretim alanlarını ziyaret ederek gerekse telefonla arayarak yönelttikleri sorular ile gidermektedirler. Bununla birlikte araştırma süresi boyunca da birçok tüketicinin üretim alanı ziyaretlerine şahit olunmuştur. Katılımcılar artık tüketicileriyle “satıcı-müşteri” ilişkisinden öte olduklarını aktarmıştır.

Katılımcılara, tüketicilerin kendilerini niçin tercih ettikleri sorulduğunda, ürünlerinin “kaliteli”, “temiz”, “lezzetli”, “taze”, “doğal” olduğunu belirtmişlerdir. Bu ifadelerin tüketiciler tarafından geri bildirimlerle kendilerine ulaştığını eklemiştir. Tüketicilerin, katılımcıların ürünlerini aldıktan sonra oldukça fazla olumlu geri dönüşte bulduklarını, çoğunlukla teşekkür etmek ve memnuniyetlerini dile getirmek için aradıklarını belirtmişlerdir. Üretici ve tüketici arasındaki bu etkileşim üreticileri de olumlu yönde etkilemektedir. Bu geri dönüşler sayesinde katılımcılar daha çok üretim yapmak ve üretimlerini tüketicilerin görüşlerine göre şekillendirmek istediklerini eklemiştir. Ayrıca katılımcılar, çok olmadığını belirtmekle birlikte, olumsuz geri bildirimler sonrasında da müşteri memnuniyeti adına para iadesi veya yeniden ürün gönderimi yaptıklarını da aktarmıştır.

4.6. Aile Çiftçiliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Değerlendirmeler: Biriktirilmiş Deneyimlerin Geleceği

Araştırmanın diğer odağını, yerel gıda üreticileri olan aile çiftçilerinin geleceği oluşturmaktadır. Aile çiftçiliği tanımı itibarıyla aile temelli tüm tarımsal ve ormancılık faaliyetlerini içermektedir. Katılımcılarla birlikte kalınan süre zarfındaki alınan notlardan hareketle hem kamusal hem de üretim alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin hâkim olduğu belirlenmiştir. Köyler içerisinde gerçekleştirilen toplantılara kadın ve erkek üreticilerin hepsi katılım sağlamaya çalışmaktadır. Toplantı sırasında herkes eşit miktarda söz hakkı alabilmektedir. Üretim sahasında da bu birliktelik devam etmektedir. Katılımcılar hanedeki herkesin gerek fide dikme, çapa yapma gerekse ürün toplama veya işleme süreçlerinde üretime bir şekilde dahil olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılara çocuklarının çiftçilik mesleğini sürdürmelerini isteyip istemedikleri sorulduğunda; özellikle tüm katılımcılar meslekten ziyade kendileri üretimi bıraktıktan sonra çiftliklerine sahip çıkıp, üretime devam etmelerini istediklerini dile getirmiştir; fakat ilk önce başka meslek sahibi olmalarını istediklerini belirtmişlerdir. Rüzgâr (E), Başak (K) ve Yıldırım (E) hariç, katılımcılar aile içerisinde en az bir üyenin tarımsal gıda üretimine ilgili olduğunu, araştırmalar yaptığını ve bu üyelerin üretimi sürdürmek isteyeceklerini düşündüklerini aktarmıştır. Bu 3 katılımcı ise çocuklarının hiçbir zaman köye dönmek istemeyeceğini, herkesin artık kurulu düzeninin olduğunu belirtmiştir. Bu katılımcılar ayrıca çiftçilik mesleğinin zor olduğunu, değer görmediğini, bedene dayalı olduğunu ve topraktan para kazanmanın zor olduğunu aktarmıştır.

Katılımcılara bugüne kadar üretim yapmaktan hiç vazgeçmeyi düşünüp düşünmedikleri de sorulmuştur. Bulgular arasında Rüzgâr (E), Deniz (E) ve Toprak (E) hariç, katılımcıların hiçbir zaman üretimden vazgeçmeyi düşünmediği belirlenmiştir. “Dönemsel yorgunluklardan” ve ürünlerini

pazarlayamama endişesinden dolayı Rüzgâr (E), ara ara üretimden vazgeçmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Toprak (E) da ürünlerinin pazar değerini bulamadığını, emeklerinin karşılığını alamadığını belirterek her sene vazgeçip baharda tekrar “kendini tutamayıp” üretime başladığını ifade etmiştir. Deniz (E) ise yaptığı işin karşılığını “manevi” anlamda alamadığı, onu destekleyeninin olmadığı için bir dönem bırakmayı istediğini aktarmıştır. Ne var ki tüm katılımcılar şu an için üretime devam etmektedir ve aile çiftçiliğini sürdürmek için çabalamaktadır. Buldukları bölgeyi terk etmek istemediklerini ve bu işi artık meslekleri olarak gördüğünü aktaran katılımcıların bazıları “toprakla uğraşmasını çok sevdiği” bazıları ise “bu saatten sonra şehirde bir hayat sürdürebileceğini düşünemediği” için üretimi devam ettirdiğini aktarmıştır. Katılımcılar, köy yerinde herkesin satmasa dahi bir şekilde üretim yaptığını dile getirmiştir. Bu sebeple çevrelerindeki herkesin aile çiftçiliği yaptığını, belirli bir yaşa gelmiş insanların dahi “alışkın olduğu için” üretimi bırakmadığını eklemiştir.

4.7. Agroekolojik Uygulamaların Geleceğine Yönelik Değerlendirmeler: Sürdürülebilir Bir Tarımsal Gıda Sistemi Arayışı

Bu son bölümde ise katılımcıların agroekolojik uygulamaların geleceğine yönelik görüş ve önerilerine odaklanılmıştır. İlk etapta katılımcılara güvenilir ve sağlıklı gıdalara sürekli erişimleri olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcılar, gıda ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü kendi ürettikleri ürünlerden karşılayabilmektedir. Elbette ki dışarıya bağımlı oldukları durumlar ve almaları gereken gıdalar da vardır. Tahtacıörencik Mahallesi’nde yaşayan katılımcılar, geçmişe kıyasla çevrelerinde agroekolojik uygulamaların yaygınlaşmaya ve bu uygulamalarla üretilen ürünlerin satışının artmaya başlamasıyla sağlıklı ve güvenilir gıdalara erişimlerinin kolaylaştığını aktarmıştır. Tahtacıörencik Mahallesi dışındaki bölgelerde üretimlerini gerçekleştiren katılımcılar sadece kendi yetiştirdikleri gıdalara güvendiklerini aktarmışlardır. Bu bölgelerdeki katılımcılar eğer üretim yapmazlarsa gıda güvencesizliğiyle karşı karşıya kalabilecekleri şeklinde bir yorum getirmişlerdir.

Agroekolojik uygulamaların yaygınlaştırılması için nelerin yapılması gerektiği sorulduğunda; en çok kullanılan ifadelerin eğitim ve tanıtım olduğu belirlenmiştir. Eğitim noktasında, üreticiler ve tüketiciler arası etkileşimler, seminer, toplantı veya kurslar, internet veya televizyon üzerinden uzman yayınları, üreticiler arası üretim alanları içerisinde gözlemleyerek öğrenme öne çıkan ifadeler arasındadır. Tanıtım noktasında ise festival veya çiftlik gezileri ile üreticilerin tanınırlığının artırılması, aracısız dağıtım kanallarının önünün açılması, üretici pazarlarının çoğaltılması, tüketicilerle üreticilerin buluşabileceği ağların yaygınlaştırılması öne çıkan ifadelerdir.

Katılımcıların agroekolojik uygulamaların geleceğine yönelik görüşlerine bakıldığında; bu uygulamaların gelecekte sürdürüleceğini düşünen katılımcıların sayısının 10 olduğu belirlenmiştir. Diğer 4 katılımcı ise yine kendileri gibi üreticilerin bu üretime devam edeceğini; fakat diğer yöntemleri kullanıp gelecekte agroekolojik yöntemleri seçecek üretici sayısının çok fazla artış göstermeyeceğini düşündüklerini belirtmiştir. Yine de bu bulgulardan hareketle, kolektif üretim gerçekleştiren katılımcıların, çevresini örnek göstererek agroekolojik uygulamaların geleceği adına daha olumlu ifadeler kullandığı çıkarımı yapılabilir.

Çelen’in (2021, s. 86) ifade ettiği gibi çiftçilerin bu değişim ve dönüşümün sürdürülebilirliği adına anahtar bir rolü vardır; fakat bu dönüşümü tek başlarına sırtlayıp yaygınlaştırmaları ve sürdürülebilirliğini sağlamaları da zor olacağı için ekonomik, sosyal, yasal ve teknik engellerin üstesinden gelmek için tüm tarafların seferber olması gerekmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Girdi yoğun üretim sistemlerinin hem çiftçilerin bütçesini zorladığı hem de çevre sağlığını olumsuz etkilediği artık bir gerçektir. Öyle ki üreticilerin mevcut tarımsal gıda üretimine bu kadar alıştırmışken, doğrudan bir dönüşüm gerçekleştirerek yeni bir tarımsal üretim modeline geçmeleri zor olacaktır. Araştırma boyunca katılımcılar haricindeki görüşülen birçok üreticiden ilaçsız ve gübresiz üretimden verim elde edilemeyeceğine ve hatta böyle bir üretimin gerçekleştirilemeyeceğine dair görüşler alınmıştır. Bu düşünceye alıştıran üreticileri de kapsayacak dönüşüm stratejilerinin ortaya koyulması gerekmektedir. Öyle ki üreticilere korumalı toprak işleme, karışık ekim, malçlama, kompost, entegre zararlı mücadelesi gibi agroekolojik uygulamaların varlığına dair bilgilendirmelerde bulunulmalıdır. Özellikle çiftçiden çiftçiye öğrenme modelleri geliştirilerek agroekolojiyi bir yaşam biçimi olarak gören, bilgi ve deneyimlerini aktarmak isteyen üreticilerin birikimlerini diğer üreticilerle paylaşabileceği platformlar organize edilmelidir.

Agroekolojik tarım uygulamaları ile geçmişten getirilen yerel bilgi dinamikleri ve üretim teknikleri arasında önemli bağlar vardır. Nitekim kendi kendini kontrol edebilen bir tabana sahip olan köylü tarımı, yıllardır benzer yöntemler ile sürdürülmüştür. Özellikle önceden kimyasal ilaç ve zirai gübre kullanan üreticiler, girdi yoğun yöntemlerden agroekolojiye geçiş aşamasında bunu geçmişten getirdikleri yerel bilgi dinamikleri ile sağladıklarını belirtmiştir.

Toprak da insan vücudu gibidir. Tek tip beslenme şekli ile bağımsızlık sistemimizin riske girdiğini gözlemleyebileceğimiz gibi monokültürle topraktaki hastalıkların arttığı, toprağın canlılığını yitirdiği anlaşılabilir. Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle katılımcıların üretim alanları içerisinde tek bir ürün türü yetiştirmek yerine, farklı türleri bir arada yetiştirmeyi tercih ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca polikültür sayesinde üreticilerin hem hane üyelerine hem de tüketicilere yetecek kadar ürün çeşitliliği sağlayabildiği de gözlemlenmiştir.

Katılımcı güvence sistemi sayesinde üreticiler ve tüketiciler birbirlerini tanıyabilmekte; tüketiciler denetim ve kontrol ile hem yediği besinin üretim noktasını bilmekte hem de gelecekte de böyle gıdaların üretiminin süreceğinin ve güvenilir gıdaya erişiminin güvencesini alabilmektedir. Katılımcılar arasında da rastlanılan kolektif üretim ve dağıtım, katılımcı güvence sistemi içerisinde oldukça önemlidir. Diğer yandan bulgular dahilinde katılımcıların, tüketicilerle bu sistem sayesinde güven ilişkisi kurdukları ve sertifika sisteminin bürokratik ve mali yükünün altına girmedikleri gözlemlenmiştir. Katılımcıların aktarımlarından hareketle, tüketiciler çiftlik içi doğrudan satış kanallarını kullanıp ürünleri dalından topladığı zaman, gıdanın güvenilir olduğundan daha çok emin olmaktadır.

Tüketiciler agroekolojik tekniklerle üretilen ürünleri daha çok talep etmeli; agroekolojik tarım ve gıda sistemini ve bu tarımı sürdüren üreticileri özellikle örgütlü ve gıda toplulukları dahilinde desteklemelidir. Bu konu elbet ki bireysel olarak ele alınmasının ötesinde medya, sivil toplum kuruluşları ve belediyelerce de desteklenmelidir. Doğanın tahribatının önüne hem yerel hem ulusal hem de uluslararası önlemlerle geçilmesi gerekmektedir.

Agroekolojik ürünlerin üretiminin arttırılması kadar bu ürünlerin tüketicilere erişiminin sağlanması da önemlidir. Araştırma bölgesinde satışlar arttıkça agroekolojik yöntemlere geçiş yapan kişilerin arttığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların pek çoğu eskiden bu kadar fazla sebze üretimi olmadığını, herkesin kendine yetecek kadar ürettiğini, şimdi ise artan satış kanalları ile daha çok üreticinin eklendiğini belirtmiştir. Bu sebeple üreticilere doğrudan satışlarını gerçekleştirebilecekleri başka pazar fırsatları sunulmalıdır. Ayrıca hem katılımcıların agroekolojik üretimi sürdürebilmeleri

hem de yeni üreticileri doğa dostu üretim yöntemlerine teşvik etmek adına finansal desteklerin sağlanması da gerekmektedir. Tekrar belirtmek gerekirse uzun vadeli sürdürülebilir bir tarımsal gıda sistemi sosyal, politik ve ekonomik dönüşümleri içermelidir.

En nihayetinde herkesin doğaya yabancılaşması halinden sıyrılıp, doğa ile olan bu sistematik hareketini tekrar hatırlaması gerekmektedir. Gıda ve tarım tartışmalarının içerisinde agroekoloji kavramının daha çok ön plana çıkarılması önemlidir. Hem tarımsal gıda sistemlerinde agroekolojinin yeri ve öneminin anlaşılabilmesi hem de agroekolojik uygulamalarla yakından ilişkili olayları ve kavramları çözümlenebilmek adına sahaya gidilmesi ve disiplinlerarası, uzun dönemli incelemelerin yapılması önerilmek istenmiştir.

TEŞEKKÜR BEYANI

Çalışma sürecinde sağlamış olduğu destekleri için değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARÇAY'a teşekkür ederim.

EKLER

EK-1: Katılımcıların Demografik ve Sosyo- ekonomik Özellikleri

Katılımcılar	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Annesinin Mesleği	Babasının Mesleği
Doğan	58	Erkek	Lisans	Evli	4	2	Ev hanımı	Esnaf
İrmak	28	Kadın	Lise	Evli	2	5	Ev hanımı	Esnaf
Rüzgâr	43	Erkek	Ortaokul	Evli	2	2	Ev hanımı	Esnaf
Meltem	47	Kadın	Ortaokul	Boşanmış	2	4	Ev hanımı	İşçi
Cemre	59	Kadın	İlkokul	Dul	2	2	Ev hanımı	İşçi
Güneş	60	Kadın	İlkokul	Dul	2	1	Çiftçi	Marangoz
Kumru	56	Kadın	İlkokul	Evli	2	4	Çiftçi	Çiftçi
Çınar	59	Erkek	İlkokul	Evli	3	4	Çiftçi	Çiftçi
Damla	45	Kadın	Lise	Evli	2	4	Özel sektör	Özel sektör
Başak	64	Kadın	İlkokul	Evli	5	2	Ev hanımı	Arabacı ³
Deniz	41	Erkek	Lise	Evli	4	6	Ev hanımı	Memur
Yıldırım	59	Erkek	İlkokul	Evli	2	2	Çiftçi	Çiftçi
Yıldız	45	Kadın	İlkokul	Evli	3	3	Çiftçi	Çiftçi
Toprak	57	Erkek	Lise	Evli	3	2	Ev hanımı	Esnaf

³ Dağdan araba ile odun toplayıp satmak

KAYNAKÇA

- Altieri, M. A. (2008a). Agroecology: Environmentally Sound and Socially Just Alternatives to the Industrial Farming Model. Encyclopedia of Life Support Systems Part-1. Retrieved from <http://agroeco.org/wp-content/uploads/2011/02/AltieriAlternatives-to-industrial-model-part-1.pdf>
- Altieri, M. A. (2008b). Agroecology: Environmentally Sound and Socially Just Alternatives to the Industrial Farming Model. Encyclopedia of Life Support Systems Part-2. Retrieved from <http://agroeco.org/wp-content/uploads/2011/02/AltieriAlternatives-to-industrial-model-part-2.pdf>
- Altieri, M. A. (2009). Agroecology, Small Farms, and Food Sovereignty. *Monthly Review*, 61, 102-113.
- Altieri, M. A., Letourneau, DK., & Davis, JR. (1983). Developing Sustainable Agroecosystems. *BioScience*, 33(1), 45-49.
- Amekawa, Y. (2011). Agroecology and Sustainable Livelihoods: Toward an Integrated Approach to Rural Development. *Journal of Sustainable Agriculture*, 35, 118-162.
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*. (Çev: A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Caiazza, R., & Volpe, T. (2012). The Global Agro-food System From Past to Future. *China-USA Business Review*, 11(7), 919-929.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (Çev Ed: S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çelen, E. (2021). Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün. In T. Özkaya, M. Yıldız, F. Özden, & U. Kocagöz (Haz.), *Agroekoloji ve Döngüsel Tarım* (s. 78-86). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, Z. (2016). Gıda Toplulukları ve Aracısız Ürün Ağı Analizi. *Meyve Bilimi, Özel Sayı (Sempozyum)*, 26-32.
- Ericksen, PJ. (2008). Conceptualizing Food Systems for Global Environmental Change Research. *Global Environmental Change*, 18(1), 234-245.
- Ertürk, B. (2021). Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün. In T. Özkaya, M. Yıldız, F. Özden, & U. Kocagöz (Haz.), *Bitkisel Üretimde Agroekolojinin Temelleri ve Birkaç İpucu* (s. 114-122). İstanbul: Metis Yayınları.
- Eryılmaz, Ç. (2017). Sosyal Bilim Paradigmaları Çerçevesinde Çevre Sosyolojisinin Kuramları ve Kavramları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 159-174.
- Ferguson RS., & Lovell ST. (2014). Permaculture For Agroecology: Design, Movement, Practice, and Worldview. A Review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34, 251-274.
- Gliessman, S. (2011). Agroecology and Food System Change. *Journal of Sustainable Agriculture*, 35(4), 347-349.
- Gliessman, S. (2020). Confronting Covid-19 with Agroecology. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 44(9), 1115-1117.
- Gliessman, S. (2021). Transforming the Food System: What Does It Mean? *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 45(3), 317-319.

- Hatanaka, M., & Busch, L. (2008). Third-Party Certification in the Global Agrifood System: An Objective or Socially Mediated Governance Mechanism? *Sociologia Ruralis*, 48, 73-91.
- Heinberg, R., & Bomford, M. (2016). *Tarım ve Gıdanın Dönüşümü*. (Çev: H. Doğrul). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Jones, A., & Ejeta, G. (2015). A New Global Agenda for Nutrition and Health: the Importance of Agriculture and Food Systems. *Bulletin of the World Health Organization*, 94, 228-229.
- Kebir L., & Torre A. (2013). Geographical Proximity and New Short Supply Food Chains. In L. Lazzeretti (Ed.), *Creative Industries and Innovation in Europe, Concepts, Measures, and Comparative Case Studies* (s. 194-211). N. York: Routledge.
- Kışlalıoğlu, M., & Berkes, F. (1995). *Çevre ve Ekoloji*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Koç, M. (2013). *Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Kondoh, K. (2014). The Alternative Food Movement in Japan: Challenges, Limits and Resilience of the Teikei System. *Agriculture and Human Values*, 32(1), 143-153.
- Loconto, AM., Jimenez, A., Vandecandelaere, E., & Tartanac. F. (2018). Agroecology, Local Food Systems and Their Markets. *AGER: Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, 25(2), 13-42.
- Marchetti, L., Cattivelli, V., Cocozza, C., Salbitano, F., & Marchetti, M. (2020). Beyond Sustainability in Food Systems: Perspectives from Agroecology and Social Innovation. *Sustainability*, 12(18), 1-24.
- Nizam, D. (2021). *Yeni Nesil Kooperatifler: Topluluk Aidiyet ve Yer-Temellilik*. İstanbul: Oğlak Yayınları
- Özkaya, T., & Özden F. (2021). Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün. In T. Özkaya, M. Yıldız, F. Özden, & U. Kocagöz (Haz.), *Agroekoloji: Bir Bilim, Bir Uygulama ve Bir Hareket* (s. 17-44). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sage, C. (2018). Agro-food systems. In N. Castree, M. Hulme, J. D. Proctor (Eds.) *Companion to Environmental Studies* (s. 486-490). UK: Routledge.
- Samoggia, A., Perazzolo, C., Kocsis, P., & Del Prete, M. (2019). Community Supported Agriculture Farmers' Perceptions of Management Benefits and Drawbacks. *Sustainability*, 11, 1-21.
- Shiva, V. (2012). *İyilerin Yanında: Çiftçi Haklarına Adanmış Bir Yaşam*. (Çev: Ç. Ekiz). İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Silici, L. (2014). *Agroecology: What It is and What It has To offer*. IIED issue paper. IIED, London <https://pubs.iied.org/pdfs/14629IIED.pdf>
- Sobal, J., Khan, LK., & Bisogni, C. (1998). A Conceptual Model of the Food and Nutrition System. *Social Science & Medicine*, 47, 853-863.
- Thompson, J., & Scoones, I. (2009). Addressing the Dynamics of Agri-food Systems: an Emerging Agenda for Social Science research. *Environmental Science & Policy*, 12(4), 386-397.
- Tittonell, P. (2015). Food Security and Ecosystem Services in a Changing World: It is Time for Agroecology. *Agroecology for Food Security and Nutrition Proceedings of the FAO International Symposium 18-19 September 2014, FAO*, s. 16-35.

- Uysal, K. Ö., & Bektaş, K. Z. (2016). Organik Tarımda Katılımcı Garanti Sistemlerinin Türkiye’de Uygulanabilirliği. 12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi (25-27 Mayıs 2016), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi, s. 243-252.
- Wezel, A., Bellon, S., Dore, T., Francis, C., Vallod, D., David, C. (2009). Agroecology as a Science, a Movement and a Practice. A Review. *Agronomy for Sustainable Development*, 29, 503-515.
- Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi (2020). İstanbul Nasıl Beslenir? Üretici Pazarları Odağında Alternatifler ve Olanaklar. İstanbul: Greenpeace. Retrieved from <https://www.greenpeace.org/turkey/raporlar/istanbul-nasil-beslenir-ureticipazarlari-odaginda-alternatifler-ve-olanaklar/>

GÖÇLE GELEN NÜFUSUN EĞİTİM SEVİYESİNİN İL YAŞAM STANDARDI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN AMPİRİK ANALİZİ¹

Dr. Nevin Taştekin², Prof. Dr. Selim Çağatay³, Dr. Şebnem Arık⁴

Öz

Türkiye’de iç göçün temel nedeni bireylerin içinde bulunduğu ekonomik koşulları bir anlamda yaşam standartlarını değiştirme isteğidir. Bireyler göç kararı verirken sadece kendi koşullarını değil, çocuklarının eğitimi, ulaşım koşullarını, sosyal statü ve ilişkilerini ve hatta iklim koşullarını da göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu çalışmada, 81 ili kapsayan, sosyal refahı yansıtacak göstergeler ele alınarak bir yaşam standardı endeksi yaratılmıştır. Bu endeksin açıklanan değişken olduğu bir ekonometrik modelde, açıklayıcı değişkenler olarak göçle gelen ve lokal nüfusun eğitim seviyelerinin, kent ekonomik büyüklüğünün yaşam standardını ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Sabit etkili panel modelin kullanıldığı, il düzeyinde incelemelerin yapıldığı çalışmada farklı cinsiyet ve eğitim düzeylerinden oluşan göçmenlerin yaşam standartları üzerinde negatif etki yarattığı gözlenmiştir. Bunun temel sebebinin göçmenlerin geldikleri illerde hemen istihdama katılamamaları olarak öngörülmektedir.

Anahtar Sözcükler: İç göç, yaşam standartları, eğitim seviyesi, panel ekonometri, il.

¹ Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Nevin Taştekin tarafından sunulan "Türkiye’de İç Göçün Etkileri Üzerine Üç Deneme" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Antalya Havalimanı Kule Birimi, boyanevin@gmail.com

³ Akdeniz Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, selimcagatay@yahoo.com

⁴ Bağımsız araştırmacı, sebnemarik@gmail.com.

THE EFFECTS OF THE EDUCATION LEVEL OF THE IMMIGRANT POPULATION ON URBAN LIVING STANDARDS

Abstract

The main reason behind domestic emigration in Turkey is the will of the individuals to change his/her economic conditions in one sense his/her living standards. The individuals consider not only their own status but also the education of his/her children, transportation facilities, social status, and relationships and even the climate conditions when deciding on emigration. In this study, an index of living standards regarding 81 cities in Turkey is created considering indicators reflecting social prosperity. Within a fixed-effect panel econometric model where this index is the dependent variable, education level of immigrants and local population by gender and economic size of the city are used to explain the variation in urban living standards. This study concludes that immigrants from different genders and education levels had a negative impact on living standards. The main reason for this is foreseen as the inability of immigrants to join employment immediately in the provinces they come.

Keywords: Domestic migration, living standards, education level, panel econometrics, province.

GİRİŞ

20. yüzyılın en önemli sosyal hareketlerinin başında gelen göç hareketi, özellikle savaş sonrası dönemde, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kendini göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal yerleşme yoğunken özellikle 1950’li yıllardan itibaren kentlere göç etme eğilimi artmıştır. 2021 yılı dünya bankası verileri⁵ Türkiye’nin nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 77’sinin kentsel nüfus, yüzde 23’ünün kırsal nüfustan oluştuğunu ortaya koymaktadır. 1927 yılındaki sayımda ise bu oran kırsal nüfusun lehine olarak yaklaşık yüzde 75 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın değişmesinde birçok etken rol almaktadır. Sosyal, kültürel ve ekonomik endişeler bu sebeplerin başında gelmektedir. Bireylerin genel olarak ekonomik nedenlerle göç etme eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte salt maddi değerlerden bahsetmek yanıltıcı olabilir. Kişiler sosyo-kültürel, siyasi, can güvenliği gibi çeşitli nedenlerle de göç etme kararı alırlar. Bu karar, göç ile gidilen yerde yeni bir hayat kurma anlamı taşır. Dolayısıyla hem göç eden bireylerin hem de gidilen yerdeki yerli halkın da hayatlarının etkileneceği sonucu ortaya çıkar. Kişiler, birçok yönden daha iyi bir konuma ulaşma amacıyla göç etmesine rağmen göç sonucunda zaman zaman olumsuz durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Gidilen yerde nüfusun artmasıyla birlikte ulaşım, konut, eğitim, alt yapı yetersizliği, çevre kirliliği gibi yaşam kalitesini etkileyecek problemler meydana gelebilmektedir. Ancak göç etmenin yerel halk ve göçmenler için iki taraflı etkisi düşünüldüğünde pozitif etkiler de gözlemlenmektedir. Örneğin savaş veya terör nedeniyle göç etmek zorunda kalan insanlar için göç edilen yerdeki koşullar pozitif ya da işgücü açığı olan bölgeye gelen göçmenlerin işgücü yaratması üretimi canlandırmak adına gidilen yer için olumludur. Olumlu ya da olumsuz hem yerel halkın hem de göçmenlerin yaşam standartlarının göç sürecinden etkilendiği oldukça açıktır.

Literatürde, göç konusunda farklı teoriler ve bunları konu alan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak araştırmalarda ağırlık verilen konu göçün sebeplerine yöneliktir. Ekonomik, sosyal, demografik vb. nedenler bireylerin göç etmesine neden olmaktadır. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak göçmenler gittikleri yerlere hem pozitif hem negatif etki yaratmaktadırlar. Türkiye’de iç göç literatürü genel olarak göçün nedenleri üzerine oluşturulmuştur. Göçmenlerin göç ettikleri bölgelere olan etkileri ise genel olarak veri yetersizliği gibi nedenlerle araştırma aşamasında teorik ya da anket çalışmasına dayalı olarak kalmıştır. Göçün devingen yapısı ve sosyolojik yönü araştırmaları zorlaştıran etmenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin, göç ettikleri yerleri negatif etkiledikleri çalışmaların birçoğunun ortak sonucudur. Göçmenlerin gerek fiziksel çevreye gerekse eğitim gibi toplumsal hayatı derinden etkileyecek alanlara verdikleri zararlar öne çıkan etkilerdir. Çalışmaların ortak sonucu, göç eden bireylerin gittikleri yerlerde yaşam memnuniyeti düzeyinde azalmaya neden oldukları yönündedir.

Bu çalışmada da bu duruma uygun olarak seçilmiş çeşitli, sosyal, iktisadi veriler ele alınmıştır. Ancak bu araştırma yaygın olarak incelenen göçün nedenlerini ele almaktansa Türkiye’de iç göç süreci sonrasında göçmenlerin gittikleri yerlerdeki yaşam standartlarına olan etkilerini inceleyerek literatüre farklı bir bakış açısıyla yaklaşmayı hedeflemektedir. İnceleme iller arasında meydana gelen iç göçün gidilen yerde, genel kanının aksine, pozitif etkiler yarattığı yönünde sonuçlar içermektedir. Çalışmanın ampirik uygulamayla desteklenmesi ve ulaşılan genel sonuçların tersi yönünde bulgular içermesi konunun önümüzdeki yıllarda yapılacak olan çalışmalar için kaynak olabileceğini göstermektedir.

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?contextual=default.&locations=TR>

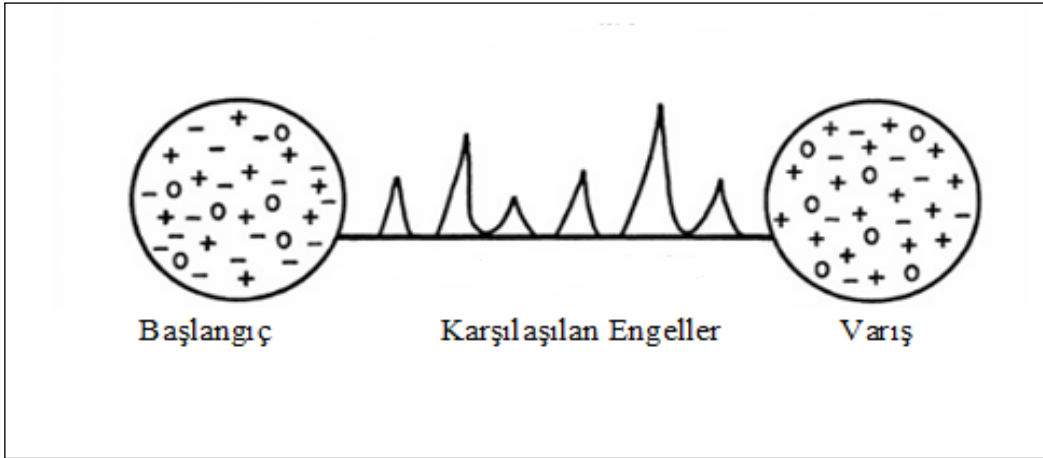
Bu amaç doğrultusunda makale dört bölüm olarak planlanmıştır. Bir sonraki bölümde göçün yaşam standartlarına olan etkisi göz önünde bulundurularak teorik arka plan ve Türkiye'nin ele alındığı çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntemle ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Daha sonraki bölümde analiz sonuçları tartışılmakta ve sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmaktadır.

2. TEORİK ALTYAPI ve LİTERATÜR TARAMASI

Göç teorilerinin birçoğu göç- yaşam standartları ilişkisini çeşitli yönlerden ele almıştır. Göç teorilerinin temelini attığı varsayılan Ravenstein, ilk makalesinde (The Laws of Migration-1885) göçün ekonomik nedenlerine odaklanırken daha sonraki yıllarda (1889, 241) insan unsuruyla ilişkili olan göç kavramının aslında nüfus ve ekonomiyle ilintili olması nedeniyle kesin sonuçlar içermeyeceğini öne sürmüştür. Ravenstein'a göre (1889) bulunulan yerdeki koşullarının olumsuzluğu göçe neden olan sebepler arasındaydı. İlk çalışmasında ekonomik koşulların önemini ön planda tutarken sonraki yıllarda hayat standartlarını etkileyecek etmenlerinde göç üzerinde yüksek oranda etkili olduğunu öne sürmüştür. Lee (1966:48)'de çalışmasında göçün hem arz hem talep yönüne yer vermiş ve göçmen niteliklerinden ziyade göçe odaklanmayı hedef edinmiştir. Lee'ye göre göçe ait dört temel faktör vardır (1966: 50):

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler
2. Gidilen yerle ilgili faktörler
3. Araya giren engeller
4. Kişisel faktörler

İlk üç faktör şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Göçte Başlangıç ve Varış Yeri Faktörleri ve Araya Giren Engeller

Kaynak: Lee, 1966:50'den adapte edilmiştir.

Göçe etki eden sayısız faktör vardır. Lee bu faktörleri (+), (-) ve (0) şeklinde ifade etmektedir. Başlangıç noktasında (+) insanları bulunduğu yerde kalmaya iten olumlu faktörleri, (-) insanları bulunduğu yerden göç etmeye neden olan olumsuz faktörleri, (0) ise bireylerin nötr kaldığı yani göç kararına olumlu ya da olumsuz etkisi olmayan faktörleri gösterir. Varış noktasında ise (+) bireyi o bölgeye çekmeye neden olan pozitif özellikler, (-) ise bireyin bölgeye göç etmemesine neden olan faktörler olarak değerlendirilebilir. Lee (1966:50) faktörleri örnek vererek açıklamıştır:

İyi iklim şartları neredeyse herkes için çekici faktörken, kötü hava şartları da itici faktördür. Lee bazı koşulların kişiden kişiye değişiklik göstereceğini de belirtir. Örneğin eğitim olanaklarının iyi olduğu bir yer çocuklu aileler için tercih nedeni olabilirken çocuksuz aileler için tercih nedeni olmayabilir. Kısaca her göçmen için (+) ve (-) faktörler farklıdır. Bireyler (+) yani çekici ve (-) yani itici faktörleri hesaplayarak göç etme kararı verirler. Ancak bu itici ve çekici faktörlere karşılaşılan engeller de dâhil edilmelidir.

Lee (1966:50), göçün sadece bu hesaplama dayanarak yapılamayacağını ayrıca başlangıç noktası ve gidilecek yerdeki fiziksel koşullar ve göç kanunları gibi faktörlerinde göz önünde bulundurulması gerektiğine değinir. Ona göre kişisel faktörler de (yaş, eğitim, cinsiyet vb) göç kararı üzerinde etkilidir.

Lee'nin (+) ve (-) olarak nitelediği faktörlerin tamamen bireylerin yaşam standartlarına etki eden faktörler olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Kişiden kişiye bu faktörler değişse dahi teoride önemli olan göçmenlerin artı özelliklerin baskın olduğu durumda göç etmesidir.

Portes ve Borocz (1989: 607), itici ve çekici faktörler teorisinin uluslararası göç alanında geniş bir yer bulduğunu belirtirler ve bu teorisinin itici faktörlerini dünyanın en yoksul bölgelerindeki ekonomik, sosyal ve politik zorluklar; çekici faktörlerini ise daha gelişmiş ülkelerdeki karşılaştırmalı üstünlükler olarak tanımlarlar. Sarjehpeyma (1984:23) ise Lee'nin genel teorisinin, hipotezleri mevcut verilerle test edebilme olanağı sunduğu için Ravenstein'in teorisinden daha avantajlı olduğunu ve Lee'nin göç araştırmacılarının dikkatini tanımlayıcı yaklaşımdan analitik yaklaşıma geçtiğini belirtir.

“Çalışmaların çoğu az gelişmiş ülkelerdeki kırsal ekonominin yapısının dışarı göçün başlıca nedeni olduğunu öne sürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kırsal ekonomi, ekonomik fırsatların olmaması ile nitelendirilir. Tarım sektöründeki düşük üretkenlik, işgücü arz fazlası, gizli işsizlik ve tasarruf eksikliği, çiftçileri mevcut konumlarından dışarı iten faktörlerden bazılarıdır. Diğer bir deyişle, "itme" teorisi, tarımsal faaliyetle uğraşan çoğu kişinin gelirinin, oldukça fazla çaba harcama dahi kentsel alanlardaki eşitlik seviyesine asla yaklaşamayacağını ifade eder. Ayrıca düzensiz ve uzun çalışma saatleri, çiftçiler için görece olarak daha düşük sosyal statüler, tarımsal üretimdeki ve fiyatlarındaki belirsizlikler, kötü yaşam ve çalışma koşulları, her türlü hava koşulundaki kötü işler ve nihayetinde istihdam beklentilerini belirsiz duruma getiren tarımsal teknolojideki gelişmeler de itici faktörler olarak eklenir”, (Sarjehpeyma, 1984:24).

Araştırmalarda ön plana çıkan teoriler, genel olarak ekonomik sebepleri temel alarak göçe yoğunlaşmış olsa dahi, itici- çekici faktörler, Ravenstein kanunları gibi birçok teori hayat standartlarının da etkileriyle birlikte göç olgusunun bütün olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Ancak teoriler genel anlamda yaşam standartlarını farklılaştırmak amacıyla bireylerin göç etmesini konu edinirken özel olarak gidilen yerdeki değişimi ele almamaktadırlar. Göç etme sürecinde öncelikli neden ekonomik olarak görünmesine rağmen bireylerin yaşam koşullarını değiştirme isteği son yıllarda ön plana çıkmaya başlamıştır. Buna yönelik olarak Südaş ve Mutluer (2010: 31) O'Reilly ve Benson'ın (2009) çalışmalarından yola çıkarak yaptıkları araştırmada yaşam biçimi göçünü tanımlamaktadırlar:

“Refah düzeyi yüksek bireylerin, daha iyi bir yaşam sürdüreceklerini düşündükleri yerlere, iradi bir biçimde gerçekleştirdikleri tüm nüfus hareketleri olarak belirttikleri bu göç türü tamamen hayat standartlarını iyileştirme üzerine kuruludur.”

Bu göç türünde genel göç türlerinden farklı olarak refah düzeyi yüksek bireylerin göç etmesi göze çarpmaktadır. Bu tür göçün ekonomiyle bağlantısı diğer türlerden oldukça farklıdır. Burada göç etme nedeni ekonomik olarak iyiye ulaşma çabası değildir. Çünkü ekonomik olarak iyi durumda olan bireylerin göçü söz konusudur. Dolayısıyla yaşam kalitesini arttırma amaçlı bir göçten söz edilebilir. Bununla birlikte herhangi bir nedenle yerinden ayrılmış kişilerin gittikleri yerdeki yerlilerin de hayat standartlarında değişiklik meydana getirmesi söz konusudur.

Türkiye'deki yaşam standardına ilişkin çalışmalar incelendiğinde genel olarak çalışmaların göçün ne sebeple yapıldığı yönüne ilişkin olduğu gözlemlenmektedir. Sevim (2001)'in çalışması terör nedeniyle Elazığ'a göç eden ailelerin çocuklarının eğitimine odaklanırken, Aksoy (2004)'da 1983-1997 yılları aralığını baz alarak yaptığı çalışmasında, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki terör nedeniyle meydana gelen göçe ilişkin çeşitli bulgular elde etmiştir. Aksoy bu bölgedeki çalışmaları neticesinde güvenlik güçleri ve terör örgütü arasındaki mücadeleden etkilenerek göç edenlerin oranını yüzde 85,7 olarak belirtirken ekonomik şartların yüzde 7,5, işsizliğin yüzde 4,2 oranında etkilediğini ortaya koymuştur. Aksoy'un çalışması genel olarak göçün ekonomik sebeplerle yapıldığı yönündeki düşüncenin aksini kanıtlar niteliktedir. Bireylerin hayat yaşam koşullarında değişiklik yapma isteği ekonomik durumun önüne geçmiştir. Daha iyi koşullarda yaşama isteği göçün esas nedeni olmuştur.

Filiztekin ve Gökhan (2008) ise bölgelerarası sosyo-ekonomik farklılıkların iç göçü şekillendirdiği ve cinsiyet farklılıklarının göçü etkilediğini belirtirlerken, Ercilasun vd. (2011) ise Türkiye'de iç göçü etkileyen faktörler olarak daha önce göç edenlerin çekici gücü ve üniversite kapasitesinin yüksekliğinin belirgin etkisini öne çıkaran bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmalarda da göçün demografik özellikleri ön plana çıkmaktadır.

Aşkın vd. (2013)'de kırsal göçün nedenlerine ilişkin olarak itici- çekici faktörler teorisinden faydalanmışlardır. Yapılan analiz, kırsal göçün nedenlerini, kentin çekici faktörlerine (istihdam, ulaşım, sağlık) karşın, kırsalın itici faktörlerinin (sağlık hizmetlerinin yetersizliği, iş olanaklarının kısıtlı olması, yoksulluk, eğitim vb) üstün gelmesi olarak göstermiştir. Uysal ve Aktaş (2011) ise çalışmalarının ilk aşamasında net göç hızına göre 5 kategori hazırlayarak illeri bu kategorilere göre sınıflandırmışlardır. Çalışma sonucunda okur yazar nüfus oranı, yıllık nüfus artış hızı ve on bin kişi başına düşen traktör sayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Ele alınan çalışmalar, göçün sadece ekonomik nedenle yapılmadığını birçok faktörün göç etme sürecine etki ettiğini ortaya koyar niteliktedir. Bununla birlikte göç sonucunda gidilen yerdeki yaşam koşullarında meydana gelen değişiklikler de sosyal yapının incelenmesi adına önemlidir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar Türkiye için kısıtlı kalmıştır. Ancak anket çalışmaları ve değerlendirmelere yer veren çalışmalar literatürde mevcuttur. Ayrıca bu çalışmanın da özünü oluşturan değişkenlerden olan eğitim değişkeni alanında ilgi çekici sonuçlar bulunmaktadır. Bayraktar (1999), Han (2010), Balkanlıoğlu (2014), göç ile gelen öğrencilerin eğitime uyum sağlama aşamasında sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir. Buna ek olarak Bayraktar (1999) göç edilen yerdeki okulların koşullarının yeterli düzeyde olmamasının da göçmen öğrencileri negatif etkilediğini belirtmektedir. Nar (2008) ve Bozan (2014) ise çalışmalarında gelen göçmen öğrencilerin yerli halkı nasıl etkilediği konusunu ele almışlardır. Bozan (2014) Antalya'nın yoğun olarak göç alması ve göç ile gelen öğrencilerin uyum sorunları nedeniyle okulda kavga, şiddet, küfür etme gibi sorunlara neden olduklarını belirtirken; Nar (2008) ise Dilovası bölgesi için yaptığı araştırma neticesinde göçmen öğrenciler nedeniyle ortaya çıkan sorunların öğretmenleri negatif etkilemesi sonucunda öğretmenlerin tayin isteyerek başka illere gitme isteklerinin doğmasına neden olduğunu

belirtmektedir. Bu durum ise yerli halkın çocuklarının da negatif etkilenmesiyle, eğitim- öğretimin aksamıyla sonuçlanmaktadır. Berker (2009)'in çalışması da yerel halkın eğitim çıktılarının negatif etkilendiği sonucunu desteklemektedir. Araştırması sonucunda göçmen öğrencilerin yerleşiklerin başarı oranını düşürdüğünü öne sürmektedir. Berker (2009: 747) Türkiye'de eğitim sisteminde devletin her okula eşit imkanlar sağlamasının neticesinde bir ildeki eğitim gören göçmen çocukların ya da yoksul ailelerin çocuklarının belirlenmesinde yetersiz kalabileceğini ve okul çağındaki göçmenlerin olumsuz etkilerini, göç edilen yerdeki yoksul ailelerin daha fazla hissedeceğini belirtmektedir.

Göçmenlerin, göç edilen yerde birçok olguya etki ettiği bilinmektedir. Bunlardan bir diğeri de çevresel faktörleri etkilemeleridir. Bu noktada gecekondulaşma kültürünün alt yapısının göçmenler olduğunu ele alan çalışmalar (Peker, 1996; Yıldırım, 2007; Özcan, 2013) ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalardan birisi Peker (1996)'in 1950'li yıllardan başlayarak Türkiye'nin göç yapısına ilişkin çeşitli değerlendirmeler yaptığı çalışmadır. Peker (1996) göç eden ailelerin şehirlerde gecekondulara yerleştiklerini bu durumun şehirlerde yeni bir ekonomik oluşum başlattığını, gecekonduların sahibi olan göçmenlerin 1970'li yıllarda şehirlerin genişlemesini müteakip gecekonduların merkezi konumlara gelmesiyle de onlar için iyi bir yatırım aracı olarak görülmeye başlandığına dikkat çekmektedir.

Kurt (2006) kırdan kente göçün, kentin fiziksel koşullarına zarar verdiğini ve aslında kentin ihtiyaç duyduğu yeterli donanımına sahip olmayan göçmenlerin bekledikleri geliri elde edememe durumunda, psikolojik sorunlar yaşadıklarını, asayişte bozulmalara neden olduklarını belirtmektedir. Taş ve Özcan (2013)'da önceki çalışmaların sonuçlarını destekler nitelikte bulgular elde etmişlerdir. Onlar da göçmenlerin şehirlerde yeni bir yoksul kesim yarattığını ve hatta bu yoksul kesimin şehirdeki yerleşik yoksullardan farklı bir yapı oluşturduğunu belirtmektedirler. Şehir merkezlerinde kendilerine yer edinemeyen yoksul göçmenler, şehirlerin az gelişmiş mahallelerinde şehrin ekonomik, sosyal, kültürel olanaklarının uzağında hayat kurabilmektedirler. Göçmen için bir yatırım aracı haline gelen gecekondular zamanla şehirlerin yapısını, düzenini bozan yapılar ortaya çıkarak yerli halkın kamusal düzenden faydalanma hakkını kısıtlayan birimler olmaktadır.

Berker (2015) zorunlu göçlerin yaşam memnuniyeti üzerine olan etkisine odaklanma amacıyla yaptığı çalışmada cinsiyet, yaş ve il kukla değişkenlerinin yer aldığı basit regresyon ve bu değişkenler ile birlikte eğitim düzeyi, medeni durum, işgücü piyasası konumu, hanehalkı geliri ve hanehalkı büyüklüğü değişkenlerinin yer aldığı tam regresyon modeli kullanmıştır. Sonuç olarak zorunlu göçmen olan kişinin, göç sonucunda yaşam memnuniyetinde yaklaşık 0.11'lik bir azalma meydana geldiği ve eğitim düzeyi, medeni durum, işgücü piyasası konumu, hanehalkı gelir seviyesi ve büyüklüğünün açıklayıcı değişkenler olarak yer aldığı genişletilmiş modelde bu etkinin arttığı gözlemlenmiştir. Zorunlu göçün neden olduğu refah kaybı işsiz kalma sonucunda meydana gelen kaybın yaklaşık %13'üne tekabül etmektedir (Berker, 2015:15).

Bu bölümdeki çalışmalar incelendiğinde koşullarını değiştirmek için buldukları bölgeleri terk eden insanların gittikleri yerlerde sosyal, demografik, yaşam standartları vb. alanlarda değişime yol açtıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte göçmenlerin kendi yaşam standartlarında da gözle görülür farklılıklar meydana gelmiştir.

3. YÖNTEM

Literatürdeki birçok çalışma bireylerin yaşam standartlarını olumlu yönde etkilemek amacıyla göç ettiklerini göstermektedir. İş sahibi olmak için yapılan göçler de dahil olmak üzere elde edilen gelir ile daha iyi bir yaşam elde etmek isteyen bireylerin göç etmesinin arkasında aslında yaşam kalitesini değiştirmenin yer aldığı öne sürülebilir. Gidilen yerdeki yaşam standartlarına olan etkinin verilerle ortaya konulabilmesi için bu bölümde oluşturulan yaşam standardı endeksi bağımlı değişken olarak ele alınacaktır.

Yaşam standardı endeksi oluşturabilmek için TÜİK'in bölgesel istatistikleri yayınladığı resmî sitesinden 81 ili kapsayan, sosyal refahı yansıtacak göstergeler, ekonometrik tahmin aralığı olan 1999-2016 aralığı için yıl bazında elde edilmiştir. Bu göstergeler; 1000 kişi başına (suçun işlendiği il ve eğitim durumuna göre cezaevine giren hükümlüler toplamı, toplam bebek ölümleri, halk kütüphaneleri sayısı, tiyatro salonu sayısı, sinema salonu sayısı, toplam hekim sayısı, sinema seyircisi sayısı, tiyatro seyircisi sayısı); bir milyon nüfusta trafik kaza sayısı, bin kişi başına otomobil sayısı, kişi başına mesken elektrik tüketimi (KWh), bin kişi başına halk kütüphanelerinden yararlanma sayısı, yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısı, 15 yaş ve üzeri lise veya dengi mezunu oranı (%), 15 yaş ve üzeri yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)'dir. Göstergeler endekse eşit ağırlıkla dahil edilmiş ve endeks değerleri 100 ile 2140 arasında değişmektedir. Endeks değerinin artması yaşam standardının da yükselmesi anlamını taşımaktadır.

Ekonometrik modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler aşağıda tanımlanmaktadır. Veri seti 81 il ve 8 yıl (2009-2016) olmak üzere toplam 648 gözlemden oluşan bir paneldir. Ekonometrik tahminler öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin türü konusunda fikir edinebilmek için Hausman testiyle başlamıştır. Test sonuçları sabit etkiler modelinin uygunluğunu göstermektedir. Daha sonra değişen varyans probleminin tespiti için değiştirilmiş Wald testi yapılmıştır. Sonuçlar değişen varyans probleminin varlığına işaret etmektedir. Bir sonraki aşamada Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez testi ve Bhargava-Franzini ve Narendranathan'in Durbin-Watson testi ile otokorelasyona bakılmıştır ve sonuçlar otokorelasyonun varlığını göstermektedir. Son aşamada yatay kesit bağımlılığı için Pesaran'ın testi uygulanmıştır ve burada da sonuçlar yatay kesit bağımlılığın varlığını göstermektedir⁶. Tüm test sonuçları ve yatay kesit boyutun zaman boyutundan büyük olduğu (N>T) dikkate alındığında model tahmininde dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla tahmin edilmiş sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır.

Model değişkenleri:

y: yaşam standardı endeksi

x₁: Göçle gelen lisans ve lisansüstü eğitilmiş erkek oranı

x₂: Göçle gelen lisans ve lisansüstü eğitilmiş kadın oranı

x₃: Göçle gelen ortaokul-lise dengi eğitilmiş erkek oranı

x₄: Göçle gelen ortaokul-lise dengi eğitilmiş kadın oranı

x₅: Göçle gelen ilköğretim ve altı eğitilmiş erkek oranı

x₆: Göçle gelen ilköğretim ve altı eğitilmiş kadın oranı

x₇: Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla

x₈: Erkek ilköğretim öğrencilerinde okullaşma oranı

x₉: Kadın ilköğretim öğrencilerinde okullaşma oranı

x₁₀: Erkek ortaöğretim öğrencilerinde okullaşma oranı

⁶ Tüm test prosedürleri ve sonuçları için Ekler'e bakınız.

x_{11} : Kadın ortaöğretim öğrencilerinde okullaşma oranı⁷

Tablo 1'de ekonometrik tahminlerin yorumlarda kullanılan son aşaması verilmektedir. Bu tahminden elde edilen il bazında sabit etkiler de Ekler'de gösterilmektedir. Yukarıda anlatılan prosedürle yapılan farklı tahminlerde aşağıdaki tabloda yer almayan bağımsız değişkenler istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Tablo 1. Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: Yaşam Standardı Endeksi						
	Katsayı	Drisc/Kraay Std. Ht.	t-ist.	P değeri	% 95 güven	aralığı
x_1	-9.685	2.737	- 3.540***	0.001	-15.132	- 4.239
x_2	-1.418	0.420	- 3.370***	0.001	-2.254	- 0.581
x_3	-9.805	3.305	- 2.970***	0.004	-16.383	- 3.228
x_5	-15.037	3.524	- 4.270***	0.000	-22.050	- 8.025
x_{11}	2.662	0.741	- 3.590***	0.001	1.187	- 4.137
sabit	1240.514	276.229	- 4.490***	0.000	690.801	- 1790.28
Bağımlı değ. ortalaması		321.384	Bağımlı değ. standart sapma		226.878	
R ²		0.864	Gözlem sayısı		648	
F-test i		123.511	Prob > F		0.000	
Akaike Bilgi Kri. (AIC)		7746.08	Bayes Kri. (BIC)		8130.840	
		5				

Not: * %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yaşam standardı ile göçle gelen lisans ve lisansüstü eğitilmiş erkek ve kadın, ortaokul-lise dengi ve ilköğretim ve altı eğitilmiş erkek arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki, ayrıca mevcut yerleşiklerde kadın ortaöğretiminde artan okullaşma oranı ile yaşam standardı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Başka bir ifade ile, göçle gelen her eğitim seviyesindeki erkek ve lisans ve üstü düzeyde kadın nüfusun ortalama yaşam standartlarını düşürdüğü görülmektedir. Kentin yaşam koşulları ve ekonomik kapasite yetersizliğinin gelen göçle daha da kötü bir hal aldığı düşünülebilir. Kent gelen göçü ekonomik hayata, aktivitelere dahil edememektedir ve bu nüfusun yaşam standardını temsil eden çeşitli ekonomik ve sosyal göstergelere giremediğini göstermektedir. Kentlerde yerleşikler arasında kadın ortaöğretiminde okullaşmanın artmasının

⁷ Ekonometrik analize dahil edilen yıllarda yüksek öğretimin farklı seviyelerinde il bazında okullaşma oranı verisi bulunamamıştır.

ortalama yaşam standartlarını yükseltmesi ise belki orta-uzun vadede eğitim seviyesi yükselmiş kadınların da ekonomik hayata dahil olabileceğini düşündürmektedir. Yerleşikler arasında ortaöğretim seviyesinde erkekler arasında okullaşma oranının istatistiksel olarak anlamsız çıkması bu oranın halen zaten yüksek olduğuna işaret edebilir ve muhtemelen işgücü piyasasında mevcut işlerde bu nüfus çalışmaktadır. Hem ilk hem ortaöğretimde kadın ve erkek okullaşma oranlarının yaşam standartları üzerindeki etkisizliği de bu düzeydeki eğitimin verildiği işgücünün orta-uzun dönemde ekonomik ve sosyal hayat üzerinde bir katkısının olmadığı şeklinde düşünülebilir. Göçle gelen ilk ve ortaöğretimdeki kadın nüfusun artışının etkisizliği ise zaten bu nüfusun işgücü piyasasına giremediği yönünde yorumlanabilir.

Ek 2’de il düzeyinde sabit etkiler görülmektedir. Tablo Bursa, Çankırı ve Muğla dışında tüm il katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu tabloda birinci kolonda verilen katsayılar il düzeyinde model değişkenleri tarafından belirlenmeyen yaşam standartları seviyesini göstermektedir. Otonom yaşam standardı seviyesi olarak da adlandırılabilir bu değer Türkiye ortalaması 1240 olarak tahmin edilmiştir. Bu değer baz olarak kabul edilen Adana ili değerini de içermektedir. Bulgular beş il (Ankara, Antalya, İstanbul, İzmir, Konya) dışında diğer tüm illerde yaşam standardı seviyesinin Türkiye ortalamasının altında olduğunu, bu beş ilde ise, ki bu iller Türkiye’nin en büyük ve kalabalık illeridir, ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Bir başka ifade ile ekonometrik modelde yaşam standardı üzerinde etkili olarak bulunan değişkenlerin etkileri bu beş büyük ilde daha düşük, diğer illerde daha yüksektir. Yani ekonomik ve nüfus olarak daha büyük olan bu illerde yaşam standardını etkileyen temel faktörlerin göçten bağımsız olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarından tarımda makineleşmenin hızlanma süreci 1950’li yıllara kadar iç göç düşük seviyede yaşanırken bu yıllardan sonra ivme kazanmıştır. Makineleşme süreci köylerde insana duyulan ihtiyacı azaltmış ve kırdan kente göçü tetiklemiştir. Bu dönemde insanlar ekonomik kaygılarla hareket ederken günümüze yaklaşırken durum biraz daha değişmiştir. Lee (1966)’nin de bahsettiği gibi ekonomik ve sosyal bileşenlerin birlikte yer aldığı artı ve eksiler değerlendirilerek göç kararı verilmeye başlanmıştır. Hayat standartları bireylerin karar sürecinde ön plana çıkmakla birlikte aynı zamanda göç edilen yerdeki şartları da etkiler konuma gelmiştir. Birçok çalışmada da belirtildiği üzere yaşam standartlarını değiştirmek de artık göçün vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir ve aslında dolaylı olarak ekonomik iyileşme hali de bir süre sonra yaşam standartlarını pozitif yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada cinsiyet ve eğitim seviyeleri temelinde ayrıştırılmış göçmenlerin yaşam standartlarına negatif etki ederek gittikleri yerlerde bu standartları en azından kısa dönemde düşürebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun temel sebebinin illerin mevcut iş ve istihdam yaratma kapasitelerinin düşük olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu durumda, göçle gelen nüfusun kent yaşamına entegrasyonunun bir öncelik olarak el alınması, onların iş piyasasında aktif olmalarını kolaylaştırıcı önlemlerin alınması gerektiği söylenebilir. Eğitim seviyesi yüksek kadın ve erkek göçmenlerin uzun dönemde inovatif ve üretkenliği yüksek bir istihdam yaratacağı kaçınılmazdır, yeter ki onlara çalışabilecekleri iş ortamı sağlansın. Eğitim seviyesi düşük göçmenlerin ise lokalde yerleşik işgücünün yetersiz kaldığı alanlarda onları tamamlayıcı pozisyonlarda rol üstlenebilecekleri düşünülmektedir.

SUMMARY

The concept of immigration is the focus of several disciplines. It is known that the most important reason for the decision on emigration and emigration tendency are economic reasons. However, with the change in social conditions in recent years it is observed that the individuals who want to increase their living standards emigrate for reasons other than economic reasons. The immigrant to affect both his/her homeland and his/her destination is an expected result. In the empirical literature the studies focusing on this topic are mostly carry out surveys and descriptive analyses. This study however, utilizes an econometric model to estimate the impact of various factors on living standards index, created in this study. After taking 81 cities into consideration, an index has been created from indicators reflecting social prosperity like number of public libraries, number of theaters, number of cinema theaters, total number of doctors, electricity consumption (KWh) per capita, and this index has been addressed as dependent variable. The raw data has been processed with several procedures to procure proportional values during the creation of the index.

The education level, schooling rate and GDP per capita of the immigrant population is taken into consideration as independent variables. Gender segregation is considered at independent variables and panel econometric models are created considering several differentiations like immigrants with bachelor's degree and/or master's degree, number of males with high school education. In the study which employed fixed-effect pane econometric model, city level evaluations are included as well.

The immigrants were found to affect living standards negatively in almost all education levels. It can be thought that the city's living conditions and inadequacy of economic capacity have become even worse with the incoming migration. The city cannot integrate incoming migration in economic life and activities, and they cannot benefit from various economic and social indicators that represent the living standard of the population. The fact that the increase in school enrollment in women's secondary education among urban residents raises the average living standards makes us think that women with higher education levels may also be included in economic life in the medium-long term.

The findings show that the standard of living is below the average of Turkey in all provinces except for five (Ankara, Antalya, Istanbul, İzmir, Konya), and above the average in these five provinces, which are the largest and most crowded provinces of Turkey. In other words, the effects of the variables found to be effective on the standard of living in the econometric model are lower in these five big provinces and higher in other provinces. It is thought that the main factors affecting the standard of living in these five provinces, which have the biggest economic and population capacity, are independent of migration.

EKLER

EK 1-Ekonometrik Tahmin Prosedürü ve Diagnostik Test Sonuçları
Birim etkilerin varlığını gösterir F testi

Değişkenler	Katsayı	St. Ht.	t-ist	p-değeri	% 95 güven	aralığı	İs t. Anl.
x1	-9.685	3.476	-2.79	.006	-16.513	-2.857	* * *
x2	-1.418	1.92	-0.74	.461	-5.189	2.353	
x3	-9.805	3.302	-2.97	.003	-16.291	-3.319	* * *
x5	-15.037	3.727	-4.04	0	-22.357	-7.718	* * *
x1	2.662	.826	3.22	.001	1.039	4.285	* * *
Sabit	1240.514	287.268	4.32	0	676.263	1804.765	* * *
Bağımlı değ. ortalaması		321.384			Bağımlı değ. standart sapma	226.878	
R²		0.067			Gözlem sayısı	648	
F-test i		8.073			Prob > F	0.000	
Akaike Bilgi Kri. (AIC)		7586.085			Bayes Kri. (BIC)	7612.928	

Not: *** p<.01, ** p<.05, * p<.1

sigma_u: 204.27261

sigma_e: 89.698798

rho: 83834918 (fraction of variance due to u_i)

F test tüm u_i=0: F(80, 562) = 36.06 Prob > F = 0.0000

F testi sonuçlarına göre birim etkilerin sıfıra eşit olduğu H₀ hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birim etkilerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Hausman Testi

	Katsayı
Ki-kare test değeri	15.931
P-değeri	.007

Sonuca göre sabit etkiler tahmincisi geçerli.

Birimlere Göre Heteroskedastisite için Değiştirilmiş Wald Testi (Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity in fixed effect regression model)

$H_0: \sigma^2(i) = \sigma^2$ for all i

$\chi^2(81) = 2.9e+05$

Prob> $\chi^2 = 0.0000$

H_0 hipotezi red, birimlere göre heteroskedastisite var.

Otokorelasyon-Baltagi-Wu Yerel En iyi değişmez testi ve Bhargava-Franzini ve Narendranathan'in Durbin-Watson testi

FE (within) regression with AR(1) disturbances

Gözlem sayısı = 567

Yatay kesit : il Yatay kesit sayısı = 81

R-sq: grup içi = 0.0217 Yatay kesit başına gözlem, en az. = 7

Gruplar arası = 0.0001 Ort. = 7.0

toplam = 0.0012 Maks. = 7

$F(5,481) = 2.14$

$\text{corr}(u_i, Xb) = -0.0751$ Prob > F = 0.0600

Değişkenler	Katsayılar	Std. Ht.	t-ist.	P>t	%95 Güven Aralığı	
x111	5.94978	5.467779	1.09	0.277	-4.793904	16.69346
x222	-0.7387391	1.519113	-0.49	0.627	-3.723656	2.246178
x333	5.782864	5.284688	1.09	0.274	-4.601062	16.16679
x555	3.299212	5.714309	0.58	0.564	-7.92888	14.5273
x11	.3008299	0.9774158	0.31	0.758	-1.619702	2.221362
Sabit	-184.9078	215.3807	-0.86	0.391	-608.1111	238.2955

rho_ar .57500777

sigma_u 204.27411

sigma_e 75.22726

rho_fov .88057623 (fraction of variance because of u_i)

F test that all u_i=0: F(80,481) = 7.88 Prob > F = 0.0000

modified Bhargava et al. Durbin-Watson = .88435431

Baltagi-Wu LBI = 1.067701

Sonuçların altındaki Baltagi-Wu ve Bhargava test istatistikleri kritik değer 2'den küçük olduğu için otokorelasyon var sonucuna varıyoruz.

Birimler Arası Korelasyon

* Pesaran'ın Testi

Pesaran'ın yatay kesit bağımlılık testi = 23.505, Pr = 0.0000

Pesaran'a göre p=0.00 birimler arası korr var.

* Frees testi

Frees'nin yatay kesit bağımlılık testi = 12.256

Kritik değerler-Frees'nin Q dağılımı

alpha = 0.10 : 0.3169

alpha = 0.05 : 0.4325

alpha = 0.01 : 0.6605

Frees test istatistik değeri (12.256), %95 güven düzeyinde kritik değerden (0.4325) büyük olduğundan H0 red, birimler arası korr var.

Bu durumda heteroskedastisity (değişen varyans) , otokorelasyon ve birimlere arası korelasyonun (yatay kesit bağımlılık) varlığında ve N>T olduğu durumda dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla tahmin edilmiş sabit etkiler regresyonu kullanılabilir.

EK 2- İl Düzeyinde Yaşam Standartları Sabit Etkiler

İl	Katsayı	Disc/Kraay St.Ht.	t-ist.	p-değeri	% 95 güven aralığı		İst. Anl.
Adıyaman	-233.709	12.701	-18.4	0	-258.985	-208.432	***
Afyonkarahisar	-158.113	26.468	-5.97	0	-210.786	-105.440	***
Ağrı	-203.265	43.098	-4.72	0	-289.032	-117.498	***
Amasya	-203.422	12.751	-15.95	0	-228.798	-178.046	***
Ankara	743.404	10.721	69.34	0	722.068	764.740	***
Antalya	88.631	15.355	5.77	0	58.073	119.189	***
Artvin	-264.749	15.927	-16.62	0	-296.444	-233.054	***
Aydın	-106.698	6.034	-17.68	0	-118.706	-94.690	***
Balıkesir	-139.215	8.458	-16.46	0	-156.047	-122.384	***
Bilecik	-257.493	8.951	-28.77	0	-275.307	-239.679	***

Bingöl	-221.445	22.329	-9.92	0	-265.881	-177.010	***
Bitlis	-199.036	35.553	-5.6	0	-269.789	-128.284	***
Bolu	-146.718	21.409	-6.85	0	-189.322	-104.114	***
Burdur	-152.192	14.923	-10.2	0	-181.888	-122.495	***
Bursa	1.895	7.881	0.24	0.811	-13.789	17.579	
Çanakkale	-194.926	7.394	-26.36	0	-209.641	-180.211	***
Çankırı	-58.273	40.758	-1.43	0.157	-139.384	22.838	
Çorum	-101.412	9.627	-10.53	0	-120.572	-82.253	***
Denizli	-96.729	9.223	-10.49	0	-115.084	-78.374	***
Diyarbakır	-118.482	21.641	-5.47	0	-161.549	-75.415	***
Edirne	-193.352	14.387	-13.44	0	-221.983	-164.721	***
Elazığ	-179.862	13.189	-13.64	0	-206.108	-153.616	***
Erzincan	-163.137	12.242	-13.33	0	-187.500	-138.774	***
Erzurum	-127.378	25.572	-4.98	0	-178.268	-76.489	***
Eskişehir	-164.152	20.083	-8.17	0	-204.119	-124.185	***
Gaziantep	-74.263	13.779	-5.39	0	-101.683	-46.843	***
Giresun	-163.494	14.051	-11.64	0	-191.456	-135.532	***
Gümüşhane	-152.799	32.592	-4.69	0	-217.658	-87.940	***
Hakkari	-333.282	25.108	-13.27	0	-383.248	-283.316	***
Hatay	-149.225	9.810	-15.21	0	-168.748	-129.702	***
Isparta	-155.446	10.738	-14.48	0	-176.815	-134.077	***
Mersin	-46.256	4.492	-10.3	0	-55.195	-37.317	***
İstanbul	1055.842	207.690	5.08	0	642.525	1469.158	***
İzmir	681.189	246.455	2.76	0.007	190.727	1171.650	***
Kars	-245.496	23.138	-10.61	0	-291.542	-199.451	***
Kastamonu	-161.822	30.454	-5.31	0	-222.427	-101.217	***
Kayseri	-78.688	11.395	-6.91	0	-101.366	-56.010	***
Kırklareli	-168.509	25.362	-6.64	0	-218.980	-118.038	***
Kırşehir	-144.435	31.929	-4.52	0	-207.976	-80.895	***
Kocaeli	-100.426	7.143	-14.06	0	-114.641	-86.211	***
Konya	51.986	9.977	5.21	0	32.130	71.841	***
Kütahya	-247.875	27.061	-9.16	0	-301.728	-194.022	***
Malatya	-191.922	13.393	-14.33	0	-218.575	-165.270	***
Manisa	-46.059	6.091	-7.56	0	-58.181	-33.937	***
Kahramanmaraş	-166.372	44.155	-3.77	0	-254.244	-78.500	***
Mardin	-201.905	30.276	-6.67	0	-262.156	-141.655	***
Muğla	-51.393	36.854	-1.39	0.167	-124.734	21.948	
Muş	-183.894	43.707	-4.21	0	-270.874	-96.914	***
Nevşehir	-123.726	39.304	-3.15	0.002	-201.945	-45.508	***
Niğde	-182.43	51.662	-3.53	0.001	-285.240	-79.619	***
Ordu	-131.333	22.086	-5.95	0	-175.286	-87.381	***
Rize	-230.982	13.513	-17.09	0	-257.874	-204.090	***
Sakarya	-164.541	6.944	-23.7	0	-178.359	-150.723	***

Samsun	-58.624	9.594	-6.11	0	-77.717	-39.531	***
Siirt	-143.679	28.903	-4.97	0	-201.198	-86.160	***
Sinop	-160.031	48.600	-3.29	0.001	-256.747	-63.314	***
Sivas	-278.866	56.697	-4.92	0	-391.698	-166.035	***
Tekirdağ	-156.555	21.944	-7.13	0	-200.226	-112.885	***
Tokat	-94.515	22.984	-4.11	0	-140.254	-48.776	***
Trabzon	-170.51	22.428	-7.6	0	-215.142	-125.877	***
Tunceli	-299.11	9.616	-31.11	0	-318.246	-279.974	***
Şanlıurfa	-144.363	62.536	-2.31	0.024	-268.814	-19.913	**
Uşak	-192.694	43.228	-4.46	0	-278.721	-106.666	***
Van	-156.008	31.194	-5	0	-218.086	-93.930	***
Yozgat	-183.02	16.213	-11.29	0	-215.286	-150.755	***
Zonguldak	-218.703	21.685	-10.09	0	-261.858	-175.549	***
Aksaray	-140.362	15.874	-8.84	0	-171.953	-108.771	***
Bayburt	-207.442	19.133	-10.84	0	-245.518	-169.366	***
Karaman	-177.046	15.014	-11.79	0	-206.924	-147.167	***
Kırıkkale	-217.558	39.038	-5.57	0	-295.246	-139.870	***
Batman	-226.579	24.434	-9.27	0	-275.204	-177.954	***
Şırnak	-107.604	38.835	-2.77	0.007	-184.889	-30.320	***
Bartın	-201.504	35.930	-5.61	0	-273.006	-130.002	***
Ardahan	-256.447	16.421	-15.62	0	-289.126	-223.769	***
Iğdır	-280.311	23.613	-11.87	0	-327.304	-233.319	***
Yalova	-226.821	6.300	-36	0	-239.358	-214.284	***
Karabük	-273.96	31.310	-8.75	0	-336.270	-211.651	***
Kilis	-154.415	49.636	-3.11	0.003	-253.193	-55.636	***
Osmaniye	-168.767	6.139	-27.49	0	-180.984	-156.550	***
Düzce	-171.053	23.921	-7.15	0	-218.656	-123.449	***

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

İstatistiksel olarak anlamsız bulunan iller gri, pozitif etki bulunan iller sarı renkle gösterilmiştir.

BEYANLAR:

Makalenin gerçekleştirilmesinde sorumlu yazar Dr. Nevin Taştekin'in %50, Prof. Dr. Selim ağatay'ın %25 ve Dr. şebnem Arık'ın %25 oranında katkıları bulunmaktadır. Sorumlu yazar teorik altyapı ve yazın taramasında, diğer yazarlar ampirik analizlerden sorumludur.

Bu makale daha önce hiçbir dergide yayınlanmamış, bir kongre/konferansta tebliğ olarak sunulmamıştır. Makale yazarlarının herhangi bir kurum ya da kişi ile çıkar atışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aşkın, E. Ö., Yayar, R. ve Oktay, Z. (2013). “Kırsal Göçün Ekonometrik Analizi: Yeşilyurt İlçesi Örneği” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2): 231.
- Balkanlıoğlu, R. (2014). *Göçün Öğrencinin Eğitim Yaşantısı Üzerindeki Etkisi (Doktora Tezi)*. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley and Sons Ltd, England.
- Bayraktar, E. B. (1999). *Köyden Kente Göç Olgusuna Bağlı Olarak Diyarbakır İl Merkezindeki İlköğretim Okullarında Ortaya Çıkan Sorunlara İlişkin Öğretmen Algıları. Yayınlanmamış (Yüksek Lisans Tezi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Berker A. (2009). “The impact of internal migration on educational outcomes: Evidence from Turkey”, *Economics of Education Review*, 28: 739–749.
- Berker A. (2015), “Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı” Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Ankara. <https://www.researchgate.net/publication/287207448> (erişim tarihi: 14.03.2017).
- Bozan, İ. (2014). *Türkiye’de İç Göç Hareketleri ve Göçün Eğitim Üzerindeki Etkisi: Bir Durum Çalışması (Yüksek Lisans Tezi)*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Ercilasun, M., Gencer, E. A. H., ve Ersin, Ö. Ö. (2011). “Türkiye’deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi”. *International Conference On Eurasian Economies*, 12-14 Ekim, Bişkek, Kırgızistan, 319-324.
- Filiztekin, A., ve Gökhan, A. (2008). “The determinants of internal migration in Turkey”. paper presented at International Conference on Policy Modelling (EcoMod2008) Berlin, Almanya, Erişim adresi: http://www.sabanciuniv.edu/HaberlerDuyurular/Documents/DD20080710163820/abstract_migration.pdf (erişim tarihi: 02.05.2020).
- Han, T. (2010). *Göç eden ailelerin çocukların eğitim ve öğretimde karşılaştıkları uyum sorunları, (Yüksek lisans tezi)* Ankara Üniversitesi, Ankara.
- [Jaumotte, F., Koloskova, K. ve Saxena, S.](#) (2016). “A Spoonful of Sugar”. *Finance and Development*, 53: 4.
- Lee, E. S. (1966). “A Theory of Migration”. *Springer on behalf of the Population Association of America* 3(1): 47-57.
- Nar, B. (2008). *Göçün eğitime ve eğitim yönetimine etkileri : Dilovası örneği (Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- O’Reilly, K., M. Benson, 2009. “Lifestyle Migration: Escaping to the Good Life?” M. Benson ve K. O’Reilly (Ed.) *Lifestyle Migration. Expectations, Aspirations and Experiences*, Farnham: Ashgate, 1-13.
- Peker, M. (1996) “Internal Migration and the Marginal Sector”, Kahveci, E. vd. (ed.) *Work and Occupation in Modern Turkey*, Mansel Publ., İngiltere, 7-37.
- Peri, G.(2012). “[Rationalizing U.S. Immigration Policy: Reforms for Simplicity, Fairness, and Economic Growth](#)”. *Discussion paper*.

- Portes A. ve Borocz J. (1989). "Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation". *International Migration Review*, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's. 23(3): 606-630.
- Ravenstein, E. G. (1885). "The Laws of Migration". *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2):167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). "The Laws of Migration". *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2): 241-305.
- Sarjehpeyma H. (1984). *The Economic Impact of Internal Migration: Iran as Special Case*. Unpublished PhD Thesis, The University of Oklahoma, Norman Oklahoma.
- Sevim, Y. (2001). "Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Eden Ailelerin Çocuklarının Eğitim Durumu". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2):259-268.
- Südaş, İ. ve Mutluer, M. (2010). "Daha İyi Bir Hayata Doğru: 'Yaşam Biçimi Göçü'". *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(1): 31-47.
- Taştekin, N. (2020). *Türkiye'de İç Göçün Etkileri Üzerine Üç Deneme (Doktora Tezi)*. Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.
- Tekin Yılmaz T. (2005). *Göçün Kadın Yaşamı Üzerindeki Etkileri (Yüksek Lisans Tezi)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- TGYONA (2006). *Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (Yayın No: NEE-HÜ.06.01)*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Uysal, M. ve Aktaş S. (2011). "Sıralı Regresyon Analizi ile Türkiye'deki İç göçleri Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3): 191 200.
- Yılmaz- Şener, M. ve Türgen, G. (2018). 'Kesin dönüş mü, yoksa tekrar göç etme hazırlığı mı? Nitelikli Türk göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan geriye göçü'. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21 (1): 311-377. Erişim adresi:
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?contextual=default.&locations=TR>

KİMLİK TARTIŞMALARINDA ÖZCÜLÜĞÜN VE İNŞACILIĞIN RİSKLERİNİ AŞMAK İÇİN BİR ÖNERİ: KESİŞİMSELLİK PERSPEKTİFİ

Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA¹

Öz

Kimlik literatüründe önemli bir yer edinmiş temel tartışma konularından birisi, kimliği öze bağlayan, doğal ve verili kabul eden görüş ile inşa edilen, değişken, akışkan olarak kabul eden görüş arasında sürdürülen tartışmalardır. Özcü görüş, kimliği ve kimlik kategorilerini katı, sabit ve farklılaşmayan unsurlar olarak değerlendirme riski taşıırken alt kategorilerin farklılaşan deneyimlerini kaçırmaktadır. İnşacı görüş ise, mikro düzeyde yaşanan değişimlerin kimliğin oluşumu/değişimi üzerindeki etkiye yaptığı vurguyla yapıların etkisini kaçırma ve grup ile kolektif kimlikleri anlamaya yarayacak araçların ortaya konmasını engelleme riski taşımaktadır. Bu çalışmada, kimlik literatüründe özcü ve inşacı perspektiflerin taşıdığı riskleri aşmak için, son otuz yılda literatürde önemli bir yer edinen kesişimsellik perspektifinin sunduğu imkanlar tartışmaya açılacaktır. Kesişimsellik perspektifi çoklu kimlikleri dikkate alan bir perspektif olduğu gibi, bağlama, güç ilişkilerine, eşitsizliklere, konumsallıklara, analiz ve praksise odaklanan bir yaklaşım olması sebebiyle kimlikleri, toplumsal hayatın ve ilişkilerin karmaşıklığı içinden okuma ve anlama imkânı sunmakta, eşitsizliklere karşın sosyal adaletle bağ kurmanın ve harekete geçmenin altını çizmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kimlik, kesişimsellik perspektifi, özcülük, inşacılık, sosyal eşitsizlik.

¹ Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, nur-manolya-sen@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3932-8495

A SUGGESTION TO OVERCOME THE RISKS OF ESSENTIALITY AND CONSTRUCTIONALITY IN IDENTITY DISCUSSIONS: THE INTERSECTIONALITY PERSPECTIVE

Abstract

One of the main discussion topics that has gained an important place in the identity literature is the debate between the view that connects identity to the essence, accepting it as natural and given, and the constructed, variable and fluid view. While the essentialist approach risks treating identity and identity categories as solid, fixed and undifferentiated elements, it misses the differentiated experiences of subcategories. The constructivist approach, on the other hand, carries the risk of missing the impact of structures and preventing the creation of tools that will help to understand group and collective identities, with its emphasis on the impact of micro-level changes on the formation/change of identity. In this study, the possibilities offered by the intersectionality perspective, which has gained an important place in the literature in the last thirty years, will be discussed in order to overcome the risks of essentialist and constructivist approaches in identity literature. The intersectionality perspective is a perspective that takes into account multiple identities, as well as being an approach that focuses on context, power relations, inequalities, positionalities, analysis and praxis. It offers the opportunity to read and understand identities through the complexity of social life and relations. Additionally, it underlines connecting with social justice and taking action against inequalities.

Keywords: Identity, intersectionality perspective, essentialism, constructivism, social inequality.

GİRİŞ

Kimlik, 20. yüzyılın ortalarından itibaren literatürde çokça kullanılan önemli kavramlardan biri haline gelmiştir (Gleason, 1983; Callero, 2003). Kimlik kavramının literatürde önemli bir yere sahip olması, öz-tanımlama, tanımlama ve aidiyet ile ilgili tartışmaların çoğunlukla kimlik kavramı üzerinden yapılmasını beraberinde getirmiştir (Brubaker ve Cooper, 2000). Ancak diğer taraftan kimlik kavramı, ele alındığı alana ve yaklaşıma göre farklı tanımlara sahip, tek bir tanıma üzerinde uzlaşamamış kavramlardan birisidir. Tilly (1995, s.7) kimliğin, “muğlak fakat vazgeçilemez” bir kavram olduğunu belirtmektedir.

Kimlik literatüründe bir tarafta kimliği katı, sabit, doğal, içsel, verili olarak yorumlayan ve bir “öz”e bağlayan görüşler mevcutken, diğer tarafta, literatürde hâkim görüş olarak, kimliği inşa edilen, akışkan, çoklu, değişken, dışsal olarak değerlendirilen görüş yer almaktadır. İki farklı kutupla birlikte bu ikisi arasında çeşitli derecelerde bu kutuplardan birine yaklaşan “ılımlı” görüşler mevcuttur. Kimlik üzerine tartışmaların özcülük ve inşacılık olmak üzere iki kutuplu bir zeminde devam etmesi durumunda, kimlik kavramının, homojenleştirme riski taşıyan bir perspektif ile kolektif ve/veya grup kimliğine sahip olma, bunu anlama ve analiz edebilme imkânlarını kısıtlayan bir perspektif arasında kalma sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Şu hâlde, bahsedilen zeminden türetilen kimlik kavramının özcülüğün ve inşacılığın risklerini aşarak toplumsal gerçekliği karmaşıklığıyla resmedebilmesi nasıl mümkündür? Sosyal gerçekliği anlamaya ve açıklamaya çalışırken kimlik kavramını bağlamı da dikkate alarak kullanabilmek için en temelde anlaşılması gereken öz-tanımlama ve aidiyet biçimleri ile grup/kolektif olma ve çıktılarını bir arada alabilecek bir yaklaşım için imkânlar nelerdir? Bir taraftan sosyal dünyada kimlik üzerinden devam eden uzlaş ve çatışmaları ilişkisel bir şekilde görebilmek, diğer taraftan kimliklerin etkileşiminde avantajlı ve dezavantajlı konumları belirleyen faktörleri “evrensel”, “doğal”, “normal” olarak görmeyi sağlayan ön kabulleri sorgulamaya açmak için gerekli duyarlılık nasıl sağlanabilir?

Bu çalışmada öncelikle, literatürdeki tartışmalardan yola çıkarak kimlik ve kimlikle(ndir)me/kimlik tespiti (*identification*) kavramlarının kullanıldığı çerçeve belirginleştirilecektir. Daha sonra kimlik çalışmalarında özcülüğün ve inşacılığın risklerini aşmak için bir öneri olarak kesişimsellik perspektifinin sunduğu teorik ve metodolojik imkanlar tartışılacaktır. Kesişimsellik perspektifi, kimliği toplumsal gerçekliğe uygun bir şekilde yansıtmak için tekil kimlik kategorileri yerine çoklu kimlik yapısını benimsemektedir. Perspektif açısından tarihsel olarak olumsal olan kimlikler, sosyal ilişkilerin birbirini oluşturan, güçlendiren ve doğallaştıran düzenleyici özellikleridir (Shields, 2008, s. 302). Toplumsal gerçekliğe uygun olarak kimliklerin etkisini anlamak ve birbirleriyle ilişkisel bir okumasını yapmak için kimliğin tek bir kategoriden oluşmadığını, birçok parçasının aynı anda etkili olabileceğini kabul etmek önemlidir. Çünkü cinsiyet, etnisite, ırk, sınıf, yaş gibi kimliğin belirli parçalarına odaklanan kategoriler sebebiyle alt kategorilerin farklılaşan etkileri ve deneyimleri görünmez kalmakta veya marjinalleşmektedir. Kesişimsellik perspektifi açısından, toplumsal hayatta deneyimlenen tekli kimlik kategorileri değil, belirli bir bağlamda kesişen kimliklerin diğerleriyle ilişkisel olarak sunduğu etkidir. Dolayısıyla kesişimsellik perspektifi hem çoklu kimlik yapısını hem de kesişen kimliklerin birbirleriyle bağlantılı doğasını kabul ederek, bu kimliklerin deneyimlerinin ve temsillerinin görünürlük kazanmasına imkân tanımaktadır.

Kimlikler zamanla değişebilirler, akışkandırılar, ancak aynı zamanda sabit olarak deneyimlenirler veya benliğe zaman ve mekân boyunca bir süreklilik duygusu verirler (Shields, 2008, s. 304). Kesişimsellik, kimliklerin olumsuzluğuna yaptığı vurguyla tarihsel bir bağlam içinde bulunan çoklu kimliklere sahip olmanın akışkan sürecini ifade eder (Crenshaw, 1989; Fehrenbacher ve Patel, 2020, s. 146). Kesişimsellik perspektifi için deneyimlerin yanı sıra bağlam oldukça önemli bir yere sahiptir, “zira

deneyim nosyonunun yapısal sosyal süreçlerle bağı koparıldığında, başka türden bir evrenselciliğe sapmak kuvvetle muhtemeldir. (Öğütte vd., 2021, s. 132)” Ancak kesişimselliğin vurgusu akışkanlık, bağlam veya bağlama göre kesişen kimliklerin deneyimlerinin farklılaşmasından daha fazlasını içerir. Kimlik kategorileri birbirleriyle ilişkisel olarak tanımlanırken, deneyimler, sosyo-kültürel hiyerarşiler ve güç ilişkileriyle bağlantılı konumlardan gelir. Perspektifin olumsal yaklaşımı çerçevesinde sosyal gruplar açıkça tanımlanmış ve çıkarları istikrarlı olan homojen gruplar olmadıkları için (Severs, Celis, & Erzeel, 2016, s. 348) bağlama, konumların ve ilişkilerin değişimine hassasiyet son derece önemlidir. Kesişimsellik, bu anlamda, kimliğe dair özcü yaklaşımların indirgemeci ve tarih-üstü tutumunu reddetmektedir (Egeland ve Gressgård, 2007; Pompper, 2014). Diğer taraftan toplumsal gerçekliği karmaşıklıkla anlayabilmek, sistematik bir şekilde analiz edebilmek, aktarabilmek ve kesişimselliğin dikkate aldığı değişen eşitsizlik ilişkilerini resmedebilmek için belirli analitik kategorilerin benimsenmesi gerekliliği doğmaktadır. Dolayısıyla kesişimsellik perspektifi özcü yaklaşımları benimsememektedir. Ancak bu noktada metodoloji ve analitik araçlar geliştirmek üzere tartışmalar sürmektedir (McCall, 2005). Son olarak, kesişimsellik perspektifinin yaklaşım ve analiz amaçları arasında, deneyimlere ve temsile odaklanmakla birlikte eşitsizlikleri ele almak, sosyal değişimi teşvik etmek, kısacası mevcut uygulamaların dönüştürülmesi bulunmaktadır. Bu sebeple “tam anlamıyla pratiğe odaklanmış” bir yaklaşım olarak sosyal gerçekliğin yeniden inşasında etkin rol oynama potansiyeli oluşturmaktadır.

KİMLİK KAVRAMI VE KİMLİK TESPİT SÜRECİ

Kimlik, günlük hayatımızda, politikada ve sosyal bilimlerde sıkça kullanılan kavramlardan birisidir. Bilimsel alan ve analiz söz konusu olduğunda kimlik kavramını gündelik dildeki kullanımından ve bu kullanımların gömülü olduğu deneyimler çokluğundan kopuk değil fakat farklı olarak belirli bir standarttan, muğlaklığı bertaraf eden veya neyden bahsedildiğine dair ortak bir anlayış sağlayan bir noktadan ele alma gerekliliği doğmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu ifade ile kast edilen, hiyerarşik bir ön kabul ile bilim insanlarınca tanımlanmış bir kavram kalıbını toplumsal gerçekliğe uygulamak veya sosyal gerçeklikten bağımsız bir dil olarak sosyal bilim jargonu oluşturmak değildir. Böyle bir çaba, iki alan arasındaki bağları koparan, analiz alanını fakirleştiren ve yapaylaştıran bir çaba olurdu. Temel mesele, Bourdieu’cü anlamda gündelik kullanımdaki aşinalık ile araya mesafe koymaktır. “Bourdieu’ye göre, toplumsal dünyanın bilimsel bir şekilde kavranmasını engelleyen en temel etkenlerden biri aşinalık deneyimi olduğu için, bilinçli bir şekilde, dilin gündelik kullanımından uzaklaşan bir terminoloji seçer ve bu doğrultuda geliştirir (Swartz, 2015, s. 28).” Burada da benzer şekilde niyet edilen, kimliğin gündelik veya politik dilde kullanıldığı biçimlerine karşın, kavramı anlama ve yorumlama amacıyla kimliğe “belirli bir mesafeden” bakabilmektir. Söz konusu yaklaşım ile bu bölümde kimlik ve kimlik tespiti kavramlarının tanımları ele alınacak, daha sonra belirtilen kavramsal çerçeveye ilişkili olarak kesişimsellik perspektifinin sunduğu imkânlarla değinilecektir.

Kimliğin tanımı, kimliği oluşturan unsurlar ve bu unsurlara yönelik algı ve uygulamalar, yaşam boyunca tarihsel ve toplumsal bağlama, coğrafyaya, dönemin sosyal rollerine ve statülerine, aidiyet veya dışlama biçimlerine göre, kendilik algısı ile toplumsal dünyanın etkileşimi içinde anlamlandırılır, şekillenir, değişir, inşa edilir. Kimliğe dâhil olan benzerliği ve farklılığı, sabitliği ve değişimi içeren ikiliklerden birisi kimlik ve kimlikle(ndir)me/kimlik tespiti (*identification*) arasında yapılmaktadır. Bu ayrıma göre kimlik, kişinin kendini tutarlı ve istikrarlı bir varlık olarak algılamasını vurgularken, kimlik tespiti, kendimizi belirli sosyal gruplara benzer ve belirli sosyal gruplardan farklı olarak kategorize etmeye yarayan süreç olarak tanımlanmaktadır (Williams, 2000). İnsanların kim olduğu nadiren somut ve yerleşik olduğu için (Schwarz ve Williams, 2020, s. 7) değişimi ve sürekliliği birlikte içeren bu süreçte kimlik kavramını ele almadan önce kimlik tespitine ve/veya kimlikle(ndir)meye dair önemli birkaç noktayı vurgulamak gerekir.

“Kimlik sınıflandırmayla bağlantılıdır (Jenkins, 2016 [1996], s. 42).” Sınıflandırma, gündelik hayatın işleyişinde birey ya da toplulukların kim olduğunu tanımlamaya çalışırken yapılabileceği gibi analiz düzeyinde de önemli araçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hayatta “toplum kişileri kategorize etme araçlarını ve her bir kategorinin mensupları için sıradan ve doğal olduğu düşünülen nitelikler bütünü tesis eder. Diğer bir ifadeyle toplumsal çerçeveler, işaret ettikleri toplumsal bağlamlarda karşılaşılması muhtemel kişi kategorilerini sabitler (Goffman, 2014 [1963], s. 30).” Kategori oluşturma sürecine, kimliğin tanımlanmasını sağlayan kriterler, kişinin/grubun sahip olduğu nitelikler, göreceli olarak ortak anlam üzerinde bir uzlaşma sağlanmış semboller dâhildir. Altı çizilmesi gereken birinci önemli nokta, cinsiyet, renk, tahmini yaş dönemi, engellilik gibi görünür olan bedensel unsurlar üzerinden yapılan kategoriler sabit veya evrensel kriterler olarak yorumlanabilir, ancak bu aidiyetlerin tanımlanması toplum tarafından belirlenir. Yani kimliklendirme sürecinde yapılan atıflar objektif görünebilir. Oysa bu “atıflar genellikle değer yüküdür (Schwarz ve Williams, 2020, s. 7)”. Ayrıca bu atıflar veya iddialar zaman zaman niyet edilmiş ve görünür bir şekilde ideolojik anlamlar taşımakla birlikte, gündelik yaşamın akışında kişi veya grupları kategorize etmede taşıdığı anlamın içeriği fark edilmeksizin son derece samimi bir şekilde ifade edildiği için natüralist bir boyuta da sahiptir (Malesevic, 2006, s. 3).

İkinci olarak, kimliği tanımlamak, kim olmadığını tanımlamayı da ifade ettiğinden, başkasını tanımlamayı içerir, dolayısıyla ilişkiseldir (Scott, 2015, s. 2). “Bir kimliği sınırlamanın tek yolu diğeriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Kimlik anlamını ötekenden, ne olmadığından alır (Özdemir, 2014 [2012], s. 203).” Kimlik kavramının tanımının önemli bir parçası olarak vurgulanan ilişkiselliğin yanı sıra, kimlik çalışmalarında ilişkisellik bağlantılı diğer kullanım bir değerlendirme kriteri olarak kimlik biçimleri ayırımında görülür. Birey, kendisini kategorik kimlik biçimlerine (cinsiyet, etnisite, dil, cinsel yönelim gibi) göre tanımlayabileceği gibi ilişki bir ağdaki (akrabalık, arkadaşlık bağı, roller veya bir çalışma alanında diğerine göre konumu (örneğin, öğretmen-öğrenci) vb.) konumuna göre de tanımlayabilir (Brubaker ve Cooper, 2000, s. 15). Bu ayırmda temel mesele kategorik gruptaki kimliklerin ilişki olmadığıdır. Onun yerine, kişinin kendisinin veya bir başkasının kimliğini tanımlarken bir ağ içindeki konuma veya role vurgu yapabileceği gibi, mevcut tarihsel, toplumsal bağlamda bir sosyal kategoriye göre de ifade edebileceğini belirtmektir. Özellikle anlatı kimliği (*narrative identity*) ile ilgili değerlendirmelerde önemli bir analiz tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır.² Bu ayırım, çoklu/kesişen kimlik yapısına ve hem bireysel hem de sosyal kimliklerin akışkanlığına yönelik farkındalığı beslemektedir.

Kimliği tanımlama süreciyle ilgili üçüncü önemli nokta, kimlik kavramının kendisinin nasıl tanımlandığıyla veya nasıl ele alındığıyla ilişkilidir. Bu aynı zamanda kimlikle ilişkili tanımlamaları ve kategorileri kimin, hangi yaklaşımla veya hangi teorik zeminde yaptığıyla da ilgilidir. Tanımlamalar yerleşik toplumsal ön kabullerin uygulayıcıları olarak bireyler tarafından yapılabileceği gibi gruplar, kolektifler, organizasyonlar ve devletler tarafından da yapılabilir. Kimin yaptığına yönelik farkındalık sağlamak, öncelikle kategorilerin “oluşturulduğuna” dikkat çekmesi, daha sonra bu pratiğin belirli bir gücü işaret ediyor olmasına veya bir amaç içermesine yönelik duyarlılık oluşturması bakımından önemlidir. Foucault’nun yaklaşımı bu anlamda açıklayıcıdır. Örneğin kavramlara tarihsel bağlamdan bakan, vurguyu kavramların evrensellik standardına göre tanımlanması çabalarından bağlama göre inşa edilmelerine doğru kaydırarak kavramlara devingenlik kazandırmayı amaçlayan Foucault, kimliğin inşasını söylem üzerinden ele almış, söylemin dışında bir yere konumlamamıştır. Sağduyu dilinde tanımlama/kimlikleme, başka bir kişi, grup veya ideal ile ortak köken ya da özelliklerin tanınmasının oluşturduğu bir zeminden (veya özden) hareketle gerçekleştirilirken, söylemsel (*discursive*) yaklaşım,

² Kimliklendirme süreciyle ilgili diğer ayrımlar için bakınız: Brubaker ve Cooper, 2000.

tanımlamayı asla tamamlanmayan -her zaman işlemde olan- bir inşa olarak değerlendirir. “Bu nedenle burada kimlik kavramı özcü değil, stratejik ve konumsal bir kavramdır (Hall, 1996, s. s. 17)”.

Kimlik tespitiyle ilgili bir diğer önemli nokta kimliğin tanımlanmasının yönüdür. Kişinin/grubun kendi kimliğini tanımlaması ile başkaları tarafından tanımlanması farklı şeylerdir ve her zaman veya her konuda birbirleriyle örtüşmeyebilir, karşılıklı olmayabilir. Bu durumda kimlikleri tanımlama sürecinin uzlaşma gibi çatışmayı da içerdiğinin altını çizmek gerekir (Thoits, 2003). Kimlik, öz-tanımlama ile dış dünya tarafından tanımlanmaya veya kapsayıcılığına göre farklılık gösterebileceği gibi tarihsel, toplumsal ve durumsal bağlama göre de değişkenlik gösterebilir. Örneğin Bauman (2021 [2004], s. 51), tabakalaşmanın ayırt edici bir yönü olarak değerlendirdiği kimliği, tercih edebilenler ve kendilerine dayatılanlar ile birlikte değerlendirir. Kimliğin belirli bir bağlam içinde anlam kazanan bir niteliği, farklı bir bağlamda hem birey hem de dış dünya tarafından farklı şekillerde yeniden tanımlanabilir. Örneğin Maalouf (2021 [1998], s. 27), kişinin kendini en fazla saldırıya uğrayan aidiyetiyle tanımlamaya eğilimli olduğunu söylemektedir. Etkileşim yoğun bu dinamik süreci anlamak için bireysel ya da sosyal kimliği sabit bir yaklaşımla birini diğerine üstün kılmadan fakat çeşitli koşullar altında birine öncelik tanıma ihtimalini dikkate alan yaklaşımlar (Tajfel, 1978; Tajfel ve Turner, 1979; Ellemers, Spears ve Doosje, 2002) kimliği bağlam içinde ilgili boyuta/yöne göre değerlendirme imkânı sunar. Jenkins (2016, s.42) de kimliği bu etkileşimle yakından ilişkili bir kavram olarak tanımlamaktadır: “Birey ve kolektif kimlikler, içsel ve dışsal tanımlamanın diyalektik etkileşim süreçlerinin birleşik bir modelidir.” Yakın dönemde farklı kavramsallaştırmalar da önerilmiştir. Elster’in (2019) içsel (*internal*) tanımlama ve dışsal (*external*) tanımlama kavramsallaştırması³ buna örnektir.

Özetlemek gerekirse tanımlama sürecinde kimliklerin ilişkisel olarak kurulduğu, bu süreçte belirli bir amaca yönelik tanımlama pratiklerinin yanı sıra sahip olunan kriter ve anlam çerçevelerine göre de kimlik atıflarının yapılabileceği, kimliklerin değer taşıdığı, ön kabullerin sorgulanmaması veya fark edilmemesi durumunda tanımlamaların ve değerlerin doğal, normal, evrensel olarak algılanabileceği hatırlanmalıdır. Kimliklere atfedilen değerlere, anlamlara karşı duyarlı olmak, kimlikleri bağlam içinde anlamak ve kimlikleri tanımlayan, inşa eden duruma, söyleme ve/veya güce vurgu yapmak sosyal gerçekliğin dinamik ve değişkenliği içinde kimlikleri anlamlandırmayı sağlayacaktır. Kimliğin tanımlanması sürecinde temel noktalara değinirken dolaylı olarak bahsedilmiş olsa da birçok alanda önemli bir kavram haline gelmiş olan kimlik kavramının tanımına ve/veya bu tanımın seyrine de kısaca değinmek, kesişimsellik perspektifiyle ilişkili bir şekilde değerlendirmek için önemlidir.

Kimlik⁴ mefhumu, en basit haliyle, bir bireyin ‘kim’ olduğunu ifade eden, ayırt edici niteliklerine veya bir kolektifin üyelerini birbirleriyle benzer kılan, diğerlerinden ayıran özelliklerine işaret eder (Deschamps ve Devos, 1998). Bireysel düzeyde kişi, doğduğu andan itibaren kendine has yaşam seyrini oluşturan sosyalleşme sürecinde birçok gruba hissettiği aidiyet veya başka birçok gruptan farklı olduğuna dair düşünceler ile kimliğini öz-tanımlama ile dış etkiler arasındaki etkileşim çerçevesinde oluşturur. Çeşitli toplumsal ön kabullere veya kriterlere göre kategorize etme potansiyelinin taşındığı sosyal anlamlandırma sürecinde oluşan algılar veya aidiyetlerle beraber gelen tanımlamalar, bireyin kimliğinin parçalarını oluşturur. Bu süreç içinde, bağlama göre, kimliği oluşturan bazı parçalar için dinamik bir şekilde değişmeye devam ederken, bazı parçalar daha katı kalabilmektedir. Diğer taraftan tarihsel, toplumsal, politik, ekonomik ve bağlamı oluşturan diğer unsurlar farklı şekillerde kesiştikçe, kimliğin farklı öğeleri daha belirgin veya göze çarpar hale gelmektedir. Tüm bu kesişimler kimliğin anlamlandırılması ve yeniden inşası üzerinde etkilidir.

³ Benzer bir vurguyu yapan daha erken tarihli bir tartışma için bakınız: Cohen, 1985.

⁴ Literatürde kimlik kavramının kısa tanımlarının bir araya getirildiği bir çalışma için bakınız: Fearon, 1999.

İnsanların kim olduğunu belirten, dolayısıyla kimliğini oluşturan birçok unsur vardır. Kimliği oluşturan unsurları değerlendirirken öne çıkan iki yaklaşımdan birisi benlik üzerinden yapılan kimlik tanımlarıyla, diğeri kimlik unsurlarının ve diğeri faktörlerin kesişimiyle yapılan tanımlarla ilişkilendirilir. Bu tanımlamalardan ilki genellikle Mead geleneğindeki sembolik etkileşimciliğin izlerini taşır. Önemli bir eleştiri, Mead⁵ geleneğindeki sembolik etkileşimcilerin benlik kavramını genellikle tekil, küresel, farklılaşmamış bir bütün olarak almaları ve bu eğilimin bir taraftan faillğe aşırı vurgu yapılması, diğeri taraftan sosyal yapıların göz ardı edilmesine yol açacak şekilde mikro ve yüz yüze etkileşimlere odaklanması hakkındadır (Brekhus, 2020, s. 102). Diğeri grupta geliştirilen kavramsallaştırmalarda kimliğin çok boyutluluğuna yapılan vurgunun arttığı görülmektedir. Örneğin sosyo-psikolojik imgelem yaklaşımı altında, Lindesmith, Strauss ve Denzin (1999) kimliğin çok-katmanlı olduğunu ve benliğin farklı şekillerini içerdiğini savunur. Buna göre beş formdan bahsederler:

- Fenomenolojik benlik (bireyin mevcut durumuyla ilgili içsel bir bilinç akışı),
- Etkileşimsel benlik (başkalarına sunulduğu ve gösterildiği haliyle benlik),
- Dilsel benlik (dil veya biyografik hikâyeler yoluyla benliğin kendisine veya başkalarına doğru temsili),
- Maddesel (*material*) benlik (potansiyel olarak metalaştırılabilir beden ve kendiliğin dışarıdan görülebilen kısımları) ve
- İdeolojik benlik (belirli bir toplumda özneyi belirleyen geniş kültürel ve tarihsel tanımlar) olarak kavramsallaştırmaktadır (Lindesmith, Strauss ve Denzin, 1999, s. 14, 15).

Benliğin bu formları etkileşimsel bir süreçle bağlantılıdır ve kişinin biyografisinin parçalarını oluşturur. Belirtmek gerekir ki sosyal çatışmalar, kimlik politikaları hareketleri, yoğun milliyetçilik ile birlikte, diğeri taraftan sosyolojinin çeşitliliği daha da içermesiyle kimliklerin evrensel veya tikel olmadığına ve marjinalleştirilen kimliklerin mevcut kategorilerin kapsamına uymadığına dair görüşler öne çıkmış, çok-boyutlu ve kesişimsel yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır (Brekhus, 2020, s. 103).

Farklı kimlik kavramsallaştırmaları da mevcuttur. Örneğin Scott'un (2015, s. 2) yaptığı kimlik tanımı, kavramın içerdiği farklı boyutlara işaret etmektedir: "Kimlik, kendilik, oynadığımız roller ve bizi eşsiz yapan nitelikler hakkında bir dizi entegre fikir olarak tanımlanabilir." Bir diğeri tanım da benzer bir kapsama sahiptir: Genel olarak kimliği belirli rollerde (ebeveyn, meslek, medeni durum gibi *rol kimlikleri*), belirli grupların (bir spor kulübü üyeliği veya cinsiyet, etnisite, inanç gibi *sosyal kimlikler*) üyeleri olarak veya kişileri diğerilerinden ayıran, benzersiz kılan (sanatsal kişiliği gibi *bireysel kimlik*) özellikleri ile tanımlamak mümkündür (Burke ve Stets, 2009, s. 112). Bu tanımlar kimliği oluşturan unsurları çeşitli kategorilerle değerlendirmeye imkân tanır. Bütüncül bir açıdan bakıldığında kimliğin farklı unsurları arasında etkileşim olduğunu vurgulamak gerekir. Burada görünüşte parçalar arasında tutarlı veya istikrarlı bir uyum olduğu farz edilse de (Allport, 1961) yine de bunlar arasında zorunlu bir bağlantı yoktur (Fearon, 1999, s. 2). Bu ayrımı ve aralarındaki bağlantının çeşitliliğini ifade etmek, ileride ayrıntılarıyla tartışacağımız üzere, kesişimsellik perspektifinin vurgulamaya çalıştığı, sosyal kategorileri homojenleştirme ve farklılaşan alt grupları marjinalleştirme eğilimlerine dikkat çekecek şekilde, kimliklerin farklı kesişimlere sahip olduklarını, dolayısıyla farklı deneyimlere yol açacaklarını işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. İlerleyen bölümde tartışılacağı üzere "kesişimsellik, faktörlerin karşılaşmasıyla ortaya çıkan etkileşime atfen kullanılmaktadır ve hiçbir sosyal birlikteliğin homojen olmadığı iddiasından hareket eder. (Arun, 2016, s. 32)"

⁵ Mead'in çalışmalarında "kimlik" terimi kullanılmamaktadır. Ancak Mead'in kitabının başlığı bir kimlik sınıflandırması için çeşitli düzeyleri vurgulamaktadır. (Cote ve Levine, 2002, s. 33)

Kimlik tartışmalarının seyrine bakıldığında evrensel, tekil, sabit tanımlardan değişken, bağlamsal ve inşa edildiğini vurgulayan tanımlara doğru bir yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Sosyal hareketler, marjinal kimliklerin mevcut kategorilere dahil edilememesi ve kimliğin tikel, sabit olmadığına dair vurguların öne çıkması bu geçişin sebeplerindedir. Burada modern görüşlerden post-modern görüşlere doğru yaşanan paradigmatik değişikliğin de hayli önemli bir etkiye sahip olduğunun altı çizilmelidir. Bu değişime göre kimlik ‘sahip olduğumuz bir şey’ yerine ‘yaptığımız bir şey’ olarak değerlendirilir. Altta yatan sabit, kalıcı, özcü sebepler yerine sadece yüzeyde görünen temsiller, açıklamalar ve imajlar vurgulanır. Nietzsche’nin ‘öznenin ölümü’ ifadesine dayanan görüşleriyle ‘kimlikler’ yerine ‘öznellikler’ veya ‘özne konumları’ kavramlarını tercih eden Foucault’nun ([1969] 2014) çalışmalarında, kimliklerin ve onlara ilişkin fikirlerin söylemsel olarak üretildiğini belirtmesi, bu yaklaşımın temel vurgusu niteliğindedir (Scott, 2015, s. 9). Özellikle post-modern ve post-yapısalcı kuramcılar tarafından güç ve söylem bağlamında ele alınan “sosyal kimlik, çok sayıda eklemlenmiş pratiğin buluşma noktası olur”, yani “özneler söylemin üreticileri değildir, herhangi bir birey tarafından işgal edilebilecek söylemdeki ‘konumlar’dır” (Brubaker ve Cooper, 2000, s. 17). Bu konumlar iktidar ve benlik teknolojileri ve söylem ile öznenin nasıl bir özne olacağından, bunu nasıl içselleştireceğine kadar yönetimsellik kavramıyla açıklanan bir örgütlenme içinde inşa edilir (Foucault, [1976] 1978; 1983).

Kimliğin performans veya uygulama açısından değerlendirilmesi veya kimlik performanslarını dikkate almak çeşitli unsurların keşiştiği bağlamın içinden yapıyı da dikkate alarak öznenin deneyimini ele almaya ve mevcut kategorileri geliştirmeye veya dönüştürmeye imkân tanıyan araçları sunar. Örneğin Goffman’ın [1959] rol, karakter, aktör, performans ve kimlik (toplumsal kimlik, bireysel kimlik ve ego kimliği) kavramları ile oluşturduğu dramaturjik teorinin kavramsal çerçevesi bu anlamda önemlidir. Daha önce bahsedilen kimlik anlatıları kimlik performansı konusunda önem kazanmaktadır. Kimlik anlatıları sözlü olabileceği gibi pratiklerin spesifik biçimleri olarak da inşa edilebilir (Fortier, 2000). Bu anlatılarda yansıtılan kimliğin baskın veya yüzeysel olması, görünür veya kapalı olması gibi nitelikleri mevcut durumdaki özel faktörlere göre değişebilir (Yuval-Davis ve Kaptani, 2009, s. 58, 59). Kimliklere bağlamı ve sözlü/davranışsal pratikleri gözetken performatif bir yaklaşımla bakmak, statik kimlik kavramının ve içsel benliğin tutarlılığını/birliğini varsayan teorilerin kaçıracağı analitik olasılıkları açar (Riessman, 2003, s. 8). Ancak hem performansa hem de öznelliklere yoğunlaşan kimlik çalışmalarında, Calhoun’un (1995) da belirttiği gibi, farklılık ve tikelliğe yapılan vurgu sebebiyle tarafların mutabık olduğu bir katılımın oluşması için gereken ortak zeminin altının oyulması riski vardır.

Kimlik kategorileri hakkında yapılan tartışmalara bakıldığında, bu kategorilerin kendi içinde görece tutarlı olduğu varsayılır (Brekhus, 2020, s. 99). Belirlenen kategorilerde varsayılan tutarlılık, kimliğe dâhil edilen birçok niteliğin aynı anda taşınıyor olduğu düşünüldüğünde, alt grupların farklılaşan deneyimlerine yönelik farkındalığı azaltma, bu deneyimleri marjinalleştirme ve görünmez kılma potansiyeli taşır. Bir diğer risk deneyimlerin ve öznelliklerin çok boyutluluğuna, biricikliğine, değişkenliğine vurgu yapan görüşten ileri gelir. Bu yaklaşımda toplumsal olarak inşa edilen kategorileri anlayacak araçları geliştirememeye riski mevcuttur.

Örnek olarak, kimliği sosyal, politik ve analitik anlamlarda farklı şekilde değerlendiren iki temel yaklaşıma bakılabilir. Yaklaşımlardan ilki, kabaca bir açıklamayla, kimliği çeşitli özlere bağlayan özcülük (*essentialism*); ikincisi, kimliğin toplumsal olarak inşa edildiğini vurgulayan inşacılık (*constructivism*) yaklaşımlarıdır. Sosyal analiz görece belirsiz olmayan, tanımlanmış kategoriler gerektirdiği için her iki yaklaşımda da kimlik ve kimlikle ilişkilendirilen kategorileri tanımlama gerekliliği doğar. Ancak “kimlik” özcü çağrışımların ve inşacı nitelermelerin “yumuşak” ve “sert” anlamları arasında fazlasıyla bölünmüş ve belirsizleşmiş olduğu için (Brubaker ve Cooper, 2000, s. 2) bu gerekliliğe cevap verirken zorlanılan kavramlardan birisi olagelmıştır. Kimliği tanımlarken ve kimlik

katgorilerini belirlerken özcülük yaklaşımının taşıdığı riskler homojenleştirme, doğallaştırma, marjinalleştirme gibi eğilimlerle yakından ilişkilidir. İnşacılık ise farklı bir noktaya işaret eder; deneyimlerin herkese göre değişmesi sebebiyle sonsuz sayıda alt kategorilere inilebileceği ve kimlik vurgusunun yoğunlaştığı ya da dışsal bir baskı unsuru olduğu yerlerde sosyal veya politik gücü anlamada gerekli araçların eksikliği. İlki homojenleştirme ve kimliği sabit, değişmez olarak değerlendirme, ikincisi heterojenliğe aşırı vurgu ve mikro düzeydeki biçimleri ve etkisini merkeze almanın uç noktalarında gezinme riski taşır. Kimliği sosyal gerçeklik ve bağlama birlikte kavrama çabasında, özcülüğün taşıdığı eğilimlere/risklere, ayrıca inşacılığın tekil deneyimlere/mikro düzeye indirgeme riski taşıyan eğilimlerine karşı kesişimsellik perspektifinin sunduğu imkânlar tartışılacaktır.

KESİŞİMSELLİK PERSPEKTİFİ

Kimlik çalışmalarına bakıldığında literatürde hâkim görüşün, inşa edilen, bağlama göre değişen, parçalı, çoklu olduğunu belirten inşacı yaklaşımlar olduğu görülür, ancak inşacı duruş kimliğin “katı” dinamiğini ve kimliğe dair (politik, sosyal veya analiz alanındaki) özcü iddiaları analiz etmede yeterli donanımına sahip değildir (Brubaker ve Cooper, 2000, s. 1). Ele alınması gereken ilk mesele, özcü veya inşacı yaklaşımlarından sadece birinin sunduğu çerçeveyi kullanmanın toplumsal gerçeklikte kimliğin yerini anlamada yeterli olup olmadığıdır. Belirtildiği gibi burada iki temel risk karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi kimliği bir öze sabitleyen veya bir kategoriye indirgeyen, homojenleştirme riski, ikincisi ise parçalı, çoklu biçimlere odaklanmak suretiyle yapısal veya bütünleyen unsurları gözden kaçıran, tekil örneklerle indirgeyen dağılma riski. Riskleri aşmak veya en aza indirmek için, bireysel düzeyde birden çok kimlik unsurunun aynı anda taşınıyor olmasına, tek sosyal özelliğe göre oluşturulmuş kategorilerin veya kolektiflerin içinde farklı alt-kimlikte grupların bulunmasına ve bağlama veya gömülü olduğu ilişkilere göre kimliğin algı ve uygulamalardaki değişkenliğine duyarlı olan ilişkiyel bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Çalışmanın bu kısmında, sosyal eşitsizliğin taraflarından sadece birine odaklanmadan farklı kimlikleri ilişkiyel bir yaklaşımla ele alan, ırk, sınıf ya da cinsiyet gibi belirli bir sosyal kimliğe/kategoriye indirgemeden, kimliklerin bir arada/aynı anda bulunmasının yarattığı karmaşıklığın içinden ifade etme imkânı sunan bir yaklaşım ihtiyacına karşılık kesişimsellik perspektifi tartışılacaktır.

Daha önceki bölümlerde kimliklerin çoklu ve akışkan yapısından ve kimlikleri sosyal gerçekliğin içinden anlamayı ve açıklamayı hedefleyen kavramsallaştırmalardan bahsedilmişti. Burada ise amaç, kesişimsellik perspektifini bahsedilen riskleri aşmak ve kimlik tartışmalarına katkı sağlamak için tartışmaya açmaktır. Aynı anda sahip olunan⁶ ve sosyal hayatta kesişimsel bir etkiye sahip kimliğin parçalarını indirgemeci veya homojenleştiren bir şekilde ele almak sosyal gerçekliği, güç ilişkilerini ve kimliğin etkisini anlamada ve açıklamada eksik bırakmaktadır. Kesişimsellik perspektifi kimliğin çoklu yapısını ve etkisini toplumsal gerçeklik ve karmaşıklığa uygun bir şekilde resmetmeye imkân tanıyan bir perspektif olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir bağlamda politik, ideolojik, metodolojik veya benzer sebeplerle kimliği oluşturan parçalardan sadece birisine yoğunlaşmak ile parçaların kesişiminin yarattığı ilişki ve etkilere odaklanmak arasında fark olduğu ve bu iki farklı yaklaşımın sosyal gerçekliği anlarken farklı çıktılara sahip olduğu tartışılacaktır. Kesişimsellik perspektifini özgün kılan önemli sebeplerden birisi, ayrımcılığa yönelik baskın yaklaşımların tek bir kategori boyunca izlenen dışlama veya marjinalleştirme biçimleriyle ilgilendiğini göstermesidir (Crenshaw, 1989).

“Her sosyal kategori, kendi söylemsel ontolojik temeli olmasına rağmen, kesişimsel olarak somut terimlerle birbirleri tarafından oluşturulur ve inşa edilirler. (Yuval-Davis ve Kaptani, 2009, s. 57)”. Diğer bir ifadeyle, kimliği ele alırken ifade edildiği gibi, sosyal kategoriler ilişkiselliğe sahiptir ve

⁶ “Sahip olma” ifadesinin taşınan bir öz olduğu varsayımından hareketle kullanılmadığını belirtmek gerekir. Brubaker ve Cooper’ın (2000, s.27, 28) kullandığı bağlamda inşacı perspektifler de dahil, nesnelleştirme çabasının getirisi olarak “sahip olunan”, “dönüştürülen”, “inşa edilen” bir “şey” olarak almak kast edilmektedir.

kesişimsellik ırk, sınıf, cinsiyet, cinsel kimlik veya engellilik gibi kategorilerin birbiriyle bağlantılı veya örtüşen doğasını vurgular. Çeşitli kategorileri birbirine ekleyerek veya farklı kombinasyonlar oluşturarak değerlendiren benzer yaklaşımlar olsa da kesişimsellik perspektifinin özgünlüğü, bu kesişim bağlantılarının başlangıçta çizilen bir çerçeve ile değerlendirilmesinin sosyal sistem içinde ayrımcı pratikleri görünür kılmak veya dezavantajlı grupların sesini duyurmak için son derece önemli olduğunu belirtmesidir. Kısacası “kesişimsellik sadece çoklu kimliklerle değil, ilişkisellik, analiz, sosyal bağlam, güç ilişkileri, karmaşıklık, sosyal adalet ve eşitsizliklerle de ilgilidir (Hopkins, 2019, s. 937).” Bu sebeple kesişimsellik perspektifi ilk kez ifade edildiği günden bugüne, 30 yılı aşkın bir süreçte, kimlik çalışmalarında hızla önem kazanan bir perspektif olmuştur.

Kısaca değinmek gerekirse, teori, metodoloji, mercek, yaklaşım veya çerçeve olarak da ifade edilen kesişimsellik perspektifi⁷, Kimberle W. Crenshaw (1989, 1991) tarafından geliştirilmiştir. Hukuk alanında sürdürülen eleştirel ırk çalışmaları ve feminist çalışmaların oluşturduğu birikimle ilişkilendirilen kesişimsellik perspektifinden önce farklı kimlik biçimlerinin eşitsizliğin dezavantajlı tarafında olduğuna dair tartışmalar başlamıştı. Bu anlamda hem teorik hem de politik olarak kesişimsellikten önce var olan bir ilgi olduğu görülmektedir. Örneğin kesişimsellik perspektifinden önce, Patricia Hill Collins’in (1993) çalışmalarında cinsiyet, ırk ve sınıfın ilişkili bir şekilde ele alındığı ve bu yaklaşımın feminist çalışmalarda önem kazandığı görülmektedir. Birinci dalga feminizmin siyah kadınların uğradığı eşitsizlikleri görmediğine dair eleştiriler ve ikinci dalga feminizm, adlandırılmamış da olsa kesişen kimlikler vurgusunu taşımaktadır. Politik alanda, örneğin, Combahee River Collective’in (CRC) kimlik anlayışında ve onların 1977 tarihli bildirisinde de benzer içerik ve vurgu görülmektedir⁸ (Anthias, 2012, s.3; Ardiç, 2022). Crenshaw (1989; 1991), farklı bağlamlarda ortaya çıkan eşitsizlik deneyimleri üzerinden kesişimsellik perspektifinin önemini vurgulayarak, kimliği oluşturan çoklu sosyal özelliklerin kesişimlerinin bazı grupları marjinalleştirdiğine ve bu grupların yaşadıkları özgün eşitsizliklerin göz ardı edildiğine işaret etmiştir.

Perspektifle ilgili daha sonra yürütülen tartışmalarla literatürün zenginleştiği görülmektedir. Gerek farklı disiplinlerde veya alanlarda kullanmak için, gerek metodolojisini ve kavramsal çerçevesini geliştirmek amacıyla, gerekse eleştiriler yoluyla perspektife yönelik yaklaşımlar çeşitlenmiştir. Perspektif, bir analitik araç, praxis veya eleştirel sorgulama tarzı olarak farklı şekillerde ele alınmıştır (Hill Collins ve Bilge, 2016). Çalışmalarda farklı şekillerde kullanılmasına rağmen⁹ Crenshaw’ın (1991) orijinal vurgusu olarak kesişen ve/veya üs üste gelen sosyal kategorilerin ve kimliklerin birlikte ele alınması, tek tek ayrı olarak ele alınmasından daha farklı sonuçlar doğuracağı, çünkü kesişimin, parçalara indirgenemez bir etki oluşturduğu fikri temelde aynı kalmaktadır (Calasanti, 2019).

Cinsiyet, etnisite, meslek, yaş, yurttaşlık ve toplumsal tahayyülde kimlikle ilgili bir anlamlandırma çerçevesine dâhil olan diğer birçok kriter, özellik, rol veya performansın benliğinin ve sosyal kimliğinin tanımlanmasında ve inşasında etkili olduğuna ve sosyal özelliklerin, rollerin veya performansların çeşitli değerlerle ilişkilendirildiğine değinilmisti. Bu değerler, bilinçli bir şekilde ya da farkında olunmadan çeşitli hiyerarşik konumlara dâhil edilecek bireyleri belirleyen toplumsal ön kabullerden veya meşruiyet kazanmış bir zemininden ileri gelir. Bunun sonucunda tarihsel ve toplumsal bağlamlar içinden inşa edilmesine rağmen, evrensel, tarih/toplum üstü, ezeli ve ebedi kabul edilen, içine doğduğumuz sosyal dünyanın doğal bir parçası varsayılan, kategorilerin inşa sürecinin ve/veya kategoriler arası ilişkilerin sorgulanmadığı, normal veya doğal kabul edildiği

⁷ Kesişimsellik perspektifinin sadece kimlik çalışmaları ile sınırlı bir perspektif olmadığını vurgulamak gerekir. Kimlik dışında hangi alanlarda çalışıldığını değerlendiren bir makale için bakınız: Hill Collins, 2015.

⁸ Yaptığı bildirimlerde CRC, “kimliği, açıkça, baskıya karşı direnişin hayati bir unsuru olarak görür ve kimliğin bir öz olarak değil politik bir konum olarak anlaşılması gerektiğini savunur (Hill Collins ve Bilge, 2016, s. 116, 117)”. Bu yaklaşımın kesişimsellik perspektifiyle benzerliği de dikkat çekicidir.

⁹ Bu kullanımlardan bazılarını temel başlıklar altında değerlendiren bir çalışma için bakınız: McCall, 2005

durumlar söz konusu olur. Kesişimsellik perspektifi, mevcut kimlik konumlarını doğallaştıran/doğal kabul eden, tek sosyal özelliğe göre kategorileştiren ve bu kategorilerin oluşumunu bir öze bağlayan toplumsal gerçekliği sorgulamaya açar. Hiyerarşik ve güç ilişkilerine göre inşa edilen konumlara karşı hassasiyet oluşturur. Kimliğin parçalarını birbirinden yalıtarak yapılan değerlendirmeler yerine farklı boyutların keşiştiği bağlamda inşa edilen ilişkileri yapısal, kurumsal ve toplumsal zemin ve güç ilişkileriyle birlikte ele alır. Örneğin, bazı sosyal kategorilerin kültürle, bazılarının ise ekonomik özelliklerle karakterize edilmesini reddeder, ayrıca eşitsizliğin üretiminde kültürün ekonomik faktörlerden daha az etkiye sahip olduğu fikrini gözden geçirmeyi talep eder (Anthias, 2012, s. 8).

Analiz amacına uygun olarak seçilen kategoriye göre kimliği oluşturan parçalardan birisi öne çıkarıldığında, diğer parçaların birlikte oluşturduğu etki göz ardı edilir. Tam tersine, kesişimsellik, kimliğin çoklu yapısını kabul ederek analiz esnasında kimliği parçalarına indirgenmeden birlikte oluşturdukları etkiyi vurgular. Böylece ilişkisel ve akışkan bir yaklaşımla, avantajların ve dezavantajların ortaya konması mümkün olur. Seçilen kategorilerden biri üzerinden deneyimlere odaklanmak eksik bir yaklaşım olduğu gibi, örneğin tehlike (*jeopardy*) kavramsallaştırmasının taşıdığı, özneleri “kurbanlaştırma” riskini beraberinde getirir (Arun, 2021). Tehlike veya dezavantajlar üzerinden belirli bir kategoriye odaklanıldığında, diğer özelliklerin keşişimlerinin etkisi ve farklı bağlamlarda sağladığı avantajlar kaçırılır. Bu durumda özne, deneyimlerinin tek bir özelliğe indirgenerek sorunsallaştırılması sebebiyle kurbanlaştırılır. Kesişimsellik ise keşişen kimliklerin sosyal alanda sahip olduğu akışkanlığa, dolayısıyla konumlarının değışebilirliğine duyarlıdır. “Bu kritik bir yaklaşımdır. Zira özne kurban olarak kabul edildiğinde, araştırma sürekli olarak sorunlara, zayıf yönler odaklanabilir ve özne dehumanize edilebilir. Oysa özneler eyleyen birer aktördürler (Arun, 2016, s. 32).” Kesişimsellik perspektifi bir taraftan kimliklerin inşası ve sosyal kategorilerin oluşumunu ilişkisel bir yaklaşımla çeşitli güç ilişkileri içinde değerlendirilmesini göz ardı eden doğallaştırmaya yönelik farkındalık ve eleştiri zeminini hazırlar. Diğer taraftan, sosyal eşitsizlikleri değerlendirirken kimliği oluşturan parçalara tek tek indirgenmiş bir yaklaşım yerine, aynı anda taşıdığımız birçok kimliğin keşişimini başka bir keşişim formu veya bağlamıyla kıyaslamadan karmaşıklığı ve dinamikliği içinde ele alır. Esas mesele, farklı değerlerin, demografik ve/veya kategorik özelliklerin oluşturduğu deneyimlerin birbiriyle karşılaştırılması sonucunda bir resim çizmek değildir. Bunun yerine, bir eşitsizlik durumunda avantajlı, öncelikli veya güce sahip olanları belirleyen kimlikler, grup özellikleri veya tanımlamalar ile dezavantajlı olanları belirleyen etkenleri, bu sonucu ortaya koyan sosyal yapı bağlamında ilişkisel olarak ele almaktır. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi kesişimsellik perspektifinin kimlik olgusunun ötesinde bir değerlendirme yaptığı veya diğer bir deyişle kimliğe indirgenmiş bir perspektif/teori olmadığı, ikincisi ise mevcut kimlik kategorilerine farklı açılardan bakmayı mümkün kılarak, doğallaştırılmış, fark edilmeyen eşitsizlikleri ortaya çıkarma potansiyelidir. “Örneğin cinsiyeti demografik veya kişisel bir nitelik olarak görmek, onu bir güç ilişkisi olarak görmekten niteliksel olarak farklıdır (Calasanti, 2019, s. 15).” Farklı keşişimlerin farklı güç ilişkileri ve deneyimler inşa ettiğini belirtmenin önemi, bir grubun diğeriyle ilişkisinde farklı eşitsizlikleri görünür hale getirebilme, onlara duyarlı olma çabası ileri gelmektedir (Calasanti, 2019, s. 16). Kesişimsellik perspektifini deneyimlerin özgünlüğüne vurgu yapan diğer yaklaşımlardan ayıran temel noktalardan birisi, apaçık/görünür olmayan eşitsizlikleri, deneyimin özgünlüğünden yola çıkarak ilişkisel bir tarzda kurduğu sosyal konumlar aracılığıyla görünür hale getirme çabasıdır. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki kesişimsellik sadece kimlikle ilişkili bir yaklaşım olmadığı gibi sadece deneyimlere odaklanan bir perspektif de değildir. Keşişen farklı kimlikleri eklemeye dayalı değil fakat kurucu olarak ele alan (örneğin “yoksul + yaşlı + kadın” yerine ayırt edici bir kategori/kimlik kabulüyle “yoksul yaşlı kadın” olarak çerçeveyi baştan çizen) yaklaşımlar (Yuval-Davis, 2006) politik, yapısal, analitik gibi farklı boyutları da yoğun bir biçimde vurgular.

Bu çalışmanın temelini oluşturan mesele olarak, kesişimselliğin kimlik çalışmalarında özcülüğün ve inşacılığın çeşitli formlarının taşıdığı homojenleştirme veya sonsuz sayıda küçük deneyimlere odaklanma riskleri aşmak için sunduğu imkânlar, perspektifi oluşturan temel kavramlar üzerinden tartışılabilir. Hill Collins ve Bilge'nin (2016; ayrıca bkz. Hill Collins vd. 2021) vurguladığı altı kavram/kavramsallaştırma kesişimsel bir çerçevenin çekirdeğini oluşturur; sosyal bağlam, karmaşıklık, ilişkisellik, güç, sosyal eşitsizlik ve sosyal adalet. Dikkat çekmek gerekirse, kesişimsel bir çerçeveyi açıklamak için kullanılan kavram şeması göreceli olarak değişse de genelde belirtilen kavram kümesinden önemli bir kısmını içerdiği düşünüldüğünde, kimliklendirme pratiğini ve kimliği açıklamaya çalıştığımız kısım boyunca değinilen kavram şemasıyla önemli paydaya sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Hill Collins ve Bilge'nin oluşturduğu kavramsal çerçeveye ek olarak, Anthias'ın (2014) vurguladığı sosyal konum (*position/location*), sosyal konumlandırma ve translokasyonel (akışkan) konumsallık (*translocational positionality*) kavramlarını da bu çerçeveye dâhil etmek, güç ilişkileri ve hiyerarşik yapılanmaları daha iyi anlamayı sağlayacaktır. Kesişimsellik perspektifi ile kesişimlere odaklanıldığında ne olursa olsun toplumsal hiyerarşi veya ilişkisel konumlara bakılacağı için konumu değerlendirmek önemli hale gelmektedir. Kısaca bu kavramların perspektif içinde nasıl değerlendirildiğine bakmak gerekirse:

İlişkisellik, kesişimsel bir perspektifte çeşitli sosyal özelliklerin üst üste gelişlerinin oluşturduğu etkiyle ilgili olabileceği gibi, çoklu kimlik yapılarıyla sosyal bağlamın, yapıların, kurumların veya diğer grupların arasındaki bağlantıyla da ilgili olabilir. Kesişimsellik perspektifi, Avrupa merkezli ikilikleri karşıtlık veya hem o/hem o gibi ele alan ve sadece iki unsur arasında kurulan ilişki üzerinden yapılan değerlendirme biçimiyle daha az alakalı bir ilişkisellik yaklaşımına imkan tanır. Bunun yerine, görünüşte birbirlerinden çok farklı olduğu düşünülen fenomenler arası ilişkileri de kapsayan bir yaklaşım benimser, aynı zamanda böyle bir ilişkiselliğin benimsenmesinin politik sonuçlarıyla da ilişki kurar (Hill Collins ve Bilge, 2016, s. 195).

Sosyal bağlam, dönem, toplum, yapı, kurumlar, hukuk, kültür, politika gibi birçok faktörün kesiştiği ve sosyal konumların, kimliklerin ve ilişkilerin belirlenmesinde bu faktörlerin etkili olduğu bileşimi vurgular. "Kesişimsellik, eleştirel sorgulama ve praksis biçimi olarak anlamını, spesifik sosyal bağlamdan kazanır (Hill Collins ve Bilge, 2016, s. 199)". Perspektifin bağlamla ilgili önemli vurgusu, hem mevcut bağlamı değerlendirmesi, hem de mevcut bağlamdan etkilenmesidir. Bu da ilişkiselliğin kapsamının yanı sıra özdüşünümselliğin (*self-reflexivity*) önemini gösterir.

Güç, perspektif için temel önemde olan kavramlardan olup, kesişim noktalarında hangi grupların, neden avantajlı veya dezavantajlı olarak konumlandığı, bu konumların oluşmasının ve sürekliliğinin nasıl sağlandığı, pratiği nasıl etkilediği gibi sorularla ilişkilidir. Sosyal eşitsizlik, Hill Collins'in (2015) ve Hill Collins ve Bilge'nin (2016) vurguladığı üzere, kesişimsellik perspektifini kullanan çalışmalarda gittikçe arka planda kalan, ancak kimliği sosyal eşitsizlik içinde anlamamız için önemli olan bir kavramdır. Parçalanmış kimliklerin çarpıtıldığını, bastırıldığını veya reddedildiğini vurgulayan ve kimlikleri koalisyon terimiyle değerlendiren Carastathis (2013) çalışmasında, sosyal eşitsizliklere karşın kesişimselliğin kimlik kategorilerini "koalisyonlar" olarak düşünmemize imkan tanıdığını tartışır¹⁰. Ayrıca, kimlik kategorilerinin iç farklılıklarının korunduğu, bir diğer deyişle farklılıkların tek kimlik unsuru altında homojenleştirilmediği ancak ortak bir noktada buluşabildiklerini tartışarak, kesişimselliğin kimlik kategorilerinin homojenleştirilmesine veya heterojenliğin uç noktalarında sonsuz deneyimlerle ele alınması riskine yönelik hassasiyetini somutlaştırır.¹¹ Sosyal adalet de Hill Collins ve Bilge'nin (2016) altını çizdiği kavramlardandır. Onlar için (2016, s. 202)

¹⁰ Yakın bir tartışma olarak kategorilerin diyalojik formülasyonuna dair bakınız: Anthias, 2012.

¹¹ Kesişimsellik perspektifi ile heterojenliğe, çoklu kimliklere, tekil deneyimlere karşın koalisyonun değerlendirildiği farklı bir çalışma için bakınız: Gressgård, 2008.

kesişimsellik sadece karmaşık eşitsizlikleri analiz etmek, nasıl oluştuklarını veya sürdürdüklerini kapsamlı bir şekilde ele almak değil, aynı zamanda sosyal adaletle ilgili sorularla meşgul olmaktır.

Hill Collins ve Bilge'nin (2016, s. 202, 203) vurguladığı kavramlardan son olarak, karmaşıklık (*complexity*), tüm unsurların kesiştiği bir bağlamda faktörleri ilişkisel olarak değerlendirmeye, mevcut durumu karmaşıklığı içinden ele almaya izin verdiği gibi, toplumsal gerçekliği karmaşıklığı içinde ifade etmeye çalışırken birçok boyutu, farklı açılardan değerlendiren kavramsal bir çerçeveye sahip olması sebebiyle, kesişimselliğin karmaşıklığına da vurgu yapar (2016, s. 202, 203).

Anthias (2012, s.2) kesişimselliği bütünleyen bir teori yerine sosyal hayatın sınırlarını ve hiyerarşileri anlamak için sezgisel (varsayımlar yerine duyarlılığı önceleyen; örneğin sınıfları ve sınıflar arası ilişkileri varsayan değil, bunlara karşı duyarlı olan bir yaklaşım) bir araç olarak kesişimsel çerçeve adı ile ele alır. Kaynakların eşitsiz dağılımı, değer ölçekleri, damgalama, ahlaki değer atfetme, tikslenme ve ötekileştirmeyle bağlantılı olarak tabaka ilişkilerini ve hiyerarşikleştirme edimine vurgu yapar. Bu süreç boyunca, her zaman tutarlı veya aynı sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşmeye de şeylerin sosyal düzen içinde yerlerinin (*places*) ve konumlarının (*positions*) inşası gerçekleşir. Böylece karmaşık hiyerarşiler ve ilişkiler kurulur. Kesişimsellik de somut konumsallık ve hiyerarşik ilişkiler düzeyinde bir değerlendirme sağlayan perspektiflerden birisi olarak bu konum ve ilişkileri önemser (Anthias, s. 7, 8).

Hiyerarşik yapı ve ilişkileri ele almaya yardımcı olan kavramlara bakıldığında; sosyal konum, ekonomik, politik ve kültürel bir dizi sosyal kaynağa karşı ifade edilen konum iken sosyal konumlandırma, bu konumları nasıl ifade ettiğimiz, anladığımız ve bunlarla nasıl etkileşime geçtiğimizle (örneğin rekabet, mücadele, tanımlama gibi) ilişkilidir (Anthias, 2014, s. 158). Anthias'ın tartıştığı kavramsal çerçeve, kimliklere veya kimlik kategorilerine öz atfeden girişimlerden, diğer bir deyişle özelleştirilmiş kategorileştirme girişimlerinden kopmak ve ötekilik biçimlerinin artan karmaşıklığını vurgulamak için önemli araçlar sağlamıştır.¹² Translokasyonel konumsallık¹³ da bu anlamda bu çalışmada önerilen son kavramdır. Kavram, çok katmanlı (hibrid) kimlikler ve aidiyetlerle ilgili tartışmalarda, "ötekilik ile aidiyet anlatıları ve kolektif kimlik temelinde dışlanma ile politik hareketlilik konularını, özellikle toplumsal cinsiyet ve sınıf çerçevesinde, diğer farklılık ve kimlik inşalarıyla birlikte konumlandırılmadığı sürece yeterince iyi değerlendirilemeyeceğini vurgular (Anthias, 2002, s. 502)". Çelişkili, karmaşık ve zaman zaman diyalojik konumsallıklara yol açan hareketlilik veya değişkenliğe karşı duyarlılık oluşturur.

Teori, çerçeve ve/veya praxis olarak kesişimsellik perspektifini kullanan çalışmalarda, inşacılığın mikro düzeyi vurgulayan çeşitli biçimlerinin, deneyimlerin ve kimliklerin tekilliğine yapılan vurguların getirdiği riskleri aşmak için 'koalisyon' etrafında dönen tartışmaların sunduğu imkanların yanı sıra farklılıkların eritilmediği kolektif girişimi vurgulayan kavramsallaştırmalardan biri olarak stratejik özcülüğe¹⁴ de dikkat çekmek gerekir (Spivak, 2005; Hill Collins ve Bilge, 2016).

¹² Anthias (2002), gruplara veya kategorilere değil fakat konumlara odaklanarak yaptığı şeyin, kimlikle ilgili tartışmaların önemli olmadığıyla ilgili bir görüşe sahip olmakla aynı şey olmadığını, aksine konunun daha da önem kazanmasından dolayı araştırmacıların kullanılan kavramlara dair bir duyarlılık geliştirmesinin önemli olduğunu belirtmektedir.

¹³ Anthias (2002, 2012) çalışmalarında genellikle translokasyonel kavramını konumsallık kavramıyla birlikte ya da onun yerine geçebilecek şekilde kullanmaktadır.

¹⁴ Spivak (Grosz, 1984 [1985]), stratejik özcülüğü, teoriyle ilişkilendirilmeden pragmatik bir şekilde kullandığını belirtmektedir. Kavram daha sonra feminist literatürde tartışılmış, özcülüğün politik amaçlar için stratejik olarak kullanılabilmesini vurgulamak için kullanılmıştır (Egeland ve Gressgård, 2007). Stratejik özcülük ile gerçek özcülük arasındaki sınırın nasıl belirleneceği veya kimliklerin stratejik olarak özcü formülasyonlarının nasıl inşa edileceği sorgulanması gereken önemli konulardır.

Spivak için, ezilen nüfusları temsil etmek, anlatı yoluyla ötekinin temsilleri her zaman baskın kültür ve ana akım bağlam tarafından filtrelendiği için, zordur. Bu anlamda “kimlik, hikayeler içinde yazılan ve temsil edilen bir metindir” (Azzarito, 2016, s. 147). Spivak’ın stratejik özcülük ile niyeti, örneğin kadınların biyolojik bedene dayanan ortaklığından yola çıkarak belirlenmiş özcü bir kategoriyi yinelemek veya güçlendirmek değildir, mutabık olunan bir ontolojik varsayımı, amaca ulaşmak için araç olarak kullanmak suretiyle feminist teori ile pratik arasındaki ayrılığı kapatmaktır (Prasad, 2012, s. 573). “Stratejik özcülük, bir bağlamdan diğerine, çoklu kimlikleri gerçekleştirme politikasıyla ilgilidir (Hill Collins ve Bilge, 2016, s. 133).” Bu anlamda kesişimsellik perspektifinin praxis boyutunu anlamak için önemlidir.

SONUÇ

Kimlik tartışmalarında önemli bir yer edinmiş özcülük ile inşacılığın bazı biçimleri, kimlik kategorilerinin tanımlanmasında ve sosyal gerçekliğin analizinde çeşitli riskler taşımaktadır. Özcülük, kimliği oluşturan unsurları bir öze, doğal, verili olarak varsayılan şeylere bağlayarak, mevcut kategorilerin sorgulanmasının önünü kapattığı gibi çoklu kimliklerin tek kimlik kategorisi altında homojenleştirilmesine sebep olmaktadır. Diğer taraftan inşacılığın mikro ilişkilere, bireye ve benliğe, tekil deneyimlere yoğunlaşan biçimleri yapıların etkisini kaçırdığı gibi parçalara odaklanmak suretiyle grupları veya kolektifleri anlamayı sağlayacak bir yaklaşım ve analiz araçları geliştirilmesini engellemektedir. Bu çalışmada, kimlik literatüründe sürdürülen tartışmalara bir katkı sağlamak ve özcü ve inşacı yaklaşımların risklerini aşmak için kesişimsellik perspektifinin sunduğu imkanlar değerlendirilmektedir. Perspektif, kimlikleri, toplumsal gerçekliğin karmaşıklığı içinden bağlama, güç ilişkilerine ve akışkanlığa duyarlı bir şekilde ele alma imkânı sağlamaktadır. Çoklu kimliklerin teoride ve pratikte yer edinmeye başladığı bir zeminden bugüne, 30 yılı aşkın süre içerisinde hızla önem kazanan ve birçok alanda kullanılmaya başlayan kesişimsellik perspektifi, bir taraftan kimliklerin tekil kategoriler ile homojenleştirilmesinin eşitsizlik sistemleriyle mücadelede başarısızlıkla sonuçlanacak bir çaba olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, eşitsizlikleri, kültür, temsiliyet, hukuk ve diğer benzeri alan ve yapılar ile birlikte ele alarak eşitsizliklerin bireysel düzeyde veya mikro ilişkilerde bırakılmasının önüne geçmiştir. Bu kapsamda, çalışmada kesişimselliğin seyri kısaca özcülük ve inşacılığın risklerine yönelik sunduğu imkânlarla birlikte ele alınmıştır.

Toplumsal yaşamın karmaşıklığı içinde sürdürülecek bir analizin, özler veya tekil kategoriler ekseninde yapılan değerlendirmelerden daha fazlasını gerektirdiğini vurgulayan kesişimsellik perspektifi, kimlikle ilgili çalışmalara kavramsal ve analitik katkılar sunmaktadır. Kesişen kimliklerin etkisinin belirli bir parçaya indirgenmesiyle veya sürekli eklemeye dayalı bir yaklaşımla gerçekliğe uygun bir şekilde ele alınamayacağını savunmaktadır. Kesişen kimlikler, diğerleriyle belirli ilişkiler içerisinde belirli konumlara sahip olduğu için bütünsel ve ilişkisel bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Diğer taraftan kimlikleri ve birbirleriyle ilişkilerini içinde buldukları bağlam içinde ele almak önem taşımaktadır. Perspektif, bağlama, ilişkilere ve akışkanlığa yaptığı vurguyla, kimliklerin daha geniş bir çerçeveden ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yaklaşımın kimlik çalışmalarına sunduğu bir diğer önemli katkı, belirli kimliklere sahip olanları mütemediyen avantajlı veya dezavantajlı olarak görme yanılgısına düşürmeyen bir değerlendirme olanağı ve bu durumları oluşturan bağlama, kurumsallaşmış ilişkilere ve yapılara dikkat çekmesidir. Konumların istikrarlı olmayışı, iktidar konumunun ve ilişkilerinin de değiştiğine dair önemli bir vurgudur. Bu da direniş ve baş etme stratejilerinin analizine yönelik dinamik bir yaklaşıma zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla kesişimsellik, tek bir kimliğin ve/veya grubun sürekli olarak baskılandığı, mağdur edildiği algısından hareketle kurbanlaştıran yaklaşımlara karşı bir alternatif oluşturmakta, kimliklerin güçlü yönlerine de dikkat çekmektedir. Bilhassa çoklu kimlikleri, konumların ve eşitsizliklerin değişkenliğini dikkate alan bir sosyal adalet anlayışının ve pratiğinin geliştirilmesi için de önemli bir zemin sunmaktadır.

Sonuç olarak kesişimsellik perspektifi sadece deneyimlerin, kimliklerin veya yapıların dikkate alındığı kimlik çalışmalarına önemli eleştiriler getirmektedir. Kimlik çalışmalarında eşitsizliklerin farklı bir yaklaşımla çalışılması gerekliliğini, bu anlamda karmaşık ilişkilerin ve sosyal değişimin analizine dair ihtiyacı vurgulayarak yeni kavramsal ve metodolojik tartışmalara kapı açmaktadır. Kesişimsel bir yaklaşımın sunduğu kavramsal çerçeve çalışmalara göre değişmekle birlikte, burada temel kavram ve kavramsallaştırmalardan olan, ilişkisellik, karmaşıklık, sosyal adalet, sosyal eşitsizlik, güç, sosyal bağlam, sosyal konum, sosyal konumlandırma, translokasyonel konumsallık ve stratejik özcülük tartışılmıştır. Perspektifle ilgili tartışmalar ve seçilen kavramsal şema ele alınırken, kesişimselliğin sadece kimlikle ilgili bir yaklaşım olmadığı gibi, sadece bir teori, çerçeve veya mercek de olmadığı, aynı zamanda sosyal adaletle ilgili sorulara ve pratiğe karşı girişimleri de teşvik ettiği, desteklediği değerlendirilmiştir. Kesişen kimlikleri ve diğerleriyle arasındaki kurucu ilişkileri dikkate alan kesişimsellik perspektifi, gömülü oldukları bağlama yönelik bir hassasiyetle sosyal konumlara, eşitsizliklere ve hiyerarşilere yönelik dinamik bir kavrayışa imkân tanımakta, marjinalleştirmeden veya ötekileştirmeden çeşitliliğe, farklılaşan deneyimlere ve sorunlara ışık tutarak mevcut eşitsizlik sistemlerini aşmak için önemli vaatler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Allport, G. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Anthias, F. (2002). Where do i belong? Narrating collective identity and translocational positionality. *Ethnicities*, 2(4), 491-514.
- Anthias, F. (2012). Intersectional what? Social divisions, intersectionality and levels of analysis. *Ethnicities*, 0(0), 1-17. doi:10.1177/1468796812463547.
- Anthias, F. (2014). The intersections of class, gender, sexuality and 'race': the political economy of gendered violence. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 27(2), 153-171.
- Ardıç, A. (2022). Kesişimsellik: arka plan, tanım ve eleştiriler. *Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Sciences*, 9(56), 484-501.
- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye'de Yaşlılık ve Eşitsizlik. *Mediterranean journal of humanities*, 4(2), 29-48.
- Arun, Ö. (2021). "Demografi demokrasiyi belirleyecek bu ülkede." Özgür Arun ile Yeni Yüzyılda Yaşlanma Üzerine Söyleşi. *Strata* (6). (T. Ulusoy, Röportaj Yapan) Phoenix Yayınevi. Ankara.
- Azzarito, L. (2016). "Permission to speak": A Postcolonial view on racialized bodies and PE in the current context of globalization. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 87(2), 141-150. doi:10.1080/02701367.2016.1166474.
- Bauman, Z. (2021). *Kimlik* (5. b.). (L. Ünsaldı, Dü., & M. Hazır, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Brekhus, W. H. (2020). *The sociology of identity*. Cambridge: Polity Press.
- Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond "identity". *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Burke, P. J., & Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Calasanti, T. (2019). On the intersections of age, gender and sexualities in research on ageing. A. King, K. Almack, & R. L. Jones içinde, *Intersections of ageing, gender and sexualities: multidisciplinary intertaional perspectives* (s. 13-29). Bristol: Policy Press.
- Calhoun, C. (1995). *Critical Social theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Callero, P. L. (2003). The sociology of the self. *Annual review of the sociology*, 19, 115-133.
- Carastathis, A. (2013). Identity categories as potential coalitions. *Signs*, 38(4), 941-965.
- Cohen, A. P. (1985). *Symbolic construction of community*. New York: Routledge.
- Cote, J. E., & Levine, C. G. (2002). *Identity, formation, agency, and culture*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Crenshaw, K. W. (1989). . Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 138-167.
- Deschamps, J.-C., & Devos, T. (1998). Regarding the relationship between social identity and personal identity. S. Worchel, M. J. Francisco, D. Pa'ez, & J. C. Deschamps (Dü) içinde, *Social identity: international perspectives* (s. 1-12). London: Sage.

- Egeland, C., & Gressgård, R. (2007). The “will to empower”: managing the complexity of the others. *NORA—Nordic Journal of Women's Studies*, 15(4), 207-219.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annu. Rev. Psychol.*, 53, 161–86.
- Elster, J. (2019). *The reflexive voices of young people in Tottenham: youth-identity formation, reflexivity and negative representations*. Birmingham: University of Birmingham. <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/9665/> adresinden alındı.
- Fearon, J. D. (1999). *What is identity (as we now use the word)?* 03 2022 tarihinde stanford.edu: <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf> adresinden alındı.
- Fehrenbacher, A. E., & Patel, D. (2020). Translating the theory of intersectionality into quantitative and mixed methods for empirical gender transformative research on health. *Culture, health & sexuality*, 22(1), 145-160. doi:10.1080/13691058.2019.1671494.
- Fortier, A.-M. (2000). *Migrant belongings: memory, space, identities*. Oxford: Berg.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1983). The subject and power. H. L. Dreyfus, & P. Rabinow içinde, *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics* (2. b., s. 208-226). Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi*. (V. Urhan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: a semantic history. *The journal of American history*, 69(4), 910-931.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (2014). *Damga*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gressgård, R. (2008). Mind the gap: Intersectionality, complexity and ‘the event’. *Theory and Science*, 10(1), 1-29.
- Grosz, E. 1. (1984 [1985]). Criticism, feminism and the institution [interview with Gayatri Spivak]. *Thesis Eleven*, 10(11), 175-187.
- Hall, S. 1.–1. (1996). Introduction: who needs ‘identity’? S. Hall, & P. D. Gay (Dü) içinde, *Questions of cultural identity* (s. 1-17). London: Sage.
- Hill Collins, P. (1993). Toward a new vision: race, class and gender as categories of analysis and connection. *Race, Sex and Class*, 1(1), 25-45.
- Hill Collins, P. (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *The Annual Review of Sociology*, 41(1), 1-20. doi:10.1146/annurev-soc-073014-112142.
- Hill Collins, P., & Bilge, S. (2016). *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
- Hill Collins, P., & vd. (2021). Intersectionality as critical social theory. *Contemporary Political Theory*, 20, 690–725.
- Hopkins, P. (2019). Social geography I: Intersectionality. *Progress in human geography*, 43(5), 937-947.
- Jenkins, R. (2016). *Sosyal Kimlik*. (G. Bostancı, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Lindesmith, A. R., Strauss, A. L., & Denzin, N. K. (1999). *Social Psychology* (8 b.). London: Sage Publications.

- Maalouf, A. (2021). *Ölümcül Kimlikler* (55. b.). (A. Bora, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Malesevic, S. (2006). *Identity as ideology*. New York: Palgrave macmillan.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1771-1800.
- Öğütte, V. S., & vd. (2021). Covid-19 sürecinde yalnız yaşayan yaşlı kadınların baş etme stratejileri: ilişkisel perspektiften nitel bir araştırma. *Strata*(6), 117-145.
- Özdemir, E. (2014). Kimlik. G. Atılğan, & E. A. Aytekin (Dü) içinde, *Siyaset Bilimi* (4. b., s. 201-213). İstanbul: Yordam kitap.
- Pompper, D. (2014). Social identities are intersectional. D. Pompper içinde, *Practical and theoretical implications of successfully doing difference in organizations (International perspectives on equality, diversity and inclusion, Vol. 1)* (s. 45-61). Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Prasad, A. (2012). Beyond analytical dichotomies. *Human Relations*, 65(5), 567-595. doi:10.1177/0018726711432183.
- Riessman, C. K. (2003). Performing identities in illness narrative: masculinity and multiple sclerosis. *Qualitative Research Copyright*, 3(1), 5-33.
- Schwarz, K. C., & Williams, J. P. (2020). Introduction to the social construction of identity and authenticity. K. C. Schwarz, & J. P. Williams içinde, *Studies on the Social Construction of Identity and Authenticity* (s. 1-24). London: Routledge.
- Scott, S. (2015). *Negotiating identity*. Cambridge: Polity Press.
- Severs, E., Celis, K., & Erzeel, S. (2016). Power, privilege and disadvantage: intersectionality theory and political representation. *Politics*, 36(4), 346-354.
- Shields, S. A. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex Roles*(59), 301-311.
- Spivak, G. C. (2005). Scattered speculations on the subaltern and the popular. *Postcolonial Studies*, 8(4), 475-486.
- Swartz, D. (2015). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (3. b.). (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. New York: Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. Austin, & S. Worchel (Dü) içinde, *The social psychology of intergroup relations* (s. 33-48). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Thoits, P. A. (2003). Personal agency in the accumulation of role-identities. P. J. Burke, T. J. Owens, P. A. Thoits, & R. T. Serpe (Dü) içinde, *Advances in identity theory and research* (s. 179-194). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Tilly, C. (1995). Citizenship, identity and social history. *International review of social history*, 40(3), 1-17.
- Williams, R. (2000). *Making identity matter*. Durham: Sociologypress.
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European journal of women's studies*, 13(3), 193-209.
- Yuval-Davis, N., & Kaptani, E. (2009). Performing identities: participatory theatre among refugees. M. Wetherell (Dü.) içinde, *Theorizing identities and social action* (s. 56-74). London: Palgrave Macmillan.

